ISSN 2312-2072

КАРПАТСЬКИЙ КРАЙ

НАУКОВІ СТУДІЇ З ІСТОРІЇ, КУЛЬТУРИ, ТУРИЗМУ

Заснований у 2011 році
ЗАСНОВНИК – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

2015' 1-2 (6-7)
січень-грудень

Редакція

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ
шеф-редактор

Володимир КЛАПЧУК
головний редактор

Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ
редактор
з історичних наук

Олег ШАБЛІЙ
редактор
з історії науки та техніки

Михайло СТАНКЕВИЧ
редактор
з мистецтвознавства та культурології

Роман ЛОЗИНСЬКИЙ
редактор
з географічних наук

Василь ШИКЕРИНЕЦЬ
відповідальний секретар

Олександр ПОЗДНЯКОВ
редактор-перекладач

Андрій ЗАРІЧНЯК
технічний редактор

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ, д.і.н. (ДВНЗ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ, д.і.н. (ДВНЗ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
Ольга ЗАСТАВЕЦЬКА, д.г.н. (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль)
Іван КАЛУЦЬКИЙ, д.с.-г.н. (ДВНЗ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
Володимир КЛАПЧУК, д.і.н. (ДВНЗ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
Олександр КОЗАРЕНКО, д-р мистецтвозн. (Львівська національна музична академія імені Миколи Лисенка, м. Львів)
Петро КРУЛЬ, д-р мистецтвозн. (ДВНЗ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
Микола ЛИТВИН, д.і.н. (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів)
Роман ЛОЗИНСЬКИЙ, д.г.н. (Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів)
Ольга ЛЮБІЦЕВА, д.г.н. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ)
Тетяна МАРТИНЮК, д-р. мистецтвозн. (Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького, м. Мелітополь)
Олександр РЕЄНТ, д.і.н. (Інститут історії України НАН України, м. Київ)
Борис САВЧУК, д.і.н. (м. Івано-Франківськ)
Ельжбета СКОРУПСЬКА-РАЧИНСЬКА – д-р мовознавства (Державна вища професійна школа, м. Гожув Великопольський)
Михайло СТАНКЕВИЧ, д-р мистецтвозн. (ДВНЗ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
Петро СУХИЙ, д.г.н. (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці)
Ігор ЦЕПЕНДА, д-р. політ. н. (ДВНЗ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
Мирон ЧЕРЕПАНИН, д-р. мистецтвозн. (ДВНЗ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
Олег ШАБЛІЙ, д.г.н. (Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів)

У журналі «Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму»
можуть публікуватися результати наукових досліджень
з історії, історії науки та техніки, мистецтвознавства, культурології, географії туризму

Статті затверджені до друку Вченою радою
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Журнал входить до переліку фахових видань України
з історичних наук (протокол від 04.07.2014 р., № 793)

Реєстраційне свідоцтво:
серія КВ № 17871–6721Р від 06.05.2011 р.

© Журнал «Карпатський край», 2015
© Друкарня – ФОП Кушнір Г.М., 2015

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ І КРАЄЗНАВСТВО

MOKLAK J. Political aspects of the development of Ukrainian schools iv Galicia (1772–1918)... 7

КЛАПЧУК В.М. Туристичні притулки Галичини... 17

ВЕЛИКОЧИЙ В.С. В пошуку ідентичності. До питання про етнотворення на Покутті в І тис. до Р.Х... 29

МАНДРИК Я.І. КОНЦУР-КАРАБІНОВИЧ Н.М. Кадрова політика радянської України на селі у другій половині 1930-х років... 37

ЛИСИЙ І.О. Туристична оцінка замкових комплексів: методи, принципи та критерії... 43

ХАБАСІНСЬКА А., ЛЮБІМОВ Й. Російська меншість в Естонії як потенціальне вибухове вогнище та загроза системі безпеки Європи... 51

ГОРБАНЬ А.В. Специфіка перевезень і виконання робіт повітряним транспортом УРСР та їх динаміка 1960–1980 рр... 62

ЦУЦМАН І.Я. Визначні громадські споруди та пам'ятники Покутського краю: проблеми та перспективи використання... 68

БОРЧУК С.М. Вітчизняна енциклопедистика у матеріалах українських архівів... 76

ТУРИЗМОЗНАВСТВО

КУЛЬЧИЦЬКА Е.А. Розвиток рекреаційно-туристичної діяльності на території лісового фонду в рамках концепції корпоративної соціальної відповідальності... 88

КЛАПЧУК М.В., БІЯН В.І., БРУХЛІЙ Б.В. Інноваційні технології в ресторанному господарстві... 92

ДУТЧАК О.І. Етноландшафти Гуцульщини: проблеми формування та наукового дослідження... 100

АРХИПОВА Л.М. Інноваційні технології сталого розвитку туризму Карпатського регіону... 105

БОЖУК Т.І. Транскордонна співпраця – важливий аспект розвитку міжнародного туризму... 116

КАЛУЦЬКИЙ І.Ф., РАК А.Ю. Лісові насадження Карпат та шляхи покращення їх використання для рекреації і туризму... 121

МАЛАНЮК Т.З. Комплексні пам'ятки природи Івано-Франківської області та їх використання для потреб туризму... 128

КОТЕНКО Р.М. Туристично-екскурсійна діяльність як засіб ідеологічного вихкування населення України у 70–80-х рр. XX ст. : формування інституційної структури і завдань... 136

ЛОЯК Л.М. Спеціалізоване підприємство рекреаційної індустрії як суб'єкт господарської діяльності... 144

ОРИШКО С.П., ОРЛОВА В.В. Значення анімаційних послуг у соціокультурній діяльності... 151

ЗАРІЧНЯК А.П. Основні підходи до визначення ефективності подієвого туризму як інструменту економічного розвитку регіону..... 156

ЗАГНИБІДА Р.П. Професійне самовдосконалення майбутніх менеджерів туризму..... 163

ПОЛЬОВА Л.В., ФІЛЮСТІН О.В. Концептуалізація діяльності еко-готелів екологічного спрямування..... 169

ОСТАП'ЮК Н.І. Діловий та місе-туризм: проблеми дефініцій і перспективи розвитку..... 174

ФІЛЮК С.М. Нормативно-правове забезпечення діяльності у сфері сільського зеленого туризму..... 185

КАЛУЦЬКИЙ І.Ф., ГАВРИШ Т.Ю. Оздоровчі та соціальні проблеми використання рекреаційних ресурсів Мізунського курортно-рекреаційного району..... 195

ВИЧІВСЬКИЙ П.П. Перспективи використання музеїв Прикарпаття в туристичній галузі регіону..... 203

БУЧКО Ж.І., МЕЛЕНКО Я.І. Транскордонний туризм як засіб міжкультурної взаємодії України і Польщі (на прикладі Чернівецької області)..... 212

ФЕДОРАК В.В. Етнокультурний потенціал як один з чинників розвитку туристичного регіону..... 218

ЧОРНА Л.В. Інноваційні підходи до організації літнього дитячого оздоровлення..... 225

ГУМЕНЮК Г.М., БУДНИК У.О., ПЕРЕДЕРКО В.П. Сакральне мистецтво Опілля як засіб розвитку туристично-екскурсійної індустрії краю..... 231

ГУМЕНЮК А.І. Стратегія управління розвитком туристичної інфраструктури регіону..... 237

SHYKERYNETS V.V., UGRYNYUK V.M. Polish addresses on the map of modern Kirovohrad region..... 246

ЩУКА Г.П. Теоретичні аспекти формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців сфери туризму у ВНЗ..... 252

БОГОСЛАВЕЦЬ І.М. Інженерне забезпечення готелів та ресторанів, їхній вплив на регіональні рекреаційні ресурси..... 257

КІСЄЛЬ М. Природні умови польських гірських районів..... 263

РЕН С. Можливість стимулювання місцевого економічного розвитку муніципальними та округовими органами влади у сфері туризму..... 271

ГАВРИЛЮК С.П., ОХРІМЕНКО А.Г. Понятійно-термінологічна ідентифікація регіонального туристичного кластера..... 280

НЄВЄНЧЕНКО А.І. Роль музею «Писанка» в м. Коломия у відновленні духовності туристів..... 289

БЕЗРУЧКО Л.С. Оцінка історико-культурних ресурсів турківщини для потреб етнічного туризму..... 295

ТКАЧЕНКО Т.І. Український туризм в умовах турбулентності..... 305

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО І КУЛЬТУРОЛОГІЯ

ПРИЙМАК Л.Б. Етнокультурні мотиви Галичини у творчості Леопольда фон Захер-Мазоха ... 315

КЛАПЧУК В.М., СКРИП Т.Ю. Традиційне житлове будівництво на Гуцульщині ... 321

ЛИСЕНКО О.М. Формування духовної культури студентської молоді крізь призму духовно-національних цінностей ... 328

ПОЗНАНСЬКИЙ Р. В. Номінації аграрних інструментів, реалізовані дієсловами семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)»: (формування професійно-термінологічної компетентності фахівців аграрного туризму) ... 335

СКОРУПСЬКА-РАЧИНСЬКА Е., СКРОЦЬКА Д. Прохання, петиція, побажання у давній і сучасній польській мові та культурі ... 341

БЕЗУЛЬСЬКА А. У пошуках сімейного таланту: вміння підтримувати баланс тіла студентами туризму і рекреації та їхніми батьками ... 348

КІЙОВСЬКА Й. Хрест у сільському краєвиді Великопольщі – існуюча чи втрачена культурна спадщина? ... 358

ДУНДЯК І.М. Іконописець Роман Василик і Прикарпаття ... 367

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

УХТО Г. Інтернаціоналізація (уміжнароднення) вищого навчального закладу на прикладі Державної вищої професійної школи імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському у 2013–2015 рр ... 376

Відомості про авторів ... 384

Вимоги до оформлення текстів, які подаються до друку у журналі «Карпатський край» ... 388

... 390

ІСТОРІЯ І КРАЄЗНАВСТВО

УДК 94(477) "179/1918"

POLITICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SCHOOLS IN GALICIA (1772–1918)

J. Moklak

Jagiellonian University

The development of Ukrainian education in the years 1772–1918 can be divided into three periods: reforms of the 1770s and 1780s, schools in the first half of the nineteenth century and education in the era of autonomy. In 1787, by imperial decree, the Studium Rutenum was established in Lviv at the University, taught in the Rusyn (Ukrainian) language. During the Springtide of Nations, both Poles and Rusyns undertook efforts to spread the use of their national languages in public discourse throughout Galicia. Poles awaited the introduction of Polish into schools, while Rusyns spoke out in favor of Ukrainian.

In 1861 Rusyns managed to elect a significant number of their own deputies to the Diet of Galicia and Lodomeria, but before 1905 there existed only five state-funded traditional grammar schools where the language of instruction was Ukrainian (in Lviv, Przemysl, Kolomyia, Ternopil and Ivano-Frankivsk [then Stanislaviv]). When in 1905 a Ukrainian grammar school was founded in Stanislaviv, two motions were presented in the Diet demanding the creation of additional grammar schools with Ukrainian instruction in Berezhany and Sambir. However, only in 1914 based on a decision of the Galician Diet was created several new Ukrainian schools (in Zbarazh, Horodenka, Yavoriv, and others).

Keywords: *Galician schools, language of instruction, Ukrainian intelligentsia.*

The creation of the Kingdom of Galicia and Lodomeria as a result of the first partition of the Polish Republic initiated a new stage in Polish-Ukrainian relations and had an effect on the state of the Galician education system. Significant changes took place in Ukrainian schools as a consequence of Viennese policy based on a rejection of Polish aspirations toward independence. Fear of Polish irredentism led the Viennese authorities to provide significant support to the nascent national movement of the Rusyns; given that the movement contained almost no members of the aristocracy, a group already completely Polonized before the partition, and had a strong base in the clerical intelligentsia, giving it support meant supporting the Uniate Church, now a key institution with a strong national identity. The Viennese government saw that it could set the Ukrainian intelligentsia against Polish pro-independence tendencies through support for Church and educational institutions. Decisions made in the final decades of the eighteenth century showed that Vienna was engaged in an effort to strengthen the Uniate Church's intellectual culture so that its clergy could become an equal partner with the Roman Church's elite. The purpose of this policy, based on the principle of «divide and conquer», was to maintain the balance in Polish-Ukrainian relations, and thus, it was hoped, ensure effective government of the province of Galicia.

The Reforms of the 1770s. In 1774 Empress Maria Theresa changed the name of the Uniate Church to the Greek Catholic Church, likening it to the Roman Catholic Church and disseminating the belief that both churches were of equal importance. The change was followed by reforms to the system of educating the clergy, leading to the creation of separate Greek Catholic seminaries. The first one was established in Vienna at the Church of St. Barbara in 1774. Its graduates included university professors, rectors of seminaries, and writers. A second seminary was established in Przemyśl and was active in the years 1780–1783, until in

1784 a Greek Catholic General Seminary was established in Lviv. Further reforms had to do with university education. On March 9, 1787, by imperial decree, the Studium Rutenum was established in Lviv at the University, taught in the Rusyn (Ukrainian) language;[1] the organizer of the program was Fr. Mikhailo Shchavnytsky, a graduate of the Vienna seminary and also the rector of the Lviv seminary. The graduates of seminaries and the students of the Studium Rutenum were both recruited from the Lviv and Przemyśl dioceses, and after finishing their studies they played a prominent role in the Ukrainian national revival of the late eighteenth and early nineteenth centuries. The activities of young university students associated with the Rusyn Troika led by Fr. Markian Shashkevych, culminating in the introduction of the local vernacular into belles lettres and later school textbooks, represented a particularly visible manifestation of the Ukrainian clerical intelligentsia's activism in this period. Activists in the Ukrainian national movement placed an increasing emphasis on schools, treating them not only as institutions for the intellectual and ethical formation of young people, but also as a tool for creating a political elite.

Folk schools and middle schools in the first half of the nineteenth century. From the beginning of the nineteenth century, the education statute Politische Verfassung der deutschen Volksschulen für die k.k. österreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombardie, Venedig und Dalmatien, passed on 11 August 1805 by Emperor Franz I, was binding. The statute regulated instruction in folk schools and pedagogical courses. The number of schools was growing, but the rate of illiteracy remained high in submontane areas. At first, folk schools were not a subject of Polish-Ukrainian disputes, considering the low level of instruction in the one- or two-year schools that did not enable students to continue into middle school. In that sense, such schools did not contribute to the formation of the intelligentsia, and furthermore, during the period before autonomy, the institutions with the lowest level of organization were mainly located in areas with homogeneous populations as far as national identity was concerned. The situation was different with four-year schools and more highly organized institutions, which over the course of several decades became a subject of political interest.

During the Springtide of Nations, both Poles and Rusyns undertook efforts to spread the use of their national languages in public discourse throughout Galicia. Poles awaited the introduction of Polish into schools, while Rusyns spoke out in favor of Ukrainian [1, pp. 181–185]. At the request of governor Wacław Zaleski, the ministry of education ordered teachers in provincial grammar schools to use Polish as the language of instruction, while teachers who did not know Polish were allowed to use German for the time being (29 IX 1848). In the first grammar school in Lviv (known as the academic school), German language was maintained, while the second (known as the German school) introduced Polish as the language of instruction. The political organization of the Rusyns, the Holovna Rada Ruska (Chief Rusyn Council), opposed Polish instruction in the middle schools of Eastern Galicia. A negative view of Polish language drove them to ask the Viennese authorities to provisionally introduce German as the language of instruction, with the stipulation that in the future it should be Ukrainian [2, p. 30].

A subsequent order from the Ministry of Education of 8 January 1849 introduced German as the language of instruction until teachers were trained in the Rusyn language. The argument for this order presented the Ukrainian perspective: «the national feelings of Rusyns recoil less from German

[1] The official language of instruction in the Studium Rutenum was Old Church Slavonic, but some teachers taught in the vernacular.

than from Polish language» [3, pp. 154–155; 4, p. 27]. In order to hasten the implementation of the order, Ukrainian language was introduced as a mandatory subject in all grammar schools of Eastern Galicia, for all pupils regardless of nationality.

Another decree was issued on 12 September 1850. As the Rusyns had hoped, the latest decisions by the authorities indicated that schools in Eastern and Western Galicia would be treated differently, in contradiction to the belief in Polish circles that Galicia was a unified country with one national identity. This division corresponded to the division of schools according to language of instruction – German in the East and Polish in the West. The Viennese authorities gradually increased the number of subjects taught in German in grammar schools in the West, while German was kept as the language of instruction in the East, with the teaching of Ukrainian also becoming obligatory. At the same time, Polish language had become less important in Eastern Galician schools, since Polish was used there only in religion classes for young Roman Catholics. The new decisions not only signaled a strengthening of the German language, but also paved the way for the gradual introduction of classes in Ukrainian in the future. In the part of the text dealing with grammar schools in Eastern Galicia, the decree announced: «... the Rusyn language will slowly enter into use, to the extent that capable teachers and usable textbooks can be found» [5, p. 243]. The regulations cited here presented Rusyns with the prospect of schools becoming Ukrainian in the West of the country, although no precise date was designated. Bronisław Łoziński, an opponent of Ukrainian schools, called this period the «Rusyn-Germanizing frenzy», perceiving in Vienna's decision a dagger pointed at the heart of Polish culture [6, p. 161].

The disputes over language of instruction in the 1850s. The governments of Aleksander Bach, who was Prime Minister beginning in 1852, saw a notable expansion of the bureaucracy. Heated disputes over the language of instruction in schools flared up after the emperor's handwritten directive to grammar schools of 9 December 1854 in which he commanded that pupils be taught in a language they understood, and simultaneously made German a mandatory subject [7, pp. 6, 13; 8, p. 78]. Poles and Rusyns interpreted the content of the document in different ways. Euzebiusz Czerkawski, a close associate of governor Agenor Gołuchowski, stated that making concessions to national languages would give an advantage to Polish. He found the Rusyn language to be in very limited use in Galicia, and furthermore, similar to Russian. The vision of Rusyn identity gravitating toward Russia became one axis of the Galician authorities' policy on Ukrainian matters. Czerkawski compiled a report on linguistic and national relations, in which he called for abandoning the school program of 1849, which proposed transforming Eastern Galician grammar schools into Ukrainian schools. He wrote that the development of the Russian language had taken «a regrettable wrong turn, since through adopting words, forms, and expressions in part from Church Slavonic and in part from Russian language, it changed into a dialect [...]. It would be inadvisable to let the introduction of such a language lead to the official sanctioning of a process of Russification of the country through public behavior» [6, pp. 173, 176]. The governor's office maintained the position that in the years 1848–1849 the Viennese authorities had, for political reasons, allowed Ukrainian to be taught in schools, in order to create divisions between Poles and Rusyns, based on the principle of «divide and conquer», rather than from any consideration of the actual benefits of propagating that language in schools.

As the controversy grew around the schools, Vienna's role as arbiter in disputes between Poles and Rusyns became stronger. In a decree of 20 July 1859, the emperor allowed the elimination of German lessons from grammar school curricula, if they were located in areas where the majority of the

population spoke a language other than German [9, pp. 447–448]. He did not single out any particular local language, so that the imperial document opened the way for subsequent disputes as to its interpretation and was another example of the policy of divide et impera. On 20 October 1860 the emperor addressed a letter to minister of state Gołuchowski, ordering him to consult with representatives of both nationalities regarding the language of instruction to be used in schools. He expected the implementation of his decree of 9 December 1854, in which he had recommended consideration «of national languages when teaching in grammar schools» [7, pp. 4–5, 13].

Gołuchowski's successor as governor was the centralist Anton Schmerling; the change gave Rusyns hope for concessions on schools, but the Polish community also voiced demands for recognition of its needs. On 31 December 1860 in Kraków a memorial was drafted containing the statement that «Poles and Rusyns» constituted a unified nationality in Galicia. The authors of the memorial hoped for broad legislative competencies to be entrusted to an administratively homogeneous country, with Polish as the official language. The memorial allowed for the use of Ukrainain language in public life, but with the stipulation «in justified cases» [10, p. 36]. In the new political conditions that existed in Galicia with the accession of Schmerling, the struggle for Rusyn identity was entering a new stage in Polish-Ukrainian relations, in which both sides clung to their previously held convictions and prejudices.

Education legislation in the era of autonomy. At the threshold of Galician autonomy, the Rusyns had control over a strong political camp, consisting of not only the clerical intelligentsia but also representatives of the younger generation from secular professions. In 1861 they managed to elect a significant number of their own deputies to the Diet of Galicia and Lodomeria, a fact of particular significance given that the Diet's resolutions would decide the future of Galician schools. Both sides aimed to eliminate German language from public life, and this naturally encouraged them to form a unified front in conversations with the Viennese authorities. Polish politicians offered concessions in exchange for a Polish-Ukrainian union in the National Council, but the agreement concluded on 25 April 1861 was seen as a tactical move. Bishop Spyrydon Lytvynovych in the end took a centralist position, judging that cooperating with Vienna was more advantageous than the alternative. Jerzy Czartoryski, assessing the attitude of the Polish side, wrote that proponents of Polsko-Ukrainian rapprochement were too few, and «hard-line reactionaries too many» [11, p. 52]. The agreement was to be confirmed by a resolution in the Diet to replace German language in schools and government offices with Polish and Rusyn, but the resolution unfortunately stalled in the deliberations of the Diet commission.

At the beginning of 1866 Maurycy Kabat made a motion for the establishment of an educational institution in which German language would be replaced in teaching by the «language of the region». The concept of «the language of the region» (singular), used in the motion, signified a departure from the term previously used in both Viennese and Diet documents, «languages of the region» (plural). This seemingly unimportant difference concealed the seeds of a serious dispute between nationalities. Kabat tied the criterion of language to Galicia as a political and administrative entity, which he considered to lie within the sphere of influence of Polish culture. The unity of Galicia was to be reflected in the unity of the planned educational institution, whose sphere of activity would encompass the whole country. The motion he submitted postulated the construction of a new education system using Polish as the language of instruction [12, pp. 320–321].

Towards the end of 1866 the National Council (Wydział Krajowy) of Galicia put forward a proposal to the Diet for a statute creating a National School Council

(Rada Szkolna Krajowa, or RSK), which elicited protests among Rusyns. For their part, the Poles argued their case in part by invoking the need for fundamental reforms to the education system. The task of the RSK was to provide the Diet with «material for statutes», oversight over schools and public education, selection and appointment of teachers, and so on. The nationality question was linked with administrative criteria, postulating the equivalence of the concepts of nationality and nation. The authority of the school council was intended to rest on «national foundations», but Rusyn culture was treated as a component part of Polish culture [13, pp. 1228–1229]. The Ukrainian deputies, however, emphasized that the charter of the RSK minimized Rusyns' participation in the development of Galician schools, because Article IV not only did not accord equal stature to Rusyn representatives, but made it easier for them to be kept in the minority. The National School Council was given broad powers over the management and oversight of village and middle schools. The council prepared didactic materials and syllabi, reviewed and approved textbooks, prepared annual school budgets, referred candidates for the post of inspector to the emperor for appointment, and itself appointed and transferred teachers and school directors. It had broader authorization than local school authorities in other crown countries and became a de facto Polish educational institution. After its opening ceremonies in the Lviv Cathedral, the council passed a National Proclamation, in which the words «nationality», «fatherland», and «mother tongue» were used in the singular [14, pp. 136–138]. The biographer of one long-lived member of the council, Henryk Schmitt, wrote with pride that «he claimed a rightful place for the Polish element in Galician schools» [15, p. 111].

Another statute passed at the time dealt with the language of instruction in schools and was based on the plan of 18 November 1866 developed by the Galician National Council. The Council cited the position taken by Rusyns favorably disposed toward Polish culture, expressing doubts as to the practical utility of Ukrainian language for pedagogic purposes: «Regarding the Rusyn language, opinions differ. While some maintain that this language is completely suitable for teaching all branches of knowledge, others, including Rusyns of various political tendencies, have the opposite opinion» [16, p. 77]. The Council's position revealed the need to disseminate throughout Galicia the idea that the Ukrainian language had not reached a high enough level to be able to function as a language of instruction in public schools.

A contentious debate on the planned statute took place on 31 December 1866, involving on one side Yakov Shvedychky and Stepan Kachala, who interpreted the proposals put forth by the Council and the Diet's education commission as violating the resolutions of 1849, and on the other Zygmunt Sawczyński and Euzebiusz Czerkawski, Rusyns who identified as Poles. The speeches of the first two deputies expressed suspicions about the authors of the draft statute, implying they had a low regard for Ukrainian education. Sawczyński and Czerkawski subsequently defended the supremacy of Polish language [12, pp. 516–517]. When it came to the vote, the Diet approved the plan for the commission en bloc in its second reading without discussion. The reaction of Ukrainian deputies was immediate. Amid the general hubbub they began to leave the hall of the Diet, threatening a loss of quorum. Kazimierz Grocholski hurriedly made a motion to approve the statute en bloc in its third reading. Before the motion could be voted on, deputies had begun jostling with each other in the doors of the Diet hall. Ukrainian politicians frequently described the incident, in commentaries both at the time and later, as a rape committed against the Rusyns, who were not allowed to leave the Diet hall [17, p. 529]. Ukrainian opinion journalists wrote that Prince Adam Potocki himself had stood in the door to keep the Diet from becoming incomplete. The most

critical account was given by the newspaper «Slovo» (The Word), where it was claimed that the resolution had been voted on without the required quorum, and that the Ukrainian deputies had been absent from the hall during the vote [18, pp. 1–2; 19, p. 1].

Article II of the resolution that passed, assigning responsibility for the choice of language of instruction in folk schools to the local municipality, gave equal chances to both nationalities, but in practice the municipal councils were often subject to various kinds of external pressure, causing a decline in the number of Rusyn folk schools, particularly multi-year schools in cities. These changes occurred due either to the creation of Utraquist schools or to decisions by municipal councils to change the local language of instruction to Polish. Article II was accused of not taking into account the principle of instruction based on the mother tongue, introducing whatever language the municipality chose. Article V in its general premises eliminated the Ukrainian language from middle schools maintained through state support. Article VII let the Diet majority decide whether to expand the area of Ukrainian instruction in grammar schools and Realschulen after determining the views of county councils, whose membership was predominantly Polish. Finally, Article VIII, invoking «freedom of school choice», brought on an avalanche of criticism. It opened the way for Greek Catholic youth to attend Polish schools, and the reverse: pupils of Polish nationality could study in Rusyn schools. Considering the relative importance that the resolution gave to the Polish and Ukrainian languages at advanced grade levels, however, the reverse was hardly ever met with in practice. The drafters of the resolution arranged its content in such a way that all decisions having to do with introducing classes in Ukrainian fell to the Diet, in which the numerical supremacy of Polish deputies was assured by electoral law. The Ukrainian press concluded that the language resolution had «handed the Rusyns over for Polonization», while Polish circles saw it as a restitution of Poles' legitimate national rights, previously taken away from them by invaders [19, p. 1; 20, p. 22].

The structure of Ukrainian middle school education. While Ukrainians had a majority in terms of the number of one- and two-year folk schools in Eastern Galicia, there was an enormous disparity in favor of the Poles in terms of grammar schools and Realschulen. Before 1905 there existed only five state-funded traditional grammar schools where the language of instruction was Ukrainian (in Lviv, Przemysl, Kolomyia, Ternopil and Ivano-Frankivsk [then Stanislaviv]). When in 1905 after long disputes a Ukrainian grammar school was founded in Stanislaviv, two motions were presented in the Diet demanding the creation of additional grammar schools with Ukrainian instruction in Berezhany and Sambir. The motions were accompanied by a series of petitions sent to the Diet by the residents of local municipalities [21, p. 1875; p. 2102; p. 2337].

In 1908 the total number of middle schools in Galicia was 80, while in 1913 it had already risen to 134, not counting teachers' training colleges. At the beginning of 1914 the number of state schools alone was 70, including 50 grammar schools and 14 Realschulen with Polish as the language of instruction. The remaining schools were a mere 5 Ukrainian grammar schools and one German grammar school. The distribution of schools in the eastern and western parts of Galicia indicates greater interest from authorities in creating educational institutions with Polish language in the eastern part than in the west. The eastern part had a smaller Polish population than the western, but in proportion to the population, the East had more Polish middle schools. Roughly speaking, in Eastern Galicia the number of Polish speakers was over two million, with 36 middle schools at their disposal, while the larger Polish population in Western Galicia had 28 such schools, so that the Polish minority in the East had a greater number of schools than the Polish majority in the culturally

dominant West. Meanwhile, the Ukrainian minority in the western part did not have a single school with Ukrainian as language of instruction, though there were 107,578 Greek Catholics living in the West and a local structure, the Ukrainian Pedagogical Society had been established [22, p. 1265; 23, p. 1]. According to estimates given by the Ukrainian deputies, the total Polish population in Galicia of over 4.5 million was served by 71 state-funded middle schools, whereas the total Ukrainian population of over 3 million was served by a mere 5 separate institutions and one affiliate. Based on the 1910 data, there was one Ukrainian state-funded middle school in Eastern Galicia for every 655,889 Ukrainian speakers, and one Polish state school for every 48,332 Polish speakers [19, p. 4; 22 p. 1265]. The disproportion was clear, though the representatives of the majority in the Diet rejected the criterion of population numbers, instead using the number of pupils in a school as their reference point. This argument was demolished by the Ukrainians, who claimed that the number of pupils depended on the number of schools.

The Polish majority in the Diet feared the growth of the Ukrainian intelligentsia's numbers not only in cities, but also in the province of Eastern Galicia; this had to do with rivalry for cultural influence and was closely linked to the escalation of the nationalist struggle. The nature of the developing situation is illustrated by Ukrainian efforts to increase the number of four-year pre-grammar schools and grammar schools, finally culminating in a Polish-Ukrainian compromise in 1914. Before things reached that point, the Ukrainians made a widespread effort to raise the number of private middle-level schools, mainly teacher training colleges and grammar schools. The Ukrainian Pedagogical Society was at the forefront of this effort, though Church organizations could also claim considerable accomplishments in that direction. However, even in the domain of private schools, the Ukrainians were outdone by the Poles. At the beginning of 1914 there were 26 private Polish grammar schools and 9 private Ukrainian grammar schools. Practically every county in Galicia sought to have a traditional private grammar school, in the hope that it would be offered state funding.

Significant changes in the structure of Ukrainian schools were announced by the Polish-Ukrainian agreement prepared in early 1914. The preparations led to numerous motions presented in the Diet by Ukrainian deputies. The highest number of motions was made on 14 February 1914, the same day an electoral compromise was reached. The motions concerned the places where Polish private or state grammar schools existed (Berezhany, Sambir, Sokal, Zhovkva) and where private Ukrainian grammar schools existed (Chortkiv, Horodenka, Yavoriv, Kopichintsy, Rohatyn, Zbarazh) or in which Ukrainian courses at the grammar school level had been introduced (Belz, Komarno, Nadvirna), as well as those places in which there was no middle school of any kind, neither Polish, nor Ukrainian. Polish newspapers referred to this day as «Ruthenian Day», because motions were presented for the creation of 19 Ukrainian middle schools [25, p. 1].

The school comission prepared a report on this issue, in which it resolved to consider taking the «exceptional» measure of giving some of them state funding. The commission did not commit to the establishment of a Ukrainian grammar school in a city where there was no Polish institution. It decided to give parallel state support to Ukrainian and Polish grammar schools in Chortkiv, Yavoriv, and Rohatyn, and in addition to three other private Polish grammar schools. It further proposed to open an affiliate of the Ukrainian grammar school in Przemyśl, but made no mention of any grammar school in Berezhany, Stryi or Drohobych, an idea to which the Polish side had tentatively agreed in talks in 1907.

Deputy Yevhen Petrushevych criticized the report of the commission, charging that the binding statute on languages of instruction of 22 June 1867 violated the Ukrainian

nation's constitutional right to «development in freedom and culture» in Galicia. A principle that had been applied by the majority in the Diet for decades, holding that Ukrainian grammar schools would be established only in towns and cities where there were already Polish grammar schools, came under heavy criticism. The principle of Polish schools' primacy over Ukrainians was virulently denounced as a harmful injustice. The creation of Polish schools was undoubtedly driven by the aspiration to meet the cultural needs of the Polish community, but the principle of not allowing a Ukrainian school to be built without the simultaneous establishment of a Polish one was based on a program developed in nationalist circles. On this particular occasion, Petrushevych was being critical of private Polish grammar schools being founded in Eastern Galician towns where the Polish population was low in number [22, p. 1259].

On the basis of one resolution in the Diet, 5 new Ukrainian grammar schools were to be established (in Chortkiv, Yavoriv, Rohatyn, Lviv II, an affiliate in Przemysl), i.e., the same number that the Ukrainians had struggled successfully to create during nearly 50 years of autonomy. However, the only real consequence of the February 1914 agreement was the renewal of the annual recognition of Ukrainians' right to public funding for Ukrainian-language schools: for the year 1913/1914, it was allotted to a dozen-odd private Ukrainian schools, mostly grammar schools and teacher training colleges (Zbarazh, Horodenka, Yavoriv, and others) [24, p. 171], which did not do much to improve the overall schooling situation, but mobilized people toward organized activism. The RSK's decree of 25 May and the Ministry of Education's decree of 10 July 1914, giving state funding to private grammar schools in Yavoriv and Rohatyn beginning with the 1914/1915 school year, was a more meaningful step, but the outbreak of World War I made its implementation impossible [23, p. 11].

* * *

During the entire Galician period, issues relating to education became a crucial part of the Polish-Ukrainian rivalry. In the final decades of the eighteenth century and the first half of the nineteenth, the government in Vienna gave its support to Ukrainian education, fostering a Ukrainian national identity and accelerating the formation of the Ukrainian political elite. The results of these actions were particularly visible in the revolutionary period of 1848–1849, when the Ukrainian language became the language of instruction on the strength of decrees by the Ministry of Education. The particularly acute struggle for influence over education in Eastern Galicia took place during the era of autonomy. The battle for cultural domination frequently obscured other essential educational values as it guided the behavior of both nations' political elites. Notwithstanding Vienna's policy of divide et impera, the Polish elite had more favorable political conditions in the second half of the nineteenth and the early twentieth century as it expanded the system of Polish education. The actions of Ukrainian politicians met during the same period with legislative obstacles that hindered them from establishing multi-year folk schools and grammar schools. As a result, the education system in the era of autonomy favored the inculcation of Polish culture, which was accomplished through the subsequently growing disproportion in the number of Polish and Ukrainian grammar schools and the composition of the bodies responsible for education administration and oversight.

Bibliography

1. Кревецький І. Матеріали до історії українського народного шкільництва в Галичині в 1830–1850 рр. / І. Кревецький // Українсько-руський Архів. – Львів, 1909. – № 4. – С. 181–185.

2. Возняк М. З історії введення української мови в галицьких середніх школах в 1-шій пол. XIX в. / М. Возняк // Наша Школа. – Львів-Чернівці, 1912. – № IV–V. – С. 30.

3.Kozik J. Między reakcją a rewolucją: studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w

latach 1848–1849 / J. Kozik. – Kraków, 1975. – S. 154–155.

4. Дідицький Б. Своежитьевыи записки / Б. Дідицький. – Львовъ, 1908. – Часть II. Взглядъ на школьное образованье галицкой Руси въ XIX ст., – С. 27.

5. Powszechny Dziennik praw krajowych i rządowych dla kraju koronnego Galicyi, 1850. – Lwów, 1853. – T. XVI. – S. 243.

6. Łoziński B. Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846–1859) / B. Łoziński. – Lwów, 1901. – S. 161.

7. Helcel A. Uwagi nad kwestyą językową w szkołach i uniwersytetach Galicyi i Krakowa osnowane na liście odręcznym Jego c.k. Apostolskiej Mości z dnia 29 Października 1860 / A. Helcel. – Kraków, 1860. – S. 6, 13.

8. Dietl J. O reformie szkół krajowych, zeszyt I. Stanowisko szkoły. Rada szkolna krajowa. Język wykładowy / J. Dietl. – Kraków, 1865. – S. 78.

9. Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. – 1859. – T. XLIV. – № 150. – Wien, 1859. – S. 447–448.

10. Bartel W.M. Galicyjska Rada Szkolna Krajowa. Czasy, instytucja, ludzie / W.M. Bartel. // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze. – 1980. – T. 543. –№ 86. – P. 36.

11. Czartoryski J. Uwagi o polityce polskiej w Austryi / J. Czartoryski. – Lwów, 1871. – S. 52.

12. Stenograficzne sprawozdania z posiedzeń Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. – Lwów, 1866 : 11.01, S. 320–321; 31.12, S. 516–517.

13. Gazeta Lwowska. – 1866. – 28.XII. – № 297. – S. 1228–1229.

14. Szkoła. – 1868. – S. 136–138.

15. Artymiak A. Lwowianin Henryk Schmitt. (Spiskowiec, powstaniec, bibliotekarz, publicysta, historyk, organizator szkolnictwa) / A. Artymiak. – Jędrzejów, 1939. – S. 111.

16. Projekty reform szkolnictwa ludowego w Galicji u progu autonomii 1860–1873 / [opr. C. Majorek]. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1980. – S. 77.

17. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К., 2001. – С. 529.

18. Слово. – 1867. – 24 грудня. – № 102. – С. 1–2.

19. Дѣло (Дїло) : 1886. – 4 (16) жовтня. – № 112, С. 1; 1914. – 3 березня. – С. 4.

20. Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych. – Lwów, 1867. – T. V. – № 13. – S. 22.

21. Stenograficzne sprawozdania z posiedzeń Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. – Lwów, 1905. – 17.X. – S. 1875; 27.X. – S. 2102; 4.XI. – S. 2337.

22. Stenograficzne sprawozdania z posiedzeń Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. – Lwów, 1914. – 2.III. – S. 1259, 1265.

23. Центральний Державний Історичний Архів України у Львові, ф. 206, оп. 1, спр. 27а, арк. 1;

24. Dziennik urzędowy c.k. Rady szkolnej krajowej w Galicyi. – Lwów, 1914. – № 5. – S. 90; № 8. – S. 142; № 10. – S. 171.

25. Kurier Lwowski. – 1914. – 23.II. – № 65. – S. 1.

Мокляк Я. ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА В ГАЛИЧИНІ (1772–1918). *Розвиток української освіти в Галичині 1772–1918 років можна розділити на три періоди: реформи 1770-х і 1780-х років, шкільництво в першій половині дев'ятнадцятого століття і освіта в епоху автономії. У 1787 році, за цісарським указом, при Львівському університеті було створено Studium Rutenum де викладалася руська (українська) мова. Під час Весни Народів як поляки так і русини робили зусилля, щоб поширити використання своїх національних мов, зокрема в середніх школах Галичини. Поляки очікували запровадження польської мови, в той час як русини намагалися запровадити українську.*

У 1861 році русинам вдалося обрати значне число своїх депутатів до Сейму Галичини і Лодомерії, але до 1905 року вони досягли заснування тільки п'ятьох фінансованих державою класичних гімназій, де мовою навчання була українська (у Львові, Перемишлі, Коломиї, Тернополі та Івано-Франківську [тоді Станиславів]). Коли в 1905 році було відкрито українську гімназію в Станиславові, в Сеймі було представлено нові внесення з вимогою створення додаткових українських гімназій в Бережанах та Самборі. Однак лише в 1914 році на підставі рішення Галицького Сейму формально було засновано ряд нових українських середніх шкіл (у

Збаражі, Городенці, Яворові та ін.).

Ключові слова: *шкільництво в Галичині, мова викладання, українська інтелігенція.*

Мокляк Я. ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКИХ ШКОЛ В ГАЛИЧИНЕ (1772-1918). *Развитие украинского образования в Галичине 1772-1918 годов можно разделить на три периода: реформы 1770-х и 1780-х годов, школьное в первой половине девятнадцатого века и образование в эпоху автономии. В 1787 году, по цисарскому указом, при Львовском университете было создано Studium Rutenum, где преподавался руский (украинский) язык. Во время Весны Народов как поляки так и русины предпринимали усилия, чтобы распространить использование своих национальных языков, в частности в средних школах Галичины. Поляки ожидали введения польского языка, в то время как русины пытались ввести украинский.*

В 1861 году русинам удалось выбрать значительное число своих депутатов в Сейм Галиции и Лодомерии, но до 1905 года они добились основания только пяти финансируемых государством классических гимназий, где языком обучения был украинский (во Львове, Перемышле, Коломые, Тернополе и Ивано-Франковске [тогда Станиславов]). Когда в 1905 году было открыто украинскую гимназию в Станиславе, в Сейме были представлены новые внесения с требованием создания дополнительных украинских гимназий в Бережанах и Самборе. Однако только в 1914 году на основании решения Галицкого Сейма формально было основано ряд новых украинских средних школ (в Збараже, Городенке, Яворове и др.).

Ключевые слова: *школы в Галичине, язык преподавания, украинская интеллигенция.*

УДК 94:379.8(477.83/.86) "XVIII–XX"

ТУРИСТИЧНІ ПРИТУЛКИ ГАЛИЧИНИ

В.М. Клапчук

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті наводиться інформація про географію та особливості гірських притулків Галичини. Перший притулок споруджено 1878 р. в урочищі Гаджина на Чорногорі. На гірських теренах Галичини у різні етапи діяло до 50 гірських притулків, що надавали туристам не лише послуги проживання (близько 1 тис. нічліжних місць), але й послуги харчування. Детально характеризуються гірські притулки Станиславівщини. Окремо звернено увагу на архітектурні та функціональні особливості одного з найпотужніших притулків Галичини під горою Кукул. Описано 36 шкільних туристичних притулків Станиславівського воєводства, що надавали послуги проживання (1115 нічліжних місць). У будівництві та відновленні мережі туристичних притулків в Українських Карпатах передову роль відіграли українські та польські громадські організації, насамперед «Чорногірський відділ Польського Товариства Татранського», товариства «Приятелі Гуцульщини» та «Карпати Східні», Міністерства освіти та охорони природи Польщі.

Ключові слова: *Галичина, притулки, Станиславівщина.*

Вступ. На сьогоднішній день в Українських Карпатах з різних причини практично не існує туристичних притулків для активних туристів. Однак, до Другої світової війни на цих теренах функціонувала їх розвинута мережа. Відтворення таких закладів розміщення туристів стоїть тепер на порядку денного туристичної галузі України.

Питанням відтворення історії та географії започаткування та діяльності гірських притулків у науковому світі приділялося надзвичайно мало уваги. Окремі матеріали можна почерпнути в науково-полярних працях [1–4], а також в архівних джерелах. Тому, висвітлені автором окремі матеріали є новими і вперше вводяться в науковий обіг.

Виклад матеріалу. Стараннями туристичних спілок і була розпочата робота по спорудженню притулків для туристів на Чорногорі, що в межах Карпат за своєрідним «рейтингом» посідала друге місце після Татр. 1878 р. розпочав роботу перший на території Українських Карпат притулок для туристів в урочищі Гаджина на Чорногорі, якому було надано ім'я Грегоровича – активного діяча Чорногірського відділу ПТТ у Коломиї. Для спорудження притулку було використано колибу чабанів, де панували примітивні побутові умови. У 1880 р. Генріх Гоффбауер і Константин Сівіцький обладнали та позначили першу туристичну стежку. 1904 р. кольоровими смугами було позначено маршрут Ворохта – Кукул – Козьмеська – туристичний притулок «Заросляк», 1906 р. – встановлено дороговказ на розгалуженні стежок на Говерлу та Шпиці.

У наступні роки було побудовано притулки для туристів в урочищі Завоєля, на полонині Ґропа (поблизу г. Піп Іван, 1883 р.), під г. Смотрич (1900 р.). Притулок в урочищі Заросляк під Говерлою, побудований у 1879 р., відбудовувався у 1911 та 1927 рр.

У 1884 р. Леопольд Вайгель організував виготовлення та встановлення 56 дороговказів на туристичному маршруті Красний Луг – Говерла – Данцеж – Шпиці – Піп Іван – Шибений – Зелене [1, с. 182–191].

У 1930-х рр. зусиллями Міністерств освіти та охорони природи Польщі Галичина була вкрита мережею притулків для відпочинку шкільної молоді на 220 ліжок, які в літній період функціонували

у Делятині (20 ліжок), Дрогобичі (30), Жаб'ї-Ільці (20), Зелені (10), Косові (20), Кутах (20), Микуличині (20), Надвірній (20), Сколе (20), Станиславові (20) та Яремчі (20) [2, с. 25].

Польське Товариство Татранське (ПТТ) впродовж часу свого функціонування займалося, крім іншого, й будівництвом гірських притулків (схроніск) для туристів [4, с. 35–42].

Цішинський відділ ПТТ мав притулок на Стіжку на віддалі 18 км від залізничної станції Устронь, 8 км – від станції в Яблонкові. Притулок мав 50 ліжок (добова плата – 3 зол.; для членів товариства – 1,5 зол.) та 20 матраців (добова плата – 0,8 зол.). Туристи могли замовити обід вартістю 2 зол.

Відділ ПТТ у Катовіцах утримував притулок у верхів'ях Вісли на Баранячій Голові, до якого були численні доїзди та піші шляхи з Бєльська, Яблункова, Милівки, Радзіхови, Стіжка, Венгерської Гірки, Вільковиць-Бистрої, Вісли, Звардо-ня, Живця. У притулку було 21 ліжко (0,5–3,5 зол.), однак могло розміститися до 80 осіб, що ночували у спальних мішках. Окрім того, ще 30 місць було у службовому будинку гайового. Вищезгаданий відділ мав у своєму розпорядженні ще: притулок на Рівниці, де було 90 нічліжних місць. Найближчою була залізнична станція Устронь (1,5 год. ходьби).

Відділ у Коломиї обіймав притулок у Ворохті «Чорногірський Дворик», в якому могли заночувати 15 осіб на ліжках та 90 – у спальниках. Вартість доби коштувала від 1,5 (для членів ПТТ) до 2 зол.

Відділ у Львові володів притулком в урочищі Яла, що у верхів'ях р. Лімниці вище Осмолоди. Притулок мав 25 ліжок з комплектами постель. До притулку можна було добратися з Брошнева лісовою вузькоколійкою фірми Глезінгер (55 км). Добова вартість проживання становила 1,5 (для членів ПТТ) – 2 зол., вартість білизни – 1 зол.

Відділ у Новому Сончі мав притулок, що розташовувався поблизу моста через Дунаєць на автотрасі Кросцєнка – Щавниця. Там було 12 ліжок (добова вартість – 0,8 (для членів ПТТ) – 1,5 зол.), однак туристи могли переночувати на горищі на сіні (добова вартість – 0,5 зол.). Криницьке відділення Новосончського відділу володіло притулком в Рустку під Криницькою Яворином на віддалі 8 км від вокзалу у м. Криниці. У притулку було 46 ліжок з 25 комплектами білизни і 10 матраців. Вхід до притулку становив 0,2 зол., нічліг у кімнатах – 2 зол., у покоях – 4 зол. Опалювання коштувало 0,5 (в номері) – 1 (у покоях) зол. Члени ПТТ мали 50 % скидку, їх дружини – 25 %, школярі – 50 % (спання лише на матрацах).

П'єнінський відділ у Щавниці мав притулок ім. Сенкевича на полонині Перехід під Скелями, що мали назву Риґлі чи Зав'язи. На той час (1930 р.) притулок було лише споруджено і не обладнано засобами для нічлігу.

Відділ ПТТ у Станиславові утримував притулок на Зарослякy під Говерлою на віддалі 22 км від залізничної станції Ворохта. У притулку було 41 ліжко (однак міг прийняти до 100 туристів з спальниками), кухня та буфет (для членів ПТТ була 20 % скидка). Вартість проживання становила 4 зол., а для членів ПТТ й інших туристичних товариств – 2 зол. без білизни.

Відділ у Варшаві мав притулок на Ясеновій Поляні в Татрах, яке могло прийня-ти одночасно до 120 туристів для ночівлі на ліжках. Вартість – 2 зол./добу; при ночівлі у загальній кімнаті – 1,5 зол. (для членів ПТТ – 1 зол.). Притулок мав теплу і холодну воду, нові набори постелі, ванни, ресторан і буфет.

Закопанський відділ володів притулком у Долині П'яти Польських Озер, який міг прийняти до 50 туристів (25 ліжок та 25 матраців). Вартість проживання становила 1,8 (для членів ПТТ) – 3,8 зол./добу. Відділ у Живцю мав два притулки: на Баб'їй Гурі (1200 м н.р.м.), місткістю 60 осіб, з яких половина могли ночувати на ліжках (1–2 зол.) та матрацах (0,5–1

зол.); в Корбілові під Пільським, де було 16 ліжок (ціни такі ж, як і в Баб'їй Гурі).

Лижна секція ПТТ у Закопане мала два притулки, які могли одночасно прийняти по 15 туристів: на Пишній Поляні та в Хохоловській Долині. Головний відділ у Закопане мав нічліжний «Татранський Палац» у Закопане, де для послуг туристів було 40 ліжок і 20 матраців (добова вартість 1,5 (для членів ПТТ) – 2 зол.). Крім цього, цей відділ утримував притулок у Розтоці на 20 ліжок та 30 матраців (добова вартість 1,8 (для членів ПТТ) – 2,5 зол.).

Краківський відділ ПТТ побудував і утримував притулок біля озера Морське Око в Татрах. У притулку було 18 покоїв на 63 ліжка, зокрема: 3 покої по 5 ліжок, 2 покої по 3 ліжка, 4 покої по 4 ліжка, 7 покоїв по 2 ліжка і 2 покої по 6 ліжок. Притулок мав також 5 вілл і навіс, де могли переночувати ще 60 осіб.

Заклади розміщення активних туристів на Станиславівщині. Не останню роль у всезростаючій популярності відпочинку відігравали ціни, які були найнижчими в Польщі. Якщо до 1931 р. у всьому Станиславівському воєводстві було тільки 6 притулків, то на 1937 р. лише на відрізку від Климця до Білого Черемошу їх функціонувало уже 27 [8, арк. 24]. Зокрема, в околицях Ворохти туристи могли зупинитися на нічліг в притулках на Зарослику (180 місць), біля гори Татарської (50 місць), під Кострицею (80 місць), на Марічейці (60 місць) та під Попом Іваном (50 місць).

Притулки зводилися за сприянням туристичних товариств. Так, лише в 1936 р. польське товариство «Приятелі Гуцульщини» загосподарювало притулки під горою Піп Іван та на Кострици, Карпатське товариство лижників – під Марічейкою, через Косівський відділ Товариства Татранського зведено чотири притулки на хребтах гір вздовж Чорного Черемоша [9, арк. 6]. На побудову притулків використовували пожертви членів названих товариств, а також кредити під невеликий процент надавали банки. У середині 1930-х рр. широкого розвитку набули так звані літні табори, які започатковані ще у 1850-х рр. В основному такі місцевості розміщалися в долинах Пруту, Черемошів, Рибниці та Пістиньки [7, арк. 32].

З метою гігієни, запобігання захворювань як серед місцевого населення, так і дачників, товариства «Приятелі Гуцульщини» та «Карпати Східні» проводили кон-курси «Чиста хата». В ході конкурсу послані товариством інструкторки спочатку навчали місцеве населення як дешевим коштом вести домашнє господарство, підтримувати чистоту в домі і на обійсті, а потім перевіряли побутові умови в будинках, господарі яких хотіли приймати у себе гостей. Також ці будинки кваліфікувалися спеціальною курортно-дачною комісією.

Принагідно зазначити, що кожен заклад розміщення та харчування знаходився під опікою санітарного лікаря. Він здійснював санітарний контроль за пансіона-тами, магазинами, робив обхід будинків, призначених до винайму, берегів рік і потоків, звертав увагу на утримання криниць, смітників. Щодо смітників в подвір'ї, то вони повинні були бути виготовлені з оцинкованої бляхи, ємкістю 100–150 л, щільно закриватися. Перед настанням літнього відпочинкового сезону санітарний лікар стежив за впорядкуванням місця для торгівлі, щоб продукти споживання були убережені від дощу, пилюки, хвороботворної інфекції, також під постійним санітарним контролем були і самі продукти харчування.

В дачних місцевостях велика увага приділялася впорядкуванню пляжів. Поруч з пляжем повинен бути кіоск, де можна було б придбати холодні напої, цигарки, листівки, туалетне приладдя, продукцію народних промислів. На пляжі відпочи-вальникам надавалася можливість скористатись парасолями, вагами. Неподалік розміщувались лазні з душами та ваннами з теплою і холодною

водою [7, арк. 27].

У зв'язку з розвитком матеріальної бази туризму, створювалися нові робочі місця для місцевого люду. Однак задля підвищення рівня обслуговування у закладах розміщення та харчування була потреба у кваліфікованому персоналі. Підготовкою кадрів для готелів та пансіонатів займались спеціальні трьохмісячні курси в Моршині. Там окремо проводилася робота з власниками цих закладів, а окремо навчали покоївок, кельнерів та кухарок [6, арк. 45]. У 1937 р. у Ворохті організували курси для навчання гірських провідників. З курсантів створили секцію гуцульських провідників, по закінченню підготовки вони отримували свідоцтва, карти, компаси та інше необхідне приладдя. Готувалися інструктори з лижного спорту, які потім, в свою чергу, проводили заняття з лижниками-початківцями.

Як бачимо, у міжвоєнний період у Галичині, особливо на Гуцульщині, створено розгалужену мережу туристичних установ, які дозволяли приймати сотні тисяч туристів.

У ті ж роки розроблено 4-ступеневу класифікацію туристичної рекреаційної цінності повіту. До першої групи зараховано Розлуч і Сянки, до другої – Туркy, Бориню, Верхню Соколівку, до третьої – Комарники і Явору, до четвертої – Івашківці, Верхнє Висоцьке та Ільник. Однак, порівняно зі Станиславівщиною, навіть зі Сколівщиною, цього було недостатньо, оскільки гірську частину останніх вкрила густа мережа туристських баз, навіть готелів. Зокрема, на Сколівщині виникли турбази у Славську, Бескиді, Климці, туристичні маршрути були у 15 місцях, не рахуючи готелів. Всього, напередодні Другої світової війни із 78 притулків для туристів у Польщі, 47 знаходилися на теренах Східних Карпат. Створена мережа притулків дозволяла тисячам туристів пізнавати ці дикі та безлюдні гори. Розгалужені гірські пасма, глибокі і досить заліснені долини, розмаїття переплетень стежок ускладнювали орієнтування і не могли забезпечити безпеку подорожі. Звідси випливало, що, в порівнянні з 1936 р., у 1937 р. число туристичних притулків ПТТ збільшилася в 13 разів. Кількість ліжко-місць збільшилася за 1937 р. на 293, у тому числі в Татрах – на 20, на Заході Бескидів – на 112, у Східних Карпатах – на 91 і за її межами Карпат – на 70 місць. На кінець 1938 р. відділи ПТТ уже володіли 42 притулками та туристичними базами (табл. 1) [6, арк. 23].

Таблиця 1

Туристичні притулки та місця для ночівлі туристів на Станиславівщині (з північного заходу на південний схід)

Місце розташування	Рік зведення	Опис	Світлина
Торуньський (Вишківський) перевал	1936–1938	28 місць для нічлігу	

Долина р. Свіча	1932	10 кімнат (17 ліжок), 2 зали	
Гора Борєвка	1930–1931	2 притулки: зимовий на 16 осіб та літній на 30 осіб	
Долина р. Молода	1936–1938		
Урочище Яла (Різарня)	1926–1927	25 місць для нічлігу	
Урочище Рущина	1936–1938	22 місця на ліжках	
Гора Стеришора (Чорна Клєва)	1937		
Гора Пасічний Верх	1937		
Долина р. Бистриця (с. Рафайлова)	1935		

Полонина Нижня під горою Довбушанка	1937	можливість нічлігу взимку для 20 осіб, влітку – 40 осіб	
Кляуза на р. Зубринка	1936–1938	60 місць для нічлігу	
Татарський (Яблуницький) перевал	1932–1934	50 місць для нічлігу	
Гора Кукул	1939	105 місць, електрика, центральне опалення, душ, каналізація, телефон	
с. Ворохта	1925–1928	30 місць	
Урочище Зарослик	1879–1881, 1911–1912, 1923–1927	120 місць для ночівлі, душ, електричне освітлення, телефон	
Гора Маришевська	1936	75 місць для нічлігу	
Полонина Ґаджина	1878, 1938	приватний притулок на 15 осіб	
Гора Смотрич	1934		

с. Буркут	1937–1939	на 80 місць для ночівлі	
Гора Копілаж	1930-і	приватний притулок	
Гора Попадинець	1935		
Урочище Фуратик	1930-і		
Урочище Масний Прислуп біля г. Баба Людова	1935		
Гора Скупова	1935		
с. Слупейка	1892		
с. Ільці	?	приватні садиби	

Нижче охарактеризуємо туристичний притулок, що розташовувався на висоті 1200 м н.р.м., нижче верхньої межі лісу на північному схилі г. Кукул у Східних Карпатах, південніше Ворохти у Чорногорі [3, с. 54–56].

Знаходився він на туристичному маршруті з Ворохти через Кичеру з однієї сторони до Озірного (станція вузькоколійки при впадінні потоку Озірний в р. Прут), де розходилися дороги на Кострич, Бистрець, Маришевську і в глиб Чорногори; з іншої сторони можна було потрапити до мадярського кордону у Вороненці та у західну частину Чорногори. Від притулку до Ворохти вела полога дорога, що була впорядкована під лижний спуск – один з кращих у тій частині гір (тривалість підйому 2,5 год., з'їзд – 40 хвилин).

Споруда виникла як осередок зимових видів спорту і літньої туристики для молоді і могла прийняти одночасно до 100 осіб у двох-, чотирьох- та восьмимісних покоях чи у загальному залі.

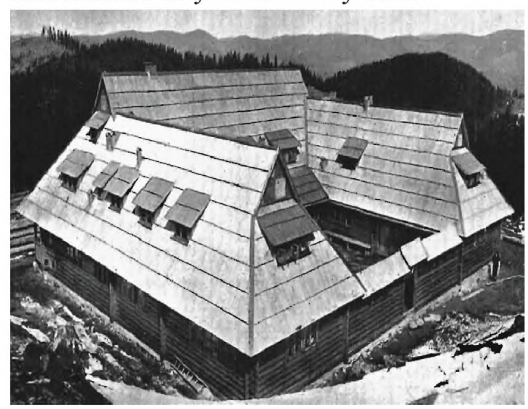

Загальний вигляд туристичного притулку

Вигляд притулку зі сторони вершини г. Кукул

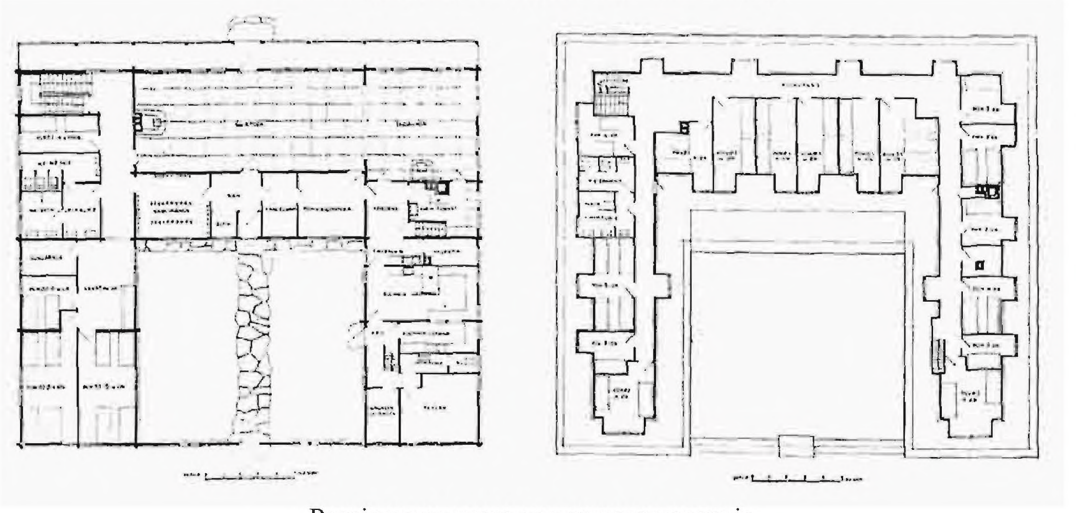

Розріз цокольного та першого поверхів

Вигляд будівлі з зовнішньої та внутрішньої сторін

Веранда

У партері знаходилися прихожа, склад лижного спорядження, їдальня, відпочинковий зал, кухні (для туристів, головна та допоміжна), господарські приміщення (умивальня, чоловічий туалет), нічліжні покої, кабінет директора та канцелярія.

На першому поверсі розташовувалися нічліжні покої, жіночий туалет, а у підданшші – відпочинковий зал.

Сходова клітка вела з двору і уможливлювала зв'язок з жилими кімнатами без переходу через відпочинковий зал. Інші сходи знаходилися біля кухні. У підвалі розташовувалися пральня, бані та туалети на випадок масових лижних курсів і великих груп туристів, котельня, моторна, пивниця.

У надземній частині будинок було виконано зі смерекових плениць, накритий драницями. Для підтримання тепла у приміщенні під драницями на дошках встановлювався руберойд. Приміщення туалетів і кухні були обладнані каналізацією зі спеціальним обладнанням від грибка подвійною ізольованою підлогою. Вода поступала безпосередньо з невеликого басейну на найближчому потоці.

Притулок запроектовано на розробках Відділу архітектури «Polskiej P.W.» у вигляді гуцульської ґражди. Подібна споруда за проектом арх. Єжи Жуковського побудована на г. Костричі.

Теслярські роботи виконані майстрами Гарасим'юком та Петричуком. Будівельний матеріал отримували з навколишніх державних лісів. Залізні вироби поставляла «Fundacja Stasziса» з Варшави. Найбільшою трудністю будівництва, яке тривало 2 роки, було транспортування будівельних матеріалів, що здійснювалося вручну на чверті шляху і виносило 30 % кошторисної вартості.

Поблизу основної споруди знаходилися дві господарські споруди: для обслуги та інвентарю, виконаних також у гуцульському стилі. Окрім цього, влаштовано місця для встановлення наметів і навісів для літньої туристики молоді.

Електрифікацію і встановлення електрообладнання виконав «Zakłady Radioelektryczne» під керівництвом Станіслава Струміловського.

У Станиславівському воєводстві діяло 36 шкільних притулків на 1115 нічліжних місць (табл. 2) [4, с. 71–75].

Таблиця 2

Шкільні туристичні притулки Станиславівщини

Місце розташування	Кількість ліжок	Опис
Делятин	20	7-класна школа, вул. Головна, 54
Яремче	40	Будинок відпочинку «Добошанка». Загальна кількість місць – 100. Ціна 1 місця – 50 ґрошів
Яворів	20	3-класна школа
Косів	30	7-класна школа
Кути	20	7-класна школа, вул. Снятинська, 4

Микуличин	20	Початкова школа № 2
Надвірна	20	7-класна школа для дівчат, вул. Костюшка
Нижнів	10	7-класна школа
Станиславів	20	7-класна школа для дівчат ім. Клементини Гофманової, вул. Шопена, 1
Зелена	10	2-класна школа
Жаб'є-Ільці	30	3-класна школа в Ільцях. Ціна – 30 ґрошів
Вишківський перевал	25	Притулок Львівського відділення Польського Товариства Татранського
При кляузі на р. Свіча	17	Притулок Львівського відділення Польського Товариства Татранського. 25 нічліжних місць. Ціна – 1–1,5 зл.
Долина р. Молода	30	Притулок Львівського відділення Польського Товариства Татранського
Урочище Яла	25	Притулок Львівського відділення Польського Товариства Татранського. Ціна – 1–2,5 зл.
Гора Борєвка (1364 м н.р.м.)	40	Притулок Калуського відділу Польського Товариства Татранського. Ціна – 30–50 ґрошів
Гора Сивуля (1410 м н.р.м.)	20	Притулок Львівського відділення Польського Товариства Татранського
Урочище «На Пантирі» (Рафайлів, 1150 м н.р.м.)	22	Притулок Товариства лижників
Рафайлів	30	Місця для нічлігу у приватному секторі
Гора Чорна Клева, полонина Стеришора (1450 м н.р.м.)	20	Притулок Товариства лижників
Гора Добошанка, кляуза на р. Зубринка (1000 м н.р.м.)	20	Притулок Станиславівського відділу Польського Товариства Татранського
Гора Добошанка, полонина Нижня (1000 м н.р.м.)	20	Притулок Станиславівського відділу Польського Товариства Татранського
Полонина Хом'як (1350 м н.р.м.)	25	Притулок Станиславівського відділу Польського Товариства Татранського ім. М. Орловича. Ціна – 1–2 зл.
Татарський перевал (931 м н.р.м.)	50	Притулок Станиславівського відділу Польського Товариства Татранського ім. ген. Т. Каспшицького.
Ворохта	66	Ціна – 0,8–2 зл.
Під Говерлою (в урочищі Заросляк)	160	Притулок Коломийського відділу Польського Товариства Татранського. 116 місць. Ціна – від 30 ґрошів
Під Кострицею (1350 м н.р.м.)	50	Притулок Станиславівського відділу Польського Товариства Татранського ім Гоффбауера. Ціна – від 1 зл.
Під Великою Маришевською (1370 м н.р.м.)	50	Притулок Товариства будівництва скаутських притулків.

Під Попом Іваном, перевал між гг. Смотрич на Піп Іван (1700 м н.р.м.)	40	Притулок Карпатського Товариства лижників у Львові
Буркут (900 м н.р.м.)	30	Притулок Академічного Спортивного Гуртка у Варшаві
Гора Скупова, полонина Березняк (1400 м н.р.м.)	20	Притулок Косівського відділу Польського Товариства Татранського. 30 ліжок та 20 матраців. Ціна – 1–2 зл.
Гринява	10	Притулок Косівського відділу Польського Товариства Татранського
Гора Баба Людова, полонина Масний Прислуп	20	Притулок при надлісництві
Урочище Балтагул під г. Ротундул	30	Притулок Косівського відділу Польського Товариства Татранського
Під г. Лустун у долині р. Попадинець	30	Притулок Косівського відділу Польського Товариства Татранського
Гора Копілаш (1450 м н.р.м.)	25	Притулок Косівського відділу Польського Товариства Татранського
		Притулок Академічного Спортивного Гуртка у Варшаві

Висновки. Загалом, можна стверджувати, що на гірських теренах Галичини у різні етапи діяло до 50 гірських притулків (близько 1 тис. нічліжних місць), що надавали туристам не лише послуги проживання, але й послуги харчування. Слід врахувати досвід українських та польських громадських організацій міжвоєнного періоду для відновлення мережі туристичних притулків в Українських Карпатах. На Станиславівщині, окрім того, діяло 36 шкільних туристичних притулків на 1115 місць.

Література та джерела

1. Нестерук Ю. З історії рекреаційного природокористування у Чорногорі та шляхи його оптимізації в сучасних умовах / Ю. Нестерук, І. Рожко // З історії вітчизняного туризму : Збірник наукових праць. – К., 1997. – С. 182–191.

2. Gąsiorowski H. Przewodnik po Beskidach Wschodnich / H. Gąsiorowski. – Lwów- Warszawa, 1933. – Tom I. – Cz. 1. Bieszczady. – S. 25.

3. Marzyński St. Schronisko Turystyczne na Kukulu koło Worochty // Architektura i Budownictwo. – 1939. – № 4–5. – S. 54–56.

4. Skorowidz Hotelowy Rzeczypospolitej Polskiej : Spis hoteli, pensjonatów, zajazdów, sanatorjów, lecznic i t. d. – Kraków : Nakladem Towarzystwa wydawniczego «Polski Znicz», 1930/1931. – Rocznik 2. – S. 35–42.

5. Szkolne Schroniska Wycieczkowe : Informator. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych we Lwowie, 1937. – № XI. – S. 71–75.

6. Івано-Франківський обласний державний архів (далі – ІФОДА), ф. 368, оп. 1, од. зб. 44, арк. 23.

7. ІФОДА, ф. 369, оп. 1, од. зб. 17, арк. 32–45.

8. ІФОДА, ф. 370, оп. 1, од. зб. 15, арк. 24–27.

9. ІФОДА, ф. 370, оп. 1, од. зб. 30, арк. 6.

Klapchuk V.M. TRAVEL SHELTERS OF GALICIA. *The article provides information on geography and main features of mountain shelters in Galicia. The first shelter was built in 1878 in the gorge Hadzhyna on the Chornohora. There were 50 mountain shelters in Galicia in different periods of time that provided services to tourists not only for accommodation (about 1000 places of accommodation), but also for nutrition. Mountain shelters of Stanyslaviv region are characterized in detail. The particular*

attention is drawn to the architectural and functional features of the one of the largest shelters in Galicia at the foot of the mountain Kukul. The author describes 36 school tourist shelters in Stanyslaviv voivodship that provided accommodation services (1115 places of accommodation). The main role in building and restoration of tourist shelters in the Ukrainian Carpathians was played by Ukrainian and Polish public organizations, first of all by «The Chornohorian Department of the Polish Tatra Society», associations «Friends of Hutsulshchyna» and «The Eastern Carpathians», the Ministries of Education and Environment of Poland.

Keywords: *Galicia, shelters, Stanyslaviv region.*

Клапчук В.М. ТУРИСТИЧЕСКИЕ ПРИЮТЫ ГАЛИЧИНЫ. *В статье приводится информация о географии и особенностях горных приютов Галичины. Первый приют открыт в 1878 г. в урочище Гаджина в Черногоре. На горных участках Галичины в разные этапы существовало около 50 горных приютов, которые предлагали туристам не только услуги размещения (около 1 тыс. ночлежных мест), но и услуги питания. Детально охарактеризованы горные приюты Станиславивщины. Отдельно уделено внимание на архитектурные и функциональные особенности одного из наиболее крупных приютов Галичины под горой Кукул. Описано 36 школьных туристических приютов Станиславивского воеводства, которые предлагали услуги размещения (1115 ночлежных мест). В строительстве и реконструкции сети туристических приютов в Украинских Карпатах большую роль сыграли украинские и польские общественные организации, прежде всего «Черногорский отдел Польского Общества Татранского», общества «Друзья Гуцульщины» и «Карпаты Восточные», Министерства просвещения и охраны природы Польши.*

Ключевые слова: *Галичина, приюты, Станиславивщина.*

УДК 903.1 (477.83/85) "-0"

В ПОШУКУ ІДЕНТИЧНОСТІ. ДО ПИТАННЯ ПРО ЕТНОТВОРЕННЯ НА ПОКУТТІ В І ТИС. ДО Р.Х. (частина 1)

В.С. Великочий

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті робиться спроба встановлення ходу, виокремлення закономірностей та особливостей етнотворчого процесу на Покутті, як складовій частині західноукраїнського ареалу формування сучасної української нації. Загальновідомою та загальновизнаною тезою є та, котра стверджує: сучасна українська літературна мова, яка утвердилася з початком XX ст., є результатом взаємодії двох її варіантів – західноукраїнського (мова творчості Івана Франка) та східноукраїнського (мова творів Тараса Шевченка). Виходячи з неї, природно вважати, що кожна з гілок українства мала свої особливості у розвитку, свою, властиву лише їй специфіку у різноманітних сферах життя: соціальній, культурній, етнічній, державно-політичній. Ставимо собі за мету висвітлити особливості етнічного розвитку населення Покуття періоду давньої історії, виявити його специфіку по відношенню до тієї частини українства, щодо якого Михайло Грушевський випрацював типову схему української історії.

Робиться спроба чи не вперше у вітчизняній історичній науці накласти відомі етнічні групи і спільноти на археологічні культури, які функціонували в однотипних хронологічних відтинках на території між верхніми течіями Дністра і Прута.

Ключові слова: *Прикарпаття, Покуття, культура Ноа, Ґава-Ґоліградська, Зубрицька, Сабатинівська культури, неври, кельти, ґали, кіммерійці, скіфи, етнотворення, етногенез, спадковість, національна ідентичність.*

Вступ. Традицією європейського політичного буття з часу модерної історії є бажання і потреба національної самоідентифікації. Не оминула ця традиція і українську націю. З другої половини XIX ст. її наукова і політична еліта, представники духовенства, інтелігенції інтенсивно намагаються і віднайти, і відновити своє коріння, визначитися з тим, які елементи етнічної мозаїки складають загальну картину українського етносу. В пошуку власної ідентичності вчені звертаються до різноманітних історичних, історіографічних, археологічних, етнографічних і т.п. джерел.

Метою цієї статті є спроба встановлення етнічно приналежності племен культур пізньої бронзи та раннього заліза на території Покуття.

Також ставимо собі за мету чи не вперше зробити спробу накладання в єдиних хронологічних межах відомих історичній науці з різних історичних джерел племен, що населяли Покуття з археологічними культурами, відомими на цих теренах, зафіксованими різними археологічними школами і напрямками. До аналізу залучаємо також частково так звані вторинні історичні джерела: фольклор, традиції, звичаї, мовні та стилістичні особливості.

Огляд літератури. Основою для написання розвідки є матеріали археологічних досліджень вітчизняних вчених Г. Смірнової [17], Я. Пастернака [16], Й. Кобаля [10], Е. Балагурі [1], Л. Крушельницької [13], М. Бандрівського [2; 3], Д. Козака[11], про які мова йтиме нижче. Автори більшою, як наприклад М. Бандрівський та Д. Козак, чи меншою мірою приділяли увагу питанням етнічної приналежності племен тих культур, які були в полі зору їх дослідження. Віднайдений та введений ними в науковий обіг архео-

логічний матеріал є, вважаємо, одним з важливих елементів для формування етнічної картини регіону дослідження визначеного часового етапу – І тис. до н.е.

Основними територіальними межами розвідки є територія нинішнього Покуття – краю між Прутом і Дністром на території сьогоднішньої Івано-Франківської області. Це територія між останнім відтинком верхньої течії Дністра та верхів'їв річки Прут, що входить до так званого Галицького Подністер'я, знаходиться на Прикарпатті і межує власне з самими Українськими Карпатами.

Цілком усвідомлюємо, що писати про проблеми стародавньої історії України, хай і в контексті етнотворення, на базі археологічного матеріалу – справа невдячна. Притримуємося в цьому плані думки М. Грушевського, за яким: «ми повинні лишити археології те, що вона мусить і може нам дати – історію культури певної території; нехай вона се зробить свобідно, не в'яжучись історичними відомостями, а з її поступами буде видно, що можна буде з неї витягнути для передісторичної етнографії. Не мучмо її на прокрустовім ложі наших історичних відомостей, не вибираймо з неї поодиноких подробиць, які здаються нам придатними для певних історично-етнографічних комбінацій. Вона повинна передовсім слідити культурні типи й явища для них самих» [4]. Жодною мірою не намагаючись «мучити археологію в прокрустовому ложі історії», зосередимося на історіографічних джерелах, що вийшли з під пера сучасних українських вчених у другій половині XX – на початку XXI ст.

Географічний чинник та історичний досвід приводить до висновку, що саме гірські і передгірські райони, як от Альпи, Баварське передгір'я, Приуралля, Тянь-Шань, Памір стають, як правило, вогнищами етнотворення. Саме на такого типу територіях відбуваються активні контакти представників різних етносів, взаємопроникнення культур, традицій, взаємні асиміляційні процеси, які згодом можуть призвести, як правило, до появи якісно нового етнічного утворення, що може мати продовження в більш високій стадії розвитку самого етносу [5, с. 12].

Традиційно усталеною у вітчизняній історичній літературі є теза про те, що на території нинішніх Закарпаття та Прикарпаття з середини II тис. до Р.Х. поширюється Ґава-Голіградська культура. Перша є більш, так би мовити, давньою, поширилася на Закарпаття з Панонської низовини, а вже звідти і на східний бік Карпат – нинішнє Покуття. На нашу думку, таке твердження вимагає певного уточнення і конкретизації.

Дані археологічних розвідок свідчать, що з XV ст. до Р.Х. на мапі Покуття починають активно ідентифікуватися племена культури Ґава. Про тісні контакти представників цього (ґавського) етносу з місцевими племенами свідчать знахідки скарбів бронзових казанів, виявлених головно на правому березі р.Дністер в районі нинішнього Покуття. Дослідники стверджують, що скарби бронзових казанів дністрянської групи у селах Волока, Кунисівці, Озеряни з'явилися у верхів'ях Дністра приблизно 1050/1020 – 950/920 рр. до н. е.) в ареалі культури Ґава із Верхнього Потисся [10, с. 97].

Однак, на момент появи ґавських племен на території Покуття, автентичними тут були племена іншої культури. Лише завдяки розвідкам Л. Крушельницької, М. Бандрівського та Д. Козака сучасна українська археологія прийшла до висновку, що вони належали до культури Ноа. Більше того, саме цим вченим вдалося аргументовано довести тезу про те, що на Покутті не відбулося одномоментної заміни одного етносу на інший, а між ними були встановлені досить глибокі і міцні зв'язки, мав місце широкий взаємопроникний міжетнічний діалог.

Загальновизнаним на сьогодні є також факт того, що етнічну приналежність культури Ноа встановити не має змоги.

Відомий український археолог Л. Крушельницька у своїй монографії, спеціально присвяченій цій культурі [13], теж, на жаль, не відповіла на це питання, хоча, зрештою, і не ставила перед собою таку мету. На думку вченої, ініціація культури Ноа могла відбутися вже в XIV ст. до Р. Х., а її повний період існування сягав XII ст. до Р. Х. (і навіть довше). Таким чином, акцентуємо увагу на тому, що, за Л. Крушельницькою, хронологічно культури Ґава і Ноа існують майже одночасно, зокрема коли мова йде насамперед про їх верхню межу.

Водночас, вчена звертає особливу увагу на потужних зв'язках культури Ноа на землях України не тільки з ґавськими племенами, але й з територією сабатинівської культури [9]. Йдеться не лише про становлення чи продовження тісних економічних, соціально-культурних, а й можливо – світоглядних, релігійних, культово-культурних та іншого типу зв'язків. Своєю чергою така система взаємовідносин могла призвести до більш тісного взаємозв'язку між племенами, аж до формування більш-менш стійкої протоетнічної цілісності. Однак наявність лише археологічних джерел, вважаємо, є недостатньою для більш аргументованих і глибоких висновків. Іншими ж історичними джерелами сучасна наука якщо й володіє, то вивчила і ввела їх у науковий обіг відверто недостатньо.

Варта зазначити, що сабатинівську культуру сучасні українські вчені І. Черняков, М. Бандрівський ідентифікують значною мірою з кіммерійця. «Територія поширення сабатинівської культури збігається, на думку І. Чернякова, – пише М. Бандрівський – з тими межами Кіммерії, які окреслив Геродот: від гирла Дунаю до Північно-Західного Призов'я, включно з Кримом. На сьогодні відомо понад 1000 поселень сабатинівської культури з розвинутим глинобитним і кам'яним будівництвом, складним вуличним і «гніздовим» плануванням «міського» типу, великою кількістю знахідок скарбів і бронзоливарних майстерень» [3, с. 86]. Сам М. Бандрівський вважає місцем осідку кіммерійців і територію Середнього та Правобережного Подніпров'я, вказує на їх автохтонне походження з Чорноліської культури, а не приналежність до іраномовних племен [3, с. 79–81].

Вважаємо, що численні факти взаємодії племен культури Ноа і Сабатинівської, хоч безперечно і мали місце, все ж не означають їх ентічну ідентичність, а щонайбільше – спорідненість. Інакше численних відмінностей у матеріальній культурі між цими племенами не було б, а, отже – не було б потреби виокремлювати одну культуру від іншої. Хоч ще раз наголосимо на їх взаємоз'язках, взаємопроникненні, взаємозбагаченні.

На теренах майбутнього Покутя, як і на Прикарпатському Подністров'ї загалом контакти між племенами культур Ноа та Ґава призвели, припускаємо, до появи в XI ст. до Р.Х. нового етносу, представники якого належали до культури Голіградів (с. Голігради, Заліщицького району Тернопільської обл., де вперше було виявлено поселення такого типу). Погоджуючись з М. Бандрівським, також вважаємо, що цей процес відбувся не одномоментно, а став результатом тривалих взаємодій і взаємовпливів. Вчений, зокрема, зазначає: « поява т.зв. культури Ґава на Покутті, Придністровському Поділлі та в прилеглих районах не обов'язково мусіла мати раптовий характер, як це уявлялося до сьогодні. Судячи з усього, на цих землях не було одномоментної й швидкої «заміни» культури Ноа (чи культури білогрудівсько-сабатинівського типу) на ніби-то прийшлу з Верхнього Потисся уже остаточно сформовану культуру Ґава. Цей процес був, мабуть, значно складнішим, різновекторним і тривав впродовж довшого часу». І далі автор продовжує: «Звичайно, впливи з горішнього Потисся з ареалу Ґава були, але вони, як свідчать найновіші дослідження, у ранньогальштатській культурі Верхнього Придністров'я, не

переважали» [2, с. 132].

Таким чином, на Покутті, як у краї пограниччя, на межі періоду бронзи і заліза з'являється нова культура, яка, припускаємо сприяла появі і нового етносу. Ця Голіградська (в сучасній українській науковій літературі її часто ідентифікують як Ґава-Голіградську культуру) існувала в XI–VII ст. до Р.Х., належала до культури Українського Ґальштату.

Зауважимо і відзначимо, що на сьогодні у вітчизняній археологічній науці немає єдиного потрактування як назви, так і самої культури. Так, вчені Г. Смірнова [17], Е. Балагурі [1] Й. Кобаль [10], зрештою, Л. Крушельницька в тій чи іншій інтерпретації послуговуються терміном «Ґава-Голіградська культура». Інші дослідники, як от М. Бандрівський [2], схиляються до потрактування культур Ґава і Голідрад як окремішніх. При цьому, як перші, так і другі відзначають факти тісної взаємодії племен обох культур. Результатом їх взаємних асиміляційних процесів стало формування своєрідних культур на Покутті пізнішого періоду, про які мова йтиме трохи згодом. Започаткував такий підхід в українській археологічній науці відомий вчений, беззаперечний авторитет в цій царині Ярослав Пастернак.

Так, ще у своєму ґабілітаційному викладі 1934 р. він висунув концепцією «культури Українського Ґальштату». Її основу складали пам'ятки білогрудівського типу, до яких дослідник зарахував тоді пам'ятки культури Ґава і Голіградської. Тобто, вчений ще в середині XX ст. виокремлював дві культури: Ґава і Голіградську, відносячи їх до періоду Українського Гальштату.

Відомий сучасний український археолог М. Бандрівський, розвиваючи тезу Я. Пастернака, стверджує, що нещодавні розкопки Л. Крушельницької в с. Текучій на Косівщині та його біля м. Космача, а також їх обидвох на низці пам'яток Покуття (села Стецівка, Лоєва, Чортовець та ін.) довели, що говорити про якусь домінацію елементів Ґава навіть у в ранньогавських комплексах Верхнього Придністер'я не можна [2, с. 131–132].

Виходячи з такої тези вченого, частково підсумовуючи наведені вище аргументи і тези, можемо припустити наступне.

По-перше, культура Ґава була присутня як на Покутті, так і в Українському Передкарпатті.

По-друге, оскільки вона не була домінуючою, то найімовірніше не була місцевою, а радше прийшлою (по крайній мірі із Закарпаття, якщо не з теренів сучасної Угорщини – Панонської низовинни). І до такого висновку сьогодні все більше схиляються українські археологи. Однак чітко прослідковується, що представники цієї культури брали участь у взаємовідносинах і взаємозбагаченні з культурою місцевою. Матеріальних залишків цієї, автохтонної культури археологи знаходять значно більше, ніж ґавської, що власне і дає підстави вважати місцеву домінуючою. Мова йде про так звану культуру Ноа чи культуру білогрудівсько-сабатинівського типу.

По-третє, результатом взаємодії племен культур Ґава і Ноа, вважаємо, стала поява на мапі Прикарпатського Подністер'я і Покуття зокрема нової культури, навіть - культурної спільності, складової культури Українського Гальштату – Голіградської культури.

Постає закономірне питання: чи слід вважати культуру Голіград не лише місцевою, а й автохтонною на землях майбутнього Покуття? З точки зору археології встановлено, що в культурі Голіград до певної міри збережена тяглість у предметах вжитку, побуту, побудові жител, елементах культу і вірування від племен попередньої місцевої культури Ноа. Тому ймовірно вважати цю культуру автохтонною.

Тобто, Покуття на рубежі II–I тис. до н.е. стає центром виникнення нової археологічної культури, можливо - нового етнічного організму, відмінного від того,

що розвивався від лівого берега Дністра і до Дніпра (Чорноліська культура) – племен Голіградської культури. При цьому, як це часто траплялося в часи бронзи чи заліза, і культура Ґава, і Голіград, і Чорноліська культура складали єдину (за матеріальними ознаками) культуру Українського Гальштату. Часто культуру Ґава і Голіград вважають за своїм етнічним походженням фракійськими [15].

М. Бандрівський, намагаючись накласти археологічні культури рубежу II–I тис. до Р.Х. – першої чверті I тис. до н.е. припускає, що Голіградська культура входила до складу так званої Невриди, а племена цієї культури були складовою частиною племен неврів. Отже, можемо припустити, що частина племен неврів виникла і розвивалася з Покуття, а за своїм етнічним походженням вони теж відносяться до фракійських племен (?). Одразу зауважимо, що етнічну приналежність неврів на сьогодні встановити достеменно ще не вдалося.

Неврів описував ще свого часу «батько історії» Геродот. Він, хоч ніколи тут не бував, досить яскраво змалював місцеві традиції та звичаї, побут і заняття неврів. Загалом Україні, тобто території, на якій сьогодні розташована Україна, Геродот присвятив повністю четверту з дев'яти книг і частково – першу. Звичайно, про Покуття Геродот писати не міг. Однак, писав про землі, на яких згодом цей край постане. Ось як власне про них, про їх населення оповідав «батько історії»: «Наступна ріка на схід від Пиретусу (р. Прут) є Тірас (р. Дністер), який тече з півночі на південь та бере свій початок із великого озера і служить межею між неврами та скитами-хліборобами» [6, с. 62].

Таким чином, як давні, так і сучасні вчені однозначно приходять до висновку, що територія між ріками Прут і Дністер є тією, на якій замешкували неври – сучасники кіммерійців і скіфів. Правда, ідентифікувати неврів з племенами Голіградської культури, по крайній мірі – як їх спадкоємцями – не спромоглися до нині сучасні українські археологи. Те ж стосується власне і тези про часткове походження Голіградської культури від культури Ґава (вперше досить чітко так поставив питання, вважаємо лише зовсім недавно М. Бандрівський).

Цікавим є ще один факт. Геродот пише, що Дністер – Тірас витікає з великого озера. В сьогоднішній науці утвердилося розуміння цієї території, як Волині з її багатющими озерами. Однак, дозволимо собі навести два контраргументи. По-перше, Дністер бере свій початок поблизу м. Стрий, що за 100 км від північно-східних кордонів Покуття. Нинішні волинські озера знаходяться значно далі. По-друге. Дослідження івано-франківського археолога Б. Томенчука доводять, що на території власне північно-західного і центрального Покуття в давнину існувало чимале озеро, яке автор сміливо називає Покутським морем. Ймовірно, що Дністер, впадаючи в нього, згодом витікав, пливучи вже знайомим сьогодні нам руслом. Це створювало враження витоку Дністра з цього озера. Отже, цілком ймовірно припустити, що геродотове озеро, з якого витікав Тірас – Покутське море, яке стояло на шляху течії сучасного Дністра.

Про участь неврів у етногенезі західної гілки сучасних українців говорить ряд, так би мовити непрямих фактів. Лише про один з них, враховуючи масштаби цього дослідження. Сам Геродот пише про дивні звичаї неврів. «З чуток мені здається, що ці люди практикують магію. Наведу я розповідь і скитів, і тих греків, що живуть у Скитії: «Один раз на рік кожен невр перевертається у вовка на кілька днів, а потім знову стає людиною». Я цьому не вірю, – каже Геродот – але всі кажуть це, навіть присягаючи, що це правда» [6, с. 94]. Відомо, що найміцнішою скарбницею народної пам'яті є фольклор. В даному випадку – казки. Саме в казках Покуття і Закарпаття – території культур Ґава і Голіград – є чимало

сюжетів, пов'язаних із перевертнями, так званими песиголовцями тощо. Відомою у різних інтерпретаціях є і казка про сірого вовка, який розмовляє, думає, хитрує, допомагає царевичу здобути в різних країнах неймовірні дари, навіть повертає останнього від смерті до життя [8; 12].

Тяглість традицій, міфів, легенд не залежно від сьогочасної самоідентифікації є ознакою багатовікової етнічної заглибленості. Маємо на увазі той факт, що такими ж властивостями перевертатися на вовка, як і оголятися під час ведення військових дій, показуючи свою зухвалість щодо смерті, розмальовувати обличчя татуюванням синього кольору володіли кельти. Цей етнос теж був неоднорідний і складався щонайменше з кількох десятків різних племен. Його поява на Покутті, а звідти і на Правобережній Україні, стала можливою в результаті міграційних процесів.

За офіційно прийнятою у науковому середовищі теорією, племена кельтів формувалися на території Чехії й Австрії і звідти почали у VIII–VII ст. до н.е. проникати до Франції, на Британські острови і Піренейський півострів. Їхньою вторинною батьківщиною, де етнос зміцнів і набув своїх класичних рис, стали землі Східної Франції і Південної Німеччини. Звідти на зламі V–IV ст. до н.е. почалася масова міграція, у ході якої освоювалися все нові краї: – Закарпаття, Прикарпаття, Покуття (с. Бовшів, 11 км від сучасного Галича середина II ст. до н.е. – друга чверть I ст. до н.е.), Північна Буковина. Отже, кельти – прийшлий етнос на українських землях, в тому числі і на Покутті [7]. Такий постулат утвердився і в сучасній українській археології. Є тенденція до його утвердження загалом в науці історичній.

Однак, дозволимо собі висловити сумніви щодо його безумовної істинності. Так, загальновідомим є той факт, що наявність подібних матеріальних залишків у культурах різних періодів може бути свідченням їх спорідненості, походження однієї культури з іншої, їх генетичного тяглості. Звідси можемо припустити, що у формуванні кельтського етносу в часи його зародження могли брати участь і ті племена, що проживали на території Верхнього Подністер'я. Так, ще в останній чверті II тисячоліття до н.е. племена культури Ноа використовували втульчаті двобокі гострі бронзові сокири, більш відомих згодом, як кельти [14]. Зброю такого типу використовували і племена Голіградської культури, інші місцеві племена Галицького Подністер'я й Північної Буковини. Безумовно, припущення про часткове місцеве походження кельтського етносу вимагатиме наступного фактологічного підтвердження і не є безсумнівним. Однак, на нашу думку, цілком має право на життя.

Правда, на галицькому Подністер'ї їх називали галлами (в перекладі зі старофранцузької «гали» – воїни, тобто найбільш войовничі племена кельтів, ті що несли прикордонну військову службу на рубежах володінь кельтів). А той факт, що і етнос кельтів перейняв ряд притаманних місцевим мешканцям традицій, є свідченням обопільного впливу асиміляційних процесів.

Важливим, на нашу думку, є з'ясувати взаємодію галів-кельтів з місцевими племенами, які чисельно (але не етнополітично) займали домінуюче становище в краї і належали до наступних археологічних культур: Зарубинецької, Зубрицької, Карпатських курганів, Латенської, Липицької, Пеньківської, Поєнешти-Лукашівської, Пшеворської, Черняхівської, Чорноліської.

Література

1. Балагури Э. Исследование памятников поздней бронзы – раннежелезного века на Закарпатье в 1966–1967 гг. / Э. Балагури// Археологические исследования. – Вип. 2. – С. 105–107.

2. Бандрівський М. Етнокультурна ситуація на заході України у постгавський час : Голіградська культура й пам'ятки Латорицької групи (проблеми хронології й періодиза-

ції) / М. Бандрівський // Мат. і досл. з археології Прикарпаття і Волині. 2008. – Вип 12. – С. 127–161.

3. Бандрівський Микола. Сучасне розуміння «скіфського» і проблема етно-культурної приналежності носіїв Середньодністровської групи / М. Бандрвський // Мат. і досл. з археології Прикарпаття і Волині. – 2007. – Вип. 11. – С. 77–100.

4. Грушевський М. Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях Східної Європи [Електронний ресурс] / М. Грушевський. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/hrs/hrs04.htm.

5. Дністрянський М.С. Етногеографія України : Навч. посібник / М.С. Дністрянський. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.

6. Історя України написана у V ст. до нашої ери Геродотом / [перекл. Спаско С.К.]. – К. : ФОП Стебляк О.М., 2012. – 144 с.

7. Казакевич Г.М. Кельти на землях України (III – I ст. до н. е.) / Г.М. Казакевич // Історичний журнал. – 2006. – № 4.– С. 22–31.

8. Казки одного села / [Запис тестів, післямови та примітки П.В.Лінтура] / [Упор. : Ю.Д. Туряниця]. –Ужгород : Карпати, 1979. – 368 с.

9. Клосінська Е.М. Л.Крушельницька. Культура Ноа на землях України Львів. – 2006. – 160 с., 56 рис., 19 фото, резюме німецькою мовою, бібліографія) / Е.М. Клосінська // Археологія. – 2008. – № 2. – С. 93–96.

10. Кобаль Й. Бронзові казани у верхів'ї Дністра / Й. Кобаль // Мат. і досл. з археології Прикарпаття і Волині. –2006. – № 10. – С. 92–99.

11. Козак Д. Етнокультурні процеси на теренах українського Подністров'я в першій половині I тис. до н.е. / Д. Козак // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2006. – Вип. 9. – С. 211–234.

12. Кольберг О. Казки Покуття / О. Кольберг / [Упор., підготов. текстів, вступна стаття, прим. та слов. І.В.Хланти]. – Ужгород : Карпати, 1990. – 327 с.

13. Крушельницька Л. Культура Ноа на землях України / Л. Крушельницька. – Львів. – 2006. – 160 с.

14. Культура Ноа [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Культура_Ноа.

15. Культура фракійського Гальштату [Електронний ресурс] // Україна: хронологія розвитку : Енциклопедичне видання видання у 6-ти томах. – Режим доступу: http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/luzhitska-visotska-kizil-kobinska-/kultura-frak-yskogo-galshtatu-/.

16. Пастернак Я. Коротка археольогія західноукраїнських земель / Я. Пастернак. – Львів, 1932. – 130 с.

17. Смірнова Г. Населення Східних Карпат в епоху раннього гальштату / Г. Смірнова // Населення Українських Карпат. – Ужгород, 1972 – С. 96–97.

Velykochyy V.S. IN THE SEARCH FOR IDENTITY. THE ISSUE OF FORMING NATION IN POKUTTYA IN THE FIRST MILLENNIUM BC. *In the article is given a short to identify the course, patterns and features of etnocreation Pokuttya process as part of the Western Ukraine Range formation of the modern Ukrainian nation. There is a wellknown and generally accepted thesis: modern Ukrainian literary language, which established the beginning of the twentieth century, is the result of interaction between two options - Western (language works of Ivan Franko) and East (language of Taras Shevchenko). Therefore it is natural to assume that each of the branches of Ukrainians had its peculiarities in development, its inherent only to it specificity in various areas of life: social, cultural, ethnic, and political parts. The author of the article aims to highlight the features of the ethnic population Pokuttya period of ancient history, identify its specificity in relation to the part of Ukrainians, for which M. Hrushevskyy developed the typical scheme of Ukrainian history.*

The article attempts, for the first time in the national historical science, to impose well known ethnic groups and communities on the archaeological cultures that operate in similar chronological intervals in the area between the upper course of the Dniester and Prut.

Keywords: *Prycarpathian, Pokuttya, Noah culture, Gava-Holihradska, Zubrytska,*

Sabatynivska culture, Nevry, Celts, Gals, Cimmerians, Scythians, etnocreation, entnoheneza, heredity, national identity.

Великочий В.С. В ПОИСКА ИДЕНТИЧНОСТИ. К ВОПРОСУ ОБ ЭТНООБРАЗОВАНИИ НА ПОКУТЬЕ В I ТЫС. ДО Р.Х. (часть 1). *В статье делается попытка установления хода, выделение закономерностей и особенностей этнотворческого процесса на Покутье как составляющей части западноукраинского ареала формирования современной украинской нации. Общеизвестным и общепризнанным тезисом является утверждение, что современный украинский литературный язык, который утвердился с началом XX в., является результатом взаимодействия двух его вариантов – западноукраинского (речь произведений Ивана Франко) и восточноукраинского (речь произведений Тараса Шевченко). Исходя из этого, естественно считать, что каждая из ветвей украинства имела свои особенности в развитии, свою, присущую только ей специфику в различных сферах жизни: социальной, культурной, этнической, государственно-политической. Ставим себе цель проанализировать особенности этнического развития населения Покутья периода древней истории, выявить его специфику по отношению к той части украинства, относительно которого Михаил Грушевский выработал типичную схему украинской истории.*

Едва ли не впервые в отечественной исторической науке делается попытка сопоставить известные этнические группы и сообщества с археологическими культурами, которые функционировали в однотипных хронологических отрезках на территории между верхними течениями Днестра и Прута.

***Ключевые слова:** Прикарпатье, Покутье, культура Ноа, Гава-Голиградская, Зубрицкая, Сабатиновская культуры, невры, кельты, галлы, киммерийцы, скифы, этнообразование, этногенез, наследственность, национальная идентичность.*

УДК 94(477):332.025.26

КАДРОВА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА СЕЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1930-Х РОКІВ

Я.І. Мандрик, Н.М. Концур-Карабінович
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті на основі багатого фактичного матеріалу розкрито діяльність партійних органів радянської України з підготовки механізаторських кадрів у 1933–1937 рр. В основному їх готували на короткотермінових курсах. На кінець досліджуваного періоду сільське господарство УРСР не було забезпечене кадрами, ця діяльність зазнала провалу.

У статті розкрито діяльність курсів, склад слухачів, їх походження, системи роботи. Проаналізовано склад педагогічного персоналу курсів, їх розміщення на території радянської України.

Ці зміни суттєво не покращили курсову підготовку масових кадрів, залишилась низькою продуктивність праці колективізованого сільського господарства. Трагічними були наслідки репресивної політики радянської влади. Кадрова політика суттєвих результатів не принесла.

Ключові слова: *політика радянської держави, механізатори, село, культура, освіта, курси.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Роки другої п'ятирічки (1933–1937 рр.) характерні деяким посиленням тракторизації сільського господарства, закінченням процесу колективізації, повним знищенням індивідуальних господарств. На селі панівним стає колгосп. Як же розвивався процес забезпечення сільськогосподарського виробництва кадрами масових професій в ці роки, адже колгоспи поступово зміцнювалися і спеціалісти були дуже потрібні?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки масових кадрів у радянській Україні в роки колективізації знайшла своє відображення у дослідженнях С. Кульчицького, В. Марочка, Л. Гриневич, Л. Новохатька, С. Білоконя, Ю. Шаповала та інших сучасних науковців. Але комплексно вона ще не досліджена.

Мета статті. Опираючись на неопубліковані архівні джерела, автор поставив за мету розкрити цю проблему, особливо наголошуючи на негативному впливі тоталітарної сталінської системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Певні зміни в доліджуваний період спостерігалися в оснащенні сільського господарства технікою. У роки першої п'ятирічки близько половини тракторів, що надійшли в сільське господарство, були імпортними. У 1933 р. машинно-тракторні станції (далі – МТС) і радгоспи отримали сільськогосподарські машини тільки вітчизняного виробництва. За роки 2-ї п'ятирічки кількість тракторів у МТС збільшилася на 41,5 тис. і досягла 83,7 тис. одиниць, комбайнів – на 21,8 тис. і становила 22,1 тис. одиниць1.

Колгоспи і МТС мали також іншу сільськогосподарську техніку, в тому числі 220,2 тис. жниварок, 56,9 тис. молотарок, 402,8 тис. сівалок (тракторних і кінних), 10,8 тис. машин для збирання технічних культур, 54,5 тис. тракторних плугів. Однак, якщо взяти до уваги такий факт, де в більшості розміщувалася основна техніка – трактори, помітно: в 1937 р. із 83,7 тис. цих машин в колгоспах було лише 700 одиниць, основна маса – 67,6 тис. – була в руках держави і розміщувалася в МТС, а 15,3 тис. – у радгоспах2. У такий спосіб держава прив'язала до себе слабкі колгоспи і отримувала від них надприбуток додатково ще за використання техніки.

Покращення оснащення сільськогосподарською технікою дозволило на кінець 2-ї п'ятирічки розпочати механізацію основних виробничих процесів. Загальний обсяг у всіх тракторних робіт у колгоспах України в 1933 р. виріс до 11 млн. га, а в 1938 р. він становив вже 46,4 млн га умовної оранки. В 1937 р. понад 4/5 загальної площі всіх видів оранки викону-

вали трактори, близько 40 % площ ярих і озимих культур засівали тракторними сівалками, а комбайни збирали 40 % площ зернових колосових культур.

Однак, із завершенням колективізації в роки другої п'ятирічки до завершення механізації сільського господарства було ще дуже далеко. На 1935 р. тяглові сили сільського господарства були механізовані тільки на 22 %. Механічна тяглова сила зрівнялася із кінною тільки в 1935 р. Напередодні радянсько-німецької війни вона складала 77,7 % енергетичної потужності сільського господарства3. Тобто, основний обсяг робіт у колективних господарствах України на кінець 30-х років продовжував виконуватися вручну. Важка фізична праця забирала в колгоспників здоров'я і час, не давала їм можливості приділяти належну увагу своєму духовному, культурному розвитку, негативно відбивалася на розвитку українського села в цілому.

Посилення механізації сільського господарства (хоча цей процес ще далекий до завершення і зараз) вимагало постійного зростання кількості спеціалістів масових професій. Справа була не тільки в кількісному зростанні. Поступово в міру зростання впливу техніки в сільському господарстві, зростало і значення механізаторів. Змінюється їх становище, місце в системі суспільних відносин на селі, вплив на його культурний розвиток. Механізатори все більше виділяються в особливу категорію колгоспників-працівників МТС. Вони стають передовим прошарком колгоспного населення. Але, з другого боку, перебуваючи на роботі в держави, механізатори все більше відриваються від землі, удержавлюються і поступово стають найманими державою працівниками, які обробляють землю, але якихось господарських почуттів до неї зовсім не відчувають.

Звичайно, що довго таке становище не може існувати, наступає період, коли земля не витримує панування над собою відчуженої, хоча і освіченої людини і ми поступово просуваємося до екологічної катастрофи.

Як же вирішувалася проблема масових кадрів в роки другої п'ятирічки, який був їх культурний рівень розвитку? Основною формою їх підготовки і далі залишалася курсова, але в її організації появляються певні особливості. Рада Праці та Оборони видала в 1933 р. дві важливі постанови: 4-го вересня – «Про організацію використання тракторного парку» і 21-го вересня — «Положення про тракториста», якими ліквідовувалась короткотермінова підготовка механізаторів. Вказувалося на необхідність організації постійно діючої школи для навчання бригадирів тракторних бригад і механіків.

Виконуючи ці постанови, на об'єднаному листопадовому (1933 рік) пленумі ЦКК і ЦК КП(б)У було поставлено завдання про зміну строків навчання на курсах, про організацію на базі деяких курсів шкіл механізаторів. З реорганізацією шкіл колгоспної молоді в 1932 р. в загальноосвітні школи, підготовка механізаторських кадрів з 1933 р. зосереджується безпосередньо при МТС, які стають основною ланкою в цьому процесі4.

У деякій мірі це був крок уперед. Перш за все тому, що навчання при МТС не було відірвано від виробництва. Це давало можливість курсантам краще вивчати техніку і виробничі процеси. Разом з тим, навчання трактористів було продовжено до 4-х місяців. З другого боку, навчання при МТС мало свої негативні сторони. Було важко поєднувати працю і навчання і, як правило, останнє часто опинялося на другому плані.

Крім того, курси при МТС не мали спеціальної навчальної бази, приміщення і обладнання, що не дозволяло поставляти туди підручники і наочність. Курси зовсім не були підготовленими для навчання механізаторів широкого профілю, вони готували вузьких спеціалістів (трактористів за марками тракторів), кожний новий тип машини породжував нову спеціальність. Це вимагало додаткових коштів і часу на підготовку. Не потрібно забувати ще однієї вагомої причини, яка стала на перешкоді організації курсів в Україні після голодної зими 1932–1933 рр. Це добре видно

на прикладі роботи курсів ветфельдшерів. Так, на 15 лютого 1933 р. повинні були набрати на навчання 800 осіб, а, фактично, було набрано на 15 березня (місяць після початку занять) всього 248 осіб. Головна причина — відсутність харчування, голод. З цієї причини набрані на курси слухачі в Білоцерківському та Коростенському районах були розпущені, це саме сталося на курсах при Кутинському веттехнікумі. НКЗС УСРР просив включити цих 800 курсантів, які повинні бути набрані на навчання, до централізованого фонду постачання і забезпечити курсантів стипендіями.

Через відсутність продуктів прохання НКЗС республіки не було виконано.

У лютому 1934 р. виходить постанова ЦК КП(б)У «Про реорганізацію курсів підготовки комбайнерів у стаціонарні школи з 6-ти місячним строком навчання», згідно якої підготовка комбайнерів переводилася з курсової на стаціонарну5.

Збільшуються строки навчання з усіх інших спеціальностей. У 1936 р., як уже говорилося, трактористів готували на чотирьох місячних курсах, шоферів – у механізаторських школах з строком навчання 6 місяців, школи бригадирів тракторних бригад були розраховані на 8 місяців, а школи механіків по комбайнах і автомеханіків – на 12 місяців. Це, звичайно, покращувало якість підготовки цих спеціалістів.

Створюються стаціонарні школи підготовки шоферів, механіків, бригадирів тракторних бригад. У Чернігівській області в 1936 р. працювало 8 стаціонарних шкіл, 5 із них готували комбайнерів, 2 – механіків, 1 – шоферів6.

У лютому 1934 р. ЦК КП(б)У запропонував у найстисліші строки укомплектувати курси трактористів, комбайнерів, механіків-молотарок; випускати спеціалістів тільки після екзаменаційної перевірки. З цього року в Україні розпочинається докорінна перебудова системи підготовки масових кадрів для радгоспів. Мережа курсів з тривалим строком навчання збереглася, але одночасно створюються постійно діючі школи з навчально-виробничими майстернями. Вони стають основною формою підготовки кадрів механізаторів для радгоспів. Протягом 1934–1936 рр. в УСРР для радгоспів було підготовлено близько 22,8 тис. кадрів масових професій7. У 1937 р. запроваджується нова система підготовки колгоспних кадрів. На базі кращих районних колгоспних шкіл (РКШ) були створені однорічні школи колгоспних практикумів для підготовки агротехніків, ветеринарів, бухгалтерів і 6-тимісячні школи для підготовки бригадирів і ланкових. У решті РКШ стали різноманітнішими спеціальності випускників. Якщо за першу п'ятирічку вони в основному готували голів колгоспів, бригадирів, тобто керівників господарств, то тепер у них навчалися техніки-рільники, зоотехніки-практики, колгоспні ветфельдшери та інші спеціалісти масових професій.

Зміцнюється база курсів. Так, в 1934 р. в 20-ти школах механізації Донецької області були 52 комбайни, 25 тракторів, 31 автомашина8.

Згідно рішення Наркомзему СРСР від 24 вересня 1934 р. без певної матеріально-технічної бази для навчання відкривати школи заборонялося.

У кращу сторону змінюється склад викладачів курсів. Обласні парторганізації посилали із заводів, інститутів, технікумів спеціалістів для роботи викладачами на курсах механізаторів. Так, Харківський обком компартії в 1934 р. направив у школи механізаторів 45 спеціалістів для роботи викладачами. Усього в Україні в 1934 р. для роботи викладачами було направлено на різні курси і в школи 430 осіб, із них 100 – із центральних органів, 200 – із вузів і технікумів, 130 – із обласних організацій9.

У роки 2-ї п'ятирічки підвищуються вимоги до загальноосвітньої підготовки курсантів. Для вступу на курси трактористів освіта повинна була бути не нижча 3-х класів, на курси комбайнерів — не нижча 4-х класів. Для вступу до школи бригадирів тракторних бригад, крім загальної підготовки, курсант повинен був мати виробничий стаж не менше двох

років. Приймалися туди тільки ударники-трактористи, які мали першу категорію і освіту не нижче 4 класів10.

На курсах і в школах механізації створюються спеціальні атестаційні комісії для перевірки знань випускників. їм починають присвоювати кваліфікацію і розряди. При обкомах партії створюються спеціальні комісії, які слідкували за набором курсантів, умовами роботи шкіл і курсів. Так, при Дніпропетровському обкомі партії в комісію входили 25 осіб. У 1934 р. вона перевірила знання курсантів, у результаті якої з 5814 осіб 288 курсантів (4,5% від загальної кількості) були виключені із шкіл і курсів через низьку успішність. Звичайно, всі ці заходи вплинули на якість підготовки механізаторів. Так, Ольгопільську школу механізації Вінницької області в 1933–1937 рр. закінчили 1513 водіїв, 418 комбайнерів. Атестаційна комісія визнала їх знання добрими. Школа мала 11 навчальних аудиторій, майстерні для практичних занять, бібліотеку. В школі працювали 24 викладачі з вищою і середньою спеціальною освітою11.

1936 р. в республіканській Кіровській школі атестаційна комісія встановила в 86,2 % випускників відмінні та добрі знання, її робота була відзначена Наркомземом СРСР. НКЗС України виділив для преміювання кращих викладачів 2,5 тис. крб. і 800 крб. – для преміювання кращих учнів12.

Як бачимо, зрушення в роки 2-ї п'ятирічки в підготовці масових колгоспних кадрів були. Поступово вдосконалювалася їх підготовка, поліпшувалася якість навчання. На жаль, все це були одиничні факти. Вся система курсової підготовки кадрів масових професій для сільського господарства України в роки другої п'ятирічки була ще дуже недосконалою. Так, 23 лютого 1934 р. ЦК КП(б) У приймає постанову «Про перебіг підготовки кваліфікованих кадрів для МТС», де змушений був визнати, що комплектування курсів проходить незадовільно. Наприклад, план комплектування курсів машиністів молотарок в республіці виконаний до 10 лютого (заняття розпочалися ще 1-го січня) лише на 30 %, а по окремих областях ще менше: наприклад, по Вінницький області – на 18%, Харківській області – на 18 % і т.д. Рівень підготовки курсантів залишався ще дуже низьким. З цих причин ЦК партії категорично заборонив випускати з курсів і шкіл слухачів без старанної перевірки знань і присвоєння їм кваліфікації13.

За завданням ЦК КП(б)У було перевірено ряд курсів для підготовки масових кадрів. Картина в цілому була невтішна. Наприклад, курси комбайнерів при Мелітопольській МТС не мали навчальних класів. У гуртожитку не було світла. Самі гуртожитки не опалювалися (надворі лютий), не прибиралися, води не було. Бракувало підручників і зошитів. Курси для підготовки трактористів при згаданій МТС були в такому ж стані, зокрема не було навчальних класів. Фінансів своїх курси не мали, хоча МТС отримувала для них 5 тисяч крб. Вони витрачалися на інші потреби, зокрема, на ремонт тракторів.

Така ж картина була виявлена на курсах трактористів при Троянівській МТС, на Літинських курсах на Вінниччині14 тощо. Після роботи цієї комісії, після виходу постанови ЦК КП(б)У від 23 лютого 1934 р. в наступні роки ситуація мало в чому змінилася. Тому 15 січня 1936 р. ЦК КП(б)У приймає нову постанову «Про хід підготовки масових технічних та колгоспних кадрів по системі НКЗС УСРР». Сільськогосподарський відділ ЦК перевірив роботу ряду шкіл, районних колгоспних шкіл, курсів при МТС по Одеській, Вінницькій, Донецькій, Дніпропетровській, Харківській областях і в МАСРР (Молдавська автономна СРР). Ось яку обстановку було виявлено, наприклад, у Володарській школі комбайнерів на Донеччині. Із перевірених 113 курсантів в 35 осіб були виявлені незадовільні знання (1/3 від загальної кількості), а офіційні дані керівництва школи були всього 2,6 %. Через погані побутові умови на курсах комбайнерів у цій області була дуже висока плинність слухачів. Так, у Новосвітлівській МТС покинули курси 17 слухачів із 30 15.

Таке ставлення до підготовки комбай-

нерів негативно відбилося на рівні їх кваліфікації і результатах праці. Наприклад, у Вінницькій МТС в 1936 р. зібрали на один комбайн по 6 га зернових, в Багалійській – 17, в Хмельницькій – по 18, в Ямпільській – по 18 тощо. Важливим було те, що такий низький рівень роботи комбайнерів у МТС України був навіть нижчим від рівня 1933 р., коли в республіці вперше було застосовано на полях комбайни. Незадовільним був стан інших шкіл і курсів. Погано були обладнані Перещепинська школа комбайнерів у Дніпропетровській області, Березівська школа трактористів у Одеській області, Балтійська школа комбайнерів і трактористів у Молдавії, дуже низькою була навчальна дисципліна в Ольгопільській школі трактористів на Вінниччині, Володарській школі трактористів на Донеччині тощо. Багато шкіл не було забезпечено підручниками, зошитами, в більшості з них були відсутні гуртожитки, а там, де вони були, умови проживання в кімнатах були просто жахливими16.

Із цих причин зразу ж після виходу вище названої постанови від 1 квітня 1936 р. виходить нова тепер уже спільна постанова ЦК КП(б)У і РНК республіки «Про організацію в областях постійних 6-ти місячних агрозоотехнічних курсів». Нею проголошувалося створення на базі РКШ стаціонарних курсів з контингентом 3,5 тис. осіб. Усього організовувалося таких 37 курсів для підготовки кваліфікованих агрозоотехнічних кадрів із числа найбільш передової колгоспної молоді. Кошти виділялися облвиконкомами, Наркомфіном України і лише частина – колгоспами. Тобто, ці курси переходять фактично на державне утримання, що покращувало їх роботу17.

Дещо поліпшується робота, пов'язана з відбором працюючої молоді на курси. У першу чергу посилалися на навчання комуністи і комсомольці. Посилюється роз'яснювальна робота, курсантам стала надаватися матеріальна допомога. Збільшуються витрати держави на навчання курсантів. Так, в 1934 р. вартість навчання 1-го курсанта тракторних курсів зросла до 194 крб. на рік, на курсах трактористів-бригадирів – до 108 крб., на курсах комбайнерів – до 194 крб. 18 тощо. Зростають асигнування з держбюджету на утримання курсів і шкіл. Усього по Україні тільки в 1936 р. було виділено на організацію курсів 7,5 млн. крб., що становило 1/5 частину всіх витрат з держбюджету республіки на підготовку кадрів19.

За всі роки другої п'ятирічки (1933–1937 рр.) в Україні було підготовлено 644,5 тис. спеціалістів масових професій, в тому числі 210,2 тис. механізаторів. Наприкінці 1937 р. в МТС працювало 170 тис. трактористів, машиністів та інших спеціалістів масових професій 20.

Однак зусилля партійних та радянських органів УРСР (які всіляко рекламувалися) щодо підготовки масових колгоспних кадрів у роки завершення насильницької злочинної колективізації в українському селі зазнали повного провалу. Проблема кадрів залишалася гострою в сільському господарстві УРСР у всі роки існування радянської влади і була однією з основних причин відставання у розвитку.

Література

1. Центральний державний архів органів державної влади і органів державного управління (далі – ЦДАОДВОДУ), ф. 166, оп. 17, спр. 1721, арк. 14.

2. Листопадовий об'єднаний пленум ЦК і ЦК КП(б)У. Партвидав ЦК КП(б). – Харків, 1933. – 117 с.

3. ЦДАОДВОДУ, ф. 5, оп. 1, оп. 1917, арк. 84.

4. Народне господарство Української РСР. – К., 1957. – 124 с.

5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф.1, оп. 2702 , спр. 456, арк. 60.

6. ЦДАОДВОДУ, ф. 2623, оп. 1, спр. 2547, арк. 499.

7. ЦДАОДВОДУ, ф. 166, оп. 17, спр. 842, арк. 14.

8. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 221, спр. 459, арк. 34.

9. Там само. – оп. 164, спр. 434, арк. 123.

10. Там само. – спр. 13, арк. 464.

11. ЦДАОДВОДУ, ф. 256, оп. 1, спр. 1154,

арк. 24.

12. Там само. – ф. 166, оп. 16, спр. 1917, арк. 30–31.

13. Нарада в ЦК КП(б)У // Комуніст. – 1936. – 16 січня.

14. ЦДАОДВОДУ, ф. 160, оп. 17, спр. 362, арк. 8–9.

15. ЦДАГО, ф. 1, оп. 2702, спр. 419, арк. 3–5.

16. Працюють школи механізаторів // Комуніст. – 1936. – 16 січня.

17. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 2704, спр. 24, арк. 14.

18. Там само. – спр. 7986, арк. 43.

19. ЦДАОДВОДУ, ф. 5, оп. 1, спр. 633, арк. 12.

20. Там само. – спр. 2039, арк. 43.

Mandryk Ya.I. Kontsur-Karabinovich N.M. STAFF POLICY OF SOVIET UKRAINE IN THE VILLAGE IN THE SECOND HALF OF THE 1930th. *The activity of party and government organs of Soviet Ukraine in preparation of machine operators in 1933-37 years is disclosed in the article on the basis of rich factual materials. The improvement of equipment made it possible to start mechanization of production processes at the end of the second five-year plan. The quantitative increase was not the only reason. With increasing influence of equipment in agriculture, the importance of machine operators was also increasing gradually. Their status, place in the system of social relations at the village, influence on their cultural development were changing. The machine operators were more separated in the special category of collective farm workers of machine and tractor stations. But on the other hand, while working for the state, machine operators were more losing touch with land.*

The article reveals how the problem of mass staff was solved during the second five-year plan. Basically they were prepared at the short-term courses. At the end of studied period agriculture of the USSR was not provided by the personnel; this activity failed.

The activity of courses, staff of hearers, their origin, and work system are viewed in the article. The staff of pedagogical courses and their location on the territory of Soviet Ukraine are analyzed. These changes did not essentially improve the course training of mass staff; the labour productivity of the collectivized agriculture was still low. The consequences of the soviet power's repressive policy were destroying. The personnel policy did not give essential results.

Keywords: *policy of the Soviet state, machine operators, village, culture, education, courses.*

Мандрик Я.И. Концур-Карабинович Н.М. КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ НА ДЕРЕВНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1930-х ГОДОВ. *В статье на основе богатого фактического материала раскрыта деятельность партийных органов советской Украины по подготовке механизаторских кадров в 1933-37 гг. В основном их готовили на краткосрочных курсах. На конец исследуемого периода сельское хозяйство УССР не было обеспечено кадрами. Эта деятельность потерпела провал. Раскрыты деятельность курсов, состав слушателей, их происхождения, системы работы. Проанализирован состав педагогического персонала курсов, их размещение на территории советской Украины. Эти изменения существенно не улучшили курсовую подготовку массовых кадров, осталась низкой производительность труда коллективизированного сельского хозяйства. Трагическими были последствия репрессивной политики советской власти. Кадровая политика существенных результатов не принесла.*

Ключевые слова: *политика советского государства, механизаторы, село, культура, образование, курсы.*

УДК 379.851

ТУРИСТИЧНА ОЦІНКА ЗАМКОВИХ КОМПЛЕКСІВ: МЕТОДИ, ПРИНЦИПИ ТА КРИТЕРІЇ

І.О. Лисий

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті проаналізовано теоретичні аспекти існуючої проблематики туристичної оцінки об'єктів замкового будівництва. На основі проведеного аналізу розроблено методичний апарат для проведення туристичного ранжування пам'яток замкового зодчества, який включає в себе загальнонаукові методи як емпіричного, так і теоретичного рівнів, що пояснюється необхідністю збору первинної інформації в місцях розташування об'єкта дослідження та її подальшого наукового опрацювання для розробки бальних оціночних критеріїв та шкал. Визначено методичні принципи, якими потрібно керуватися при здійсненні туристичного оцінювання замкових комплексів. Запропоновано критерії інтегральної туристичної оцінки замкових споруд, яка заснована на комплексному підході з використанням статистичного аналізу, що враховує 4 групи показників: природно-географічні, історико-культурні, інфраструктурні та рекламно-інформаційні критерії.

Ключові слова: *туристична оцінка, замковий комплекс, метод, принцип, критерій.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства з кожним роком все більшу роль у відпочинку та рекреації відіграють численні пам'ятки оборонного будівництва (фортифікаційні споруди, замки, укріплені палаци, оборонні вежі тощо), які виконують пізнавальну, виховну, освітню, інформаційну та релаксаційну функції. Однак без об'єктивної комплексної оцінки туристичного потенціалу збережених замкових комплексів суттєво ускладнюється процес їхнього ефективного туристично-рекреаційного використання. Зважаючи на це, якісна туристична оцінка об'єктів замкового зодчества виступає одним з пріоритетних завдань розвитку туризму, що покликане оптимізувати процедуру залучення фортець та палацово-замкових ансамблів в туристичну галузь. Крім того, правильно розроблена та аналітично обґрунтована методика туристичної оцінки замкових споруд в результаті також може сприяти ефективній охороні та збереженню цих пам'яток. Виходячи з вищезазначеного, актуальність даного дослідження є цілком очевидною.

Мета та завдання дослідження. Метою даного дослідження є розробка методичного апарату, принципів та критеріїв для здійснення туристичної оцінки пам'яток замкового будівництва. Досягнення мети передбачає виконання наступних дослідницьких завдань:

- підбір основних наукових методів, які повинні застосовуватися під час туристичної оцінки замкових комплексів;
- визначення основоположних принципів, що визначають специфіку оцінки туристичного потенціалу пам'яток оборонного зодчества;
- формування різноаспектних критеріїв для туристичної оцінки об'єктів фортифікаційного будівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання комплексної туристичної оцінки об'єктів замкового будівництва досі недостатньо вивчене, що пов'язано з необхідністю врахування в оцінці багатьох чинників та факторів. Проте деякі аспекти цієї проблематики знайшли відображення у працях вітчизняних (Н. Аніпко [1], О. Бейдика [2], А. Жердьова [3], В. Клапчука [4], О. Клапчук [5], В. Кравціва [6]) та зарубіжних (Н. Полівановой [7], А. Федорука [8] й ін.) вчених. Однак відсутність єдиного наукового підходу до

туристичної оцінки замкових споруд та недосконаліть існуючих методик через неврахування багатьох ключових критеріїв потребують подальших досліджень в цій сфері та розробки нових оціночних шкал.

Результати дослідження. Методика туристичної оцінки замкових споруд повинна включати в себе загальнонаукові методи як емпіричного, так і теоретичного рівнів, що пояснюється необхідністю збору первинної інформації в місцях розташування об'єкта дослідження та її подальшого опрацювання для розробки оціночних критеріїв та шкал. Зважаючи на це, на емпіричному рівні можна виділити наступні методи, яким необхідно слідувати для ефективної оцінки туристичного потенціалу пам'яток замкового будівництва:

- спостереження (візуальний метод) – полягає у цілеспрямованому вивченні замкового комплексу з використанням таких чуттєвих властивостей людини як відчуття, сприйняття, уявлення предметів і явищ дійсності тощо. Візуальний метод включає безпосередні спостереження пам'ятки в місці її розташування, адже для подальшої ефективної оцінки туристичного потенціалу необхідно якісно дослідити загальний стан пам'ятки, зовнішній вигляд, пристосованість для туристичних потреб, зручність транспортного сполучення, наявність поблизу закладів туристичного призначення та ін.

- емпіричний опис – визначає первинну фіксацію отриманих даних про пам'ятку (місце розташування, інтер'єрний та екстер'єрний вигляд, стан збереженості, транспортна доступність тощо) для подальшого аналізу та обробки даних.

- експертна оцінка – характеризується використанням професійного досвіду та інтуїції спеціалістів різних галузей (туризмологія, історія, архітектурознавство, географія тощо), які з різних дослідницьких позицій займаються вивченням пам'яток фортифікаційного будівництва, що дає змогу зібрати більш цінну в науковому плані інформацію про об'єкт.

- анкетування-опитування – відображає процес збору необхідних даних від потенційних чи реальних відвідувачів (туристів, екскурсантів, рекреантів) об'єкта з метою виявлення переваг та недоліків пам'ятки як туристичної принади. Це один із завершальних методів емпіричного рівня, які повинні застосовуватися при первинному зборі інформації про пам'ятку замкового будівництва.

- узагальнення – полягає у структуризації зібраних даних під час відвідування об'єкта, що в подальшому відображається при виставленні балів та ранжуванні рівня туристичної атрактивності пам'ятки.

Серед наукових методів теоретичного рівня, які слід застосовувати для туристичної оцінки замкових комплексів, можна виділити наступні:

- літературний – використовується для пошуку та підбору спеціалізованої наукової (історичної, економічної, туристичної), публіцистичної та рекламної інформації, що стосується визначених пам'яток замкового будівництва. Цей метод дає змогу зібрати необхідні вихідні дані про об'єкт та визначити в подальшому рівень його атрактивності.

- історичний – надає можливість для дослідження у хронологічній послідовності етапів розвитку замкових споруд, що дозволяє визначити їх місце в історії та культурі регіону, а також історичну цінність на сучасному етапі.

- статистичний – полягає у доборі й обробці кількісних показників пам'яток оборонного зодчества. За допомогою статистичного методу одержуються кількісні характеристики об'єктів, що подальшому слугує основою для бальної туристичної оцінки.

- математичний – відображає обрахування балів для об'єкта оцінки та визначення коефіцієнта його атрактивності.

- картографічний – створення спеці-

альних карт з нанесенням на них об'єктів фортифікаційного зодчества у відповідності з отриманим балом.

Окрім вищезгаданих методів, при здійсненні туристичної оцінки замкових комплексів доцільно використовувати й інші загальнонаукові методи дослідження: абстрагування, аналізу та синтезу, індукції та дедукції тощо, що в підсумку позитивно відображається на кінцевих результатах.

Туристична оцінка об'єктів замкового будівництва також ґрунтується на комплексі принципів, що забезпечують ефективність процедури ранжування пам'яток. До провідних принципів оцінки туристичного потенціалу пам'яток фортифікаційного зодчества можна віднести:

- принцип об'єктивності, який виключає однобічність, суб'єктивізм і упередженість у підборі методик туристичної оцінки замкових споруд, вимагає використання таких методів та процедур, які дозволяють одержати максимально достовірні оціночні результати. Реалізація принципу об'єктивності передбачає чітке обґрунтування вихідних позицій для проведення оцінки та дотримання логіки та вибраних критеріїв ранжування об'єктів оборонного будівництва.

- принцип історизму, що при проведенні туристичної оцінки вимагає розгляду пам'яток фортифікаційного зодчества з позицій історичного розвитку, а не тільки з точки зору їх сучасного стану. При цьому дуже важливим є виявлення всіх історичних змін в зовнішньому та внутрішньому плануванні замкових комплексів, ступінь втрати ними автентичного вигляду та здійснення процесів ревіталізації (відновлення) тощо.

- принцип усебічності (цілісності), який забезпечує різноаспектність при проведенні туристичної оцінки об'єктів замкового будівництва та надає можливість оцінювати ключові показники пам'ятки не лише як окремо взяті складові, а в взаємозв'язку з іншими ключовими категоріями (наприклад, в поєднанні з садово-парковими ансамблями).

- принцип системності розглядає туристичну оцінку замкових комплексів як систему, яка охоплює різні складові – географічні, історико-культурні, інфраструктурні та рекламно-інформаційні. Специфіка принципу системності не вичерпується особливостями складових критеріїв оцінки, а пов'язана, насамперед, з характером їх взаємодії між собою для створенням цілісного образу замкового комплексу як туристичної дестинації.

- принцип комплексності, який полягає у тому, щоб здійснити ранжування пам'яток замкового будівництва не тільки з позицій туризмології як потенційних об'єктів туристичного зацікавлення, але й інших гуманітарних наук, перш за все – історії, географії, архітектурознавства, економіки та естетики.

Для визначення туристичного потенціалу та рівня атрактивності замкових комплексів слід використовувати інтегральну оцінку, яка заснована на комплексному підході з використанням статистичного аналізу, що враховує 4 групи показників: природно-географічні, історико-культурні, інфраструктурні та рекламно-інформаційні складові, оскільки при здійсненні туристичного оцінювання пам'яток оборонного будівництва потрібно враховувати як природні, так і антропогенні умови розташування об'єктів. Також в межах кожної з груп виділяються спеціальні критерії оцінки, які в сукупності формують рівень туристичної привабливості певної фортифікаційної споруди:

1. Природно-географічна складова, що відображає якість геоморфологічних та природно-кліматичних умов, пейзажних й відеоекологічних характеристик розташування пам'ятки замкового будівництва, та в свою чергу характеризується наступними елементами туристичної оцінки:

- морфологічні (орографічні) осо-

бливості побудови пам'ятки, що визначаються специфікою розміщення об'єкта в гірській (в межах низьких, середніх або високих гір) чи на рівнинній (на низовині, височині чи плоскогір'ї) території;

- гідрологічні характеристики території, на якій побудована замкова споруда (розташування пам'ятки неподалік річки, озера, водоспаду, болота, ставка, водосховища чи моря), що впливає на загальну естетичність місцевості в цілому та пам'ятки зокрема;

- розташування пам'ятки поблизу чи в межах об'єктів природно-заповідного фонду (національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища тощо), що сприяє підвищенню туристичного іміджу замкових споруд;

- наявність поблизу замкового комплексу рукотворних рекреаційних лісів, пейзажних парків, скверів та садів з врахуванням стану їхньої фізичної збереженості, а також рівня насиченості цих об'єктів рідкісними та унікальними рослинами;

- сукупні ландшафтні показники природно-географічного розташування пам'ятки замкового будівництва, що визначаються приналежністю території до гірських, рівнинних, аквальних чи антропогенних ландшафтів та характеризуються мальовничістю (виразністю), унікальністю та екзотичністю місцевості, а також флористичним та фауністичним різноманіттям.

2. Історико-культурна складова, яка охоплює суспільно-історичні, культурні, архітектурно-стильові та функціональні особливості пам'ятки, та включає в себе наступні критерії:

- ступінь фізичної збереженості пам'ятки (повністю збережена, частково збережена, руїни) та рівень ревіталізації об'єкта (відновлений, частково відновлений, в процесі відновлення, невідновлений), що є одним з найбільш вагомих критеріїв оцінки замкових комплексів. Також в цій характеристиці важливим елементом є показник автентичності, що означає в якій мірі пам'ятка оборонного будівництва зберегла свої первісні архітектурні форми та матеріально-технічну структуру за найнижчою хронологічною глибиною, зазнала історичних нашарувань з впливом на архітектурно-художні якості, а також архітектурних змін (консервація, реставрація, ремонт, реконструкція та пристосування), що призвели до втрати автентичності та зміни функціональної ролі у навколишньому середовищі тощо;

- рівень історичної значимості об'єкта фортифікаційного будівництва, що визначається хронологічною глибиною походження пам'ятки, тобто датою її побудови, та приналежністю до певної історичної епохи. Слід зазначити, що рейтинг пам'ятки зі значною хронологічною глибиною є набагато вищим, навіть не зважаючи на такий важливий показник, як, наприклад, стан її збереженості, оскільки вона відображає пережитки різних історичних епох та має величезне історико-культурне значення;

- ступінь культурної цінності пам'ятки, що характеризується значенням об'єкта оборонного зодчества для розвитку культури певного населеного пункту, регіону, держави в цілому чи навіть всього людства. Культурна цінність замкових комплексів визначається категорією охорони таких об'єктів (відсутність охоронного номера, пам'ятка місцевого чи національного значення, приналежність до Світової спадщини ЮНЕСКО і т.п.);

- показник архітектурно-стильової та естетичної цінності, який відображає приналежність пам'ятки оборонного будівництва до певного архітектурного стилю чи напрямку (яскраво виражені ознаки певного архітектурного стилю, поєднання ключових ознак декількох архітектурних стилів, слабко виражені стильові ознаки, повна відсутність стильових архітектурних елементів). Крім того, слід також враховувати раритетність

об'єкта фортифікаційного будівництва (пам'ятка єдина в своєму роді, наявні одиничні подібні об'єкти, наявна незначна кількість подібних об'єктів, наявна значна кількість подібних об'єктів), специфіку об'ємно-просторового вирішення та художньо-естетичну характеристику екстер'єру й інтер'єру;

- наявність збережених елементів певного типу історичних оборонних систем, які в давнину широко використовувалися під час побудови замкових споруд різного типу. При цьому слід враховувати, що під час здійснення туристичної оцінки об'єкта за цим критерієм потрібно виходити з позицій історичного розвитку оборонних систем, здійснюючи їх ранжування від найбільш примітивних (дерев'яно-земляні форми укріплення замку) та закінчуючи найбільш розвиненими типами (баштова, бастейна та бастіонна оборонні системи) тощо.

3. Інфраструктурна складова, що характеризує матеріальну частину туристичної адаптації замкових комплексів та наявність відповідних умов та ресурсів для повноцінного туристичного використання цих об'єктів. При оцінюванні цієї складової необхідно виділити систему транспортної комунікації, засоби розміщення, підприємства громадського харчування, заклади дозвілля та розваг тощо. Основними критеріями цього блоку є:

- транспортна доступність об'єкта замкового будівництва, що характеризується наявністю та технічним станом основних й під'їзних автомобільних доріг до пам'ятки, а також інших видів транспортного сполучення (залізниць, аеропортів тощо). Цей інфраструктурний критерій оцінки є одним з найважливіших в цьому блоці, оскільки саме він визначає потенційні можливості для туристично-екскурсійного відвідування тої чи іншої пам'ятки оборонного зодчества;

- наявність поблизу або в межах фортифікаційної пам'ятки закладів розміщення різного типу та категорійності (готелів та аналогічних установ, а також мотелів, туристичних баз, кемпінгів, костелів, туристичних притулів, зелених садиб й ін.), що характеризує реальний туристичний потенціал об'єкта для забезпечення перебування туристів більше 1 дня;

- рівень забезпеченості закладами харчування різного профілю (ресторани, кафе, бари, піцерії, їдальні тощо), які також можуть знаходитися як в територіальних межах об'єкта, так і поза ним, однак при цьому важливим є відстань їх розміщення від визначеної пам'ятки замкового будівництва;

- наявність в межах об'єкта тематичних музейних установ, що в сукупності визначає ступінь музеєфікації пам'ятки фортифікаційного зодчества та є важливим елементом туристичної оцінки замкових споруд, оскільки відображає фактичний рівень їх рекреаційної адаптації. На основі цього інфраструктурного показника об'єкти замкового будівництва можуть бути немузеєфікованими, з частково експозиційними приміщеннями, музеями-філіями з повноцінними експозиціями, незалежними музейними установами чи скансенами;

- розташування неподалік чи в територіальних межах пам'ятки оборонного будівництва спеціалізованих сувенірних крамниць та лавок, метою діяльності яких є продаж сувенірної продукції з логотипами, фотографіями та ескізами замкового комплексу, а також його популяризація серед туристів та екскурсантів за допомогою цих сувенірів;

4. Інформаційно-рекламна складова туристичної оцінки пам'яток замкового будівництва, що характеризує наявність інформаційних та рекламних матеріалів про об'єкт у ЗМІ, спеціалізованих фахових та періодичних виданнях, мережі Інтернет тощо. Серед основних критеріїв оцінки в цьому блоці можна виділити наступні:

- ступінь інтегрованості пам'ятки у відомі туристичні та екскурсійні марш-

рути як місцевого та регіонального, так і загальнодержавного значення, що визначає рівень інформаційного сприйняття об'єкта серед туристичного загалу. Слід зазначати, що оцінюванні цього показника потрібно враховувати тільки науково розроблені та офіційно зареєстровані маршрути;

- рівень організації туристичних промо-кампаній, виставок, ярмарків та інших подієвих заходів з метою популяризації пам'ятки як рекреаційної дестинації. До цього критерію можуть входити також і акції подієвого туризму (організація на території замкового комплексу історичних битв та реконструкцій, лицарських турнірів та змагань й ін.), що не тільки приваблюють туристів до огляду об'єкта, але й сприяють поширенню інформації про нього;

- критерій наявності інформаційно-рекламних туристичних друкованих даних про об'єкт фортифікаційного зодчества, основними складовими яких є буклети, брошури, туристичні довідники та путівники, листівки й іншого роду рекламні матеріали;

- показник інформаційного висвітлення об'єкта замкового будівництва в наукових працях туристичного профілю (статті, монографії, посібники і т.п.), що характеризується кількістю наявних публікацій про пам'ятку та критеріями її наукової вивченості. Крім того, слід враховувати також рівень насиченості друкованою інформацією про замковий комплекс періодичних й продовжуваних видань як туристичного, так і не туристичного спрямування (газет, журналів, альманахів, календарів й т.д.);

- ступінь насиченості мережі Інтернет туристичною інформацією про об'єкт, що охоплює статистичний аналіз кількості пошукових результатів, рівень розробленості, структурованості, доступності та достовірності наявної інформації, а також наявність спеціального веб-сайту, який містить весь обсяг необхідної реклами та туристичних даних про пам'ятку тощо.

Таким чином, запропоновані оціночні критерії дозволяють якнайповніше визначити туристично-пізнавальний потенціал певної пам'ятки оборонного будівництва, що в перспективі повинно дати змогу розробити ефективніші шляхи туристично-екскурсійного використання замкових комплексів, навіть погано збережених. Зрозуміло, що запропоновані показники оцінювання не є абсолютно точними та досконалими, але в більшій мірі відображають специфіку туристичної оцінки об'єктів замкового зодчества з урахуванням ключових елементів.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведене наукове дослідження дало змогу виявити, що оборонні пам'ятки, які є важливими туристично-екскурсійними об'єктами та велику історичну, архітектурну, естетичну та туристичну цінність, не завжди ефективно використовуються в галузі туризму, що пов'язано з відсутністю єдиної та обґрунтованої методики їх оцінки. В сучасній туризмології не існує методичних основ для здійснення туристичного ранжування замкових споруд. Результатом даного дослідження стало виокремлення методів, які повинні застосовуватися при здійсненні туристичної оцінки замкових споруд. Методика туристичної оцінки замкових споруд включає в себе загальнонаукові методи як емпіричного, так і теоретичного рівнів, що пояснюється необхідністю збору первинної інформації в місцях розташування об'єкта дослідження та її подальшого опрацювання для розробки оціночних критеріїв та шкал. Туристична оцінка об'єктів замкового будівництва також ґрунтується на комплексі принципів, що забезпечують ефективність процедури ранжування пам'яток. До провідних принципів оцінки туристичного потенціалу пам'яток фортифікаційного зодчества можна віднести принципи об'єктивності, історизму, усебічності (цілісності), системності, комплексності тощо. Для визначення

туристичного потенціалу та рівня атрактивності замкових комплексів слід використовувати інтегральну оцінку, яка заснована на комплексному підході з використанням статистичного аналізу та враховує 4 групи показників: природно-географічні, історико-культурні, інфраструктурні та рекламно-інформаційні складові.

Однак на сучасному етапі розширення шляхів залучення об'єктів замкового будівництва в сферу туристично-рекреаційного використання потребує подальшого пошуку та вдосконалення критеріїв і видів оцінювання їх пізнавальної цінності, туристично-рекреаційної атрактивності й привабливості та загальної придатності цих об'єктів для туристичної галузі, а також вдосконалення існуючих та розробки нових шкал оцінювання, що повинно стати об'єктом подальших наукових досліджень.

Література

1. Аніпко Н.П. Оцінка рекреаційно-туристичної привабливості середньовічних замків та фортець (на прикладі Хмельницької області) / Н.П. Аніпко // Географічні аспекти розвитку туризму (на прикладі України та Польщі). – 2010. – № 1. – С. 177–186.

2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України : методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. – К. : ВПЦ «Київський Університет», 2001. – 395 с.

3. Жердьов А.Є. Фортифікаційні споруди у системі об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності / А.Є. Жердьов, В.Ю. Притков // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 19. – С. 143–149.

4. Клапчук В.М. Методика оцінки туристично-рекреаційних ресурсів адміністративних районів Івано-Франківської області для стратегічних потреб розвитку туристично-рекреаційної діяльності / В.М. Клапчук, О.О. Клапчук, М.В. Клапчук // Карпатський край. – 2013. – № 1 (3). – С. 119–132.

5. Клапчук О.О. Туристично-рекреаційні ресурси Львівської області: територіальна диференціація, оцінка, напрямки використання : автореф. дис. на здобуття канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / О.О. Клапчук. – Львів, 2011. – 20 с.

6. Кравців В.С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик. – Львів : НАН України, 1999. – 78 с.

7. Полинова Н.Ф. Оценка необходимого и достаточного времени на осмотр ескурсионных обьектов / Н.Ф. Полинова // Социально-географические проблемы повышения ефективности туристско-экскурсионного обслуживания. – 1978. – № 8 (71). – С. 100–104.

8. Федорук А.Т. Старинные усадьбы минского края / А.Т. Федорук. – Минск : Полифакт, 2000. – 120 с.

9. Шиндлярська Н.П. Оцінка туристичного потенціалу замкових споруд Тернопільської області та їх використання в туризмі / Н.П. Шиндлярська, С.О. Дем'яненко // Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів. – 2014. – № 11. – С. 52–69.

Lysyi I.O. THE TOURISM VALUATION OF CASTLE COMPLEXES: METHODS, PRINCIPLES AND CRITERIA. *In the article was analyzed theoretical aspects of problems of the tourism valuation of castle constructions. It was developed the special method for the tourism ranking of castles, which includes scientific methods on empirical and theoretical levels. The implementation of the tourism valuation of castle complexes should have next methodological principles - objectivity, historicism, comprehensiveness, integrity and complexity. Criteria of the tourism valuation of the tourist potential of castle complexes should be built on an integrated approach that includes four groups of indicators: the natural and geographical location (morphological features of the monument's construction, hydrological characteristics of the territory, the location near from objects of the natural reserve fund, the presence in the castle complex handmade recreational forests, landscaped parks, gardens and landscaped gardens, aggregate indicators of the natural and geographical location of the monu-*

ment), historical and cultural features (the degree of the physical preservation, the level of the historical significance, the degree of the cultural value, the indicator of the architectural and stylistic value, the availability of saved elements of the historic defense systems), the infrastructure (the transport accessibility, the availability of accommodation facilities, food establishments, museum institutions, specialized souvenir shops and stalls) and advertising criteria (the integration in tourist routes, the organization of tourist promotional campaigns, exhibitions and fairs, the availability of informational and advertising data, the rank of the coverage in scientific tourism profiles and the degree of the saturation of the Internet with tourist information).

Keywords: *tourism valuation, castle complex, method, principle, criterion.*

Лысый И.О. ТУРИСТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ЗАМКОВЫХ КОМПЛЕКСОВ: МЕТОДЫ, ПРИНЦИПЫ И КРИТЕРИИ. *В статье проанализированы теоретические аспекты существующей проблематики туристической оценки объектов замкового строительства. На основе проведенного анализа разработан методический аппарат для проведения туристического ранжирование памятников замкового зодчества, который включает в себя общенаучные методы как эмпирического, так и теоретического уровней, что объясняется необходимостью сбора первичной информации в местах расположения объекта исследования и дальнейшей научной проработки для разработки бальных оценочных критериев и шкал за этими показателями. Определены методические принципы, которыми нужно руководствоваться при осуществлении туристического оценивания замковых комплексов. Предложены критерии интегральной туристической оценки замковых сооружений, которая основанная на комплексном подходе с использованием статистического анализа, что учитывает 4 группы показателей: природно-географические, историко-культурные, инфраструктурные и рекламно-информационные критерии.*

Ключевые слова: *туристическая оценка, замковый комплекс, метод, принцип, критерий.*

УДК 323.111(=161.1) (474.2)

MNIEJSZOŚĆ ROSYJSKA W ESTONII JAKO POTENCJALNE OGNISKO ZAPALNE I ZAGROŻENIE W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA EUROPY

A. Chabasińska, J. Lubimow

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

Хабасінська А., Любімов Й. РОСІЙСЬКА МЕНШІСТЬ В ЕСТОНІЇ ЯК ПОТЕНЦІАЛЬНЕ ВИБУХОВЕ ВОГНИЩЕ ТА ЗАГРОЗА СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ ЄВРОПИ. *У статті автори розглянули та проаналізували геополітичне положення Естонії, її історію (особливо перебіг стосунків із Росією), а також звернули увагу на існування великої російської діаспори. Цей факт призводить до того, що правляча верхівка виразно прагне до європейських стандартів безпеки. Будучи східним кордоном Європейського Союзу, Естонія є, особливо після російської агресії щодо України, територією, що наражається на атаки зі сторони Росії. З одного боку Естонія під впливом міжнародних організацій і внаслідок претензій Росії щодо порушення прав російської меншості, полегшувала умови щодо набуття естонського громадянства. З іншого боку, слушним вважаємо страх Естонії, що Росія захоче використати національні суперечки і в найближчому майбутньому вимагати частини територій, що сьогодні належать Естонії та іншим Прибалтійським країнам. Пригадуючи історичні події, ці території завжди були жаданими для Росії як «вікно в Європу» та ставали суперечками і причинами багатьох збройних сутичок. Не можна не згадати у цьому контексті численні «військові маневри» Росії, відповіді сил НАТО, у тому числі з участю Польщі. Сьогодні аналітики засвідчують, що це приготування до збройного протистояння НАТО-Росія.*

На думку авторів статті повторення українського сценарію в Естонії є мало правдоподібним. Естонія є членом Євросоюзу та НАТО, що було б для Росії небезпечним у разі збройного протистояння. Поза тим Естонія є країною економічно розвиненою та швидкою у реагуванні. Росіяни, що мешкають на території Естонії маловірогідно хочуть потрапити в умови економічно гірші. Хоча, вони інформаційно повністю належать до Росії, а також розмовляють переважно лише російською мовою, все ж під великим сумнівом чи сучасні росіяни-мешканці Естонії хочуть збройного конфлікту і готові переселитись до Росії. Чи національні сентименти візьмуть гору над життєвим прагматизмом. Сумнівно, адже економічна ситуація в Естонії діаметрально протилежна до ситуації в Україні.

Ключові слова: *російська діаспора, Естонія, небезпека, геополітика.*

Wstęp. Ostatnie dziesięciolecia wyraźnie wskazują na istotne zmiany w charakterze zagrożeń dla pokoju i stabilizacji w Europie. W miejsce tradycyjnych niebezpieczeństw wyrażających się m.in. użyciem sił zbrojnych w konfliktach między państwami, pojawiły się zagrożenia określane mianem asymetrycznych. Ich specyfika polega na zaangażowaniu w życie międzynarodowe podmiotów pozapaństwowych. Współcześnie, to właśnie im przypisuje się jedną z wiodących ról w generowaniu groźnych dla spójności narodowej antagonizmów wewnątrzpaństwowych. Doradca prezydenta Ronalda Regana Richard Pipes, zapytany już w połowie lat 90-tych o to, jakie nowe napięcia byłyby w stanie zagrozić dziś światowemu pokojowi odparł, że «największe zagrożenia nie są międzynarodowe, lecz wewnętrzne, wynikające z krajowych sto-

sunków społecznych. Dawniej barbarzyńcy pozostawali poza murami, dziś są wewnątrz murów»[1] . I choć wypowiedź ta dotyczyła w większej mierze problemów wewnętrznych, pojawiających się w różnych państwach jako następstwa rozwoju cywilizacyjnego, można ją dziś odnieść także do wzajemnych stosunków między narodami i grupami etnicznymi wewnątrz państw.

W krajach bałtyckich rosyjska interwencja we wschodniej Ukrainie oraz aneksja Krymu drastycznie zmniejszyły poczucie bezpieczeństwa, przyczyniając się jednocześnie do zapoczątkowania debaty na temat głównych kierunków polityki obronnej. Państwa bałtyckie założyły, iż obecność licznej mniejszości rosyjskojęzycznej w ich krajach może stanowić dla Federacji Rosyjskiej pretekst do podjęcia interwencji w ich sprawy wewnętrzne, co niewątpliwie zwiększy ryzyko wystąpienia konfliktu hybrydowego. Zwłaszcza, że Moskwa nie ukrywa, iż jest zainteresowana wzmożeniem swojej aktywności na obszarze krajów bałtyckich, co potwierdziła wprowadzona w 2008 roku przez prezydenta Dmitrija Miedwiediewa doktryna polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej, zakładająca, że Rosja pozostawia sobie jednostronne prawo do obrony swoich obywateli oraz interesów biznesowych poza granicami. Powody ingerencji mogą być różne. Począwszy od inspirowanych przez ludność rosyjskojęzyczną protestów w obronie praw mniejszości, prowokacje na tle etniczno kulturowym, skończywszy na konfrontacji z niezidentyfikowanymi grupami zbrojnymi pojawiającymi się w obszarach przygranicznych.

Od rozpadu ZSRR na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych Estonia, podobnie jak pozostałe państwa bałtyckie starała się ukształtować swoją nową, niezależną od Moskwy geopolityczną orientację. Proces ten w naturalny sposób połączono z odrodzeniem świadomości narodowej, czego efektem było ustawowe przywrócenie językowi estońskiemu statusu języka państwowego, dokonanie zmiany symboliki narodowej, przywracającej niebiesko-czarno-białą flagę narodową, a w marcu 1990 r. ogłoszenie niepodległości. Dążeniu do pełnej suwerenności dała wyraz także przyjęta w drodze referendum Konstytucja z 1992 roku, której pierwsze zdania preambuły podkreślały «niezachwianą wiarę i niezłomną wolę wzmacniania i rozwijania państwa, które utworzono w niewygasłym prawie państwowego samostanowienia narodu Estonii i proklamowanego 24 lutego 1918 r.».

Równocześnie na gruncie systemowych przemian niepodległa Estonia rozpoczęła niezwykle skomplikowany etap budowania nowych i równoprawnych relacji z międzynarodowymi partnerami. W tym kontekście najtrudniejsze stosunki łączą Estonię z Rosją, postrzeganą przez większość społeczeństwa za spadkobierczynię i kontynuatorkę sowieckiego okupanta[2], która mimo wyboru prozachodniej orientacji narodu estońskiego nie zrezygnowała z możliwości wpływania na sytuację wewnętrzną i zewnętrzną tego kraju, starając się utrzymać silną pozycję w regionie. Jednym z przejawów traktowania Estonii jako strefy swoich wpływów było pozostawanie na jej obszarze rosyjskich baz wojskowych do sierpnia 1994 r., a także wymuszenie na władzy w Tallinie gwarancji prawnych, tożsamych z prawami obywateli estońskich dla 10.000 mieszkających na terenie Estonii emerytowanych sowieckich wojskowych. Równie aktywnie Federacja Rosyjska sprzeciwiała się planom wejścia Estonii i pozostałych krajów bałtyckich do struktur natowskich oraz Unii Europejskiej.

Rosjanie w Estonii. Według danych z przeprowadzonego w 2011 r. powszechne-

[1] Rozmowa z prof. Richardem Pipesem, Polityka, nr z 9.01.1993 r.

[2] Państwa bałtyckie przyjęły zasadę, iż od 1940 r. znalazły się pod okupacją Związku Sowieckiego, w związku z tym w 1990 r. odnawiały swoją niepodległość, W. Marciniak, Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej, Kraków 2004, s. 170. http://www.stat.ee/64847?parent_id=39107, (dostęp: 05.09.2015)

go spisu ludności i mieszkań, w liczącej ponad 1,3 miliona mieszkańców Estonii 68,7 % stanowią Estończycy, 24,8 % Rosjanie, pozostali to Ukraińcy, Białorusini i Finowie . Estońscy Rosjanie zamieszkują przede wszystkim obszary północno-wschodniej części Estonii oraz wschodnie rejony przygraniczne, gdzie są znaczną większością populacji, sięgającą nawet do 80–95 % (Narwa, Ida-Virumaa). Zarówno Rosjanie, a więc osoby posiadające obywatelstwo rosyjskie, jak i tzw. osoby rosyjskojęzyczne stanowią ważny i wielopłaszczyznowy problem od samej Estonii począwszy, skończywszy zaś na systemie bezpieczeństwa Europy.

Mając na uwadze historyczne uwarunkowania, współczesnych Rosjan mieszkających w Estonii można podzielić na dwie grupy. Do pierwszej należą potomkowie staroobrzędowców, którzy przybyli do Estonii w XVII w. po reformie kościoła prawosławnego w Rosji i dziś zamieszkują obszary w okolicach jeziora Pejpus. Do tej grupy zalicza się także potomków osiadłej tu w XIX i XX w. inteligencji rosyjskiej (w okresie gdy tereny te stanowiły część Imperium Rosyjskiego). Ich potomkowie, stanowiący w 1920 roku 5 % społeczeństwa w początku lat dziewięćdziesiątych bez większych przeszkód otrzymali obywatelstwo estońskie[1].

Ogromna fala emigracji rosyjskiej miała miejsce po włączeniu Estonii do ZSRR i łączyła się z przeprowadzaną przez władze sowieckie akcją unifikacji poprzez uprzemysłowienie północnych obszarów tego kraju. I tak, już w roku 1989 osoby rosyjskojęzyczne, a więc Rosjanie oraz Ukraińcy i Białorusini stanowili 35,2 % społeczeństwa.[2] Po roku 1991 część z nich wróciła na teren Rosji, jednak pozostali, nie otrzymawszy automatycznie obywatelstwa, jak przedstawiciele pierwszej grupy, zmuszeni byli do poddania się procedurze naturalizacji.

Już wówczas, na początku lat 90-tych stosunki Rosji i Estonii w dużej mierze dyktowane były problemem mniejszości rosyjskojęzycznej i jej statusu. W roku 1994, kiedy podstawową kwestią sporną pozostawał problem wycofania wojsk rosyjskich z terytorium Republiki, tematem towarzyszącym, podnoszonym stale przez Moskwę było poszanowanie praw mniejszości rosyjskiej w Estonii. W lipcu 1994 r. Rosja wprost uzależniła podpisanie umowy o wycofaniu wojsk od podpisania przez rząd Estonii umowy, która gwarantowałaby około 9 tysiącom emerytowanym rosyjskim wojskowym określonych praw na terenie Republiki. Mimo początkowych sprzeciwów Tallin zgodził się na stały pobyt byłych wojskowych oraz ich rodzin (łącznie ok. 25 tys. osób), wyłączając jednak tych, którzy «mogliby zagrażać bezpieczeństwu kraju». Dzięki uzyskanemu porozumieniu z końcem sierpnia 1994 r. terytorium Estonii opuścił ostatni transport żołnierzy rosyjskich, jednak do końca września 1995 r. wciąż pod kontrolą rosyjską pozostawała baza nuklearna w oddalonym o 40 km od Tallina Padlisku.

Problem wycofania wojsk z terytorium Estonii, analogiczny do innych krajów postsowieckich w tym okresie, na terenie Republiki silnie wiązał się z zagadnieniem mniejszości rosyjskiej i od tamtego okresu stale jest ogniskiem zapalnym w stosunkach między Rosją a Estonią.

W kontekście konfliktu na Ukrainie i potencjalnego wykorzystania przez Rosję «piątej kolumny» uwaga międzynarodowa zwrócona jest szczególnie na regiony Estonii, w których mniejszość rosyjska jest szczególnie liczna. Znamienny jest w tym wypadku przykład Narwi – niemal całkowicie rosyjskiego miasta (95 % mieszkańców mówi po rosyjsku, znaczna część tylko w tym języku) leżącego na wschodniej granicy Unii Europejskiej. Dla współczesnych

[1] Por. J. Lewandowski, Historia Estonii, Wrocław – Warszawa – Kraków, 2002, s. 279–280.
[2] M. Kirch, D. Latin, Changing Identities in Estonia. Sociological Facts and Commentaries, Tallin 1994, s.8–9, [za:] J. Hyndle, M. Kutysz, Rosyjskojęzycznie na Łotwie i w Estonii, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2004, s. 58.

Estończyków miasto to pozostaje «czarną plamą» na mapie kraju, miejscem obcym zarówno pod względem mentalności, jak i języka. To właśnie tu, we wschodnich, mniej rozwiniętych częściach kraju żyje największe skupisko Rosjan. Należy przy tym podkreślić, że «Estonia, po odzyskaniu niepodległości, szybko rozwinęła się jako modelowy kraj europejski. Jest pionierem w IT i e-handlu, mieszkańcy głosują elektronicznie. Kraj cieszy się boomem gospodarczym, ale ludzie z rosyjskim pochodzeniem częściej są bezrobotni i cierpią z powodu ubóstwa. Duża część rosyjskiej populacji mieszka w stołecznym Tallinnie albo w słabej strukturalnie wschodniej części kraju» . Co ważne, choć Estończycy stanowią faktyczną mniejszość w Narwie, zajmują jednak najwyższe stanowiska (urzędnicy, służby mundurowe). To właśnie tu, we wschodnich regionach przygranicznych najsilniej widoczne jest napięcie spowodowane konfliktem na Ukrainie. Polityka Rosji wobec Ukrainy odrodziła dawne obawy Estończyków o wykorzystanie mniejszości rosyjskiej na terenie ich kraju.

Narwa, podobnie jak Krym, czy Donbas na Ukrainie została po zniszczeniach wojennych odbudowana na nowo i zasiedlona rosyjskimi robotnikami i wojskowymi. Ich sytuacja zmieniła się po roku 1991, kiedy to obywatelstwo otrzymali jedynie ci Rosjanie, którzy zamieszkiwali Estonię w czasach niepodległości kraju, przed II wojną światową, a także ich potomkowie. Dla osiedlonych po wojnie wprowadzono procedurę naturalizacji, która nakładała na nich obowiązek zdania egzaminu z języka estońskiego oraz egzaminu ze znajomości estońskiej konstytucji.

W tak homogenicznym środowisku, z jakim mamy do czynienia w Narwie, chęć poddania się procesowi naturalizacji jest znacznie niższa, niż w pozostałych regionach kraju. W rezultacie większość zamieszkujących te tereny Rosjan pozostaje bezpaństwowcami – emocjonalnie związanymi z Rosją, jednocześnie jednak dostrzegającymi wygody i przywileje płynące z życia w państwie będącym członkiem UE. Widoczne jest więc rozdarcie pomiędzy duchową przynależnością do Rosji, a zdrowym pragmatyzmem, wynikającym z obserwacji różnic w warunkach życia w obu krajach.

Dzisiejszy stosunek Estonii do kwestii mniejszości rosyjskojęzycznej ma swoje silne historyczne uzasadnienie i jest w dużej mierze echem okresu sowieckiej okupacji, podczas której polityka ludnościowa ZSRR określana była często wprost mianem kolonizacji . Współczesna nieufność, czy nawet niechęć Estończyków jest wynikiem dawnej obawy o to, by w wyniku kolonizacyjnych zapędów Rosji Estończycy nie stali się mniejszością we własnym kraju – w roku 1989 Estończycy stanowili 61,5 % mieszkańców Estonii .

Ustawodawstwo Estońskie wobec mniejszości rosyjskiej. Republika Estonii ma za sobą złożoną historię kształtowania ustroju państwa, a w latach 1918–1940, czyli w ciągu 22 lat istnienia niepodległej Estonii dokonało się w tej dziedzinie wiele.

W kontekście regulacji praw mniejszości, a także kwestii obywatelstwa kraju warto zwrócić uwagę na zapisy pierwszej konstytucji niepodległej Estonii . Już wkrótce po proklamowaniu niepodległości i faktycznym wyzwoleniu kraju przystąpiono do tworzenia podwalin pod podsta-

[1] J. Puhl, Bałtycki front: gdzie imperium Putina spotyka się z Unią Europejską, Przegląd Bałtycki, 12.07.2015.

[2] Ciekawy tekst, dotyczący mentalności Rosjan zamieszkujących we wschodniej Estonii znajdziemy m.in. w tygodniku Newsweek: http://swiat.newsweek.pl/rosjanie-w-estonii-czyli-cien-putina-w-narwie-na-newsweek-pl,artykuly,348110,1.html, (dostęp: 01.09.2015).

[3] J. Hyndle, M. Kutysz, op.cit., s. 49.

[4] Ibidem.

[5] Konstytucja Republiki Estonii, uchwalona 15 czerwca 1920 roku, weszła w życie 21 grudnia tegoż roku. Została ogłoszona w estońskim wydawnictwie urzędowym „Riigi Teataja" nr 113/114 z 9 sierpnia 1920 roku.

[6] P. Łossowski, Wstęp do Konstytucji Estonii, Warszawa 2000, s. 4.

wy ustrojowe państwa. Wybory do Zgromadzenia Ustawodawczego (Asutarkogu), które odbyły się na początku kwietnia 1919 r. wyłoniły parlament, w którym przewagę stanowiły siły lewicowe (Partia Pracy, socjaldemokraci i socjalrewolucjoniści) . Już po kilku tygodniach od zebrania się estońskiej konstytuanty, 4 czerwca uchwalono tymczasową konstytucję. Co ważne, już wówczas zawierała ona nie tylko zapisy regulujące działalność najwyższych organów państwowych, ale porządkowała sprawy zwykle zawarte jedynie w ustawie zasadniczej (gwarantowała swobody obywatelskie, ale także mówiła o prawach mniejszości narodowych).

Zasada równości obywateli została w pierwszej konstytucji niepodległej Estonii wyartykułowana wyjątkowo dobitnie , podobnie jak prawa mniejszości. W tej ostatniej kwestii Estonia przyznawała swobody najdalej idące i niespotykane w żadnym z nowopowstałych po I wojnie światowej w Europie Środkowo-Wschodniej państw. Konstytucja mówiła więc o prawie każdego obywatela do określenia swej narodowości. Co więcej, żyjące na terenie Estonii mniejszości miały prawo do tworzenia – «w interesie swej kultury narodowej» – instytucji autonomicznych. Językiem urzędowym, w regionach w których ludność nieestońska stanowiłaby większość, mógł być język danej mniejszości narodowej. Ponadto przedstawiciele najliczniejszych wówczas mniejszości, tj. Niemcy, Rosjanie i Szwedzi, mieli prawo zwracania się do instytucji państwowych na szczeblu centralnym w swoim języku narodowym.

Tak szerokie uprawnienia nadane mniejszościom w ustawie zasadniczej zostały uporządkowane dopiero 5 lutego 1925 r. wraz z przyjęciem ustawy o autonomii, zgodnie z którą każda mniejszość, licząca jednak co najmniej 3 tys. osób, ma prawo powołania własnej autonomicznej rady kulturalnej. Do zadań owej rady należeć miało m.in. rozstrzyganie o sprawach opcji narodowej i wydawanie odpowiednich zaświadczeń władzom państwowym, nadzorowanie prac samorządu prowadzącego szkoły i placówki kulturalne dla danej mniejszości. Z ustawy tej w głównej mierze skorzystały mniejszości żyjące w rozproszeniu, czyli Żydzi, a zwłaszcza Niemcy, którzy powołali sprawnie funkcjonujący samorząd kulturalny, łączący mniejszość niemiecką w jedną organizację publicznoprawną.

Przywołując zapisy pierwszej konstytucji w niepodległej Estonii należy jednak zwrócić uwagę, iż był to wówczas kraj stosunkowo jednolity narodowo. Estończycy stanowili 86,6 % obywateli, Rosjanie 8,3 %, Niemcy 1,7 %, Żydzi 0,4 % oraz pozostałe narodowości – 2 % ogółu społeczeństwa .

Wraz z napaścią sowiecką na Estonię we wrześniu 1939 r. podpisano układ «o wzajemnej pomocy», na podstawie którego na terenie Estonii rozpoczęło stacjonowanie wojsko sowieckie. Był to moment, w którym rząd Estonii usiłował jeszcze utrzymać neutralność, jednak już w połowie czerwca 1940 r. ZSRR ogłosił inkorporację państw bałtyckich i włączenie ich do strefy wpływów ZSRR na mocy układów z III Rzeszą z 23 sierpnia i 28 września 1939 r. Jeszcze w lipcu zainscenizowane zostały wybory, po których zwycięski parlament opowiedział się za wcieleniem Estonii, jako republiki sowieckiej, do ZSRR.

Podobnie jak inne kraje wcielone siłą do ZSRR, Estonia nigdy nie uznała inkorporacji. Wyrazem tego była uchwała Rady Najwyższej Estońskiej SRR z 30 marca 1990 r., jeden z pierwszych aktów odradza-

[1] Znalazło to swój wyraz m.in. w zniesieniu tytułów stanowych, a także rezygnacji z przyznawania wysokich odznaczeń państwowych, z wyjątkiem orderów wojennych. Jednocześnie duży nacisk położono na prawa obywatelskie wśród których wymieniono m.in.: nienaruszalność osobistą i nienaruszalność domu, wolność wyrażania myśli, brak cenzury. Zagwarantowano tajemnicę korespondencji, swobodę zamieszkania i zmiany miejsca pobytu, prawo do strajków oraz prawo do własności prywatnej, P. Łossowski, op.cit., s. 6.

[2] Ibidem, s. 7.

[3] Ibidem.

jącego się kraju, w której stwierdzono, iż «okupacja Estonii dokonana przez Związek Radziecki 17 czerwca 1940 r. nie przerwała istnienia de jure Republiki Estońskiej, a także, że władza ZSRR nad Estonią była bezprawną od momentu jej wprowadzenia .

Konstytucja Estonii z roku 1992 opiera się na zachodnioeuropejskich standardach praw człowieka oraz przyjmuje system parlamentarny. Jej zapisy, w tym zwłaszcza położenie silnego akcentu na suwerenność i niepodległość państwa oraz zagadnienia obywatelstwa i języka, są wynikową najnowszej historii Estonii, zwłaszcza wspomnianej okupacji sowieckiej, ale także starań Estonii o przyjęcie do Rady Europy i stawianych warunków dotyczących uregulowania spraw obywatelstwa i mniejszości narodowych.

Dlatego też, wiążący się ze znaczną i skoncentrowaną geograficznie mniejszością rosyjską w Estonii problem obywatelstwa został unormowany konstytucyjnie, choć bardziej szczegółowo kwestię tę reguluje ustawa o obywatelstwie (§ 8 ust. 4). Zgodnie z konstytucją, «prawa, wolności i obowiązki obywatelskie przysługują zarówno obywatelom Estonii, jak i obywatelom państw obcych oraz bezpaństwowcom przebywającym w Estonii (§ 9 ust. 1). Jednocześnie zobowiązuje takie osoby do poszanowania i respektowania ustroju konstytucyjnego Estonii (§ 55). Ponadto, zgodnie z konstytucją mniejszości narodowe mają prawo do tworzenia «dla dobra własnej kultury narodowej instytucje samorządowe» (§ 50), przy czym szczegółowy tryb i warunki ich tworzenia zapisano w ustawie o autonomii kulturalnej mniejszości narodowych.

Językiem narodowym zarówno w urzędach państwowych, jak i samorządach lokalnych jest naturalnie estoński, jednak jak wskazuje § 52 ust 2 konstytucji, «w regionach, gdzie język estoński nie jest językiem większości mieszkańców, samorządy lokalne mogą, w określonym w ustawie zakresie i trybie, prowadzić biurowość wewnętrzną w języku większości stałych mieszkańców danego regionu». Analogicznie, «w regionach gdzie nie mniej niż połowa stałych mieszkańców należy do mniejszości narodowych, każdy ma prawo otrzymać odpowiedź od instytucji państwowych, samorządów lokalnych i od ich funkcjonariuszy także w języku danej mniejszości narodowej» (§ 51 ust. 3). Podobnie w szkołach, mimo obowiązującego języka estońskiego, «język nauczania w instytucji szkolnej dla mniejszości narodowych wybiera ta instytucja» (§ 37 ust. 8).

Również zapisy dotyczące ochrony zdrowia (§ 28) oraz sfery działania, zawodu i miejsca pracy (§ 29) dają pełne prawa przedstawicielom mniejszości oraz bezpaństwowcom. Niemniej w przypadku zatrudnienia w urzędach państwowych i samorządach lokalnych powołuje się na nie obywateli Estonii, choć § 30 ust. 3 wskazuje, iż «w wyjątkowych przypadkach mogą być również obsadzane przez obywateli państw obcych i bezpaństwowców».

Kwestia mniejszości narodowych była również przedmiotem porozumień zawieranych między państwami tworzącymi wcześniej ZSRR i regulowała te zagadnienia dość szczegółowo, odnosząc się m.in. do granic, obywatelstwa, czy stacjonowania wojsk rosyjskich. Wśród szeregu traktatów podpisanych przez Federację Rosyjską, dwa z nich – z Litwą i Estonią – podpisano jeszcze przez Federacyjną Socjalistyczną Rosyjską Republikę Radziecką (nie mającą w owym czasie podmiotowości prawnomiędzynarodowej).

Traktat o podstawie stosunków międzypaństwowych zawarty został w Tallinie 12 stycznia 1991 r. Określono w nim (art. 3 i 4) zagadnienia związane z obywatelstwem i równością wobec prawa, a ponadto wskazano, iż obie strony «gwarantują swoim obywatelom, niezależnie od ich narodowości lub innych różnic, równe prawa i wolności» (art. 3 ust. 2). Podobnie art. 4 zawierał gwarancje dotyczące równych praw i wolności

[1] Ibidem, s 20

obywatelskich i politycznych obywatelom i bezpaństwowcom zgodnie z ogólnie przyjętymi międzynarodowymi normami o prawach człowieka, a także swobodny rozwój narodowo-kulturowy .

Obecnie kwestią sporną jest bez wątpienia nieuregulowany w pełni status grupy osób rosyjskojęzycznych, będących stałymi mieszkańcami Estonii, jednak nie posiadającymi obywatelstwa tego kraju. Stąd pojawiające się stale postulaty Rosji, a w mniejszym stopniu samej mniejszości rosyjskiej dotyczące uproszczenia lub zniesienia procedury naturalizacyjnej i automatyczne uznanie osób zamieszkujących na stałe na terenie Estonii za jej obywateli. Należy przy tym podkreślić, że w świetle współczesnego ustawodawstwa estońskiego za mniejszość uważa się wyłącznie osoby posiadające obywatelstwo estońskie, natomiast pozostała grupa (nie obywatele) uznawani są za imigrantów.

Automatyczne obywatelstwo otrzymują dziś osoby, które posiadały obywatelstwo estońskie przed 16 czerwca 1940 r. i ich potomkowie, a także dzieci rosyjskojęzycznych obywateli Estonii. Już w styczniu 1995 r. parlament Estonii przyjął zgodną z normami UE ustawę o obywatelstwie. Zgodnie z jej zapisami obywatelstwo estońskie mogą uzyskać osoby, które spełnią następujące warunki: od co najmniej pięciu lat zamieszkują na terenie Estonii, zdały egzamin językowy oraz egzamin ze znajomości estońskiej konstytucji. Niedługo potem, w lutym 1995 r. podczas posiedzenia zgromadzenia Parlamentarnej Rady Europy, ambasador Estonii podpisał ramową konwencję o ochronie mniejszości narodowych.

Liczne protesty estońskie i duże zaniepokojenie wywołała wypowiedź rosyjskiego ministra spraw zagranicznych Andrieja Kozyriewa z 18 kwietnia 1995 r., w której stwierdził, iż nie wyklucza użycia wojsk w celu obrony Rosjan mieszkających za granicą. Powodem napięć była także podpisana w kwietniu 1995 r. ustawa o języku państwowym. Ważnym postulatem mniejszości jest możliwość edukacji w języku rosyjskim. Jest to jednocześnie przedmiot sporu, bowiem wśród części osób rosyjskojęzycznych powszechna jest niechęć do posługiwania się językiem estońskim.

Od lat 90-tych Estonia, głównie ulegając naciskom organizacji międzynarodowych, stopniowo łagodzi przepisy dotyczące mniejszości oraz przyznawania obywatelstwa.

Problem mniejszości wykorzystywany jest i podnoszony przez Rosję na forum międzynarodowym, a Estonia oskarżana o łamanie praw człowieka oraz nieprzestrzeganie praw mniejszości. 21 stycznia 2015 r. z inicjatywy Partii Socjaldemokratycznej współrządzącej z Partią Reform Estonia ponownie znowelizowała ustawę o obywatelstwie. Zmiany dotyczą dzieci i osób starszych posiadających wydawany w Estonii paszport nieobywatela. Z początkiem 2016 r. osoby powyżej 65 lat ubiegające się o obywatelstwo będą miały jedynie obowiązek zdania ustnego egzaminu z języka estońskiego na poziomie komunikatywnym (B1). Z kolei dzieci do 15 roku urodzone w Estonii, których rodzice są stałymi mieszkańcami Estonii bez obywatelstwa, uzyskają obywatelstwo automatycznie, podobnie jak każde kolejne dziecko urodzone w takiej rodzinie. Wprowadzono ponadto zapis, by niepełnoletni posiadali obywatelstwo estońskie i innego kraju, pod warunkiem rezygnacji z jednego z nich przed 21 rokiem życia (Estonia nie uznaje podwójnego obywatelstwa).

Duża część dzisiejszych rosyjskojęzycznych mieszkańców Estonii przeszła procedurę naturalizacji lub posiada obywatelstwo innego kraju – głównie Federacji

[1] Z G. Janusz, Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie, Lublin 2011, s. 562–563.
[2] M. Baltaziuk, Europa Środkowo-Wschodnia, Warszawa 1997, s. 110.
[3] J. Hyndle-Hussein, Estonia nowelizuje ustawę o obywatelstwie, Ośrodek Studiów Wschodnich, http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-01-28/estonia-nowelizuje-ustawe-o-obywatelstwie (dostęp: 04.09.2015).

Rosyjskiej (ponad 92 tys.). Wciąż jednak brakuje kompleksowego rozwiązania problemu bezpaństwowców, który wywołuje negatywne skutki społeczne, takie jak utrzymywanie się podziałów etnicznych, poczucie wykluczenia części osób rosyjskojęzycznych, ale także polityczne - podziały wewnątrz elit politycznych, presja Rosji i piętnowanie polityki władz Estonii wobec osób rosyjskojęzycznych, w tym zwłaszcza bezpaństwowców. «Około dwie trzecie bezpaństwowców wyraża chęć posiadania obywatelstwa estońskiego. Osoby, które nie są zainteresowane naturalizacją, są nieufne wobec państwa estońskiego, ale decydują również względy praktyczne. Osoby mające szary paszport bezpaństwowca uprawnione są do poruszania się bez wizy w granicach Unii Europejskiej, nie muszą ubiegać się o wizę do Rosji. Wielu estońskich Rosjan, szczególnie mieszkających przy wschodniej granicy, łączą z Rosją relacje rodzinne, towarzyskie i biznesowe, toteż uzyskanie obywatelstwa wiązałoby się z dodatkowym obowiązkiem i kosztem uzyskania wizy» .

Estonia – twarzą w stronę Europy. Od 1991 r. Estonia, podobnie jak inne kraje bałtyckie, przeszła długą i niełatwą drogę, podczas której wyraźnie określiła swoją orientację geopolityczną i ambicje, by stać się pełnoprawnym członkiem wspólnoty euroatlantyckiej, odrębnym od Rosji i jej polityki.

System bezpieczeństwa Europy poddany został poważnej próbie wraz z konfliktem na Ukrainie. Jak podkreślił Prezydent Estonii Toomas Hendrik Ilves podczas pierwszej wizyty zagranicznej Prezydenta Andrzeja Dudy w Estonii, system bezpieczeństwa, który przetrwał nawet w okresie zimnej wojny, został rozbity wraz z rosyjską agresją na Ukrainę. Znamienne, że Europa zademonstrowała wówczas jedność wobec dokonującego aneksji.

Sprawa aneksji Krymu przez Rosję przy pomocy tzw. zielonych ludzików, występujących w mundurach bez widocznych dystynkcji i oznaczeń przynależności państwowej, a następnie wykorzystanie tej samej strategii w obwodzie donieckim i ługańskim wzbudziły w środowisku międzynarodowym uzasadnione obawy wiążące się z możliwością eskalacji agresywnej polityki Kremla i powtórzenia podobnego scenariusza na terenie krajów bałtyckich .

W ten sposób, rozgrywający się w bezpośrednim sąsiedztwie Sojuszu konflikt rosyjsko-ukraiński, spowodował gruntowną zmianę uwarunkowań środowiska bezpieczeństwa, co potwierdził wrześniowy szczyt NATO w Newport. Przyjęty wówczas Plan na Rzecz Gotowości (Readiness Action Plan), zakładał wzrost aktywności NATO na obszarze państw wschodniej flanki . Na przełomie marca i kwietnia 2015 roku na terenie Estonii odbyły się ćwiczenia Sił Powietrznych USA, które odgrywają dziś zasadniczą rolę w procesie wzmacniania obecności NATO i stabilizowania sytuacji politycznej w regionie.

Samo zagadnienie bezpieczeństwa jest przez Estonię postrzegane wieloaspektowo – od stricte militarnego, przez energetyczne i ekonomiczne, aż do bezpieczeństwa cybernetycznego i informacyjnego. Nacisk na to ostatnie jest oczywiście wynikiem bezprecedensowego wydarzenia, którego bohaterem była Estonia. W 2007 roku doszło do pierwszego w dziejach cyberataku wymierzonego przez jedno państwo przeciwko drugiemu. Była to reakcja Kremla na przeniesienie pomnika tzw. «Brązowe-

[1] Z K. Popławski, Język, który dzieli, Nowa Europa Wschodnia, nr 2/2015.

[2] Estonia jest członkiem NATO od roku 2004. Podobnie jak inne kraje bałtyckie, których nakłady na obronność są ograniczone (Estonia jako jedyne państwo przeznacza na obronę kraju wymagane 2 proc. PKB), Estonia traktuje NATO jako gwaranta bezpieczeństwa.

[3] Z podjętych na Szczycie ustaleń za najważniejsze można przyjąć: stworzenie stałej obecności wojsk sojuszu na wschodniej flance ,utworzenie tam ośrodków dowodzenia, wzmocnienie Sił Odpowiedzi NATO (NATO Response Force), aktualizacja planów obrony, zwiększenie intensywności ćwiczeń wojskowych, rozbudowa infrastruktury sojuszu oraz rozmieszczenie baz ze sprzętem, za: S. Koziej, P. Pietrzak, Szczyt NATO w Walii: uwarunkowania, rezultaty, wnioski dla Polski, Bezpieczeństwo Narodowe, 2014/III, s. 21.

go Żołnierza» (pomnika upamiętniającego rosyjskich żołnierzy, stojącego w centrum Tallina) na stołeczny cmentarz wojskowy. Wydarzenie to Rosja zinterpretowała jako kolejny sygnał Tallina o ignorowaniu i nieposzanowaniu praw mniejszości rosyjskiej zamieszkującej Estonię. W momencie, gdy Rosja postawiła Estonii oficjalne ultimatum, dotyczące miejsca pomnika, konflikt przeniósł się na międzynarodowe forum. Przez dwie noce, od 26 do 28 kwietnia w Tallinie miały miejsce zamieszki, prowokowane przez rosyjską ludność. W tym samym czasie prokremlowska młodzież blokowała estońską ambasadę w Moskwie. Celem ataku stał się również estoński internet, głównie strony parlamentu, ministerstwa obrony, ministerstwa sprawiedliwości, policji, partii politycznych, szkół publicznych, a w następnej kolejności banków i największego estońskiego dziennika «Postimees». Ataki trwały trzy tygodnie, a w odpowiedzi w Estonii utworzono jednostkę Estonian Computer Emergency Response Team.

To bezprecedensowe wydarzenie nie pozostało bez echa również w środowisku międzynarodowym, a cyberataki potraktowano jako zagrożenie globalnego bezpieczeństwa. W 2008 r. właśnie Tallin stał się siedzibą nowopowstałej instytucji w strukturach NATO: Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, czyli ośrodka, którego zadaniem jest koordynowanie obrony NATO-wskiej cyberprzestrzeni. Celem Centrum jest jednak nie tylko obrona, ale także kontratakowanie.

Jak czytamy na stronie Ambasady Estońskiej w Polsce, «zgodnie z przyjętą przez estoński parlament państwową strategią cyberbezpieczeństwa (The National Cyber Security Strategy) Estonia chciałaby aktywnie uczestniczyć w opracowaniu międzynarodowej polityki cyberbezpieczeństwa, nagłośnieniu problemu poprzez różne organizacje międzynarodowe oraz rozwój sieci współpracy międzynarodowej, która zajmowałaby się cyberbezpieczeństwem. Estonia chciałaby zobaczyć szeroko rozpowszechnione międzynarodowe poparcie dla Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości (Council of Europe's Convention on Cybercrime). (…) Estonia zamierza kontynuować dzielenie się swoimi doświadczeniami na polu cyberbezpieczeństwa z innymi krajami świata» .

Biorąc pod uwagę także najnowsze wydarzenia na polu stosunków estońsko-rosyjskich, jak choćby porwanie estońskiego oficera służb specjalnych Estona Kohvera we wrześniu 2014 r., a następnie oskarżenie go o szpiegostwo, nie dziwią zdecydowane ruchy Estonii, dotyczące obrony granicy wschodniej. Jak poinformowały władze Estonii we wrześniu 2015 r., już od roku 2018 zacznie powstawać wysoki, 135 km mur wzdłuż całej granicy z Rosją. Według oficjalnego stanowiska estońskiego ministerstwa spraw wewnętrznych, głównym celem budowy muru jest ochrona zewnętrznej granicy UE, jednak wydaje się, że prawdziwym motywem jest chęć zabezpieczenia się przed takimi wydarzeniami, jak to z udziałem Kohvera. Należy przy tym zaznaczyć, iż tylko w tym roku odnotowano ponad 40 przypadków naruszenia estońskiej granicy przez Rosjan. Całość planowanego przez Estonię zabezpieczenia ma kosztować ponad 70 mln euro i obejmować również system monitoringu oraz możliwość wykorzystania do nadzoru bezzałogowych statków powietrznych.

Podsumowanie. Reasumując, zarówno położenie geopolityczne Estonii, jej historię (zwłaszcza przebieg stosunków z Rosją) oraz wyjątkowo liczną w tym kraju mniejszość rosyjską, nie dziwi chęć prawnego uporządkowania kwestii mniejszości narodowych, ani wyraźne zwrócenie ku europejskim strukturom bezpieczeństwa. Będący wschodnią granicą UE kraj jest, zwłaszcza

[1] http://www.estemb.pl/pol/polityka_bezpieczenstwa, (dostęp: 04.09.2015).
[2] M. Dura, Estonia odgrodzi się murem od Rosji, http://www.defence24.pl/250157,estonia-odgrodzi-sie-murem-od-rosji, (dostęp: 04.09.2015).

po rosyjskiej agresji na Ukrainę, postrzegany jako obszar szczególnie narażony na ataki ze strony Rosji. Z jednej strony, pod wpływem organizacji międzynarodowych i na skutek podnoszonych stale przez Rosję głosów na temat łamania praw mniejszości rosyjskiej, Estonia sukcesywnie łagodziła przepisy dotyczące estońskiego obywatelstwa, nadając jednocześnie coraz większe prawa żyjącym na ich terenie mniejszościom. Z drugiej strony, uzasadniony wydaje się lęk, iż Rosja zechce wykorzystać narodowe resentymenty zamieszkujących w Estonii rodaków i w najbliższej przyszłości sięgnąć po ziemie należące dziś do Estonii i pozostałych krajów bałtyckich. Przypomnijmy, że historyczne Inflanty od wieków były dla Rosji pożądanym «oknem na świat» i areną wielu zbrojnych konfliktów. Nie sposób nie wspomnieć w tym kontekście o licznych «manewrach wojskowych» Rosji, a w odpowiedzi – z udziałem sił NATO (w tym Polski), mających miejsce właśnie na granicy dzisiejszej UE. Oficjalnie ćwiczenia te odbywają się według scenariusza przewidującego hipotetycznego przeciwnika, jednak komentarze w tej sprawie są raczej jednogłośne, a analitycy londyńskiego European Leadership Network mówią wprost o przygotowaniach do zbrojnego starcia NATO-Rosja.

Znamienna w tym kontekście jest również niedawna wizyta prezydenta Andrzeja Dudy w Estonii 28 sierpnia 2015 roku (co ważne - w rocznicę podpisania paktu Ribbentrop-Mołotow) oraz sam wybór tego kraju na pierwszą wizytę zagraniczną nowo wybranej głowy Państwa. Podczas spotkania z Prezydentem Toomasem Hendrikiem Ilvesem Duda mówił wprost o przesunięciu się granic bezpieczeństwa Starego Kontynentu w stosunku do roku 1989 i konieczności skoncentrowania sił właśnie na wschodniej ścianie sojuszu.

Powtórzenie wprost ukraińskiego scenariusza w Estonii wydaje się mało prawdopodobne. Po pierwsze, Estonia jest członkiem UE i NATO, co oznacza, że agresja na jej terytorium wiązałaby się dla Rosji z dużo poważniejszymi konsekwencjami. Ponadto sama Estonia jest krajem zdolnym do szybkiego reagowania, wysoko rozwiniętym i nieskorumpowanym. Kwestią dyskusyjną pozostaje jednak problem licznej mniejszości rosyjskiej i jej stosunku do ewentualnego konfliktu. Dzisiejsi Rosjanie zamieszkujący tereny Estonii, zwłaszcza wschodnie obszary doskonale zdają sobie sprawę z ekonomicznej i cywilizacyjnej przepaści dzielącej oba kraje, jednak jak pokazują przykłady ostatnich lat – Rosja wciąż jest w stanie grać na sentymentach swoich obywateli zamieszkujących na terenie Estonii. Co istotne, Estończycy oraz Rosjanie zamieszkujący ten kraj żyją w różnych przestrzeniach informacyjnych. Barierą jest nie tylko sam język (znaczna część Rosjan mówi tylko w języku rosyjskim), ale i wykorzystanie mediów – rosyjska telewizja i prasa wciąż pozostają głównymi źródłami informacji dla tej części społeczeństwa. To dlatego rząd estoński podjął decyzję o stworzeniu rosyjskojęzycznego kanały telewizyjnego – nie w celu kontrpropagandy, ale dla wzmacniania integracji. Czy współcześni rosyjskojęzyczni mieszkańcy Estonii byliby skłonni opowiedzieć się za Rosją w sytuacji zbrojnego konfliktu? Czy narodowe sentymenty mogłyby wziąć górę nad życiowym pragmatyzmem? Wydaje się to wątpliwe, zważywszy, że ich sytuacja w Estonii jest diametralnie inna od Rosjan zamieszkałych na Ukrainie (gdzie istotny był czynnik ekonomiczny, np. emerytury rosyjskie są wyższe od ukraińskich). Nie bez znaczenia pozostają również reakcje Zachodu – wspomniana wizyta Prezydenta Dudy, organizacja manewrów z użyciem sił NATO, ale również wypowiedź Prezydenta Stanów Zjednoczonych Baracka Obamy, który podczas swojej wizyty w Tallinie w 2014 roku powiedział, że obrona Tallinna, Rygi czy Wilna jest równie ważna co obrona Berlina, Paryża i Londynu.

Chabasińska A., Lubimow J. RUSSIAN MINORITY IN ESTONIA AS A POTENTIAL EXPLOSIVE FIRE AND THREAT OF EUROPEAN SECURITY SYSTEM. *In the article the author has studied and analyzed the geopolitical position of Estonia, its history (especially the pro-*

gress of relations with Russia), and drawn attention to the large Russian diaspora in the above country. This fact leads to a situation that the ruling authorities obviously strive for European security standards. Being the European Union eastern border, Estonia, especially after the Russian aggression against Ukraine, is the territory exposed to attacks from Russia. On the one hand, Estonia under the influence of international organizations and due to Russia's complaints concerning the violation of rights of the Russian minority facilitated the conditions for obtaining Estonian citizenship. On the other hand, we consider Estonia's fear reasonable concerning the fact that Russia might want to use national controversy and will demand in the near future a part of Estonian and other Baltic countries present-day territories. Remembering the historical events, these territories have always been desired for Russia as a "window to Europe" and were the cause of controversy and a number of armed conflicts. It is impossible to forget in the above context numerous Russia's "military maneuvers", responds of NATO forces, including the participation of Poland. Today, analysts certify that the above mentioned is the preparation for an armed confrontation between NATO and Russia.

The author of the article thinks that the recurrence of the Ukrainian scenario in Estonia is highly improbable. Estonia is a member of the European Union and NATO, which would be dangerous for Russia in case of armed conflict. Moreover, Estonia is an economically developed country and quick to respond. Russians living in Estonia unlikely want to get into worse economic conditions. Although, they totally belong to Russia in terms of information and mostly speak only Russian, it is very unlikely that present-day Russian residents in Estonia want an armed conflict and are ready to move to Russia. Are the national sentiments going to prevail over life pragmatism? It is doubtful, because the economic situation in Estonia is diametrically opposed to the situation in Ukraine.

Keywords: *Russian minority, armed conflict, Estonia, Russia.*

Chabasińska A., Lubimow J. MNIEJSZOŚĆ ROSYJSKA W ESTONII JAKO POTENCJALNE OGNISKO ZAPALNE I ZAGROŻENIE W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA EUROPY. *Reasumując, zarówno położenie geopolityczne Estonii, jej historię (zwłaszcza przebieg stosunków z Rosją) oraz wyjątkowo liczną w tym kraju mniejszość rosyjską, nie dziwi chęć prawnego uporządkowania kwestii mniejszości narodowych, ani wyraźne zwrócenie ku europejskim strukturom bezpieczeństwa. Będący wschodnią granicą UE kraj jest, zwłaszcza po rosyjskiej agresji na Ukrainę, postrzegany jako obszar szczególnie narażony na ataki ze strony Rosji. Z jednej strony, pod wpływem organizacji międzynarodowych i na skutek podnoszonych stale przez Rosję głosów na temat łamania praw mniejszości rosyjskiej, Estonia sukcesywnie łagodziła przepisy dotyczące estońskiego obywatelstwa, nadając jednocześnie coraz większe prawa żyjącym na ich terenie mniejszościom. Z drugiej strony, uzasadniony wydaje się lęk, iż Rosja zechce wykorzystać narodowe resentymenty zamieszkujących w Estonii rodaków i w najbliższej przyszłości sięgnąć po ziemie należące dziś do Estonii i pozostałych krajów bałtyckich. Przypomnijmy, że historyczne Inflanty od wieków były dla Rosji pożądanym „oknem na świat" i areną wielu zbrojnych konfliktów.*

Powtórzenie wprost ukraińskiego scenariusza w Estonii wydaje się mało prawdopodobne. Po pierwsze, Estonia jest członkiem UE i NATO, co oznacza, że agresja na jej terytorium wiązałaby się dla Rosji z dużo poważniejszymi konsekwencjami. Ponadto sama Estonia jest krajem zdolnym do szybkiego reagowania, wysoko rozwiniętym i nieskorumpowanym.

Czy narodowe sentymenty mogłyby wziąć górę nad życiowym pragmatyzmem? Wydaje się to wątpliwe, zważywszy, że ich sytuacja w Estonii jest diametralnie inna od Rosjan zamieszkałych na Ukrainie (gdzie istotny był czynnik ekonomiczny, np. emerytury rosyjskie są wyższe od ukraińskich).

Słowa kluczowe: *mniejszość rosyjska, zbrojny konflikt, Estonia, Rosja.*

УДК 94:656.7 (477) “195/199”

СПЕЦИФІКА ПЕРЕВЕЗЕНЬ І ВИКОНАННЯ РОБІТ ПОВІТРЯНИМ ТРАНСПОРТОМ УРСР ТА ЇХ ДИНАМІКА У 1960–1980 РР.

А.В. Горбань

Київська державна академія водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

У пропонованій статті на основі опрацювання наукової літератури та архівних документів проаналізовано специфіку та динаміку функціонування повітряного транспорту Української РСР у 1960–1980 рр. Звертається увага на те, що на фоні зростання загальних обсягів пасажирських та вантажних перевезень простежується тенденція до поступового зниження ефективності внутрішньо-республіканського авіасполучення. Позитивна динаміка в роботі галузі підтримувалася переважно, завдяки наростанню повітряних перевезень на далекі відстані. В результаті цього авіапідприємства союзного значення характеризувалися вищою рентабельністю, тоді як на міжобласних та міжрайонних лініях показники рухомості населення, частоти перевезень та середньої дальності поїздок пасажирів значно поступалися загальносоюзним. Поступово зменшувались і обсяги виконання авіацією цілого ряду робіт в інших галузях народного господарства.

Ключові слова: *повітряний транспорт, авіаперевезення.*

Постановка проблеми. Після відбудови народного господарства обсяги перевезення пасажирів та вантажів повітряним транспортом постійно зростали. Можливості авіації все ширше використовувалися в різних сферах, включаючи сільське господарство. Авіаційне сполучення доволі надійно з’єднало між собою як міста України, так і забезпечило зв’язок з великими економічними центрами за межами республіки. Українські авіатори перевозили 12 % пасажирів, кожен 4 житель республіки користувався повітряним транспортом. Щорічно аеропорти України відправляли близько 13 млн. пасажирів та понад 270 тис. тонн вантажів та пошти. Крім того авіатори виконували значний обсяг інших робіт, передусім у сільському господарстві. Це було результатом введення до ладу діючих нових аеровокзальних комплексів та аеродромів, поповнення парку новими літаками. Однак при плануванні розвитку повітряної і наземної складової авіаційного транспорту, не було належно враховано витрати на їх експлуатацію та технічне обслуговування, що не могло не вплинути на загальний стан та економічну ефективність роботи авіаційного транспорту.

Мета. З’ясувати специфіку та динаміку перевезень і виконання робіт інших робіт повітряним транспортом УРСР у 1960–1980-х рр.

Аналіз досліджень і публікацій. Повітряний транспорт у радянській літературі як самостійна транспортна галузь практично не досліджувався, а розглядався як складова транспортної системи республіки в цілому. Під таким кутом зору робота цивільної авіації висвітлювалась у монографіях А. Захарова [1], М. Козака [2], Ю. Лисенка [3]. У статті М. Домрачова та В. Пилипенка [4] показано розвиток матеріально-технічної бази повітряного транспорту та вплив технічної реконструкції галузі на зростання обсягів перевезень.

Виклад основного матеріалу. Протягом 1960–1980-х рр. обсяги пасажирських та вантажних авіаперевезень повітряним транспортом на території Української РСР, зростали доволі інтенсивно. За своєю питомою вагою у загальному обсягу авіаперевезень Аерофлоту СРСР вони становили по пошті – 25,1 %,

а по пасажирам, навіть 37,1 %, по вантажам – 25,5 % [5, с. 48].

Тому цілком логічним є те, що основний обсяг роботи на повітряному транспорті України, що досягав 80–85 % перевезених тонно-кілометрів, складали перевезення пасажирів. В досліджуваному період загальний пасажиропотік в Українській РСР збільшився майже в 13 разів, а відправлення пасажирів зросли у 5,2 рази, у той час як по СРСР ці показники становили відповідно у 6,5 та 4,5 рази (табл. 1 [4, с. 25]).

спортом Української РСР було перевезено 9,1 млн. чол., або 12,6 % всіх перевезень пасажирів, здійснених Аерофлотом СРСР. Обсяг перевезень склав при цьому 8,9 млрд. пасажиро-кілометрів або 7,8 % загальносоюзного пасажирообігу повітряного транспорту. На лініях союзного значення було перевезено 77 % пасажирів, а на місцевих – 23 % [1, с. 42]. Отже, переважний розвиток в галузі отримали повітряні перевезення на далекі відстані [6, с. 14].

Обсяги пасажирських перевезень по-

Таблиця 1

Динаміка наростання інтенсивності перевезення пасажирів авіатранспортом (1960–1970 рр.)

Найменування показників	Одиниця виміру	1960		1965		1970	
		СРСР	УРСР	СРСР	УРСР	СРСР	УРСР
Пасажиропотік	млрд. пасаж.-км	12,1	0,7	38,1	4,2	78,1	8,9
Відправлення пасажирів	млн чол.	16	1,7	42,1	5,4	72,1	9,1
Середня дальність перельоту пасажирів	км	760	400	900	780	1080	980
Рухомість населення	пасаж. -км на 1 людину	56	16	167	94	320	190
Коефіцієнт рухомості	перельотів на 100 чол. у рік	8	4	18	12	30	19

Незважаючи на більш високі у порівнянні із загальносоюзними темпи зростання обсягів пасажирських перевезень, в республіці показники рухомості населення, частоти перевезень та середньої дальності перельотів пасажирів значно поступалися загальносоюзним. Це пояснювалось відносно невеликими в порівнянні із східними регіонами СРСР, розмірами республіки, великою густотою населення та розвинутою мережею різних видів наземного транспорту [4, с. 25].

Слід зазначити, що у 1960-х рр. значно збільшилася питома вага пасажирів, що перевозилися на повітряних лініях союзного значення, що було викликано інтенсивним освоєнням районів Сибіру, Півночі та Далекого Сходу і, відповідно, зменшився на лініях місцевого значення [4, с. 28]. Так, у 1970 р. повітряним транспортом республіки зростали і надалі. Уже у 1975 р. в Україні було перевезено 12,1 млн пасажирів, що на 33,3 % більше, ніж у 1970 р. Всього ж за період 1971–1975 рр. з аеропортів Української РСР було відправлено 54 млн. пасажирів [7, с. 3]. Це стало можливим внаслідок поліпшення матеріально-технічної бази цивільної авіації оснащеної новими, розрахованими на перевезення значної кількості пасажирів літаками, одночасне швидке збільшення їх кількості та проведення робіт з розвитку наземного господарства [2, с. 13].

Повітряний транспорт виконував також значні обсяги перевезень з доставки пошти та інших термінових вантажів. Авіапошта обслуговувала всі обласні центри, понад 50 % районних центрів і навіть багато великих, але віддалених

сіл [1, с. 42]. Лише протягом 1970–1975-х рр. з аеропортів Української РСР було відправлено понад 1 млн. тонн пошти та інших термінових вантажів [7, с. 3]. Проте, як це добре видно з наведених даних (табл. 2 [8, с. 433], вже на початку 1980-х рр. розпочався процес погіршення цих показників.

Як видно із матеріалів таблиці, протягом 1980-х рр. зменшились, як загальна маса вантажів, що транспортувались літаками, так і загальна відстань перевезень. А саме ці базові показники і визначали економічну складову роботи повітряного транспорту. Проте, суттєві досягнення 1960–1970 рр., коли помітно зросла економічна ефективність, дозволили в поєднанні з посиленням режиму економії перетворити цивільну авіацію Української РСР у рентабельну галузь народного господарства. Вже у 1977 р. цивільна авіація республіки перейшла на повну самоокупність. Найбільш ефективно працювали Київське, Харківське, Дніпропетровське авіапідприємства [9, с. 32].

Так, особливо напружено працював колектив Бориспільського об'єднаного авіаційного загону. Це авіапідприємство було одним з найбільших в УУЦА (Українському управлінні цивільної авіації), а результати його роботи суттєво впливали на виробничо-фінансову діяльність управління в цілому. На долю підприємства припадало 19,4 % всього пасажиропотоку, 36,2 % експлуатаційного тонно-кілометражу, 19,7 % дільничного тонно-кілометражу, 11,2 % відправки пасажирів, 10,3 % відправок пошти, 15,2 % – відправок вантажів [10, с. 1]. Зростали авіаперевезення і в Сімферопольському об'єднаному авіаційному загоні. Так, протягом 1970-х рр. обсяги перевезень там зросли більш ніж у двічі. Щорічно перевозилось понад 3 млн. пасажирів [11, с. 65].

Можливості авіації все більше використовувалися у сільському господарстві. Вже з кінця 1960-х рр. колгоспи та радгоспи Української РСР залучали літаки сільськогосподарської авіації до виконання робіт з внесення добрив, боротьби із шкідниками. Так, навесні 1968 р. на живленні озимини в Україні працювало понад 500 літаків і гелікоптерів. За короткий термін вони підживили 3,2 млн га посівів. Літаки оприскували посіви цукрового буряку проти довгоносика, обробляли сади, виноградники та інші культури проти хвороб та шкідників. На початку 1970-х рр. вже майже кожен колгосп в Україні користувався послугами авіації [12, с. 26].

Таблиця 2

Динаміка загальної перевізної роботи повітряного транспорту Української РСР у 1980-х рр.

	1980	1985	1989
Відправлення вантажів і пошти, тис. тонн	268	273	214
Вантажообіг (включаючи поштовий), млн. тонно-км	169	160	139

Як повідомляв заступник начальника УУЦА І. Ліщук, у 1976 р. управління виконувало близько 10 % усіх робіт Міністерства цивільної авіації СРСР із застосування авіації у народному господарстві і близько 20 % по виконанню авіахімробіт. Для виконання таких робіт УУЦА мало значний парк: 570 літаків АН-2, 43 АН-2м, 31 гелікоптер МІ-1, 87 МІ-2, 73 – Ка-26, 7 – МІ-8, 220 літаків Л-200, Іл-14, АН -30, АН-26, ЯК-40.

Всього для обслуговування сільського господарства на території УРСР використовувалось 756 аеродромів, з яких 469 – для авіахімробіт, решта – для обслуговування місцевих повітряних ліній. Питома вага авіахімробіт в загальному

обсязі авіаційних робіт у народному господарстві по нальоту приведених годин складала 15,6 % [13, с. 6].

Вже у 1960-х рр. українські авіатори обробляли з повітря 20 % сільськогосподарських угідь [3, с. 20]. А у 1971 р. авіація спецпризначення обробила з повітря вже 17 млн га колгоспних і радгоспних полів [14, с. 17]. За 1971–1975 рр. з повітря було оброблено 87,6 млн. гектар сільськогосподарських площ [15, с. 3].

Слід зазначити, що основний обсяг авіахімробіт авіатори виконували, використовуючи оперативне маневрування наявним авіапарком, добиваючись максимально повного використання його виробничих можливостей. Так, у 1975 р. у маневруванні, у тому числі в експедиціях з вильотом за межі України брало участь понад 1 тис. літаків та гелікоптерів. За оперативними зведеннями щорічно 640 літаків АН-2 та понад 30 гелікоптерів УУЦА обробляло понад 6 млн. гектар сільськогосподарських угідь за межами республіки [13, с. 6].

Паралельно виконувався значний обсяг робіт з обслуговування інших галузей народного господарства, зокрема зростаючих запитів підприємств нафтодобувної та газової промисловості, геології, будівництва газопроводів, нафтопроводів [13, с. 6].

Українські авіатори широко залучались і до виконання аерофотознімальних робіт. Так, силами УУЦА протягом 1970-х рр. було виконано 6 % аерофотознімальних робіт від всього обсягу таких робіт, здійснених Міністерством цивільної авіації СРСР [13, с. 6].

Висновки. Проведений аналіз, свідчить, що у вказаний період повітряний транспорт Української РСР функціонував доволі динамічно. Темпи зростання обсягів перевезення пасажирів, вантажів, виконання народногосподарських робіт перевищували аналогічні показники в цілому по СРСР. Однак, разом з тим такі важливі показники роботи повітряного транспорту, як питома вага повітряного транспорту у загальних обсягах перевезень пасажирів, частота та середня дальність перевезень поступались загальносоюзним. Частково це пояснювалось відносно невеликою територією республіки, високою густотою населення та розвинутою, порівняно з іншими регіонами СРСР мережею наземного транспорту. Загальною тенденцією стало те, що поступово збільшувалася частка пасажирів на повітряних лініях союзного значення та відповідно зменшувалась на місцевих авіалініях, тобто пріоритетний розвиток в галузі отримали повітряні перевезення на далекі відстані. Впродовж означеного періоду цивільна авіація в цілому перетворилась на рентабельну галузь транспортного комплексу. Однак, уже в другій половині 1980-х рр. тут, як і в інших галузях радянської економіки, почали наростати негативні явища, у тому числі і загальний спад перевізної роботи. Крім транспортних перевезень, зменшились обсяги застосувань авіації на авіахімроботах у сільському господарстві, а також в інших галузях народного господарства.

Література

1. Захаров А.Г. Транспорт України / А.Г. Захаров. – К. : Знання, 1974. – 46 с.

2. Козак М.П. Транспорт Украины в единой транспортной системе СССР / М.П. Козак, Ю.Ф. Кулаев, Н.Н. Яшник. – К. : Знання, 1976. – 22 с.

3. Лысенко Ю.Я.Транспорт республіки в 12 пятилетке / Ю.Я. Лысенко, В.Н. Гурнак. – К. : Техника, 1986. – 199 с.

4. Домрачев М.А. Розвиток повітряного транспорту України у дев'ятій п'ятирічці / М.А. Домрачев, В.А. Пилипенко // Питання розвитку усіх видів транспорту в Українській РСР / [Під заг. ред. Л. В. Шульгіна]. – К. : Держплан УРСР, 1972. – С. 25–29.

5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 184. Українське управління цивільної авіації Міністерства цивільної авіації СРСР. – Оп. 2. – Спр. 1374. Постановления Президиума ЦК профсоюза авиаработников (1965–1969). – Арк. 48.

6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДА-

ГО України). – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 25. – Спр. 3000. Листи ЦК КПУ, союзних міністерств, відділів транспорту та зв'язку про роботу залізничного та водного транспорту (18.01.1986–02.03.1987). – Арк. 1, 39.

7. ЦДАГО. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 25. – Спр. 1417. Лист в ЦКПРС, довідки відділів ЦК КПУ,інформації обкомів КПУ про роботу авіаційного транспорту (1975).– Арк. 3.

8. Народне господарство УРСР у 1965 р. – К. Держстатвидав, 1966. – 742 с.

9. ЦДАГО. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 25. – Спр. 2121. Довідки відділів ЦК КПУ, з питань роботи автомобільного транспорту та зв'язку (19.03.1980–03.11.1980).– Арк. 15–16, 32–33.

10. ЦДАВО. – Ф. 184. Українське управління цивільної авіації Міністерства цивільної авіації СРСР. – Оп. 2. – Спр. 1879. Анализ производственно-финансовой деятельности авиапредприятий за 1976 г. – Арк. 1, 131–132, 199, 232, 275.

11. ЦДАГО. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 25. – Спр. 415. Інформація «Про незадовільний стан будівництва об'єктів аеропорту Сімферополь» (1966–1970).– Арк. 65.

12. ЦДАГО. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 25. – Спр. 83. Копії вихідних листів в ЦК КПРС, довідки секретаря ЦК КПУ Дрозденка, відділу транспорту та зв'язку ЦК КПУ, інформації про покращення обслуговування населення пасажирським транспортом, про будівництво автодоріг (08.05.1968–24.12.1968).– Арк. 5–9, 13–16, 26.

13. ЦДАВО. – Ф. 184. Українське управління цивільної авіації Міністерства цивільної авіації СРСР. – Оп. 2. – Спр. 1855. Доклад начальника управления на третем слете молодых передовиков сельскохозяйственной авиации (1976). – Арк. 32–38.

14. ЦДАГО. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 25. – Спр. 564. Інформація «Про хід виконання постанови Секретаріату ЦК КПРС від 09.10.1969 р. та Секретаріату ЦК КПУ від 08.12.1969 р. з питань безпеки польотів в ЦА». – Арк. 17–18.

15. ЦДАГО. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 25. – Спр. 1417. Листи в ЦКПРС, довідки відділів ЦК КПУ, інформації обкомів КПУ про роботу авіаційного транспорту (1975).– Арк. 3.

Gorban A.V. SPECIFITY OF AIR TRANSPORT OPERATIONS IN THE UKRAINIAN SSR AND THEIR DYNAMICS IN THE 1960s-1980s. *The specifity of freight and passenger traffic and national economy operations provided by the air transport in the Ukrainian SSR and their dynamics in the 1960s-1980s has been analyzed in the article based on the study of scientific literature and archival documents. Attention is drawn to the fact that against the background of growth of total passenger and freight traffic there was a tendency to gradual reducing the effectiveness of intra-republican flights. Positive dynamics in the industry was maintained mainly due to the rise of long distance air transportion. As a result, state airlines were characterized by higher profitability, while number of passengers, mobility, frequency and average flight distance at inter-regional and inter-district routes were less significant. Volumes and fulfilling a number of aircraft operations in other sectors of the national economy have been decreasing gradually.*

Keywords: *air transport, air transportation.*

Горбань А.В. СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОЗОК И ВЫПОЛНЕНИЯ РАБОТ ВОЗДУШНЫМ ТРАНСПОРТОМ УССР И ИХ ДИНАМИКА В 1960–1980 ГГ. *В статье на основании научной литературы и архивных документов проанализировано специфику и динамику функционирования воздушного транспорта Украинской ССР в 1960–1980 годах. Внимание сосредоточено на то, что на фоне роста общих объемов пассажирских и грузовых перевозок прослеживается тенденция к постепенному снижению эффективности внутриреспубликанского авиасообщения. Позитивная динамика в работе отрасли поддерживалась преимущественно за счет нарастания воздушных перевозок на дальние расстояния. В результате этого авиапредприятия союзного значения характеризировались высшей рентабельностью, тогда*

как на межобластных и межрайонных линиях показатели движимости населения, частоты перевозок и средней дальности поездок пассажиров очень сильно уступали общесоюзным. Постепенно уменьшались и объемы исполнения авиацией целого ряда работ в других отраслях народного хозяйства.

Ключевые слова: *воздушный транспорт, авиаперевозки.*

УДК351.853+725.94(477.86)

ВИЗНАЧНІ ГРОМАДСЬКІ СПОРУДИ ТА ПАМ'ЯТНИКИ ПОКУТСЬКОГО КРАЮ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ

І.Я. Цуцман

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Стаття присвячена визначним громадським спорудам, що знаходяться на території Покутського краю. До найвидатніших культурних громадських об'єктів Покуття можна віднести: ратушу в Коломиї та Снятинську ратушу. Вказано, що важливою складовою історико-культурної спадщини Покуття є пам'ятники видатним українським діячам. В статті подано їх характеристику. Розглядається також основні проблеми у сфері відновлення та перспективи використання цих об'єктів. Подано певні рекомендації щодо застосування наявних об'єктів в туристичній галузі регіону. Розкрито важливість громадських споруд періоду на межі XIX – XX ст., які формують самобутнє обличчя краю і являють значну цінність як туристичний об'єкт та як складова частина інтелектуальної та духовної спадщини нації, приваблюючи не тільки спеціалістів, але й вітчизняну і зарубіжну громадськість.

Ключові слова: *громадські споруди, ратуша, пам'ятники, Покуття, збереження, використання, туристична галузь.*

Актуальність дослідження. Покутський край – важлива скарбниця архітектури нашої держави. Тому, даючи характеристику історико-культурній спадщині Покутського краю, не слід забувати й про визначні громадські споруди, якими багатий край. Слід також зазначити, що сьогодні, як і колись, визначні громадські споруди займають визначне місце в нашій багатій історико-архітектурній спадщині. У зв'язку з економічним розвитком та утвердженням української державності актуалізується проблема збереження і реставрації цих пам'яток, які є важливою складовою духовної та інтелектуальної спадщини. Вони є свідками різних епох. Проте, щоб зробити край справді привабливим, більшість споруд треба впорядкувати для подальшого його використання в туристичній галузі регіону. Покуття завжди приваблювали туристів не лише з України, але й з-за кордону. Тому, вивчення і використання цих об'єктів у туризмі сприятиме популяризації регіону і впливатиме на його розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Покуття разом із своєю історико-культурною спадщиною завжди було у полі зору науковців, адже сьогодні спостерігається підвищена увага туристів до пізнання історико-культурних особливостей різноманітних територій. Дослідженню громадських споруд на території Покутського краю приділяли свою увагу багато науковців, зокрема П. Арсенич [1], Б. Гаврилів [4], М. Гаврилів [5], Г. Горбань [6], В. Грабовецький [7], А. Данилюк [8], В. Великочий [9], Е. Храпко [19], В. Харитон [16][18], Р. Кірєєва [12]. Попри це зовсім не приділялось уваги саме проблемам та перспективам їх використання.

Метою статті є здійснення аналізу стану громадських споруд Покуття, а також висвітлення проблеми їх збереження та використання туристичній сфері регіону.

Виклад основного матеріалу. Важливим культурним і духовним осередком Покуття є Коломия. Невід'ємним атрибутом та символом є ратуша. Як зазначає у своїй книзі «Історія Коломиї з найдавніших часів до початку XX ст.» академік Володимир Грабовецький: «Із браку часу джерел точно невідомо, де була розташована первісно ратуша в новому місті». У 1865 році пожежа знищила давню ратушу з усім магістратським архівом і вели-

ку частину навколишніх будинків [6, с. 112].

Будівництво нинішньої тривало від червня 1875 до 1877 р [15, с. 424]. Її зведено на місці колишнього домініканського монастиря. Газета «Русская Рада» у 1875 р. повідомляла, що «… прикопанню фундаментів під ратушу в Коломиї відкрито довгі і широкі кам'яні фундаменти… На тому місці стояв латинський кляштор домініканців».

В такому вигляді вона простояла до 1972 року, коли після реставрації, верх ратуші було модернізовано і піднесено на 4 метри вверх. В самому приміщенні містився уряд міста. Також знаходився підрозділ політично поліції і камери попереднього ув'язнення. В 1880 році тут декілька днів в камері перебував під слідством Іван Франко [6, с. 112].

Відтоді до 1944 р. тут містився магістрат та управа міста. Балкон ратушевої вежі, підвищеної на 1 метр після Першої світової війни, слугував спостережним майданчиком: тут цілодобово чергував пожежник, так званий фоєрман, який при появі диму чи вогню в місті сигналізував пожежникам (пожежна сторожа стояла у подвір'ї магістрату). Щодня вранці (о 6 год.) і ввечері (о 21 год.) вартовий виконував на трубі мелодію пісні «Коли ранні встають зорі…» на слова уродженця Коломийщини видатного польського поета-романтика Францішека Карпінського.

Велика кількість архітектурних пам'яток зосереджена в історичному центрі міста Коломиї зі середини XIX ст. Під впливом архітектурного стилю, що отримав назву віденського ренесансу, зведено перших 12 великих мурованих будинків: ратушу (1877), гончарну школу (1891), ощадну касу (1893) та Народний дім (1892-1900), у якому нині розташований музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Йосафата Кобринського, котрий був ініціатором його будівництва [5, с. 84].

Безумовно, найцікавішою цивільною спорудою Коломиї є збудований у 1895 році будинок громадських організацій, де, зокрема, розташовувалося відоме на Галичині товариство «Сокіл». Знаходиться будиночок на західному боці площі Скорбот. Навколо площі – багато цікавих будиночків, але чи навряд хоча б один з них за своєю імпозантністю може конкурувати із «Соколом».

Будинок кінця XIX ст., який сьогодні окупував «Приватбанк» (вул. Івана Франка, 3), теж є архітектурною пам'яткою. Естетичністю відрізняється єдиний римо-католицький храм міста – костел святого Ігнатія Лойолли, зведений у 1897 р. (вул. Івана Франка, 18). Майже напроти розташований будинок гімназії, що носить ім'я М.Грушевського. Збудована так само у 1897 році, так само як і храм, з червоної цегли. Справжній рай для поціновувачів віденського модерну – вулиця Театральна. Тут кожний будиночок – своєрідний шедевр. Вічовий майдан – одна з найкрасивіших площ міста. Інші громадські будівлі, які є пам'ятками архітектури в Коломиї: будинок культури XIX ст.; будинок гімназії (1875 р.); будинок ощадної каси (1892 р.); медична установа XIX ст.; житловий будинок (п. 20 ст.); будинок Банку (п. 20 ст.), понад 20 житлових будинків кінця XIX – початку XX століття.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Городенка переживала своєрідний «будівельний бум», коли було зведено багато громадських споруд. Побудований в австрійський період двоповерховий будинок «цісарської пошти» розташовувався поруч з ринковою площею. Тут варто відзначити, що в той час лист із Городенки до Дрогобича доходив усього за добу. Пошта була зруйнована в Першу світову війну. В польський період пошта розміщувалась у двоповерховому будинку, що до наших днів стоїть біля міської ради.

Будинок повітового суду зведено за типовим проектом судів для малих міст тодішньої Австрійської імперії. Тому майже тотожні будівлі можна побачити в Косові, Бурштині, Гвіздці та інших містечках Галичини.

Новий двоповерховий повітовий шпиталь на 60 місць прийняв пацієнтів у 1909 р. Він був винесений за місто і розташовувався при дорозі до Серафинець. Окремою будівлею на його території розмістився інфекційний корпус.

Серед громадських споруд варто відзначити і будинок української читальні XIX ст. в Городенці та Городенківську загальноосвітню школу. школу створено у вересні 1939 р. на базі української гімназії. Під час фашистської окупації тут діяла семирічна школа з українською мовою навчання. В 1944–1945 рр. школа розміщувалася в чотирьох будинках. Тоді навчалося 467 учнів. Після війни школа знову реорганізовується у середню. У 1960–1961 рр. добудовано другий поверх.

За час існування школи її закінчили більше п'яти тисяч учнів. Багато з них здобули вищу освіту, отримали наукові звання. Найвідоміші з них: Данилюк Іван Ілліч – доктор фізико-математичних наук, академік; Шутка Богдан Васильович – доктор медичних наук; Романко Василь Кирилович – доктор фізико-математичних наук; Ганущак Микола Іванович – доктор хімічних наук; Неміш Юрій Миколайович – доктор фізико-математичних наук; Хома Іван Юрійович – доктор фізико-математичних наук; Павчак Василь Андрійович – доктор економічних наук; Шлемкевич Михайло Петрович – доктор медичних наук та багато інших. Далеко за межами області відомі імена колишніх наших педагогів, заслужених учителів України Смеречанського Романа Івановича, Теслюка Василя Степановича.

Городенківська центральна районна бібліотека ім. Л. Мартовича – одна з головних культурно-просвітницьких, інформаційних установ Городенківщини, організаційно-методичний та координаційний центр для 46 бібліотек району.

Бібліотека заснована 15 липня 1947 р., як Городенківська бібліотека для дорослих.

У 1971 р. в честь відзначення 100-річчя від дня народження письменника-краянина Леся Мартовича бібліотеці присвоєно його ім'я.

1976 р. – бібліотека отримала статус центральної районної бібліотеки і стала головною бібліотекою району з єдиним довідково-пошуковим апаратом та зведеними каталогами. Городенківська центральна районна бібліотека - інформаційно-освітній та культурний центр району. Вона об'єднує 46 бібліотек в єдину централізовану систему, для яких стала організаційно-методичним та координаційним центром.

Щорічно бібліотека надає послуги більше 3,6 тис. користувачам, що відвідують бібліотеку.

Сьогодні в бібліотеці функціонує п'ять відділів і один сектор. Документально-інформаційні ресурси бібліотеки становлять понад 60 тисяч видань.

Іншими громадськими спорудами Городенківського району, які є пам'ятками архітектури місцевого значення є: Народний дім (мур.), п. 19 ст. (м. Городенка, вул.Володимира Великого,41), адміністративний будинок, 19 ст. (м. Городенка, вул. Шевченка, 53), гімназія (мур.), 1912 р. (м. Городенка, вул. Шевченка, 55), житловий будинок Бандурака (мур.), п. 19 ст. (м. Городенка, вул. Шевченка, 99), будинок-музей Леся Мартовича (дер.), 19 ст. (с. Торговиця).

Серед громадських споруд варто виокремити житловий будинок Шухевича в с. Тишківці (1870 р.) [13]. Будинок музею складається з двох поверхів. На першому поверсі знаходиться тематична експозиція, на другому – меморіальна. Експонати, розташовані на першому поверсі розповідають про рід Шухевичів, юнацькі роки Романа Шухевича, його військово-політичну діяльність та збройну боротьбу українського визвольного руху. Експозиція другого поверху (сходи, криївка, житлова кімната) відтворює побут часів перебування Головного Командира УПА на цій підпільній квартирі (весна 1948 - початок 1950 рр.) і є головним мемо-

ріальним об'єктом музею, оскільки там відбувся останній бій Романа Шухевича з підрозділом МДБ 5 березня 1950 року. У кімнаті, де безпосередньо мешкав і працював Роман Шухевич, знаходяться оригінальні експонати - меблевий набір: стіл, чотири стільці, фотель, виготовлені в середині 30-х років у Західній Європі, які подарувала музеєві дочка Романа Шухевича пані Марія Трильовська.

На кордоні з Чернівецькою областю розкинулось містечко Снятин, що відомий своєю ратушею, архітектором якої є І. Шрейбер. Будівництво цієї споруди розпочалося 1861 р. й тривало майже 40 років. Ратуша є однією з найвищих в Україні. Її башта сягає 50 м. У ясну погоду Снятинську вежу видно з найвищої вершини України, гори Говерли, відстань до якої по прямій лінії сягає близько 90 км [17, с. 93].

Зараз вона реставрована, годинник працює, але чомусь забігає вперед на 6 хв., зате слухняно відбиває четверті та години. Використовується тільки перший поверх споруди – під контори і магазинчики. На вежі ратуші – герб міста, наданий імператором Леопольдом 5 листопада 1790 р.: в лазуровому полі зображено срібну трибаштову міську стіну з літерою S. Збереглося також кілька старовинних будинків і храмів, які, разом зі старим цвинтарем, надають містові духу старовини. Але, щоб зробити місто справді привабливим, більшість споруд треба впорядкувати й від реставрувати [15, с. 425].

Цікавим є механізм курантів, який створений інженером міста Кросни (Польща). Щоб накрутити і завести годинник та мелодію дзвонів треба зробити 24 оберти коловоротом і аж тоді підніmуться 60 кг ваги на висоту 9 метрів. Офіційне відкриття вежі відбулося 27 серпня 1909 року. Стрункa архітектурна будівля завжди привертає увагу туристів. Тому існують різні проекти її використання як туристичного об'єкта.

Слушні думки використання вежі, як музею свого часу оприлюднив у часописі «Голос Покуття» художник-графік із с. Завалля Емануїл Храпко (1947-1999). Суть його пропозицій зводилась до наступного:

- Організація музею міста; часткове розміщення експозиції в інтер'єрі ратуші;
- Туристи, піднімаючись на сходовий майданчик вежі могли б ознайомитись із ще одним унікальним об'єктом – роботою годинникового механізму ратуші, встановити додаткові дзвони меншого розміру задля можливості програвання відомих українських та світових мелодій, як це у Каунасі (Литва) [17, с. 93].

На базі музею Визвольних змагань імені Василя Андрусяка та кімнати-музею-бібліотеки почесного громадянина міста, краєзнавця Михайла Бажанського, які діють у приміщенні ратуші, варто розпочати створення краєзнавчого музею Снятина з метою збереження та освоєння історико-культурної спадщини міста, нагромадження відповідної інформації. Подібний заклад став би справжнім центром вивчення історії та культурної самобутності Снятина, як головного осередку матеріальних та духовних цінностей. Культурні надбання музею зацікавили б як науковців, та і широкий туристичний загал [17, с. 94].

Іншими громадськими будівлями Снятина є: будинок торгівлі (1923 р.), польська жіноча школа (1895 р.), цісарська-королівська реальна школа, з 1924 р. чоловіча гімназія (1907 р.), пошта (п. XX ст.), будинок для дітей сиріт і каплиця (2-га пол. XIX ст.), житловий будинок з крамницею (поч. XX ст.), колишній будинок адвоката Левицького (1916 р.), будинок товариства «Сокіл» (поч. XX ст.), комплекс споруд шпиталю (к. XIX ст.), будинок фотографа Шміцлера (к. XIX ст.), вілла адвоката Гольтштавба (поч. XX ст.), колишній будинок повітового суду (XIX ст.), будинок М. Черемшини (XIX ст.), колишній будинок прикордонної

служби (поч. XX ст.), єврейський театр (поч. XX ст.), бойня (к. XIX-поч. XX ст.), водяний млин (2-га пол. XIX ст.), ринок (поч. XX ст.), млин (поч. XX ст.) та понад 40 житлових будинків к. XIX – поч. XX століття. У Снятинському районі громадськими будівлями, які є архітектурними пам'ятками є адмінбудинок тютюно-ферментаційного заводу (XIX ст.), та його виробничі будівлі в смт. Заболотів та житловий будинок В. Стефаника (XIX ст.) в с. Русів [3, с. 81].

У Тлумачі можна відвідати Народний дім, пам'ятку XIX ст., будинок адвоката Макуха (поч. XX ст.), будинок польського товариства «Сокіл» (поч. XX ст.), адмінбудинок (поч. XX ст.), а також понад 20 житлових будинків к. XIX – поч. XX століття. Цікавим об'єктом є також млин XVIII століття у с. Жабокруки.

Також вагомою складовою історико-культурної спадщини є і пам'ятники видатним українським діячам. У Коломиї найвідомішими є пам'ятники: Степанові Бандері (1991); Тарасу Шевченку (1993); поетові Адамові Міцкевичу (1898); громадсько-політичному діячеві Кирилові Трильовському; пам'ятний знак, де стояв споруджений до 100-річчя поета пам'ятник Т. Шевченку, який знищила російська армія у 1914 році (1991). У місті є також будинок, у якому мешкав адвокат, публіцист, видавець, засновник товариства «Січ» Кирило Трильовський [2, с. 112-115].

Багато пам'ятників знаходиться і у Коломийському районі: пам'ятник І. Франкові (с. Великий Ключів); пам'ятний знак воякам УПА (1993 р., с. Верхній Вербіж); пам'ятник Т. Шевченку (1989 р., с. Воскресінці); пам'ятник І. Франкові (1992 р., с. Корнич); пам'ятник Т. Шевченку (1991 р., с. Марківка); пам'ятник козацькому полковникові Семенові Височану (смт. Отинія); пам'ятник І. Франкові (1936 р., с. Слобода); пам'ятник І. Франкові (1993 р., с. Слобода); пам'ятник Т. Шевченку (1951 р., с. Шепарівці) а також меморіальний комплекс на честь проголошення незалежності України: пам'ятник Т. Шевченку, символічна могила борцям за волю України, каплиця Пресвятої Богородиці (1993 р., 1993 р., 2004р, с. Марківка).

Снятинський район також відзначається великою кількістю пам'ятників: пам'ятний знак дослідникові Покуття Михайлові Бажансьому (1996 р., м. Снятин); пам'ятник борцям за волю України (смт. Заболотів); пам'ятник і меморіальна дошка австрійському письменникові, історику, лауреату Нобелівської премії Манесу Шперберу (1998 р., смт. Заболотів). У с. Русів є будинок старої школи (з 1991 – музей В. Стефаника, І. Федорака й етнографії села, меморіальні дошки письменникові Т. Мигалю й І. Федоракові.

У Тлумацькому районі є такі пам'ятники: полковникові УПА В. Бринському (1996 р., с. Долина); борцям за волю України (1992 р., с. Герасимів), пам'ятний знак на честь скасування панщини (XIX ст., с. Палагичі).

У Городенківському районі знаходиться також значна частина визначних пам'ятників, зокрема: пам'ятний знак на честь 800-річчя від першої згадки про Городенку (1995 р., Городенка); пам'ятний знак з родовим гербом власника села (XVII, с. Поточище); пам'ятник полковникові «Карпатської Січі», Верховному Головнокомандувачу Збройних сил Карпатської України Михайлові Колодзінському (1998 р., с. Поточище); пам'ятник Т. Шевченку (1993 р., с. Поточище); пам'ятні знаки Братства тверезості та на честь скасування панщини (1907 р., 1992 р., с. Тишківці). У с. Корнів знаходяться руїни каплиці-усипальниці власників села (2-га пол. XVIII ст.) [2, с. 121-122].

Результат аналізу громадських споруд Покуття, дає можливість впевнено зробити висновок про наявність тут значної кількості цікавих і важливих громадських споруд. Ефективне збереження, відновлення та відповідне використання громадських споруд Покуття потребує науково обґрунтованої державної страте-

гії та чіткої діяльності всіх органів влади щодо її втілення, тісної їх взаємодії з інституціями громадянського суспільства.

Серед основних причин у сфері збереження та відновлення громадських споруд краю можна виділити наступні: юридична незахищеність; реконструкції приміщень у перших поверхах внаслідок експансії комерційної сфери; прокладання комунікацій; непрофесійні ремонтні роботи; санітарна побілка з ігноруванням задач збереження історичних архітектурних елементів; фізичне зношування; акти вандалізму, розкрадання; порушені умови експлуатації.

Враховуючи вказані вище причини знищення архітектури громадських просторів Покутського краю можна визначити необхідні умови для їхнього збереження та ефективного використання. Перш за все потрібно привести існуюче законодавство у відповідність до умов, коли частина об'єктів охорони передається у приватну власність і в оренду з накладанням на них обов'язків підтримувати його у приписаному стані; законодавчо закріплений порядок виконання проектних і ремонтно-реставраційних робіт на об'єктах охорони тільки ліцензованими організаціями.

Не менш важливу роль відіграє культурно-просвітницька діяльність, тобто поширення інформації через ЗМІ про цінність та унікальність того чи іншого об'єкта. Щодо використання громадських споруд Покуття в туризмі, то одним із найефективніших способів є створення на їх основі різноманітних за профілем музеїв. Важливою рисою музеїв такого типу є відтворення історичної обстановки, у якій відбулися ті чи інші події. Саме це відрізняє музеєфіковану пам'ятку історії від звичайного музею, в експозиції якого відображається історія події. Якщо це меморіальний будинок-музей, пов'язаний із життям та діяльністю людини, то музеєфікація його як пам'ятки історії означатиме відтворення історичної обстановки, що оточувала цю людину. Знайомство з таким меморіальним музеєм, як зазначають деякі дослідники , допомагає зрозуміти творчий і життєвий шлях особистості.

Як вже зазначалося, перспективною і корисною справою стане також створення музею міста Снятина в приміщенні ратуші. Тут уже існують два музеї, тому створення третього в приміщенні унікальної ратуші зацікавило не лише туристів, а й науковців. В комплексі вони б розкривали різноманітні аспекти історії життя краю, сприяли його популяризації, таким чином надаючи туристові якісний продукт.

Звичайно, у статті далеко не повністю розглянуті різні аспекти ефективного використання громадських споруд у туристичній галузі. Тим не менше, на основі поданого аналізу цих об'єктів, виокремлення причин їх знищення, а також окреслення важливості цих споруд у системі пам'яток краю, було подано певні рекомендації щодо ефективного використання їх пізнавального потенціалу в туризмі, що сприятиме їх популяризації. А, отже, формувати у суспільній свідомості розуміння цінності громадських споруд та необхідності збереження.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що Покуття володіє значною кількістю визначних громадських споруд, які не використовуються належним чином для популяризації регіону як всередині країни, так і на світовому рівні.

На жаль, існує безліч аспектів, які приводять до знищення цих унікальних об'єктів. Одним із шляхів вирішення цього питання є вивчення цих споруд в окремих куточків нашої держави, зокрема і Покутського краю, а також надання їм належної ролі в збереженні історико-культурної спадщини. Такі публікації розкривають нові грані руху за збереження культурної спадщини краю.

Література

1. Арсенич П. Памятки історії та культури Івано-Франківщини / П. Арсенич, В. Любінець // Історико-культурна спадщина

Прикарпаття : Наук. зб. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 354–377.

2. Вісник Івано-Франківської обласної ради та ОДА. – 2008. – № 12. – 184 с.

3. Вісник Івано-Франківської обласної ради та ОДА. – 1999. – № 17. – 94 с.

4. Гаврилів Б. Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини : історико-краєзнавче дослідження / Б. Гаврилів, М. Гаврилів. – Івано-Франківськ, 2001 – 96 с.

5. Гаврилів М. Архітектурні памятки Прикарпаття (XV–XX століття) / М. Гаврилів // Краєзнавець Прикарпаття. – 2005. – № 5. – С. 34–37.

6. Горбань Г. Ратуші Прикарпаття у краєзнавчих виданнях / Г. Горбань // На варті доленосних літ : Мат. н.- п. конф., присвяч. 100-річчю вежі Снятин. магістрату, 27 серп. 2009 р. Снятин, 2009. – С. 109–115.

7. Грабовецький В. Історія Коломиї з найдавніших часів до початку XX ст. / В. Грабовецький. – Коломия : Вік, 1996. – Ч. 1. – 174 с.

8. Данилюк А. Скарби народної архітектури Гуцульщини: Етнографічний нарис / А. Данилюк. – Львів : Логос, 2000. – 135 с

9. ЗУНР в пам'ятках історії та культури Прикарпаття: Історико-краєзнавчі дослідження / Б. Гаврилів, В. Великочий, С. Дерев'янко, В. Передерко. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 127 с.

10. Івано-Франківщина – край туризму : [Образотворчий матеріал] / ПНУ ім. В. Стефаника; [упоряд. Т. Маланюк та ін.]. – Львів : «Манускрипт-Львів», 2009. – 208 с.

11. Ільків М. Нові археологічні пам'ятки Снятинщини / М. Ільків // На варті доленосних літ : Мат. н.-п. конф., присвяч. 100-річчю вежі Снятин. магістрату, 27 серп. 2009 р. Снятин, 2009. – С. 8–19.

12. Кірєєва Р. Ратуша – окраса Снятина [Текст] / Р. Кірєєва, В. Карий. – Снятин : ПрутПринт, 2009. – 75 с.

13. Музей генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lhm.lviv.ua/ekspozyciyi/muzey_shuhevycha.html.

14. Пам'ятки архітектури місцевого значення. Івано-Франківська область. Частина 3 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrainaincognita.com/ivano-frankivska-oblast/pamyatky-arkhitektury-mistsevogo-znachennya-ivano-frankivska-oblast-chastyn-0.

15. Покуття. Історико-етнографічний нарис / [ПНУ ім. В. Стефаника]. – Львів : Манускрипт, 2010. – 455 с.

16. Снятинська ратуша / [автор тексту В. Харитон]. – Снятин : ПрутПринт, 2005.

17. Соник В. Снятинська ратуша як туристичний об'єкт / В. Соник // На варті доленосних літ : Мат. н.-п. конф., присвяч. 100-річчю вежі Снятин. магістрату, 27 серп. 2009 р. Снятин, 2009. – С. 92–95.

18. Харитон В. Снятин над Прутом. Ч. 1. Нариси історії міста та околиць від найдавніших часів до початку XX століття / В. Харитон, М. Тимофійчук. – Снятин : ПрутПринт, 2003. – 224 с.

19. Храпко Е. Погляд в перспективу Снятинської ратуші / Е. Храпко // Голос Покуття. – 1998. – № 45 (жовт.).

Tsutsman I.Ya. PROMINENT PUBLIC BUILDINGS AND MONUMENTS AT THE POKUTTYA REGION: PROBLEMS AND PROSPECTS OF ITS USAGE. *The article is devoted to prominent public buildings that located on the territory of Pokuttya region. The most prominent cultural public objects of the Pokuttya region are: the town hall in Kolomyja and the town hall in Sniatyn. A town hall in Sniatyn is one of the highest in Ukraine. Its tower is 50 meters of height. Its mechanism of chimes is very interesting. it is created by an engineer from the city of Krosno (Poland). Harmonic architecture building has always attracted the attention of tourists. Therefore, the different projects of its usage as a tourist object are analysed in the article. The analysis of other important public building that are located in Pokuttya is given. It is indicated that the important part of the historical and cultural heritage are monuments to the prominent Ukrainian figures. The article contains description of the most famous of them. The basic problems in the sphere of restoring of these objects and potential application of the prominent public buildings in development processes in the Pokuttya region is outlined. Certain recommendations for the use of present objects in tourist industry of region are given in the article. Principal reasons of destruction of public building are exposed. Taking into account reasons of destroying of architecture of public spaces in the Pokuttya region. The necessary conditions for their conservation and efficient usage are identified. Importance*

of public building of period on verge of XIX–XX centuries is revealed, that form the original reputation of region and represent a considerable value as a tourist attraction and as component part of intellectual and spiritual heritage of nation, attracting not only specialists, but also domestic and foreign public.

Keywords: *public buildings, city hall, monuments, Pokuttya, storage, use, tourism.*

Цуцман И.Я. ВИДНЫЕ ОБЩЕСТВЕННЫЕ СООРУЖЕНИЯ И ПАМЯТНИКИ ПОКУТСКОГО КРАЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ. *Статья посвящена выдающимся общественным сооружениям, находящимся на территории Покутского края. К самым видным культурным общественным объектам Покутья можно отнести: ратушу в Коломые и Снятинскую ратушу. Указано, что важной составляющей историко-культурного наследия Покутья есть памятники выдающимся украинским деятелям. В статье представлена их характеристику. Рассматривается также основные проблемы в сфере восстановления и перспективы использования этих объектов. Представлены определенные рекомендации по применению имеющихся объектов в туристической отрасли региона. Раскрыто важность общественных зданий периода на рубеже XIX– XX вв., которые формируют самобытное лицо края и представляют значительную ценность как туристический объект и как составная часть интеллектуального и духовного наследия нации, привлекая не только специалистов, но и отечественную и зарубежную общественность.*

Ключевые слова: *общественные здания, ратуша, памятники, Покутья, сохранение, использования, туристическая отрасль.*

УДК 94(477):(031)

ВІТЧИЗНЯНА ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА У МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКИХ АРХІВІВ

С.М. Борчук

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Розкриваються основні архіви України, у яких є фонди і матеріали щодо висвітлення історії української енциклопедистики. Описано вміст фондів, їх наповненість та інформаційна складова, а також важливість для дослідження історії створення вітчизняних енциклопедичних видань. Акцентується увага і на джерельних матеріалах фондів бібліотеки Вернадського, а також на фондах та справах інших установ.

Ключові слова: *енциклопедистика, регіон, енциклопедичні видання.*

Найавторитетніші видання, що містять стислий виклад найважливіших відомостей з усіх галузей людського знання, називають енциклопедіями. Національна енциклопедія – візитна картка держави, сума знань про її історію, економіку, політику, культуру, побут, населення, про найвизначніших представників її народу, власне – про все найбільш значуще й значиме на її території у різних сферах людської діяльності.

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) зберігається фрагментарно фонд 4284 – «Видавництво «Українська Радянська Енциклопедія» («УРЕ»)» (упродовж 2 вересня 1930 р. й до 1931 р. – Акційне товариство «Українська Радянська Енциклопедія»). У ньому представлені окремі документи 1930–1934 рр., а саме: постанова ВУЦВК про видання «УРЕ»; протоколи засідань Правління Акційного товариства «Українська Радянська Енциклопедія»; накази по Видавництву «УРЕ»; листування з видавництвами та державними установами про видання й розповсюдження енциклопедії; комплектування штатів, список співробітників енциклопедії; схема розділів «УРЕ»; методологічні вимоги до статей; проект правил мовного оформлення «УРЕ»; договори та листування з авторами статей про складання замовлень; протоколи засідань Редакційного бюро «УРЕ»; матеріали місцевкому «УРЕ»; платіжні відомості, авансові звіти, рахунки; листування з державними установами та організаціями з питань ліквідації «УРЕ»; тощо.

Фонд 4750 ЦДАВО України – «Головна редакція «Української Радянської Енциклопедії» Академії наук УРСР» – містить матеріали «УРЕ», які хронологічно обіймають 1945–1947 (невдалу другу спробу реалізації республіканського енциклопедичного проекту) й 1958–1965 рр.

За 1945–1947 рр. у фонді 4750 відклалися окремі документи, які висвітлюють підготовчу роботу по створенню «УРЕ». Це, зокрема, проект постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У «Про видання, кошторис і штат «Української Радянської Енциклопедії» »; листування з Радою Міністрів УРСР, Всесоюзним науковим інститутом «Советская Энциклопедия», Всесоюзним об'єднанням «Международная книга» про видання енциклопедичної літератури й закупівлю закордонних енциклопедій для потреб редакції; місячні плани роботи редакції й ученого секретаря; довідки про роботу редакції за 1946–1947 рр. та звіт за 1947 р.; списки словників, рецензій і карток до словників, список праць музикознавця й фольклориста, директора Інституту народної творчості та мистецтв АН УРСР М. О. Грінченка (1888–1942), які мали увійти як статті до «УРЕ» 1947 р.; проект штатного розпису та штатні розписи за 1945–1947 рр.; фінансові плани та звіти. На жаль, вищезгадані матеріали, які відклалися у фонді, мають фрагментарний

характер й не дозволяють створити цілісної картини чи виразної мотивації, чому саме було припинено підготовку так би мовити «УРЕ-2». Зрозуміло, що так само не відклалися й підготовчі матеріали до партійно-урядового рішення або й саме рішення (якщо таке було) щодо припинення роботи над енциклопедичним проектом – на противагу, скажімо, листопадовому рішенню Наркомосу УСРР 1934 р. про припинення («призупинення») роботи над «скрипниківською» «УРЕ».

Серед матеріалів цього ж фонду 1958–1965 рр. наступні: листування з урядовими установами, Президією АН УРСР і Державним комітетом у справах видавництв УРСР (Держкомвидавом) про видання енциклопедичної літератури; протоколи, стенограми засідань і постанови Головної редакційної колегії «Української Радянської Енциклопедії»; накази Головного редактора з організаційно-виробничих питань; пропозиції та побажання населення щодо видання енциклопедичної літератури; пропозиції й зауваження трудящих до проекту словників «УРЕ»; фінансові звіти; звіти про виконання плану випуску продукції; протоколи засідань місцевого комітету профспілки редакції енциклопедії; пропозиції та побажання трудящих щодо макета 17-го тому «УРЕ» – «Українська Радянська Соціалістична Республіка»; рецензія на макет 17-го тому «УРЕ»; та ін.

Доповнюють матеріали вищезгаданих тематичних фондів окремі документи фонду 2 – «Рада Міністрів Української РСР». Так, зокрема, у фонді присутні постанови й рішення Ради Міністрів УРСР щодо видання «Української Радянської Енциклопедії» 1944–1947 й 1957–1965 рр., листування з Головною редакцією «УРЕ», акти ревізій фінансового стану енциклопедії, урядові розпорядження щодо комплектування штату Головної редакції енциклопедії та її відділів та ін.

У матеріалах ф. 4379 ЦДАВО України – «Боберський Іван (1873–1947) – український емігрант, професор академічної гімназії у Львові, голова руханкового товариства «Сокіл» у Львові» – зберігається численне листування фондоутворювача 1924–1943 рр. з багатьма кореспондентами у Європі, Сполучених Штатах Америки та Канаді – переважно українськими емігрантами й політиками, учасниками подій Української революції 1917–1921 рр.

Серед кореспонденції І. Боберського, який після урядової діяльності у Державному секретаріаті ЗУНР упродовж 1920–1932 рр. працював у Канаді, а відтоді замешкав у югославському містечку Тржичі, фрагментарно представлене листування з редакцією «Української Загальної Енциклопедії» у Львові – І. Боберський був автором інформаційного огляду «Канада» ширшої статті третього тому «УЗЕ» – «Україна: неполітична еміграція» [10, с.982]. У матеріалах фонду відклалася кореспонденція І. Боберського з редакцією «УЗЕ» – зокрема, його листи до Львова від 2-го, 23-го й 29 березня, 30 травня та 19 жовтня 1933 р. [2, арк. 116], 5 серпня 1934 р., 25 січня, 1-го й 9 лютого, 6 березня, 27 червня й 7 жовтня 1935 р. Кореспонденція містить цікавий матеріал щодо уточнення й доповнення І. Боберським інформації про чисельність українського населення, його інституції та організації, конфесійний поділ у Канаді (автор верифікував власні відомості, звертаючись також до своїх канадських знайомих). У листі до д-ра Т. Дацківа у Вінніпег 3 липня 1935 р. його югославський кореспондент повідомляв про завершення видання й водночас фінансові проблеми «УЗЕ»: « «Українська енцикльопедія» вже вийшла ціла. Я мусів мій текст скоротити, бо не мали гроша подати його в цілости, не подали також ані одної світлини» [2, арк. 116]. У зверненні до редакції енциклопедії від 7 жовтня 1935 р. І. Боберський зафіксував хронологію своїх взаємин з виданням: «Перший лист, щоб написати опис Канади, прийшов сюди (м. Тржич, Югославія. – Авт.) 2.X.1932. Примірники готового

тексту наспіли 5.III.1935. Поправки, переписка, доповнення тревали 2 літа і 5 місяців» [2, арк. 116].

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) опрацьовані, зокрема, справи ф. 1 (Центральний Комітет Компартії України, 1917–1991 рр.) – оп. 1 (Матеріали з'їздів, конференцій і пленумів ЦК Компартії України, 1917–1971 рр.); оп. 6 (Протоколи засідань Політбюро ЦК і матеріали до них, 1919–1967 рр.); оп. 7 (Протоколи засідань Оргбюро і Секретаріату ЦК КП(б)У і матеріали до них, 1919–1938 рр.); оп. 20 (Документи відділів ЦК КП(б)У, 1918–1941 рр.); оп. 23 (Документи загального відділу (особливий сектор) ЦК Компартії України (секретна частина), 1941–1959 рр.); оп. 24 (Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина), 1950–1967 рр.); оп. 70 (Документи відділу агітації і пропаганди ЦК Компартії України, 1941–1967 рр.); та деякі інші.

Матеріали ЦДАГО України дозволили докладніше з'ясувати загальну лінію політичного керівництва радянської України, його різних структурних ланок щодо проекту першої «Української Радянської Енциклопедії» 1927–1934 рр., зміни у складі редколегії видання, авторському колективі й спрямуванні «УРЕ». У матеріалах архіву відклалося нечисленне листування осіб, причетних до підготовки першої «УРЕ» – Головного редактора М. Скрипника, заступників Головного редактора – А. Річицького й І. Фалькевича, І. Шведова, наступника М. Скрипника на посаді Головного редактора видання В. Затонського; матеріали перевірок роботи «УРЕ», постанови ЦК КП(б)У з цих питань та ін. Одна зі справ оп. 20 (спр. 2927) містить унікальний матеріал для історії першої «УРЕ» – неповну стенограму наради 18 грудня 1929 р. в Агітпропвідділі ЦК КП(б)У, на якій головував А. Хвиля, з обговоренням стратегії підготовки «Великої Української Радянської Енциклопедії» [13, с. 101].

Надзвичайно фрагментарно (кількома уривчастими документами) у ЦДАГО України представлені матеріали другої спроби підготовки багатотомної «Української Радянської Енциклопедії» 1944–1947 рр., яка була припинена за не зовсім з'ясованих й досі обставин. Значно докладніше в архівних матеріалах ЦДАГО України представлена документація ЦК Компартії України та відділів ЦК, пов'язана з ініціюванням та процесом підготовки сімнадцятитомного видання «Української Радянської Енциклопедії» 1957–1965 рр. Йдеться про постанови ЦК КП України, доповідні записки відділу науки і культури ЦК, листування з Головною редакцією «УРЕ», установами та організаціями республіки, трудящими з приводу підготовки «Української Радянської Енциклопедії», відгуки читачів на вихід окремих томів енциклопедії або окремі вміщені у ній статті тощо. Фрагментарно представлені матеріали ухвалення рішень ЦК КП України щодо підготовки й публікації республіканських галузевих енциклопедій 1960–1970-х рр. – насамперед «Радянської енциклопедії історії України».

Ф. 263 ЦДАГО України – «Колекція позасудових справ реабілітованих» – містить численні справи громадян України, репресованих за часів більшовицького тоталітарного режиму, насамперед упродовж 1930-х рр. Серед цієї колекції зберігаються й окремі архівно-кримінальні справи на осіб, які брали участь у виконанні енциклопедичних проектів УАН – ВУАН й були репресовані у 1930-х рр.

У фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України опрацьовані також матеріали ф. 269 «Колекція документів «Український музей в Празі» ». Музей був створений у травні 1925 р. у столиці Чехословаччини за ініціативою професорів Українського вільного університету під назвою «Музей визвольної боротьби України» (МВБУ). Засновником й власником МВБУ виступило Товариство «Музей визвольної бо-

ротьби України». Мета й завдання МВБУ декларувалися у зверненні Товариство МВБУ «До українського громадянства» 1925 р., а саме: збирання й збереження матеріальних пам'яток, документів, архівів, усіх предметів, пов'язаних з визвольною боротьбою України, насамперед подіями Першої світової війни 1914–1918 рр., революцією й національно-визвольними змаганнями. Матеріали МВБУ поділялися на чотири відділи: політико-дипломатичний, військовий, емігрантський, загальний. До останнього входили музейні експонати, фотографії, колекції української преси, бібліотеки різних організацій, які зберігалися як окремі зібрання й колекції.

У листопаді 1945 р. МВБУ отримав нейтральну назву «Український музей», а в березні 1948 р. його діяльність була припинена чехословацькою владою. 1948, 1958 й 1983 рр. документи й матеріали МВБУ були перевезені до СРСР й розпорошені між різними установами. Більшість згаданих зібрань надійшла до ЦДАВО України, інші – до ЦДІА України, м. Львів, державних архівів Волинської, Львівської, Рівненської, Тернопільської й Харківської областей. 1988 р. невеликий масив документів МВБУ (117 коробок компактного розсипу) був переданий з КДБ УРСР до колишнього Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК КП України (нині – ЦДАГО України). 1997–1999 рр. ці документи пройшли науково-технічне упорядкування. В процесі цієї роботи виділено з розсипу 205 фондоутворювачів, установ і окремих осіб, сформовано й описано 1 644 справи, комплектів часописів, газет, окремих друкованих видань (брошури, бюлетені тощо).

До ф. 269, крім матеріалів колишнього МВБУ, увійшли й окремі документи з інших архівних зібрань української еміграції (Українська бібліотека ім. С. Петлюри у Парижі, Товариство бувших вояків Армії УНР у Франції та ін.). Більшість документів і матеріалів ф. 269 має фрагментарний характер і є невеличкою часткою тих фондів і колекцій, які розпорошені по інших архівосховищах України або за її межами, насамперед, у Чехії. Серед матеріалів ф. 269 (опис 2) присутні й особисті документи і матеріали (зокрема, листування, творчі матеріали, мемуари) українських державних, військових, громадсько-політичних діячів, представників науки, культури й освіти Д. Антоновича, Є. Вирового, Х. Кононенко, В. Петріва, В. Приходька, В. Проходи, С. Русової, П. Сливенка, В. Старосольського, Л. Чикаленка, О. Шульгина та ін. [7, с.243].

Серед матеріалів ф. 269 (опис 2) ЦДАГО України значний інтерес для теми нашого дослідження становлять окремі справи (на жаль, не завжди датовані), які містять фрагменти листування й творчі підготовчі матеріали для написання статей (чернетки, авторизовані машинописи) тритомної «Української Загальної Енциклопедії» та входять до колекції документів колишнього редактора «УЗЕ» Василя Сімовича (1880–1944) (справи 205–229) [8].

З матеріалів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) використано матеріали фондів особового походження – М. П. Бажана (1904–1983) – українського радянського письменника й Головного редактора «Української Радянської Енциклопедії» 1957–1984 рр. (ф. 535) – та Ю. О. Іванова-Меженка (1892–1969), завідувача Бібліографічною редакцією «УРЕ» 1960–1962 рр. (ф. 365).

Зокрема, у ф. 535 проаналізовані справи, у яких наявне листування Головного редактора «УРЕ» з ЦК КП України щодо принципів подання в енциклопедії персоналій компартійної номенклатури республіки 1920–1930-х років, переважно знищеної сталінськими репресіями й на середину 1950-х років (час започаткування республіканського енциклопедичного проекту) у своїй переважній більшості реабілітованої (за винятком декількох осіб); а також з методичними ре-

комендаціями керівникам відділів «УРЕ» щодо принципів підготовки статей до тритомного «Українського радянського енциклопедичного словника» («УРЕС») [4, арк. 4].

В особовому фонді Ю. О. Іванова-Меженка у ЦДАМЛМ України (ф. 365) для розкриття нашої теми значний інтерес становить листування фондоутворювача з Головним редактором «Української Радянської Енциклопедії» М. Бажаном з виробничих та особистих питань, зокрема, щодо обставин переїзду Юрія Олексійовича з Ленінграда до Києва у зв'язку з запрошенням на посаду завідувача Бібліографічною редакцією «УРЕ»; кореспонденція Ю. Меженка з редакцією «УРЕ» щодо зауважень на верстку першого тому енциклопедичного сімнадцятитомника, підготовки авторської статті до розділу «Книгодрукування» енциклопедії та ін. [3, арк.5].

У Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІА України, м. Київ) значний інтерес для нашої теми становили матеріали ф. 1225. «Лотоцький Олександр Гнатович (1870–1939) – публіцист, видавець, член Української Центральної Ради». Зокрема, йдеться про справу 70 з матеріалами листування О. О. Русова, що дозволяє реконструювати задум петербурзької української «Громади» 1905 р. – видати однотомну українську енциклопедію під назвою «Вопросы современной украинской жизни» [5, арк.13].

Фамільний фонд «Грушевські – історики» (ф. 1235) ЦДІА України у м. Києві, серед іншого цінного матеріалу, містить й листи до М. С. Грушевського 1902–1915 рр. відомого російського філолога, академіка Петербурзької АН О. О. Шахматова [6, арк.3]. У частині цієї кореспонденції, яка хронологічно обіймає 1909–1913 рр., значна увага приділяється складному процесу перемовин й технології підготовки чотиритомної вітчизняної енциклопедії «Украинский народ в его прошлом и настоящем».

Матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДІА України, м. Львів) становили інтерес для нашої теми насамперед з огляду на наявність у них фонду 328 «Редакція «Української Загальної Енциклопедії», м. Львів».

Редакція існувала упродовж 1930–1935 рр. й опублікувала за цей час три томи «Української Загальної Енциклопедії». У фонді зберігаються статті з історії і культури України; біографічні матеріали письменників, вчених та політичних діячів; статті з історії міст і сіл; вирізки статей з «Малої енциклопедії» Брокгауза, які використовувалися для складання термінологічного словника «УЗЕ»; бібліографічний покажчик літератури; передмова до енциклопедії; списки авторів й редакційної колегії; алфавітний покажчик статей; журнал реєстрації вхідної й вихідної кореспонденції; список статей до розділу «Україна»; тощо.

Фонд 362 «Студинський Кирило (1868–1941), історик мови і літератури, голова НТШ (1923–1932), академік ВУАН (1924–1933, 1939–1941)» ЦДІА України у м. Львові становив інтерес для нашої теми з огляду на присутність у ньому фрагментів листування 1930–1931 рр. Редакції «Української Радянської Енциклопедії» у Харкові з НТШ у Львові з проханнями надіслати біобібліографічні відомості про західноукраїнських культурно-освітніх й наукових діячів, а також представників української еміграції у Європі для словниково-енциклопедичних видань «УРЕ».

У фондах Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБ України) (ф. 6 – фонд припинених справ) вивчені справи окремих осіб, які брали участь у реалізації республіканських енциклопедичних проектів 1920-х – початку 1930-х рр. й були згодом репресовані (А. Біленького-Березинського, О. Бадана-Яворенка, акад. С. Рудницького, А. Річицького, А. Геттлера, І.-Б. Шведова та деяких інших).

Матеріали Наукового архіву Інституту історії України НАН України (НА ІІУ НАН України) містять (ф. 1, оп. 1 – справи постійного зберігання по основній діяльності установи) стенограми засідань Ученої (робочої) ради інституту, численну кореспонденцію академічної установи з Президією АН УРСР, Радою Міністрів УРСР, відділами ЦК Компартії України, редакцією «Української Радянської Енциклопедії» тощо. У документах НА ІІУ НАН України фрагментарно представлений процес участі учених інституту у підготовці томів сімнадцятитомної «УРЕ» 1959–1965 рр., чотиритомної «Радянської енциклопедії історії України» 1969–1972 рр., республіканської краєзнавчої енциклопедії – «Історії міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах, інших енциклопедичних видань.

Значний інтерес для опрацювання заявленої нами теми становили архівні фонди Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). У фондах ІР НБУВ зберігся великий масив архівного матеріалу, що репрезентує історію діяльності Української Академії наук. Переважна частина цього матеріалу зосереджена у двох фондах: 1 та 10. У фонді 1, який складається з багатьох архівних збірок, в архіві Неодмінного секретаря УАН акад. А.Ю. Кримського відклалися документи канцелярії Неодмінного секретаря. Найціннішою частиною останніх є протоколи Спільного зібрання ВУАН – майже 250 протоколів та матеріали до них 1918–1928 рр., тобто за час секретарювання Агатангела Юхимовича. На сьогодні це найповніша збірка основних діловодних матеріалів ВУАН. Доволі широко представлені у цьому фонді й інші матеріали діловодного й наукового характеру: насамперед, листування з органами влади й управління наукою в Україні, ділова кореспонденція канцелярії Неодмінного секретаря, правління ВУАН з установами і організаціями, окремими особами, звіти, звідомлення, копії протоколів засідань різних академічних інституцій, насамперед підпорядкованих Спільному зібранню, матеріали про майновий і фінансовий стан ВУАН, у справах видавничої діяльності, зокрема матеріали про роботу академічного видавництва. Представлені також матеріали щодо змін статуту ВУАН, особового складу академічних інститутів, документи контрольно-ревізійних комісій, тексти доповідей та звідомлень відділів, окремих кафедр і комісій, інститутів Академії наук.

Другим значним комплексом документів та матеріалів Академії наук є фонд 10 ІР НБУВ. У ньому сконцентровано документи й наукові рукописи академічних інституцій гуманітарного профілю, а також соціально-економічних й правових дисциплін, що існували у межах Історично-філологічного та Соціально-економічного відділів Академії упродовж 1918–1936 рр. Найбільший за обсягом масив складають матеріали установ Історичної секції ВУАН, згодом установ історичного циклу: оригінали, чорнетки й копії протоколів засідань комісій, планів, звідомлень, доповідних записок, звіти співробітників та членів комісій, листування; документи з фінансових та господарських питань тощо. Заслуговують на увагу й деякі матеріали Президії ВУАН щодо атестації наукових працівників, що відклалися у ф. 10, а також документи академічних установ, підпорядкованих безпосередньо Спільному зібранню (згодом Президії) ВУАН: Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України, Комісії для виучування продуктивних сил України та ін.

Матеріали, що висвітлюють функціонування енциклопедичних комісій УАН-ВУАН – Комісії Енциклопедичного словника й Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України, також частково відклалися у фондах особового походження, що зберігаються в ІР НБУВ[5, с.13]. акад. Д. І. Багалія, голови Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (23

січня 1919 р. – 25 лютого 1920 р.) (ф. 80); акад. М. П. Василенка, голови Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (25 лютого 1920 р. – липень 1923 р.) (ф. 40); М. М. Могилянського, керівничого над працями Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (липень 1923 р. – середина 1933 р.) (ф. 131); В. Л. Модзалевського, керівничого над працями Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (8 лютого 1919 р. – 3 серпня 1920 р.) (ф. XII); та ін.

У Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України опрацьовано матеріали ф. 154 «Кошарнівський Микола Григорович (1900–1979) – вчитель, колекціонер» та ф. 210. «Сарана Федір Кузьмович (1921–1995) – український бібліограф і літературознавець, шевченкознавець». Перший з вищезгаданих фондів становить інтерес під кутом зору нашої теми, оскільки містить численне листування фондоутворювача з представниками творчої інтелігенції республіки, насамперед літераторами, а також наявністю у цій кореспонденції фрагментарних, але змістовних відгуків М. Кошарнівського на публікацію спогадів сучасників й енциклопедичні статті, зокрема, в «Українській Радянській Енциклопедії». Матеріали фонду Ф. Сарани, серед іншого, містять його численне листування з вищезгаданим Ю. Меженком. У цій кореспонденції зафіксовані цікаві подробиці «трансферу» Юрія Олексійовича з Ленінграду до Києва, обставини його праці в «УРЕ», оцінка окремих томів енциклопедії, взаємин з колегами, зокрема, з Головним редактором М. Бажаном, тощо [14, с.13].

До другого (після архівів) комплексу джерельних матеріалів слід віднести публікації офіційних документів. Серед останніх непересічне значення мають офіційні «Звідомлення» (звіти) Української Академії наук – Всеукраїнської Академії наук за 1919–1920-ті рр. [16, с.23]. У них міститься, зокрема, важлива інформація щодо діяльності енциклопедичних комісій УАН-ВУАН – Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України й Комісії для складання Енциклопедичного словника. У комплексі цих публікацій надзвичайну цінність має перший академічний звіт – «Перший піврік існування Української Академії Наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 р.» [16, с.23], оскільки у ньому вміщено важливі документи з передісторії заснування та перших кроків діяльності Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України: «Докладна записка» В. Л. Модзалевського «Про програм і порядок видання Біографічного словника діячів українського народу й української землі (науки, літератури, історії, мистецтва та громадського руху)» (10 грудня 1918 р.); подані у додатках до протоколів Спільних зібрань Академії документи провідних співробітників Комісії Біографічного словника – «Життєпис В. Л. Модзалевського», «Спис праць В. Л. Модзалевського»; «Життєпис і реєстр наукових праць Ф. Л. Ернста»; «Життєпис і реєстр наукових праць Н. І. Мірзи-Авак'янц»; «Життєпис і реєстр наукових праць В. О. Романовського» та «Життєпис і реєстр праць П. Я. Стебницького» [16, с. 92].

Безпосередньо до архівних матеріалів примикають три числа друкованого органу редакції скрипниківської «Української Радянської Енциклопедії» – «Бюлетеня УРЕ», які з'явилися друком 1931–1932 рр. [12, с. 21]. Вже у першому числі «Бюлетеня УРЕ» у редакційній статті наголошувався концептуальний задум цього енциклопедичного проекту: «Місце, що його в УРЕ треба дати українці, пов'язання з нею чималої кількості матеріалу, природний інтерес не тільки до наших безпосередніх державних сусідів, як і взагалі до країн із значною українською людністю, але й до територій СРСР із значними компактними масами укра-

їнської людності – усе це не може бути механічно приєднане до того матеріалу, що його дає, скажім, «БСЭ». Потреба органічно пройняти ввесь матеріял матеріялістичною діялектикою, дати в розгорненому вигляді українцеві, особливу увагу дати сусідам і територіям із значними масами українців, нарешті, і тая технічна обставина, що УРЕ повинна мати свій обсяг цілого видання, – усе це разом узяте веде до того висновку, що ми стоїмо перед завданням утворити оригінальну енциклопедію» [16, с. 33]. До певної міри програмно-настановчий характер мала й промова наркома освіти УСРР, Головного редактора «УРЕ» М. Скрипника на засіданні Редакційного бюро енциклопедії 4 грудня 1930 р. – «УРЕ – то наша пролетарська зброя», вміщена у тому ж числі «Бюлетеня УРЕ» [16, с. 23].

Після відновлення державної незалежності 1991 р. істотно збільшилася кількість публікацій документів і матеріалів й у «материковій Україні».

Для з'ясування загальної атмосфери, що у ній розвивався український рух у Російській імперії упродовж перших двох десятиліть XX ст., й відповідно умов, за яких визрів задум й почали реалізовуватися перший вітчизняний енциклопедичний проект XX ст. – чотиритомник «Украинский народ в его прошлом и настоящем», а згодом й енциклопедичні проекти УАН-ВУАН, надзвичайно цінними є опублікований корпус листування двох визначних постатей українського руху – Є. Чикаленка з П. Стебницьким [14, с. 5], а також надрукований 2011 р. на академічному рівні у трьох томах «Щоденник» Євгена Чикаленка 1907–1920 рр., упорядкований Тетяною Остапко.

Технологія виникнення задуму, проблеми формування авторського колективу й процес підготовки проекту «Украинский народ в его прошлом и настоящем» виразно простежуються у кореспонденції М. С. Грушевського з російським академіком-філологом О. О. Шахматовим 1902–1916 рр., опублікованій російським дослідником В. І. Макаровим (м. Єлець) в «Українському історичному журналі» 1996 р. [21, с. 25]. Додаткову цінність цій публікації надає виявлення упорядником листів М. С. Грушевського до свого російського колеги у Санкт-Петербурзькому відділенні Архіву Російської Академії наук – архівосховищі, яке не часто відвідують українські учені. Листи О. О. Шахматова до історика зберігаються у фонді 1235 (родинний фонд Грушевських) у ЦДІА України у м. Києві. Недоліком публікації дослідника з Єльця є не завжди коректне датування листів М. С. Грушевського (а іноді й цілковита відсутність такої хронологічної прив'язки – листи історика публікуються без дат, навіть приблизних), що істотно ускладнює розуміння хронології подій, про які йдеться у кореспонденції, а відтак й не завжди коректне розташування цього листування у публікації в «Українському історичному журналі».

Значний інтерес для висвітлення нашої теми становить серійне видання «Епістолярні джерела грушевськознавства», започатковане Українським історичним товариством (США) й Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Зокрема, 2-й том цієї серії містить, зокрема, листування видатного історика з Ф. К. Вовком й В. К. Липинським, що у ньому в тому числі обговорюються питання підготовки чотиритомної енциклопедії «Украинский народ в его прошлом и настоящем» [21, с. 25]. Проблеми внутрішньоакадемічного життя Всеукраїнської Академії наук другої половини 1920-х рр., фрагментарно – функціонування Постійної комісії УАН-ВУАН для складання Біографічного словника України – висвітлені у збірнику кореспонденції М. Грушевського з Головою НТШ у Львові К. Студинським [19].

Розпочата 1993 р. серійна публікація документів і матеріалів з історії Академії наук – Національної Академії наук України у перших трьох томах видання містить

значну кількість джерельного матеріалу з історії академічних енциклопедичних комісій 1919–1933 рр. Постійної комісії біографічного словника діячів України та Комісії для складання енциклопедичного словника.

Науковим працівником Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського Світланою Миколаївною Ляшко підготовлений та опублікований цінний збірник джерельного матеріалу «Постійна комісія УАН-ВУАН для складання Біографічного словника діячів України. 1918–1933», який містить не лише власне документи до історії цієї академічної комісії, а й цінний науково-довідковий апарат: «Склад співробітників Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (1919–1932)»; «Біографічні довідки про співробітників Комісії»; «Узагальнений список імен діячів України, які згадуються у матеріалах Біографічної комісії». У виданні вміщено також й архівний опис документів Комісії, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського [25, с. 456].

Важливий джерельний матеріал щодо участі видатного історика Івана Крип'якевича у підготовці «Української Загальної Енциклопедії» надрукований львівською дослідницею Тетяною Гуцаленко. У її публікації 2001 р. вміщено 4 листи Головного редактора «УЗЕ» І. Раковського до І. Крип'якевича 1929–1930 рр.; 2 листи І. Крип'якевича І. Раковському 1929–1930 рр. й лист до І. Крип'якевича редактора «УЗЕ» Василя Сімовича від 9 лютого 1934 р. [13, с. 453].

Залаштункові подробиці підготовки «Української Радянської Енциклопедії» 1957–1965 рр. (або «УРЕ» М. Бажана), відверті оцінки якості усього видання й окремих його статей можна з'ясувати завдяки аналізу надрукованого листування двох таких яскравих особистостей, як знаний львівський історик Ярослав Дашкевич (1926–2010) та його старший колега, видатний український бібліограф і книгознавець, керівник Бібліографічної редакції «УРЕ» Юрій Іванов-Меженко.

Таким чином, наявна на сьогоднішній день вітчизняна й зарубіжна історіографія питання не має у своєму активі жодної праці, що у ній би комплексно й системно висвітлювалася історія вітчизняної енциклопедичної справи XX ст. У зв'язку з цим спроба автора заповнити цю історіографічну лакуну видається цілком логічно обґрунтованою.

Наявна джерельна база, що зберігається у центральних та деяких відомчих архівах України, а також опубліковані поодинокі документи й збірники документів і матеріалів, надрукований епістолярій й мемуаристика осіб, причетних до вітчизняних енциклопедичних проектів XX ст., дозволяють висвітлити заявлену нами проблему з достатньою повнотою й вичерпністю.

Список використаних джерел

1. ЦДАВО України. – Ф. 4379. – Оп. 1. – Спр. 10. Листи І. Боберського до різних осіб за 1933 р. Копії, 5 січня – 30 грудня 1933 р., 316 арк.

2. ЦДАВО України. – Ф. 4379. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 116.

3. ЦДАМЛМ України. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 13. Листи Ю. О. Меженка до М. П. Бажана (чернетки), 27 грудня 1955 р. – 28 серпня 1967 р., 8 арк.;

4. ЦДАМЛМ України. – Ф. 535. – Оп. 1. – Спр. 913. Бажан М. П. «Завідуючим науково-галузевими редакціями: Методичні рекомендації [щодо підготовки статей «УРЕС»]». Порядок проведення заключного засідання Головної редакційної колегії «Української

5. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 1225. – Оп. 1. – Спр. 70: Папери О. Г. Лотоцького: Листи О. О. Русову Д. Антоновича, Б. Грінченка, М. Грушевського, В. Доманицького, І. Житецького, А. Кримського, М. Славінського й двох кореспондентів з нерозбірливими підписами, 1905–1906 рр., 29 арк.

6. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 828: Листи О. О. Шахматова, 3 травня 1902 р. – 11 березня 1915 р., 35 арк.

7. Центральний державний архів громадських об'єднань України: Путівник / Держкомархівів України. ЦДАГО України; автори-упоряд.: Б. Іваненко (кер.), О. Бажан,

А. Кентій, Н. Маковська, А. Соловйова; редкол.: Р. Пиріг (голова) та ін. – К.: Держкомархівів України, 2001. – С. 243–282.

8. ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 211. Тексти статей до «Української Загальної Енциклопедії» (авт. – Д. Антонович, А. Артимович, В. Біднов), 407 арк.;

9. Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник / НАН України: Національна б-ка України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису / [О. С. Боляк, С. О. Булатова, Т. І. Воронкова та ін.]; [редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін.]. – К.: НБУВ, 2002. – 766 с.

10. Боберський І. Канада: [Україна: неполітична еміграція] / Іван Боберський // Українська Загальна Енциклопедія : Книга знання: В 3 т. / [Під гол. ред. Івана Раковського]. – Львів – Станиславів – Коломия, [1935]. – Т. 3: С – Я. – С. 982–985.

11. Борчук С. Нарада в Агітпропвідділі ЦК КП(б)У 18 грудня 1929 р. – обговорення стратегії підготовки Великої Української Радянської Енциклопедії / С. М. Борчук // Вісник Прикарпатського університету : Історія. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 20. – С. 99–107.

12. Бюлетень УРЕ: Орган редакції Української Радянської Енциклопедії : Виходить неперіодично. – Харків, 1931. – Квітень. – № 1. – 48 с.

13. Гуцаленко Т. Участь Івана Крип'якевича у створенні «Української Загальної Енциклопедії»: За матеріалами листування / Т. Гуцаленко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наук. праць / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича / [редкол. : Я. Ісаєвич (відп. ред.) та ін.]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 453–458.

14. Євген Чикаленко – Петро Стебницький. Листування. 1900–1922 рр. / НАН України. Інститут укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського / [упоряд.: Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко; вступ. стаття Н. Миронець, І. Старовойтенко]. – К.: Темпора, 2008. – 628 с.

15. Завдання Бюлетеню : [Редакційна] // Бюлетень УРЕ : Орган редакції Української Радянської Енциклопедії. – 1931. – Квітень. – № 1. – С. 3.

16. Звідомлення про діяльність Української Академії Наук у Київі до 1 січня 1920 р. – К. : Друкарня УАН, 1920. – 95 с.

17. Історія Академії наук України 1918–1923: Документи і матеріали / АН України; Інститут української археографії; ЦНБ ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства, Ін-т рукопису / [упоряд.: В. Г. Шмельов (ст. упорядник), В. А. Кучмаренко, О. Г. Луговський та ін.]; [редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.), П. Д. Овчаренко (заст. відп. ред.), Г. В. Боряк та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 376 с.

18. Кленович Л. До методології пляну УРЕ / Л. Кленович // Бюлетень УРЕ : Орган редакції Української Радянської Енциклопедії. – 1931. – Квітень. – № 1. – С. 7–15.

19. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / [Упоряд., археогр. передмова Г. Сварник]; [вступна стаття Я. Дашкевича] / НАН України : Львівське відділення Ін-ту укр. археографії і джерелознавства ім. М. С. Грушевського; ЦДІА України у м. Львові; УВАН у США]. – Львів – Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1998. – № XX. – 268 с.

20. Листи Степана Рудницького до Софії та Станислава Дністрянських (1926–1932) / Упоряд., вступна стаття та прим. Миколи Мушинки. – Едмонтон : Вид-во Канадського ін-ту українських студій Альбертського ун-ту, 1991. – 91 с.

21. Листування М. С. Грушевського й О. О. Шахматова / [Публ. В. І. Макарова] // Укр. іст. журн. – 1996. – № 5. – С. 89–106; № 6. – С. 25–38.

22. Листування Михайла Грушевського / Укр. іст. т-во; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України / [ред. Л. Винар]; [упоряд.: Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич]. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – Сер. «Епістолярні джерела грушевськознавства». – Т. ІІ. – 413 с.

23. Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969) / [Упоряд. Р. Дзюбан, Г. Сварник; ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ історичних колекцій. – Львів : Льв. нац. наукова бібліотека імені В. Стефаника, 2009. – 374 с.

24. Перший піврік існування Української Академії Наук у Київі та начерк її праці до кінця 1919 р. / Видання Української Академії Наук. – К. : Друкарня Українського Наукового Т-ва, 1919. – 176 с.

25. Постійна комісія УАН-ВУАН для складання Біографічного словника діячів України. 1918–1933: Документи. Матеріали. Дослідження / Автор-упорядник С. М. Ляшко; [НАН України: Національна б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень, Ін-т рукопису]. – К. : НБУВ, 2003. – 688 с.

26. Сарана Ф. К. 75-річчя з дня народження Ю. О. Меженка / Ф. К. Сарана // Укр. іст. журн. – 1967. – № 6. – С. 135–136.

27. Сарана Ф. К. Ю.О. Меженко : Життя й діяльність / Ф. К. Сарана, І. Г. Шовкопляс // Ю.О. Меженко (1892–1969) : Матеріали до біографії / [Укл.: Т. А. Ігнатова, Н. В. Козакова, Н. В. Стрішенець]; [вступна ст. Ф. К. Сарани, І. Г. Шовкопляса]; [відп. ред. О. С. Онищенко] / НАН України : ЦНБ ім. В. І. Вернадського; Інститут укр. археографії; Канадський інститут укр. студій, Альбертський ун-т. – К. : Інститут історії України НАН України, 1994. – С. 11–35.

28. Сварник Г. Між Києвом і Львовом: Листування Юрія Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969) / Г. Сварник // Український археографічний щорічник : Нова серія. – К., 2009. – Вип. 13/14 (Український археографічний збірник. Т. 16/17). – С. 191–198.

29. Скрипник М. УРЕ – то наша пролетарська зброя: Промова на засіданні Редбюра УРЕ з 4 грудня 1930 р. / М. Скрипник // Бюлетень УРЕ: Орган редакції Української Радянської Енциклопедії. – 1931. – Квітень. – № 1. – С. 3–8.

30. У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / [Упоряд.: О. Гайова, У. Єдлінська, Г. Сварник]; [передмова У. Єдлінської] / АН України : Археографічна комісія, Інститут укр. археографії; Головархів при Кабінеті Міністрів України: ЦДІА України у Львові. – К. : Наукова думка, 1993. – 768 с.

31. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / [Упоряд., археогр. передмова Г. Сварник]; [вступна стаття Я. Дашкевича] / НАН України : Львівське відділення Ін-ту укр. археографії і джерелознавства ім. М. С. Грушевського; ЦДІА України у м. Львові; УВАН у США]. – Львів – Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1998. – № XX. – 268 с.

32. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917) / Євген Чикаленко / [упоряд. Тетяна Осташко]. – К. : Темпора, 2011. – 480 с.

Borchuk S.M. WORLD ENCYCLOPAEDISTS MATERIALS IN UKRAINIAN ARCHIVES. *The current source base, which is represented by several thematic personal funds in central state archives of Ukraine, adequately provides comprehensive coverage of encyclopedic history of domestic affairs twentieth century.*

The basic archives of Ukraine are shown, which have funds and materials on the history of Ukrainian encyclopaedist coverage. There are described the content assets, their fullness and information component, and also the importance for the study of the history of the Ukrainian encyclopedias. There is emphasized the attention and to the source materials Vernadskiy Library funds, as well as funds and affairs of other agencies.

Thus, there is domestic and foreign historiography and the question has not any work in its active way that it would comprehensively and systematically covered encyclopedic history of the domestic affairs of the twentieth century. That's why, the author attempts to fill this historiography gap seems quite logically justified.

The current source base is stored in the central and some departmental archives of Ukraine and there are also published rare documents and collections of documents and printed correspondence and memoirs of those involved in domestic encyclopaedic projects of the twentieth century and they let to highlight our declared problem with sufficient fullness and completeness .

Keywords: *entsyklopedystika, Region, encyclopedias.*

Борчук С.Н. ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИСТИКА В МАТЕРИАЛАХ УКРАИНСКИХ АРХИВОВ. *Раскрываются основные архивы Украины, в которых есть фонды и материалы по освещению истории украинской энциклопедистики. Описаны содержание фондов, их наполненность и информационная составляющая, а также важность для исследования истории создания отечественных энциклопедических изданий. Акцентируется внимание и на исходных материалах фондов библиотеки Вернадского, а также на фондах и делам других учреждений.*

Ключевые слова: *энциклопедистика, регион, энциклопедические издания.*

ТУРИЗМОЗНАВСТВО

УДК [330.34:504.062]:630*907.9

РОЗВИТОК РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ ЛІСОВОГО ФОНДУ В РАМКАХ КОНЦЕПЦІЇ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Е.А. Кульчицька

Національний лісотехнічний університет України

Рекреаційно-туристичну діяльність розглянуто як один з видів діяльності лісогосподарських підприємств. Корпоративну соціальну відповідальність розглянуто як інструмент забезпечення сталого розвитку лісового господарства загалом, та рекреаційно-туристичної діяльності на території лісового фонду, зокрема. Розглянуто основні цільові аудиторії соціально відповідальної комунікаційної стратегії рекреаційно-туристичного господарства та інструменти впливу на них. Розглянуто основні компоненти внутрішньої та зовнішньої соціальної відповідальності підприємства, а також зазначені переваги їх застосування. Зазначено також необхідність розробки рекомендацій з формування звітності у сфері сталого розвитку для лісових господарств та рекреаційно-туристичних підприємств, що здійснюють свою діяльність на території лісового фонду.

Ключові слова: *рекреаційно-туристична діяльність, території лісового фонду, сталий розвиток, корпоративна соціальна відповідальність.*

Вступ. Основою розвитку рекреаційно-туристичної діяльності (РТД) є природні рекреаційно-туристичні ресурси та умови, серед яких провідне місце належить лісам. Внаслідок урбанізації попит на відпочинок у лісі зростає, що зумовлює необхідність у розробленні системи заходів для запобігання негативному впливові рекреаційних навантажень на території лісового фонду та пошуку джерел фінансування таких заходів [2, с.4]. На цей час можливості лісового фонду Львівської області для розвитку РТД використовуються тільки частково. РТД на території лісового фонду проводиться здебільшого спонтанно, без довгострокових чітко виражених цілей, має локальний і обмежений характер, що негативно впливає на ефективність використання рекреаційних ресурсів лісу [2, с.169]. Одним із напрямів ефективнішого використання рекреаційних ресурсів лісу є розвиток РТД лісовими господарствами на принципах концепції сталого розвитку та концепції корпоративної соціальної відповідальності.

Огляд літератури. Питанням корпоративної соціальної відповідальності присвячені праці А. Галинздра, О. Гогулі, Е. Копатько, І. Кудінова, Т. Мамотова, І.А. Римара, Е. Ромат, Н. Самовол, С. Шумихіна. Застосування концепції соціальної відповідальності у лісовому секторі відобразили у своїх працях Є. Мішенін, Г. Мішеніна, О. Степанова, В. Польовська, О. Дячишин, І. Ярова, П. Гуртадо, Е. Гансен, Х. Джаслін, Р. Панвар, Я. Карна. В праці [6] зазначено, що 61 компанія зі 100 найбільших компаній світу у лісовому секторі формують звіти зі сталого розвитку (sustainability reports). Причому кількість таких компаній зростає. Але більшість таких компаній знаходиться у розвинутих країнах. Лісова сертифікація та екомаркування є важливими інструментами здійснення менеджменту лісового господарства на умовах сталого розвитку, але Р. Панвар та Е. Хансен [6] зазначають, що за допомогою концепції корпоративної соціальної відповідальності можна піти набагато дальше.

Виклад матеріалу. Лісогосподарське підприємство – це складна система, яка своєю чергою складається з низки підсистем, в т.ч. з підсистеми рекреаційно-туристичного лісокористування [2, с.

21]. Згідно концепції сталого розвитку функціонування рекреаційно-туристичного господарства, як природосоціогосподарської системи, повинно задовольняти три ключові умови:

– система повинна бути «економічно самодостатньою – може оплачувати своє функціонування (витрати покриваються надходженнями);

– екологічно стійкою – може підтримувати довгострокову життєздатність своїх екосистем;

– соціально сприятливою – однаковою мірою задовольняти культурні, матеріальні та духовні потреби суспільства» [3, с. 232].

В зв'язку з цим, пропонуємо розглядати концепцію корпоративної соціальної відповідальності як інструмент для досягнення сталого розвитку природосоціогосподарської системи, у тому числі рекреаційно-туристичного господарства. Отже, метою представленого дослідження є імплементація основних положень концепції соціальної відповідальності для забезпечення сталого розвитку рекреаційно-туристичної діяльності на території лісового фонду.

«Корпоративна соціальна відповідальність – це відповідальність компанії перед усіма людьми та організаціями, з якими вона стикається в процесі життєдіяльності та перед суспільством в цілому» [1, с. 8].

Цільовими аудиторіями соціально відповідальної комунікаційної стратегії рекреаційно-туристичного господарства можуть бути:

• працівники господарства, від ступеня мотивації яких значною мірою залежить успіх досягнення поставлених цілей. Керівництво підприємства має приділяти увагу мотивації персоналу на якісне, екологічно свідоме обслуговування споживачів рекреаційно-туристичних послуг;

• існуючі та потенційні споживачі рекреаційно-туристичних послуг, взаємозв'язок з якими необхідно налагодити ще перед тим, як вони вирішать відвідати рекреаційну територію, особливо природоохоронного значення;

• маркетингові посередники (туристичні та екскурсійні бюро, агентства тощо), співпраця з якими на комерційній основі розширює можливості з інформування потенційних відвідувачів про рекреаційно-туристичні послуги та обмеження, яких необхідно дотримуватися, щоб уникнути конфліктів між природоохоронними і рекреаційними функціями лісових територій;

• контактні аудиторії (фінансові кола, міжнародні фонди можуть долучитися до розвитку рекреаційно-туристичного господарства, надаючи природоохоронні інвестиції, екологічні гранди, пільгові екологічні кредити тощо; громадські організації можуть надавати спонсорську допомогу, а засоби масової інформації – забезпечувати природоохоронну пропаганду та соціально спрямовану пропаганду);

• місцеве населення (робота має бути спрямована на посилення значущості лісових територій в очах місцевих мешканців і зміну їхнього ставлення до природоохоронних проблем);

• виробники туристичних послуг (засобів розміщення, харчування, транспортного обслуговування тощо), з якими лісогосподарське підприємство може співпрацювати на комерційній основі у розробці та просуванні рекреаційно-туристичного продукту;

• органи державної влади та управління (лобіювання інтересів, участі у загальнодержавних програмах, для отримання державного фінансування, зокрема, природоохоронних заходів та вирішення соціальних проблем) [2, с. 150].

Соціально відповідального та екологічно збалансованого розвитку рекреаційно-туристичної діяльності на лісових територіях можна досягти за допомогою застосування комплексу маркетингових комунікацій, зокрема, таких основних засобів впливу на цільову аудиторію:

• екологічно орієнтованої реклами

– для поширення інформації про послуги, про рекреаційні території, у тому числі природоохоронного значення з наголошенням на їх природоохоронній цінності, особливостях природоохоронного статусу з метою формування адекватного ставлення цільової аудиторії до рекреаційної території;

• пропаганди, яка передбачає використання редакційного, а не платних місця і часу в усіх засобах поширення інформації, доступних для цільової аудиторії з метою формування екологічно орієнтованого попиту на лісові види відпочинку;

• засобів стимулювання збуту послуг з найменшим негативним впливом на екосистему, а також регулювання сезонних коливань рекреаційних навантажень тощо;

• персонального продажу, що дасть змогу налагодити індивідуальний контакт зі споживачем для врахування індивідуальних вимог до послуг та для інформування про обмеження, яких слід дотримуватись, щоб зберегти довкілля [2, с. 151].

Соціальну відповідальність поділяють на дві групи: внутрішню та зовнішню [1, с. 9].

До внутрішньої соціальної відповідальності відносять ділову практику щодо власного персоналу: забезпечення безпеки праці, стабільної виплати заробітної плати, підтримка серед персоналу соціально значущої заробітної плати, яка б давала змогу утримувати сім'ю та забезпечити стабільний споживчий попит, додаткове медичне та соціальне страхування працівників, розвиток людських ресурсів через навчальні програми та програми підготовки і підвищення кваліфікації працівників, допомога в критичних ситуаціях і підтримка ветеранів-пенсіонерів тощо. Внутрішня корпоративна соціальна відповідальність спрямована на те, щоб через справедливе ставлення до себе працівники були зацікавлені робити максимальний внесок у розвиток підприємства, прагнули максимальної вигоди для підприємства.

До зовнішньої соціальної відповідальності можна віднести природоохоронні заходи та заходи з благоустрою рекреаційних територій для створення комфортних умов для відпочинку та захисту навколишнього середовища від негативної дії рекреаційних навантажень, робота з місцевим населенням, споживачами рекреаційно-туристичних послуг, туристичними фірмами та іншими цільовими групами за допомогою таких засобів як екологічно орієнтовані реклама, пропаганда, засоби стимулювання збуту та персонального продажу, суть яких описана вище.

Основними перевагами корпоративної соціальної відповідальності є підвищення продуктивності праці, зниження плинності кадрів, підвищення репутації, збільшення обсягів наданих послуг, покращення фінансових показників, покращення відносин з місцевим населенням, місцевими властями тощо.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження була зроблена спроба імплементації загальних положень концепції соціальної відповідальності до умов функціонування рекреаційно-туристичного господарства, як однієї з підсистем лісогосподарських підприємств. Зазначені теоретичні положення корпоративної соціальної відповідальності лісогосподарських підприємств та рекреаційно-туристичних господарств потребують подальшого розвитку. Особливої уваги заслуговує розробка рекомендацій щодо звітності зі сталого розвитку як лісогосподарських підприємств, так і рекреаційно-туристичних, використовуючи основні положення «Керівництва зі звітності в сфері сталого розвитку» версії G4, розроблені Global Reporting Initiative (GRI).

Література

1. Белз // Галицька брама. – Львів : Центр Європи, 2005. – № 7–9. – С. 127–129.

2. Гогуля О.П. Соціальна відповідальність бізнесу / О.П. Гогуля, І.П. Кудінова. – К. : Вид-во Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2008. – 79 с.

3. Кульчицька Е.А. Еколого-економічні засади рекреаційно-туристичної діяльності на території лісового фонду: дис. …канд.. екон. наук: 08.00.06 / Кульчицька Евеліна Антоніївна. – Львів, 2013. – 284 с.

4. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: Учебник / Под. ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Суми : ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.

5. David Crowther Corporate social responsibility [Електронний ресурс] / David Crowther, Güler Aras. – Режим доступу : http://mdos.si/Files/defining-corporate-social-responsibility.pdf.

6. Panwar R. Corporate social responsibility in forestry [Електронний ресурс] / R. Panwar, E. Hansen // Unasylva. – 2008. – Vol. 59, № 230. – Режим доступу : http://www.fao.org/ docrep/011/i0440e/i0440e00.htm.

7. PricewaterhouseCoopers. 2007. Growth: global forest, paper & packaging industry survey [Електронний ресурс]. 2007 edition: Survey of 2006 results. – Режим доступу : www.pwc.com/fppsurvey07.

Kulchytska E.A. TOURISM AND RECREATION DEVELOPMENT ON THE FOREST AREAS IN THE FRAME OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY CONCEPTION. *Recreation and tourism activity were considered as forest use activities. It was noted that recreation and tourism activity should be provided in the frame of sustainable development conception and corporate social responsibility conception. And corporate social responsibility was considered as a tool to insure sustainable forestry and sustainable recreation and tourism activity on the forest areas. The main stakeholders to the recreation and tourism activity of the forestry were described. Tools of mass communications (environmental advertising, sales promotion, public relations and so on) were identified to affect on stakeholders. Components of internal and external corporate social responsibility were presented. Advantages of corporate social responsibility were noted (increase of labor efficiency, decrease of staff turnover, improvement of image, increase of selling, improvement of finance indicators, good relationships with local authorities).*

The Global Reporting Initiative (GRI) includes supplements for specific sectors as part of its Reporting Framework. However, there is no such supplement for the forestry sector and for recreation and tourism activity on the forest areas. So further researches should be focused on the developing of sustainability reporting guidelines for forestry and for recreation and tourism activity on the forest areas.

Keywords: *recreational and tourism activity, forest areas, sustainable development, corporate social responsibility.*

Кульчицкая Е.А. РАЗВИТИЕ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ ЛЕСНОГО ФОНДА В РАМКАХ КОНЦЕПЦИИ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ. *Рекреационно-туристическая деятельность рассмотрена как один из видов деятельности лесохозяйственных предприятий. Корпоративная социальная ответственность рассмотрено как инструмент обеспечения устойчивого развития лесного хозяйства в целом, и рекреационно-туристической деятельности на территории лесного фонда, в частности. Рассмотрены основные целевые аудитории социально ответственной коммуникационной стратегии рекреационно-туристического хозяйства и инструменты воздействия на них. Рассмотрены основные компоненты внутренней и внешней социальной ответственности предприятия, а также указаны преимущества их применения. Указано необходимость разработки рекомендаций по формированию отчетности в области устойчивого развития для лесных хозяйств и рекреационно-туристических предприятий, осуществляющих свою деятельность на территории лесного фонда.*

Ключевые слова: *рекреационно-туристическая деятельность, территории лесного фонда, устойчивое развитие, корпоративная социальная ответственность.*

УДК 379.85

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В РЕСТОРАННОМУ ГОСПОДАРСТВІ

М.В. Клапчук, В.І. Біян, Б.В. Брухлій
Львівський інститут економіки і туризму

Найважливішими інноваціями в ресторанній справі є інформаційно-комп'ютерні технології, які розроблені спеціально для таких підприємств. Також важливими є інновації в сфері будівництва ресторанних господарств та їх облаштуванні згідно нових тенденцій і вимог. Іншою групою інновацій є інновації в приготуванні страв чи зміні їх смакових та інших властивостей в порівнянні із класичним блюдом.

Впровадження інновацій є вимушеним кроком в розвитку суспільства, тому що зараз як ніколи загострилася проблема обмеженості ресурсів на планеті. В сучасному світі все більше уваги приділяються екологізації та енергоощадності підприємств, в тому числі і ресторанних. Використання нетрадиційних джерел енергії в ресторанному бізнесі має великий потенціал, тому що ця галузь господарства дуже залежить від тарифів на електроенергію і газ.

Ключові слова: *Інновація, ресторанне господарство, екологія, енергоефективність, енергоощадність, інформаційні технології.*

Актуальність теми. Сучасний світ вимагає від людини освоювати нові технології, щоб створити навколо себе більш комфортне середовище існування. Інновації несуть за собою великі перетворення, інколи такі, що змінюють спосіб життя, або ж навіть світогляд цілого суспільства. Інновації в ресторанному бізнесі мають бути не менш прогресивними, ніж в інших сферах господарювання людини і бути спрямованими на вирішення існуючих проблем. Крім того, вони повинні допомагати споживачу розкрити нові смаки, можливості, комфортніші умови обслуговування, що можуть стати не тільки візитівкою ресторану і вирізнити його серед інших закладів харчування, а й задати темп в розвитку ресторанного бізнесу. Впровадження інновацій є вимушеним кроком в розвитку суспільства, тому що зараз як ніколи загострилася проблема обмеженості ресурсів на планеті.

Огляд літератури. Проблемні аспекти створення передумов для інноваційного розвитку підприємств, у тому числі шляхом формування та зміцнення інноваційного потенціалу, останнім часом активно досліджуються вченими, про що, зокрема, свідчать наукові публікації Л.Федченка [18], І. Романенко [14], Т. Коно [5], Н. Малахова [6], В. Іжевського [24], В. Найдюк [8,9], Н. Чухрай [22], В. Чабан [21] та ін. Деякі особливості інноваційної діяльності закладів і підприємств ресторанного господарства висвітлювалися у дослідженнях П'ятницької та співавторів [10-12] та в роботах М. Оттенбечер і Дж. Ґнос [2], П. Джонс [1], О. Давидової та Н. Полстяна [3], Л. Яцун і О. Борисової [23] та ін. Проте комплексно питання інноваційного розвитку підприємств ресторанного господарства вивчалися мало.

Виклад матеріалу. Поняття «нове», «новина», «новація», «інновація», «нововведення» віддзеркалюють шлях розвитку, який веде до змін через прискорення поступовості руху та оновлення всіх елементів процесу: принципів, методів, цілей, що потребує подолання укорінених звичок, взаємозв'язків, стійких тенденцій і породжує нову якість, як-то: оновлену матеріально-технологічну базу, систему управління, суспільні відносини, новий спосіб життя [13, с. 25].

Термін «інновація» (від англ. innovation – нововведення) характеризує

якісні зрушення в процесі виробництва. Незважаючи на те, що поняття «інновація» є дуже відомим і вживаним у різних сферах діяльності, дотепер не існує загальноприйнятого його визначення [13, с. 20].

Західні дослідники (Б. Санто, В. Д. Хартман, Б. Твісс, Г. Перлакі, Е. Менсфілд, Р. Фостер, Й. Шумпетер, П. Друкер та ін.) трактують категорії інноватики залежно від об'єкта та предмета свого дослідження. Наприклад, Ф. Ніксон вважає, що інновація – це сукупність виробничих, технічних і комерційних заходів, які ведуть до появи на ринку нових та вдосконалених промислових процесів і обладнання [4, с. 72–74]. На думку Б. Санто, інновація – це суспільно-техніко-економічний процес, який через практичне використання ідей та винаходів призводить до створення кращих за своїми якостями виробів, технологій та дає прибуток (у разі, коли інновація орієнтована на економічну вигоду), її поява на ринку може принести додатковий дохід [13, с. 95]. Й. Шумпетер трактує інновацію як нову науково-організаційну комбінацію виробничих чинників, створену підприємницьким духом. Саме Й. Шумпетером уперше був введений у науковий лексикон термін «інновація», що в буквальному перекладі означає «втілення наукового відкриття, технічного винаходу в новій технології або новому виді виробу». Крім того, інновація розглядалась Й. Шумпетером як нова функція виробництва, «нова її комбінація» [20, с. 248]. К. Найт – відомий спеціаліст у сфері інноватики дає таке визначення: «Нововведення – це впровадження будь-чого нового відносно організації чи її безпосереднього оточення» і розглядає нововведення «як особливий випадок процесу змін в організації» [7, с. 47]. Х. Барнет визнає нововведенням будь-яку ідею, діяльність чи речовий результат, які відрізняються за своїми якісними ознаками від існуючих форм [5, с. 167–168].

Найважливішими інноваціями в ресторанній справі є інформаційно-комп'ютерні технології, які розроблені спеціально для підприємств ресторанного господарства. Вони дозволяють значно спростити, оптимізувати і прискорити цілий ряд рутинних, специфічних для цього бізнесу операцій. Проте їх розповсюдженню в Україні заважають, по-перше, не насиченість попиту на послуги ресторанного господарства, по-друге, низька технологічна культура населення [18, с. 205].

Зручність автоматизації та інформатизації процесів на підприємстві ресторанного господарства очевидно не тільки з точки зору «ведення справ», а й з позицій клієнтів, так як інформаційні системи дозволяють більш оперативно працювати з розрахунками клієнтів, черговістю обслуговування, забезпеченістю пропонованого меню всіма необхідними інгредієнтами, без побоювання, що їх або не вистачить і всю другу половину вечора меню скоротиться наполовину, або, навпаки, їх виявиться в надлишку і вони з часом втратять свої споживчі якості, так і не потрапивши на стіл у складі страви [3, с. 404].

Також однією з основних ІТ-інновацій для ресторанного бізнесу є впровадження комплексу web- і телекомунікаційних рішень для взаємодій з клієнтами. В результаті все частіше з'являються послуги доставки додому замовлень, зроблених по телефону та Інтернет [3, с. 404].

Успішність цієї високотехнологічної послуги визначається загальним для всіх інтерактивних систем віддаленої роботи з клієнтом вимогою вичерпного характеру інформації та можливостей, що надаються клієнту дистанційними інтерактивними системами. Сайт не повинен містити застарілої інформації про ціни, інформацію про відсутні на даний момент страви, а також містити якомога менше «неактивних» елементів, виключно ознайомчого характеру. Такі системи повинні підтримуватися професійними

call-центрами, які зобов'язані надати будь-яку допомогу клієнтові у формуванні замовлення, повідомити про орієнтовний час доставки і т.д. [17, с. 72].

Багатообіцяючим напрямком використання web- і телекомунікаційних технологій є технології з нарощування потоку клієнтів ресторанів і непрямої реклами ресторанних закладів. В даному випадку пробки на дорогах якраз можуть бути звернені на користь підприємствам ресторанного господарства. Мова йде про RFID-технології. Системи поки мало поширені в Україні, але вже міцно завоювали популярність за кордоном [3, с. 403].

Суть технології – в розміщенні поблизу ресторанів RFID-міток, які можуть прочитуватися спеціальними портативними пристроями за допомогою Wi-Fi, Bluetooth або мобільного зв'язку. Відбувається зв'язок з сервером, на якому зберігається найрізноманітніша інформація про даний ресторан. Відповідна інформація далі може бути передана на спеціальний портативний пристрій, що є у власника [14, с. 200]. Таким чином, власник даного кишенькового персонального комп'ютера, наприклад, заблукавши або стоячи в пробці, отримує можливість переглянути меню зареєстрованого пристроєм, розташованого поблизу ресторану, дізнатися про наявність вільних місць, систему знижок і бонусів і т.д. [3, с. 405].

Подібні технології дозволяють також економити ресторану на рекламі – дійсно, потреба в рекламних щитах відпадає, якщо ресторан автоматично детектується мобільним телефоном, коли його власник проїжджає повз заклад харчування на автомобілі [16, с. 23].

Також важливими є інновації в сфері будівництва ресторанних господарств та їх облаштуванні згідно нових тенденцій і вимог. В сучасному світі вже більше уваги приділяються екологізації та енергоощадності підприємств, в тому числі і ресторанних. Часто ці інновації є взаємопов'язані чи взаємодоповнюючі. До екологічних та енергоощадних інновацій можна віднести такі процеси: розроблення і випуск нових екологічно чистих продуктів і створення потужностей для їх виробництва, розроблення різних варіантів використання нових і поновлюваних джерел енергії; погодженого розвитку всіх функціональних ланок процесів добування ресурсів, їхнього перероблення, використання відходів і відтворення цих ресурсів; розроблення й використання ресурсозберігаючої техніки, розроблення і впровадження маловідходних і безвідходних технологій, що забезпечують комплексне освоєння природних ресурсів, розроблення біотехнології; освоєння нових територій, а також розширення тих, що діють, з урахуванням екологічної безпеки населення і виробництва; впровадження нових організаційних форм, включаючи удосконалення організаційно-територіальної структури потенційно небезпечних виробництв, з метою зниження їх екологічної небезпеки; формування нового мислення у розробників інновацій з точки зору необхідності їх екологізації шляхом впровадження обов'язкової екологічної освіти. Більшість із переліченого можливе для застосування в ресторанній індустрії.

Використання нетрадиційних джерел енергії в ресторанному бізнесі має великий потенціал, тому що ця галузь господарства дуже залежить від тарифів на електроенергію і газ. Від цін на електрику і газ залежить і ціна кінцевого продукту, що реалізується в ресторані, так як в ціну страви входять також і витрати на оплату комунальних платежів. Зекономлені кошти можна використовувати в інших цілях – збільшити витрати на рекламу, збільшити зарплатню персоналу і встановити цінову політику в ресторані, яка не буде залежати від тарифів на енергоносії, що може привернути більшу кількість клієнтів в заклад харчування. Самостійне електропостачання, водонагрів, опалення приміщень можуть ви-

рішити низку проблем в ресторані, а також позитивно вплинути на навколишнє середовище, що зараз є дуже важливим питанням, яке потребує негайного вирішення у всьому світі [19, с. 17].

Заходи щодо енергозбереження в системах опалення, вентиляції та кондиціювання повітря умовно можна поділити на наступні групи:

1. Організація обліку й контролю з використання енергоносіїв. Організація приладового обліку теплової енергії й витрат теплоносія дозволяє виявити фактичне споживання теплової енергії, що може відрізнятися від проектного теплового навантаження будівель і споруд. За відсутності приладового обліку теплопостачальні організації часто використовують систему тарифів і питомих нормативів опалення та гарячого водопостачання із понижуючими коефіцієнтами, що призводить до перевищення обсягів теплової енергії, за яку платить споживач. Організація обліку й контролю повинна стимулювати впровадження енергозберігаючих заходів.

2. Об'ємно-планувальні, будівельно-конструктивні заходи щодо енергозбереження. Ці заходи пов'язані зі зменшенням теплових втрат і теплопостачання. Їх реалізація пов'язана з такими аспектами:

– вибір орієнтації будинку залежно від сторін світу;

– вибір форми будинку в плані й по вертикалі, застосування сонцезахисних пристроїв;

– зменшення витрат енергії на штучне освітлення;

– вибір ступеня й характеру засклення.

Загалом ці заходи впроваджуються на стадії проектування будівель.

3. Технічні заходи з енергозбереження. До них відноситься вдосконалення інженерних систем і їхніх елементів, а саме: місцевого й центрального теплопостачання, водопостачання, опалення, гарячого водопостачання, вентиляції, кондиціювання. До цієї групи заходів щодо енергозбереження належать:

– уточнення розрахункових умов (вибір розрахункових температур зовнішнього й внутрішнього повітря, правильний вибір необхідної кількості свіжого повітря);

– зменшення інфільтрації (створення підпору, повітряних завіс та ін.);

– зниження втрат (ізоляція трубопроводів і повітроводів, зменшення коефіцієнтів гідравлічних та аеродинамічних втрат, виключення витоків теплоносія, підвищення ККД устаткування);

– використання попереднього нагрівання й охолодження теплоносіїв;

– комбінування систем між собою (наприклад, центральна й автономна системи кондиціювання повітря) та з іншими системами (наприклад, комбінування системи вентиляції і кондиціювання повітря та системи опалення);

– автоматизація процесів теплопостачання й підготовки повітря;

– якісне та кількісне регулювання.

4. Енергозбереження шляхом утилізації природної теплоти й холоду, використання вторинних енергоресурсів, зменшення теплових втрат. Ці заходи передбачають:

– використання природної теплоти і холоду (води, зовнішнього повітря, ґрунту);

– використання внутрішніх джерел теплоти і холоду (теплоти і холоду повітря, теплоти джерел освітлення, нагрівальних приладів, стічних вод тощо);

– пасивне й активне використання сонячної енергії;

– використання теплонасосних установок з метою підвищення потенціалу природних джерел теплоти [15, с. 152].

Популярність в Україні набирають сонячні колектори чи їх похідні. На українському ринку широке поширення отримали моделі сонячних колекторів таких виробників, як «Buderus», «Rehau», «Viessmann», «Vaillant», «Wolf» (всі Німеччина), «ThermoSolar» (Німеччина-

Словаччина), «Chromagen» (Ізраїль), «Ferroli», «Immergas» (обидві – Італія), «Rucelf» (Китай), «Solver» (Польща), «Аванте», «Атмосфера», «Ітнелкон України» (бренд «Зелена енергія»), «СІНТЕК» (SintSolar), «Техно-АС» (усі – Україна). Компанії пропонують різні види сонячних колекторів, що відрізняються за зовнішнім виглядом, внутрішнім устроєм, принципом перетворення сонячної енергії, спеціалізації.

Також для опалення закладів харчування можна використовувати систему інфрачервоної теплої підлоги, яка живиться від електроенергії. Системи прихованого опалення, наприклад, тепла підлога все більше набирають популярність в Україні. Останнім часом до досить звичних варіантів теплих підлог (водяному і з електропідігрівом) додалося таке конструктивне рішення як тепла підлога на інфрачервоних нагрівальних елементах. При нагріві інфрачервоної теплої підлоги до температури 40–50°, цей елемент випромінює інфрачервоні хвилі, які нагрівають усі предмети на своєму шляху. Принцип роботи такого обігріву той же, що і сонячних променів, частиною яких є інфрачервоне випромінювання. Інфрачервона тепла підлога характеризується високою енергоефективністю, оскільки в тепло перетвориться до 95 % випромінюваної енергії. Технологія опалення приміщень за допомогою інфрачервоних теплих підлог являється сьогодні однією з найпрогресивніших. ІФЧ підлога суттєво економічніша за теплі підлоги з електричним кабельним підігрівом. Добове споживання енергії такої підлоги не перевищує 30–70 Вт на 1 м2 площі в годину навіть в холодну пору року. Хоча ця величина залежить і від рівня теплоізоляції приміщення. Практично немає таких видів підлогового покриття, які не можна було б використовувати разом з ІФЧ плівкою. Нагрівання площини підлоги при такому джерелі тепла зазвичай не перевищує 4-5 хв. [25].

Такі характеристики дають можливість застосовувати інфрачервону теплу підлогу практично в будь-кому приміщення: житлових, службових. Інфрачервона тепла підлога широко застосовується в квартирах, заміських будинках, школах, офісах, медичних установи, виробничих і сільськогосподарських приміщеннях. Протипоказань по застосування інфрачервоних теплих підлог, по суті, не існує.

Інфрачервона плівка може бути джерелом як основного, так і додаткового обігріву. Може бути встановлена не тільки в шарі підлогового покриття, але і в стінному варіанті. Крім того, для її установки не обов'язково мати особливу кваліфікацію. Наслідуючи інструкцію монтаж інфрачервоної теплої підлоги може виконати будь-який технічно грамотний користувач.

Термін служби інфрачервоної теплої підлоги складає не менше 15 років на підставі гарантії. ІФЧ плівки не надто критичні до механічних пошкоджень. У разі обриву доріжки, що також малоймовірно, з ладу виходить лише один сегмент із декількох. Таким чином, загальна втрата тепла трохи падає.

Інфрачервоне випромінювання є абсолютно безпечно для людини. Більш того, зараз інфрачервоне випромінювання знайшло дуже широке поширення в медицині (хірургія, стоматологія, інфрачервоні лазні), що говорить не лише про його нешкідливість, але і про корисну дію на організм.

Багато інновацій, що стосуються клінінгу розробляють в сфері нового перспективного напрямку екоклінінг. Основні складові такого екологічного прибирання – це інноваційне професійне обладнання та екологічні миючі засоби. Наприклад навіть маленька часточка фенолу, який міститься, наприклад, у засобах для полірування меблів, потрапивши в середину організму людини, може стати причиною втрати свідомості, конвульсій, холодного поту, коми чи навіть смерті.

Екологічно безпечні засоби є проривом у сфері клінінгу і для будь-якого ресторану, що вводить їх як стандарти своєї роботи. Вони приносять додаткові переваги. Так, ресторан Cafe Fleuri при готельному комплексі Langham Hotel в Бостоні був сертифікований як «Зелений ресторан» міжнародною асоціацією Green Restaurant Association після того, як став використовувати миючі засоби, які не містять хлору і пінополістиролу [25].

Іншою групою інновацій є інновації в приготуванні страв чи зміні їх смакових та інших властивостей в порівнянні із класичним блюдом. Так у Великобританії в м. Лондон існує бар «Bompas & Parr», який відрізняється оригінальною подачею алкогольних коктейлів своїм відвідувачам. Відвідувачі надягають спеціальний костюм і вдихають хмару з джин-тоніка. 40 хвилин такого вдихання дорівнює одній порції коктейля. Формують хмару з джин-тоніка за допомогою спеціального обладнання, перетворюючи напій у пар. Причому для здоров'я це безпечно, тому що оптимальна порція розраховується виходячи з віку та ваги людини. Коштує таке задоволення всього 5 фунтів [25]. В Ісландії в м. Рейк'явік шеф-кухар ресторану розкішного готелю «Holt» запропонував гостям готелю екстремальний експеримент – обід на діючому вулкані Fimmvorduhals. Біля кратера діючого вулкана кухар організував імпровізоване кафе на один столик. Сам обід був приготований на розпеченій лаві. Зараз обіди проходять не в таких екстремальних умовах, збереглись тільки столики біля кратера вулкану, а самі обіди готуються на відкритому вогні [25].

Ще існує багато нововведень в досліджуваній сфері. До прикладу в Німеччині в м. Мюнхен нещодавно відкрилась пральня-кав'ярня «Wash & Coffee» 2 в 1. Пральня-кав'ярня відноситься до своїх клієнтів з серйозністю і турботою. Як правило, відвідувачі пралень ретельно стежать за процесом прання і не можуть відпочити. У цьому закладі про одяг клієнтів подбають з особливою ретельністю. Співробітники пральні-кав'ярні піклуються про кожного відвідувача, відповідають на всі питання або дають поради з приводу того, який режим прання вибрати і який миючий засіб найкраще підійде для тканини. Цим часом клієнт може відпочити і випити чашку кави. В пральні-кав'ярні «Wash & Coffee» влаштовують «веселі прання» – вечірки на Хеллоуін або гумористичні вечори. І крім цього, організовують благодійні акції, учасники яких можуть віддати свій старий одяг безпритульним. Кожного, хто взяв участь у такій благодійній акції, безкоштовно пригощають чашкою кави [25]. У Франції втілено цікаву ідею залучення клієнтів. Власники кафе «Sweat Shop» встановили в залі 10 швейних машинок і величезний розкрійний стіл для тих гостей, які захоплюються шиттям і модою. Кожного тижня модне кафе «Sweat Shop» пропонує курси шиття і в'язання для тих гостей, які хочуть покращити свої навички в цій сфері, а також зустрічі з модними дизайнерами, які готові поділитися своїм цінним досвідом з гостями кафе [25]. В Італії в м. Феррара знаходиться ресторан під назвою «Street Dinner». Цей незвичайний ресторан приваблює відвідувачів своєю секретністю, яка, як правило, розбурхує людське цікавість. Відвідувач ресторану «з загадками» робить замовлення і залишає свій номер телефону, на який він і буде отримувати подальші вказівки з завданнями і загадками крок за кроком. Вартість замовлення – 60 євро, у нього входить так званий «комплект» на двох, який включає аперитив, стіл, 2 стільці і меню з вибором страв, а також фірмові футболки «Street dinner» і карту міста [25].

Висновки. Врахування світових тенденцій у розвитку інноваційних технологій, дозволить українським підприємствам ресторанного господарства правильно оцінити власні можливості розвитку на ринку інновацій. Перед рес-

тораторами постає завдання усвідомити і використовувати справжні можливості, які надає процес інновації. Найважливішими інноваціями в ресторанній справі є інформаційно-комп'ютерні технології, інновації в сфері будівництва ресторанних господарств та їх облаштуванні згідно нових тенденцій і вимог, а також інновації в приготуванні страв чи зміні їх смакових та інших властивостей в порівнянні із класичним блюдом. Екологізація підприємств є не менш важливим кроком в подальшому розвитку. Такий підхід допоможе адаптуватись до змін в бажаннях клієнтів, а також значно посилить конкурентоспроможність підприємств, які першими впроваджують основні принципи «зеленого» бізнесу. Енергоощадність допоможе ефективно використовувати кошти і додатково залучати їх в подальший розвиток.

Список використаних джерел

1. Jones P. Managing hospitality innovation / P. Jones // Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly. – 1996. – Vol. 37. – P. 86–95.
2. Ottenbacher M. How to develop successful hospitality innovation / M. Ottenbacher, J. Gnoth // Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly. – 2005. – Vol. 46 (2). – P. 205–222.
3. Давидова О. Ю. Інформаційно-комп'ютерні інновації в ресторанному бізнесі / О. Ю. Давидова, Н. В. Полстяна // Комунальне господарство міст. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 106. – С. 403–408.
4. Друкер П. Ф. Рынок: как выйти в лидеры / П. Друкер / Практика и принципы / [Пер. с англ.]. – М., 1992. – 586 с.
5. Коно Т. Стратегия и структура японских предприятий / [Общ. ред. и вступ. ст. О. С. Виханского] / [Пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1997. – 640 с.
6. Малахова Н.Н. Инновации в туризме и сервисе / Н.Н. Малахова. – Ростов-на-Дону : «Феникс», 2010. – 244 с.
7. Микитюк П. Інноваційний менеджмент / П. Микитюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 399 с.
8. Найдюк В. С. Інновації в системі управління підприємствами ресторанного господарства / В.С. Найдюк // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 2. – С. 228–233.
9. Найдюк В. С. Сутність та передумови інноваційного розвитку підприємств / В. С. Найдюк // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 3. – С. 251–263.
10. П'ятницька Г. Сучасні проблеми інноваційного розвитку ресторанного господарства України / Г. П'ятницька, О. Григоренко // Вісник КНТЕУ. –2005. – № 1. – С. 5–11.
11. П'ятницька Г.Т. Вплив інноваційних змін на діяльність підприємств ресторанного господарства / Г.Т. П'ятницька, Н.О. П'ятницька // Економіка розвитку. – 2013. – № 1 (65). – С. 122–126.
12. П'ятницька Г.Т. Ресторанне господарство України: ринкові трансформації, інноваційний розвиток, структурна переорієнтація : монографія / Г.Т. П'ятницька. – К. : КНТЕУ, 2007. – 465 с.
13. Пащута М.Т. Інновації: понятійно-термінологічний апарат, економічна сутність та шляхи стимулювання. / М.Т. Пащута, О.М. Шкільнюк. Навч. Посібник. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 118 с.
14. Романенко І.Ф. Інновації в туризмі. / І.Ф. Романенко. К.: Знання, 2005. – 235 с.
15. Свірчевська Ю.А. Енергозбереження як засіб досягнення енергетичної безпеки України / Ю.А, Свірчевська // Економічна та соціальна географія : Наук. зб. / [ред. кол.: С.І, Іщук (відп. ред.) та ін.]. – 2010. – Вип. 61. – С. 148–153.
16. Севастьянова С.А. Регіональне планування розвитку туризму й готельного господарства: навчальний посібник / С.А. Севастьянова. – М. : КНОРУС, 2007. – 250 с.
17. Слепокуров А.С. Геоэкологические и инновационные аспекты развития туризма в Крыму / А.С. Слепокуров. – Симферополь: СОНАТ, 2000. – 79 с.
18. Федченко Л.А. Інновації в туризмі / Л.А. Федченко. – К., 2005. – 220 с.
19. Фостолович, В.А. Екологічні інновації – джерело ефективного управління підприємством / В.А. Фостолович // Облік і фінанси АПК. – 2009. – № 3. – С. 176–179.
20. Харів П. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів : монографія / П. Харів. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 323 с.
21. Чабан В. Г. Інноваційний потенціал підприємства та його оцінка / В.Г. Чабан // Фінанси України. – 2006. – № 5. – С. 142–148.
22. Чухрай Н. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове

і логістичне забезпечення : монографія / Н. Чухрай. – Л. : НУ «Львівська політехніка», 2002. – 315 с.

23. Яцун Л. М. Етапи життєвого циклу інновацій підприємств харчування / Л.М. Яцун, О. В. Борисова // Вісник ДонДУЕТ. – 1999. – № 1. – С. 79–85.

24. Іжевський В.В. Економічна суть інноваційної діяльності підприємств торгівлі та ресторанного господарства : [Електронний ресурс] / В.В. Іжевський. – Режим доступу : http://intkonf.org/izhevskiy-vv-ekonomichna-sut-innovatsiynoyi-diyalnosti-pidpriemstv-torgivli-ta-restorannogo-gospodarstva.

25. Світ готелів та готельєрів : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.antiwto.ru/.

Klapchuk M.V., Biian V.I., Brukhliy V.B. INNOVATIVE RESTAURANT BUSINESS TECHNOLOGIES. *This article describes some innovative technology development and the factors that affect them. Innovation has traditionally been a focus of scientific and technological progress and the process that is associated with the implementation of the results of research and development in practice.*

The most important innovations in the restaurant business are information and computer technologies that are designed specifically for the restaurant industry enterprises. Also important is innovation in construction and restaurant management by equipping their new trends and requirements. Another group of innovation is innovation in change cooking dish and other properties in comparison with classic dish.

Innovations a necessary step in the development of society, because now more than ever exacerbated the problem of limited resources on the planet. In today's world, more attention is taken away greening and energy efficiency companies, including restaurant. The use of alternative energy sources in the restaurant business has great potential, because this branch of the economy is very dependent on electricity and gas prices.

Keywords: *Innovation, restaurant management, ecology, energy efficiency, energy saving, information technology.*

Клапчук М.В., Биян В.И., Брухлий В.Б. ИННОВАЦИОННОЕ ТЕХНОЛОГИИ В РЕСТОРАННОМ ХОЗЯЙСТВЕ. *Важнейшими инновациями в ресторанном деле является информационно-компьютерные технологии, которые разработаны специально для етих предприятий. Также важны инновации в сфере строительства ресторанных хозяйств и их обустройстве согласно новых тенденций и требований. Другой группой инноваций являются инновации в приготовлении блюд или изменении их вкусовых и других свойств по сравнению с классическим блюдом.*

Внедрение инноваций является вынужденным шагом в развитии общества, потому что сейчас как никогда обострилась проблема ограниченности ресурсов на планете. В современном мире все больше внимания отводятся экологизации и энергосбережения предприятий, в том числе и ресторанных. Использование нетрадиционных источников энергии в ресторанном бизнесе имеет большой потенциал, так как эта отрасль хозяйства сильно зависит от тарифов на электроэнергию и газ.

Ключевые слова: *Инновация, ресторанное хозяйство, экология, энергоэффективность, энергосбережение, информационные технологии.*

УДК 338:504.03

ЕТНОЛАНДШАФТИ ГУЦУЛЬЩИНИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

О.І. Дутчак
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

На сторінках статті окреслено поняття етнокультурного ландшафту, визначено взаємозв'язок природньо-географічного середовища та розвитку культурно-господарського комплексу етногрупи на прикладі Гуцульщини. Саме поняття «етнічнийний ландшафт» не обмежується матеріальними субстанціями, а включає в себе семантичний шар, створюваний етносами, і фіксується у фольклорі та топоніміці.

Розглянуто взаємозв'язок матеріальної та духовної культури окремої етногрупи та природньо-географічних умов її проживання. Проаналізовано структуру гуцульських поселень, специфічних промислів та ремесел.

У науковій літературі етнокультурний ландшафт розглядається як сформований природно-культурний територіальний комплекс, який розвивається в конкретних фізико-географічних і культурно-історичних умовах. Основним досліджуваним типом культурного ландшафту при цьому є сільський, оскільки він найкращим чином відображає етнічні, національні аспекти взаємодії людини і природи.

Ключові слова: *етноландшафт, Гуцульщина, етнічна група, етнос.*

Постановка проблеми. Безпосередньо на будь-який людський колектив впливають певний ландшафт і природно-географічне середовище з його кліматичними умовами. Хоча людством за останні кілька тисяч років видозмінено майже всю поверхню суходолу, більш конструктивним вважаємо розглядати вплив на природу окремих етносів, етногруп, ніж людства в цілому, так як кожен з них мав свою специфіку господарського адаптивно-перетворюючого антропогенного впливу.

Мета дослідження полягає в аналізі проблем формування та розвитку етноландшафтів Гуцульщини та відображення цього процесу в науковій літературі.

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасна українська наука характеризується наявністю значного корпусу наукової літератури, присвяченої широкому колу проблем культури окремих етногруп України. Разом з тим, проблеми формування ектнокультурних ландшафтів не знайшли свого широкомасштабного наукового прочитання. Наявні наукові праці з досліджуваної проблеми розкривають лише окремі її аспекти.

Виклад основного матеріалу. Зв'язок сформованих етносів в поєднанні з ландшафтами проявляється у пристосуванні етнічного колективу та його господарської діяльності до певних умов. З часом співвідношення «етнос – ландшафт» стає оптимальним для того й для іншого. Це означає, що стійкий ландшафт стабілізує етнос, і причин для формування нового етносу не виникає [6].

Якщо ландшафт змінюється внаслідок різких кліматичних змін, то етнос, втрачаючи звичні умови, скорочує свою чисельність, і можливе або його вимирання, або міграція в пошуках звичних умов. Як відомо, український етнос є досить однорідною спільнотою. Про це свідчать, зокрема, його мовні особливості, антропологічний тип українців, територія розселення, звичаї, у тому числі і побутові, міфологія, способи господарювання тощо. Це дозволило багатьом дослідникам (а нині це є вже аксіоматичним знанням) говорити про існування українського етносу як цілісної, поєднаної ба-

гатьма архетипними, культурними, релігійними та іншими рисами спільноти [8, с. 259–265].

Виділяють 2 групи етносів за характером взаємовідносин з ландшафтом. 1. Етноси, які входять до складу біоценозу, «вписуються» в ландшафт і обмежені ним у своєму розмноженні та розвитку. Такі етноси пристосовуються до ландшафту, будують своє життя в гармонії з природою. Етноси цієї групи консервативні по відношенню до природи.

2. Етноси, що інтенсивно розмножуються, розселяються за межі свого біохора та змінюють свій первинний біоценоз [4, с. 34–37].

Поняття етнокультурного ландшафту близьке за змістом до культурного. Етноландшафт ґрунтується на комплексному, системному підході та включає до своєї структури, крім компонентів природи, весь спектр матеріальних і духовних компонентів культури.

М.Д. Гродзинський розглядає поняття «етнічний ландшафт» як образ простору, який етнос освоїв духовно та матеріально, надавши його місцям і конфігураціям стійких символічних значень. Формування етнічних ландшафтів пов'язане з виробленням у етносу певних пристосувань до довкілля, які проявляються у створенні певних способів природокористування. Внаслідок їх застосування оточуючий ландшафт набуває етнічних рис, перетворюється на етнічний. З метою врахування різноманітності етнічних ландшафтів на локальному рівні проявом їх на окремій території вважатимуться поселення, які відповідають наступним ознакам: 1) кількісне переважання відповідних етнофорів (типових, характерних представників свого етносу) у складі місцевої громади; 2) наявність специфічних етнічних рис у пейзажі як візуальному відображенні господарювання етнофорів [1, с. 518].

Етноландшафт складається з етнокомпонентів — це традиції, мотиви, цілі, які відповідають творчій активності людини при взаємозв'язку з природою. Для кількості етнічних ландшафтів важливим також є показник їх різноманітності. Окремі райони складаються на 100 % з етнічних ландшафтів, проте всі вони належать одному етносу, інші ж поєднують у своєму складі етнічні ландшафти декількох типів. Етнічними ландшафтами можна вважати моноетнічні населені пункти, тобто поселення, в національному складі населення яких одна етнічна група є домінуючою. Етноісторичні процеси реорганізують антроподандшафт в етноландшафт, що стає передумовою для історико-психологічної трансформації «плем'я-народність-нація» [8, с. 259–265].

Сучасний стан етноландшафтних систем, трансформованих в процесі культурогенезу, фіксується в геокультурних ареалах. Ландшафт є закономірним поєднанням природних компонентів, що має чіткі просторові обриси. В умовах прискореного науково-технічного прогресу, активних господарських змін навколишнього середовища і процесів урбанізації збереження цінних природних та історико-культурних територіальних комплексів стає важливою умовою і запорукою їх збалансованого та ефективного соціально-економічного розвитку. Перспективність таких територій можлива завдяки розвитку різних видів туризму, зокрема етнотуризму [7, с. 624].

Сьогодні етнокультурний ландшафт Гуцульщини є унікальним не тільки в Україні, але й у світі. Тому його збереження важливе не лише для самих гуцулів, а й для всієї людської цивілізації. Збереження таких територій є альтернативою глобалізаційним змінам довкілля і прикладом стійкого природокористування [5, с. 560].

Протягом останніх 20 років в світі особлива увага приділяється ландшафтам як особливому виду спадщини. В керівних документах ЮНЕСКО по застосуванню Конвенції про Всесвітню спадщину з'являється дефініція «етно-

ландшафт» – результат спільної творчості людини і природи. У географічному сенсі етноландшафт — не просто результат співтворчості людини і природи, але також цілеспрямовано і доцільно сформований природно-культурний територіальний комплекс, який має структурну, морфологічну та функціональну цілісність і розвивається в конкретних фізико-географічних і культурно-історичних умовах [5, с. 560].

В. Колуцков виділяє етнолого-географічний підхід до визначення етнічного ландшафту і розглядає його як суму взаємодіючих підсистем, а саме природного ландшафту, систем розселення, господарства, спільноти, мови, духовної культури (головним чином фольклору). Базовими поняттями служать «природний ландшафт» і «етнос». Етноландшафт, таким чином, – це освоєний етносом (спільнотою) природний ландшафт. Поселенські і господарські системи, мова, духовна культура є атрибутикою етносів (спільнот), але формуються в рамках можливостей, наданих природним ландшафтом. У результаті цього природні ландшафти наповнюються певним культурологічним змістом. Важливо, що поняття «етнічнийний ландшафт» не обмежується матеріальними субстанціями, а включає в себе семантичний шар, створюваний етносами і фіксується у фольклорі та топоніміці. Основним досліджуваним типом культурного ландшафту при цьому є сільський, оскільки він найкращим чином відображає етнічні, національні аспекти взаємодії людини і природи [3, с. 225].

Самобутність Гуцульщини та її мешканців – гуцулів – сформувалась в умовах територіальної відособленості. Як наслідок, тут збереглися давньоукраїнські національні традиції, матеріальна та духовна культура, тому в геокультурному просторі Карпат цей регіон яскраво виділяється оригінальним етнічним ландшафтом. Гармонія традиційного укладу життя і природи, матеріального та духовного життя гуцулів на більшій території Гуцульщини вражає навіть у наш час, надаючи гуцульському етноландшафту неповторних рис. Одним з перспективних шляхів для збереження етнокультурного ландшафту Гуцульщини є розвиток етнотуризму – подорожі з метою ознайомлення і пізнання певного етнокультурного середовища з його самобутніми особливостями (традиціями, промислами, побутом, культурою). Етнотуризм повинен бути нерозривно пов'язаний із завданнями туризму, щоб знайомство з гуцульською культурою відбувалося на основі взаємної вигоди, взаємоповаги та взаєморозуміння. Саме етнотуризм позитивно впливає на збереження етнокультурного ландшафту Гуцульщини [3, с. 86–88].

Завдяки етнотуризму відроджується матеріальна та духовна культура Гуцульщини – важлива складова етнокультурного ландшафту. Відбувається відновлення забутих промислів та ремесел, традицій, обрядів та звичаїв. Такий позитивний вплив етнотуризму дозволяє місцевому населенню, а особливо молодому поколінню, не забувати свої традиції і додатково отримувати матеріальні вигоди.

Для збереження та відтворення етнокультурного ландшафту Гуцульщини перш за все необхідно підвищити етнографічний потенціал території через приведення до відповідного стану архітектурних та історико-культурних об'єктів рекреаційного середовища, поліпшення умов рекреаційної діяльності, удосконалення рекламно-інформаційної кампанії, упорядкування діючих та створення нових туристично-екскурсійних маршрутів, а саме етнотуристичних. Крім цього, важливим є інтенсифікація діяльності діючих етнографічних центрів шляхом підтримки їх з боку держави та міжнародних структур, створення нових перспективних етнографічних центрів та умов для розвитку сільського й етнографічного туризму [2, с. 14–18].

Ще однією важливою складовою гуцульського етнокультурного ландшафту

є архітектура, а разом з нею просторовий вигляд гуцульського села, якому притаманний розсіяний тип забудови: розкинуті поодинокі садиби на значних відстанях між собою. На Гуцульщині до 70 % господарств населеного пункту зосереджено в долині, поблизу ріки і основної дороги. У наш час поселення у днищах долини зазнали змін у порівнянні з давньою, типовою для Гуцульщини забудовою. Зараз долини забудовані густо і хаотично й усе рідше можна побачити нові будинки із застосуванням традиційних форм, і навпаки, використовуються не властиві гуцульській архітектурі кольори, форми, масштаби. Значні негативні зміни виникли в етнокультурному ландшафті завдяки розвитку в краї туристичної індустрії та масовій розбудові туристичної інфраструктури в нетипових і часто неестетичних формах. Зокрема, це проявляється в Західній Гуцульщині. Заселення у вищих частинах гір також стало густішим, однак його усамітнене розташування, гніздово-присілкова форма й надалі є актуальною [8, с. 259–265].

Підводячи підсумки даного дослідження, можна зробити низку наступних висновків. Поняття «етноландшафт» розглядається в науковій літературі як складне комплексне утворення, що виникає на основі поєднання не тільки з точки зору його внутрішнього складу, але і з точки зору управління ним, оскільки в його межах існують і взаємодіють різні суб'єкти права – користувачі, власники, власники земель, природних ресурсів, будівель та інших інженерних споруд, іншої нерухомості. Тому збереження основних цінностей етноландшафту безпосередньо пов'язане з урегулюванням взаємовідносин між усіма цими суб'єктами та залученням місцевого населення до роботи з підтримання функцій ландшафту. Від збереження цілісності культурного ландшафту з його ключовими атрибутами і компонентами нерідко залежить, чи буде віднесено ту чи іншу ділянку до культурної або природної спадщини. Збереження етнографічних рис у сучасних умовах, як і пристосування гуцулів до нових суспільних реалій, є складною соціально-культурною проблемою цього регіону України.

Виділення типів ландшафтів, характерних для Гуцульщини, дозволяє диференційовано підійти до розгляду шляхів оптимізації природокористування в різних типах етнокультурного ландшафту. Його межі співпадають з ареалом проживання відповідної етнічної групи (етнічних груп), а структура визначається за співвідношенням натуральних і культурних ландшафтів, послідовністю змін етнохронотопів, специфічним рисами духовної та матеріальної культур, регіональною ідентичністю.

Література

1. Етнографія України : навч. посіб. / [За ред. С.А. Макарчука]. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Львів : Світ, 2004. – С. 518.

2. Картунов О.В. Вступ до етнополітології / О.В. Картунов. – К., 1999. – 300 с.

3. Лозко Г.С. Етнологія України / Г.С. Лозко. – К., 2001.– 225 с.

4. Нельга О.В. Теорія етносу: Курс лекцій. / О.В. Нельга. – К., 1997.– 368 с.

5. Савчук Б.П. Українська етнологія / Б.П. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 560 с.

6. Степико М. Т. Буття етносу : витоки, сучасність, перспективи. / М. Т. Степико – К., 1998.

7. Тиводар М. П. Етнологія : навч. посіб. / М. П. Тиводар. – Львів : Світ, 2004. – 624 с.

8. Чаплінський Б.Ю. Проблематика етнокультурного ландшафту Гуцульщини: риси, поділ, збереження / Б. Ю. Чаплінський, А. Д. Кібич // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія. – 2010. – Вип. 21. – С. 259–265.

Dutchak H.I. ETHNIC LANDSCAPES OF HUZULSCHYNA: PROBLEMS OF ITS FORMATION AND SCIENTIFIC RESEARCHES. *On the pages of the article the author outlines the concept of ethnic and cultural landscape as relation-*

ship between naturally defined geographical environment and the development of cultural and commercial complex on the example of Hutsul ethnic groups. The concept of «etnic landscape» is not limited to material substance, and includes a semantic layer created by ethnic groups and recorded in folklore and local names. Hutsul ethnic landscape in terms of territorial isolation is formed. Formation of ethnic landscapes is connected with the elaboration of ethnicity in certain adaptations to the environment, manifested in the creation of certain ways of nature.

The scientific literature considers the ethnocultural landscape as a natural and cultural territorial complex that develops specific physical and geographical, cultural and historical conditions. The main studied type of cultural landscape here is rustic, because it reflects the ethnic and national aspects of the interaction of man and nature the best.

Intercommunication of material and spiritual cultures of individual ethnic groups depends on their natural and geographical conditions of residence. One of the promising ways for preservation Hutsul ethno-cultural landscape is the development ethnic tourism — the way to get acquainted with certain ethno-cultural environment, its original features, traditions, handicrafts, lifestyle and culture.

Keywords: *ethnic landscape, Hutsulshchyna, ethnic group, ethnos.*

Дутчак Е.И. ЭТНОЛАНДШАФТЫ ГУЦУЛЬЩИНЫ: ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ. *На страницах статьи обозначены понятия этнокультурного ландшафта, определена взаимосвязь природно-географической среды и развития культурно-хозяйственного комплекса этногруппы на примере Гуцульщины. Само понятие «этничнийний ландшафт» не ограничивается материальными субстанциями, а включает в себя семантический слой, создаваемый этносами и фиксируется в фольклоре и топонимике.*

Рассмотрена взаимосвязь материальной и духовной культуры отдельной этногруппы от природно-географических условий его обитания. Проанализирована структура гуцульских поселений, специфических промыслов и ремесел.

В научной литературе этнокультурный ландшафт рассматривается как сформированный природно-культурный территориальный комплекс, который развивается в конкретных физико-географических и культурно-исторических условиях. Основным изучаемым типом культурного ландшафта при этом является сельский, поскольку он наилучшим образом отражает этнические, национальные аспекты взаимодействия человека и природы.

Ключевые слова: *этноландшафт, Гуцульщина, этническая группа, этнос.*

УДК 339.99:338.48

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Л.М. Архипова

Івано-Франківській національний технічний університет нафти і газу

Стаття присвячена використанню відновлюваних джерел енергії у сталому туристично-рекреаційному розвитку Карпатського регіону. В роботі запропоновані передпроектні рекомендації для інноваційного сегменту туристичної інфраструктури з метою перспективного розвитку як великих туристичних центрів, так й ізольованих поселень гірської частини Карпатського регіону на прикладі використання сонячної енергії. Розглянуті перспективи та технологічні характеристики сонячної електростанції промислової потужності та проект мінімального використання відновлюваних джерел для освітлення сільських вулиць на основі сонячних батарей. В даній роботі інноваційною пропозицією є застосування екотехнологій у вирішені проблеми покращення туристичної інфраструктури, що за умови більших капіталовкладень у майбутньому сприятиме підвищенню туристичного попиту.

Ключові слова: *сталий розвиток, інноваційний сегмент, використання сонячної енергії, туристична інфраструктура.*

Постановка проблеми. Екотуризм визначений UNWTO одним з пріоритетних напрямів туристичного розвитку у світі на поч. XXI ст. [8]. В Європі існує попит на окремі види туризму, в тому числі «зеленого», які недостатньо розвинуті в окремих районах Карпатського регіону. Основна причина – відсутність туристичної інфраструктури навіть для сільського туризму. Потрібні екоінноваційні проекти розвитку інфраструктурних сегментів для задоволення туристичного попиту нового тисячоліття. В Україні порівняно з країнами Західної Європи використання сонячної енергії знаходиться на низькому рівні. Виробіток електроенергії за допомогою відновлюваних джерел складає близько 4 %. До 2030 р. на рівні держави заплановано довести цей відсоток до 20 % [6]. Карпатський регіон достатньо придатний для використання сонячної енергії. Річний потік сонячного випромінювання для Карпатського регіону становить 1000–1115 кВт год./м2 [3], що сприятливо для будівництва об'єктів використання сонячної енергії як малого, так й промислового масштабів, які б суттєво підвищили рівень туристичної інфраструктури регіону.

Аналіз публікацій і досліджень. Оцінка розвитку туризму, в тому числі міжнародного, у народногосподарському комплексі виконувалась в минулому без достатнього врахування екологічних факторів [2]. Затрати на відтворення навколишнього природного середовища та його покращення при виборі варіантів туристичного освоєння регіону, в тому числі інфраструктурного, аналізувалися і враховувалися недостатньо. Туризму належить 5–7 % деградації природного середовища [1]. Надмірна концентрація туристичного руху в часі і на даній території, неправильна локалізація туристичних баз, погані форми організації відпочинку, брак туристичної культури й екологічної свідомості, «жорстка» туристична інфраструктура є основними причинами виникнення екологічних загроз [8]. Сегмент енергозабезпечення туристичних комплексів – суттєва складова вкладу туризму у забруднення навколишнього середовища, глобальні екологічні проблеми [6].

Мета роботи – обґрунтувати впровадження об'єктів використання сонячної енергії як інноваційну складову сталого розвитку туризму Карпатського регіо-

ну; довести, що для розвитку сонячної енергетики в рекреаційно-туристичному розвитку Карпатського регіону немає об'єктивних ресурсних, технічних, режимних, екологічних і економічних перешкод; показати можливість улаштування в межах регіону як сонячних станцій промислової потужності перспективних для туристичних кластерів, так й сонячних батарей для освітлення сільських вулиць, садиб «зеленого» туризму тощо.

Виклад основного матеріалу. В Стратегії розвитку Івано-Франківської області рекреаційно-туристичний напрямок обраний пріоритетним [9]. Сталий розвиток в контексті розвитку людства розуміється наступним чином: «...Людство здатне надати розвиткові сталого та тривалого характеру з тим, щоб він задовольняв потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби» [8]. Поняття сталого розвитку за останні двадцять років торкнулося всіх сфер життєдіяльності людства, в тому числі й туризму. Тому розвиток туризму в чарівних куточках Карпатського краю повинен базуватись на екотехнологіях. Енергетична складова є основою для улаштування туристичних комплексів, закладів розміщення, харчування тощо. Наприклад, основним стримуючим фактором розвитку «зеленого» туризму у віддалених районах Карпат є відсутність туристичної інфраструктури, сегментом якої є вуличне освітлення сільських населених пунктів.

Тому ідея широкого використання на різних рівнях відновлюваних джерел енергії у сталому туристично-рекреаційному розвитку Карпатського регіону є інноваційною. Висновок про те, що відновлювальна енергетика є одним з напрямків виходу з кризи, може бути зроблений на підставі наступних аргументів: відновлювана енергетика – це найбільш швидкий і дешевий спосіб вирішення проблем енергопостачання (електроенергією, теплом) віддалених важкодоступних населених пунктів; спорудження установок відновлюваної енергетики – найбільш швидкий і дешевий спосіб забезпечення енергопостачання підприємств малого і середнього бізнесу; спорудження об'єктів відновлюваної енергетики не вимагає великих одноразових капіталовкладень і реалізується на протязі короткого часу на відміну від термінів будівництва об'єктів традиційної енергетики; крупні об'єкти відновлюваної енергетики – це скорочення дефіциту потужності і енергії в дефіцитних енергосистемах, що, в свою чергу, позитивно впливатиме на розвиток крупних туристичних центрів – лижних курортів (Буковель, Яблуниця, Славське, Драгобрат);

До відновлюваних джерел енергії відносяться: сонячна енергія; енергія вітру; енергія рік і водойм; геотермальна енергія; енергія припливів; низькопотенційне тепло; біомаса. Рівень технічно досяжного річного енергетичного потенціалу відновлюваних джерел енергії в Україні (за даними Інституту відновлювальної енергетики НАН України) наведено в табл. 1.

Технічно-досяжний енергетичний потенціал відновлюваних джерел енергії визначається з врахуванням стану сучасного розвитку технічної і технологічної бази відновлюваної енергетики і, як правило, встановлюється на термін 5–10 років. Крім того, при визначенні технічного енергетичного потенціалу відновлюваних джерел енергії враховується також стан економічного розвитку країни.

Тенденції і прогнози розвитку сонячної енергетики в Україні наступні [3]. Річний технічно досяжний енергетичний потенціал сонячної енергії в Україні еквівалентний 6 млн. т у.п., в тому числі:

- для виробництва електричної енергії – 2 млн. т у.п.;
- для виробництва теплової енергії – 4 млн. т у.п.

Потенціал сонячної енергії в Україні є достатньо високим для широкого впровадження як теплоенергетичного, так і фотоенергетичного обладнання практич-

Таблиця 1

Потенціал енергії відновлюваних джерел в Україні

Напрямки освоєння відновлюваних джерел енергії	Річний технічно досяжний енергетичний потенціал		Річні обсяги заміщення природного газу
	млрд. кВт•год	*млн. т у.п.*	*млрд. м3*
Вітрова енергетика	41,7	21,0	18,26
Сонячна енергетика	28,8	6,0	5,22
Геотермальна енергетика	105,1	12,0	10,43
Гідроенергетика	27,7	10,0	8,70
Біоенергетика	162,8	20,0	17,4
Енергетика навколишнього середовища	154,7	18,0	15,65
Всього	***520,8***	***87,0***	***75,66***

но на всій території. Період ефективної експлуатації в розрізі року сонячних водонагрівачів становить:

- в південних областях – 7 місяців;
- в північних областях – 5 місяців.

Зона Карпатського регіону має достатній потенціал сонячної інсоляції (табл. 2), який дає можливість будувати сонячні фотовольтажні електростанції (СЕС). Аналіз роботи СЕС у Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській областях показав, що СЕС потужністю 1 МВт за рік може виробити біля 1 млн. кВт годин електроенергії. При вартості капіталовкладень в 1 млн євро за 1 МВт пікової потужності СЕС окупність інвестицій складає біля 7,0 років. Сонячні установки для виробництва електричної (чи теплової) енергії використовують енергію сонячного випромінювання.

Таблиця 2

Помісячні метеодані (Meteonorm 6.1)

Місяць	Глобальне горизонтальне випромінювання, кВт•год/м2	Температура навколишнього середовища, °С	Сумарне випромінювання на площу, кВт•год/м2	Ефективне глобальне випромінювання, кВт•год/м2
Січень	21,9	-3,98	46,4	44,9
Лютий	39,9	-2,77	59,8	57,8
Березень	77,9	0,96	109,9	106,6
Квітень	124,9	7,92	145,6	141,1
Травень	162,9	14,65	167,0	161,0
Червень	177,8	16,75	159,9	154,3
Липень	172,8	18,87	169,2	163,5
Серпень	135,9	17,85	153,8	148,7
Вересень	89,9	12,32	123,1	119,1
Жовтень	59,9	7,66	87,6	84,8
Листопад	28,9	2,35	55,5	53,7
Грудень	14,9	-3,53	41,3	39,9
РІК	***1108,0***	***7,3***	***1319,1***	***1275,3***

Таким чином, при роботі електростанції виробляється електрична енергія без використання органічного (чи ядерного) палива, що забезпечує відповідне зменшення споживання палива на традиційних теплових чи атомних електростанціях. Застосування сонячних установок з використанням основного обладнання, виготовленого провідними світовими підприємствами, дозволить забезпечити високі техніко-економічні показники і сприятиме заощадженню відповідної частини органічного палива.

Крім того, слід зазначити, що електропостачання Карпатського регіону, відповідно всієї його туристичної інфраструктури забезпечується від мереж енергосистеми України. Ця обставина впливає на надійність електропостачання і туркомплексів й місцевих споживачів. Мають місце непродуктивні втрати електроенергії в мережах при її передачі від джерел до споживачів. Будівництво місцевого джерела електроенергії як елемента туристичної інфраструктури в обраних районах Карпатського регіону забезпечить надійне і ефективне електропостачання місцевих споживачів. Таким чином, існує цілий ряд об'єктивних факторів, які підтверджують доцільність будівництва сучасних сонячних електростанцій в межах крупних туристичних комплексів.

За принципом перетворення і використання енергії сонячна енергетика ділиться на термодинамічну і фотоелектричну. Система термодинамічного перетворення сонячної енергії в загальному випадку складається з наступних основних елементів [4; 7]:

- обладнання вловлювання сонячної радіації;
- приймальної системи для перетворення енергії сонячного випромінювання в теплову, яка передається теплоносію;
- системи передачі теплоносія від приймача до акумулятора або до теплообмінника (теплообмінників), призначеного для підігріву робочого середовища;
- теплового акумулятора;
- теплообмінника-охолоджувача (конденсатора).

Принципова схема системи термодинамічного перетворення сонячної енергії наведена на рис. 1.

Принцип роботи схема термодинамічного перетворення сонячної енергії

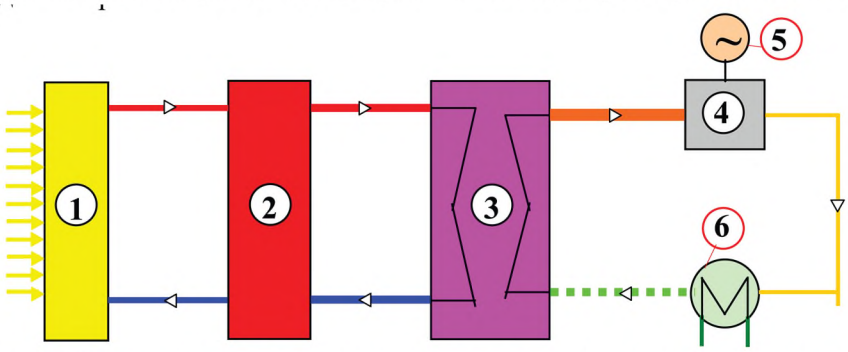

Рис. 1. Принципова схема системи термодинамічного перетворення сонячної енергії (1 – колектор і приймач; 2- акумулятор; 3 – теплообмінник; 4 – двигун; 5 – електричний генератор; 6 – теплообмінник-охолоджувач).

полягає в наступному. Теплоносій нагрівається в приймачі 1 і спрямовується в акумулятор тепла 2, призначений для забезпечення роботи електростанції на протязі певного періоду часу після припинення роботи приймача, викликаного зменшенням (або повним припиненням) світлового потоку. Таким чином, акумулятор відіграє роль буфера між системою підігріву теплоносія і тепловою машиною, забезпечуючи стабільну роботу системи в цілому.

Робоче середовище первинного контуру з акумулятора 2 подається на теплообмінний апарат 3, призначений для підігріву робочого середовища вторинного контуру, яке безпосередньо використовується в тепловій машині 4, яка служить приводом електричного генератора 5. Відпрацьоване в машині робоче тіло скидається в кінцевий охолоджувач (конденсатор) 6 і спрямовується на підігрів в теплообмінник 3.

Система фотоелектричного перетворення сонячної енергії [4; 7]. Головною складовою сонячної електростанції, яка діє за принципом фотоелектричного перетворення сонячної енергії є сонячні батареї (фотоелектричні панелі), призначення яких полягає в прямому перетворенні сонячної енергії в електричну. Сонячна батарея складається з окремих фотоелектричних елементів, які з'єднуючись разом, забезпечують необхідну потужність батареї. В даний час найбільш розповсюдженими є п'ять типів сонячних панелей, які відрізняються матеріалами, з яких виготовлені їх елементи.

Сонячні панелі з полікристалічних фотоелектричних елементів найбільш поширені у зв'язку з оптимальним співвідношенням ціни і ККД серед всіх різновидів панелей. Їх ККД становить 12–14 %. У елементів, які утворюють панель, характерний синій колір і кристалічна структура.

Сонячні панелі з монокристалічних фотоелектричних елементів більш ефективні, але і більш дорогі в перерахунку на Вт потужності. Їх ККД, як правило, в діапазоні 14-16 %. Зазвичай монокристалічні елементи мають форму багатокутників, якими важко заповнити всю площу панелі без залишку. В результаті питома потужність сонячної батареї трохи нижча, ніж питома потужність окремого її елемента.

Сонячні панелі з аморфного кремнію мають один з найбільш низьких ККД. Зазвичай його значення в межах 6–8 %. Однак серед усіх кремнієвих технологій фотоелектричних перетворювачів вони виробляють найдешевшу електроенергію.

Сонячні панелі з телуриду кадмію (CdTe) виготовляються на основі плівкової технології. Напівпровідникову плівку наносять тонким шаром у кілька сотень мікрометрів. Ефективність елементів з телуриду кадмію невелика, ККД близько 11 %. Проте, в порівнянні з кремнієвими панелями, 1 Вт потужності цих батарей обходиться на кілька десятків відсотків дешевше.

Сонячні панелі на основі CIGS. CIGS - це напівпровідник, який складається з міді, індію, галію та селену. Цей тип сонячних батарей теж виконаний за плівковою технологією, але в порівнянні з панелями з телуриду кадмію має більш високу ефективність, його ККД сягає 15 %.

Слід зазначити, що однакову потужність всієї установки можна отримати за допомогою будь-яких типів сонячних батарей, однак більш ефективні фотоелектричні перетворювачі займуть менше місця, для їх розміщення знадобиться менша площа. Наприклад, якщо для отримання одного кВт електроенергії буде потрібно близько 8 м2 поверхні сонячної батареї на основі монокристалічного кремнію, то панелі з аморфного кремнію займуть вже близько 20 м2. Досвід впровадження сонячних електростанцій в Карпатському регіоні показує, що площа постійного відводу землі під спорудження сонячної електростанції складає орієнтовно 2 га на 1 МВт встановленої потужності.

На виробництво електроенергії фотоелектричними перетворювачами впливає не лише загальна площа сонячних панелей. Електричні параметри будь-якої сонячної батареї визначаються в стандартних умовах тестування, а саме при інтенсивності сонячного випромінювання 1000 Вт/м2 та робочій температурі панелі 25°С [4; 7].

В Карпатському регіоні, як й у більшості регіонів Центральної та Східної Європи, інтенсивність сонячного випромінювання рідко досягає номінального значення, тому навіть в сонячні дні фотоелектричні панелі працюють з недовантаженням.

В рамках загальної тенденції зниження виробленої потужності зі зростанням робочої температури, кожен тип сонячних батарей веде себе по-різному. Так, у кремнієвих елементів номінальна потужність падає з кожним градусом перевищення номінальної температури на 0,43–0,47 %. У той же час елементи з телуриду кадмію втрачають всього 0,25 % [4; 7].

Для існуючих СЕС Карпатського регіону використовуються модулі або пластини модулів у більшості випадків китайського виробництва як з полікристалічних, так і монокристалічних фотоелектричних елементів. На Самбірських СЕС у Львівській області успішно працюють панелі обох типів. Для забезпечення оптимальних режимів роботи обладнання передбачаються необхідні автоматичні регулятори технологічних процесів

При улаштуванні об'єктів використання сонячної енергії враховують наступні обмеження.

1. Сейсмічність території Карпатського регіону згідно з ДБН В 1.1.-12.2006 становить 6 балів шкали MSK-64 і відповідає 10 %-ій імовірності перевищення розрахункової сейсмічної інтенсивності протягом 50 років і середнім періодом повторення такої інтенсивності один раз на 500 років.

2. Території заплав річок Карпатського регіону входять в зону затоплення. Для улаштування обєктів використання сонячної енергії, враховуючи суттєві капіталовкладення, в проектах рекомендовано орієнтуватись на території, які не входять в зону паводків 1 % забезпеченості.

3. Відстань від об'єкту використання сонячної енергії до місця приєднання до електромереж повинна бути якнайменшою, або такою, щоб споруда залишалась рентабельною.

4. Сонячна радіація залежатиме від висоти місцевості, орієнтації схилу та інших мезо- і мікрофакторів, але на всій території Карпатського регіону перевищуватиме 1000 кВт/год на 1 м2 площі на 1 год., що дає можливість при діючих «зелених» тарифах на електричну енергію збудувати як промислову, рентабельну сонячну електростанцію, так й використати джерело сонячної енергії для туристичних комплексів, приватних сільських садиб «зеленого туризму», освітлення вулиць територіальних громад тощо. Питомі капіталовкладення складають 1500–1800 $/кВт встановленої потужності.

Розрахункові помісячні обсяги виробництва електроенергії фотоелектричними панелями сонячної електростанції при встановленій максимальній електричній потужності 2,8 МВт наведено в табл. 3.

5. Вибір майданчика для розташування сонячної електростанції в першу чергу визначається умовами розташування з врахуванням відсутності затінення і відносної стабільності освітленості на протязі світлого періоду доби. Крім того, при виборі майданчика будівництва сонячної електростанції до уваги повинні прийматися екологічні фактори, умови видачі виробленої електроенергії і умови транспортних зв'язків.

6. При розробці компоновочних рішень по розташуванню обладнання сонячної електростанції на проммайданчику враховані природні особливості майданчика, для забезпечення найвищої ефективності сприйняття сонячної радіації на протязі року, а також забезпечення мінімальних втрат енергії при її передачі від фотоелектричних панелей до інверторів, від інверторів до трансформаторів і між трансформаторами.

7. При роботі сонячної електростанції на навколишнє середовище будуть

Таблиця 3

Розрахункові помісячні обсяги виробництва електроенергії (Ne=2,8 МВт)

Місяць	Ефективне виробництво на виході з модулів, МВт.год	Обсяг відпуску в мережу, МВт.год	Ступінь ефективності генерації, %	Ступінь ефективності системи, %
Січень	68,3	66,25	13,3	12,8
Лютий	137,0	132,89	13,5	13,2
Березень	219,5	214,01	13,2	12,9
Квітень	346,7	339,77	12,7	12,5
Травень	404,0	395,92	12,2	12,0
Червень	410,9	402,68	12,0	11,8
Липень	395,9	387,98	11,9	11,7
Серпень	371,3	363,87	12,0	11,8
Вересень	250,0	243,75	12,3	12,1
Жовтень	185,9	182,9	12,6	12,3
Листопад	99,4	96,42	13,0	12,6
Грудень	69,0	66,93	12,9	12,4
РІК	2957,9	2893,37	12,4	12,2

впливати наступні фактори: шумове навантаження від роботи електротехнічного обладнання; електромагнітний вплив. Для зменшення шумового навантаження при роботі електротехнічного обладнання (інвертори, трансформатори) повинно бути передбачено застосування обладнання, конструкцією яких передбачені заходи по зменшенню шумів. Розташування обладнання промислової сонячної електростанції поза межами житлової забудови суттєво вплине на зменшення негативного впливу шуму й електромагнітного випромінювання електростанції на людей.

8. Утилізація пошкоджених або зношених фотоелектричних модулів не може бути виконана з побутовими відходами. Передбачається повернення виробнику пошкоджених або зношених в процесі експлуатації фотоелектричних модулів для відновлення або утилізації.

Для розвитку туристичної інфраструктури пропозицією є застосування сонячних батарей для вуличного освітлення сільських населених пунктів, які встановлюються на основі фотоелектричних елементів та використовують відновлювані джерела енергії. Перевагами даної системи освітлення є:

1) гранична конструктивна простота і повна відсутність рухливих деталей;

2) сонячні батареї не потребують ніякого палива та здатні працювати на внутрішніх ресурсах. Власникові непотрібно хвилюватися про збереження приладу і постійно підтримувати його працездатність. Сонячні батареї мало бояться механічного зносу;

3) мінімальні затрати на обслуговування під час експлуатації – зазвичай достатньо лише протерти бруд з робочої поверхні;

4) невелика питома вага, невибагливість, максимально простий монтаж;

5) дані пристрою здатні прослужити щонайменше 25 років;

6) отримання енергії з батарей дозволяє заощадити фінансові ресурси;

7) на відміну від традиційних джерел, цей тип ресурсів практично невичерпний.

Для ефективного впровадження вуличного освітлення з живленням від

фотоелектричних елементів сонячних батарей доцільніше використовувати світлодіодні світильники.

Принцип дії системи простий і надійний. На протязі світлого часу доби, фотоелектричний елемент, перетворює сонячну енергію в електричну і нею заряджає акумулятори. З настанням сутінків світильник автоматично вмикається і забезпечує освітлення до настання світанку.

Для заряджання акумуляторів не обов'язкові прямі сонячні промені, сонячна батарея здатна уловлювати сонячну енергію навіть в похмуру погоду і зимовий час доби.

Фотоелектрична система освітлення комплектується з:

- фотоелектричного модуля, який перетворює сонячне освітлення в електроенергію;
- акумулятора-накопичувача енергії. Використовуються герметичні, необслуговувані акумулятори, термін використання яких в середньому від 5 до 15 років, в залежності від моделі;
- контролера – оптимізатора зарядки/розрядки акумулятора, який дозволяє продовжити експлуатаційний період акумулятора. Контролер автоматично вмикає і вимикає освітлення на світанку та заході сонця, а також наявний в комплекті таймер для налаштування режиму ввімкнення/вимкнення в заданий час;
- освітлювального блоку (кронштейн, світильник). Контролер і акумулятор розміщені в верхній частині стовба.

Всі електронні пристрої, котрі входять в верхній склад фотоелектричної системи, мають захист від короткого замикання, перегріву і перевантаження. Це забезпечує надійність системи і ефективну підтримку її роботи.

Технічні параметри:

- повністю автоматичний контроль роботи;
- вертикальний наземний рівень освітленості може досягати 10–12 Lx;
- освітлення постійне кожний день 10 год. В погану погоду по 4–10 год.;
- висота 7 м. Робоча температура від -30°С до +45°С.

Мета проекту для туристичної інфраструктури: 1. Модернізація існуючої системи освітлення в напрямку «еко». 2. Забезпечення комплексного освітлення на територіях, котрі не мають централізованого електропостачання і є туристично привабливі. 3. Зменшення фінансових затрат на електроенергію. 4. Зменшення трудозатрат на обслуговування. 5. Зменшення забруднення навколишнього середовища.

Переваги проекту для туристичної інфраструктури: 1. Отримання електроенергії від сонячного світла. 2. Зниження затрат на технічне утримання. 3. Покращена якість освітлення. Ґрунтується на «зелених» технологіях. 4. Економія грошових коштів на електроенергію. 5. Не потребує прокладки ліній електропередач.

Витрати – щорічні мінімальні. Термін використання модуля сонячних батарей перевищує 20 років. Акумулятори мають термін використання 5–10 років. Плата контролера має термін використання більше 10 років. Існуюча тарифна політика – 1 кВт енергії з врахуванням ПДВ вартує 0,36 грн. Пряма економічна вигода – зменшення витрат на електроенергію. З екологічної точки зору – екологічно чистий продукт на відновлюваних джерелах енергії сонця.

Зацікавлені сторони – органи місцевого самоврядування, територіальні громади, населення, неурядові екологічні організації, підприємці, існуючі і перспективні власники сільських зелених садиб. Проект перспективний і з соціальної точки зору, оскільки сприятиме освітленню вулиць без централізованого електропостачання і, як наслідок, зменшенню злочинності та дорожньо-транспортних пригод.

Вказаний технологічний процес є безвідходним і не супроводжується шкідливими викидами в навколишнє серед-

овище (як повітряне, так і водне). Дане обладнання не викликає шуму і вібрації, задовольняє допустимі показники по СніП П-12-77. В зв'язку з цим проведення повітряноохоронних, водоохоронних заходів і заходів зі зниження рівня виробничого шуму і вібрації в подібних проектах не передбачається.

Для максимального енергозбереження в інноваційній туристичній інфраструктурі необхідне впровадження нових прогресивних джерел світла та електроенергії, використання світильників з високим ККД, раціональних систем розміщення світильників вуличного освітлення [10].

Розглянемо енергозбереження за рахунок використання фотоелектричних систем в порівнянні з освітленням лампами ДРЛ. Головною і беззаперечною перевагою використання фотоелектричних систем є те, що ця система не споживає електроенергію з мережі та дозволяє впровадити будь-яку систему розміщення світильників вуличного освітлення на відміну від світильників з лампами ДРЛ, які прив'язані до електромереж і потребують підведення до них живлення.

Фотоелектричні системи завдяки своєму самозабезпеченню є відновлювальними, екологічно чистими джерелами електроенергії, що перетворюють енергію сонця. Вони не прив'язані до електромереж, не є чутливими до перебоїв електропостачання і не несуть навантаження на електромережі.

При використанні світильників з лампами ДРЛ їм необхідне безпосереднє живлення з електромережі, що несе за собою споживання енергії (табл. 4). Відповідно, вартість споживання при використанні ламп марки ДРЛ 125 (8)-1 або ДРЛ 250 (8)-1 складає від 400 до 800 тис. грн. в рік за цінами 2013 р. (табл. 4).

Енергозбереження за рік при використанні фотоелектричних систем в порівнянні з лампами ДРЛ 125 та ДРЛ 250 становить 8395 кВт/год та 16790 кВт/год відповідно. Для порівняння середньостатистичний житловий будинок в сільській місцевості за рік споживає 950 кВт/год електроенергії, а сільська зелена садиба, що приймає туристів, втричі більше [5].

Технічні обмеження існують і при використанні для освітлення фотоелектричних елементів. Так, для одного світлодіодного прожектора зовнішнього освітлення потужністю 30 Вт необхідно встановити фотоелектричний модуль розмірами 1,6 м х 0,9 м. Для сталої роботи установки її укомплектовують інвертором, акумулятором, контролером. Вартість одного такого світильника разом із допоміжними матеріалами і монтажними роботами становитиме близько 10 тис. грн. Протягом години ним буде вироблено близько 30 Вт•год енергії, за 300 годин – 6,3 кВт•год (а не 9, як можна було б подумати, оскільки інтенсивність потоку сонячного світла не є постійною). При впровадженні для цілей освітлення фотоелектричних елементів існують об-

Таблиця 4

Енергоспоживання вуличним освітленням у Верховинському районі при використанні ламп марки ДРЛ 125 (8)-1 або ДРЛ 250 (8)-1

№	Марка лампи	Потужність однієї лампи, Вт	Потужність всіх ламп, кВт	Споживання електроенергії в рік, кВт/год	Ціна 1 кВт/год, грн	Вартість споживання в рік, грн
1	ДРЛ 125 (8)-1	125	380,875	1112155	0,36	400376
2	ДРЛ 250 (8)-1	250	761,750	2224310	0,36	800752

меження щодо мінімально необхідної площі фотоелектричних елементів, яка становить 1,5 м2 площі елементу для забезпечення сталої роботи освітлювального приладу потужністю 30 Вт; вартості – для роботи освітлювального приладу потужністю 30 Вт необхідні інвестиції становлять близько 700 дол. США (це вже фінансове обмеження, яке випливає із технічного).

З іншого боку, при роботі об'єктів використання сонячної енергії електрична енергія виробляється без використання органічного (чи ядерного) палива, що забезпечує відповідне зменшення споживання палива на традиційних теплових чи атомних електростанціях. Наприклад, за звітними даними ПАТ «ДТЕК «Західенерго», за рік питомі витрати умовного палива на відпущену електроенергію становили у минулому році 409,4 г у.п./кВт•год. Розрахункова величина річного відпуску електроенергії від СЕС «Старі Богородчани-1» в мережу становить 2893,0 тис. кВт•год. Отже, скорочення витрати умовного палива на теплових електростанціях за рахунок виробництва електроенергії на СЕС «Старі Богородчани-1» становитиме 606,04 т у.п. на рік.

За звітними даними Бурштинської ТЕС, ціна кам'яного вугілля теплотворною здатністю 4 900 ккал/кг з врахуванням транспортних витрат в 2011 році становила 940,28 грн/т. В перерахунку на умовне паливо вартість тони умовного палива становила 1 343,26 грн/т у.п. За рахунок виробництва електричної енергії на СЕС «Старі Богородчани-1» річна економія в грошовому виразі становила 611,8 тис. грн (станом на 2011 рік).

Висновки. Обґрунтовано впровадження об'єктів використання сонячної енергії як інноваційна складова сталого розвитку туризму Карпатського регіону. Доведено, що для розвитку сонячної енергетики в рекреаційно-туристичному розвитку Карпатського регіону немає об'єктивних ресурсних, технічних, режимних, екологічних і економічних перешкод. Показана можливість улаштування в межах регіону як сонячних станцій промислової потужності перспективних для туристичних кластерів, так й сонячних батарей для освітлення сільських вулиць, садиб «зеленого» туризму тощо. При роботі об'єктів використання сонячної енергії електрична енергія виробляється без використання органічного (чи ядерного) палива, що забезпечує відповідне зменшення споживання палива на традиційних теплових чи атомних електростанціях. Отже, заощадження енергоресурсів за рахунок використання відновлюваних екологічно чистих джерел енергії є перспективним інноваційним сегментом у розбудові туристичної інфраструктури, розвитку зеленого туризму в Карпатському регіоні.

Література

1. Архипова Л.М. Стратегія сталого розвитку туризму Карпатського регіону/ Л.М. Архипова. «Економіка. Управління. Інновації. Серія: економічні науки.). – 2014. – Вип. № 2(12) : Електронне фахове видання. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.

2. Архипова Л.М. До питання сталого розвитку територіальних рекреаційних систем / Л.М. Архипова // Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму. – 2014. – № 2 (5). – С. 147–158.

3. Атлас енергетичного потенціалу нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії. – К., 2008. – 54 с.

4. Будинок «нуль» енергії... тому що Земля і Сонце не виставляють рахунків : зб. статей [уклад. О.Б. Денис]. – Львів : ЕКОінформ, 2008. – 336 с.

5. Гук Н.А. Перспективні напрямки розвитку туризму в регіоні Українських Карпат : Електронний ресурс. – Режим доступу: http://tourlib.net.

6. Енергетична стратегія України на період до 2030 року : Електронний ресурс. – Режим доступу : www. cfin.ru/press/management/2001-6/13.pshtml.www.rao-es.ru/ru/reforming/foreign/mo-/England.pdf.

7. Енергоефективність та відновлювані джерела енергії [під заг. ред. А. К. Шидловського]. – К. : Українські енциклопедичні знання, 2007. – 559 с.

8. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» / [Переклад з англійської: ВГО

«Україна. Порядок денний па XXI століття»]. – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.

9. Стратегія розвитку Івано-Франківської області на період 2015–2017 роки. – Режим доступу: http://www.if.gov.ua/.

10. Financing Municipal Energy Efficiency Projects. Mayoral Guidance Note #2 [Electronic Resource] / Dilip Limaye, William Derbyshire / Energy Sector Management Assistance Program, The World Bank. – 2014. – Mode of access: http://www.esmap.org/sites/esmap.org/files/DocumentLibrary/ FINAL_MGN1 Municipal%20.

Arkhipova L.M. INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE CARPATHIAN REGION. *The article is devoted to the use of renewable energy in sustainable tourism and recreational development of the Carpathian region. The paper proposes recommendations for pre-innovation segment of the tourism infrastructure to future development for major tourist centers as well as isolated settlements as part of the Carpathian region on the example of solar energy. The reasons for implementing solar energy as an innovative component of sustainable tourism in the Carpathian region are proved. Solar radiation depends on altitude, slope orientation and other meso- and microfactors, but throughout the Carpathian region will exceed 1,000 kWh per 1 m2 of a year. That enables active in «green» tariff for electricity build as industrial, cost-effective solar power, as the source and use of solar energy for tourist complexes, private rural «green tourism» estates, street lighting etc.. Specific investments make $ 1500-1800 / kW of installed capacity. It is proved that the development of solar energy in the recreational and tourism development in the Carpathian region has no objective resources, technical, operational, environmental and economic obstacles. When operating facilities using solar energy produces electricity without using fossil (or nuclear) fuel, providing a corresponding decrease of fuel consumption for conventional thermal or nuclear power plants. Energy saved by using renewable, environmentally-friendly sources of energy is a promising innovative segment in the development of tourism infrastructure, development of green tourism in the Carpathian region. If there are more investments in the future, it will result in an increased tourist demand.*

Keywords: *sustainable development, innovative segment, solar energy, tourism infrastructure.*

Архипова Л.Н. ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА КАРПАТСКОГО РЕГИОНА. *Статья посвящена использованию возобновляемых источников энергии в устойчивом туристско-рекреационном развитии Карпатского региона. В работе предложены предпроектные рекомендации для инновационного сегмента туристической инфраструктуры с целью перспективного развития как крупных туристических центров, так и изолированных поселений горной части Карпатского региона на примере использования солнечной энергии. Рассмотрены перспективы и технологические характеристики солнечной электростанции промышленной мощности и проект минимального использования возобновляемых источников для освещения сельских улиц на основе солнечных батарей. В данной работе инновационным предложением является применение экотехнологий в решении проблемы улучшения туристической инфраструктуры, что при больших капиталовложениях в будущем обернется повышенным туристическим спросом.*

Ключевые слова: *устойчивое развитие, инновационный сегмент, использование солнечной энергии, туристическая инфраструктура.*

УДК 910.4.:379.85(477)+913:338.48.005

ТРАНСКОРДОННА СПІВПРАЦЯ – ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ

Т.І. Божук

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті визначено пріоритетні напрями розвитку міжнародного туризму із врахуванням сучасних тенденцій туризму і реалій, що сформувалися в Україні. Охарактеризовано основні фактори, які сприяють розвитку міжнародного туризму. Обґрунтовано доцільність та ефективність транскордонної співпраці. Представлено результати дослідження українсько-польських транскордонних територій щодо використання рекреаційно-туристичного потенціалу. Проведено аналіз рекреаційно-туристичних ресурсів на прикладі двох міст: Белза (Україна) і Перемишля (Республіка Польща), визначено найбільш привабливі туристичні об'єкти, а також зазначено доцільність відвідання інших цікавих об'єктів, розташованих поблизу названих міст (палаців, храмів чи ботанічних садів тощо). Запропоновано ряд заходів щодо вирішення існуючих проблем.

Ключові слова: *міжнародний туризм, транскордонна співпраця, українсько-польське прикордоння, туристично привабливі об'єкти.*

Постановка проблеми. Відомо, що міжнародний туризм як сучасне соціально-економічне явище, крім пізнання культурного середовища, є активним джерелом надходжень іноземної валюти. Однак беззаперечним є той факт, що на його розвиток має вплив ряд чинників: політична та економічна нестабільність, коливання валютних курсів, війна тощо. Реалії сучасного стану туристичного бізнесу в нашій країні відображають різке скорочення обсягу в'їзного туризму в Україну, зменшення кількості поїздок у межах держави, що зумовлено військовими діями на Сході України і зростанням валютних курсів. Іноземні туристи, значною мірою, внаслідок цілеспрямованої негативної інформаційної пропаганди, бояться за свою безпеку і не ризикують відвідувати навіть Західну Україну. Тому єдиним (чи може більш надійним) шляхом залучення іноземного туриста є пропаганда транскордонної співпраці.

Мета роботи. Головним завданням статті є аналіз аспекту транскордонного розвитку туризму на прикладі двох міст: Белза (Україна) та Перемишля (Польща).

Аналіз публікацій і досліджень. Проблеми розвитку міжнародного туризму досліджували О.О. Любіцева, В.С. Сєнін, І.О. Бочан, М.П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н.М. Ганич [4], І.І. Дідович [2] та ін. Проте, незважаючи на значний інтерес до дослідження міжнародного туризму, багато аспектів його функціонування потребують додаткової уваги, зокрема, у роботах вище зазначених науковців недостатньо уваги приділено транскордонній співпраці у сфері міжнародного туризму.

Результати досліджень. При проведенні дослідження використано матеріали, зібрані й систематизовані завдяки участі в проекті «Підготовка кадрів для здійснення туристичного супроводу подорожуючих по транскордонних туристичних маршрутах та прикордонних містах України і Польщі».

Під час лекцій та безпосереднього ознайомлення з об'єктами на місцевості отримано нові знання про історико-культурні об'єкти і, відповідно, здобуто досвід промоції туризму на території міст, розташованих на українсько-польському прикордонні: Угнів, Белз, Жовква, Самбір, Броди, Жидачівський район (Україна) і Гміна Вербковіце, Белжець, Ясло,

Спічин, Стрижівський та Саноцький повіти (Республіка Польща).

Відповідно до поставленої мети, далі у тексті акцентуємо увагу на аналізі рекреаційно-туристичних ресурсів на прикладі двох міст: українського Белза та польського Перемишля.

Белз належить до найдавніших міст Західної України, про що свідчить перша письмова згадка в «Повєсті времених лєт» (1030 р.). Було столицею Белзького князівства, центром воєводства у складі Першої Речі Посполитої, а зараз є містом районного значення, що розташоване на відстані 3 км від українсько-польського кордону на притоках Західного Бугу (річках Солокія і Річиця (Жешиця)) в Сокальському районі Львівської області. За кількістю населення посідає п'яте місце серед найменших міст України.

Найбільш привабливі туристичні об'єкти входять до складу історико-культурного заповідника Белза, а саме: комплекс сакральних споруд урочища «Замочок» (1911–1938 рр.), вежа-каплиця Снопковських (тепер – виставковий зал) 1606 р.; вежа-дзвіниця (XVII–XVIII ст.), руїни костелу та монастиря оо. Домініканців (XVI–XVIII ст.); келійний корпус з вежею (тепер – Ратуша), XVII–XX ст.; церква св. Миколая (колишній костел Непорочного зачаття Пресв. Діви Марії) 1653р. і руїни монастиря сс. Домініканок (XVII–XVIII ст.), церква св. Параскеви (дерев'яна) 1761–1766 рр. і міський цвинтар (XVI–XVIII ст.), єврейський цвинтар (кіркут) XVII–XX ст. (недіючий), колона зі скульптурою св. Вінцента (Вікентія) XVIII ст. тощо [1].

Крім цього, перебуваючи у Белзі, можна відвідати Угнів (найменше місто України) і оглянути церкву Різдва Пресв. Богородиці XVIII–XX ст., каплицю-усипальню Жуковських 1870 р., історико-краєзнавчий музей, костел Внебовзяття (Успіння) Пресв. Діви Марії 1695 р. (недіючий), водяний млин II пол. XIX ст. та ін. Червоноград (Кристинопіль) розташований на відстані 12 км від Белза. Тут варто ознайомитися з Кристинопольським палацом Потоцьких, який є Червоноградською філією Львівського музею історії релігії, церквою св. Володимира (колишнім бернардинським костелом Зіслання св. Духа) тощо.

На жаль, закладів розміщення в Белзі поки що не спостерігається, тому зупинитися на ночівлю і отримати харчування можна в Соснівці в хостелі Благодійного фонду «Екомилосердя».

На відміну від українського містечка Белз, Перемишль називають маленьким Львовом. Знаходиться він на відстані 7 км від українсько-польського кордону, розкинувся на берегах Сяну і Вігора, є другим (після Жешува) за значимістю містом Підкарпатського воєводства. Перша письмова згадка (так само як і Белза) міститься в київському літописі «Повєсть временних лєт) біля 981 р.

Серед основних туристичних об'єктів, які варто відвідати, можемо назвати такі [3]:

1) замок – височіє на Замковій горі ще з 1340 р., перебудований у 16 ст. в стилі ренесансу і зараз запрошує на вистави до театрального залу Драматичного товариства ім. Олександра Фредро; ще варто відвідати замковий парк;

2) кафедральний римо-католицький собор (XV–XVI ст.) зведений у готичному стилі на місці більш давньої романської ротонди, у XVIII ст. перебудований у стилі бароко; поруч знаходиться палац єпископів і дзвіниця пізнього бароко висотою 71 м, з якої відкривається панорама міста;

3) кафедральний греко-католицький собор (з 1991 р.) – знаходиться у колишньому костелі Пресвятого Серця Христового, збудованого для єзуїтів у XVII ст., у XX ст. був гарнізонним костелом, цінними є іконостас XVII ст., перенесений з церкви в Любачові, а також дзвіниця;

4) костел і монастир кармелітів з XVII ст. у стилі бароко, за часів австрійської влади належав греко-католикам, сьогодні інтер'єр святині відреставрова-

но;

5) музей дзвонів і люльок знаходиться у вежі з годинником (XVIII ст.), побудованої (у стилі пізнього бароко) дзвіниці запланованого, але так і не збудованого греко-католицького собору; раніше дзвіниця використовувалася як пожежна вежа, а зараз служить оглядовим майданчиком, оскільки з неї відкриваються прекрасні краєвиди старого міста;

6) костел францисканців (XVIII ст.), збудований на місці готичної святині, поєднує елементи пізнього бароко і класицизму; інтер'єр костелу виконаний у стилі рококо і характеризується багатством скульптур і фресок;

7) кам'яниці ринку (XVI– XVII ст.) – знаходяться на трьох із чотирьох існуючих раніше сторонах площі;

8) національний музей Перемишльської землі – один із найстарших і найбагатших за кількістю експонатів музей у Підкарпатському воєводстві; з 2008 р. знаходиться у новій будівлі, зведеній на місці будинків, зруйнованих під час II світової війни;

9) музей історії міста Перемишль – знаходиться у кам'яниці XVI ст., доступними для відвідування є підземелля, варто відвідати автентичні інтер'єри міщанських домів, фотоательє з XIX ст., а також історичні матеріали про місто;

10) будинок міської ради на площі Ринок 1 (XVI ст.), неодноразово перебудований; у його двохярусних підземеллях має початок підземний туристичний маршрут;

11) костел і монастир кармеліток (з 1899–1900 рр.) – найвище розташована святиня старого міста;

12) бункер «Kaponiera 8813» (1940–1941 рр.) – один із 22 на території Перемишля радянських бункерів Лінії Молотова;

13) фрагменти міських мурів XVI і XVII ст. (вул. Баштова), розібраних у XVIII ст. за наказом австрійської влади;

14) костел реформаторів (XVI ст.) – знаходиться нижче рівня вулиці внаслідок того, що було розібрано міські мури і засипано рів; поруч стоїть пам'ятник герою-ченцю Отцю Кристину Шиковському 1877 р.;

15) будинок залізничного вокзалу (1859–1860 рр.) – є однією із найбільших будівель залізничної лінії, що з'єднувала Краків і Львів; встановлено залізничне сполучення з Будапештом (1872 р.);

16) абатство бенедиктинок (з XVII ст.) із збудованим костелом Святої Трійці у стилі пізнього бароко і монастир (з XVIII ст.);

17) Знесіння – пагорб, що височіє на висоті 353 м н.р.м. з відомим і таємничим місцем Татарський копєц (курган), з якого відкривається чудова панорама міста. В цьому районі з 2006 р. функціонує лижний спуск (в зимовий період), підйомник та траса для санок (цілорічно).

Однак, незважаючи на значну кількість історико-культурних об'єктів, місто користується привабливістю серед туристів завдяки фортеці «Перемишль», яка є кільцевою, представленою двома колами оборони: внутрішнім (в межах власне Перемишля) і зовнішнім (поза межами міста). Асоціацією гірських провідників «Ровінь» розроблений туристичний маршрут на українсько-польському прикордонні «Фортеця Перемишль: подорож у минуле», який охоплює більшу частину фортів Перемишля і шість допоміжних фортів на території України.

Перебуваючи в Перемишлі, можна відвідати:

1) кальварію Пацлавську [5; 6] – сучасний релігійно-паломницький і туристичний центр з Пацлавською чудотворною іконою Пресвятої Богородиці (санктуарій Меки Панської і Матері Божої Кальварійської, кляштор францисканців), знаходиться на відстані 18 км від Перемишля і поблизу кордону з Україною; сформований у XVII– XVIII ст.; кальварія репрезентує намагання точно відтворити топографію Святої землі з урахуванням як загального вигляду місцевості, так і розташування окремих

об'єктів; на свято Внебовзяття (Успіння) Пресв. Діви Марії, яке вшановується 15 серпня, організовуються піші прощі до цього місця з різних частин Польщі і України;

2) замково-парковий ансамбль в Красичині (з поч. XVII ст.) – належить до найбільш вишуканих ренесансних ансамблів на теренах сучасної Польщі; протягом століть замок часто переходив із рук у руки, і фактично останнім власником був князь Леон Людвіг Сапега, який перетворив його на родову резиденцію; цікавим є парк, у якому приваблює алея з липами і дубами, насадженими на честь народження в сім'ї дівчат чи хлопців; у часи І світової війни замок було дуже сильно зруйновано (знищено декор приміщень, вивезено всі меблі, сплюндровано родинну каплицю і гробівець); з 1963 р. коштом держави триває реставрація замку; зараз об'єкт віднесений до найкращих пам'яток Польщі;

3) дендрарій і заклад фізіографії в Болєстрашицах – це не тільки об'єкт природи, але і культури, а також дидактичний і науковий центр. Єдина установа такого типу у Підкарпатському воєводстві, заснована у 1975 р. професором Єжи Пюрецьким, займає площу 310,98 га (Болєстрашице – 28,69 га, філіал у Цісовій – 282,29 га). Протягом року діють постійні і тимчасові виставки на території дендрарію, музею під відкритим небом, музею природи, галереї у Піотра, галереї крізь дотик; в навчальному центрі культурно-природничої спадщини проводяться практичні заняття для дітей і шкільної молоді, студентів і вчителів; організовуються фестивалі городів (у червні) і кизилу (вересень) тощо.

Висновки. Виходячи із реалій сьогодення, спостерігається тенденція до зменшення кількості послуг, які надаються іноземним туристам в Україні, що пов'язано із їх невідвідуванням нашої країни у зв'язку із військовими подіями на Сході. Українці, які мають фінансові можливості, теж не поспішають відвідувати улюблені місця на узбережжі Тунісу, Єгипту чи Марокко, де мають місце терористичні акти. Вони надають перевагу відпочивати влітку в Болгарії, Хорватії, Чорногорії чи Туреччині. За останні декілька років зростає частка потенційних вітчизняних туристів (менш фінансово-спроможних), які не мають можливості задовольняти свої рекреаційно-туристичні потреби за кордоном чи навіть у себе на батьківщині. Саме тому транскордонна співпраця могла би бути тим містком, який об'єднуватиме зусилля і сприятиме розвитку міжнародного туризму двох сусідніх країн.

Порівняно з іншими європейськими країнами, Україна і Польща мають багато спільного (географічне положення, транспортне забезпечення, ресурсний потенціал (природно-кліматичні та культурно-історичні ресурси). Однак, в плані розвитку туризму спостерігається ряд відмінностей (на жаль, не на користь України): нерозвинена інфраструктура туристичної та суміжних галузей, асиметричний візовий режим, неефективне використання ресурсного потенціалу, не достатній рівень кваліфікації персоналу, нерівномірний інформаційний супровід тощо. Виявлені недоліки зумовлюють необхідність розробки спільної українсько-польської стратегії розвитку транскордонного туризму, яка би об'єднувала спільні проекти культурного і туристичного співробітництва. Зокрема, в рамках представлення туристичних можливостей та культурних особливостей прикордонних територій; важливо сприяти уніфікації стандартів і рівню сервісу, який надається туристам.

Література

1. Белз // Галицька брама. – Львів : Центр Європи, 2005. – № 7–9. – С. 127–129.

2. Дідович І. І. Використання потенціалу партнерських стосунків у сфері міжнародного туризму / І.І. Дідович // Стратегія розвитку туризму в XXI столітті у контексті вирішення глобальних проблем сучасності : Зб. мат. міжнар. н.-п. конф. (Львів, 27–28 бе-

резня 2014 р.) / Львів : ЛІЕТ, 2014. – С. 207–215.

3. Інтегрована система туристичної інформації міста Перемишля : Електронний ресурс. – Режим доступу : www.visit.przemysl.pl.

4. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг : Підручник / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.

5. Ziarkowski D. Polskie kalwarie jako wyraz kształtowania krajobrazu sakralnego w epoce nowożytnej / D. Ziarkowski // Krajobraz sakralny / ks. Maciej Ostrowski, Jósef Partyka (red.). – Kraków-Lwów, 2014. – S. 117–132.

6. Mitkowska A. Polskie kalwarie / A. Mitkowska. – Wrocław, 2003 – P. 186–192.

Bozhuk T.I. TRANSBORDER COOPERATION AS AN IMPORTANT ASPECT OF INTERNATIONAL TOURISM DEVELOPMENT. *The paper defines priority directions of the international tourism (IT) development considering present tourist trends and realities of Ukraine. The main factors of the IT development are described. The efficiency of the trans-border cooperation is substantiated. The study results of the Polish-Ukrainian trans-border areas concerning the recreation-tourist potential are shown. For this study, the material collected in the framework of the project on «Preparation of personnel for touristic escort of travelers on trans-border touristic routes and border towns of Ukraine and Poland». During lectures and studies in situ, the new knowledge is gained about historical-cultural objects and the experience is gained about promotion of tourism in the border towns of Ugniv, Belz, Zhovkva, Sambir, Brody, Zydachiv Raion (Ukraine) and Gminas of Verbkovitse, Belzhets, Yaslo, Spichyn, Stryzhivskyy and Sanotskyy Povits (Poland).*

The recreation-touristic analysis is made for two cities: Belz (Ukraine) and Peremyshl (Poland). The largest attractive tourist objects are defined, which are parts of the historical-cultural reserve of Belz (Ukraine) and mainly – to the central (historical) part of Peremyshl (Poland). The reasons to visit other interesting objects, which are located around the named cities (palaces, churches, botanical gardens, etc.). Some measures are proposed to solve the existing problems.

Keywords: *international tourism, transboundary cooperation, Polish-Ukrainian border area, attractive touristic objects.*

Божук Т.И. ТРАНСГРАНИЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО – ВАЖНЫЙ АСПЕКТ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА. *В статье определены приоритетные направления развития международного туризма с учетом современных тенденций туризма и реалий, сформированных в Украине. Приведена характеристика главных факторов, которые способствуют развитию международного туризма. Обосновано целесообразность и эффективность трансграничного сотрудничества. Приведены результаты исследования украинско-польских трансграничных территорий на счет использования рекреационно-туристического потенциала. Произведен анализ рекреационно-туристических ресурсов на примере двух городов: Белза (Украина) и Перемышля (Республика Польша), определены наиболее привлекательные туристические объекты, а также отмечена целесообразность посещения других интересных объектов, находящихся вблизи названных городов (дворцов, храмов или ботанических садов и др.). Предложен ряд мероприятий с целью решения существующих проблем.*

Ключевые слова: *международный туризм, трансграничное сотрудничество, украинско-польское приграничье, туристические привлекательные объекты.*

УДК 630*627.3

ЛІСОВІ НАСАДЖЕННЯ КАРПАТ ТА ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ РЕКРЕАЦІЇ І ТУРИЗМУ

І.Ф. Калуцький, А.Ю. Рак

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Зростаючі потреби в відпочинку все більшої кількості населення, зумовлені складними екологічними умовами та інтенсивною урбанізацією, потребують залучення великої кількості рекреаційних ресурсів. Оскільки ліси в області займають 42 % її території, то потенційне розширення рекреаційного лісокористування, в переважній більшості, буде зростати за рахунок лісів.

Розширене використання лісів Івано-Франківщини для рекреації і туризму вимагає їх відповідної підготовки. Виникає необхідність покращити естетичні та оздоровчі властивості лісів завдяки проведенню в них цілого комплексу лісогосподарських та організаційних заходів. Ці заходи направлені на підвищення привабливості лісових насаджень та підвищення стійкості їх до рекреаційних навантажень

Ключові слова: *рекреація, туризм, лісові насадження, пункти відпочинку, землі лісового фонду, рекреаційне лісокористування, рекреаційні навантаження*

Вступ. Ліс, як і будь-яка інша екологічна система, характеризується певною залежністю від багатьох факторів – ландшафту, ґрунту, крутизни і експозиції схилу, вікової структури, видового складу, погодних умов, режиму попереднього користування та інші. Важливим фактором є також стійкість лісу – його властивість зберігати видовий склад, продуктивність і здатність до відновлення.

В наш час коли основна маса населення концентрується у великих містах, в наслідок індустріалізації і урбанізації, посилюється необхідність періодичного спілкування людини з природою як важлива духовна і фізіологічна потреба. Серед інших елементів ландшафту найбільше значення для повноцінного відпочинку мають лісові насадження.

Взаємовідносини між лісом і людиною здійснюється за принципом негативного зворотного зв'язку. Якщо ліс позитивно впливає на людину, на відновлення її фізичних сил, на поліпшення самопочуття і підвищення працездатності, то людина негативно впливає на ліс, зумовлюючи різні види навантажень.

Відпочинок у лісі, або рекреація є інтенсивним видом використання лісових ресурсів. При надмірному рекреаційному лісокористуванні в лісовому біогеоценозі порушуються процеси обміну речовин і енергії, взаємозв'язки між компонентами, відбувається так звана рекреаційна дигресія, яка змінює всі компоненти – від ґрунту до верхнього ярусу деревостану [2].

Одним з найбільш ефективних видів оздоровчого відпочинку є туризм. Формуванню на базі Українських Карпат важливого туристичного регіону країни в значній мірі сприяє величина і якість його туристичного потенціалу. Переважання низько і середньогірних форм рельєфу, висока лісистість, мальовничість ландшафтів, різноманітність видового складу флори і фауни, безліч гірських річок та джерел мінеральних вод роблять Карпати одним з найбільш привабливих об'єктів для туристів [3]

Актуальність проблеми. Раціональне використання і охорона природних ресурсів – найбільш актуальні проблеми сучасності. Оскільки, в наслідок інтенсивної експлуатації природних ресурсів зменшуються їх запаси, вичерпуються лісові ресурси, знижуються водоохоронно-захисні функції лісів, зменшується

родючість ґрунтів, зростає забруднення повітряного і водного басейнів та інші негативні явища.

Економічна криза в нашій країні, свідками і учасниками якої ми стали, зачепила всі галузі виробництва. Одним із проявів її в лісовому господарстві є широке використання лісів для рекреаційних потреб. Тому особливо актуальним є зробити ліс придатним для відпочинку, шляхом впровадження лісівничих заходів з покращення естетичних і оздоровчих функцій лісів. Благоустрій лісів є якісно новим аспектом робіт в лісовому господарстві.

Розвиток туристично-рекреаційної діяльності, приведе до вирішення деяких соціально-економічних проблем в умовах економічної кризи. Зокрема, оздоровлення населення, створення робочих місць, буде сприяти росту первинної зайнятості в туристично-рекреаційній сфері, поведе за собою зростання вторинної зайнятості – збільшення кількості робочих місць в будівництві, сільському господарстві, зв'язку, медицині, торгівлі тощо.

Постановка проблеми. Ліс в місцях відпочинку, крім своїх основних функцій давати високоякісну деревину, має мати ще й здатність благотворної емоційної дії на людину. Почуття радості, насолоди має сприяти відпочинку. В основі емоційного відпочинку лежать так звані ландшафтні емоції. Природа за допомогою фарб, кольорів, запахів, звуків діє на організм людини. В зв'язку з цим виникає потреба підвищення стійкості, ефективної охорони, збереження і раціонального використання рекреаційних лісів [2].

Необхідно запропонувати ефективні лісівничі заходи для покращення привабливості лісів з метою використання їхнього потужного рекреаційного потенціалу. Перед лісівниками стоїть складне завдання при догляді за лісом, що використовується для відпочинку, витрачаючи мінімум коштів створити в лісі мікроклімат, який би забезпечував комфортні умови для відпочинку в любу пору року.

Питанням благоустрою та використання лісів для рекреації присвятили свої наукові праці відомі вчені Бобров Р.В. (1977), Тарасов А.І. (1986), Генсірук С.А. (1987), Середін В.І., Парпан В.І. (1988), Стойко С.М., Третяк П.Р. (1993), Бондаренко В.Д., Фурдичко О.І. (1994), Фоменко Н.В. (2007) та ін.

Догляд за рекреаційним лісом – це цілий комплекс лісогосподарських робіт, який включає лісову меліорацію, очистку від засміченості, посадку, проведення рубок лісогосподарського призначення, благоустрій та ряд інших робіт. Благоустрій включає створення дорожньо-стежкової мережі, обладнання місць для відпочинку та ночівлі, підготовка майданчиків і дров для вогнищ, притулків на випадок негоди, нагромадження різного обладнання (кілочки для наметів, інвентар для прибирання місця ночівлі), благоустрій джерел і джерелець, екологічних стежок, влаштування оглядових майданчиків, ігрових галявин, дитячих лісових майданчиків, автостоянок, сміттєзбірників. Все це, звичайно, має бути зроблено так, щоб не був порушений ландшафт, не внесена дисгармонія в природу [2].

Благоустрій лісів – заходи виключно багатосторонні: в одних випадках вони можуть бути обмеженні влаштуванням легких лісових навісів або прокладанням дорожньо-стежкової мережі, в інших – включати широкий комплекс робіт по декоративному перетворенню ландшафтів і будівництву складних архітектурних споруд. Все залежить від призначення лісів і їх рекреаційних особливостей. Добре впорядкований ліс може забезпечити, як вважають вчені, повноцінний відпочинок більшій кількості людей, ніж заболочений або зарослі непрохідною хащею, бездоріжні лісові ділянки [1].

Метою лісового господарства має бути задоволення зростаючих потреб населення в лісовому відпочинку при безумовному забезпеченні не виснажливості лісокористування взагалі і рекреаційного зокрема. Вимогою часу є також

залучення все нових лісових площ до використання з рекреаційною метою, а це вимагає проведення в них відповідних лісівничих заходів, необхідна відповідна підготовка лісу до такого використання. Проведення робіт по благоустрою та облаштуванню лісів для рекреації дає можливість створення значної кількості робочих місць для місцевого населення.

Для рекреації використовуються ліси всіх категорій і груп. Курортні ліси, для прикладу, виконують не тільки важливу захисну роль. Велике їх значення для кліматотерапії, лікувальної фізкультури, екскурсій та прогулянок типу близького туризму. В них відведені місця для тихого й активного відпочинку, спортивні та ігрові майданчики тощо. Для оздоровлення використовуються в першу чергу ліси зелених зон міст та інших населених пунктів, так звані приміські ліси. В них розміщена переважна більшість стаціонарних оздоровчих закладів. Частково з цією метою використовуються захисні, водоохоронні, експлуатаційні та інші ліси.

Виходячи з того, що ліси різних груп і категорій мають неоднакове цільове призначення Середін В. І. і Парпан В. І. (1988) розробили класифікацію лісів Карпат які використовуються в рекреаційних цілях. Користуючись даною класифікацією проведено аналіз стану рекреаційного використання земель лісового фонду держлісгоспів.

Відповідно до зазначеної класифікації рекреаційними вважаються: міські ліси і лісопарки, ліси зелених зон міст та інших населених пунктів, ліси округів санітарної хорони курортів, виділені у встановленому порядку ділянки лісу в радіусі 1 км навколо окремих санаторіїв, будинків відпочинку, пансіонатів, дитячих таборів, туристичних баз та інших лікувальних і оздоровчих закладів, розташованих за межами зелених зон та округів санітарної охорони курортів, а також смуги лісу вздовж постійних трас внутрішніх та міжнародних туристичних маршрутів. Всі інші ліси не відносяться до рекреаційних, але можуть частково використовуватися з цією метою [6].

Результати досліджень. Актуальним на сьогодні є покращення використання тих рекреаційних і придатних для рекреаційного використання лісів, які вже частково використовуються, а також тих, які при виконанні в них певних заходів по благоустрою в найближчі роки можуть бути використанні для розвитку рекреації і туризму.

Щодо тих лісів, які частково використовуються з рекреаційною метою то це ліси зелених зон, які розподіляються на лісопаркові і лісогосподарські частини. До лісопаркових входять насадження, розташовані в безпосередній близькості до населених пунктів, що мають добрі шляхи та транспортне сполучення і відзначаються привабливістю і придатністю для масового відпочинку. На базі лісопаркових насаджень рекомендується створювати приміські лісопарки та зони відпочинку для населення.

В Івано-Франківській області зелені зони виділені для міст Івано-Франківська, Калуша, Коломиї, Долини, Надвірної, Болехова, Косова, Рогатина та селищ міського типу Бурштина, Ланчина, Кутів, Рожнятова, Вигоди, Чернелиці, Яблунова. Найбільші площі займають зелені зони Івано-Франківська та Калуша. Зелена зона Івано-Франківська (в радіусі 20 км) становить 10,6 тис. га державного лісового фонду [6].

Проблема зеленого і рекреаційного будівництва складна. Вона поєднується з лісознавством і лісівництвом, містобудуванням, ландшафтною архітектурою, гігієною, декоративною дендрологією, агротехнікою, економікою, екологією, естетикою, соціологією тощо, що в кожному конкретному випадку викликає потребу у виборі головного напрямку робіт, принципів формування об'єктів озеленення з урахуванням біоекологічних і соціально-економічних умов регіону чи району.

Враховуючи постійно зростаючу потребу у відпочинку, особливо міського

населення, та зростаючу кількість власного та громадського транспорту виникає необхідність значно розширити зелені зони населених пунктів. В умовах Івано-Франківська та прилеглих до нього територій необхідно створювати лісопарки в межах природних ландшафтів з різним ступенем їх змін і з врахуванням завдань, які ставляться перед об'єктом. В умовах Передкарпаття, найбільш ефективними є лісопарки та пункти відпочинку. Згадані об'єкти сприяють збереженню природних комплексів, які мають особливу екологічну, історичну і естетичну цінність у зв'язку з сприятливим поєднанням природних і культурних ландшафтів і використання їх в рекреаційних, просвітницьких, наукових і культурних цілях.

На території пункту відпочинку можуть одночасно перебувати 60 чол. Досвід створення таких місць відпочинку вже набутий в багатьох держлісгоспах. Для прикладу Болехівським лісовим господарством створено в Церківнянському лісництві в кварталі № 8 урочище «Цапове» екологічна стежка через мальовничу ділянку букового лісу з домішкою ялини, ялиці та окремими екземплярами тису ягідного. Влаштовано на цій ділянці пункт відпочинку на 50 рекреантів. Тут є альтанки, навіси, лісові меблі, місце для вогню, туалети, аншлаги та інші необхідні для відпочинку споруди. В цьому лісовому господарстві за останні роки вже обладнано 14 подібних пунктів відпочинку, які розташовані в зеленій зоні міста Болехів та вздовж доріг державного і місцевого значення. В цілому в держлісфонді обласного управління лісового і мисливського господарства вже діє 115 подібних пунктів відпочинку (в середньому площа кожного із них складає 0,5 га), де одночасно можуть відпочивати до 500 рекреантів [5].

Інтенсивне освоєння лісів для відпочинку розпочато відносно недавно, і науково обґрунтованої системи ведення лісового господарства в них поки що не розроблено. Але практика експлуатації вже діючих пунктів відпочинку показує необхідність проведення в таких лісах цілого ряду лісогосподарських заходів з метою збереження та покращення їх естетичних властивостей.

Аналіз використання діючих пунктів відпочинку свідчить, що кількість їх необхідно збільшувати, розширювати їх площу та покращувати якість утримання відповідних споруд і лісової інфраструктури в належному стані. В окремих пунктах відпочинку, які в процесі експлуатації найбільше користуються попитом рекреантів, в додаток до вже наявних легких споруд, в подальшому, виникає потреба, споруджувати більш надійні довговічніші споруди для відпочинку. В зв'язку з тим, що окремі пункти відпочинку знаходяться на значній віддалі від міст згодом виникне потреба в будівництві, на їх місці, для розміщення відпочиваючих, кемпінгів, туристичних хатин, туристичних баз тощо. Такі пункти відпочинку можуть служити основою для розробки інвестиційних проектів з розвитку туризму.

Будівництво кемпінгів, мотелів, туристичних стоянок та інших засобів побутового обслуговування в сучасному рекреаційному лісі тісно пов'язане з традиційними лісогосподарськими заходами по покращенню естетичних і санітарно-гігієнічних властивостей деревостанів.

Отже методи збільшення кількості пунктів відпочинку в лісах, розширення їх площ за рахунок проведення відповідних лісогосподарських заходів, є перспективним для покращення рекреаційно-туристичної привабливості лісів.

Догляд за рекреаційними лісами включає весь комплекс прийнятих в лісовому господарстві робіт: рубки всіх видів, посів і посадку лісу, очистку лісу від захаращення, лісову меліорацію, будівництво стежок і лісових доріг. Ефективними заходами перетворення лісових пейзажів є рубки догляду і ландшафтні рубки. При їх допомозі легко можна урізноманітнити монотонність природного лісу шляхом зміни його повноти і спів-

відношення деревних порід. Все вище сказане стосується лісів рекреаційного призначення, а також лісів, що частково виконують рекреаційні функції. Для покращення привабливості цієї групи лісів необхідно розробити науково обґрунтовану систему заходів з благоустрою. В основу такої системи покласти поетапне покращення привабливості таких лісів для використання з рекреаційно-туристичною метою, так і для розробки інвестиційних проектів на перспективу.

В держлісфонді області є ще 96129 га (20,5 %) лісів які можуть бути в перспективі переведені в групу рекреаційних при умові будівництва доріг і стежок та проведення в цих лісах значних за обсягом лісогосподарських заходів. Тому при аналізі стану створення дорожно-стежкової лісової інфраструктури в цих лісах нами виявлено, що в останні роки державними лісогосподарськими підприємствами відновлюється будівництво лісових доріг. За період 2007–2011 рр. побудовано 139,5 км таких доріг, проте потреби в лісових дорогах, як для охорони і захисту лісів так і для лісовідновлення, раціонального використання лісових та рекреаційно-туристичних ресурсів є значно більші. За нашими підрахунками темпи будівництва лісових доріг повинні бути не меншими ніж 120 км в рік. Такі темпи будівництва доріг могли б значно розширити рекреаційне лісокористування.

Формування дорожньо-стежкової мережі є одним з найважливіших елементів благоустрою. Проводиться з метою створення сприятливих умов для пересування рекреантів, стабілізації маршрутів, обмеження рекреаційних навантажень на лісові насадження. Дорожно-стежкова мережа створюється з метою охорони, захисту та відновлення лісів, раціонального використання всіх корисностей лісу та з врахуванням специфіки природних ландшафтів і необхідності збереження окремих найбільш мальовничих пейзажів, цінних об'єктів.

В гірських умовах необхідно приділити увагу будівництву мостів, містків і переходів через потоки і річки. Вони бувають різної конструкції та оформлення і повинні гармонійно вписуватися в оточуючі природні ландшафти. Спеціалісти інституту гірського лісівництва вважають, що необхідна протяжність стежок в гірських умовах не перевищує 3–4 км на 100 га лісу [6].

Проблема дорожньо-стежкової системи є особливо актуальною оскільки в останні роки майже не будуються стежки та містки переходи, а ті що вже побудовані в минулі роки знищуються внаслідок інтенсивності їх експлуатації та повеней. Тому будівництво стежок і містків переходів їх утримання в належному стані є особливо актуальним для рекреаційних лісів.

Для розширення площ лісів які можна використовувати для рекреації необхідним є проведення в них лісівничо-біологічних заходів з поліпшення якісного складу, посилення естетичних і санітарно-гігієнічних властивостей, підвищення стійкості і довговічності лісових насаджень та створення сприятливих умов для відпочинку. Домогтися цього можна лише при комплексному і системному підході до проведення лісівничо-біологічних та інших заходів.

Державними лісогосподарськими підприємствами проводяться лісівничо-біологічні заходи на значних площах і втому числі в категорії лісів, яку ми розглядаємо, як перспективну в подальшому для рекреації і туризму. В 2012 р. проведено ландшафтні рубки на площі 120 га, рубок догляду та формування породного складу на площі 6460 га, санітарних рубок на площі 7898 га тощо.[4]

Оскільки пріоритетним напрямком розвитку економіки області визнано рекреаційно-туристичну галузь, то вважаємо за необхідне сконцентрувати зусилля на проведені лісівничо-біологічних заходів в лісах які мають перспективу для розвитку рекреації. Зокрема проведення ландшафтних рубок, головною метою яких є підвищення естетичних власти-

востей насаджень шляхом урізноманітнення лісових ландшафтів.

Проведення рубок догляду і формування насаджень які за якістю спрямовані на підвищення декоративності деревостанів, поліпшення їх санітарного стану, умов росту і розвитку. Оскільки в цих лісах є частина малоцінних насаджень то необхідно проводити їх реконструкцію. Підвищення життєздатності і поліпшення санітарного стану насаджень досягається шляхом проведення санітарних рубок тому цей вид рубок необхідно проводити як в рекреаційних лісах так і тих які можна буде з цією метою використовувати на перспективу.

Для організації цілеспрямованої роботи по впровадженню запропонованих лісогосподарських заходів направлених на покращення атрактивності лісових насаджень з метою їх використання для рекреаційно-туристичної діяльності необхідно:

1. Провести інвентаризацію діючих пунктів відпочинку по лісництвах, здійснити їх паспортизацію та запропонувати їх доповнення необхідною інфраструктурою.

2. Розробити інвестиційні пропозиції по передачі окремих пунктів відпочинку для створення кемпінгів, туристичних площадок для мобільних туристичних груп, в тому числі передачі в користування приватним структурам.

3. Підібрати нові ділянки для влаштування пунктів відпочинку в лісових насадженнях та провести підготовчі роботи для підвищення їх естетичних властивостей.

4. Розробити інформаційні матеріали щодо розташування по території області пунктів для відпочинку їх оснащеність і місткість та перелік послуг які можна одержати на кожному із них.

5. Розробити перспективну програму використання рекреаційних лісів та лісів, що частково виконують рекреаційні функції на найближчий період.

6. Розпочати часткове впровадження заходів з благоустрою в лісах які в перспективі можуть бути використані для рекреаційного освоєння.

7. Збільшити обсяги проведення лісогосподарських рубок з метою створення привабливих лісових ландшафтів та покращення санітарного стану цих лісів.

8. Розробити пропозиції щодо розширення площі приміських зелених зон особливо міст Івано-Франківська, Калуша, Коломиї та Надвірної.

9. В лісництвах де доля рекреаційних лісів перевищує 50 % території запропонувати організувати створення рекреаційних лісництв, враховуючи специфіку їх функціонування.

Висновки. Використання лісів для рекреації в області є перспективним, оскільки ліси займають більше сорока відсотків її території. Значну рекреаційну цінність представляють території національних природних парків, заказників та інших природно-заповідних об'єктів. Проте рекреаційні навантаження, при масовому відвідувані цих територій, можуть негативно позначитись на їх екологічному стані. Тому важливо розвивати рекреаційну діяльність в лісах які не являються заповідними територіями, але мають потенційні рекреаційні властивості.

Пропонується шляхом благоустрою таких лісів розширити рекреаційне лісокористування в них. Благоустрій лісів і покращення лісових пейзажів лісогосподарськими методами вимагають значної праці і творчого підходу спеціалістів до складання проектів та виконання їх в натурі. Навіть самі вдалі проектні рішення в ландшафтному лісівництві ніколи не бувають кінцевими. Тому покращення естетичних, санітарно-гігієнічних та інших властивостей лісів можна проводити як за рахунок проведення лісівничо-біологічних так і організаційно-технічних заходів. Створення пунктів відпочинку дозволяє регулювати рекреаційні навантаження на лісові насадження, а також створювати передумови для розвитку нових стаціонарних рекреаційних закладів.

Швидкі темпи розвитку туризму в області вимагають від спеціалістів лісового господарства працювати на перспективу, створюючи привабливі умови для відпочинку все більшої кількості рекреантів.

Література

1. Бобров Р. В. Благоустройство лесов / Бобров Р. В. – М. : Лесная промышленность, 1977. – 192 с.

2. Бондаренко В. Д. Ліс і рекреація в лісі / В.М. Бондаренко, О.І. Фурдичко. – Львів, 1994. – 72 с.

3. Голубець М. А. [та ін.]. Українські Карпати. – К. : Наукова думка, 1988. – 196 с.

4. Калуцький І. Ф. Особливості покращення рекреаційного використання лісових ландшафтів Прикарпаття / І.Ф. Калуцький, М.М. Запоточний // Науковий вісник. Збірник науково-технічних праць. – Львів, 2006. – Вип. 16.2. – С. 12–19.

5. Калуцький І.Ф. Рекреаційно-оздоровчі лісові ресурси Івано-Франківщини та шляхи покращення їх використання / І.Ф. Калуцький // Гірська школа Українських Карпат : науково-методичний журнал. – Івано-Франківськ : «ЛІК». – 2013. – № 10. – С. 176–178.

6. Середін В. І. Ліс база відпочинку / В.І. Середін, В.І. Парпан. – Ужгород, 1988. – 110 с.

Kalutsky I.F. Rak A.Yu. THE FOREST PLANTATIONS OF THE CARPATHIAN MOUNTAINS AND THE WAYS OF IMPROVEMENT OF THEIR USAGE FOR RECREATION AND TOURISM. *Growing needs in recreation caused by the difficult ecologic conditions and intensive urbanization demand drawing a great amount of recreational resources. Among recreational resources that are present in our oblast a special place is taken by the forests. The forests occupy 42% of the oblast territory and potentially forest usage will mainly increase on the part of forests.*

The article deals with the problem of increasing amount of recreational forests in oblast by planning and organization of public services, improving protection and preservation of esthetically important forest areas. Improvement of transport development of forest massifs by intensifying forest roads and paths building. Special place is given to improvement of recreational attractiveness of forests as a result of building recreational zones, some of which can later be used for creating stationary resorts (hotels, motels, cafes, restaurants etc.).

Expanded usage of the forests in Ivano-Frankivsk oblast for recreation and tourism demands their proper preparation. There appears the necessity of enhancement of the esthetic and health-improvement qualities of the forests by holding a complex of silvicultural and organizational measures. These measures are aimed at improvement of forests attractiveness and at increase of their resistance to the recreational stress.

Keywords: *recreation, forest plantations, recreational zones, land of the forest fund, recreational forest usage, recreational stress.*

Калуцкий И.Ф., Рак А.Ю. ЛЕСНЫЕ НАСАЖДЕНИЯ КАРПАТ И ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В РЕКРЕАЦИОННОЙ И ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. *Растущие потребности в отдыхе все большего количества населения, обусловлены сложными экологическими условиями и интенсивной урбанизацией требующих использования большого количества рекреационных ресурсов. Леса в области занимают 42 % ее территории и расширение рекреационного лесопользования будет происходить в перспективе за их счет.*

Расширенное использование лесов на Ивано-Франковщине для рекреации и туризма требует их соответственной подготовки. Возникает необходимость улучшения эстетических и оздоровительных свойств лесов за счет проведения в них целого комплекса лесохозяйственных и организационных мероприятий. Эти мероприятия должны быть направлены на повышение атрактивности лесных насаждений и повышения устойчивости их к рекреационным загрузкам.

Ключевые слова: *рекреация, туризм, лесные насаждения, места отдыха, земли лесного фонда, рекреационное лесопользование, рекреационные загрузки.*

УДК 338.48

КОМПЛЕКСНІ ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ ПОТРЕБ ТУРИЗМУ

Т.З.Маланюк

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті розглядається комплексні пам'ятки природи Івано-Франківської області, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. Значну увагу приділено характеристиці комплексним пам'яток природи загальнодержавного значення в межах території Івано-Франківської області.

Акцентується увага на характеристиці скельного комплексу Бубнища, де з давніх часів знаходилося святилище, прадавні жертовники, прикордонна фортеця X століття, штучні печери, які в період Середньовіччя слугували чернецькими келіями.

Подається аналіз об'єктам неживої природи, які забезпечують збереження різноманітності ландшафтів, флори та фауни, створюють умови для цілісності регіональної природно-заповідної мережі, сприяють підтриманню екологічної рівноваги, створенню конкурентоздатних туристичних продуктів на основі високоякісної, унікальної та різноманітної пропозиції завдяки багатству природної та історико-культурної спадщини, що, в свою чергу, забезпечить зростання надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Ключові слова: *комплексні пам'ятки природи, природні умови і ресурси, туристична галузь.*

Постановка проблеми. Івано-Франківщина – унікальний у біогеографічному відношенні край з багатими природними умовами і ресурсами, різноманітним рослинним і тваринним світом, джерельними водами річок і чистим карпатським повітрям. Саме на Івано-Франківщині більше, ніж деінде на Україні, збереглися природні ландшафти, незаймані території, особливо праліси, реліктові види рослин і тварин, саме тут є значні туристично-рекреаційні ресурси, характерні наявністю великої кількості пам'яток природи.

На території області зосереджена велика кількість унікальних пам'яток природи, правильне та раціональне використання яких сприятиме всебічному розвитку не лише туризму, зокрема, таких напрямків як екологічний, оздоровчий, пізнавальний, а й рекреаційної галузі, що, в свою чергу, сприятиме покращенню економічної ситуацію в регіоні.

За умови сталого розвитку туристично-рекреаційного потенціалу в області можна забезпечити більш масштабне і раціональне використання природних можливостей для цілей туристичної галузі, а її раціональна організація принесе значний соціально-економічний ефект, який визначається надходженням додаткових коштів, створенням нових робочих місць, оздоровленням людей, розвитком окремих центрів і територій.

В останні роки дослідженню пам'яток природи присвячені роботи О. Бейдика, В. Брусака, В. Гетьмана, Й. Гілецького, В. Клапчука, Л. Мончака, М. Приходько, Я. Олійника, Н. Фоменко та ін.

Актуальними залишаються питання, пов'язаних з комплексним дослідженням пам'яток природи Івано-Франківської області, їх збереження та раціонального використання для потреб туризму.

Мета статті – проаналізувати комплексні пам'ятки природи Івано-Франківської області як складові регіональної природно-заповідної мережі.

Результати дослідження. У Івано-Франківській області налічується 13 пам'яток природи загальнодержавного значення, серед них 3 комплексних. Одною з найвизначніших є Касова Гора

(інша назва – Косова Гора) – західноопільський степовий резерват у складі Галицького національного природного парку. Розташована на північний захід від села Бовшіва (Галицький район, Івано-Франківська область). Запланована до заповідання 1936 р. за взаємною згодою Наукового Товариства імені Тараса Шевченка та Української греко-католицької церкви. У радянський час відновлена у 1975 р. Спочатку охоплювала 7 гектарів, у 1988 р. охоронну зону розширено до 65 гектарів. Касова Гора розташована в межах Бурштинського Опілля, на кількох пагорбах (максимальна висота – 340 м), які прилягають до Бурштинського водосховища. Охоронна територія «Касова Гора» є частиною Галицького національного природного парку [11, с. 97].

Найбільшою цінністю Касової гори є її флора та фауна. Вона здавна привертала увагу ботаніків, зоологів, геологів, медиків. Реліктовий трав'яний покрив цієї ділянки суші Опілля був об'єктом дослідження біля півсотні експедицій. За ствердженням науковців, тут збереглися деякі види рослин кінця третинного періоду [9, с. 5].

На заповідній території росте понад 300 видів рослин. Серед них рідкісні реліктові види – астрагал датський, аспарагус звичайний, вівсюнець Бессера, осока низька, жовтець Запаловича, горицвіт весняний, сон чорніючий, сон великий, півники угорські, конюшина червонувата, волошка тернопільська, чебрець одягнений, біла анемона, сугайник довголистий, мигдаль низький. Тут збереглися унікальні угруповання ковили: ковила найкрасивіша і ковила довголиста. Близько десяти видів рослин занесено до Червоної книги України. В лісі, що розкинувся між горою й водосховищем, ростуть черешні, кизил, глід, калина терен, шипшина [3, с. 344].

З вершин Касової Гори відкриваються чудові краєвиди – видно Дністер, придністровську долину, Галич, Більшівці, навколишні села та Бурштинське водосховище [12].

Мабуть найбільш відомою на території Івано-Франківщини є комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Скелі Довбуша». «Кам'яне диво», «кам'яна казка» і ще багато інших епітетів присвоєно їй [11, с. 87]. Унікальна пам'ятка знаходиться в урочищі Заломи, біля села Бубнище, що поряд з Болеховом, посеред букового лісу, на висоті 600 м н.р.м. Накопичення кам'яних скель заввишки від 20 до 30 м своїми обрисами нагадують фантастичних істот [5, с. 107]. Вони виникли ще тоді, коли Карпати були дном доісторичного моря. Вулканічна магма, витиснена з надр, застигла химерними вежами та масивами. З давніх часів люди визнали Бубнище як «місце Сили», де при певних обставинах відкривається брама загадкових світів, заборонених людям. Прадавні жертовники «чаші», видовбані на вершинах скель півметрового діаметру зі стічними рівчаками, могли бути місцями ритуальних офір давніх людей. Деякі дослідники пов'язують найдавнішу історію Бубнища з племенами кельтів і фракійців, які жили в Карпатах у другій половині І тис. до н.е. [10, с. 8].

За археологічними даними, до поширення християнства тут існувало язичницьке капище, а пізніше, ймовірно, був заснований християнський монастир. У XVIII ст. це місце облюбували загони карпатського Робін Гуда – Олекси Довбуша. Тут опришки переховували свої скарби, і переховувались самі [2, с. 29].

Кам'яний лабіринт завширшки 200 м тягнеться із сходу на захід майже кілометр, над ним змикається буковий та смерековий ліс. З півночі, мов сторож входу у цей дивовижний лабіринт, стоїть одинокий кам'яний велетень висотою 50 м. Декілька печерних схованок, розташованих на долині та на висоті майже 20 м, приваблюють допитливих туристів та скелелазів. За півтори сотні метрів від нього розташована інша група кам'яних сторожів, а на схід вони видніються все

далі і далі, мовби воїни, що підіймаються з долини на гору. Це явна фортеця періоду X століття. Враховуючи нахил рельєфу ущелини, для вигідного переходу тут вирубано сходинки, а верх «тунелю» перекритий кам'яним склепінням [7, с. 13].

Група скель комплексу Бубнища утворює природний майданчик (50-40 м), який з напільного боку обмежений ровом та валом. На скелях є численні вертикальних і площинних підправлень, пазів та врубів в місцях, де дерев'яні конструкції примикали до скель. Зокрема, на північній скелі наявна двоповерхова «печерна» конструкція, яка є вертикальною проекцією оборонної дерев'яної зрубної стіни (шир. 4 м) з двосхилим дахом. Загальна висота стіни 7,5 м. З протилежної сторони знаходиться система в'їзду (ворота, підйомний міст, вежа), що детально фіксується системою пазів та врубів у скельному масиві. Окремо виділяються групи врубів та пазів як сліди верхньої наскельної дерев'яної забудови (вежі, переходи тощо), так і біля печерних (два) комплексів та криниці. Дерев'яна житлова забудова знаходилась біля скель, по їх внутрішньому периметру. На майданчику археологом Б. Томенчуком виявлено потужний культурний шар XVII ст. (кераміка, кахлі тощо) [17, с. 117].

Печерний комплекс в с. Бубнище є унікальним об'єктом, що має історичну, ландшафтну та археологічну цінність, по якому необхідно здійснити грунтовні комплексні наукові дослідження та надати йому статус пам'ятки світового значення. Світ живої природи також чекає на своїх дослідників і ботаніків. В околицях Скель виявлено види тварин і рослин, які занесено до Червоної книги, зокрема, серед кам'яних валунів знаходить захисток саламандра плямиста. З представників рослинного світу в лісі, що оточує скелі, виявлено занесену до Червоної книги орхідею любку дволисту. Навесні фіолетовим килимом квітів вкриває землю згубниця бульбиста [15, с. 16].

У 1981 р. Скелям Довбуша було надано статус пам'ятки природи республіканського (зараз – загальнодержавного) значення. З 1995 року пам'ятка передана під охорону Болехівського держлісгоспу. Для створення спеціальних туристичних маршрутів, впорядкування відвідування туристами та екскурсантами пам'ятки природи, зменшення рекреаційного навантаження на територію природного лісового комплексу навколо Скель, держуправлінням екологічної безпеки в Івано-Франківській області частині Поляницького лісництва Болехівського держлісгоспу було запропоновано надати статус ландшафтного парку. Регіональний ландшафтний парк «Поляницький» створено у 1996 році на площі 107 га. В основі регіонального ландшафтного парку знаходиться пам'ятка природи «Скелі Довбуша» [11, с. 87].

У скелях вибиті три печери зі збереженими пазами від колод. На скелях зображені солярні знаки, поглиблення у формі долоні, личини. Поруч розташований великий курганний могильник, що складається з насипів діаметром 5 м і заввишки до 1 м. Залишки 80 % слідів забудови дозволяють відтворити комплекс у найвірогіднішому вигляді – створити єдиний комплекс дерев'яних наскельних укріплень, який, безумовно, вразить і захопить уяву туристів та екскурсантів, додасть привабливості унікальному природному явищу [13, с. 184].

До скель із печерами прикута пильна увага вчених, істориків-краєзнавців, письменників. Особливе зацікавлення викликають у них таємничі печери, що мають чіткі геометричні форми.

Перша печера зліва (6,5 х 4 х 2 м) має форму кімнати, де можна пройти у повний зріст. Всередині її, зліва та справа від входу, витесано з каменю узвишшя заввишки 45 см, завширшки 80 см і довжиною понад 5 м. Висота входу у печери досягає 1,6 м. Над входом до печери із зовнішнього боку видовбано широку нішу глибиною близько метра. Нижче ніші видовбано карниз. Мабуть, у давні

часи перед печерою розміщувалась двоповерхова дерев'яна будова, один бік даху якої спирався на карниз.

Між першою та другою печерами в скелях зяє отвір, що веде до ущелини, котра також використовувалася їх мешканцями. У ній кілька призьб і ніш, що дає підстави стверджувати про наявність тут приміщень. На стінах зверху є заглиблення до 30 см, внизу ніші значно глибші. Тут була якась дерев'яна споруда, а в заглиблення вставлялись балки. Можливо, внизу був склад із продуктами, зберігалася зброя тощо.

Праворуч від цієї ущелини є друга печера, за розмірами дещо більша першої. Висота її сягає 2,3 м. Вона має три природні стіни, а четвертою була штучна кладка. Народні повір'я передають, що в другій печері була конюшня. Біля неї стояла велика прибудова, що існувала ще у XVIII ст. Про це свідчать залишки фундаменту, виявлені у 1969 р. На одній із стін у другій печері збереглися сліди охри - залишки якогось розпису. Можливо, це було обрамлення лику святого.

Третя печера, видовбана поруч з «Конюшнею», за висотою дорівнює першій. Вчені припускають, що вона служила стійлом для овець чи кіз. Стіни всіх печер носять сліди обробки металевими знаряддями.

За третьою печерою знаходиться друга ущелина, що закривалася раніше дерев'яними воротьми. Висота стіни до 12 м. В її стінах також виявлено пази для балок. До верхнього приміщення, ймовірно, вела драбина. Яку воістину титанічну працю виконали наші предки, аби видовбати в кам'яних монолітах печери та пристосувати їх для проживання.

Печери в скелях могли використовуватись людьми з різною метою: служили для відправлення поганських обрядів, захищали місцеве населення від нападників, могли бути пристанищем для опришків під час антифеодальної боротьби та ін. Видовбані в скелях сходи, що ведуть на вершину, де, мабуть, було встановлено пости спостереження або «дозорне місце», ще раз підтверджують оборонне значення скель.

Велике зацікавлення викликає видовбана біля другої ущелини криниця, над якою викладено кам'яне склепіння, скріплене спеціальним розчином, подібним до того, що використовувався будівельниками часів Київської Русі. «Криниця» могла використовуватись і як в'язниця. В'язні утримувались в ямі на глибині 6 м, тому не було потреби виділяти для них окрему охорону. Такі в'язниці були у фортецях східних слов'ян [1, с. 81–82].

Крім уже описаних печер північно-східної стіни є декілька залишків штучних споруд у південній стіні, де ясно простежується якийсь вертикальний паз, може, частина димаря, а можливо, це сліди стовпів якоїсь високої споруди: оборонної вежі чи в'їзних воріт. Глибокий рів також має штучний вертикальний паз і виступ, де, мабуть, утворювалась загата для заводнення оборонного рову [16, с. 151].

Скельний комплекс у Бубнищі був охоплений дослідницькою увагою ще з І пол. XIX ст.

У працях І. Вагилевича і Я. Головацького містяться цікаві замітки про «Скелі Довбуша». Зокрема, з друкованих праць і рукописних нотаток І. Вагилевича на цю тему бачимо, що давні скельні і земляні печери він розглядав в археологічно-етнографічному плані – як релікти архаїчних споруд житлового, оборонного і культового («святилища») призначення, «пам'ятки слов'янського будівництва». На основі даних обстеження скельних пам'яток біля Бубнища, І. Вагилевич повідомляв, що намагався дати якома конкретнішу інформацію про них – розміри, конфігурацію приміщень у плані, їх зовнішній і внутрішній вигляд, різні інтер'ємні компоненти і деталі. З цією метою він намагався проникнути навіть у найменш доступні місця об'єктів, побачити все власними очима. В результаті він зафіксував немало реалій, які згодом

були втрачені або дійшли до наших днів у зміненому часом і людською рукою вигляді. Шукаючи відповіді на питання про зв'язок цих пам'яток з історичним минулим, давнім побутом і діяльністю людини,дослідник звертався до місцевої уснопоетичної традиції, записав ряд фольклорних сюжетів на цю тему [6, с. 144].

Зокрема, легенди розповідають про велетнів, що переносили скелі з місця на місце; про двох братів, які задумали спорудити тут місто, але через незгоду не довели справи до кінця; про страшного пана, який з допомогою нечистої сили збудував між скелями неприступний замок; про важливу роль цього місця для навколишніх жителів у часи татаро-турецьких нападів тощо. Найбільша група оповідей позв'язує скелі й печери в Бубнищі з антифеодальним опришківським рухом та його прославленим ватажком Олексою Довбушем [20, с. 65–66].

Пам'ятками давнього будівництва вважав скельні печери в Бубнищі і Я. Головацький. Він цікавився ними під час своїх мандрівок. На основі власних спостережень і обстежень учений доповнив і розвинув відомості Вагилевича. Істотним є, зокрема, його зауваження про сліди дерев'яних прибудов до печер у скелях біля Бубнища і міркування про функціональне призначення цих приміщень [6, с. 144].

Про Бубнище свого часу писав Іван Франко. Відвідавши пам'ятку 1874 р. після закінчення сьомого класу гімназії, І. Франко зазначав : «ця маленька мандрівка дала мені пізнати трохи більше світу і людей, ніж я знав досі» [19, с. 244]. Можливо, саме під впливом народних легенд у вірші І. Франка «Бубнище», датованому 1881 р., одна із скель поетично асоціюється із «велетом потужним» … «тут, ставши скалою, застряг?» [18, с. 315].

Видатний історик Михайло Грушевськийвизначив Скелі Довбуша як оборонний скельно-печерний комплекс. «Скелі Довбуша» та довколишня природа справляють на відвідувачів, особливо дітей, неповторне емоційне враження, яке надовго залишає слід в їхній душі та уяві. Дерев'яна наскельна забудова Бубнища належить до рідкісних явищ, а її наукова реконструкція має до 90 % достовірності. Винятково вдале поєднання, а в окремих місцях і доповнення дерев'яної забудови природними скелями створювало цільний архітектурний образ [8, с. 12].

Ще однією не менш цінною комплексною пам'яткою природи загальнодержавного значення є «Верхнє Озерище». Розташована вона в межах Надвірнянського району Івано-Франківської області, на південний захід від села Бистриці. Площа природоохоронної території 48 га. Створена 1975 р. Охороняється мальовнича гірська улоговина на висоті 1300 м, на північних схилах хребта Братківський, що в гірському масиві Ґорґани. Схили вкриті високогірними ялиновими пралісами з невеликою домішкою бука та сосни гірської, вище – субальпійські луки [3, с. 213].

Унікальним в геолого-морфологічному та ботанічному аспектах є район околиці міста Івано-Франківська, відомий під назвою «Вовчинецькі гори». Він також привертає увагу з боку екологів та краєзнавців. Відвідуючи цю територію, кожна людина може знайти для себе багато цікавого, незвичайного і збагатити свої знання з вищезазначених наукових напрямів. Найкраще познайомитись з цим куточком природи можна, пройшовши його за певним маршрутом. Такі маршрути отримали назву «екологічні стежки» [14, с. 149].

На правому крутому схилі річки Бистриця біля села Вовчинець, розташованого на північній околиці Івано-Франківська, на значній площі спостерігаються скельні виходи гіпсів тираської світи неогенового віку. Корінні відслонення світлосірих, майже білих гіпсів мають характерні округловипуклі «зализані» форми і в поєднанні з розмаїтою травянисто-чагарниковою рослинністю створюють

ландшафт неповторної краси. З верхньої частини Вовчинецьких скель відкривається краєвид на Івано-Франківськ та його околиці і далі – на всю Бистрицьку котловину. На території пам'ятки природи є багато рідкісних рослин, в тому числі і занесених до Червоної книги України [11, с. 121].

Більше враження гори справляють, коли в долину Бистриці спускатися з боку Галича через села Єзупіль, Сілець або Тязів. Стрімкі схили з цього боку буквально нависають нар річкою (звідси ще одна назва гори – Стінка). Місцевий люд з перелічених сіл ніколи не називає її Вовчинецькою. Тут збереглася її стара назва - Бійна гора. У давнину з цього боку через гору пролягала дорога, так званий Жовтий вивіз, що тягнувся через Козакову долину. Зараз чи не вся гора – заповідник, створений ще в 1982 році з метою охорони печер, виступів скель та рідкісних рослин, зокрема степових. У верхній частині гори від с. Вовчинця до с. Ганнусівки прокладена дорога, якою краєлюби і туристи нерідко організовують пішохідні або велосипедні мандрівки. За легендою, в незапам'ятні часи на Бійній горі мешкали люди – Велети, або Леви. Коли не стало великолюдів, то в цій околиці з'явились біси, які спричинили до запустіння місць. Далі тут поселились трипільці. Їхнє перебування засвідчують дані археології. В часи розквіту Галицького князівства на Бійній горі з'явилось кілька укріплених форпостів, зокрема Фетьків замок та Муроване [4, с. 15].

Комплексна пам'ятка природи місцевого значення у Вовчинецьких горах відкриває перед туристами незвідані дива підземного світу. Скельна тераса у багатьох місцях вимита водами, тому тут багато печер, гротів. Їх довжина – від трьох до десяти метрів. В одній з печер на стінах залишилися сліди обробки каменю. Тут, за народними переказами, було святилище, в якому проводили язичницькі обряди древні жерці. Сліди перебування датуються добою неоліту. В печері «Монастир» було знайдено знаряддя праці та прикраси, посуд древньої людини [14, с. 162].

Висновки. Таким чином, правильне та раціональне використання унікальних комплекних пам'яток природи сприятиме всебічному розвитку туризму й рекреаційної галузі, що, в свою чергу, сприятиме покращенню економічної ситуацію в регіоні.

Подальше дослідження комплексних пам'яток природи Івано-Франківської області послужить стимулом до зростання інтересу населення краю до давньої історії, природних особливостей, збереження своєї самобутності.

Література

1. Бурнашов Г. Туристичні походи й екскурсії до пам'яток опришківства на Прикарпатті / Г. Бурнашов // Туристично-краєзнавчі дослідження. Випуск 1 : мат. III Всеукр. н.-п. конф. «Туризм в Україні» : економіка та культура» (Світязь, 9–10 вересня 1998 р.). – У двох частинах. – К. : «КМ – Трейдинг», 1998. – Ч. 2. – С. 76–84.

2. Великочий В. Івано-Франківщина туристична : навчально-методичне видання / В. Великочий – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. – 120 с.

3. Географічна енциклопедія України : у 3 т. / [редколегія: О. М. Маринич (відпов. ред.) та ін.]. – К. : «Українська радянська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1989. – Т. 1. – 416 с.

4. Драбчук І. Таємниці Бійної гори / І. Драбчук // Краєзнавець Прикарпаття. – 2009. – № 14. – С. 20-21.

5. Івано-Франківщина – край туризму / Т. Маланюк, Б. Мицкан, К. Ободинський. – Львів : «Манускрипт Львів»; 2009. – 208 с.

6. Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» / Р.Ф. Кирчів. – К. : Наук,думка, 1990. – 344 с.

7. Киселюк Р. Камінь Довбуша / Р. Киселюк // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. – № 12. – С. 13–16.

8. Маланій О. Скелі Довбуша / О. Маланій // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. – № 12. – С. 12.

9. Микитин Т.В. Біологія, екологічні особливості та видовий склад мурашок комплексної пам'ятки природи загальнодержав-

ного значення «Касова гора» / Т.В. Микитин, В.П. Стефурак // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія Біологія. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XI. – С. 5–9.

10. Метафізика Карпат. Івано-Франківська область / [Відп. ред. О. Головенський]. – ІФ. : БГКФ «Цитамоновий Хрущ, 2010. – 108 с.

11. Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини / [за ред. М.М. Приходько]. – Івано-Франківськ, 2000. – 272 с.

12. Регіональний туристично-інформаційний центр. Пам'ятка природи загальнодержавного значення «Касова гора» : Електронний ресурс. – Режим доступу : http://rtic.if.ua/objects/c1/1382.html.

13. Русанова И.П. Языческие святилища древних славян / И. П. Русанова, Б. А. Тимощук / [под ред. д.и.н. С. А. Плетневой]. - 2-е изд. исп. – М. : «Ладога»-100, 2007. – 304 с.

14. Сельський В. Перспективи використання підняття «Вовчинецькі гори» для екологічного виховання та необхідність його всебічної охорони / В. Сельський, В. Буняк, О. Кащишин // Вісник Прикарпатського університету. Біологія. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. 4. – С. 149–170.

15. Скелі Довбуша // Історія та правознавство. – 2013. – № 5. – С. 15–16.

16. Соколовський З. Печерний комплекс у Бубнищі / З. Соколовський // Жовтень. – 1976. – № 9. – С. 148–151.

17. Томенчук Б. До питання про наскельні фортеці Прикарпаття / Б. Томенчук. / Скелі й печери в історії та культури стародавнього населення України // Збірник тез повідомлень та доповідей (Львів, 2–3 лютого 1995 р.). – С. 117–118.

18. Франко І. Бубнище / І. Франко / Зібрання творів : в 50 т. – Т. 2. – С. 314–316.

19. Франко І. Лист до М.П.Драгоманова від 26 квітня 1890 р. / І.Франко. / Зібрання творів : в 50 т. – Т. 49. – С. 236–252.

20. Шляхами Івана Франка на Україні : Путівник / [Упор. М.О. Мороз; наук. ред. д.і.н. Ю.Г. Гошко]. – Львів : Каменяр, 1982. – 127 с.

Malanyuk T.Z. COMPLEX NATURAL ATTRACTIONS IN IVANO-FRANKIVSK REGION AND THEIR USING FOR TOURISM PURPOSES. *The article deals with integrated natural attractions in Ivano-Frankivsk region, which have special environmental, scientific, aesthetic, recreational and other values. The author pays a special attention to the characteristics of complex natural monuments of national importance located in Ivano-Frankivsk region. The prospects of complex natural monuments for the needs of organized tourism, regulated recreation, environmental education and excursion activity in Ivano-Frankivsk region are analyzed.*

The article shows the main features of the rock complex Bubnyshche where in ancient times were a sanctuary, ancient altars, a border fortress of the tenth century, artificial caves, which served in the middle ages as monastic cells. It was established that Dovbush rocks were reliable natural fortification and protected people from attacks of enemies and natural disasters.

Besides, it is extraordinarily good combination of rock complex as well. Natural rocks with wooden buildings create a solid architectural image. Nature objects provide preserving the diversity of landscapes, flora and fauna. They create conditions for the integrity of the nature network conservation. They contribute thanks to the wealth of natural, historical and cultured heritage to ecological balance and making competitive tourism products of high quality. It will increase revenues at all levels of budget.

Keywords: *complex natural attractions, natural conditions and resources, tourism industry.*

Маланюк Т.З. КОМПЛЕКСНЫЕ ПАМЯТНИКИ ПРИРОДЫ ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДЛЯ НУЖД ТУРИЗМА. *В статье рассматриваются комплексные памятники природы Ивано-Франковской области, которые имеют особую природоохранную, научную, естетическую, рекреационную и другую ценность. Значительное внимание уделено характеристике комплексным памятников природы общегосударственного значения, находящимся в пределах территории Ивано-Франковской области. Акцентируется внимание на характери-*

стике скального комплекса Бубница, где с давних времен находилось святилище, древние жертовники, пограничная крепость X века, искусственные пещеры, которые в период Средневековья служили монашескими кельями. Произведен анализ объектов неживой природы, которые обеспечивают сохранение разнообразия ландшафтов, флоры и фауны, создают условия для целостности региональной природно-заповедной сети, способствуют поддержанию экологического равновесия, созданию конкурентоспособных туристических продуктов на основе высококачественного, уникального и разнообразного предложения благодаря богатству природного и историко-культурного наследия, что, в свою очередь, обеспечит рост поступлений в бюджеты всех уровней.

Ключевые слова: *комплексные памятники природы, природные условия и ресурсы, туристическая отрасль.*

УДК 338.48(075)

ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ІДЕОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У 70–80-Х РР. XX СТ.: ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ І ЗАВДАНЬ

Р.М. Котенко

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті на основі аналізу партійних документів та інших джерельних матеріалів досліджуються процеси формування інституційної структури і завдань туристично-екскурсійної діяльності в Україні у 70–80-х рр. XX ст., як важливого засобу ідейно-політичного виховання населення того часу. З'ясовується роль профспілкових, комсомольських та інших громадських організацій у цьому процесі.

Наявність пропагандистської складової дозволяє розглядати туризм не лише як форму відпочинку, а й як засіб підвищення культурного рівня та ідейно-політичного виховання населення. Попри політичну заангажованість дана обставина дозволяла популяризувати місцеві рекреаційні принади, вивчати історію та культуру краю та забезпечувала активне дозвілля населення. В статті визначені процедурні моменти, умови та причини відкриття екскурсійних організацій, дитячих туристично-екскурсійних станцій, будівництва туристично-екскурсійних об'єктів.

Аналізується методична робота, важливою складовою якої була рекламно-інформаційна складова, що відображалась не лише публікаціями рекламних матеріалів, туристичних мап, схем, а й в розробці нових екскурсійних, туристичних маршрутів та їх маркуванні.

Ключові слова: *радянська доба історії, Прикарпаття, туристично-екскурсійна діяльність, ідеологічна робота, профспілки, комсомол.*

Постановка проблеми. Науково-теоретична актуальність досліджуваної теми полягає в тому, що саме 70–80-ті рр. XX ст. становлять безпрецедентний період історії вітчизняного туризму, коли за умов авторитарного політичного режиму, «закритого» суспільства, ідеологічного диктату, наростання застійних явищ у соціально-економічній сфері він пережив справжній бум, зумовлений низкою об'єктивних і суб'єктивних обставин.

Аналіз досліджень та публікації. Цей феномен заслуговує на спеціальне глибоке вивчення, причому не лише в масштабах України чи всього СРСР (В. Бабарицька, В. Бугрій, С. Грибанова, Т. Дьорова, Р. Дьякова, Б. Ємельянов, В. Зінченко, А. Короткова, О. Костюкова, О. Малиновська, Л.Воронкова, В. Касаткин, В. Квартальнов, С. Попович, Т. Сокол, В. Федорченко та ін.), а й на регіональному рівні, зокрема в межах Прикарпаття, яке завдяки потужному рекреаційному потенціалу стало одним з найпривабливіших туристичних районів Радянського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Такий підхід на «макрорівні» поглиблює та увиразнює уявлення про зміст, механізми, здобутки і прогалини розвитку туристично-екскурсійної справи у масштабі всієї України та дозволяє порівнювати її розвиток з іншими радянськими республіки. Така постановка проблеми відповідає злободенним завданням сучасної української історіографії, яка, здолавши етап «викриття» і безапеляційної критики «радянського минулого», починає виважено і об'єктивно досліджувати всі складні суперечливі процеси і явища цього важливого періоду історії України.

Мета статті полягає в з'ясування процесів формування інституційної

структури і завдань туристично-екскурсійної діяльності в Україні у 70–80-х рр. XX ст., що перетворилася на важливий засіб ідейно-політичного впливу на населення. Динамічне відновлення туристично-екскурсійної діяльності в Україні після Другої світової війни зумовлювалося необхідністю посилення ідейно-політичного виховання населення. У червні 1945 р., згідно зі спеціальною ухвалою, відновило діяльність Туристично-екскурсійне управління як окремий відділ ВЦРПС [2, с. 5]. Виникають його управління у великих містах, зокрема і в Києві. Серед 14 напрямів, за якими мала здійснюватися екскурсійна робота, на перше місце, поряд з історико-революційними традиціями, виходить пропаганда героїзму радянських воїнів доби минулої війни. Певне місце в ній посідає соціально-виробнича, літературно-мистецька, природознавча тематика. За 1950–1960-х рр. не лише відновили, а й створили нові важливі передумови для подальшого розвитку туристично-екскурсійної діяльності, яка стала розглядатися як важливий напрям ідеологічного впливу на широкі верстви трудящих.

Згідно з листопадовою 1959 р. ухвалою президії ВЦРПС, наступного року відбулося створення республіканських і обласних туристично-екскурсійних управлінь, у відання яких передавалося все туристичне господарство [2, с. 6]. Відповідно до рішень цього ж органу, в липні 1962 р. їх реорганізували у «ради по туризму» відповідних рівнів [2, с. 6–7], а в серпні 1969 р. перейменували у «ради по туризму та екскурсіям» [2, с. 6–7]. За цього часу увиразнився поділ туристично-екскурсійного руху на дві організаційні форми – планову та самодіяльну. Перша перебувала у віданні профспілок і знаходила вираз у розробці й улаштуванні планових маршрутів, які ставали популярними завдяки подорожам за путівками у відносно комфортних умовах. Самодіяльний туризм також зазнав дедалі більшої формальної регламентації.

Удосконалювалися форми і методи туристично-екскурсійного обслуговування. За 1960-х рр. утвердилися принципи організації та поділу маршрутів на лінійні, коли туристи пересувалися від одного пункту до іншого; радіальні (зазвичай місцеві), коли вони, постійно мешкаючи на турбазі чи готелі, здійснювали екскурсії чи походи до пам'яток природи та історії і культури; кільцеві, коли рекреанти по уявному «колу» відвідували низку цікавих об'єктів, повертаючись до попереднього місця. Розширювалася географія та оновлювалася тематика маршрутів, зокрема набирали популярності подорожі до «головних» міст Радянського Союзу – Москви, Ленінграда та ін., а міста України включалися до загальносоюзних маршрутів.

Самодіяльний туризм як специфічний вид діяльності здійснювався на добровільній – самодіяльній основі. Він охопив різні прошарки населення через розширення мережі туристичних об'єднань, спілок, клубів, члени яких на власний розсуд улаштовували походи, змагання, зльоти та інші заходи. Для зміцнення і надання «цілеспрямованості» такій діяльності 1957 р. створили Всесоюзну федерацію туризму, що проіснувала чотири роки. Важливим чинником і характерною рисою розвитку туристичних подорожей стало розширення видів засобів пересування. Поряд з традиційними екскурсіями автобусами і залізницею з 1957 р. розвивається круїзний туризм, за яким закріпився статус «елітного». Рекреантів притягували активні засоби пересування, які обслуговували на спеціальних маршрутах – пішохідні, велосипедні, кінні та водні (на човнах, байдарках, надувних плотах). Про популярність і масштаби їхнього використання свідчить функціонування у другій половині 1960-х рр. 56 всесоюзних [11, с. 195] та численних республіканських і місцевих маршрутів.

Дослідники історії туризму в Україні загалом спільні в думці, що 1969 р.

став умовним етапом, який започаткував новий період його розвитку. При цьому вчені В. Федорченко та В. Квартальнов характеризують 1970-ті – середину 1980-х рр. як етап «екстенсивної» еволюції туризму, який у другій половині 1980-х рр. перейшов на шлях «інтенсивного» поступу [1, с. 67–125]. За основу такого підходу беруться відповідні партійні та державні постанови, що визначали зміст і шляхи розвитку туристично-екскурсійної справи. Водночас слід ураховувати, що реальні зміни в цій царині відбувалися не «миттєво», а з певною «інерцією», коли механізми ухвалених рішень запускалися в дію та починали приносити результати. Загалом такі погляди об'єктивно відображають етапність і динаміку змін у цій сфері, хоча чимало з них носять проблемних характер, вимагають певної корекції.

У травні 1969 р. ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР та ВЦРПС ухвалили історичну постанову «Про заходи з подальшого розвитку туризму та екскурсій у країні», яка, підсумовуючи попередній досвід, визначала програму і напрями модернізації цієї сфери на два наступні десятиріччя. Згідно з її положеннями, екскурсії визначалися не лише формою відпочинку, а й засобом підвищення культурного рівня та ідейно-політичного виховання населення. Знайомство з пам'ятками історії та культури, природою рідного краю, досягненнями в економіці, науці, культурі мали сприяти вихованню в радянських людей любові до Батьківщини та вірності революційним, бойовим, трудовим традиціям народу. Зважаючи на існуючі недоліки, окреслювався комплекс заходів щодо піднесення туристично-екскурсійної справи на якісно новий рівень. Реалізацію стратегічного завдання щодо її перетворення на «важливу галузь обслуговування населення» та забезпечення кваліфікованими кадрами мали забезпечити структурні управлінські зміни: загальне керівництво організацією подорожей та екскурсій покладалося на вертикаль профспілкових органів; державні органи культури мали забезпечувати розвиток екскурсійних організацій; міносвіти з його низовими органами мали створити мережу дитячих туристично-екскурсійних станцій та охопити туристично-краєзнавчою роботою шкільну молодь. Визначалися заходи з розвитку будівництва туристично-екскурсійних об'єктів, підвищення рівня їхнього обслуговування, поліпшення транспортного забезпечення, активізації висвітлення і пропаганди цієї справи в засобах масової інформації, видання відповідної різнопрофільної літератури [6].

За «пірамідальним» принципом функціонування командно-бюрократичної системи відповідні ухвали «у світлі» цієї постанови прийняли міністерства та відомства, на які покладалося її виконання. Червнева 1969 р. постанова президії ВЦРПС зобов'язала ради з туризму при республіканських, обласних і місцевих організацій забезпечити «масовий» розвиток туризму і екскурсій, досягти якісних змін у рівні їх організації та обслуговування [7]. Вона носила комплексний характер, спрямовуючи на всебічний розвиток туристично-екскурсійної справи.

Утім, стратегічний курс компартійного керівництва на побудову розвинутого соціалізму та формування нової суспільності «радянський народ» вимагав посилення ідеологічної обробки трудящих. Тому вже в липні 1971 р. та лютому 1973 р. [5] президія ВЦРПС ухвалила дві подібні за змістом постанови, що зобов'язували профспілкові організації вважати туристично-екскурсійну діяльність невід'ємним вагомим складником їхньої ідейно-виховної та культмасової роботи. Вказувалося на її недоліки щодо «надмірного захоплення» показом пам'яток далекої старовини (церков, мечетей і т. ін.), на недостатнє пізнавальне значення багатьох маршрутів та «не завжди правильні оцінки» екскурсоводами певних історичних подій. Тому вимагалося посилити ідейну спрямованість та

виховне значення планових і самодіяльних туристичних маршрутів, зосередивши головну увагу на подорожах рідним краєм та залученні до них сільських трудівників і молоді, що навчається. Для забезпечення «масової» участі в туристичних маршрутах профспілковим комітетам надавалося право сплачувати 70 % від вартості путівок.

Слідом за цими ухвалами в травні 1973 р. прийняли постанову про покращення рекламно-інформаційної роботи та пропаганди туризму і екскурсій. Дублюючи положення попередніх ухвал цей документ вимагав активного використання всіх засобів пропаганди і ЗМІ для підвищення ідейного рівня подорожей і екскурсій. Журналісти, працівники кіно і радіо мали висвітлювати привабливість і кращий досвід проведення туристично-екскурсійної діяльності [2, с. 7]. Така зміна пріоритетів з організаційно-методичного та матеріально-технічне забезпечення туристично-екскурсійної справи на посилення ідейно-політичних вимог не могла не позначитися на її подальшому розвитку.

Ці завдання мала реалізовувати нова управлінська структура профспілкового туризму, запроваджена постановою ВЦРПС від 19 серпня 1969 р. Згідно з ухваленим тоді «Положенням» [9], при ній створювалася Центральна рада з туризму і екскурсій (ЦРТЕ) та республіканські, обласні, міські (районні) ради з туризму при відповідних структурних ланках профспілок. Для кожної з них визначалися свої зміст і завдання роботи, зокрема республіканські й обласні ради мали забезпечувати функціонування турбаз, організацію місцевих туристично-екскурсійних маршрутів, підготовку кадрів, виготовлення рекламних організаційно-методичних матеріалів, розподіл путівок тощо. Ідейно-політичні завдання і надалі залишалися пріоритетними в розгортанні туристично-екскурсійної діяльності. Про це свідчать три ухвалені у квітні і листопаді 1976 р. постанови ЦРТЕ, які в типовому для того часу дусі визначали стан і перспективи роботи туристично-екскурсійних організацій профспілок з виконання рішень з'їздів і пленумів КПРС та ВЦРПС [2 с. 15–16, 19–24; 10, с. 30–32]. Вони також дещо дублювали зміст попередніх постанов, але при цьому засвідчили, що керівництво цією справою повністю перейшло у відання цієї профільної структури, яка, продовжуючи попередню лінію, намагалася внести і певні інновації у її розвиток. Це проявилося у зміщенні акцентів на розвиток місцевих туризму і екскурсій, запровадженні диференційованого підходу до планування маршрутів для різних категорій населення, включенні турбаз до орбіти екскурсійного руху, розширенні сфери послуг для екскурсантів, намаганні активізувати і взяти під контроль самодіяльні туристичні клуби тощо. Для стимулювання цієї праці передбачалося активне застосування форм і методів, апробованих в інших сферах культурно-масової роботи та у виробництві: розгортання соціалістичного змагання між колективами туристично-екскурсійних підприємств; включення їх у рух за комуністичне ставлення до праці, присвоєння почесних звань «ударник» і «колектив» комуністичної праці тощо.

Забюрократизованість радянської адміністративно-управлінської системи особливо болісно позначилася на розвитку туристично-екскурсійної діяльності, що має «мультиплікативний» характер, вимагаючи координації зусиль різних відомств і підприємств з надання культурно-освітніх, соціально-побутових (розміщення, харчування тощо), транспортних та інших послуг. Проблема загострювалася на тлі реалізації масштабних проектів з капітального будівництва туристичних баз, санаторіїв, кемпінгів, інших засобів розміщення. За таких обставин постало питання щодо координації зусиль у цій сфері, яке актуалізувало тенденцію на централізацію влади загальносоюзними міністерствами та відомствами та обме-

ження прав їх республіканських органів. Саме на це, попри традиційні реляції та ідеологічні штампи, спрямовувала жовтнева 1980 р. постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС про подальше вдосконалення туристично-екскурсійної справи [4]. На її виконання при ВЦРПС створили Міжвідомчу раду з туризму і екскурсій, що мала забезпечувати координацію діяльності туристичних організацій та зацікавлених міністерств і відомств. На неї покладалися функції методичного керівництва внутрішнім туризмом. Той факт, що Міжвідомча рада не мала «низових» структурних підрозділів, також увиразнює тенденцію до централізації управління цією сферою.

З названих та інших причин Міжвідомча рада виявила свою неефективність, тож проблема створення дієвого органу з координації всіх аспектів розвитку туристично-екскурсійної сфери залишалася актуальною. Так, згідно із серпневою 1983 р. постановою колегії ВЦРПС, при профспілкових організаціях різних рівнів створювали бюро подорожей та екскурсій. Відповідно до спеціального «Положення», це мали бути самоокупні установи зі штатними працівниками, на які покладалися завдання з організації і проведення подорожей та екскурсій, розробки їх тематики і маршрутів тощо. Своїми послугами вони мали охоплювати всі категорії рекреантів та установ, що забезпечували їхній відпочинок. При бюро створювалися підрозділи, що об'єднували організаторів подорожей, керівників туристичних груп, а також методичні кабінети тощо. З-поміж них головна роль відводилася методичним та краєзнавчим секціям екскурсоводів, зміст роботи яких визначав окремий «методичний лист», що спрямовував на підготовку фахових екскурсоводів та оновлення екскурсійної тематики [3].

Посилювався курс на розширення форм і засобів організації та проведення екскурсійної роботи. Його зміст розкривала ухвала керівництва профспілок щодо поліпшення природоохоронної роботи туристично-екскурсійних організацій, яка, зокрема, передбачала маркування туристичних маршрутів та їхнє забезпечення достатньою кількістю пунктів відпочинку [2, с. 32–35]. Так само новаторським виглядали рішення про розширення асортименту та підвищення якості й інформативності туристичних мап і схем, які б забезпечували ефективність організації та пізнавальних можливостей подорожей і екскурсій [2, с. 95–96]. Ухвала щодо розширення виробництва сувенірів, подарункових виробів та торгівлі ними на туристичних маршрутах спрямовувала на підвищення культури обслуговування рекреантів та прибутковості екскурсійної справи [8].

Визначати середину 1980-х рр. як початок «нового інтенсивного етапу» розвитку туризму [1, с. 57] можна лише умовно. По-перше, постанови керівних органів, що відповідали за його становлення, ставали радше «деклараціями про наміри», позаяк багато їхніх положень залишилися нереалізованими. По-друге, у самому радянському суспільстві наростали застійні кризові явища в соціально-економічній сфері, що не могло не позначитися на розвитку туристично-екскурсійної справи. Водночас слід визнати, що компартійне та профспілкове керівництво змінило вектор і пріоритети її розвитку. Якщо у 1970-х – на початку 1980-х рр. ухил робився на посилення ідеологізації і централізації управління, то надалі вона переноситься у сферу обслуговування, посилюється пошук шляхів її оптимізації та перелаштування на інші ефективні шляхи розвитку. Цю нову стратегію визначали спільна постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «Про заходи з розвитку туризму і вдосконалення туристично-екскурсійного обслуговування населення в країні у 1986–1990 рр. та на період до 2000 р.» [2, с. 126–129], Комплексна програма виробництва товарів народного споживання і сфери послуг на 1986–2000

рр. З-поміж прийнятих відповідними міністерствами і відомствами ухвал щодо реалізації цього «нового курсу» в концентрованому вигляді його зміст відображає ухвалена ЦРТЕ спільно з іншими профспілковими органами комплексна програма діяльності [2, с. 154–157]. Відповідно до цих документів, туристично-екскурсійна справа переносилася у площину сфери послуг та мала здійснюватися на основі прогресивних форм виробництва, посилення режиму економії, раціонального використання резервів та досягнень науки і техніки. Пріоритетними ставали туристичні маршрути з активними засобами пересування (пішохідні, гірські, велосипедні, кінні та ін.), розширення їх географія, а також посилення екскурсійного обслуговування за місцем проживання, зокрема у вихідні дні і позаробочий час. Передбачалося істотне збільшення капіталовкладень на розвиток і модернізацію туристичної інфраструктури, особливо транспорту.

Ухвалені впродовж 1985–1988 рр. структурними підрозділами ВЦРПС близько двох десятків постанов щодо розвитку туристично-екскурсійної справи можна умовно розділити на три блоки, тісно пов'язані між собою. Більшість з них була безпосередньо присвячена цьому питанню, в інших документах воно порушувалося в контексті розв'язання різних суспільних проблем. Перший блок стосується підвищення якості і асортименту послуг туристів та екскурсантів (близько п'яти спеціальних ухвал). Вони спрямовували на комплексне обслуговування рекреантів (розміщення – транспорт – харчування – екскурсія тощо); на організацію відпочинку сім'ями, під час міжсезоння та у сільській місцевості; на розширення туристичних маршрутів з активними засобами пересування; на залучення до екскурсійної справи сільського населення; на сприяння профспілками розвитку дитячого і підліткового туризму тощо.

Висновки. Таким чином, упродовж 1970–1980-х рр. за умов панування командно-адміністративної системи в Україні відбулося динамічне формування інституційної структури туристично-краєзнавчого руху, який перетворився на ефективний засіб ідеологічної роботи з-поміж широких верств населення. На це спрямовували компартійні документи, які втілювали в життя масові громадські організації. Цей досвід слід ураховувати при вивченні ідейно-політичних процесів в Україні за доби тоталітаризму. Водночас, як не парадоксально, він актуальний і для сучасного розвитку туристично-екскурсійної справи, адже засвідчує її потужний формуючий потенціал, який усвідомлювала і намагалася використати у своїх інтересах компартійна номенклатура. Подальшого вивчення потребує питання реалізації цього досвіду за сучасних умов.

Література

1. Квартальнов В.А. Туризм социальный: история и современность : Учебное пособие для слушателей ИПК туристско-экскурсионных кадров / В.А. Квартальнов, В.К. Федорченко. – К. : Вища школа, 1989. – 342 с.

2. Нормативные акты по туристско-экскурсионной работе. – М. : Профиздат, 1989. – Т. 1. – Ч. 1. – 238 с.

3. Об организации работы краеведческой методической секции экскурсоводов бюро путешествий и экскурсий : Методическое письмо республиканским, краевым, областным советам по туризму и экскурсиям, бюро путешествий и экскурсий // Сб. офиц. матер. по туристско-экскурсионной работе профсоюзов : По состоянию на 1 марта 1978 г. – М. : Центр. Рекл.-инф. бюро «Турист», 1978. – С. 41–43.

4. О дальнейшем развитии и совершенствовании туристско-экскурсионного дела в стране : Пост. ЦК КПСС, Совета Министров СССР и ВЦСПС от 31 октября 1980 года // Сб. офиц. матер. – С. 3–6.

5. О дальнейшем улучшении пропагандистской и рекламно-информационной работы советов по туризму и экскурсиям : Пост. Президиума Центрального совета по туризму и экскурсиям от 29 мая 1973 г.) // Сб. офиц. матер. – С. 34–37.

6. О мерах по дальнейшему развитию

туризма и экскурсий в стране : Пост. ЦК КПСС, Совета Министров СССР и ВЦСПС от 30.05.1969 г. // Правда. – 1969. – 26 июня.

7. О работе профсоюзных и туристско-экскурсионных организаций по выполнению постановления ЦК КПСС, Совета Министров СССР и ВЦСПС о мерах по дальнейшему развитию туризма и экскурсий в стране : Пост. президиума ВЦСПС от 13 июня 1969 г. // Сб. офиц. матер. – С. 8–11.

8. О рекомендациях по расширению производства сувениров, подарочных изделий и улучшению торговли ими на туристических маршрутах страны : Решение Межвед. совета по туризму и экскурсиям при ВЦСПС. 30. 03. 83 // Сб. офиц. матер. – С. 6–7.

9. Положение о центральном, республиканском, краевом, областном, городском (районном) совете по туризму и экскурсиям : Пост. Президиума ВЦСПС от 19 августа 1969 г.) // Сб. офиц. матер. – С. 14–19.

10. Сборник официальных материалов по туристско-экскурсионной работе профсоюзов : По состоянию на 1 марта 1978 г. : Сб. офиц. матер. – М. : Центр. Рекл.-инф. бюро «Турист», 1978. – 639 с.

11. Устименко Л.М. Історія туризму : Навч. посібник / Л.М. Устименко, І.Ю. Афанасьєв. – К. : Альтерпрес, 2008. – 354 с.

Kotenko R.M. TOURISM EXCURSION ACTIVITIES AS A MEANS OF IDEOLOGICAL EDUCATION OF UKRAINE'S POPULATION IN 70s-80s OF THE 20th CENTURY: FORMATION OF INSTITUTIONAL STRUCTURE AND TASKS. *On the basis of the analysis of political documents and other source materials the article studies processes of formation of institutional structure and tasks of tourist-excursion activity in Ukraine in the 70-80s of the XXth century as an important means of ideological and political education of the population in the past.*

The role of trade unions, komsomol and other public organizations in the given process is defined. The process of formation of organization and management structure is presented.

The regulatory and legal support that allows to determine the details of the essence of tourism movement in Ukraine is analysed. The significant stress is put on the official forms of tourism: organized and amateur; their nature and structure are opened.

The availability of agitational component allows us consider tourism not only as a form of recreation but as a means of increasing cultural level and ideological and political education of population. Despite its political focus the given circumstance allowed to promote local recreational attractions, study the history and culture of the region and provide active leisure. The article identifies procedural aspects, conditions and reasons of openings of tour organizations, children's tourist-excursion stations and construction of tourist-excursion objects.

The article analyzes methodological work, the important part of which lies in advertising and information component that was displayed not only in promotional publication materials, tourist maps, charts but in the development of new tour and excursion destinations and their marking.

Keywords: *Soviet era history, Precarpathia, tourism excursion activities, ideological work, trade unions, komsomol.*

Котенко Р.М. ТУРИСТСКО-ЭКСКУРСИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СРЕДСТВО ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ В 70-80-Х ГГ. XX В.: ФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ И ЗАДАЧ. *В статье на анализе партийных документов и других материалов исследуются процессы формирования институциональной структуры и задач туристско-экскурсионной деятельности в Украине в 70-80-х гг. XX в., как важного средства идейно-политического воспитания населения того времени. Выясняется роль профсоюзных, комсомольских и других общественных организаций в этом процессе.*

Наличие пропагандистской составляющей позволяет рассматривать туризм не только как форму отдыха, но и как средство повышения культурного уровня и идейно-политического воспитания населения. Несмотря на поли-

тическую ангажированность, данное обстоятельство позволяло популяризировать местные рекреационные достопримечательности, изучать историю и культуру края и обеспечивало активный досуг населения. В статье определены процедурные моменты, условия и причины открытия экскурсионных организаций, детских туристско-экскурсионных станций, строительства туристско-экскурсионных объектов.

Анализируется методическая работа, важной составляющей которой была рекламно-информационная составляющая, отражалась не только публикациями рекламных материалов, туристических карт, схем, но и в разработке новых экскурсионных, туристических маршрутов и их маркировке.

Ключевые слова: *советская эпоха в истории, Прикарпатье, туристско-экскурсионная деятельность, идеологическая работа, профсоюзы, комсомол.*

УДК 338.447/335.45.02

СПЕЦІАЛІЗОВАНЕ ПІДПРИЄМСТВО РЕКРЕАЦІЙНОЇ ІНДУСТРІЇ ЯК СУБ'ЄКТ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Л.М. Лояк

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

В статті проведено дослідження концептуальних підходів до визначення поняття та суті «спеціалізованого підприємництва» як виду економічної діяльності. Використовуючи різного роду методи дослідження з'ясовано суть спеціалізованого підприємства рекреаційної сфери. Проведений аналіз та вивчення наукових праць дає змогу виділити певні істотні характеристики спеціалізованих підприємств рекреаційної сфери. Враховуючи сутність спеціалізованих підприємств рекреаційної сфери, акцентовано увагу на тому, що їх основою перевагою в період значних циклічних коливань та зрушень в економіці країни є створення додаткових робочих місць, залучення у процес господарської діяльності надлишкової робочої сили, створення сприятливих передумов для такого прошарку суспільства, як середній клас, чим забезпечується нівелювання напруженості.

Зосереджено увагу на тому, що неоціненним є внесок спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії у формування конкурентного середовища на ринку.

Розглянуто та узагальнено деякі кількісні критерії та визначено сутність проблеми їх використання. Виділено якісні критерії поділу спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії.

Ключові слова: *спеціалізоване підприємство рекреаційної індустрії, мале підприємство, суб'єкти спеціалізованого підприємництва, класифікація спеціалізованих підприємств рекреаційної сфери, критерії.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки України можна розглядати як складний та суперечливий процес перетворення економічних структур, що зумовлює утворення та розвиток нових суб'єктів підприємницької діяльності.

В умовах сьогодення найбільш перспективним напрямом для формування конкурентного ринкового середовища виступає спеціалізоване підприємництво. Доречно зауважити, що в залежності від того, яким чином буде реалізований потенціал спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії і визначиться успіх ринкових перетворень.

Мета статті – використовуючи різного роду методи дослідження з'ясувати суть спеціалізованого підприємства рекреаційної сфери.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні науковці все більше наводять аргументів, про те, що спеціалізоване підприємство рекреаційної індустрії є важливим фактором ринкової економіки, де має місце система державного впливу та регулювання використовуючи засади вільної економіки. Значний внесок у вивченні цих питань зробили такі вчені, як З. Варналій, Л. Воротіна, Л. Дмитренко, В. Ляшенко, М. Козоріз, В. Колот, В. Кредісов, М. Крупка, О. Кузьмін, О. Людкевич, І. Михасюк та ін.

Так, наприклад З. Варналій вважає, що мале підприємство, як приклад спеціалізованого підприємства – це самостійна систематична інноваційна діяльність громадян – підприємців та малих підприємств на власний ризик з метою підприємницького доходу [1, с. 23].

Л. Воротіна під малими або спеціалізованим підприємствами розуміє підприємства ризикової діяльності, тобто підприємці, що з власної ініціативи, на

власний розсуд та за власним бажанням здійснюють підприємницьку діяльність.

Л. Дмитренко розкриваючи сутність спеціалізованого підприємства, на основі трьох підходів. Перший підхід побудований на тому, що спеціалізоване підприємство, це власна ініціативна, відокремлена самостійна діяльність, що здійснюється на власний страх і ризик суб'єктом підприємницької діяльності, що знаходиться в постійному пошуку нових ідей для власного бізнесу.

Другий підхід побудований на тому, що спеціалізоване підприємство – це організаційно – господарське новаторство, яке засноване на використанні різних можливостей для випуску нових або існуючих продуктів, надання послуг новими методами, відкриття нових ринків , сегментів.

Третій підхід побудований на тому, що спеціалізоване підприємство – це вид економічної діяльність, в результаті якого здійснюються виробничі відносини.

С. Злупко, О. Стефанишин, Л. Швайка розглядають мале підприємство як приклад спеціалізованого підприємства самостійну ініціативну діяльність, що спрямована на виробництво послуг з метою отримання прибутку на основі здійснення нововведень, готовності ризикувати, виходячи з конкретної ринкової ситуації.

Автори С. Мочерний, О. Устеко, С. Чобтар сутність спеціалізованого підприємства розкривають у сутності поняття «мале підприємство», як самостійне організаційно-господарське новаторство на основі використання різних можливостей для випуску нових продуктів, відкриття нових сегментів ринку, ринків збуту з метою отримання прибутків та самореалізації власної мети.

С. Реверчук розглядає спеціалізоване підприємство як економічну одиницю, у якій відбувається процес поєднання робочої сили із засобами виробництва.

Розглядаючи мале підприємництво, як різновид спеціалізованого підприємництва та звертаючись до законодавчої бази України відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» від 18.09.2008 р. суб'єктами малого підприємництва є:

- зареєстровані у встановленому порядку фізичні особи, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи;
- юридичні особи-суб'єкти підприємництва будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких: середньо облікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 50 осіб; обсяг валового доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 70 млн грн [2].

Проведене вище дослідження концептуальних підходів до визначення поняття та суті «спеціалізованого підприємництва» як виду економічної діяльності дає змогу стверджувати, що поки що не розроблено чітких методологічних засад вивчення спеціалізованого підприємства з позиції предмета та об'єкта.

Використовуючи різного роду методи дослідження з'ясуємо суть спеціалізованого підприємства рекреаційної сфери. Аналіз та вивчення наукових праць дає змогу виділити певні істотні характеристики спеціалізованих підприємств рекреаційної сфери (рис. 1):

- високий рівень ризикованості;
- лідерство у розробках нових технологій;
- використання оперативного менеджменту при мінімальній кількості залучених працівників;
- відсутність громіздких форм виробничого, фінансового менеджменту та маркетингу, наявність мобільного оперативного менеджменту з мінімальною кількістю менеджерів;
- підвищена стійкість до економічних криз та банкрутства;
- швидкість адаптації до умов ринку, здатність оперативно реагувати на

зміни економних обставин виробництва послуг;

• швидкість створення нових робочих місць, чим вирішується питання зайнятості населення;

• швидкість накопичення початкового капіталу достатньо висока.

вкладень, оскільки вони є не високі при розрахунку на одного працівника.

Досконало вивчивши рівень попиту на місцевих регіональних рекреаційних ринках, підприємництва практично пропонують послуги на замовлення визначених споживачів чим швидко і лаконіч-

Рис. 1. Характерні риси спеціалізованих підприємств рекреаційної сфери (за власними узагальненнями автора).

Враховуючи сутність спеціалізованих підприємств рекреаційної сфери, можна сказати, що їх основою перевагою в період значних циклічних коливань та зрушень в економіці країни є створення додаткових робочих місць, залучення у процес господарської діяльності надлишкової робочої сили, створення сприятливих передумов для такого прошарку суспільства, як середній клас, чим забезпечується нівелювання напруженості.

Суть та значення спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії полягає у тому, що вони мають багато переваг у порівнянні з великим бізнесом, є наріжним каменем розвитку підприємництва в Україні. Конкурентні переваги цих підприємств забезпечує рівень капіталоно адаптують свою діяльність до вимог та потреб споживачів. Однак діяльність спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії в Україні знаходиться на стадії розвитку, потребує постійного вдосконалення та розробки ефективної системи управління їх функціонуванням.

Неоціненний внесок спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії у формування конкурентного середовища на ринку. Відомо, що в умовах вільної ринкової економіки конкуренція є відображенням відносин змагання між господарськими елементами, коли їхня самостійна діяльність ефективно обмежує можливості кожного з них вплинути на загальні умови обігу послуг на певному ринку, а також стимулює ви-

робництво тих продуктів, яких потребує споживач. Тоді діяльність учасників ринкових відносин набуває динамічного характеру, вона пов'язана з економічною відповідальністю та ризиком підприємця, що перетворює його в своєрідний соціальний двигун економічного розвитку. Спеціалізоване підприємство допомагає утвердженню конкурентних відносин, бо воно є антимонопольним за своєю суттю, що проявляється в різноманітних аспектах його функціонування. З одного боку, спеціалізоване підприємство внаслідок численності елементів, що його складають, та високого динамізму їх значно меншою мірою зазнає монополізації, ніж великі підприємства. З іншого боку, за умов вузької спеціалізації й використання інновацій спеціалізоване підприємство є дієвим конкурентом, що підриває монопольні позиції великих корпорацій. Саме ця риса спеціалізованого підприємства відіграла суттєву роль у послабленні, а іноді й подоланні розвинутими країнами тенденції великого капіталу до монополізації.

По-друге, спеціалізоване підприємство рекреаційної індустрії оперативно реагуючи на зміни кон'юнктури, надає ринковій економіці необхідної гнучкості. Ця його риса набула в сучасних умовах особливого значення внаслідок швидкої індивідуалізації та диференціації споживчого попиту, інноваційної діяльності, зростання асортименту послуг.

По-третє, величезним став внесок спеціалізованого підприємства рекреаційної індустрії у здійснення прориву у багатьох важливих напрямах інновацій. Сприяючи прискоренню реалізації новітніх технічних і комерційних ідей спеціалізоване підприємство тим самим є двигуном інноваційної діяльності.

По-четверте, спеціалізоване підприємство рекреаційної індустрії робить вагомий внесок у розв'язання проблеми зайнятості. Ця функція проявляється в здатності спеціалізованого підприємства створювати нові робочі місця та поглинати надлишкову робочу силу під час циклічних спадів і структурних зрушень економіки.

По-п'яте, важлива функція спеціалізованого підприємства полягає в пом'якшенні соціальної напруги і демократизації ринкових відносин, бо саме воно є фундаментальною основою формування середнього класу. Отже, воно виконує функцію послаблення властивої ринковій економіці тенденції до соціальної диференціації та розширення соціальної бази реформ, що здійснюються на певному етапі. Без орієнтації на таку соціальну базу ринкового середовища, яким виявляється середній клас, запроваджені реформи приречені на провал.

Як показують дослідження, основними критеріальними показниками, на основі яких рекреаційні підприємства різних організаційно правових форм відносяться до спеціалізованих є кількісні критерії, зокрема: середня чисельність працівників, щорічний грошовий оборот, обсяг валової продукції, обсяги продажів та величина активів. У табл. 1 розглянуто та узагальнено деякі кількісні критерії та визначено сутність проблеми їх використання.

Проте уже згадуваний відомий науковець З. Варналій зазначає, що не достатньо важливе значення в рекреаційній індустрії мають якісні критерії, а саме: правова належність, характер побудованих та сформованих відносин між власником та найманим робітником, повна відповідальність за результати господарювання, невеликий ринок збуту, переважно сімейне володіння.

На основі аналізу якісних критеріїв поділу спеціалізованих підприємств, які подає науковець В. Миронова ми виділили наступні критерії, що враховують специфіку рекреаційної індустрії (рис. 1).

Кожен з визначених якісних критеріїв характеризується певними величинами:

1. Характер виробничого процесу:

– обмеженість масштабів засобів надання послуг;

Таблиця 1

Кількісні критерії для класифікації спеціалізованих підприємств рекреаційної сфери за розмірами (за власними узагальненнями автора)

Найменування критерію	Сутність проблеми використання
Кількість зайнятих	Кількість зайнятих не допускає порівняння на основі різної інтенсивності праці та доданої вартості
Балансова вартість основних фондів	У сфері послуг обіговий капітал відіграє більшу роль
Власний капітал	Необхідність у власних коштах відрізняється між суб'єктами діяльності різних галузей економіки
Грошовий обіг	Може розглядатися тільки як відносний критерій через різну величину вартості, що створюється Вплив інфляції призведе до невизначеності
Прибуток	Недостовірність операційних даних про розмір сплаченого податку Значення даного показника має суперечливий характер
Сегмент ринку	Особливо проблематичним є обмеження ринку

Рис. 2. Якісні критерії поділу спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії (за власними узагальненнями автора).

– вузька спеціалізація;
– спрощеність системи збуту.

2. Специфіка системи управління і керівництва:

– єдність права власності і безпосереднього управління підприємством рекреаційної індустрії;
– особливе значення ролі керівника в житті підприємства, його безпосередня участь практично у всі функціональні області;
– компактність управлінської команди і багатофункціональність менеджерів;
– відсутність громіздких управлінських структур;
– простота інформаційних зв'язків;
– швидкість прийняття рішень.

3. Стан окремих компонентів (кадри, фінанси і т.д.):

– система взаємовідносин між працівником і власником на основі особистого характеру;

– гнучкість, сприйнятливість до нововведень;

– невеликий масштаб фінансових ресурсів, що використовуються;

– висока оборотність капіталу;

– знаходить своє відображення значний вплив сімейних та родинних зв'язків на кадрову політику, стратегічний план розвитку та вибір форми організації спеціалізованих підприємств;

4. Вплив зовнішнього середовища:

– локальність ресурсних і збутових ринків;

– надчутливість до коливань економічної кон'юнктури, політичної обстановки, змінам законодавства;

– нестійкість у забезпечення фінансування, визначені джерела фінансування не забезпечують належний рівень фінансових потреб.

Висновки. Отже, спеціалізоване підприємство рекреаційної індустрії – це специфічна форма організації господарської діяльності з власними закономірностями розвитку, які вирізняють його на тлі середнього та великого бізнесу. Головною особливістю спеціалізованого підприємства рекреаційної індустрії полягає в тому, що воно об'єктивно не може бути рівноправним конкурентом великих підприємств. Тому на нашу думку і думку багатьох науковців, діяльність малих підприємств туристичної індустрії потребує цілеспрямованої державної політики, щодо створення сприятливих умов для розвитку та спрямування його діяльності відповідно до встановлених стратегічних пріоритетів національного туристичного ринку.

Результати дослідження дають змогу встановити, що зарахування рекреаційних підприємств до суб'єктів спеціалізованого підприємництва викликана потребую часу, оскільки потрібен постійний моніторинг діяльності визначених суб'єктів.

Література

1. Варналій, З.С. Мале підприємництво : основи теорії і практики / З.С. Варналій / [3-тє вид.]. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2005. – 302 с.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності : Закон України від 18.09.2008 №523-VI : [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua.

Loyak L. SPECIALIZED ENTERPRISE OF RECREATION INDUSTRY AS AN ENTITY OF ECONOMIC ACTIVITY. *The article studies conceptual approaches to the definition of notion and essence of «specialized enterprise» as a type of economic activity. Using different methods of study, the essence of specialized enterprise of recreation industry is found out. The analysis and study of scientific works make it possible to emphasize certain significant characteristics of specialized enterprises of recreation industry. Considering the nature of specialized enterprises of recreational industry attention is focused on the fact that their main advantage during important cyclic fluctuations and changes in the economy of the country is organizing job vacancies, involvement surplus labor into the process of economic activity, creating favorable conditions for the middle class society stratum, the fact of which provides tension levelling.*

The emphasis is placed on the fact that specialized enterprises of recreation industry make a valuable contribution to the formation of a competitive environment in the market.

Some quantitative criteria are viewed and summarized and the essence of the problem of their usage is defined. The qualitative criteria of division of specialized enterprises of recreation industry are singled out.

Keywords: *specialized enterprise of recreation industry, small enterprise, specialized enterprise entities, classification of specialized enterprises of recreation industry, criteria.*

Лояк Л.М. СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОЕ ПРЕДПРИЯТИЕ РЕКРЕАЦИОННОЙ ИНДУСТРИИ КАК СУБЪЕКТ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. *В статье проведено исследование концептуальных подходов к определению понятия и сущности «специализированного предпринимательства» как вида экономической деятельности. Используя разного рода методы исследования, выяснено суть специализированного предприятия рекреационной сферы. Проведенный анализ и изучение научных трудов позволяет выделить определенные существенные характеристики специализированных предприятий рекреационной сферы. Учитывая сущность специализированных предприятий рекреационной сферы, акцентировано внимание на том, что их основным преимуществом в период значительных циклических колебаний и сдвигов в экономике страны является создание дополнительных рабочих мест, вовлечение в процесс хозяйственной деятельности избыточной рабочей силы, создание благоприятных предпосылок для такого слоя общества, как средний класс, чем обеспечивается нивелирования напряженности.*

Сосредоточено внимание на том, что неоценим вклад специализированных предприятий рекреационной индустрии в формирование конкурентной среды на рынке.

Рассмотрены и обобщены некоторые количественные критерии и определена сущность проблемы их использования. Выделены качественные критерии разделения специализированных предприятий рекреационной индустрии.

Ключевые слова: *специализированное предприятие рекреационной индустрии, малое предприятие, субъекты специализированного предпринимательства, классификация специализированных предприятий рекреационной сферы, критерии.*

УДК 130.2: 379.8

ЗНАЧЕННЯ АНІМАЦІЙНИХ ПОСЛУГ У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

С.П. Оришко, В.В. Орлова
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

На сучасному етапі індустрія гостинності набуває нової форми організації дозвілля. Буденна праця змушує людей усе частіше звертати увагу на різноманітність послуг, які входять до складу туристичного продукту. Анімаційні послуги – це основна частина туристичного продукту. В статті описано і дано класифікацію формам анімаційних заходів. Мотиви звернення до активного відпочинку виключно різноманітні і часто відображають як суб'єктивні переваги, зовнішні обставини, так і приховані установки, котрі сама людина не завжди може раціонально осмислити. В цілому анімація здатна виконувати функції оздоровлення психіки, розширення індивідуального життєвого середовища, повноцінного існування, взаємозв'язку зі світом.

Ключові слова: *анімаційні послуги, анімаційна програма, мотиви, функції.*

Складова анімаційної діяльності в соціокультурному житті людини виражається у переживанні, враженні, емоції, стані, що опановують туриста під час відпочинку. На основі цих реакцій турист переусвідомлює, відчуває, осмислює сприйняття події, дає оцінку якості відпочинку і наданих послуг.

Форми анімаційних заходів: розважальні, захоплюючі, видовищні заходи, релаксуючі процедури, активні ігри на свіжому повітрі, сімейні та календарні свята, ювілеї в колі друзів, спілкування з приємними людьми в незвичайній атмосфері, спілкування з тваринами, подорожі та ін. Виділяючи основні змістовні аспекти анімації, слід звернути увагу і на діяльність деяких організацій, які сприяють розвитку активного дозвілля в повсякденному житті у вільний від роботи час [3, с. 54]. Це різноманітні секції за інтересами, розважальні клуби та комплекси, ресторани, громадські організації та культурні установи, фітнес-клуби, які виконують рекреаційну роль нормалізації психологічного стану та спортивно-фізичного розвитку людини. Цілі і мотиви людини, що звертається до тих чи інших пропонованих активних занять, як правило, формуються на основі звичок (часто формуються з дитинства батьками та вихователями), активного або, навпаки, спокійного стилю життя, схильності характеру, життєвого досвіду (не піде в гори чи в похід, знаючи свої слабкості і страхи, або знаючи, які там можуть бути проблеми). Людина, відпочиваючи, прагне пізнати щось нове. Вона схильна помилятися, оцінюючи ті чи інші заняття на відпочинку і своє відношення до них, адже турист судить про це суб'єктивно. Тому організатори анімаційних програм намагаються не переоцінювати мотивації відпочиваючого щодо того чи іншого заняття, знаючи, що експертом своїх відчуттів може виступати сама людина. Під цілями анімації розуміють уявлення туриста про сукупність результату, що може отримати людина від заходів, та які усвідомлюються ним як переважні, бажані. Наприклад, чоловік на відпочинку, який соромиться своєї повноти, може взяти участь у конкурсі товстунів у запливі, конкурсантів, в повзанні на лавицях і т. д., що дасть туристу змогу отримати масу позитивних емоцій. Або ж ділова людина на роботі може стати клоуном на відпочинку [6, с. 24].

Головне в анімаційних заходах – це гедоністичний (отримання насолоди від дій), неутилітарний (корисний для люди-

ни, минаючий з часом) характер проведення вільного часу, свобода від звичних обов'язків, реалізація тих аспектів внутрішнього розвитку, які неможливі під час трудових буднів. Тому анімація на противагу робочим будням, громадським зобов'язанням, домашнім навантаженням, не завжди збігається з проведенням більш якісних форм дозвілля в домашніх або будь-яких офіційних умовах [8, с. 56].

Мотиви анімації мають більш складний характер, ніж цілі. Якщо цілі проведення вільного часу найчастіше формулюються самою людиною, то мотиви (сукупність внутрішніх схильностей і зовнішніх причин) не завжди усвідомлюються повною мірою і в усьому обсязі. Вони можуть набувати як відкритого, так і неявного для інших і для самого відпочивальника характеру, оцінюватися як вимушений (зовнішній), так і добровільно прийнятий (внутрішній). Мотивацію переваг анімаційного заходу далеко не завжди можна визначити з висловлювань людини. Тут, як правило, складно переплетені потреби, несвідомі покликання, приховані бажання і комплекси людини. Мотиви звернення до активного відпочинку виключно різноманітні і часто відображаються як суб'єктивні переваги, зовнішні обставини, так і приховані установки, які сама людина не завжди може раціонально осмислити. Наприклад, людині за 50 років, але вона не хоче з цим миритися і, «вирвавшись на волю» під час відпочинку, намагається довести в тому числі і самому собі, що вона все може. У цьому випадку мотиви поведінки людини не пов'язані з бажанням бути гідним серед рівних [4, с. 43].

Анімація в соціально-культурній галузі та туризмі на різні вікові категорії мають різну ціль і форму. Так, для людей, яким 35 років, вона більшою мірою орієнтована на нові знайомства і свободу дій в середовищі незнайомих молодих людей. Мотивація, спрямована на відчуття свободи і впевненості, що «я зможу» в умовах активного відпочинку, – одна з базових характеристик анімації. Фактор свободи дій вельми важливий для людини. Він дозволяє йому компенсувати її відсутність на роботі і вдома, в умовах динамічного і насиченого життя. Однак якщо сім'ї складно виділити гроші на відпочинок, то навряд чи правомірно говорити про свободу вибору дозвіллєвих форм. Тому американський соціолог Г. Маркузе справедливо вважає в цілому дозвілля невільним, оскільки останнє регулюється бізнесом, а також залежить від економічного стану суспільства і конкретної людини. Це означає, що анімація як напрям дозвіллєвої діяльності також залежить від добробуту відпочиваючих. Наприклад, не кожен може дозволити собі дорогий сервісний готель з ексклюзивними видами анімаційних заходів або костюмований маскарад в середовищі своїх однолітків. Обмежувачем свободи можуть бути матеріальні труднощі, а також історичні, етнонаціональні традиції та ін. Люди прагнуть у вільний час покращити свою освіту, розширити світогляд і коло знайомств, добре виспатися або провести час у колі близьких родичів. Тут, на думку Дж. Дюмазедье, існує єдність трьох мотиваційних прагнень:

а) бажання домогтися релаксації і різноманітності переживань;

б) збільшити обсяг своїх знань, створити умови для емоцій і пам'яті;

в) розширити можливості своєї участі у спонтанній соціальній дії і безпосередньому спілкуванні [5, с. 34].

Саме тому людина, їдучи в курортну зону, не боїться зустріти знайомих, дозволяє собі більш вільний вибір участі в бажаних заходах. Таким чином, анімаційна діяльність посідає своє певне місце в житті сучасної людини, виконуючи функції, що сприяють реалізації потреб: комунікативної – сприяє спілкуванню між людьми; адаптивної – звикання до нового середовища, до нового навколишнього світу; розслаблюючої – дозволяє зняти напругу від робочого періоду; виховної і просвітницької – розширення кругозору

з метою збереження соціальних зв'язків представників різного віку, для дітей – це період соціалізації та індивідуального розвитку, для дорослих – вторинна соціалізація, метою якої є збереження та розширення соціальних зв'язків відповідно до вимоги часу; розвиваючої – духовно, естетично, фізично; компенсаційної – реалізація творчого потенціалу в улюбленому занятті; рекреаційно-оздоровчої і терапевтичної – позбавитися від стану стресу, підвищеного невротизму, психічної неврівноваженості.

В цілому анімація здатна виконувати функції оздоровлення психіки, розширення індивідуального життєвого середовища, повноцінного існування, взаємозв'язку зі світом [4, с. 67].

Прості форми анімації завжди були органічною частиною туристської діяльності і турпродукту, але масовим, індустріальних явищем туранімація стає в 1970-і рр. в результаті збільшення споживчого попиту на різноманітні турпродукти та послуги в різних країнах, а також в результаті відгуку турпідприємств на цей попит. Почала розвиватися анімація туристських маршрутів, туристських поїздок заради однієї анімаційної програми. Анімація в соціокультурному сервісі і туризмі – це безперервний інноваційний процес, який може бути розгорнутий в формі подорожі, переходу від однієї анімаційної програми до іншої, які надаються в різних географічних точках. Прикладом може бути організація подієвого туру «Карнавальна Європа». До таких анімаційним програм відносяться також культурно-пізнавальні та тематичні, фольклорні та літературні, музичні та театральні, мистецтвознавчі та наукові, фестивальні, спортивні тематичні тури. В даному випадку анімаційна програма є цільовою, пріоритетною і домінуючою в турпакеті послуг не тільки з фізичним об'ємом, але і за змістом. Така анімаційна програма є ціноутворюючим фактором у турпродукті. Звичайно, ці програми призначені для індивідуалів або однорідних туристських груп, об'єднаних спільними зацікавленнями (професійно, хобі).

Бажання людини, що виїжджає на відпочинок з міста на природу, урізноманітнити життєві враження, усунути фізичну і психічну втому, пізнати нове, викликає попит на такі туристські послуги, як спортивно-самодіяльний туризм, хобі-тури, екологічні природо-орієнтовані тури, екскурсійно- розважальні маршрути, спортивно-розважальні та лікувально-відновлювальні послуги.

Техніко-технологічний прогрес дозволяє створити необхідне матеріально-технічне обладнання анімаційних програм для колективних груп туристів. Багатьох туристів вже не приваблюють тури і програми подорожей, що пропонують тільки проживання, харчування та деякий набір екскурсій. Виникла необхідність в розробці нової філософії рекреаційної діяльності в туркомплексах і готелях (від курортних до ділових і конгресних), у різноманітності форм і програм [7, с. 33].

Туристсько-готельні комплекси в курортній зоні є підприємствами широкої сфери послуг. Їх діяльність спрямована на систематичне отримання прибутку від надання комплексного туристського обслуговування у встановленому законом порядку, виконання різних робіт, в тому числі анімаційний програм. Класифікація анімаційних заходів щодо складності організації і наявності технічного обладнання: нескладний захід, який не потребує особливих умов та обладнання для реалізації задуманого проекту (аквaджім, пляжний волейбол, масове навчання танців і т. п.); захід, що вимагає обладнання для озвучування і світлотехнічних ефектів (дискотека, відвідування ресторану, атракціонів); складний за структурою анімаційний захід, що складається з ряду послуг, які надаються одна за одною. Кожна з них збирає свою аудиторію (наприклад, тематичне свято на міських вулицях – атракціони, виступи артистів на концертних майданчиках, виставки,

що демонструють предмети мистецтва або продукцію, придбання сувенірів, їжі, напоїв і т. п.). Людина сама має право вибирати бажаний тип відпочинку. Це залежить від її бажань, стану здоров'я, захоплень [8, с. 32].

Таким чином, анімаційні послуги, що супроводжують туристів під час відпочинку та проведення дозвілля, в соціокультурній діяльності відіграють значно важливішу роль у відновленні духовних, моральних та психологічних сил. Науковцям потрібно значно більше уваги приділяти вивченню питань задоволення мотиваційних потреб людства.

Література

1. Андреева А.Ю. Технологии социально-культурной анимации как средство патриотического воспитаниямолодежи : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / А.Ю. Андреева. – Тамбов, 2009. – 29 с.

2. Биржаков М.Б. Введение в туризм / М.Б. Биржаков ; изд. 10-е, перераб. и доп. – СПб. : Издательский дом Герда, 2014. – 544 с.

3. Булыгина И.И. Об анимационной деятельности в туристских и спортивно-оздоровительных учреждениях / И.И. Булыгина, Н.И. Гаранин // Теория и практика физической культуры. – 2000. – №11. – С. 26–29.

4. Внутрішній туризм в Україні: окремі аспекти / ред. О.І. Лугова ; Інститут туризму Федерації профспілок України. – К. : [б.в.], 2002. – 162 с.

5. Волик Л.В. Анімація як нове явище вітчизняної педагогічної науки / Л.В. Волик // Шлях освіти. – 2009. – № 1. – С. 6–9.

6. Гальперина Т.И. Актерское мастерство в деятельности менеджера туристской анимации / Т.И. Гальперина. – М. : РИБ «Турист», 2004. – 54 с.

7. Гаранин Н.И. Менеджмент туристской и гостинничной анимации / Н.И. Гаранин, И.И. Булыгина. – М. : Советский спорт, 2004. – 127 с.

8. Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности / В.Г. Гуляев. – М. : Норд, 2008. – 304 с.

9. Дедурина Т.В. Функциональный подход к развитию анимационный деятельности учреждений культуры: социально-культурный аспект : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / Т.В. Дедурина. – М., 2009. – 25 с.

10. Килимистий С.М. Карнавал як складова туристичної анімації / С.М. Килимистий // Туристично-краєзнавчі дослідження : Зб. наук. статей. – К. : ІТФПУ, 2005. – Вип. 6. – 473 с.

11. Килимистий С.М. Особливості ігрової анімації в туризмі / С.М. Килимистий // Туристично-краєзнавчі дослідження : Зб. наук. статей. – К. : ІТФПУ, 2007. – Вип. 7. – С. 213.

12. Ярошенко Н.Н. Социально-культурная анимация : Учеб. пособие / Н.Н. Ярошенко. – М. : МГУКИ, 2005. – 126 с.

Oryshko S.P., Orlova V.V. THE IMPORTANCE OF ANIMATION SERVICES IN SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES. *Hospitality industry has gained a new form of organizing leisure lately. Everyday work makes people increasingly pay attention to the variety of services which are part of the tourism product. Animation services make a major part of the tourism product. The article describes and classifies the forms of animation activities. Reasons for addressing to active leisure are exceptionally diverse and often reflect both the subjective advantages, external circumstances and hidden settings which cannot be always rationally comprehended by an individual person. In general, animation is able to heal psyche, expand individual living environment, and provide normal functioning and relationship with the world. Organizers of animation programs tend not to overestimate a holidaymaker's motivation concerning one or another activity, knowing that a person can be the expert of his or her feelings. Under the purposes of animation we mean a tourist's conception of total result, that a person can get from activities and which are understood by a tourist as prevailing and desirable. Classification of animation activities concerning the complexity of the organization and the availability of technical equipment: simple activity which does not require special conditions and equipment for the implementation of the planned project (aqua gym, beach volleyball, mass dancing training,*

etc.); activity which requires equipment for sound and lighting effects (a disco, visiting restaurants, amusements); structurally complex animated activity which consists of a number of services followed one by another. Thus, in the article we give a clear conception of the mechanisms used for meeting tourists' animation needs.

Keywords: *animation service, animation program, motives, functions.*

Оришко С.П., Орлова В.В. ЗНАЧЕНИЕ АНИМАЦИОННЫХ УСЛУГ В СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. *На современном этапе индустрия гостеприимства приобретает новую форму организации досуга. Будничный труд заставляет людей все чаще обращать внимание на разнообразие услуг, которые входят в состав туристического продукта. Анимационные услуги – это основная часть туристического продукта. В статье описано и дана классификация формам анимационных мероприятий. Мотивы обращения к активному отдыху исключительно разнообразны и часто отражают как субъективные предпочтения, внешние обстоятельства, так и скрытые установки, которые сам человек не всегда может рационально осмыслить. В целом анимация способна выполнять функции оздоровления психики, расширение индивидуального жизненного среды, полноценного существования, взаимосвязи с миром.*

Ключевые слова: *анимационные услуги, анимационная программа, мотивы, функции.*

УДК 338.485:332.146.2

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОДІЄВОГО ТУРИЗМУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

А.П. Зарічняк

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті виокремлено та проаналізовано основні підходи до визначення впливу подієвого туризму на економіку регіону. Зроблено акцент на тому, що економічний вплив подієвого туризму – це оцінка зміни економічної активності регіону, спричинена туристами, які відвідали регіон з метою участі у певних івентах. Масштабний характер івентів передбачає значний туристичний потік, що, в свою чергу, вимагає коректної оцінки впливу зростання видатків туристів на економіку регіону.

За результатами дослідження деталізовано особливості американської та західноєвропейської методик. Економічний ефект у даному випадку визначається як суто економічна зміна доходів приймаючої сторони, що формується в результаті витрат туристів.

Визначено необхідність подальших наукових досліджень із використанням нагромадженого практичного досвіду у сфері організації івентів.

Ключові слова: *івент, подієвий туризм, економіка регіону, коефіцієнт окупності інвестицій.*

Постановка проблеми. Подієвий (івентивний) туризм – порівняно новий, динамічний напрям розвитку туристичної індустрії, який демонструє стійку тенденцію до зростання. Згідно даних Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), в структурі світового туризму його частка щороку зростає на 1,5 % [6, с. 3]. На сьогодні Україна перебуває у руслі світових тенденцій зростаючої популярності подієвого туризму. При цьому, незважаючи на проведення значної кількості івентів в Україні, різноманітних як за тематикою, так і за масштабами, залишається дискусійним їх вплив на економіку регіонів. Це актуалізує необхідність розробки сучасної методики аналізу та оцінки економічної ефективності подієвого туризму. Її формування матиме цінність не лише для органів регіональної та державної влади, але і для інших користувачів: потенційних споживачів, інвесторів, кредиторів тощо. Одним із кроків в напрямку розробки такої методики є вивчення сучасних зарубіжних та вітчизняних підходів до визначення ефективності подієвого туризму як інструменту регіонального економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам соціально-економічної ефективності подієвого туризму присвячені праці О. Алєксєєвої, А. Бабкіна, Є. Відіщевої, Д. Гетца, Б. Гєнусова, А. Коновалова, М. Рансбергер, М. Рейболда, Г. Річардса та ін. Окремі спроби узагальнення існуючих підходів здійснені в дослідженнях З. Герасимчук [5], О. Мальцева, І. Шафранської [8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічний вплив подієвого туризму – це оцінка зміни економічної активності регіону, спричинена туристами, які відвідали регіон з метою відвідання певного івенту. Даний показник виражений в кількості туристів; економічному впливі – сумі коштів, які витратили туристи у зв'язку з участю в заході; кількості створених робочих місць, сумі податкових надходжень. Масштабний характер івентів передбачає значний туристичний потік, що, в свою чергу, вимагає коректної оцінки впливу зростання видатків туристів на економіку регіону. В процесі розробки даної проблематики

сформувалися дві наукові школи: американська та європейська.

Американська дослідницька школа оперує оцінкою економічного впливу на основі результатів моделювання економічного ефекту в рамках моделі «витрати – випуск», де відправною точкою виступають витрати туристів, які виникають у зв'язку із задоволенням їхніх потреб при відвіданні івентів. Економічний ефект у даному випадку визначається як суто економічна зміна доходів «приймаючої сторони», що формується в результаті витрат туристів. Ці витрати співставляються із зростаючими показниками доходів економічних агентів, що дозволяє верифікувати дані та уникнути подвійного підрахунку. В результаті визначається показник доходів домогосподарств, згенерований одиницею видатків туристів [8, с. 54]. Загальна модель такого аналізу відображена на рис. 1.

івентів на території США. За умов використання системи коректуючих коефіцієнтів експерти часто залучають інформацію про витрати з інших (суміжних) досліджень, що дозволяє скоротити обсяг необхідних даних. Як правило, вибірки таких досліджень складають від 2 до 20 000 респондентів, що забезпечує різноплановість та репрезентативність отриманої інформації.

Другим за важливістю джерелом інформації є статистична звітність економічних агентів, залучених до організації івентів. При цьому необхідно відзначити високу якість, деталізацію та регулярність збору статистичних даних, які дозволяють коректно оцінити результати. Процес моделювання організований із залученням різноманітного програмного забезпечення (наприклад, IMPLAN), у якому закладені мультиплікатори та система перевірки, що дозволяє уникнути

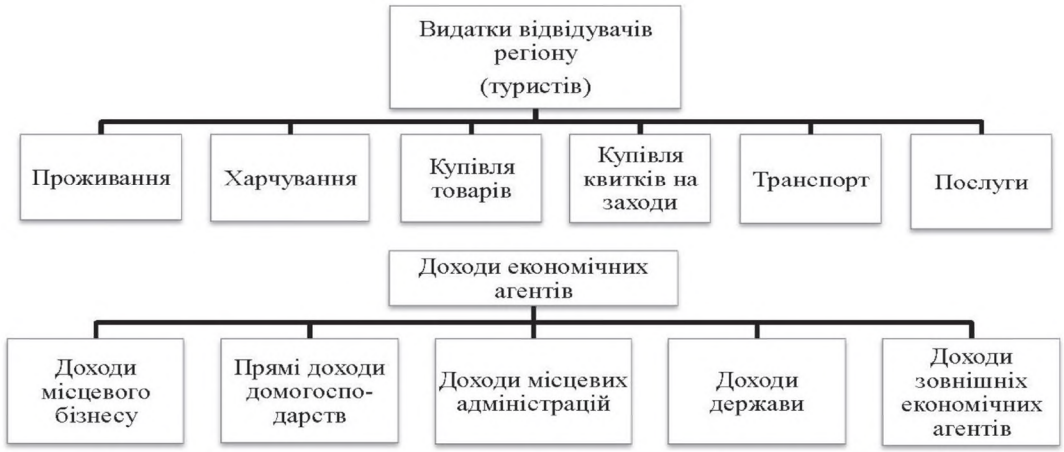

Рис. 1. Американська модель аналізу ефективності подієвого туризму.

Джерелом інформації для побудови моделі і визначення показників економічного впливу виступають як первинні, так і вторинні дані. У більшості досліджень використовують результати опитувань під час заходів, в яких респонденти самостійно визначають обсяги та характер своїх витрат. Для верифікації отриманої інформації використовують дані аналогічних досліджень різних за характером

дублювання підрахунку, а сама модель алгоритмізована. В підсумку, це дозволяє не лише належним чином оцінити економічний ефект організованого заходу, але й ефективно планувати вплив майбутніх івентів на економіку регіону [8, с. 55].

Незважаючи на цілісність та аргументованість, американська модель досліджень не позбавлена суттєвих недоліків. Вони зумовлені значним обсягом

необхідних для аналізу даних (а отже, і необхідністю значного дослідницького бюджету). Іншим суттєвим недоліком є замкнутість системи аналізу на економіці США та особливостях американської системи туризму, коли інтенсивність внутрішніх туристичних потоків дуже висока, а форма короткотривалих подорожей всередині країни є поширеною практикою дозвілля усієї нації.

Європейська дослідницька школа отримала свій розвиток завдяки конкурентній боротьбі територій за присвоєння статусу «Культурної столиці Європи» (European Capital of Culture). Статус надається одному або кільком європейським містам на один рік на основі заявки та конкурсного відбору. Історія проекту розпочалася в 1985 р. і стала наслідком ініціатив Європейських спільнот – міжнародної організації, яку можна вважати попередницею сучасного Європейського Союзу. Протягом перших п'яти років статус «Культурної столиці Європи» здобували визначні європейські культурні центри – Афіни, Флоренція, Амстердам, Берлін, Париж. Після цього вектор вибору змінився – статус почали надавати середнім за розмірами, історичним промисловим містам, котрі, привертаючи увагу до своєї культурної спадщини та залучаючи таким чином додаткові кошти, отримали змогу покращувати міське середовище, розвивати інфраструктуру [11, с. 3]. Висока конкуренція міст призвела до необхідності порівняльних оцінок та формування прогнозів щодо ефективності проведення тих чи інших заходів. Сучасна європейська дослідницька методологія була сформована лише в 2008 р. Вона стала наслідком досліджень ефективності проекту «Liverpool European Capital of Culture in 2008» [10, с. 1932].

Європейська модель пропонує розглядати в якості основних показників економічного впливу:

- валову додану вартість, в тому числі на душу населення (Gross Value Added, CVA per capita);
- рівень зайнятості в цілому; кількість працівників, зайнятих в туризмі та роздрібній торгівлі.

Цей ряд економічних показників автори доповнюють даними, які відображають передусім культурні та соціальні ефекти, вплив на туристичну індустрію, а також управлінськими показниками [6, с. 56]. Узагальнений перелік показників відображений на рис. 2.

Соціальні показники	соціально-демографічна характеристика глядачів заходу; соціально-демографічна характеристика жителів регіону, в якому відбувається подія; соціально-демографічна характеристика відвідувачів; рівень задоволення заходами; поведінкова модель відвідувачів.
Вплив на туристичну галузь	кількість відвідувачів та структура туристичного потоку; загальні видатки туристів; середня тривалість перебування в закладах розміщення; завантаженість готельного фонду; середня вартість номеру в закладах розміщення.
Якість сформованої пропозиції	загальна кількість повідомлень про заходи у місцевих, регіональних, центральних ЗМІ; характер повідомлень (позитивні, нейтральні, критичні); частка позитивних повідомлень; структура складу учасників заходів; рівень популярності заходу (кількість заходів та глядачів).
Показники системи міської культури	кількість зайнятих в творчих галузях; структура виробництва творчих галузей; валовий дохід найбільших закладів культури; кількість створених малих підприємств в галузі культури.
Управлінські показники	структура видатків та доходів системи управління заходами; рекламний бюджет; обсяг залучених коштів (спонсорські надходження); доходи від продажу квитків; кількість волонтерів.

Рис. 2. Європейська система показників для оцінки ефективності заходів.

Джерелом інформації, як і у випадку з американською моделлю, є дані опитування глядачів, жителів та відвідувачів регіону. Також здійснюється відбір даних за підсумками проведених заходів на локальному, субрегіональному та регіональному рівнях. Він проводиться з метою визначити рівень поінформованості, задоволення від отриманих послуг та готовність у майбутньому відвідати той чи інший регіон. Іншим важливим джерелом даних є статистична звітність економічних агентів. Європейські організатори масових заходів визнають, що в окремих випадках звертаються з проханням до представників бізнесу формувати додаткову статистику (яка деталізує основні показники) [9].

Аналіз публікацій вітчизняних науковців та дослідників з близького зарубіжжя дозволяє зробити висновок лише про загальні тенденції у підходах до визначення ефективності подієвого туризму як інструменту економічного розвитку регіону. Для дослідників на пострадянському просторі оцінка прямого економічного впливу проведеного в регіоні заходу безпосередньо пов'язана із підрахунком коефіцієнта окупності інвестицій (ROI). Цей показник ілюструє рівень дохідності чи збитковості заходу, враховуючи суму вкладених в його організацію коштів [2, с. 19]. Коефіцієнт окупності інвестицій можна вирахувати за формулою (1):

$$ROI = (GM - E) / E \quad (1)$$

де

GM – валовий прибуток регіону за результатами проведеного заходу;

E – витрати на організацію заходу.

Результат виражає відсоткове співвідношення. Нуль означає беззбиткову програму, а від'ємні показники – втрату інвестицій. Валовий прибуток використовується замість виручки, оскільки наочніше демонструє вплив заходу. На думку О. Алєксєєвої, його доцільно розраховувати на основі соціологічного опитування, схема якого відображена на рис. 3. Кількість респондентів при цьому повинна складати не менше 200 чол. на кожні 2 000 відвідувачів [1].

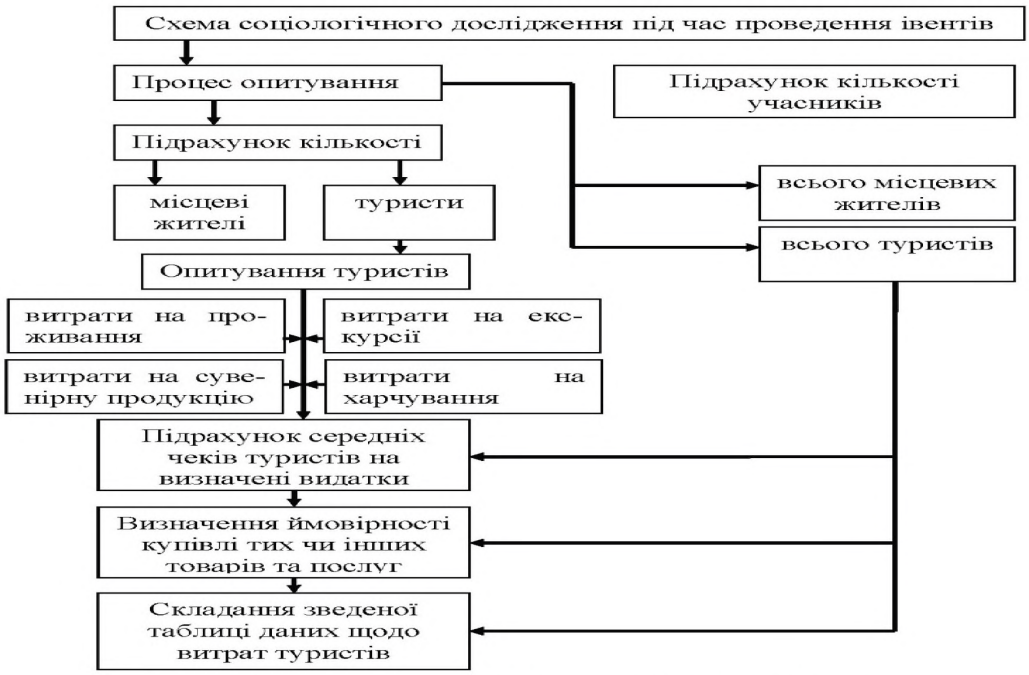

Рис. 3. Схема дослідження витрат туристів під час івенту.

Формула розрахунку валового прибутку виглядає наступним чином (2):

$$GM = TEa + TEd + TEs + TEe \quad (2)$$

де

GM – валовий прибуток за результатами проведеного заходу;

TEa – середні витрати туристів на проживання;

TEd – середні витрати туристів на харчування;

TEs – середні витрати туристів на сувенірну продукцію та атракції;

TEe – середні витрати туристів на екскурсії.

Середні витрати туристів на проживання під час відвідання івенту можна вирахувати згідно наступної формули (3):

$$TEa = \frac{1}{n}\sum_{i-1}^{n} xi \times m \times v \quad (3)$$

де

TEa – середні витрати туристів на проживання;

x – сума витрачена одним туристом на проживання;

n – кількість опитаних туристів;

m – загальна кількість туристів, які відвідали захід;

v – ймовірність купівлі тієї чи іншої послуги (товару) під час заходу.

За аналогічною формулою можна розрахувати середні витрати туристів на харчування, середні витрати туристів на сувенірну продукцію та атракції, середні витрати туристів на екскурсії.

Ймовірність купівлі тієї чи іншої послуги (товару) під час заходу можна вирахувати за формулою (4):

$$V = \frac{1}{n} \times 100\% \quad (4)$$

де

V – ймовірність купівлі тієї чи іншої послуги (товару) під час заходу;

1 – кількість опитаних туристів, які скористалися тією чи іншою послугою (товаром);

n – кількість респондентів.

Таким чином, формула коефіцієнта окупності інвестицій для подієвого туризму набуває наступного вигляду (5):

$$ROI = \frac{(m\sum_{i=1}^{n} v \times c) - E}{E} \quad (5)$$

де

m – загальна кількість туристів, які відвідали захід;

n – кількість респондентів;

v – ймовірність купівлі тієї чи іншої послуги (товару) під час заходу;

c – середня сума витрат одного туриста;

E – витрати на організацію заходу.

Виведена формула не лише дозволяє оцінити прямий економічний ефект від проведеного заходу, але й надає можливість прогнозувати туристичні витрати та визначати необхідний обсяг інвестицій.

Необхідно відзначити, що реалізація масштабних заходів не завжди пов'язана з реальним комерційним успіхом. Тому важливим аспектом є те, що окрім прямого економічного впливу подієвого туризму існує також опосередкований економічний ефект, пов'язаний із підвищенням економічних показників у суміжних галузях: торгівлі, громадському харчуванні, транспорті тощо, а також із додатковими податковими надходженнями у державний та місцеві бюджети. Позитивний вплив на розвиток торгівлі передусім пов'язаний із торговельною лібералізацією. В липні 2001 р. Пекін здобув право прийняти XXIX літню Олімпіаду. Вже у вересні 2001 р. Китай успішно завершив переговори про вступ до Світової організації торгівлі (СОТ), офіційно підтвердивши свій курс на лібералізацію. Токійська Олімпіада 1964 р. співпала в часі зі вступом Японії до Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Чемпіонат світу з футболу в Мексиці (1986 р.) супроводжувався торговельною лібералізацією та приєднанням країни до Генеральної угоди з тарифів і торгівлі [7, с. 78].

Не відкидаючи позитивного впливу перелічених заходів, критики такого

оптимістичного підходу до наслідків івентів звертають увагу на короткочасність позитивних ефектів. Ряд дослідників акцентують увагу на тому, що не варто очікувати довготривалого позитивного економічного ефекту від організації масштабних івентів. Оцінку таким заходам слід давати у ретроспективі, з врахуванням часу, витраченого на підготовку відповідної інфраструктури, будівництво закладів розміщення, спортивних об'єктів тощо [9]. Окрім того, навіть за умов позитивних тенденцій, організаторам загрожують два фактори негативного впливу – «ефект натовпу» та «ефект лінивця». «Ефект натовпу» полягає в тому, що очікування напливу туристів спонукає частину місцевих жителів виїжджати на період проведення івентів. «Ефект лінивця» зумовлений тим, що через великі витрати під час проведення масштабних заходів у наступні місяці резиденти скорочують свої витрати [4, с. 74].

Висновки. Таким чином, вплив подієвого туризму на соціально-економічний розвиток територій є беззаперечним. Водночас вектор та значення цього впливу залишаються дискусійними, незважаючи на використання різноманітних методик дослідження. Вивчення економічної ефективності подієвого туризму потребує подальших наукових досліджень із використанням нагромадженого практичного досвіду у сфері організації івентів.

Література

1. Алексеева О.В. Подход к оценке влияния событийных мероприятий на экономику региона [Електронний ресурс] / О.В. Алексеева. – Режим доступу до статті: http://uecs.ru/makroekonomika/item/610-2011-09-14-06-54-28.

2. Алексеева О.В. Событийный туризм как фактор социально-экономического развития региона : автореферат дис. ... кандидата экономических наук : 08.00.05. – «Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – сфера услуг)» / О.В. Алексеева ; Российская международная академия туризма. – Москва, 2012. – 24 с.

3. Бабанчикова О.А. Событийный туризм: современное состояние и перспективы развития / О.А. Бабанчикова // Формирование и реализация концепции развития внутреннего туризма в муниципальных образованиях : Сборник научных трудов Международной научно-практической конференции (24 декабря 2013 г., Санкт-Петербург) / Под ред. С.Ю. Гришина, А.Б. Крутика. – СПб. : Изд-во СПбГУСЭ, 2013. – С. 47–56.

4. Генусов Б.Л. Экономический эффект от организации и проведения крупных международных спортивных соревнований / Б.Л. Генусов // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. – 2010. – № 1. – С. 74–75.

5. Герасимчук З.В. Регіональна політика івентивного туризму : методологічні засади формування та реалізації : Монографія / З.В. Герасимчук, В.Л. Поліщук ; Міністерство освіти і науки України, Луцький національний технічний університет. – Луцьк : Волиньполіграф, 2013. – 256 с.

6. Коновалов А.В. Формирование условий развития спортивно-событийного туризма в регионе : автореферат дис. ... кандидата экономических наук : 08.00.05. – «Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – сфера услуг)» / А.В. Коновалов ; Санкт-Петербургский государственный университет сервиса и экономики. – Санкт-Петербург, 2007. – 24 с.

7. Рансбергер М. Мультипликативный эффект спортивных мероприятий мирового масштаба – миф или реальность? / М. Рансбергер, Е.В. Видищева // Вестник Сочинского государственного университета туризма и курортного дела. – 2010. – № 3 (13). – С. 78–81.

8. Шафранская И.Н. Оценка эффектов от мероприятий территориального маркетинга: мировой опыт и российская практика / И.Н. Шафранская, А.А. Мальцев // Региональная экономика: теория и практика : Научно-практический и аналитический журнал. – 2011. – № 44. – С. 53–62.

9. Fourie J. The impact of mega-events on tourist arrivals [Електронний ресурс] / J. Fourie, M. Santana-Gallego ; Stellenbosch University, La Laguma University. – Режим доступу до статті: http://www.econrsa.org/papers/w_papers/wp171.pdf

10. Richards G. The impact of cultural events on city image: Rotterdam, cultural capital

of Europe 2001 / G. Richards, J. Wilson // Urban Studies. – 2004. – № 41(10). – 1931–1951.

11. European Capitals of Culture: the road to success. From 1985 to 2010. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 69 p.

Zarichnyak A.P. BASIC APPROACHES TO DETERMINE THE EFFECTIVENESS OF EVENT TOURISM AS A TOOL FOR ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION. *The article singles out and analyzes the main approaches to determine the impact of event tourism in the region's economy. Emphasis is made on the fact that the economic impact of the event tourism is an assessment of changes in economic activity in the region, caused by tourists who visited the area to take part in a certain event. Large-scale nature of the event provides a significant tourist flow, which in turn requires corrert evaluation of the increase spending tourists to the region's economy.*

The research results further to detaile the features of American and Western European techniques. The American research school is characterized by the evaluation of the economic impact on the basis of modeling economic effect in the model «input-output», where the starting point is the tourist spending arising in connection with their needs on visiting events. The economic effect in this case is defined as a purely economic change in income host, which is formed as a result of spending tourists. European model suggests to consider as key indicators of the economic impact the gross value added (including per capita) and the level of employment. The European researchers complement this number of economic indicators by the data that reflect the social and cultural effects, the impact on the tourism industry, as well as management indicators. In the former Soviet the method of estimating the direct economic impact of the event held in the region is directly related to the calculation of Return on investment (ROI).

It is defined the necessity of further research using accumulated experience in the organization of events.

Keywords: *event, event tourism, the economy of the region, return on investment.*

Заричняк А.П. ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОБЫТИЙНОГО ТУРИЗМА КАК ИНСТРУМЕНТА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА. *В статье выделены и проанализированы основные подходы к определению влияния событийного туризма на экономику региона. Сделан акцент на том, что экономическое влияние событийного туризма – это оценка изменения экономической активности региона, вызванная туристами, которые посетили регион для участия в определенных ивентах. Масштабный характер ивентов предполагает значительный туристический поток, который, в свою очередь, требует корректной оценки влияния роста расходов туристов на экономику региона.*

В результате исследования детализированы особенности американской и западноевропейской методик. Экономический эффект в данном случае определяется как чисто экономическое изменение доходов принимающей стороны, которое формируется в результате расходов туристов.

Определена необходимость дальнейших научных исследований с использованием накопленного практического опыта в сфере организации ивентов.

Ключевые слова: *ивент, событийный туризм, экономика региона, коэффициент окупаемости инвестиций.*

УДК 378.1

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ

Р.П. Загнибіда
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті охарактеризовано сучасний стан та пошуки шляхів удосконалення підготовки фахівців для професійної діяльності, зорієнтованих на формування компетентності, розвиток творчих та потенційних можливостей, забезпечення ефективних умов для самоосвіти та самовдосконалення студентів. Розкривається суть понять «професійне самовдосконалення менеджерів туризму», «професійне самовдосконалення». У ході досліджень особливостей професійної діяльності менеджерів туризму дослідили, що система професійної підготовки має свою інфраструктуру і розвивається відповідно до власних цілей і закономірностей. Цей феномен становить найбільш адекватну форму самоосвіти, саморозвитку та самовиховання особистості, що виявляється в її самоактуалізації та самореалізації як професіонала; стає обов'язковим структурним елементом професійної діяльності; цілеспрямованим; має системний характер; спрямований на досягнення якісних змін в професійній діяльності. Аналізуються особливості активізації професійного самовдосконалення майбутніх менеджерів туризму. У ході досліджень дослідили, що система професійної підготовки має свою інфраструктуру і розвивається відповідно до власних цілей і закономірностей.

Ключові слова: *професійне самовдосконалення менеджерів туризму, самовдосконалення, професійне самовдосконалення.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Стратегічним завданням реформування вищої освіти в Україні є трансформація кількісних показників освітніх послуг в якісні. Останні десятиріччя в наукових дослідженнях шляхів і засобів підвищення рівня й якості професійної підготовки менеджерів туризму обґрунтовується теза, що підготовка майбутнього фахівця у сфери туризму не відповідає швидко змінюваним сучасним освітнім вимогам. Вбачаємо першочергове завдання в розв'язанні проблеми вдосконалення системи методичної підготовки менеджерів, у спрямуванні цієї системи на формування професійних компетентностей майбутнього фахівця. В Національній доктрині розвитку освіти [9, с. 10] наголошується, що знання мають стати продуктивною силою; в ході навчально-виховного процесу студенти мають набути важливих компетентностей через опанування та застосування знань. Ефективність вдосконалення системи методичної підготовки менеджера туризму значно залежить від урахування комплексу результатів сучасних наукових психолого-педагогічних досліджень щодо основ формування якостей майбутнього фахівця.

У сучасній системі вищої освіти України здійснюються активні пошуки шляхів удосконалення підготовки фахівців для різних сфер професійної діяльності, зорієнтованих на формування компетентності, розвиток творчих та потенційних можливостей, забезпечення ефективних умов для самоосвіти та самовдосконалення студентів.

Закон України «Про туризм» визначає туристичні послуги як послуги суб'єктів туристичної діяльності по розміщенню, харчуванню, транспортному, інформаційно-рекламному обслуговуванню, а також послуги закладів культури, спорту, побуту, відпочинку і т.п., спрямовані на задоволення потреб турис-

тів. Робота у сфері туризму передбачає обслуговування туристів, а отже спілкування з ними. Знання психології міжособистісного спілкування має важливе значення для організації ефективної роботи туристичної фірми, її персоналу. Фактично в туризмі маємо справу зі складними організаційними утвореннями, які визначаються певним набором правил спілкування з клієнтами, взаємопов'язаних цілей як комерційного, так і некомерційного характеру. Власне тому однією з основних умов успішної та ефективної діяльності менеджера туризму є не тільки чітке формулювання та розуміння цілей та шляхів їх досягнення, а й дотримання нормативних аспектів діяльності представника туристичної індустрії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професіоналізму в останнє десятиліття стає об'єктом пильної уваги науковців із метою розробки завершеної теорії формування фахівця-професіонала. В Україні питання туристичної освіти широко розкриті в наукових працях В. Андрущенка, І. Зязюна, Л. Кнодель, Т. Сокол, Н. Хмилярчук, В.К.Федорченко (дослідження теоретико-методологічних основ професійної освіти фахівців туристичної галузі) та ін.

Метою статті виступає дослідження сучасного стану професійного самовдосконалення менеджерів туризму. Аналіз та розкриття сутності понять «професійне самовдосконалення менеджерів туризму», «самовдосконалення», «професійне самовдосконалення» .

Виклад основного матеріалу. Подальший динамічний розвиток туризму та готельно-ресторанної індустрії зумовлює необхідність удосконалення якості підготовки кадрів, забезпечення галузі туризму та готельно-ресторанного господарства фахівцями, які відповідали б міжнародним стандартам сфери послуг.

Сучасна парадигма вищої професійної освіти в галузі управління туризмом зумовлює необхідність підготовки спеціаліста, який готовий до реалізації дослідницько-аналітичної, технологічної, сервісної, організаційної та управлінської функцій; вміє мобільно орієнтуватися та адаптуватися в динамічному і мінливому середовищі; самостійно організовувати свою працю.

Розділяємо думку Л. Кнодель в тому, що у процесі формування сучасних національних систем туристичної освіти необхідно враховувати такі загальні закономірності: 1) фундаментальні знання у сфері туризму (маркетинг, менеджмент, діловодство, правові знання, стратегічне прогнозування, технологічна підготовка); 2) технічні вміння та знання (знання комп'ютерних, комунікативних технологій, іноземних мов); 3) особистісні характеристики (мотивація та ініціатива, функціонування у мультикультурному полі, робота у команді, здатність навчати інших та працювати системно, відданість компанії, гнучкість, вміння приймати рішення й контролювати їх виконання) [6, с. 76].

Професіоналізм діяльності менеджера туризму – це якісна характеристика, перш за все, працівника туристичної індустрії як суб'єкта якому притаманні висока професійна кваліфікація і компетентність, розмаїтість ефективних професійних навичок і умінь, володіння сучасними технологіями і способами розв'язання професійних завдань, що дозволяє організовувати загальнодоступний і повноцінний відпочинок та оздоровлення населення, а також ознайомлювати з історико-культурною спадщиною та сьогоденням нашого народу і держави. Для набуття професіоналізму майбутній менеджер туризму повинен мати здібності і бажання постійно вчитися та удосконалюватися [5, с. 176].

У понятті «професіоналізм» відображається такий ступінь оволодіння людиною структури професійної діяльності, що відповідає існуючим у суспільстві стандартам і об'єктивним вимогам.

При цьому в процесі розвитку менеджера туризму як професіонала необхідно розрізняти тенденції його становлення як:

– суб'єкта професійного розвитку;
– фахівця певної кваліфікації;
– зрілої особистості;
– активного учасника акме-орієнтованого процесу розвитку.

Принципово важливим для нас є визначення поняття «професійне самовдосконалення», яке подає К. Абульханова-Славська. Дослідниця вважає, що це свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня своєї професійної компетентності та розвитку значимих якостей відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної діяльності та особистісної програми розвитку» [7, с. 176].

Дефініція «професійне самовдосконалення» тісно взаємодіє з поняттями «самовиховання», «самоосвіта», «саморозвиток».

У сучасній педагогічній науці самовиховання розглядається як свідома діяльність людини, спрямована на вироблення, удосконалення або зміну нею своїх якостей відповідно до соціальних та індивідуальних цінностей, орієнтацій, інтересів, що формуються під впливом умов життя і виховання. Завдяки самовихованню особистість має можливість виявити власні домінуючі задатки, які у подальшому забезпечать ефективну професійну діяльність [8, с. 312].

Сьогодні складно знайти наукове дослідження з гуманітарних наук без згадування якості саморозвитку. Саморозвиток – процес цілеспрямованого впливу особистості на себе з метою вироблення чи шліфування фізичних і моральних якостей, сутнісних сил, духовної сфери, активізації здібностей, нахилів і формування необхідних для життєдіяльності, а також самореалізації нових знань, умінь і навичок. Саморозвиток визначає потребу людини у саморусі, готовність змінюватися на краще, відкритість інноваціям, гнучке ставлення до зовнішніх впливів, відмова від консерватизму і догматизму [3, с. 252].

Сучасними науковцями самоосвіта розглядається як самостійна пізнавальна діяльність людини, спрямована на досягнення певних особистісно значущих освітніх цілей і задоволення загальнокультурних запитів, пізнавальних інтересів у будь-якій сфері діяльності, підвищення професійної кваліфікації тощо[4, с. 798].

Основним змістом самоосвіти є вдосконалення наявних у студента знань, формування умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня професійної компетенції. Самоосвіта сприяє усвідомленню себе як соціально-професійної одиниці та реалізується на основі постійної потреби студента в розширенні кола інформаційного простору, пізнання сутнісних власних рушійних сил, прагнення здобувати нові знання в процесі цілеспрямованої діяльності.

Рівень професійного самовдосконалення визначається такими показниками:
– суб'єктивна модель професіонала (у нашому випадку – менеджера туризму);
– мотиви професійної діяльності;
– самооцінка професійної компетентності;
– особливості реалізації професійних цілей.

Для процесу професійного самовдосконалення характерним є домінування рефлексивної активності з переосмислення і упорядкування різних аспектів власного досвіду. В результаті такої активності формуються особистісні сенси різного рівня узагальненості. При цьому вся багатоманітність та багатоаспектність факторів, які слугують структурними компонентами навчально-виховного процесу (аудиторна та позааудиторна діяльність), не вичерпується функціонуванням рефлексивних механізмів. Необхідним є урахування засобів та прийомів, спрямованих на активізацію професійного самовдосконалення. У якості такого підходу можна розглядати інтеграцію мотивації особистості і професійного самовдосконалення.

Дослідниця К. Абульханова-Слав-

ська у розвитку особистості виділяє вищий рівень її становлення, що полягає у самовизначенні її життя, на якому вона виступає повноцінним суб'єктом життєдіяльності, в тому сенсі, що є спроможною будувати своє життя власними силами і змінювати, розвивати себе як суб'єкт [1, с. 102].

Співвідношення особистісного і професійного самовдосконалення є суттєвим зв'язком між характеристиками мотивації особистісного і відповідними характеристиками професійного самовдосконалення.

Самовдосконалення немисливе без дій (у т.ч. – випадкових, інтуїтивних), результатом яких виступає реальне збагачення, підвищення професійних якостей та можливостей особистості. З одного боку, можна говорити про самовдосконалення стихійне і цілеспрямоване, свідоме. З іншого, – самовдосконалення може бути пасивним.

Процеси самовдосконалення бувають епізодичними, або постійними і безперервними; поверхневими, формальними і глибокими, істотними. Самовдосконалення досягає у різних людей різної міри інтенсивності. Воно може бути джерелом як зовнішніх, кількісних, так і внутрішніх – якісних змін в діяльності особистості. Особливо важливими при цьому є особистісні зміни, виникнення нових поглядів, відчуттів, навичок, бажань тощо. Ці зміни особистості і є розвитком «Я-професійного».

Зазначимо, що професійне самовдосконалення – явище, яке властиве тільки людині, яка усвідомлює себе як майбутнього фахівця. Вдаючись до самовиховання, особистість прагне оволодіти тими особистісними та професійними якостями, що якнайбільше сприяли б її у виконанні професійних функцій.

У нашому розумінні професійне самовдосконалення майбутнього фахівця – це цілеспрямована діяльність, спрямована на систематичне формування й розвиток позитивних та усунення негативних якостей особистості відповідно до усвідомлених потреб і мотивів професійної діяльності, а також на реалізацію особистої програми професійного розвитку [9, с. 14].

Професійне самовдосконалення менеджера туризму ми розуміємо як процес досягнення професійних вершин у сфері туризму на усвідомленій акмеологічній основі; найвищий рівень професійної компетентності менеджера туризму; динамічну систему, здатну до саморозвитку, самовиховання та самоосвіти на основі усвідомленого образу «Я – професіонала» та професійної ідентичності [10, с. 216].

Висновки. Професійне самовдосконалення майбутнього менеджера з туризму передбачає удосконалення особистісних якостей (енергійність, ерудованість; терпимість, інтерес і повага до людей; оригінальність; артистизм; творчість, спостережливість; тактовність, вихованість; прагнення до саморозвитку; впевненість у собі, прийнятих рішеннях; цілеспрямованість, наполегливість; творчий початок; гнучкість мислення; упорядкованість) і здібностей (комунікативних; вербальних; ораторських; організаторських).

Максимальних результатів можна досягнути у тому випадку, якщо професійне самовдосконалення майбутніх менеджерів туризму стає обов'язковим структурним елементом професійної діяльності; цілеспрямованим; має системний характер, спрямований на досягнення якісних змін в професійній діяльності.

Професійна підготовка майбутніх менеджерів туризму має розглядатися в контексті неперервної освіти, яка є компонентом цілісної системи освіти в Україні. Проте в силу особливостей професійної діяльності менеджерів туризму система професійної підготовки має свою інфраструктуру і розвивається відповідно до власних цілей і закономірностей. Цей феномен становить найбільш адекватну форму самоосвіти, саморозв-

витку та самовиховання особистості, що виявляється в її самоактуалізації та самореалізації як професіонала.

Литература

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская . – М. : Мысль, 1991. – 299 с.

2. Архипова С. П. Основи акмеології : навч. посіб. / С. П. Архипова. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького. – 2009. – 128 с.

3. Вища освіта України і Болонський процес: навч. посібн. / М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук та ін.; За ред. В.Г. Кременя. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2004. – 384 с.

4. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

5. Зорин И.В. Теоретические основы формирования содержания профессионального туристського образования : дис. … доктора пед. наук : 13.00.08: теория и методика профессионального образования / Игорь Владимирович Зорин. – М., 2001. – 319 с.

6. Кнодель Л. В. Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в країнах-членах Всесвітньої туристської організації : дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.04 / Л. В. Кнодель. – Тернопіль: Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2007. – 465 с.

7. Психология и педагогика : уч. пос. / Под ред. К.А. Абульхановой –Славской, Н.В. Васиной, Л.Г. Лаптева, В.А. Сластенина. – М.: Совершенство, 1998. – 320 с.

8. Психологічна енциклопедія / Автор-упор. О.М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

9. Сокол Т.Г. Педагогічні умови навчально-методичного забезпечення професійної підготовки менеджерів туристичної індустрії [Текст]: автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Т. Г. Сокол; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – К., 2012.– 24с.

10. Федорченко В.К. Підготовка фахівців для сфери туризму : теоретичні і методологічні аспекти: [монографія] / Федорченко В.К. – К. : Вища шк., 2002. – 350 с.

Zagnybida R.P. PECULIARITIES OF WOULD-BE TOURISM MANAGERS' PROFESSIONAL SELF-PERFECTION. *The article characterizes present-day state and search of ways for improving experts' training for professional work, targeted at formation of competence, developing creative and potential abilities, providing effective conditions for self-education and self-perfection of students.*

The article reveals the essence of the following terms: "tourism managers' professional self-perfection", "self-perfection", and "professional self-perfection". Peculiarities of intensification of tourism managers' professional self-perfection have been analyzed. It was proved that best results can be reached in the case, if would-be managers' professional self-perfection becomes a mandatory structural component of professional activity; target-oriented; it has systematic character targeted at achieving high-quality changes in professional activities. Note that professional self-perfection is inherent only to a person who is aware of himself as a future professional.

In the course of research of tourism managers' professional activities it has been proved that the system of professional training has its own infrastructure and is developing according to its goals and regularities. This phenomenon makes the largest adequate form of an individual's self-education, self-development, and self-upbringing, which can be noticed in a person's self-actualization and realization as an expert. The above phenomenon is becoming an obligatory structural component of professional activity; target-oriented; it has a system character, and is also aimed at achieving high-quality changes in professional activities of proficient tourism managers.

Keywords: *tourism managers' professional self-perfection, self-perfection, professional self-perfection.*

Загныбида Р.П. ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БУДУЩИХ МЕНЕДЖЕРОВ ТУРИЗМА. *В статье охарактеризовано современное состояние и поиски путей совершенствования подготовки специалистов для профессиональной деятельности, ори-*

ентированных на формирование компетентности, развитие творческих и потенциальных возможностей, обеспечения эффективных условий для самообразования и самосовершенствования студентов. Раскрывается суть понятий «профессиональное самосовершенствование менеджеров туризма», «профессиональное самосовершенствование». В ходе исследований особенностей профессиональной деятельности менеджеров туризма обнаружили, что система профессиональной подготовки имеет свою инфраструктуру и развивается в соответствии с собственными целями и закономерностями. Этот феномен составляет наиболее адекватную форму самообразования, саморазвития и самовоспитания личности, которые проявляются в ее самоактуализации и самореализации как профессионала; становится обязательным структурным элементом профессиональной деятельности; целенаправленным; имеет системный характер; направлен на достижение качественных изменений в профессиональной деятельности. Анализируются особенности активизации профессионального самосовершенствования будущих менеджеров туризма. В ходе исследований выяснили, что система профессиональной подготовки имеет свою инфраструктуру и развивается в соответствии с собственными целями и закономерностями.

Ключевые слова: *профессиональное самосовершенствование менеджеров туризма, профессиональное самосовершенствование.*

УДК 379.86

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКО-ГОТЕЛІВ КОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Л.В. Польова, О.В. Філюстін
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті розглянуто питання виникнення еко-готелів, їх особливості, основні принципи організації еко-готелів за кордоном. Визначено проблеми існування еко-готелів на Україні, а також перспективи їхнього розвитку. Діяльність таких готелів не здійснює шкідливий вплив на навколишнє середовище і має високий попит серед туристів. Створення еко-готелів та провадження екологічних матеріалів та технології є правильним кроком в теперішніх умовах. Україна знаходиться в стадії становлення і популяризації діяльності еко-готелів екологічного спрямування. Незважаючи на це, вже існує успішний досвід функціонування еко-готелів на національному ринку, що повинно послужити поштовхом до подальшого розвитку даного напрямку. Створення еко-готелів та провадження екологічних матеріалів та технології є правильним кроком в теперішніх умовах. Хоча не всі готелі адаптовані до впровадження технічних інновацій, однак усі не залежно від терміну функціонування, можуть знайти можливість для використання новітніх технологій. Повна відмова від шкідливих матеріалів – не можлива. Але їх зменшення і заміна більш екологічними аналогами – природними або відновлюваними є доступною і необхідною, адже еко-готелі – готелі майбутнього.

Ключові слова: *еко-готелі, концепція, готельна сфера, екологічний відпочинок, інновації.*

Актуальність. Досліджуючи ситуацію за останні 5-8 років, можемо спостерігати, що з кожним днем людство все більше приділяє увагу проблемі забруднювання навколишнього середовища. В усіх сферах суспільного життя починають інтенсивно використовуватися інноваційні екологічні технології та матеріали. Сфера готельного господарства і туризму не є винятком. В усьому світі протягом останніх 20 років швидкими темпами впроваджується концепція екологічного відпочинку, невід'ємною складовою якої є створення та впровадження еко-готелів.

Концепція екологічного готелю з'явилась у відповідь на дві проблеми: з одного боку, потреби розвивати прибуткову готельну сферу, а з іншого – врахування обмеженості наявних природних ресурсів та їх збереження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз екологічних готелів розкриваються переважно в зарубіжних публікаціях. Адже протягом останніх 20 років дане питання у всьому світі стрімко впроваджується. Серед вітчизняних вчених слід відзначити Л. Римарева, В. Радченка, О. Карасьова, які займались питаннями функціонування та екологічної сертифікації. О. Дмитрук досліджував питання екологічного туризму.

Однак недостатньо чітко висвітлюються питання щодо визначення самого терміну еко-готелів, а також їх особливостей та функціонування, застосування закордонного досвіду і функціонування екологічних готелів на території України.

Виклад основного матеріалу. Еко-готель як інноваційна концепція гостинності має ряд особливостей, якими він відрізняється від звичайного у нашому розумінні готелю, зокрема: використанням у будівництві екологічно чистих матеріалів, внеском у збереження навколишнього середовища. Такі готелі найчастіше розташовуються в заповідних зо-

нах чи національних парках, є частиною еко-сіл і природних курортних комплексів, але також бувають і у великих містах. Еко-готелі вважають своїм основним принципом не лише надання гостям комфортних умов, а й зменшення впливу людської діяльності на природу. Наприклад, в ресторанах багатьох еко-готелів подають виключно страви з натуральних продуктів, а в обробці й інтер'єрах використовуються природні матеріали, які піддаються переробці. При будівництві таких готелів використовують екологічно чисті, природні будівельні матеріали. З фінансової точки зору створення такого готелю потребує більше коштів, ніж при будівництві та введенні в експлуатацію звичайного готелю з такою самою місткістю. Проте з кожним роком ця різниця зменшується [1].

Крім того, екологічні готелі повинні дотримуватися певних принципів, щоб їх відвідувачі були впевнені у тому, що вони перебували в екологічно безпечному і енергозберігаючому закладі. Як правило, дані готелі не розраховані на велику кількість відпочиваючих, проте їх дизайн є неординарним, що збільшує попит не тільки серед клієнтів, які дбають про навколишнє середовище. Сучасний еко-готель повинен створювати комфортабельні умови для проживання гостя, а сама будівля повинна відповідати естетичним, технічним, екологічним нормам і рекомендаціям.

Основними критеріями, яким повинен відповідати еко-готель, є: використання відновлювальних джерел енергії (сонячна енергія, сила вітру), використання енергозберігаючого обладнання, рециркуляція стічних вод, що повторно використовуються готелем, скло на вікнах з вторинної сировини, меблі, вироблені з переробних матеріалів, програма утилізації відходів [7].

Стосовно екологічного дизайну інтер'єру ідеальним є все, що має рослинне походження. Такий інтер'єр має цілющий ефект. Використання фарб, лаків, пластику, синтетики в еко-готелі обмежене. Сучасні матеріали копіюють природні, намагаючись збільшити їх потенціал. В обробці стін прийнято застосовувати дерев'яні й коркові покриття. Для стін можна використовувати натуральну штукатурку, оздоблюваний камінь, цеглу. Підлоги найчастіше зроблені з дерев'яних дощок або паркету.

Номери такого готелю повинні мати системи подачі чистого повітря, а постільна білизна на 100% складатися з органічної бавовни.

Для харчування клієнтів досліджувані готелі використовують тільки органічно чисті продукти (дуже часто – овочі та фрукти, вирощенні на території готелю або неподалік від нього). Трансфер клієнтів готелю, як правило, відбувається за допомогою «зелених» автомобілів або електрокарів.

Щоб краще зрозуміти «екологічну привабливість» еко-готелів, слід зазначити, що звичайні готелі є дуже витратними і використовують велику кількість ресурсів. Так, один номер за ніч використовує 130 МДж енергії, розкішний готель на 100 місць за два місяця використовує більше води, чим потрібно 100 міським сім'ям протягом двох років. В середньому готель виробляє більше 1 кг відходів на одного відвідувача за день. Тому доцільним є створення екологічних готелів та впровадження екологічних технологій в готельну сферу України [8].

Будівництво еко-готелів набуває все більшої популярності в усіх країнах світу.

За збереження природних ресурсів і охорони довкілля готелі стали отримувати еко-сертифікати, володіння якими є дуже престижним для готелю. Нижче наведемо перелік низки відомих екологічних знаків.

«Зелений ключ» – міжнародний знак якості, заснований у Данії в 1994 р. і тепер до нього входять 16 країн. Для того, щоб отримати даний сертифікат, готель повинен відповідати 50 критеріям, до

яких належать: водоспоживання, енергоспоживання, управління відходами, прибирання і прання, їжа та напої, зелені зони і автостоянки, природоохоронна діяльність.

«Квітка» – цей знак якості використовується у всіх країнах Європейського Союзу.

«Лебідь» – екологічний знак, запроваджений скандинавською Радою міністрів у 1989 р. [8].

Номери еко-готелю сильно відрізняються від звичайних номерів, персонал дбайливо ставиться до використання енергії і води, сортує і передає на переробку відходи, не використовує фосфатні миючі засоби. Наприклад, у номерах містяться таблички зі зверненням до клієнтів з проханням не кидати рушники на підлогу, це сприятиме меншій частоті прання, що, в свою чергу, зменшить кількість стічних вод і зменшить попадання миючих засобів у довкілля.

Готелі в інших країнах світу також намагаються якомога більше адаптуватись до останніх технічних інновацій. Вони роблять акцент на тому, що потрібно або не потрібно клієнту, піклуються не тільки про позитивний імідж готелю, а й про збереження природних ресурсів.

Наприклад, у п'ятизірковому готелі «Емірат Палас» в Абу-Дабі (АОЕ) повністю реалізована природоохоронна система, завдяки чому зменшилося споживання енергії на 2,1 млн кВт/год. і споживання газу на 111,500 л. До технологічних інновацій в цьому готелі належить винайдення світлодіодних ламп на додаток до метало-галогенідних – це значно збільшує термін їх дії, скорочуючи витрати на обслуговування [8].

В готелі «Аррарат Парк Хайятт» відбувається оптимізація роботи системи вентиляції, кондиціонування, кухонного обладнання і обладнання пральні, що, в свою чергу, дало можливість скоротити споживання на 18 % електроенергії і на 9 % теплової електроенергії за 5 місяців в порівнянні з аналогічним періодом минулого року [8].

У закордонних готелях енергозберігання іноді закладено вже в самих системах, наприклад, в TimeLox 2300 EMI. Завдяки датчику замка при виході гостя система автоматично відключає освітлення і електроприлади, які були залишені увімкненими. При виселенні гостя система отримує команду відключення кондиціонера в незаселеному номері, а в залежності від того, хто зайшов у номер, – гість або персонал – обирається система кондиціювання [7].

Часто тепло і енергію виробляють з побутових відходів, а звукоізоляції сприяє дах із зеленим насадженням. Також для нагрівання води використовують сонячні панелі, що знижує використання невідновних джерел енергії. Як біопаливо використовують жир із кухні.

Висновки. Виходячи із викладеного вище, можна зробити висновок, що Україна знаходиться на стадії становлення і популяризації діяльності еко-готелів екологічного спрямування. Незважаючи на це, вже існує успішний досвід функціонування еко-готелів на національному ринку, що повинно послужити поштовхом до подальшого розвитку даного напрямку.

Крім того, підвищується екологічна культура споживачів, які готові доплачувати за екологічно чистий продукт, піклуючись як про себе, так і про особистий затишок і здоров'я.

Створення еко-готелів, провадження екологічних матеріалів та технології є правильним кроком в теперішніх умовах. Хоча не всі готелі адаптовані до впровадження технічних інновацій, однак усі вони незалежно від терміну функціонування, можуть знайти можливість для використання новітніх технологій. Адже діяльність таких готелів не чинить шкідливого впливу на навколишнє середовище, а самі заклади розміщення користуються високим попитом серед туристів. Хоч повна відмова від шкідливих матеріалів неможлива, але їх зменшення і

заміна більш екологічними аналогами – природними або відновлюваними – є доступною і необхідною, адже еко-готелі – готелі майбутнього. Таким чином, інвестиції та витрати на перетворення бізнесу і готелів зокрема, нехай і в довгостроковій перспективі, є виправданими.

Література

1. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу : Навчальний посібник / О.Ю. Дмитрук. – К. : Альтерпрес, 2004. – 192 с.

2. Семенов В.Ф. Екологічний менеджмент / В.Ф. Семенов. – К. : Лібра, 2004. – 407 с.

3. Карасьова О.М. Об'ємно-планувальні рішення малих готелів на природних територіях / О.М. Карасьова // Региональные проблемы архитектуры и градостроительства. – 2007. – Вып. 9/10 : Территория и практика. – С. 202–208.

4. Карасьова О.М. Деякі рекомендації щодо вибору матеріалів для будівництва еко-готелю / О.М. Карасьова // Региональные проблемы архитектуры и градостроительства. – 2007. – Вып. 9/10 : Территория и практика. – С. 195–198.

5. Роглев Х.Й. Организация обслуживания в гостиничных комплексах / Х.Й. Роглев, В.М. Маркелов. – М. : КУТЕП. 2004. – 174 с.

6. Мак-Дональд Р. Иллюстрированный справочник по строительству / Р. Мак-Дональд. – М. : ДМК Пресс, 2014.– 256 с.

7. Еколоічні готелі і мотелі, 2013 р. : Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.rav.com.ua/ua/news/otrasl/5069/.

8. Газета об эмиграции, работе, учебе и отдыхе за рубежом, 2012 р. : Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.zagranitsa.Info/article.php/new=484andidart=48408.

Polyova L.V., Filyustin O.V. THE CONCEPTUALIZATION OF ECO-HOTELS' ACTIVITY. *This paper examines the emergence of eco-hotels, their characteristics, and the main principles of organization of eco-hotels abroad. The author identifies problems that eco-hotels in Ukraine face and discusses their development prospects . Eco-hotel, the innovative concept of hospitality has several features which make it different from the usual in our understanding of the hotel, including: the use of environmentally friendly building materials and environmental protection. An eco-hotel as an innovative hospitality concept has a number of features. Eco-hotels' operation requires the introduction of technical innovations. A modern eco-hotel has to provide comfortable accommodations for the guests, and the building must meet aesthetic, technical, and environmental standards and recommendations. The operation of such hotels carries no harmful effects on the environment and is in high demand among tourists. Ukraine is going through the stage of establishment and popularization of the eco-hotel business.*

Creating eco-hotels and utilizing ecological materials and technology are a step in the right direction under the current circumstances. Not all hotels are adapted to the introduction of technological innovations; however, all hotels, regardless of their lengths of operation, may find an opportunity to use new technologies. After all, the operation of such hotels carries no harmful effects on the environment and is in high demand among tourists.

Keywords: *eco-hotel concept, the hotel industry, ecological recreation, innovation.*

Полевая Л.В., Филюстин А.В. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭКО-ОТЕЛЕЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ. *В статье рассмотрены вопросы возникновения эко-отелей, их особенности, основные принципы организации эко-отелей за рубежом. Определены проблемы существования эко-отелей на Украине, а также перспективы их развития. Деятельность таких отелей не осуществляет вредное воздействие на окружающую среду и пользуется высоким спросом среди туристов. Создание эко-отелей и производства экологичных материалов и технологии является правильным шагом в нынешних условиях. Украина находится в стадии становления и популяризации деятельности эко-отелей экологи-*

ческого направления. Несмотря на это, уже существует успешный опыт функционирования эко-отелей на национальном рынке, что должно послужить толчком к дальнейшему развитию данного направления. Создание эко-отелей и производства экологичных материалов и технологии является правильным шагом в нынешних условиях. Хотя не все гостиницы адаптированы к внедрению технических инноваций, однако все не зависимо от срока функционирования, могут найти возможность для использования новейших технологий. Полный отказ от вредных материалов - невозможен. Но уменьшение и замена более экологичными аналогами - естественными или возобновляемыми доступна и необходима, ведь эко-отели - отели будущего.

Ключевые слова: *эко-отели, концепция, гостиничная сфера, экологический отдых, инновации.*

УДК 796.5 (477)

ДІЛОВИЙ ТА MICE-ТУРИЗМ: ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІЦІЙ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Н.І. Остап'юк
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

На сьогоднішній день туристичний сектор економіки має високі темпи розвитку, які зумовлені зокрема включенням до нього нових перспективних видів туризму. Одним із них є діловий / MICE-туризм, що як такий з'явився в країнах Європи порівняно недавно, але вже встиг зайняти гідну нішу на ринку туристичних послуг. Загалом діловий туризм можна розглядати з точки зору двох його векторів: подивитися світ (виставки, семінари, екскурсії та відпочинок) – MICE та показати себе (ділові переговори, презентації власних товарів і послуг). Високі темпи його розвитку визначають, в першу чергу, глобалізація світової економіки і «стирання кордонів». Бізнесмени все частіше шукають і знаходять ділових партнерів за кордоном. За таких умов виникає необхідність у вивченні його специфіки та особливостей ведення, тенденцій розвитку та векторів спрямування. Тому в статті велику увагу приділено питанням дослідження та аналізу природи MICE-туризму. Вивчені практика та досвід лідерів ринку в даному сегменті, розкриваються основні проблеми його розвитку, пропонуються шляхи їх вирішення з метою перетворення ділового туризму у високоприбуткову галузь вітчизняної економіки.

Ключові слова: *діловий туризм, корпоративні заходи, виставковий туризм, конгресний туризм, інсентив-туризм, MICE- туризм, івент-агенції й арт-холдинги.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день туристичний сектор економіки має високі темпи розвитку, які зумовлені зокрема включенням до нього нових перспективних видів туризму. Одним із них є діловий /MICE-туризм, що як такий з'явився в країнах Європи порівняно недавно, але вже встиг зайняти гідну нішу на ринку туристичних послуг. Згідно з даними ЮНВТО, щорічне зростання частки ділового туризму в світі складає 1,6 %, що свідчить про збільшення важливості розвитку даного виду туризму. Високі темпи його розвитку визначають, в першу чергу, глобалізація світової економіки і «стирання кордонів». Бізнесмени все частіше шукають і знаходять ділових партнерів за кордоном. Але, вирушаючи в подібну подорож, вони хочуть не просто побувати на виставці, семінарі, конференції – вони їдуть за новими можливостями для свого бізнесу. Україна, яка розташована в центрі Європи, на перехресті транспортних шляхів, і має для поступального розвитку своєї туристичної сфери сприятливі природно-кліматичні умови, значний історико-культурний потенціал, необхідні людські та матеріальні ресурси, значно відстає від більшості європейських країн за рівнем розвитку туристичних послуг, в тому числі і MICE. Наразі діловий туризм в Україні перебуває в зародковому стані, хоча Україна займає хороші позиції як майданчик для проведення ділових «вилазок» національними та міжнародними організаціями. Тому визначення стратегічних завдань розвитку даного сегменту в Україні особливо актуальне в час реформ та змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку ділового туризму в Україні й світі присвятили свої праці такі вчені, як: С.І. Нікітенко, М.П. Мальська, В.К. Федорченко, В.А. Квартальнов, А.Ю. Александрова, С.П. Кузик, М. Гасієв та ін. Проте навіть за

умов наявності значних напрацювань особливості розвитку даного сегменту ринку та його можливості для України повинні бути вивченими більш детально, з врахуванням нових трансформаційних перетворень та віянь.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні діловий туризм – комплексний та багатогранний. Вже зараз в його структурі виділять ряд різновидів: виставковий туризм, конгресний туризм, інсентив-туризм, а дехто з дослідників – і «човниковий» туризм, який здійснюють дрібні оптові торговці задля закупок або продажу дрібних партій популярних товарів. Загалом діловий туризм як такий можна розглядати з точки зору двох його векторів: подивитися світ (виставки, семінари, екскурсії та відпочинок), тобто MICE, та показати себе (ділові переговори, презентації власних товарів і послуг) – бізнес-туризм (Business Travel) [2]. Тобто, у його структурі чітко окреслюють два сегменти – класичні ділові подорожі та сегмент, назву якого утворює англомовна абревіатура «MICE» яка водночас точно відображає його наповнення, а саме: Meetings – M (зустрічі), Incentives – I (інсентив-заходи), Conventions – C (конференції), Exhibitions – E (виставки). Ці сегменти ділового туризму розрізняються як за суттю, так і за формальними ознаками. За цільовими установками класичні ділові подорожі – це «власне робота на виїзді» (відрядження з конкретними службовими цілями – реалізацією бізнес-функцій компаніями та фірмами) або подорожі для укладання нових контрактів у сфері бізнесу. MICE-туризм – це, як правило, «обслуговування» власне бізнес-діяльності фірм, тобто робота на перспективу, або здійснення допоміжних функцій. Цільові відмінності відображені у специфіці організації класичної ділової подорожі та MICE-подорожі. Концепція подорожі у сфері MICE значно складніша, ніж концепція класичної ділової подорожі. Для її розробки запрошуються спеціальні компанії-організатори. На відміну від класичної ділової подорожі, розрахованої на невелику кількість учасників, MICE-захід збирає, як правило, широке коло осіб.

MICE являє собою заходи, спрямовані на розвиток, мотивацію і навчання персоналу, партнерів і клієнтів компанії, а також на представлення компанії, її цінностей, філософії та можливостей для внутрішнього і зовнішнього споживача. Тобто, MICE-туризм пов'язаний з людьми, які змушені подорожувати по роботі. Тим самим підтверджується і стає актуальною одна з найдавніших форм туризму, коли людина здійснювала подорожі по світу виключно з діловими цілями.

Внутрішня структура MICE-сегменту ділового туризму включає три види подорожей: для учасників у роботі конгресів, конференцій, саммітів та симпозіумів; виставок і торгівельних ярмарок; у інсентив-заходах.

Подорожі на конгреси, конференції, самміти, симпозіуми відзначаються особливим складом учасників:

- корпоративні учасники – великі, середні та малі компанії, чиї основні мотиви зустрічей мають комерційний характер. Це можуть бути зустрічі з питань маркетингу та продажів, впровадження нового продукту, кадрових питань, тренінгів менеджерів та ін. Корпоративний сегмент – найбільш ємкий (за кількістю заходів) сектор ділових подорожей, куди належать конгреси, конференції, самміти, з'їзди, симпозіуми (73–75 %) [9];

- асоціації та їх члени. Асоціації проводять заходи для розв'язання «цехових» питань, часто торгівельно-економічного або наукового характеру. Член асоціації має право вибору та, на відміну від корпоративних заходів, може відмовитись від участі у ньому. Усі витрати, пов'язані з подорожжю, він бере на себе. На некорпоративний сектор ділових подорожей (конгреси, конференції, самміти, з'їзди, симпозіуми) припадає близько 14–15 % усіх заходів. Ці зустрічі об'єднують широке коло учасників – у середньому 200–250 делегатів. Близько 8 % зустрі-

чей збирають аудиторію у 2000 та більше делегатів. Для порівняння: на корпоративних заходах чисельність учасників коливається від 20 до 250 осіб. Місце проведення некорпоративного ділового заходу обирається на конкурсній основі. Ініціатива його організації виходить від місцевого члена асоціації. Рішення щодо проведення заходу приймається на менше ніж за 2–3 роки до початку заходу. Для проведення заходу асоціація створює оргкомітет, який визначає час та місце його проведення, бюджет, укладає договір з постачальником послуг або з організатором зустрічей [1; 11];

- урядові структури, освітні організації, органи охорони здоров'я, а також екіпажі міжнародних рейсів. На цей сектор припадає близько 12 % загальної кількості заходів. Іноді цю групу учасників об'єднують з асоціаціями.

Подорожі на виставки та торгівельні ярмарки. Ці заходи проводяться для презентації продуктів та послуг з метою інформування гостей та стимулювання продаж. Учасників виставок та торгових ярмарок можна поділити на дві категорії: експонентів, що рекламують та продають свою продукцію, та відвідувачів, які приїжджають з метою ознайомлення з останніми досягненнями у різних галузях економіки, науки, мистецтва, для укладання угод та договорів. Ці учасники є представниками корпорацій. Виставки та торгові ярмарки проходять на майданчиках експозиційних центрів, до їх організації запрошується велика кількість професіоналів [11].

Інсентив-заходи. Компанії беруть участь у інсентив-заходах за двома причинами. По-перше, для підтримки зовнішнього іміджу фірми: 50% компаній у всьому світі проводять їх, щоб впровадити новий продукт, 35 % – для збільшення кількості продаж, і з цією метою запрошують на захід дилерів та партнерів. По-друге, для закріплення внутрішньокорпоративного клімату шляхом заохочення співробітників (15 % компаній).

Інсентив-заходи проводяться у різних формах: організація нарад та конференцій «без краваток», презентація та просування продукції, подорожі на відпочинок, заохочення, навчання співробітників, тренінги, виявлення творчих особистостей. У них беруть участь співробітники, дилери та партнери.

Середня тривалість інсентив-туру складає 6–7 днів. У складі інсентив-груп домінує керуючий персонал (31 %) та менеджери з продажів (26 %), на партнерів припадає близько 29 %, на дистриб'юторів – 14 % [5; 6].

У сучасній структурі міжнародного ділового туризму переважають класичні ділові подорожі (70 % усіх ділових подорожей). Частка подорожей на конгреси та конференцій складає більше 15 %, на виставки та ярмарки – більше 11 %. Приблизно 3–4 % подорожей припадають на інсентив-тури [11]. Спеціалісти, котрі працюють у туристичному бізнесі, стверджують, що приблизно четверта частина всіх мандрівок відноситься саме до категорії «діловий туризм» [14]. Відмінною рисою цього виду туризму є те, що учасники ділових зустрічей витрачають під час перебування в країні значно більше грошей, ніж звичайний турист. Середня вартість пакету послуг на одного бізнес-подорожуючого з метою участі в семінарі або конференції оцінюється в 1200–1500$, при цьому 55 % прибутку забезпечується організацією екскурсійних програм і банкетів. Це дає можливість оцінити прибутковість даного виду туризму для його організаторів [14].

Понад 73 % його обсягу становлять корпоративні поїздки (так званий corporate travel) – індивідуальні ділові поїздки та з метою участі в заходах, які організовують промислові й торговельні корпорації. Сюди ж належить інсентив-туризм (MICE-tourism) – 8 %, покликаний деформалізовувати рутину бізнесу, поєднуючи справи та розваги, і слугувати мотивацією-винагородою для кращих працівників. Поїздки, пов'язані з участю

у з'їздах, конференціях, семінарах під егідою політичних, економічних, наукових, культурних, релігійних та інших організацій, становлять близько 16% ринку ділового туризму. Близько 11 % обсягу ділового туризму займають поїздки з метою відвідування торговельно-промислових виставок, ярмарків та участі в їхній роботі [11; 14].

Таким чином, підсумувавши все викладене вище, можна визначити, що до ділового туризму відносяться:

- відвідування конференцій і семінарів (як в якості доповідача, так і в якості слухача);
- ділові переговори (з метою купити або продати ідею, товар або послугу, налагодження зв'язків із спільних проектів і т.д.);
- встановлення ділових контрактів (корисні знайомства на майбутнє з метою подальшого їх використання);
- участь у виставках і презентаціях (презентація власних товарів, послуг і вивчення пропозицій на ринку від провідних компаній, конкурентів) [2].

Тобто, нинішня тенденція в організації конференцій, симпозіумів, конгресів, семінарів тощо уже не орієнтується на глобальні відкриття чи навіть отримання нової інформації. Ділові люди, котрі працюють у різних сферах, чекають від ділових поїздок не тільки укладення нових вигідних контрактів, а й підвищення творчої активності в результаті зміни обстановки і набуття нових незабутніх вражень про країну перебування, які можуть бути забезпечені лише національною специфікою. Чим більш вона диверсифікована, тим краще.

В цілому структура ділового туризму багатогранна: ділові подорожі приймають найрізноманітніші форми, поєднуються між собою, комбінуються з загальноприйнятими формами класичного туризму, з рекреацією. Іноді дуже важко відокремити один сегмент від іншого [11].

Щодо особливостей та специфіки, то стрімке розширення МІСЕ-ринку обумовило появу значної кількості фірм, що надають послуги з організації бізнес-заходів та забезпечення супутніх пропозицій. Якщо класифікувати їх за напрямками діяльності, можна виділити ті, які спеціалізуються власне на діловому туризмі, й ті, які беруться виключно за проведення розважально-пізнавальних заходів (івент-агенції й арт-холдинги). Варто зазначити, що останній вид компаній надає послуги як корпоративним клієнтам, так і приватним особам, що складають основну масу замовників у дрібних агенцій та компаній, які нещодавно розпочали роботу. Причина попиту в тому, що у споживача відсутня власна база можливостей для організації масштабних заходів: обладнання доводиться орендувати через субпідрядників, сценарії замовляти у фрілансерів, авіаквитки бронювати через туроператорів. Агенції ж з ділового туризму, навпаки, можуть відчувати потребу в плані креативу, адже сьогодні замовнику потрібні не лише готель і гала-вечеря, а й ексклюзивний сценарій поїздки. Безумовно, напрямок «business travel» є досить непростим, незважаючи на свій динамічний розвиток. Якщо в галузі рекреаційного туризму клієнта нерідко можна задовольнити недорогим проживанням при мінімальному наборі послуг (переліт, трансфер та харчування), то сфера туризму ділового безкомпромісно вимагає від агентів значно більшого. Коли компанії надходить замовлення на чисельну групу, до нього додаються й особливі вимоги. Серед них, крім групової знижки на розміщення у готелі, замовник, швидше за все, вимагатиме безоплатне проживання для керівництва, авіапереліт за прийнятною ціною, безкоштовний трансфер. Проте не є таємницею, що зниження ціни обернено пропорційне рівню якості. Зменшуючи вартість поїздки та послуг, клієнт отримує додаткову кількість пересадок на шляху прямування, давно не поновлюваний інтер'єр у готелі, незручний тран-

спорт. В результаті такої подорожі скарги неминучі. І це попри те, що навіть при виключно високому рівні обслуговування трапляються нарікання, адже групи завжди вимагають до себе пильної уваги. До речі, приймаючи чисельні групи, деякі готелі практикують незначне завищення цін на проживання, щоб компенсувати витрати на обслуговування чималої кількості людей одночасно. Результат гарантують професіонали. Але знижок, розстрочки та зменшеної комісії корпоративним клієнтам все одно замало.

В епоху, коли кожен прагне виділитися із загальної маси, потрібен значний рівень креативу, щоб задовольнити всі естетичні запити замовників. Від сучасних тренінгів і семінарів вимагається мати власну концепцію та ексклюзивний сценарій і застосовувати особливий підхід до учасників. Щоб задовільнити клієнта, сьогодні потрібно не просто виправдати його очікування, а й перевершити їх. Лише отримання так званого WOW-ефекту від обслуговування робить корпоративних клієнтів лояльнішими та спонукає їх знову звернутися до цієї MICE-компанії. Зазначеного рівня вдоволення можливо досягти тільки маючи справу з професіоналами. В MICE-індустрії такими найчастіше виступають агентства повного циклу, які надають найширший спектр послуг з організації ділових поїздок та різного роду бізнесових заходів. Такі компанії зазвичай володіють власними матеріальними й творчими ресурсами, тому їм не доводиться вдаватися до аутсорсингу. Адже, що більше виникає посередницьких ланок між замовником та виконавцем, то вищою виявляється вартість послуги й нижчим – рівень її якості. Відтак, що довший цей ланцюжок, то вища ймовірність кінцевого провалу. MICE-агентства повного циклу можуть існувати як самостійно, так і у вигляді окремого департаменту туроператора [4].

Узагальнюючи вказане вище, можна дійти висновку, що діловий туризм – один із найбільших сегментів світової туристичної галузі, який характеризується особливими вимогами до організації подорожей, сформованим профілем споживачів, тривалим впливом на функціонування національної економіки та підвищеними вимогами до наявних ресурсів, інфраструктури транспорту та зв'язку.

На сьогодні діловий туризм – один з провідних і динамічно розвинених видів світового туристичного бізнесу. У державних програмах розвитку економіки багатьох країн він стоїть на пріоритетних місцях. Щодо України, то її вітчизняні традиції ділового туризму тільки зароджуються. Проте в останні роки помітні певні позитивні тенденції до змін. Все більше компаній виходять на міжнародні ринки, що тягне за собою і саме збільшення подорожей з діловою метою, а отже, і їх організацію.

Однак наразі говорити про економічний ефект від його розвитку на території України нелогічно, оскільки Україна не зовсім приваблює ділових туристів, а швидше працює на виїзд таких із нашої країни, хоча є звичайно і винятки [12]. Тим не менше, за останній десяток років на території України відбулися значні сприятливі зміни в цьому напрямку. Для прикладу, вагомим кроком в розвитку даного сегменту українського туристичного ринку було створення у 2005 році Міжнародної асоціації ділового туризму й торгівлі, покликаної об'єднати фірми й організації, що працюють у даній сфері. Це об'єднання повинно представляти й лобіювати інтереси ділового туризму й індустрії торгівлі, виставок і ярмарків на державному й законодавчому рівнях, готувати довідкові, інформаційні матеріали й пропозиції для державних структур про розвиток сфери ділового туризму й торгівлі, про вдосконалення ділового, інформаційного й професійного середовища для ведення бізнесу в Україні.

У 2007 р. було створено некомерційне об'єднання підприємств України,

діяльність яких пов'язана з діловим туризмом та індустрією зустрічей, а також підприємств і юридичних осіб, зацікавлених у розвитку ділового туризму в Україні – Асоціацію ділового туризму (BTA Ukraine), місією якої є об'єднання зусиль професіоналів індустрії ділового туризму і MICE для створення умов ефективного розвитку галузі в Україні.

Крім того, за останні кілька років деякі світові компанії, що працюють в області ділового туризму, відкрили свої представництва в Україні. Їхні глобальні можливості дозволяють виконувати найскладніші корпоративні завдання в сфері бізнес-туризму. В Україні працює представництво американської мережі «Carlson Vagonlit», що поєднує близько 3,5 тис. фірм в усьому світі. «CVT Ukraine» має центр бізнес-тревел і імплантат-офіс при американському посольстві. Це єдине в Україні підприємство зі стовідсотковим іноземним капіталом. Багато компаній працюють по франчайзингу. Наприклад, світова мережа ділових подорожей HRG (Hogg Robinson Group, знаходиться в більш ніж 100 країнах світу) з 1999 р. має представника в Україні – компанію «Скай Тревел», два її офіси працюють у Києві й один – у Харкові. Офіційний представник туристичної служби «American Express» (1,7 тис. філій в 130 країнах) в Україні – компанія «Обрій Інк». Компанія «Золотий глобус» два роки є частиною британської глобальної мережі по організації ділових поїздок і керуванню витратами на них – FCmTravel Solutions. Також фірму «Телехаус Київ» представляє в Україні мережа по обслуговуванню ділових мандрівників «BCD Travel Solutions» [15]. Таким чином, компанії виключно ділових подорожей (деякі, щоправда, мають підрозділи, що займаються всіма видами туризму) з'являються, в основному, за рахунок взаємної співпраці світових мереж та українських компаній. Серед українських компаній, що спеціалізуються в бізнес-тревел і надають повний спектр послуг варто назвати «Нью Лоджик», із червня 2007 р. – представник міжнародного мережного агентства Radius (90 агентств, 4,65 тис. офісів по всьому світу). Стрімко розвивається компанія «Ділові подорожі» (виставки, ділове співробітництво з Китаєм, прийом в Україні). «Новий Стандарт ділових подорожей» позиціонує себе як компанія ділового туризму й виступає з ідеєю франчайзингового розвитку [14; 15].

Щодо пропозиції вітчизняного туристичного ринку, то в сегменті «діловий туризм» працює низка компаній, котрі пропонують як широкий набір послуг, так і вузькоспеціалізований. Беззаперечним лідером в цьому сегменті є компанія «S & T Group» [13]. Цікава та точна пропозиція (послуги сервіс-супроводу: пакет «Meetings», пакет «Incentives», пакет «Conferences», пакет «Events», букінг артистів, рекламно-поліграфічна продукція, арт-менеджмент, оренда костюмів, фото/відео продакшн; кейтерінг; транспортно-логістичні послуги; технічний партнер) [10], розуміння своєї справи (професійне надання послуг в області конференц та івент сервісу) [17], енергійна, професійна і молода команда, що володіє не тільки великим досвідом проведення заходів різного масштабу, але і високим потенціалом, старанністю, ступенем відповідальності перед взятими зобов'язаннями, накопичивши великий досвід у сфері конференц-сервісу, організації івентів і корпоративних командоутворюючих тренінгів.

Ще одним знавцем своєї справи за цим напрямком можна назвати агентство «Yana Event» [11]. «Ми професійно підходимо до будь-якого заходу і контролюємо кожен етап проведення зустрічі, створюючи дружню атмосферу. Звертаючись до нас, ви отримуєте повний спектр послуг, які дозволяють вам не переживати про організаційні питання та проблеми. Ми все зробимо за вас, в кращому вигляді і форматі!» – такі гасла викликають довіру та привертають увагу, а заразом і

гроші. Для «ділових» клієнтів в їхньому арсеналі є конференції, конгреси, тренінги, семінари; банкети, фуршети, свята; виставки та презентації. Команда «Yana Event» готова виступити надійним партнером, що організує все на найвищому рівні [4; 7].

Агентство «YanaEvent» пропонує провести заходи, які допоможуть компаніям згуртувати колектив, підняти працездатність на новий рівень, знайти більше точок дотику з іншими працівниками, створити позитивний настрій всередині команди. Організація тімбілдинга в Києві за допомогою «YanaEvent» – це індивідуальний та творчий підхід до кожного клієнта, опрацювання цікавих сценаріїв, які найкраще впораються з поставленими завданнями; визначання цілей, яких треба досягти та завдання, які необхідно вирішити; вибір місяе, яке буде максимально відповідати вимогам комфорту та створюватиме приємну, розслаблюючу атмосферу. Вся організація тімбілдинга лягає на професіоналів, починаючи від трансферу до місця проведення і закінчуючи банкетом. За вашим бажанням «YanaEvent» забезпечить вас професійним фотографом і оператором, щоб зберегти самі кращі, смішні та цікаві моменти заходу. Ви зможете «розбудити» командний дух, зробити колектив компанії справжньою родиною, де кожен відповідально підходить до вирішення завдань, ефективно витрачає ресурси і дійсно любить свою роботу. А це завжди позитивно позначається на результатах і підвищує продуктивність працівника, відповідно, приносячи прибуток компанії [6].

«Life – Tour» співпрацює з кращими закордонними туроператорами, що гарантує її клієнтам прекрасний, комфортний і безпечний відпочинок, який стане незабутньою подією в корпоративному житті вашої компанії. Філософія їхнього бізнесу – «Ми об'єднали зусилля і ресурси, для того щоб зробити корпоративні тури не тільки якісним відпочинком, але і цінним робочим досвідом для співробітників вашої компанії, що зміцнює дух спільності і взаєморозуміння». Щоб скласти оптимальну індивідуальну програму MICE-заходу для вашої компанії, компанія «Life – Tour» пропонує найширший асортимент послуг, враховуючи персональні кадрові, фінансові, галузеві та інші особливості її роботи. Це дозволяє зробити корпоративні тури максимально ефективними та цікавими. Компанія пропонує організацію поїздок на відпочинок окремою командою, поєднаних з презентацією нових послуг або будь-яких товарів, складанням корпоративної стратегії або обговоренням наступного етапу розвитку вашого підприємства. Також корпоративні тури пропонуються в якості заохочувальних поїздок для кращих співробітників або ділових партнерів компанії. Така практика допомагає стимулювати персонал до творчого і відповідального підходу до роботи, більшої активності і збільшує відданість співробітника інтересам підприємства, адже корпоративний туризм – це не просто спільний відпочинок колег, це практично «сімейний» захід. Якщо ж говорити від клієнта, тобто потенційного споживача, то пропозиція доволі цікава, але її важко віднайти посеред усієї теорії, якою наповнений сайт, вона скоріш відволікає увагу [8].

«ART of MICE» – одна з найбільш тревел-менеджмент-компаній в Україні. Фокусуючись на обслуговуванні корпоративних клієнтів, вона забезпечує своїх клієнтів новітніми технологічними та іншими рішеннями в галузі тревел-менеджменту та тревел-логістики. Це дозволяє надавати клієнтам послуги найвищого рівня, використовуючи новітні технології бізнес-тревел-індустрії та найкращі туристичні продукти при організації ділових поїздок, заходів та відпочинку. Забезпечуючи якісний персоніфікований сервіс для своїх клієнтів, консультанти компанії «ART of MICE» знають, як організувати вашу поїздку з найменшими

витратами. «Ми не пропонуємо нашим клієнтам стандартний пакет – ми знаходимо найкращі туристичні продукти та послуги на ринку і створюємо рішення, що найбільш точно відповідає вимогам наших клієнтів» – гасло, яке приваблює зайнятих людей [5].

Туристична фірма «Окрайна» пропонує організацію корпоративних турів по Західній Україні, які можуть включати в себе сплав по річці Дністер, поїздку по замках Закарпаття, Галичини, Волині, вивчення Прикарпатських святилищ на вершинах Карпат, поїздку на гастрономічний тур, участь в гуцульському весіллі, а також пікніки, шашлики, колективні посіденьки біля вогнища та інші заходи [11]. Загалом пропозиція скромна і навряд чи привабить компанію з великим бюджетом.

Поряд із традиційним набором своїх послуг корпоративний відпочинок для вашої компанії та співробітників візьмуться організувати й такі гравці туристичного ринку, як «Анекс Тур», «TUI Ukraine», «Корал», «Пегас Туристик».

«Діловий» напрямок почали активно просувати і різні регіони країни. Так, розвиток ділового туризму є одним з пріоритетних напрямків діяльності Київської міської влади, адже в столиці є всі передумови для цього. На даний момент у Києві працюють 4 експоцентри: Національний комплекс «Експоцентр України», «Міжнародний виставковий центр», «КиївЕкспоПлаза» і «Український Дім», функціонують більше 30 бізнес-центрів, 25 великих готелів, в інфраструктуру яких входять бізнес-центри і конференц-зали.

Щорічно в Києві проходить більше 10 великих міжнародних конференцій, на яких столиця представляє свій іміджевий стенд. Зокрема, протягом 2013–2014 рр. Управління туризму забезпечило представлення іміджевого стенду Києва на багатьох заходах міжнародного рівня: Міжнародному Конгресі бджолярів «Апімондія»; Міжнародному туристичному форумі; Регіональному засіданні Всесвітнього економічного форуму; Засіданні Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ); Дитячому пісенний конкурс «Євробачення»; проведенні паломницького туру на честь святкування 1025-річчя хрещення Київської Русі та ін.

Враховуючи зростання числа конгресів в Києві (2012 р. – 7; 2013 р. – 12) і наявність місць для проведення таких заходів, здійснюється розробка офіційного каталогу з ділового туризму (Meetings Planner Guide), де буде розміщена інформація про всі конгрес-послугах міста. Каталог буде розміщено на офіційному туристичному порталі Києва та поширений серед туристичних операторів, які займаються організацією бізнес-подорожей. Як зазначили в профільному управління, – розвиток ділового туризму – це не тільки підвищення іміджу Києва на європейській і світовій арені, а й додаткова можливість залучення коштів до бюджету столиці [14; 15].

Поряд із Києвом, ставку на діловий туризм робить і західна столиця. Так, відповідно до ухвали міської ради від 20.03.2014 № 3058 «Про затвердження Програми розвитку індустрії ділової гостинності м. Львова на 2014 рік», у 2014 р. Львівським комунальним підприємством «Агенція з підготовки подій» було розпочато активний розвиток індустрії ділової гостинності, відомої також як конференц-туризм, у місті Львові.

Відтак протягом року здійснювалась промоція міста Львова на вітчизняному та міжнародному ринку конференц-туризму, було проведено ряд нових національних та міжнародних конференцій, проведено ознайомчі тури для організаторів ділових подій, налагоджено співпрацю з представниками місцевого, у тому числі туристичного бізнесу, закладами освіти, культури та мистецтва.

Значним досягненнями є інвентаризація приміщень та залів для проведення заходів ділової гостинності та, як наслі-

док, – випуск «Довідника ділової гостинності Львова» англійською та українською мовами, в якому систематизовано весь потенціал міста у сфері ділового туризму, а також запуск відповідного інтернет-ресурсу із цими даними.

Львівське комунальне підприємство «Агенція з підготовки подій» від імені міста вступило у Міжнародну асоціацію конгресів та конференцій ICCA, де Львів став повноправним членом цієї престижної професійної організації, що дозволяє залучати нові конференції міжнародних асоціацій. Було підготовлено і подано першу тендерну заявку на проведення Світової Асамблеї Міжнародного Руху «Емаус» у 2016 р. В рамках програми розроблено інвестиційний проект із будівництва конференц-холу у місті Львові [14].

У місті планують розвивати діловий туризм, щоб збільшити кількість різноманітних конференцій, зокрема міжнародних. На сьогоднішній день в місті є 80 залів для проведення конференцій, із них 49 – у готелях. Але цього недостатньо, щоби привабити міжнародних делегатів [3].

Проаналізувавши перший рік роботи у напрямку конференц-туризму із залученням професійних середовищ, було розроблено маркетинговий план для розвитку сфери ділової гостинності, який визначає пріоритети у розвитку даної галузі на 2015–2017 рр.

Взявши за основу висновки маркетингового плану, результати напрацювань із професійними середовищами та світові тенденції розвитку економіки та туризму, була створена Програма розвитку індустрії ділової гостинності м. Львова на 2015–2017 рр. [14].

З 27 по 28 лютого 2015 р. в Одесі проходив Перший форум ділового туризму «Відкрий Україну». Форум відбувся за ініціативи Асоціації ділового туризму України, Центру розвитку туризму за підтримки департаменту культури та туризму Одеської міської ради.

В рамках Форуму 27 лютого в кінозалі Одеської міськради відбувся круглий стіл на тему «Можливості Одеси як європейського центру ділового туризму».

У роботі круглого столу взяли участь представники Асоціації ділового туризму України, представники туристичної індустрії міста Одеси, а також ряд компаній України, діяльність яких спрямована на розвиток ділового туризму. Серед туристичних компаній, які увійшли до делегацію: туристична компанія «Міленд», торгова марка «Французький Альянс», туристичні компанії «BlueChip», «BTL – Business Travel Leisure», «Роял-Вояж», «Eventex», «International Travel Group», «Санторіні» і компанія «КИЙ АВІА».

Всіма учасниками круглого столу була підтримана перспектива створення такого ефективного маркетингового інструменту з просування в світі конгресможливостей Одеси і всього одеського регіону, як Конвеншн Бюро Одеси [15].

Таким чином, розвиток даного сегменту вітчизняного туристичного ринку хоч і потребує значних капіталовкладень, проте, в силу його економічного ефекту, вони здатні вже найближчим часом себе окупити.

Висновки. Діловий туризм – це провідний напрямок сучасної туристичної індустрії, що стрімко розвивається. Завдяки йому можна не тільки знайти нових партнерів по бізнесу та підвищити кваліфікацію персоналу, але й налагодити нові знайомства та ділові відносини під час культурно-відпочинкової програми по завершенню ділового заходу.

Сьогодні великі закордонні компанії витрачають на ділові поїздки та заохочувальні подорожі своїх співробітників і партнерів більше одного мільйона доларів на рік, а витрати на це стоять в числі головних статей витрат після кадрового забезпечення, податків, оренди, IT та зв'язку, що стимулює як швидке зростання галузі, так і розвиток MICE-туризму зокрема.

В Україні ж індустрія MICE-туризму

сформувалася відносно недавно і зараз перебуває в латентному стані, переводиться в стратегічні орієнтири.

Діловий туризм в Україні повинен розвиватися на ґрунті особливої української національної специфіки, усвідомленому рівні відтворення національного середовища, певному колориті й атмосфері. За таких умов нудна і виснажлива поїздка перетвориться на свято, здатне дійсно підвищити працездатність і творчу активність.

Література

1. Азбука ділового туризму : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tonkosti.ru/Азбука_делового_туризма.
2. Бізнес-туризм (діловий туризм): світ подивитися і себе показати : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.prostoblog.com.ua/biznes/rozvitok/biznes_turizm_diloviy_turizm_svit_podivitisya_i_sebe_pokazati.
3. Бізнес-туризм: чого чекати у 2015-ому? : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lvivpost.net/lvivnews/n/28344.
4. Виставки, презентації : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yanaevent.com.ua/uslugi/korporativnye-meropriyatiya/vystavki-prezentatsii.html.
5. Інсентів та івент : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : terraincognita.info/ukr/corporate_tourism.
6. Інсентив, тімбілдинг : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yanaevent.com.ua/uslugi/korporativnye-meropriyatiya/timbildingi.html.
7. Конференції, конгреси, тренінги, семінари : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yanaevent.com.ua/uslugi/korporativnye-meropriyatiya/konferentsii-kongressy-treningi-seminary.html.
8. Корпоративні тури : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.okraina.com.ua/tours/korporatyvni-tury/.
9. M.I.C.E. – це… : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.s-and-t.com.ua/mice-projects/mice-eto/.
10. M.I.C.E. проекти від S&T Group : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.s-and-t.com.ua/mice-projects/.
11. MICE-туризм. Що це таке і з чим його «їдять»... : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vseletim.com/mice-turizm-delovoj-turizm-v-mire-razvitie-delovogo-turizma-mice-turizma-v-rossii.html.
12. Нікітенко С.І. Діловий туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку / С.І. Нікітенко // Видання ЧДУ імені Петра Могили. – 2006. – Т. 52. – Вип. 39. – С. 139–143.
13. Подієвий туризм : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.s-and-t.com.ua/mice-projects/incentives/.
14. Подчаха О.Ю. Перспективи розвитку ділового туризму в країнах Європи / О.Ю. Подчаха // Індустрія гостинності у країнах Європи : мат. ІІІ міжнар. н.-п. конф. (4–6 грудня 2009 р. Сімферополь-Ялта). – Сімферополь, 2009. – С. 51–53.
15. Свірідова Н.Д. Дослідження практики розвитку промислового туризму (на прикладі Луганської області) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/eui_2013_2_73.pdf.
16. Титова Н.В. Діловий туризм в Україні : основні проблеми розвитку та шляхи їхнього вирішення // Економіка і менеджмент культури. – 2013. – № 1. – С. 67–74.
17. Incentives : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.s-and-t.com.ua/mice-projects/incentives/.

Ostapyuk N.I. BUSINESS TOURISM AND MICE TOURISM: DEFINITIONS, PROSPECTS OF DEVELOPMENT. *There days, the tourist sector has high growth rates, which are particularly caused by the inclusion of new perspectives of tourism. One of them is business / MICE-tourism, which has appeared in Europe recently, but has already managed to take a decent niche in the tourism market. In general business tourism can be considered within its two vectors: to see the world (exhibitions, workshops, tours and holidays) - MICE and to show yourself (business negotiations, presentations of own products and services). High rates of its development determine, first of all, the globalization of the world economy and «erasing borders». The businessmen are increasingly seeking and finding business partners abroad. But starting a similar trip, they want not only to attend an the exhibition, a seminar or a conference - they are looking for new opportunities for their business. Under these*

conditions, there is a need to study its specific features and management peculiarities, trends and direction vectors. Therefore, the article thoroughly studies the research and analysis of the nature of MICE-tourism. The practice and experience of the market leaders in this segment have been studied, major problems of development have been revealed. Solutions to transform the business tourism in a highly profitable branch industry are also suggested in the above article.

Keywords: *business tourism, corporate events, exhibition tourism, congress tourism, incentive tourism, MICE-tourism, event agencies and art holdings.*

Остапюк Н.И. ДЕЛОВОЙ И MICE-ТУРИЗМ: ПРОБЛЕМЫ ДЕФИНИЦИЙ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ. *На современном этапе туристический сектор экономики имеет высокие темпы развития, обусловленные в том числе включением в него новых перспективных видов туризма. Одним из них является деловой (MICE-туризм), который как таковой появился в странах Европы сравнительно недавно, но уже успел занять достойную нишу на рынке туристических услуг. В общем же деловой туризм можно рассматривать с точки зрения двух его векторов: посмотреть мир (выставки, семинары, экскурсии и отдых) - MICE и показать себя (деловые переговоры, презентации собственных товаров и услуг). Высокие темпы его развития определяют, в первую очередь, глобализация мировой экономики и «стирание границ». Бизнесмены все чаще ищут и находят деловых партнеров за рубежом. При таких условиях возникает необходимость в изучении его специфики и особенностей ведения, тенденций развития и векторов направленности. Поэтому в статье большое внимание уделено вопросам исследования и анализа природы MICE-туризма. Изучены практика и опыт лидеров рынка в данном сегменте, раскрываются основные проблемы его развития, предлагаются пути их решения с целью превращения делового туризма в высокодоходную отрасль отечественной экономики.*

Ключевые слова: *деловой туризм, корпоративные мероприятия, выставочный туризм, конгрессный туризм, инсентив-туризм, MICE-туризм, ивент-агентства и арт-холдинги.*

УДК 351.82:338.48-4

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

С.М. Філюк

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті проаналізовано нормативно-правове забезпечення діяльності у сфері сільського зеленого туризму. Незважаючи на значну кількість нормативних документів, пов'язаних з наданням послуг сільського зеленого туризму, державні гарантії розвитку цього виду діяльності є неефективними, що обумовлено відсутністю певної системності, а також дієвих механізмів їх реалізації.

Аналіз існуючої нормативно-правової бази в Україні виявив необхідність подальшого розширення та поглиблення правової основи функціонування туризму. Існуюче законодавство не дозволяє ефективно керувати розвитком даного виду туризму, що гальмує можливість територіальним громадам отримувати максимальний мультиплікативний ефект.

Реалізація державної політики у сфері сільського зеленого туризму покладена на центральні органи влади, місцеві державні адміністрації, а також органи місцевого самоврядування. Незважаючи на значну кількість нормативних документів, пов'язаних із наданням послуг сільського зеленого туризму, державні гарантії розвитку цього виду діяльності є недостатньо ефективними, що обумовлено відсутністю їх системності та дієвих механізмів реалізації.

Ключові слова: *сільський зелений туризм, державне регулювання, закон, нормативно-правова база.*

Вступ. Загострення проблем соціально-економічної сфери українського села обумовлює пошук нових джерел забезпечення відродження сільських територій. В таких умовах посилюється значення розвитку сільського зеленого туризму, який не потребує наявності у громади виняткових туристсько-рекреаційних ресурсів, що робить його привабливим напрямом розвитку для більшості сіл та селищ України. Особливе значення сільського зеленого туризму підкреслюється в Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2003 р. №1282-IV, де вказано, що «основним пріоритетним напрямом державної політики у сфері туризму є розвиток сільського, екологічного (зеленого) туризму». Останнє підтверджується та конкретизується в Стратегії розвитку туризму і курортів в Україні, а також у Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року.

Реалізація державної політики у сфері сільського зеленого туризму покладена на центральні органи влади, місцеві державні адміністрації, а також органи місцевого самоврядування. Незважаючи на значну кількість нормативних документів, пов'язаних із наданням послуг сільського зеленого туризму, державні гарантії розвитку цього виду діяльності є недостатньо ефективними, що обумовлено відсутністю їх системності та дієвих механізмів реалізації.

Питання пошуку шляхів вирішення завдань державного регулювання туристичної сфери діяльності, у тому числі сільського зеленого туризму, знайшли відображення в наукових працях Ю.В. Алєксєєвої, В.Д. Бакуменка, І.В. Валентюк, Л.І. Давиденко, В.М. Князєва, Є.Г. Козловського, Н.Й. Коніщевої, О.Б. Коротич, М.М. Костриці, Ю.О. Куца, О.Ю. Лебединської, В.І. Лугового, О.Ю. Оболенського, М.І. Пірен, Є.В. Ромата, Т.І. Ткаченко, М.М. Туріянської, А.О. Чечель. Більшість з цих науковців розглядають державне регулювання сільського зеленого туризму в розрізі управління ту-

ристичною сферою, не зосереджуючись на особливостях та умовах надання послуг у сільській місцевості.

Основним завданням дослідження є проаналізувати нормативно-правове забезпечення діяльності у сфері сільського зеленого туризму.

Указ Президента України «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року» (від 10.08.1999 № 973/99) визначає сільський зелений туризм як один з основних та перспективних напрямків розвитку туристичної сфери [9].

Розробка вказаної програми є неможливою в умовах відсутності спеціального закону, що регламентував би діяльність у сфері сільського зеленого туризму.

Вченими запропоновано Проект Закону України «Про сільський зелений туризм» від 12.04.2007 № 3467, що визначає фізичних осіб, сільських господарів такими, що не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового проживання туристів у власному житловому будинку сільського господаря; суб'єктами підприємницької діяльності, які зареєстровані та надають послуги з тимчасового проживання туристів; фізичних осіб, які здійснюють діяльність, пов'язану з туристичним супроводом.

Необхідно зазначити, що наразі розроблено проект Програми «Про розвиток сільського зеленого туризму в Україні», метою якого є створення ефективного механізму розвитку сільського зеленого туризму в Україні.

Серед головних завдань Програми слід виділити підвищення рівня добробуту сільського населення, скорочення міграції робочої сили з сільської місцевості до міст шляхом розширення сфери зайнятості сільського населення та можливостей реалізації продукції особистого підсобного господарства як готових продуктів харчування, що, у свою чергу, обумовлює стимулювання розвитку інфраструктури сільського зеленого туризму.

Програмою визначаються такі напрями розвитку сільського зеленого туризму в Україні:

– формування правового механізму розвитку сільського зеленого туризму;

– визначення економічних засад функціонування ринку сільського зеленого туризму;

– проведення інфраструктури їх досліджень та залучення інвестицій в розвиток інфраструктури сільського зеленого туризму;

– формування кадрового потенціалу для розвитку сільського зеленого туризму.

Недоліком вказаної програми слід назвати недосконаліть у визначенні конкретних заходів з підвищення рівня сільського зеленого туризму та органів влади, які відповідні за їх виконання. Також виконання Програми стає проблемним у зв'язку з невизначеністю фінансового забезпечення.

Слід вказати, що засади розроблення, затвердження та виконання державних цільових програм вказано в Законі України «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 №1621-IV [1].

Закон України № 1602-III від 23.03.2000 «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» визначає правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць як складової частини загальної системи державного регулювання економічного і соціального розвитку держави.

Законом встановлюється загальний порядок розробки, затвердження та виконання зазначених прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, а також права та відповідальність учасників державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України [14].

Розглядаючи правове регулювання діяльності у сфері сільського зеленого туризму, слід відмітити Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 1.07.2004 року № 1958-IV, підпунктом 4.3.37 якого визначено, що «доходи від надання послуг сільського зеленого туризму в розмірі, що не перевищує сукупного річного розміру прожиткового мінімуму у розрахунку на сільського господаря та на кожного члена родини, які постійно проживають з ним в межах однієї сільської садиби» [2].

Органи державного регулювання, що здійснюють регулювання в сфері туризму в Україні, а саме мають повноваження щодо створення, реалізації та фінансування програм розвитку сільського зеленого туризму, можна представити у вигляді таблиці (табл. 1–2).

Серед інших законодавчих актів України, які встановлюють засади раціонального використання туристичних ресурсів сільських територій і регулюють відносини, пов'язані з організацією і здійсненням сільського зеленого туризму на території України. Такими документами є, перш за все, Конституція України і закони України: «Про захист прав споживачів», «Про державну підтримку малого підприємництва», «Про оренду землі», «Про природний заповідний фонд України», «Про охорону навколишнього середовища», «Про зайнятість населення», «Про охорону праці», «Про власність», «Про найм державної та комунальної власності». До основних документів також треба віднести Декрет Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки та збори» від 25.05.1993 р.

Таблиця 1

Державне регулювання в сфері сільського зеленого туризму України

Органи державної влади та місцевого самоврядування	**Повноваження в сфері сільського зеленого туризму**	**Повноваження щодо створення, реалізації та фінансування програм розвитку сільського зеленого туризму**
Президент України	Провадить укази щодо необхідності розвитку та підтримки розвитку сільського зеленого туризму, на базі якого ухвалено ЗУ »Про внесення змін до Закону України «Про туризм»	
ВРУ	Розглядає питання стосовно сільського зеленого туризму	Передбачає та закладає кошти в бюджет країни на її реалізацію
Кабінет Міністрів України	Забезпечує проведення фінансової та інвестиційної політики в сфері сільського зеленого туризму готує та подає на розгляд Верховної Ради України як складову частину проекту закону про Державний бюджет України відповідний рік пропозиції щодо обсягів бюджетних коштів для фінансової підтримки проектів і програм з розвитку туризму	Розробляє та затверджує програми розвитку туризму в Україні і фінансує їх виконання відповідно до бюджетного законодавства інформує Верховну Раду України про виконання програми розвитку туризму в Україні
Міністерство культури України	Сприяє координації діяльності органів виконавчої влади, суб'єктів підприємницької діяльності, їх об'єднань, що здійснюють діяльність у галузі туризму	Забезпечує реалізацію програм розвитку в Україні
Міністерство курортів і туризму		

Облдержадміністрація	Забезпечує центри управління на державному та місцевих рівнях. Сприяє розвитку сільського зеленого туризму в своєму регіоні та створення сучасної туристичної інфраструктури на селі та розвитку на відповідній території різних видів туризму	Вживає заходів по виконанню регіональних програм розвитку туризму, розробці проектів регіональних програм розвитку туризму та представленню їх для затвердження відповідним районним радам
Управління культури і туризму	Розробка регіональних та комплексних цільових програм сільського туризму, координація діяльності місцевих органів виконавчої влади з питань державної політики в галузі туризму, впровадження екскурсійної діяльності, розвиток матеріально-технічної бази туризму	Вживає заходів щодо виконання регіональних програм розвитку туризму
Держтуризмкурортів	Розбудовує договірно-правової бази в сільському зеленому туризмі за допомогою політики зовнішніх відносин з іншими країнами	Розробляє пункти програми розвитку СЗТ, щодо забезпечення створення керуючих центрів підтримки
Держтуризмкурортів	Розбудовує договірно-правової бази в сільському зеленому туризмі за допомогою політики зовнішніх відносин з іншими країнами	Розробляє пункти програми розвитку СЗТ, щодо забезпечення створення керуючих центрів підтримки

Таблиця 2

Повноваження органів виконавчої влади місцевого самоврядування у сфері сільського зеленого туризму

Органи державної влади та місцевого самоврядування	**Повноваження в сфері сільського зеленого туризму**	**Повноваження щодо створення, реалізації та фінансування програм розвитку сільського зеленого туризму**
Районні та обласні ради	Залучає на договірній основі підприємства та організації, розташовані на відповідній території, до вирішення проблем розвитку сільського зеленого туризму; подає до районних, обласних рад необхідні показники та вносить пропозиції до програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідно районів і областей, а також до планів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території, з питань, пов'язаних із соціально-економічним та культурним розвитком території, задоволенням потреб населення.	Реалізує заходи по виконанню місцевих програм розвитку сільського зеленого туризму, а також визначає кошти місцевих бюджетів для фінансового забезпечення місцевих програм розвитку туризму; доручає своїм виконавчим органам фінансування місцевих програм розвитку туризму за рахунок коштів місцевого бюджету; вживає заходів для стимулювання суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність в сфері туризму.

Сільська рада	Погоджує, приймає, реалізує та контролює певні заходи розвитку сільського, зеленого туризму, а також готує програми соціально-економічного та культурного розвитку сіл, селищ, цільових програм з інших питань самоврядування, подає їх на затвердження ради, організовує їх виконання; подає раді звіти про хід і результати виконання цих програм.	Приймає, реалізовує та контролює програми.
Територіальна громада села	Вирішує проблеми розвитку сільського зеленого туризму на місці реалізації програми.	Контролює програми розвитку сільського зеленого туризму на місцях.

Тобто, в Україні наразі вже створена певна нормативно-правова база регулювання сільського зеленого туризму.

Але, незважаючи на значну кількість нормативних документів, пов'язаних з наданням послуг сільського зеленого туризму, державні юридичні гарантії цього виду діяльності є неефективними, що обумовлено відсутністю певної системності, а також дієвих механізмів їх реалізації органами державної влади. Прикладом цього можуть бути проблеми реалізації Розпорядження КМУ «Про затвердження заходів щодо державної підтримки розвитку сільського зеленого туризму на 2006–2010 роки», одним з розділів якого є надання консультаційної допомоги суб'єктам сільського туризму з питань його розвитку [3].

Однак консультаційна допомога надається перш за все громадськими організаціями, й носить це не загальнодержавний, а локальний характер. Державний ресурс майже не залучається внаслідок відсутності механізму виділення Міністерством фінансів України коштів на відповідні заходи.

Наразі розвиток сільського зеленого туризму регламентується Законом України «Про особисте селянське господарство», відповідно до якого «особисте селянське господарство – це господарська діяльність, що проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних або родинних відносинах і проживають разом, з метою задоволення особистих проблем шляхом виробництва, переробки й споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків або надання послуг з використання майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму» [10, с. 705].

У проекті Закону України «Про сільський і сільський зелений туризм», внесеного народними депутатами України О.І. Кафарським і В.І. Фурдичком, сільський зелений туризм визначається «як тимчасовий відпочинок у сільській місцевості (селі) в оздоровчих, естетичних або пізнавальних цілях, пов'язаний з перебуванням у будинку сільського господаря й використанням туристичних ресурсів місцевості» [8].

Таким чином, сільський зелений туризм розглядається як один з видів господарської діяльності в сільській місцевості. Однак дане трактування сільського туризму не відображає специфіку комплексності туристичних послуг, не враховує екологічного й соціального складового даного виду діяльності. У законі також вказується, що «діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності» [4, с. 706]. Виходячи із цього, діяльність, пов'язана із сільським зеленим туризмом як одним зі способів ведення селянського господарства, не підпадає під загальну систему оподатковування, стає неможливим облік і, як наслідок, контроль даного виду

діяльності, насамперед контроль якості надаваних послуг.

Таке трактування поняття сільського зеленого туризму дозволяє відокремити даний вид туризму від надання туристичних послуг в оздоровчих установах, що часто також перебувають у сільській місцевості, оскільки підкреслюється, що перебування повинне відбуватися в будинку сільського господаря.

Відмінною рисою проекту закону є пропозиція не піддавати оподатковуванню діяльність, пов'язану із сільським зеленим туризмом, у випадку, якщо кількість ліжко-місць, що використовуються для забезпечення проживання туристів, не перевищує восьми. Тим самим підкреслюється перевага соціальної, а не економічної значимості сільського зеленого туризму для держави, підсилюється привабливість даного виду діяльності для сільських жителів.

В умовах відсутності закону про державне регулювання сільського зеленого туризму даний вид діяльності підпадає під чинність Закону України «Про внесення змін у Закон України «Про туризм», оскільки він зазначений як один з видів туризму в ст. 4 даного закону [7, с. 435]. Згідно ст. 7 цього закону, регулювання туризму на місцевому рівні покладено на органи місцевого самоврядування й місцеві державні адміністрації [7, с. 438]. Таким чином, законодавчо закріплене здійснення однієї функції різними державними інститутами, що породжує одну із проблем розвитку місцевого самоврядування. Наприклад, згідно ст. 13 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», до завдань місцевих державних адміністрацій належить вирішення питань соціально-економічного розвитку відповідних територій [11, с. 13]. У ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування» [12, с. 381] обмовляються ті ж повноваження, але вже для органів місцевого самоврядування.

Як відомо, якщо повноваження двох різних структур дублюються, то це призводить до низької ефективності їхньої роботи, оскільки знижується рівень відповідальності зі здійснення передбачених обов'язків; з'являється можливість протиріч у реалізації однорідних функцій різними правовими інститутами.

Розвиток сільського зеленого туризму вимагає обліку особливостей кожного окремого сільського домашнього господарства, що зумовлює особливу роль органів місцевого самоврядування як безпосередньо працюючого з населенням органів влади. Органи місцевого самоврядування зможуть швидше й ефективніше розв'язати проблеми, з якими можуть зіштовхнутися ті представники громади, котрих зацікавить діяльність у сфері сільського зеленого туризму. Завдання, які територіальні громади можуть вирішити самі, не звертаючись по допомогу до держави, можуть брати на себе місцеве самоврядування. Цей принцип, закріплений у Європейській Хартії місцевого самоврядування, був ратифікований Україною в 1997 р. [5, с. 432] й, отже, підлягає виконанню.

Існує також ряд інших проблем. У Законі України «Про внесення змін у Закон України «Про туризм» встановлено, що «обласні ради затверджують регіональні програми розвитку туризму, попередньо розроблені місцевими державними адміністраціями» [7, с. 439]. Дане положення відображене в Законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5, с. 381] й «Про місцеві державні адміністрації» [11, с. 12]. У рамках реалізації програми може бути передбачене законодавче право обласних рад від імені територіальних громад сіл і селищ здійснювати управління об'єктами рекреаційного призначення. Однак фактично управління цими об'єктами здійснюється місцевими державними адміністраціями, у зв'язку з тим, що обласні ради позбавлені права створення власних виконавчих органів [6, с. 7].

Проблема розвитку сільського зеленого туризму обумовлена також слабкою

відповідністю законодавчих і нормативних документів, які регулюють однорідні питання.

Водночас, викладене в Законі України «Про внесення змін у Закон України «Про туризм» положення про визначення коштів місцевих бюджетів для фінансового забезпечення місцевих програм розвитку туризму, а також доручення виконавчим органам фінансувати місцеві програми розвитку туризму за рахунок коштів місцевого бюджету не знаходять точного відображення в Законі України «Про місцеве самоврядування».

Подібна невідповідність створює передумови для зниження ефективності реалізації передбачених заходів щодо розвитку сільського зеленого туризму. Доцільно конкретизувати повноваження органів місцевого самоврядування в сфері сільського зеленого туризму, відображені в Законах України «Про туризм» й «Про місцеве самоврядування». Для цього необхідно в Законі України «Про місцеве самоврядування» уточнити існуючі повноваження рад різних рівнів і їхніх виконавчих комітетів або доповнити їх новими в строгій відповідності з положеннями Закону України «Про туризм».

Таким чином, аналіз правового регулювання сільського зеленого туризму показав, що існуюче законодавство не дозволяє ефективно управляти розвитком даного виду туризму й тим самим одержувати територіальними громадами максимальний мультиплікаційний ефект.

Однак у рамках уже існуючого законодавства місцеві органи самоврядування можуть здійснювати певні заходи, що сприяють становленню й розвитку сільського зеленого туризму. Сюди можна віднести розробку програм розвитку сільського зеленого туризму сіл і селищ, співробітництво із сусідніми громадами з метою об'єднання туристичних ресурсів, створення умов для багатоденного перебування туриста. Однак органи місцевого самоврядування сіл і селищ не повинні займатися продажем туристичних продуктів регіону безпосередньо туристам. Їхнім завданням є робота із представниками туристичного бізнесу, які зможуть професійніше й ефективніше просувати туристичний бренд регіону й тим самим залучити туристів у села й селища, що володіють туристсько-рекреаційним потенціалом [13, с. 4].

Поряд із програмами розвитку туризму органам місцевого самоврядування рекомендується розробляти бізнес-план розвитку туризму. Але він буде мати шанс на успіх, якщо його розроблятимуть не тільки відділ економіки або туризму виконкому, а всі зацікавлені сторони, які нададуть свої можливості й пропозиції. Зазначені напрямки діяльності є можливостями місцевих органів самоврядування підвищити ефективність управління сільським зеленим туризмом на підвідомчих територіях (табл. 3).

Таблиця 3

Основні чинники організаційно-правових форм діяльності сільського зеленого туризму

Вид діяльності	Особисте селянське господарство	Підприємницька діяльність
Дозволені всі види послуг	Розміщення харчування	Розміщення, харчування, додаткові послуги: екскурсії, веломаршрути, супровід кінних прогулянок
Освіта	За бажанням	За бажанням
Ліцензування	Не потрібне	Не потрібно для проживання, харчування, кінних прогулянок та вело маршрутів; Потрібна при розширенні діяльності до тур агентської

Сертифікація оселі	Потрібна	Потрібна
Реєстрація договорів	Не потрібна, якщо строк розміщення кожного туриста менше 15 днів	Не потрібна, якщо строк розміщення кожного туриста менше 12 місяців
Участь у громадських об'єднаннях	Можлива	Можлива
Припинення діяльності	Окремі дії не потрібні	Знятися з обліку як приватний підприємець

Висновки. Дослідження показали, що в цей час в Україні розробляються нові закони, вносяться корективи в чинні нормативно-правові акти з урахуванням потреб громадянського суспільства, ринку та міжнародних стандартів. Особливістю формування нормативно-правової бази у сфері туризму є її комплексний характер; до неї входять численні правові норми різної галузевої спрямованості: конституційного, адміністративного, цивільного, екологічного, господарського, фінансового, податкового, трудового, митного, міжнародного права тощо. Загалом правові норми з питань туризму сьогодні містяться більше ніж у 200 нормативних актах і створюють відповідну систему туристичного законодавства. Разом з тим, незважаючи на активне формування нормативно-правового забезпечення в Україні, його вплив на розвиток туристичної індустрії ще суттєво не відчувається.

Державі необхідно удосконалити умови ліцензування, технологію стандартизації, сертифікації та статистики, візову стратегію України відносно іноземних держав, безпечних з міграційного погляду. Зважаючи на складність і багатоаспектність зазначеної проблематики, подальшого вивчення потребують методичні розробки ЮНВТО та відповідне міжнародне правове середовище, від якого залежить конкурентоспроможність українського туристичного продукту та обсяги надання туристичних послуг на внутрішньому та світовому ринках. Останні мають бути адаптовані до умов України, отримати в подальшому відповідне організаційно-правове забезпечення.

Отже, незважаючи на значну кількість нормативних документів, пов'язаних з наданням послуг сільського зеленого туризму, державні гарантії розвитку цього виду діяльності є неефективними, що обумовлено відсутністю певної системності, а також дієвих механізмів їх реалізації.

Аналіз існуючої нормативно-правової бази в Україні виявив необхідність подальшого розширення та поглиблення правової основи функціонування туризму. Існуюче законодавство не дозволяє ефективно керувати розвитком даного виду туризму, що гальмує можливість територіальним громадам отримувати максимальний мультиплікативний ефект.

Література

1. Близнюк А.М. Координація дій місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері туризму на обласному рівні / А.М. Близнюк, Н.Й. Коніщева, Л.І. Давиденко // Вісник ДІТБ. – 2005. – №9. – С. 8–15.

2. Герасименко В.Г. Управління національним туризмом у контексті міжнародного досвіду / В.Г. Герасименко, С.С. Галасюк // Вісник ДІТБ. – 2008. – №12. – С. 19 –24.

3. Державне управління: Словник-довідник / за заг. ред. В.М.Князєва, В.Д.Бакуменка. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.

4. Зубач В. Зелений туризм: пропозиції і проблеми / В. Зубач, М. Шпір // Статус. – 2005. – №4. – С.10–11.

5. Європейська хартія місцевого само-

врядування: Закон України від 15.07.1997 р. № 452/97 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 31. – Ст. 130.

6. Лукьянченко А.А. Организационные аспекты развития местного самоуправления / А.А. Лукьянченко, Ю.Д. Денисов // Менеджер. – 2002. – № 2 (18). – С. 4–11.

7. Про внесення змін до Закону України «Про туризм»: Закон України від 18.11.2003 р. № 1282–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 13. – Ст. 180.

8. План заходів щодо державної підтримки розвитку сільського туризму на 2006-2010 роки [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.07.2006 р. № 373-р. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgireg=373-2006-%F0&c=1#Current.

9. Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року: Указ Президента України від 10.08.1999 №973/99

10. Про особисте сілянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 232.

11. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20. – Ст.190.

12. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-IV // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст.170. – С. 379–432.

13. Прошко В. Туризм як складова економічного розвитку України / В. Прошко // Аспекти самоврядування. – 2005. – № 1. – С. 2–4.

14. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко, Ф.Г. Бурчак та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2001. – Т.3. – 792 с.

Filyuk S.M. REGULATORY SUPPORT ACTIVITIES IN RURAL GREEN TOURISM. *The article analyzes the regulatory framework in the field of green tourism. Despite the considerable number of regulations relating to the provision of services to rural green tourism, the state guarantees of the development of this activity are ineffective due to the lack of a systematic and effective implementation mechanisms.*

Analysis of the existing legal framework in Ukraine showed the need for further expanding and deepening the legal basis of functioning of tourism. Existing legislation does not allow to manage the development of this type of tourism that impedes local communities the opportunity to get the maximum multiplier effect.

Implementation of state policy in the sphere of rural green tourism lies with the central government, local administrations and local authorities. Despite the considerable number of regulations related to the provision of services to rural green tourism, the state guarantees the development of this type of activity is not effective, due to the lack of systematic and effective implementation mechanisms.

Considering the legal regulation in the sphere of rural green tourism, the Law of Ukraine «On income tax persons» from 07.01.2004, № 1958-IV, subsection 4.3.37 should be noted. It states that «revenues from services of rural green tourism, an amount not exceeding the total annual subsistence minimum per farmer and per family member living permanently with him in the same farmstead.

The Law has to be mentioned among other legislative acts of Ukraine that set the foundations of rational use of tourism resources in rural areas and regulate relations connected with organization and implementation of rural green tourism in Ukraine.

That is why a certain legal framework for regulating rural green tourism has established in Ukraine now.

But despite the significant number of regulations relating to the provision of services to rural green tourism, public legal guarantee of this activity are ineffective due to the lack of a systematic and effective implementation mechanisms public authorities.

Keywords: *rural green tourism, government regulation, law, legal and regulatory framework.*

Филюк С.М. НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ СЕЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМА. *В статье проанализировано нормативно-правовое обеспечение деятельности в сфере сельского зеленого туризма. Несмотря на значительное количество нормативных документов, связанных с предоставлением услуг сельского зеленого туризма, государственные гарантии развития этого вида деятельности являются неэффективными, что обусловлено отсутствием определенной системности, а также действенных механизмов их реализации.*

Анализ существующей нормативно-правовой базы в Украине показал необходимость дальнейшего расширения и углубления правовой основы функционирования туризма. Существующее законодательство не позволяет эффективно управлять развитием данного вида туризма, тормозит возможность получать территориальными общинами максимальный мультипликативный эффект.

Реализация государственной политики в сфере сельского зеленого туризма возложена на центральные органы власти, местные государственные администрации, а также органы местного самоуправления. Несмотря на значительное количество нормативных документов, связанных с предоставлением услуг сельского зеленого туризма, государственные гарантии развития этого вида деятельности являются недостаточно эффективными, что обусловлено отсутствием их системности и действенных механизмов реализации.

Ключевые слова: *сельский зеленый туризм, государственное регулирование, закон, нормативно-правовая база.*

УДК 658:615.8

ОЗДОРОВЧІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ МІЗУНСЬКОГО КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО РАЙОНУ

І.Ф. Калуцький[1], Т.Ю. Гавриш[2]

[1]ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
[2]Івано-Франківський національний медичний університет

В статті аналізуються передумови створення та результати функціонування санаторіїв-профілакторіїв, причини і наслідки скорочення в останні роки їх кількості та зменшення в них ліжко-місць. В другій половині минулого століття великі промислові підприємства з метою зниження втрат робочого часу від захворювання працівників створювали санаторії-профілакторії. В своїй роботі більшість із них досягли непоганих результатів. Проте перехід промислових підприємств до ринкових відносин створив умови (конкурентне середовище) для зменшення кількості санаторно-профілакторних, оздоровчих закладів. Оскільки матеріальна база таких підприємств втрачена ще не зовсім, то на прикладі санаторію-профілакторію «Джерело Прикарпаття» пропонується ряд заходів з відновлення роботи оздоровчих закладів. Відновлення роботи санаторіїв-профілакторіїв – це не тільки відновлення трудового потенціалу населення, але і відповідне поповнення бюджету району.

Ключові слова: *туризм, санаторій-профілакторій, мінеральна вода, лікувальні грязі, озокерит, професійні хвороби, рекреація, інвестиції.*

Актуальність теми. В регіоні Карпат останніми роками швидких темпів розвитку набула рекреація, особливо туризм. Розвиток туризму сприяє збільшенню зайнятості місцевого населення, розширенню торгівлі, транспортних перевезень, спонукає до розбудови нових доріг, готелів, туристичних баз, розвитку ринкових відносин та міжнародного співробітництва. Він перетворився на потужну високорентабельну індустрію, величезний комплекс, в якому тісно переплелись економічні і соціальні інтереси. В економіці найбільш розвинених країн Західної Європи та Америки ця галузь посідає одне з чільних місць за обсягами доходів, кількістю створених робочих місць, надходжень до бюджету.

Завдяки стрімким темпам зростання вже наприкінці XX та на поч. XXI ст. туристична галузь стала лідером світової економіки. З туристичною діяльністю пов'язано близько 12 % світового ВВП, понад 30 % обсягів послуг світової торгівлі, 11 % світових споживчих витрат, 7 % загального обсягу інвестицій та 5 % податкових надходжень [5]. Наявний рекреаційний потенціал Карпатського регіону дає підстави вважати, що економічний розвиток цього краю зростатиме за рахунок ефективного використання природних ресурсів, тому запропоноване дослідження є актуальним.

Питання становлення, розвитку й функціонування санаторно-курортних комплексів на теренах Прикарпаття та України розглядалися в роботах таких вчених, як: Барчуков Н.С., Онищенко В.О., Долішній М.І., Євдокименко В.К., Жупанський Я.І., Ткаченко Т.І., Шаблій О.І., Квартальнов В.А., Кифяк В.Ф., Клапчук В.М, Крачило М.П., Благун І.С., Кравців В.С. та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених дослідженням проблем будівництва, функціонування і розширення рекреаційних комплексів та ефективного використання наявних рекреаційних ресурсів, а також наявність

позитивного досвіду інших країн, введені в експлуатацію наприкінці минулого століття санаторії-профілакторії (далі – СП) працюють незадовільно (рис. 1) [4]. Починаючи з 1990 року протягом наступних десяти років зменшується загальна їх кількість і кількість ліжок в них. Окремі з цих оздоровчих закладів зовсім припинили свою роботу, в тому числі і СП «Джерело Прикарпаття» в Долинському районі, що не працює з 2003 р.

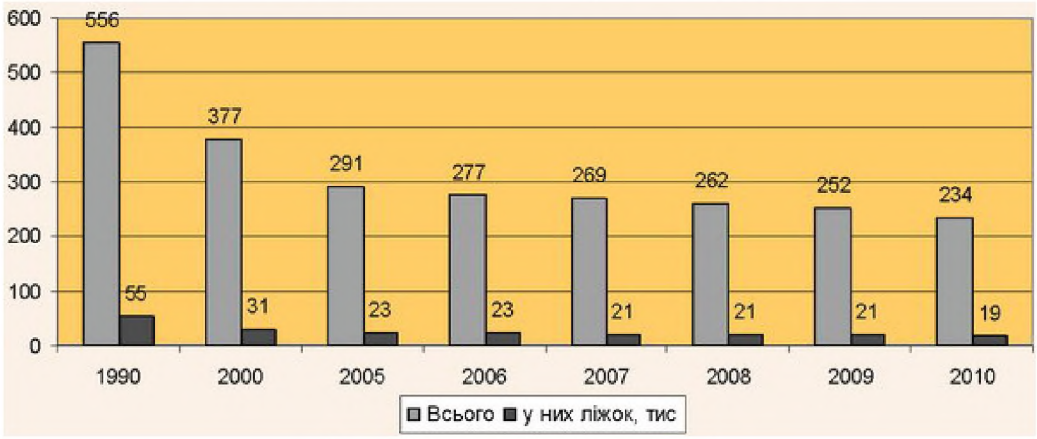

Рис. 1. Санаторії-профілакторії.

Мета і постановка проблеми. У статті маємо на меті вивчити причини зменшення кількості СП в регіоні за останні роки та кількості ліжко-місць в них, виявити причини і наслідки цього негативного процесу, запропонувати дієві заходи щодо відновлення роботи СП, вживши радикальних заходів зі збереження матеріальної бази, на основі якої запропонувати створення нових ефективних рекреаційних закладів.

Результати досліджень. При загальних темпах зростання кількості закладів рекреаційної діяльності в області за період 2000–2011 р. допущено зменшення кількості працюючих СП. На перший погляд спад здається незначним – в середньому 1,2 % в рік. Але зменшення по Україні загальної кількості оздоровниць типу СП призвело до зменшення кількості ліжко-місць в них на 11 % [1].

Аналізуючи причини зменшення кількості СП за останні роки приходимо до висновку, що причин такого зменшення є декілька. СП призначені для попереджувального лікування і визначаються зв'язком з виробництвом: СП з відривом від виробництва і без відриву від виробництва. СП з відривом від виробництва можуть розміщуватися в санаторному комплексі, а на розміщення СП без відриву від виробництва впливає транспортна доступність підприємства.

Для аналізу причин припинення функціонування в 2003 році ефективно працюючого СП «Джерело Прикарпаття» розглянемо передумови його будівництва в с. Новий Мізунь:

- високий рівень загальної захворюваності, наявність професійних захворювань працівників лісозаготівельної, деревообробної, хімічної, транспортної, лісової галузей та працівників будівництва, що призводило до збільшення кількості днів непрацездатності;
- наявність значних запасів лікувальних мінеральних вод (далі – МВ) типу «Нафтуся», МВ курортів Моршин, Єсентуки, лікувальних грязей та озокериту;
- теплий, м'який, вологий, помірно-континентальний клімат Мізунської курортної зони;
- невелика відстань від базового підприємства Вигодський лісокомбінат (8 км) та інших підприємств лісової галузі;

- наявність надійного інвестора (будівництво велось господарським способом колективом Вигодського лісокомбінату);
- багатотисячні колективи Вигодського лісокомбінату, об'єднання «Прикарпатліс» і населення регіону як споживачі санаторно-курортного продукту;
- забезпеченість кваліфікованим медичним персоналом;
- вигідне географічне розташування місця будівництва;
- багата історико-культурна спадщина регіону, приваблива для значної кількості туристів та рекреантів;
- наявність на незначній відстані загальновідомих курортів «Трускавець» і «Моршин», що дозволяло на високому професійному рівні проводити підготовку медичного персоналу.

Всі ці фактори були покладені в основу проектування, будівництва і експлуатації СП «Джерело Прикарпаття». Зокрема, СП проектувався як оздоровниця загальнотерапевтичного профілю для лікування пацієнтів із захворюваннями опорно-рухового апарату, нервової системи, шлунково-кишкового тракту, гінекологічними захворюваннями, хворобами обміну речовин, а також для реабілітації потерпілих від аварії на ЧАЕС. Потужним фактором в комплексному лікуванні хворих була лікувальна мінеральна вода (далі – МВ) «Горянка», що належить до вод слабої мінералізації, вода з підвищеним вмістом органічних речовин типу «Нафтуся». З'ясовано, що вона має здатність стимулювати секрецією печінкою жовчних кислот, знижувати літогенні властивості жовчі. За рахунок мікроелементного складу (мідь, марганець, молібден, стронцій) вода покращує всмоктування заліза в шлунково-кишковому тракті, стимулює кровотворення, має виражений сечогінний ефект, сприяє виведенню з сечею фосфору та сечовини. У хворих на цукровий діабет посилює дію інсуліну, покращує засвоєння тканинами глюкози. Наявність іонів брому у МВ «Горянка» розширює спектр показів до її застосування, а саме при захворюваннях опорно-рухового апарату та нервової системи, периферичних судин.

В своєму заключенні щодо якості МВ «Горянка», Український інститут екології людини (науковий звіт до Договору № 2/05-н від 14.02.2005р.) представив результати фізичних досліджень природної питної води «Горянка». Особливості цієї питної води полягають в тому, що ця вода із природного джерела витікає сама і практично не потребує додаткової водопідготовки, крім найпростішої фільтрації.

Вперше здійснені комплексні дослідження фізичних властивостей питної води «Горянка» дають підставу стверджувати, що за всіма фізико-хімічними та мікробіологічними властивостями питна вода «Горянка» відповідає стандарту еталону високої якості природної питної води.

Родовище води типу «Нафтуся» в селі Новий Мізунь Долинського району рекомендовано використовувати для розливу мінеральних вод під назвою «Горянка», а також в лікувально-оздоровчих цілях СП «Джерело Прикарпаття» і «Мізунь».

Дослідженнями вчених Івано-Франківського національного медичного університету підтверджено, що МВ «Горянка» при внутрішньому її застосуванні має протизапальну, спазмолітичну, знеболюючу, імуномоделюючу, сечогінну, жовчогінну, цукрознижуючу дію на організм людини.

Не менш ефективні і успішно застосовуються торф'яна грязь та озокерит при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки (поза стадією загострення), хронічних гастритах, захворюваннях печінки, жовчних шляхів і кишківника, деяких захворюваннях нирок і жовчовивідних шляхів, запальних гінекологічних хворобах, захворюваннях периферичної нервової системи та органів опорно-рухового апарату.

Значні запаси лікувальних мінеральних вод типу «Нафтуся» 63 м3/добу, лікувальних грязей 37 тис. м3 (Долинське родовище) та 320 тис. м3 (Черченське родовище) на віддалях відповідно 15 км та 90 км від місця розташування СП дозволяли при потребі проводити заходи із розширення лікувальної бази.

Село Новий Мізунь розташоване серед екологічно чистих лісів на висоті 340 м над рівнем моря. Клімат Нового Мізуня помірно континентальний, вологий, м'який. Літо тут гаряче, вологе, а осінь довга, суха і тепла. Середньорічна температура (+16°С) така ж, як на курортах Моршина і Трускавця. Найбільше опадів в кінці весни і влітку. Помітно висока вологість відзначається зранку та ввечері, в день наближається до оптимальної, тому нерідко, не дивлячись на високу температуру, повітря вранці та ввечері здається прохолодним. Найбільш спекотні місяці – липень і серпень (+22 - +24 С), весняні місяці порівняно теплі, осінь не холодна. Таким чином, кліматичні умови курорту дозволяють впродовж року використовувати природні чинники, що доповнюють загальний лікувальний комплекс.

Вимоги щодо віддаленості розташування СП «Джерело Прикарпаття» від об'єкту обслуговування витримані. Невелика віддаленість від підприємства Вигодський лісокомбінат (8 км) з чисельністю більше чотирьох тис. працюючих та інших підприємств лісової галузі (на відстані 15–30 км) з чисельністю працюючих відповідно 15–30 тис. Час на переїзд від СП до підприємств займав не більше 40 хв. Перевезення рекреантів проводилось комфортабельним автобусом.

Колектив Вигодського лісокомбінату при будівництві виступав в ролі замовника, підрядника і інвестора. Фінансування здійснювалося за кошти соціального розвитку лісокомбінату та коштів пайовиків. Будівництво велося господарським способом будівельною дільницею лісокомбінату. Багатотисячний колектив лісокомбінату як споживачі санаторно-курортного продукту в час будівництва, брати активну участь у виконанні певних обсягів будівельних робіт, особливо із благоустрою території, чим прискорювали введення його в експлуатацію.

З метою енергозабезпечення СП було побудовано біля десяти кілометрів газопроводу, більше десяти кілометрів ліній електропередач, водопровід мінеральної води, каналізаційний колектор і очисні споруди. Побудовано також систему водозабезпечення і водозахисну дамбу на річці Мізунька та 7 км автодороги Старий Мізунь – Новий Мізунь. Все це не тільки забезпечувало оздоровницю, але й підняло на якісно новий рівень соціально культурний розвиток району.

Висока кваліфікація проектантів, будівельників та наявність високоякісних будівельних матеріалів дозволили завершити роботи з особливо високою якістю, що було відзначено присудженням Премії Ради Міністрів в галузі будівництва.

Підготовку висококваліфікованих фахівців медичного персоналу здійснено в оздоровницях Моршина і Трускавця та інших курортів України. Висока кваліфікація медичного персоналу СП сприяла попередженню і лікуванню різних захворювань робітників і службовців підприємств та організацій. Надзвичайно важливо, що в умовах СП проводилось лікування на найбільш ранній стадії розвитку захворювання. Дотримуючись необхідного режиму, дієти, своєчасно одержуючи фізіобальнеологічне і медикаментозне лікування, хворі мали можливість запобігати недугам.

Важливе місце було відведено в СП кліматотерапії і бальнеотерапії. В водолікарні СП було передбачено відпуск хвойних, морських, сірководневих, бішофітних, «перлинних» ванн та циркулярних, висхідних, шотландських душів, душів Шарко, підводних душ-масажів та кабінетів лікувального масажу.

Для теплолікування в озокеритолікарні передбачалося використання озокериту і парафінів. В інгаляторії застосову-

валися різноманітні відвари і екстракти лікарських трав, різні види масел і їх суміші для лікування захворювань дихальних шляхів, бронхітів.

В СП передбачено було також застосування і спеціалізованих методів лікування. Обладнано стоматологічний кабінет з сучасною стоматапаратурою, фізіотерапевтичний кабінет із сорока найменуваннями фізіотерапевтичної апаратури. В процедурному кабінеті була можливість одержати різноманітне медикаментозне лікування, ін'єкції і необхідні маніпуляції.

В оздоровниці функціонувала клінічна лабораторія для проведення клінічних і біохімічних аналізів. Для детального обстеження, уточнення діагнозу і контролю за ефективністю лікування обладнано кабінет ультразвукової діагностики і ендоскопії, кабінет для обстеження черевної порожнини і екзофагогастродуоденоскопії, в лабораторії була можливість проведення pH-метрії.

СП «Джерело Прикарпаття» розташований в мальовничому урочищі «Дубовий Кут» біля села Новий Мізунь. Будівлі СП виконані в гуцульському стилі і прикрашені різьбою по дереву, художньою керамікою, мармуром, інкрустацією цінними породами дерева. Територія була впорядкована, навколо будівель були газони, клумби вкриті барвистими квітами. На території багато малих архітектурних форм, декоративні басейни. З вікон СП відкриваються чудові краєвиди. Все це створювало сприятливі умови для лікування і відпочинку рекреантів [4].

Чимале значення для ефективного відпочинку мають пізнавальні та інші атрактивні рекреаційні ресурси. Особливо привабливою для значної кількості туристів та рекреантів є історико-культурна спадщина регіону. Серед відомих об'єктів історико-культурної спадщини: етнографічний музей «Бойківщина», Гошівський чоловічий греко-католицький монастир на Ясній горі, геологічна пам'ятка природи «Скелі Довбуша», музей Івана Франка в с. Лолин, Карпатський трамвай, лижні траси Вишкова, обладнані місця відпочинку в лісових масивах регіону, багато цікавих торгових і виробничих об'єктів та інше.

Позитивну роль для якісної роботи СП «Джерело Прикарпаття» відіграло його розташування поблизу загальновідомих курортних центрів Моршина і Трускавця, що уможливило обмін досвідом, підвищення кваліфікації персоналу, запровадження нових лікувальних методик, участь у спільних наукових конференціях та ін.

Про ефективність лікування в СП «Джерело Прикарпаття» МВ «Горянка» можна судити за результатами досліджень, здійснених Т.Ю. Гавришем [2]. Виявлена чітка залежність безпосередніх результатів лікування від тривалості терапевтичного ефекту в післякурортному періоді.

СП «Джерело Прикарпаття» на сто місць був введений в експлуатацію в 1985 р. і працював ефективно до 2003 р. Щорічно в оздоровниці лікувалися і відпочивали в середньому 1150 рекреантів. За період 1985–2003 рр. в СП покращили своє здоров'я 20700 рекреантів. Під час роботи в оздоровниці сформувався колектив професіоналів, які здобули повагу і визнання не тільки в регіоні, а й далеко за його межами. За період функціонування в СП перебувала велика кількість інвалідів I-III груп. Тільки за 2001 р. їх було оздоровлено 265 осіб. Оздоровлення ліквідаторів аварії на ЧАЕС носило системний характер і за період роботи СП «Джерело Прикарпаття» покращили здоров'я біля 4000 чорнобильців.

Вигідне географічне розташування СП «Джерело Прикарпаття» створювало сприятливі умови для включення його до міжнародної системи туризму та рекреації.

Припинення роботи СП в 2003 р. призвело до того, що більше 14000 хворих не одержали необхідного лікування, наслідки цього важко уявити, а це – ве-

терани, інваліди, чорнобильці та працівники промислових підприємств. Значних втрат від зупинки оздоровниці, за цей період понесла, економіка регіону. А яку базу для реабілітації і лікування бійців АТО втратила держава, котра знаходиться в стані війни і скільки ще втратить якщо не виправити стан, що склався. В час, коли багато держав запрошують на лікування наших героїв, у нас не використовуються наявні можливості. Ми не ставимо питання, хто в цьому винен. Ми ставимо питання, що треба зробити щоби СП «Джерело Прикарпаття» запрацював на покращення здоров'я нації.

На території Українських Карпат виділяють вісім основних курортно-рекреаційних місцевостей (зон): Великоберезнянська, Ужгород-Мукачево-Свалявська, Берегове-Виноградівська, Сколе-Славська, Хустська, Рахівсько-Яремчанська, Косівсько-Путильська, Чернівецька, і п'ять основних курортно-рекреаційних районів: Мізунський, Верхньодністровський, Трускавецько-Моршинський, Воловецько-Міжгірський, Усть-Чорнянський. [8]. Із приведеного видно, що за вказаний період втрачено в області цілий Мізунський курортно-рекреаційний район. Порівнюючи кількість санаторно-курортних і оздоровчих підприємств у 2011 р. з 1995 р., слід відзначити значне зменшення кількості санаторіїв – профілакторіїв та закладів денного перебування майже у 2,3 та 9,1 рази відповідно [9].

Природа Українських Карпат має визначальне значення для розвитку туризму, рекреації та санаторно-курортного лікування в усі пори року. Вкрай необхідно відновити втрачені, досягнуті не так давно результати санаторно-курортного лікування (1985–2003 рр.) по Мізунському курортно-рекреаційному району, зокрема, в санаторії-профілакторії «Джерело Прикарпаття».

Висновки і рекомендації. Туризм – одна із найбільш перспективних галузей економіки Івано-Франківщини. Область має об'єктивні і вагомі передумови для її розвитку: природно-кліматичний потенціал, мальовничі ландшафти, чисте повітря, цілющі мінеральні води, привабливі туристичні маршрути, збережені національні традиції і фольклор, архітектурні пам'ятки, рекреаційні можливості. Функціонуючі рекреаційні комплекси, зокрема санаторії-профілакторії, крім оздоровлення населення, сприяли б розвитку економічних, господарських і культурних зв'язків карпатського краю з іншими регіонами і великими містами. Вони сприяли б надходженню інвестицій, розширенню можливостей працевлаштування значної кількості місцевих жителів. Все це створювало б сприятливі умови для культурно-освітнього розвитку та оздоровлення як рекреантів, так і місцевого населення. Значного покращення зазнала б соціально-економічна інфраструктура території, підвищився б добробут і рівень життя гірських жителів.

Умови, які склалися в останній час в країні в зв'язку із анексією Криму, повинні змінити ставлення до раціонального використання рекреаційного потенціалу Карпатського регіону в організації відпочинку і лікування населення. Вимагає більш раціонального використання матеріальна база рекреації. Заслуговують на увагу можливості регіону з надання послуг іноземним рекреантам, що в ринкових умовах господарювання економічно вигідно. З метою відновлення роботи оздоровчого комплексу СП «Джерело Прикарпаття» необхідно:

1. Органам місцевої влади:

• виявити власників санаторно-профілакторного майна, з'ясувати зобов'язання, які вони взяли на себе при приватизації, і проаналізувати, як дотримуються ними взяті зобов'язання;

• перевірити стан збереження майна і при потребі можливості його відновлення;

• вжити заходів по забезпеченню охорони об'єкта власниками майна від

знищення;

• при виявлені неефективного використання майна оздоровницями сприяти заміні на ефективного власника;

• розглянути можливості виділення земельних ділянок на конкурсній основі в межах курортної зони для створення об'єднання власників з метою організації санаторно-курортного лікування.

2. Власникам майнового комплексу «Джерело Прикарпаття»:

• відкрити доступ для роботи експертів щодо підбору пайовиків для створення санаторія з колективною формою власності;

• відновлення роботи бажано розпочати з роботи окремих ділянок і вузлів з доведенням їх до одержання сертифіката якості на відповідне лікування з подальшою сертифікацією санаторія в цілому, оскільки СП, які використовують МВ «Горянка» типу МВ «Нафтуся», є важливою ланкою в системі етапної реабілітації хворих з захворюваннями органів травлення, обміну речовин, сечовидільної системи.

3. Органам місцевого самоврядування разом з власниками майнових комплексів СП «Джерело Прикарпаття» і СП «Мізунь» та територіальною громадою розглянути можливість відкриття в будівлі санаторію-профілакторію «Джерело Прикарпаття» лікарні для відновного лікування багатопрофільного закладу санаторно-курортного лікування або дитячого оздоровчого табору санаторного типу (Прикарпатський Артек).

Література

1. Ведмідь Н.І. Теорія і практика управління економічним розвитком / Н.І. Ведмідь : Мат. міжнар. н.-п. конф. – Київ, 2012. – Т. 1. – С. 198.

2. Гавриш Т.Ю. Обгрунтування застосування слабомінералізованої хлоридно-гідрокарбонатної натрієвої з наявністю органічних речовин мінеральної води в комплексному лікуванні хворих хронічними гастродуоденитами в умовах санаторія-профілакторія : Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата медичних наук / Т.Ю. Гавриш. – Львівський медичний інститут. – Львів. – 1991. – 171 с.

3. Калуцький І.Ф. Покращення рекреаційно-туристичної атрактивності лісів Прикарпаття / І.Ф. Калуцький // Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2013. – Вип. 1 (3). – С. 84–93.

4. Мегалина Ю.Ю. Розвиток санаторно-курортної справи в Україні / Ю.Ю. Мигалина // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. 2011. – Ч. ІІІ. – С. 43.

5. Павлюк С.М. Використання мінеральних вод для лікувальної рекреації : сучасний стан та перспективи (на прикладі Івано-Франківської області) / С.М. Павлюк / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://geopolitika.crimea.edu/arhiv/2014/tom10-v-2/0128pavlyuk.pdf.

Kalutsky I.F., Havrysh T.Yu. HEALTH-IMPROVING AND SOCIAL PROBLEMS OF THE USAGE OF RECREATIONAL RESOURCES OF MIZUN HEALTH RESORT AND RECREATIONAL REGION. *The article deals with the analysis of the premises of creation and results of functioning of health and recreation resorts, reasons and consequences of decreasing amount of health and recreation resorts and reducing of the number of places in them. In the second half of the previous century big industrial enterprises created health and recreation resorts in order to reduce the time loss caused by the diseases of the workers. Most of them were successful in their work. But the shift from industrial enterprises to the commercial terms created the conditions for the decreasing amount of health and recreation resorts, health-improving facilities. As material resources of such facilities is not lost completely, a number of measures on reestablishment of the work of health-improving facilities of new type has been offered in the article on the example of health and recreation resort "Dzherelo Prykarpattia". Reestablishment of health and recreation resorts means not only improving the labor potential of the population, but also budget replenishment.*

Keywords: *tourism, health and recre-*

ation resorts, mineral water, therapeutic muds, ozokerite, preventive measures, recreation, investment.

Калуцкий И.Ф., Гаврыш Т.Ю. ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕКРЕАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ МИЗУНСКОГО КУРОРТНО-РЕКРЕАЦИОННОГО РАЙОНА.

В статье анализируются предпосылки создания и результаты функционирования санаториев-профилакториев, причины и последствия сокращения в последние годы количества санаториев-профилакториев и уменьшение в них койко-мест. Во второй половине прошлого столетия крупные промышленные предприятия с целью снижения потер рабочего времени из-за заболевания работников создавали санатории-профилактории. В своей работе большинство из них достигли неплохих результатов. Но переход промышленных предприятий к рыночным отношениям создал условия (конкурентная среда) к уменьшению количества санаторно-профилакторных, оздоровительных учреждений. Учитывая то, что материальная база таких предприятий потеряна еще не полностью, то на примере санатория-профилактория «Джерело Прикарпаття» предлагается ряд мероприятий по возобновлению работы оздоровительных предприятий нового типа. Повышение роли таких оздоровительных предприятий способствует восстановлению трудового потенциала населения страны и организации конкурентоспособной на международном рынке сферы услуг.

Ключевые слова: *туризм, санаторий-профилакторий, минеральная вода, лечебные грязи, озокерит, профессиональные болезни, рекреация, инвестиции.*

УДК 069:379.85(477.86)

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МУЗЕЇВ ПРИКАРПАТТЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ

П.П. Вичівський
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті проаналізовані особливості використання музеїв Івано-Франківської області в туристичній галузі регіону. Вказано на те, що всі музеї є складовою частиною історико-культурної спадщини України і базовим елементом формування громадянського суспільства.

Вказано, що на території краю є 16 музеїв які перебувають у комунальній власності та близько ста які діють на громадських засадах.

Підкреслено, що музеї Прикарпаття можуть стати засобом національно-патріотичного виховання молоді, адаптації туристичного ринку до кризових умов, а також сприяти в розвитку нової політику музею, котра б полягала у відкритості та широкому доступу суспільства до пам'яток своєї історії, культури, природи.

Автором зазначено, що в сучасних умовах туризм може стати не додатковим, а основним видом діяльності музею.

Ключові слова: *музеологія, історичний музей, історико-культурна спадщина, культурно-пізнавальний туризм, музейний туризм.*

Постановка проблеми. Музеї – це скарбниці нашої культури, історії, думки і праці, це місце пізнання колишнього і навколишнього світу. Кожного дня вони гостинно відчиняюся перед десятками тисяч громадян України та іноземних туристів, які прагнуть ознайомитися з культурними надбаннями й мистецькими шедеврами. У музеях України зібрано і збережено все, що є гордістю нашого народу. І це закономірно, адже не вартий майбутнього той народ, який не знає і не цінує свого минулого [3].

Музейна справа є одним з головних чинників національно-культурного відродження українського народу. В численних вітчизняних музеях, а також музеях Прикарпаття активно здійснюється краєзнавча робота, формуються колекції унікальних предметів матеріальної та духовної культури. Основними напрямами музейної справи, на сьогоднішній день, є науково-дослідна, культурно-освітня діяльність, комплектування музейних зібрань, фондова, експозиційна, видавнича, реставраційна, пам'яткоохоронна роботи. Згідно з сучасною парадигмою світової музеології, музей – це фундаментальний інструмент самоусвідомлення культури у процесі творення нею власної концепції розвитку та вираження і самоідентифікації певної культури (етнокультурної спільноти) щодо інших культур [3].

У розвинених країнах світу (і в Україні) на початку XXI ст. дедалі наполегливіше звучать вимоги до музею не просто реєструвати і зберігати минуле, а використовувати його, щоб впливати на сьогоднішній і завтрашній день, а також широко залучати туристів, що в свою чергу сприятиме розвитку економіки відповідного регіону. І це не дивно, оскільки наші музеї мають широкі можливості привернути увагу туристів до визначних археологічних, етнографічних, мистецьких, літературних та інших пам'яток, що містяться на Прикарпатті. Не менш важливим є і те, що культурно-пізнавальний туризм і музейний туризм завжди були важливими сегментами подорожей на Прикарпаття, і вагомою складовою наповнення місцевих бюджетів. Основним мотивом даних видів туризму є ознайомлення з історико-культурними цінностя-

ми Івано-Франківщини. Проте більшість сучасних туристів, на жаль, з ним майже не знайомі. Причиною цього є нецільове використання ряду визначних пам'яток та недостатнє їх фінансування. А тому, нагальною на сьогоднішній день, є потреба грунтовного вивчення, з'ясування перспектив використання музейних об'єктів в туристичній сфері нашого регіону.

В останні роки дослідженню проблеми використання музеїв у туристичній сфері присвячені роботи В. Квартальньова, І. Смаль, Г. Мокрицького, М. Кострицця, Г. Махоріна, О. Андрієць, В. Корнієнка, С. Шман та ін. Проте, на нашу думку, висвітлення питання щодо перспектив використання музеїв Прикарпаття в туристичній галузі регіону залишається актуальним питанням сьогодення.

Мета статті – проаналізувати перспективи використання музеїв Прикарпаття в туристичній галузі регіону.

Результати дослідження. Історико-культурна спадщина Прикарпаття належить до найцінніших надбань нашого народу. Вона виступає у ролі одного з базових елементів формування патріотичного, громадянського суспільства, а тому її охорона та збереження набувають загальнодержавного значення і є одним з важливих напрямків внутрішньої політики в туристичній галузі.

Перед організаторами культурно-пізнавального туризму, музейного туризму та ряду інших видів туризму які використовують музеї як один з елементів зацікавлення туристів, стоїть ряд специфічних завдань: визначення туристської спеціалізації музею і формування постійного туристського потоку в музеї, складання туристської програми і маршруту, формування комплексного пакету рекламної продукції, пошук нових джерел фінансування.

Використання музеїв у туристичній галузі Івано-Франківщини має досить хороші перспективи, адже на території краю їх міститься досить багато (16 музеїв перебувають у комунальній власності та близько ста діють на громадських засадах). Привабливими для відвідувачів є і численні приватні колекції творів народних майстрів, якими особливо славиться Гуцульщина, на збереженні в них майже 270 тис. експонатів. Упродовж 2008 року їх відвідали 270 тис. осіб. Для огляду було відкрито 174 виставки, проведено більше 6,7 тис. екскурсій. В наукових збірниках та періодичних виданнях вміщено понад 130 публікації [5].

Однією з багатьох візитних карток Прикарпаття є міська ратуша в Івано-Франківську, в якій працює краєзнавчий музей (відкритий 1 травня 1940 р.). В роки II Світової війни більша частина музейних колекцій були евакуйовані на схід, проте назад так і не повернулися. Протягом 1941–1944 рр. та частина музейних збірок, яка залишилася на цій території, була розграбована. В свою чергу, на сьогоднішній день, музей є визначним науково-культурним та освітнім закладом Прикарпаття. В його стінах працюють експозиційні відділи: історії; археології; природи; народного мистецтва. Зокрема, відділ природи знайомить численних туристів з біотичним різноманіття Прикарпаття. Окрасою відділу історії є безцінна колекція археологічних пам'яток доби Київської Русі і Галицько-Волинської держави. В експозиції краєзнавчого музею представлена широко колекція зброї та стародруків. Натомість, у відділі народного мистецтва представлені речі народного побуту, одягу, вироби декоративно-ужиткового мистецтва. Сьогодні фонди музею налічують понад 120 тисяч одиниць.

Щороку Івано-Франківський краєзнавчий музей відвідує близько 140 тис. осіб, проводиться понад дві тисячі екскурсій, організовується близько 40 виставок. В структурі Івано-Франківського краєзнавчого музею на правах відділів також працюють: музей М. Грушевського в с. Криворівня Верховинського району (створений у 2002 р.); літературно-мемо-

ріальний музей Івана Франка (створений 1953 р.) в с. Криворівня Верховинського району; літературно-меморіальний музей Леся Мартовича в його рідному селі Торговиці Городенківського району (відкритий у 1971 р.); хата-гражда П. Харук в с. Криворівня (заснована в 1978 р.); історико-краєзнавчий музей О. Довбуша в смт. Печеніжин Коломийського району (створений в 2004 р.); літературний музей Прикарпаття в Івано-Франківську (заснований в 1986 р.), який демонструє розвиток письменництва в нашому краї з XV ст. до сучасних днів; історико-краєзнавчий музей в смт. Солотвин Богородчанського району (створений у 2001 р.) на базі громадського історико-краєзнавчого музею ім. О. Федака; історико-краєзнавчий музей «Гуцульщина» в смт. Верховина [5].

Не менш цікавим для туристів є Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського. Ідея відкриття музею в Коломиї виникла ще у середовищі патріотичної інтелігенції наприкінці XIX ст. і була підтримана Іваном Франком. Проте реалізація цього проекту розпочалася лише через багато років. 13 листопада 1926 р. на зборах управи Товариства «Народний Дім» було розглянуто і затверджено план створення музею, розроблений В. Кобринським, його статут та повну назву — «Український народний музей ім. Йосафата Кобринського» (31 грудня 1934 р. відбулося його урочисте відкриття). З плином часу музей перетворився на визначну скарбницю народного мистецтва Гуцульщини та Покуття, і став всесвітньовідомим осередком його популяризації.

Особливий інтерес серед туристів, цього музею, викликає велика збірка виробів художньої різьби по дереву, спостерігаючи яку можна простежити еволюцію розвитку цієї техніки на Гуцульщині протягом трьох століть. Багатою за формою та орнаментикою є збірка архітектурних деталей, меблів, музичних інструментів, предметів побуту, сільськогосподарських знарядь. Найчастіше орнамент таких архітектурних деталей складався з християнської символіки [13].

В музеї зібрана, також, повна колекція сволоків (головна балка, під стелею у дерев'яній споруді, в традиційній старовинній українській хаті, яка розміщувалася по поздовжній осі (поперечні сволоки в Карпатах називають образниками)), серед яких вирізняється сволок з села Білоберізки, Верховинського району, Івано-Франківської області, що виконаний Данилом Еколюком в 1836 р. Його геометрична орнаментика, архітектурні, культові та анімалістичні мотиви (птахи, дерево життя, русалки-берегині) були своєрідними оберегами, охоронцями не тільки житла людини, а і життя її родини. Цікавою для туристів є і колекція старовинних меблів зібрана з різних районів Гуцульщини. В колекції музею представлено багато скринь з сіл Коломийського та Косівського районів, серед яких багато саркофагоподібних скринь та столів-скринь. На їх передніх дошках, як правило, зображалися складні орнаменти у вигляді багатопелюсткових розет, квадратів, хрестів, ромбів. Боки та ніжки прикрашені численними лініями, які пересікаючись між собою, утворюють невеликі ромби та трикутники.

Велика колекція художньої кераміки, яка міститься в даному музеї, нараховує понад чотири тисячі експонатів – це вироби кінця XVIII – поч. XXI ст., з найбільш відомих осередків гончарства – села Пістинь, селища Кути, Коломиї а також Косова. Художня кераміка Коломийщини представлена в музею найбільш повно. Для неї притаманні стилізовані рослинні та геометричні мотиви: галузки, листочки, крапки, кривульки, колові та спіральні лінії, які розписані темно-коричневими та зеленими фарбами на тонованому ясному тлі. Композиція більшості даних творів досить проста, і складається з незначної кількості мотивів, хаотично розміщених на площині.

В музеї представлена також велика

колекція художніх тканин. Вона дає можливість відвідувачам побачити характерні стильові особливості, структуру декору, колорит, форми та загальну еволюцію всіх видів тканин. Місцеві риси орнаменту даних виробів чітко виражені, вони дають змогу з точністю визначити територіальну приналежність кожного конкретного виробу. В свою чергу, колекція народних художніх тканин цього музею ділиться на дві групи. Першу групу представляють тканини для виготовлення одягу, а другу - тканини призначені для облаштування та прикрашення житла. Обидві групи характеризуються розмаїттям видів технік виконання, сировини, широтою практичного застосування [13].

Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського містить також велику колекцію вишивок, а також творів з металу та шкіри.

Знаним серед туристів, не тільки з України, а й усього світу є Коломийський музей «Писанка». На сьогоднішній день, це єдина у світі культурна установа, збудована (у вересні 2000 р.) спеціально для збереження, колекціонування і експонування виробів писанкового розпису – писанок. Архітектурна споруда збудована у формі найбільшого у світі писанкового яйця стала візитівкою Коломиї і привертає до себе увагу туристів з цілого світу. Музей володіє колекцією яка нараховує понад 6000 писанок, представлених з переважної більшості регіонів України (Івано-Франківської, Тернопільської, Львівської, Вінницької, Кіровоградської, Черкаської, Одеської), а також з Білорусі, Польщі, США, Канади, Чехії, Франції, Швеції, Пакистану, Шрі-Ланки та Індії [10].

Протягом багатьох десятиліть невідомим залишався метод зберігання і реставрації писанки, який створили коломийські музейники. Завдяки цьому, сьогодні усі туристи мають змогу побачити філігранність гуцульських писанок.

Перспективним з точки зору використання в туризмі є Долинський музей «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів, в якому зберігаються етнографічні колекції, які знайомлять відвідувачів із бойківською культурою.

Краєзнавчий музей «Бойківщина» – це один з наймолодших музеїв на території Івано-Франківської області, заснований 5 вересня 2003 р. Експозиція музею складається з 6 основних відділів: кімната «Родини Антоновичів», в якій представлені світлини з життя відомих меценатів, а також особисті речі, колекція сувенірів і сірникових коробок з різних частин світу; зал «Природа» - в якому відображено неймовірну красу флори і фауни Карпат. В музеї міститься також кімнати-відділи: «Історії»; «Побуту та етнографії»; «Бойківська хата», а також відділ «Сакральних пам'яток».

Експозиція «Бойківська хата» - це відтворене в повну величину житло бойків зі справжніми предметами побуту, меблями, одягом. Бойківська хата – це виготовлена з дерева подовгувата хата, під дахом якої поєднувалося житлове приміщення з господарським, вона користується великою популярністю серед туристів.

У кімнаті-відділі сакральних пам'яток представлені церковні речі середній вік яких нараховує більше 200 років, натомість в залі «Побуту та етнографії» розміщені світлини бойків у національних строях: вишиті сорочки, запаски, камізельки, крайки, спідниці та хустки – у жінок; сорочки, полотняні штани та крайки – у чоловіків [4].

Ще одним популярним серед туристів є Косівський музей народного мистецтва та побуту Гуцульщини, який був відкритий в 1969 р. В основу музею покладена збірка творів народного мистецтва одного з найбільш відомих українських художників та мистецтвознавців Є.Я. Сагайдачного (1886–1961).

Експозиція музею дає змогу численним туристам познайомитися з народним декоративно-ужитковим мистецтвом

XIX–XX ст. (черпаки, кептарі та кожухи, коновки, тайстри, пояси-череси, свічники, пасківники, глечики та миски), які характеризуються вишуканими формами та оригінальним декоруванням.

В музеї досить широко представлені твори гончарів II половини XIX ст. Петра Баранюка, Олекси Бахматюка, Петра Кошака. Традиційна старовинна косівська кераміка середини XX ст. представлена виробами Павлини Цвілик, Юрія та Розалії Ілюків, подружжя Ганни та Михайла Розщиб'юків, Василя та Олександри Швецiв, Надії Вербівської, М. Рйопки, Є. Зарицької, Валентини Джуранюк, Василя Стрипка.

Цікавою для туристів є колекція гуцульських різьбярських виробів Юрія Шкрібляка та його синів Василя й Миколи з села Яворова (Косівський район). Досить широко представлена творчість знаних майстрів різьби по дереву, заслужених майстрів народної творчості, членів Національної Спілки художників України Василя Кабина, Володимира Гуза, Олександра Хованця, Івана Грималюка, Юрія Копанюка, Івана Кочержука та багатьох інших. В музеї міститься велика колекція народного текстилю та художні вироби зі шкіри й металу [8].

Цікавим для туристів є приватний музей старожитностей Романа Кумлика який розташований у м. Верховині. Музей Романа Кумлика - це ціла скарбниця неповторних предметів гуцульського побуту. Тут можна побачити як повсякденний, так і святковий, в тому числі і весільний одяг гуцулів, характерні гуцульські розписані тарілки, дерев'яні замки, бартки (гуцульські сокирки), старовинні монети, цілу колекцію незвичайних народних музичних інструментів. Але безцінною родзинкою музею є сам його господар, справжній гуцул - Роман Кумлик. Впродовж всієї екскурсії Роман віртуозно заграє на дудках, трембіті, скрипці, цимбалах та інших експонатах свого музею. Надовго запам'ятаються туристам дотепні жарти та анекдоти доповнені гуцульською говіркою, які невпинно розповідає Р. Кумлик.

Відвідавши цей музеї туристи дізнаються про цікаві моменти з життя і побуту гуцулів, про особливості сімейного життя, про численні весільні обряди, про лісовий промисел та сплав дараб, про особливості характеру гуцулів та їх ставлення до навколишнього світу і всього життя [14].

Музей визвольних змагань Прикарпатського краю відкрито 14 жовтня 1997 р. Експозиція розкриває історію визвольної боротьби мешканців Прикарпатського краю та державотворчі процеси на території Галичини від XII ст. до подій, що відбувалися в XX ст.

Основою музейної колекції стали автентичні листівки, брошури, журнали ОУН та УПА, а також предмети та документи, які були знайдені під час археологічних розкопок в Дем'яновому Лазі. У фондах музею є також багато безцінних документів, які висвітлюють військово-політичну діяльність Легіону січових стрільців, УНР, ЗУНР.

Філією цього музею є Музей визвольної боротьби у Косові, що був відкритий 23 травня 2004 р. Його експозиція розповідає про участь жителів Косівщини в збройних формуваннях УПА та підпіллі ОУН. Музеєві визвольних змагань Прикарпаття також підпорядкований меморіальний комплекс «Дем'янів Лаз», збудований на місці розстрілу жертв сталінського терору поблизу Івано-Франківська [11].

Надзвичайно цікавим для відвідувачів і перспективним для туристичної галузі регіону є історико-меморіальний музей Степана Бандери, який знаходиться на Калущині в с. Старий Угринів, і присвячений особистості чиїм іменем називався національно-визвольний рух 1940–1950-х рр. за побудову та утвердження незалежної української держави.

Перший експозиційний зал цього музею, показує туристам, процес формування національно-патріотичної сві-

домості галичан, державотворчі процеси початку XX століття, в яких активну участь приймав Андрій Бандера, а також середовище, в якому виріс Степан Бандера. Тут представлені пам'ятки, які ілюструють період навчання Степана Бандери в Стрийській гімназії, його участь у «Пласті» та підпільній гімназійній організації. Також тут відображено його громадсько-політичну діяльність в рідному селі: відновлення діяльності театрального гуртка, створення кооперативу, праця в читальні «Просвіти», заснування осередку товариства «Луг» і, звичайно, організація націоналістичного підпілля на теренах Калущини.

У другому залі представлено історію виникнення та діяльність підпільних націоналістичних організацій УВО та ОУН, їх боротьбу проти польської та радянської влади, відображено процес становлення Степана Бандери як Провідника ОУН, а також організовані ним пропагандистські та інші акції. Центральна частина експозиції присвячена відомому політичному процесові проти 12 членів ОУН, який відбувався у Варшаві (так званий Варшавський процес). Матеріали музею висвітлюють також міжнародні події, які передували Другій світовій війні, та нову хвилю українського національного піднесення, апогеєм якої стало проголошення у Львові Акту відновлення Української Держави та формування Українського Державного правління, а також трагічну долю молодої держави та її керманичів [7].

Особисте життя Степана Бандери висвітлюється в третьому залі. Тут містяться унікальні світлини із сімейного архіву Бандер: прогулянки Степана Бандери із дітьми, дружиною та друзями до лісу, поїздки в гори та на море, катання на лижах.

Експозиція четвертого залу завершує розповідь про життєвий шлях великого Борця за волю України. Тут містяться матеріали, які відображають час перебування Степана Бандери в еміграції, створення та діяльність Закордонних Частин ОУН, розміщено ряд особистих речей: друкарська машинка; посвідчення та документи.

Героїчна боротьба Української Повстанської Армії на теренах Калуської округи, процес формування та діяльність повстанських відділів на Калущині, а також діяльність членів націоналістичного підпілля на даному терені висвітлена в окремій частині експозиції четвертого залу. Особливою популярністю серед відвідувачів користується композиція «Повстанець в лісі».

В даному музеї містяться матеріали, що розкривають і ще одну трагічну сторінку нашої історії: масові депортації населення Західної України у віддалені райони Радянського Союзу. Мовчазними свідками цих жахливих подій є не тільки світлини, а й цікаві речові матеріали, такі як листи, саморобні листівки, вишивані хусточки, які дарували близьким на спомин, та багато інших речей.

Популярною серед туристів є і криївка, відтворена на зразок тих, які використовувалися підпільниками в часи української визвольної боротьби. Окрім цього на території комплексу можна побачити гранітну плиту на місці, де знаходились два перші пам'ятники Степану Бандері [7].

На Снятинщині чудові умови для широкого залучення туристів має Русівський літературно-меморіальний музей Василя Стефаника, музейна експозиція якого присвячена життю і творчості визначного класика української літератури, новеліста Василя Стефаника. В цьому селі народився і довший час проживав Василь Стефаник, де він і похований на сільському цвинтарі.

Музей розташований в меморіальному будинку письменника. Серед експонатів музею є багато рукописів, прижиттєвих видань письменника, важливих біографічних та історичних документів [15].

І на завершення слід згадати про Національний заповідник «Давній Галич», який являє собою цілий комплекс

пам'яток історії та культури стародавнього Галича та Галицько-Волинської держави XII–XIII ст., більшість яких розташовані в межах сучасного села Крилос та міста Галич, Галицький район Івано-Франківської області. Площа заповідника – майже 80 км2.

В складі заповідника міститься низка пам'яток загальнодержавного та світового значення, фундаменти 14 літописних церков XII–XIII ст., понад 200 пам'яток археології, 18 природоохоронних об'єктів, органічно пов'язаних з пам'ятками історії та архітектури. Найвизначнішими пам'ятками що входять до складу Національного заповідника «Давній Галич» є:

- Церква Різдва Христового (XIV–XVI ст.);
- Галицький (Старостинський) замок (XIV–XVII ст., руїни);
- Залишки княжого Галича (XI–XIII ст.);
- Фундаменти Успенського собору (XII ст.) з місцем поховання князя Ярослава Осмомисла та каплицею Св. Василія (XV ст.);
- Фундаменти Іллінської церкви (XII ст.);
- Легендарна Княжа криниця (XII ст.);
- Церква Успіння Пресвятої Богородиці (XVI ст.);
- Церква Святого Пантелеймона (перлина галицької архітектури школи XII ст.);
- Костел та монастирський комплекс Кармелітів (XVII ст.).

До складу заповідника також належать три музеї: Музей історії давнього Галича (с. Крилос); Музей-скансен народної архітектури і побуту Прикарпаття (с. Крилос); Музей караїмської історії Прикарпаття (Галич) [12].

В той же час, наявність великої кількості музеїв на території нашого краю, ще не є запорукою широкого їх використання у туризмі, адже не менш важливий фактор використання музеїв у туристичній сфері пов'язаний із процесами, щодо створення сучасного музейно-туристського продукту, в основі якого повинна бути інтерпретація історико-культурної спадщини певної території та напрацювання специфічних музейно-туристських креативних рішень. Наступним завданням є грамотне, науково обґрунтоване створення туристичної програми й туристичного маршруту. Сам музей і його цікаві місця ніколи не приваблять до себе такої уваги, як цікавий туристичний маршрут із широким колом різноманітних об'єктів.

Ще одним важливим завданням є поєднання в межах музею цілого комплексу функцій з організації туризму (передовсім екскурсійної діяльності й розміщення). Надання туристові нічлігу в конкретному місці збільшує прибутковість обслуговування. Це своєрідний фундаментальний туристичний закон і він може бути застосований і в організації музейного туризму. Тут слід зазначити, що екскурсійною роботою займаються практично усі музеї Івано-Франківської області [2].

Звичайно, легше це здійснити музеям-заповідникам, на територіях яких можливе будівництво готелів чи пристосування для цієї мети прибудов. Проте й на території звичайного музею можлива реалізація такої ідеї. У будь-якому випадку важливо не віддавати повністю організацію нічлігу, харчування й відпочинку туристів іншій туристичній фірмі (тоді музею залишаються лише прибутки від продажу вхідних квитків), а музею самому організувати обслуговування цього невеликого туристичного потоку.

Насамкінець потрібно відмітити ще одне важливе завдання – створення рекламної інформації та її поширення. Загальна реклама, навіть якщо вона буде яскравою і професійно виконаною, не принесе успіху.

В той же час, більшості музеям Івано-Франківської області, на наше переконання, необхідно розширити процес

інтеграції своїх установ і підрозділів у дозвіллєву сферу, який повинен проявлятися у таких формах:

• створення в музейних закладах функціональних приміщень для проведення дозвіллєвих заходів (клубні кімнати, концертні зали, атракціони, оглядові майданчики, гральні куточки);

• поширення «індустрії дозвілля» в музеї (відкриття кав'ярень, магазинів, сувенірних яток, оренда музейних приміщень для проведення рекреаційних та розважальних заходів);

• використання в музейній діяльності дозвіллєвих форм роботи (гуртки, літературні студії, хобі-групи, свята, музичні, театральні, тематичні вечори, конкурси, фестивалі, творчі лабораторії) [2].

Не менш важливим завданням наших музеїв є залучення сучасних методик активізації участі населення в культурно-дозвіллєвих заходах які ними проводяться. Більшість цих методик полягають в:

• організації днів культури, мистецьких фестивалів, міських свят;

• організації виставок живопису, історії, архітектури;

• створенні «мистецтвотек»;

• систематичні трансляції мистецьких радіо- і телепередач;

• удосконалення маркетингової діяльності музеїв;

• активізації участі молоді через освітні, культурно-мистецькі, дозвіллєві проекти;

• реалізації освітніх та культурних програм;

• створення умов для доступу до музейних цінностей інвалідів, надання системи пільг для волонтерів [2].

Отже, перспективи використання музеїв Прикарпаття в туристичній індустрії пов'язане зі загальною ресурсною базою для розвитку цих двох видів діяльності, і ґрунтується на новітніх тенденціях формування попиту на туристичний продукт. Однією з яких є поступовий перехід від дослідження й збереження численних пам'яток історії, культури, природи до дослідження й збереження людської спадщини в її цілісності й залучення якомога широкого кола туристів до ознайомлення з ними.

Зважаючи на досить складну ситуацію в якій опинилася наша країна, вважаємо, що розвиток туризму із залученням великої музейної спадщини Прикарпаття, може стати засобом національно-патріотичного виховання молоді, адаптації туристичного ринку до кризових умов, а також сприяти в розвитку нової політику музею, котра б полягала у відкритості та широкому доступу суспільства до пам'яток своєї історії, культури, природи. Таким чином, туризм може стати не додатковим, а структуроутворюючим видом діяльності музею. Можна стверджувати, що можливість формувати й реалізувати спеціалізовану туристичну програму є у кожного музею Івано-Франівської області.

Література

1. Буравченков А. Культура і туризм: взаємодія і збагачення / А. Буравченков. – К., 1999. – 278 с.

2. Петрова І. Дозвілля в зарубіжних країнах / І. Петрова. – К., 2005. – 408 с.

3. Рутинський М. Музеєзнавство : Навч. посіб. / М. Рутинський, О. Стецюк. – К., 2008. – 428 с.

4. Долинський музей «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://museum.dolyna.info/wp-content/uploads/2010/11/Ukrainian-Travel-Brochure.pdf.

5. Івано-Франківський краєзнавчий музей. Коротка інформаційна довідка : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ifkm.if.ua/page69.html.

6. Івано-Франківський обласний художній музей : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mandry.if.ua/59-vano-frankvskiy-oblasniy-hudozhny-muzey.html.

7. Історико-меморіальний музей Степана Бандери : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://museum-bandera.if.ua/main.php?m0prm=2.

8. Косівський музей народного мистецтва та побуту Гуцульщини : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hutsul.museum/museum/structure/kosiv/.

9. Кузьмук О. Роль музеїв у культурно-

му та соціально-економічному розвитку країни: зарубіжний досвід. Аналітична записка : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/270/.

10. Музей «Писанка» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hutsul.museum/pysanka/museum/history/.

11. Музей визвольних змагань Прикарпатського краю : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.museum.if.ua/museums/r2/20.html.

12. Національний заповідник «Давній Галич» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://davniyhalych.com.ua/component/k2/item/144-davnii-galich.

13. Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hutsul.museum/ museum/ua/author/462.

14. Приватний музей старожитностей Романа Кумлика в Верховині : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tourclub.com.ua/uk/info/local-lore/carpathians/carpathian_museums/museum-kumlyk.

15. Русівський літературно-меморіальний музей Василя Стефаника : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.castles.com.ua/rusiv.html.

Vychivskyy P.P. PROSPECTS OF THE USING OF THE PRECARPATHIAN MUSEUMS IN THE TOURISM INDUSTRY OF THE REGION. *The features of the using of the museums in Ivano-Frankivsk region in the tourism industry are analyzed in the article. It is indicated that all the museums are a part of the historical and cultural heritage of Ukraine and a basic element of formation of civil society.*

It is pointed out that in the region there are 16 museums of communal ownership and about a hundred operating on a voluntary basis.

It is emphasized that the Precarpathian museums can be the means of the national-patriotic education of the youth, tourism market adaptation to crisis conditions and to facilitate the development of a new museum policy, which means a broad public access to the attractions of the history, culture and nature.

It's indicated that perspectives of the using of the Carpathian museums in the tourism industry are related to the common resource base for the development of these activities, and are based on the modern trends of the creating of the demand for the tourism product. One of which is the gradual transition from the study and preservation of individual monuments of culture and nature to the study and preservation of heritage in its entirety and attract a wide range of tourists to get acquainted with them.

The author determined that nowadays tourism can become not an optional, but structuring kind of museum activity.

Keywords: *museology, museum of history, heritage of history and culture, cultural-cognitive tourism, museum tourism.*

Вычивский П.П. ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЗЕЕВ ПРИКАРПАТЬЯ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ РЕГИОНА. *В статье проанализированы особенности использования музеев Ивано-Франковской области в туристической отрасли региона. Указано на то, что все музеи является составной частью историко-культурного наследия Украины и базовым элементом формирования гражданского общества.*

Указано, что на территории края есть 16 музеев находящихся в коммунальной собственности и около ста действующих на общественных началах.

Подчеркнуто, что музеи Прикарпатья могут стать средством национально-патриотического воспитания молодежи, адаптации туристического рынка в кризисных условиях, а также содействие в развитии новой политике музея, которая бы состояла в открытости и широкому доступу общества к памятникам истории, культуры, природы.

Автором отмечено, что в современных условиях туризм может стать не дополнительным, а структурообразующим видом деятельности музея.

Ключевые слова: *музеология, музеи, историко-культурное наследие, культурно-познавательный туризм, музейный туризм.*

УДК 338.486

ТРАНСКОРДОННИЙ ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Ж.І. Бучко, Я.І. Меленко
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено тенденції міжкультурної взаємодії транскордонного співробітництва України та Польщі в галузі туризму. Визначено процеси міжкультурної комунікації через аналіз програм транскордонних проектів та результатів їх реалізації в аспекті українсько-польської туристичної співпраці. На прикладі транскордонних проектів, що реалізовувалися протягом останніх 20-ти років, виявлено їх вплив на сталий розвиток туризму в Чернівецькій області. Визначено ряд культурних подій та заходів, що сприяють міжкультурній комунікації в галузі польсько-українського туризму.

Ключові слова: *транскордонна співпраця, транскордонний туризм, транскордонний проект, єврорегіони, міжкультурна комунікація.*

Постановка проблеми. Міжнародний туризм є одним із важливих напрямків, який приносить значні надходження у бюджети країн. Польща є стратегічним партнером України не тільки на регіональному рівні, але і на рівні інтеграційних процесів з Європейським Союзом. Взаємодія Польщі і України в галузі туризму постійно зростає, тому загальний аналіз тенденцій на ринку туристичних послуг у рамках транскордонного співробітництва вимагає системного і детального аналізу.

Метою публікації є аналіз тенденцій міжкультурної комунікації польсько-українського співробітництва в галузі туризму в Карпатському регіоні, зокрема в Чернівецькій області.

Аналіз публікацій і досліджень. Питанням міжкультурної комунікації свого часу присвятили праці М'язова І.Ю., Бацевич Ф.С. Дослідники Мишланова С.Л., Пермякова Т.М. визначили, що «міжкультурна комунікація» – це процес спілкування (вербального й невербального) між комунікантами, котрі є носіями різних культур та мов, або сукупність специфічних процесів взаємодії людей, що належать до різних культур та мов [3].

Міжкультурна комунікація тісно пов'язана з туризмом, адже туризм був і залишається важливою формою міжкультурних контактів. Міжкультурна комунікація в туризмі відображає не лише пошуки культурної єдності, а й тенденції до збереження культурної своєрідності.

Результати досліджень. Українсько-польська транскордонна співпраця на теренах Чернівецької області розпочалася в рамках програми технічної допомоги в 1996 р. Її було спрямовано на підтримку розвитку транскордонного співробітництва між Україною (та іншими країнами за програмою TACIS – Білоруссю, Росією та Молдовою) з тоді ще країнами-кандидатами з Центральної і Східної Європи. Загальний обсяг фінансування програм транскордонної співпраці в рамках TACIS в 1996–2003 рр. становив 257 млн євро. Програма транскордонного співробітництва TACIS доповнювала подібну програму в рамках PHARE, покликану підвищити рівень співпраці між країнами-сусідами і забезпечити підтримку прикордонних регіонів країн, що приєдналися до ЄС у 2004 р., а також цими країнами та тими, що вже були членами ЄС.

Протягом 1996–2003 рр. підтримка програмам транскордонної співпраці для України надавалася за трьома пріорите-

тами: прикордонна інфраструктура, захист довкілля та розвиток прикордонних регіонів. Протягом цьому етапу програми було модернізовано прикордонні переходи в Ягодині та Раві-Руській, реалізовано проекти моніторингу прикордонних рік та надано підтримку Львівській, Івано-Франківській та Чернівецькій областям, що входять до Карпатського Єврорегіону.

У 2004–2006 рр. Україна також брала участь у спільній програмі TACIS-INTERREG, що стала продовженням ініціативи ЄС розвитку міжрегіональної співпраці, розпочату в 1989 р. – CADSES (Центральний, Адріатичний, Дунайський та Південно-Східний простір). Ініціатива CADSES була повністю інтегрована з Програмою сусідства, що передбачала обсяг допомоги в 75 мільйонів євро для Східного регіону між 2004 та 2006 рр. Враховуючи попередній досвід транскордонної співпраці в рамках програм TACIS, PHARE та INTERREG, нова політика та подальші напрямки для неї були запроваджені в новому Інструменті Європейського сусідства і партнерства (ENPI) [2].

Суть головної мети польсько-української транскордонної співпраці залишається в підтримці сталого розвитку по обидва боки зовнішніх кордонів ЄС, в допомозі задля зменшення різниці у стандартах життя, у розв'язанні проблем та наданні додаткових можливостей, пов'язаних із розширенням ЄС і близькістю регіонів через їх наземні й морські кордони.

Зокрема, програми транскордонної співпраці спрямовані на:

- підтримку економічного та соціального розвитку в регіонах по обидва боки спільних кордонів;
- розв'язання спільних проблем у таких сферах, як захист довкілля, охорона здоров'я, боротьба з організованою злочинністю;
- надійність та безпеку кордонів;
- підтримку місцевих транскордонних ініціатив «люди до людей».

Однак, одним із найяскравіших прикладів українсько-польської транскордонної співпраці, зокрема в галузі туризму, є створення 14 лютого 1993 року Міжрегіональної Асоціації «Карпатський Єврорегіон», проекти якої втілювалися також на території Чернівецької області. До складу Карпатського Єврорегіону входять наступні адміністративно-територіальні одиниці:

1) в Угорщині – області Боршод-Абауй-Земплейн, Гайду, Бігар, Гевеш, Яс, Надькун, Солнок, Саболч, Сатмар;

2) у Польщі – Підкарпатське воєводство;

3) у Словаччині – Прешівський та Кошіцький край;

4) в Румунії – округи Сату Маре, Марамуреш, Сучава, Зілаг, Ботошані, Бігор і Харгіта (повноцінними членами стали лише у 1997 р.);

5) в Україні – Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська та Чернівецька області.

Мета діяльності усіх національних виконавчих структур у рамках Карпатського Єврорегіону, в тому числі й АОМС «Єврорегіон Карпати – Україна» полягає у створенні можливості та полегшенні довготривалої дво- та багатосторонньої співпраці в Карпатах, що має призвести до збільшення кількості і розширення кола організацій. У результаті це дасть можливість надавати фінансову та організаційну підтримку суб'єктам співпраці.

Важливим проектом, що безпосередньо торкається Північної Буковини, став українсько-польський проект «Знаємо, куди йдемо. Співпраця органів самоврядування у сфері розвитку Карпатської системи туристичної інформації (КСТІ)» в рамках програми «Польська закордонна допомога – 2010» Міністерства Закордонних Справ Республіки Польща.

Основною метою проекту є покращення доступу до туристичної інформації в Карпатському регіоні шляхом створення КСТІ (територія реалізації проекту – Івано-Франківська, Львівська та Черні-

вецька області). Проект діяв упродовж 9 місяців (з 01.04 до 31.12 2010 р.) та ставив такі цілі:

- підвищення рівня використання туристичного потенціалу Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей;
- підвищення кваліфікації представників органів влади та місцевого самоврядування та покращення їх знань щодо проектування і впровадження систем туристичної інформації;
- налагодження довготривалої співпраці з польськими представниками органів влади та місцевого самоврядування, які уповноважені на управління системами туристичної інформації;
- становлення та розвиток систем туристичної інформації, розвиток місцевого самоврядування та сфери туризму у визначених областях України.

В ході реалізації проекту реалізовано такі основні заходи:

- навчальні сесії у трьох областях (Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька) для спеціалістів сфери туризму – представників обласних, районних державних адміністрацій, суб'єктів підприємництва туристичної галузі;
- навчальні візити до Республіки Польща (Нижньосілезьке та Малопольське воєводства);
- розробка інтегрованої концепції створення та розвитку КСТІ;
- публікація видання з питань туристичного потенціалу Українських Карпат, перспектив розвитку КСТІ, польських прикладів запровадження систем туристичної інформації;
- розробка та впровадження в дію Інтернет-порталу КСТІ [4].

Проект Асоціації «Центр європейської співпраці» (Республіка Польща) розпочався у 2011 р. у рамках програми Міністерства закордонних справ Республіки Польща «Допомога для розвитку 2011» – Україна. Цей проект став продовженням проекту «Знаємо, куди йдемо. Співпраця органів самоврядування у сфері розвитку Карпатської системи туристичної інформації (КСТІ)».

Головна мета проекту: модернізація українського села та пристосування його до європейських стандартів у сфері позааграрної господарської діяльності (агротуризм).

Завдання проекту:

- підтримка українського бізнес-середовища у сфері розповсюдження позааграрного підприємництва у сільських районах;
- активізація вибраних українських місцевих громад задля покращення якості життя на селі шляхом запровадження місцевих програм розвитку агротуризму;
- поширення використання сучасних інструментів інформатики у сфері Туристичної Інформації з особливим урахуванням агротуризму;
- популяризація агротуризму як ефективного знаряддя активізації місцевих громад та підвищення якості життя сільських жителів.

Результати:

- навчання підприємців-початківців у сфері агротуризму та представників установ бізнес-середовища – завдяки чому учасники здобули компетентність та вміння планувати і вести власну агротуристичну діяльність;
- передача українським тренерам досвіду та вміння самостійно проводити подібні заняття у майбутньому із використанням європейських зразків розвитку агротуризму;
- налагодження контактів із польськими агротуристичними господарствами, галузевими асоціаціями, центрами сільськогосподарського консультування та іншими установами бізнес-середовища;
- розвиток Інтернет-порталу Карпатської системи туристичної інформації (КСТІ) та ін. [4].

У січні 2013 року розпочав роботу проект «Стимулювання розвитку туризму у Карпатському регіоні шляхом покращення сервісу та безпеки туристів»,

який реалізовували в межах програми транскордонного співробітництва «Польща-Білорусь-Україна 2007-2013».

Його головним завданням є забезпечення умов для гармонійного розвитку туризму у Карпатському регіоні та налагодженні співпраці між українськими та польськими організаціями в цій галузі. Також в межах проекту планували підготувати кадри для пошуково-рятувальної служби та туристичного супроводу у Карпатському регіоні, а українська сторона має за мету перейняти досвід у польських колег у створенні громадських пошуково-рятувальних пунктів (ГПРП) для надання допомоги туристам і місцевим жителям регіону під час виникнення надзвичайних ситуацій.

Ініціатором проекту стала ГО «Асоціація Гірських Провідників «Ровінь». Партнери проекту – Львівська обласна контрольно-рятувальна служба туристсько-спортивної спілки України, Польське туристично-краєзнавче товариство (відділ ім. Др. М. Орловіча в Перемишлі), Львівська асоціація розвитку туризму та Гірський добровільний загін рятування «Група Бещадська» [5].

Міжкультурна комунікація в галузі польсько-українського туризму реалізовується також через ряд культурних подій та заходів. У Чернівцях та області відбуваються щорічні міжнародних свята й фестивалі за участі польських представників: фольклорний фестиваль «Буковинські зустрічі», поетичний фестиваль «Meridian Czernovitz», фестиваль-реконструкція «Битва націй».

Міжнародний фольклорний фестиваль «Буковинські зустрічі» започаткований у Польщі в 1989 році. У Чернівцях фестиваль відбувається щорічно з 1999 року. За 26 років існування він став однією з найбільших в Європі фестивальних подій, що відбувається протягом року почергово в 6 країнах – Польщі, Румунії, Угорщині, Республіці Молдові, Словаччині та Україні. Святкова хода, традиційні виступи фольклорних колективів та підсумковий гала-концерт збирають всіх учасників в одній програмі, де відтворюються автентичні обряди та звичаї, забуті пісні й танці.

«Meridian Czernovitz» – щорічний з 2010 р. поетичний міжнародний фестиваль, що проходить на початку вересня у місті Чернівці. Основною метою фестивалю є повернення Чернівців на культурну мапу Європи й розвиток діалогу між сучасними українськими поетами та їх зарубіжними колегами. Учасники – відомі та цікаві поети з Німеччини, Австрії, Швейцарії, Великобританії, США, Данії, Нідерландів, Люксембургу, Ліхтенштейну, Польщі, Румунії, Росії, України тощо.

Фестиваль-реконструкція «Битва націй» проводиться Асоціацією Історичних Реконструкторів Середньовіччя з 2010 р. в Хотині. Вже в першому фестивалі взяли участь чотири країни - Росія, Україна, Білорусь і Польща. З 2012 р. фестиваль відбувається у Польщі. Логічним продовженням його в Хотині є фестиваль «Середньовічний Хотин».

Співпраця із польським містом-побратимом Коніном також передбачає участь у різного роду подіях, що зміцнюють міжкультурні зв'язки України та Польщі. Спільно з м. Конін влітку 2012 року був організований міжнародний дитячий табір в місті Поберьові (Польща) та Чернівцях, де діти з малозабезпечених родин отримали змогу відпочити і оздоровитись за кордоном та в таборі в межах Чернівецької області. Також згідно з попередніми домовленостями вперше був організований спільний археологічний табір за участі науковців та студентів з Чернівців, Коніна та Брянська (Росія), який функціонував майже місяць в Польщі. Того ж року вперше чернівецькі юні художники взяли участь в міжнародному пленері, який відбувався у м. Варшава.

Висновки. Дослідження тенденцій міжкультурної взаємодії транскордонного співробітництва України та Польщі в галузі туризму дають підстави позитивно оцінювати таку співпрацю. Процеси

міжкультурної комунікації реалізовуються через транскордонні проекти, до яких причетна Чернівецька область. Результатами реалізації проектів стали семінари, тренінги, поїздки для обміну досвідом, розроблені інтернет-ресурси та культурні події й заходи (фестивалі, свята тощо), що сприяють міжкультурній комунікації в галузі польсько-українського туризму.

Транскордонна співпраця в сфері туристичної індустрії України та Польщі є фундаментом для запозичення досвіду організації туризму європейських країн, які вже сьогодні отримують значні надходження від надання послуг іноземним туристам. Це сприятиме використанню переваг українсько-польського транскордонного співробітництва для посилення інтегральної конкурентоспроможності туристичної сфери українсько-польського транскордонного регіону.

Література

1. Аналітичний документ «Карпатський Горизонт 2013» : Мат. н.-техн. конф. «Регіональний вимір євроінтеграційних процесів» (15 липня – 30 листопада 2010, Львів, Україна) / Львівська ОДА. – 2010. – 30 с.

2. Бюлетень представництва Європейської комісії в Україні : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eucooperationnews/14_eucooperationnewsuk.pdf.

3. Галицька М.М. Міжкультурна комунікація та її значення для професійної діяльності майбутніх фахівців / М.М. Галицька // Освітологічний дискурс. – 2014. – № 2. – С. 23–32.

4. Проект «Почни свій бізнес на селі. Позааграрна підприємницька діяльність задля добробуту українських селян (агротуризм) // Сайт Регіонального туристично-інформаційного центру Івано-Франківської обл. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rtic.if.ua/objects/c17/1515.html.

5. Стартував українсько-польський проект, що має посилити безпеку туристів у Карпатському регіоні : [Електронний ресурс] / Офіційний Урядовий портал. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/ control/publish/article?art_id=245975050.

Buchko Z., Melenko Y. **CROSS-BORDER TOURISM AS A MEANS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION UKRAINE AND POLAND (FOR EXAMPLE, CHERNIVTSI REGION).**

The investigation of a cross-border transaction intercultural communication tendencies between Poland and Ukraine in the field of tourism is studied in this paper. Through the Polish and Ukrainian cooperation in the sphere of tourism an international communication and a cross-border tourism are analyzed: tourism flows, realization of cross-border projects, institutional tourism providing in the aspect of polish-ukrainian tourism cooperation. Here are determined main obstacles, prospects and advantages of a cross-border cooperation between Poland and Ukraine in the tourism realm at present time. The processes of intercultural communication through the analysis of cross-border projects and the results of their implementation in terms of Ukrainian-Polish tourism cooperation was defined. The example of cross-border projects that were implemented over the last 20 years, their impact on the sustainable development of tourism in the Chernivtsi region was revealed. A number of cultural events and activities that promote intercultural communication in the Polish-Ukrainian tourism was defined. The scientific novelty of work consists in the analysis of features and tendencies of problems and prospects of development of transfrontal collaboration in the aspect of cross-cultural tourist communication. The research and practice value of research consists in the informative accumulation of data in relation to a українсько-польської transfrontal collaboration in the sphere of cross-cultural tourist communication, in forming of suggestions in relation to the programs of development of tourism in Ukraine with the aim of establishment of the stable Polish-Ukraine collaboration.

Keywords: *cross-border cooperation, cross-border tourism, cross-border project, euroregion, intercultural communication.*

Бучко Ж.И., Меленко Я.И. ТРАНСГРАНИЧНЫЙ ТУРИЗМ КАК СРЕДСТВО МЕЖКУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УКРАИНЫ И ПОЛЬШИ (НА ПРИМЕРЕ ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ). *В статье исследованы тенденции межкультурного взаимодействия трансграничного сотрудничества Украины и Польши в области туризма. Определены процессы межкультурной коммуникации через анализ программ трансграничных проектов и результатов их реализации в аспекте украинско-польского туристического сотрудничества. На примере трансграничных проектов, реализуемых в течение последних 20-ти лет, выявлено их влияние на устойчивое развитие туризма в Черновицкой области. Определен ряд культурных событий и мероприятий, способствующих межкультурной коммуникации в области польско-украинского туризма.*

Ключевые слова: *трансграничное сотрудничество, трансграничный туризм, трансграничный проект, еврорегионы, межкультурная коммуникация.*

УДК 338.483.13 : 379.85

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОДИН З ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО РЕГІОНУ

В.В. Федорак

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»

Робота присвячена узагальненню теоретико-методологічних засад і механізмів державного регулювання та практичних аспектів щодо розвитку туристичних регіонів з використанням їхніх етнокультурних потенціалів. Розвинуто теоретичні дослідження оптимізації муніципального управління туристичною галуззю. Етнотуризм – це новий для Україні тип відпочинку в сільській місцевості, під час якого відпочиваючі мають змогу пізнавати природу, культуру та історію краю, займатися активним відпочинком тощо. Етнотуризм дає змогу відпочити від суєти великих міст, забути про своє щоденні клопоти і насолоджуватися природою в екологічно чистих краях. В Україні існують усі передумови розвитку відпочинку в селі, який можна розглядати як специфічну форму підсобної господарської діяльності у сільському середовищі з використанням природного та культурного потенціалу регіону, або як форму малого підприємництва, що дає можливість певною мірою вирішити проблему зайнятості сільського населення, покращити його добробут, повніше використати природний та історико-культурний потенціал сільської місцевості.

Обґрунтовано і викладено перспективи подальшого розвитку етнотуризму на регіональному рівні.

Ключові слова: *туризм, етнотуризм, державне регулювання, механізми державного управління, інструменти державного регулювання, туристичний регіон.*

Вступ. Впродовж століть землі етнографічних груп українців, перебували у складі декількох чужих держав. Зберігши у побутовому вжитку прадавній, ще з Київської епохи, мовно-культурний пласт й унікальні побутові риси у загальноукраїнському руслі, як підтвердження теорії про спільну етногенетичну основу, продемонстрували потужні енергетичні ресурси у протистоянні колонізації і відстоюванні своєї національної ідентичності.

Основними завданнями у цьому плані є дослідження етнічно-регіональних аспектів історії, зокрема етнокультурних та соціально-економічних трансфор-мацій; створення узагальнюючих наукових праць, які б підсумували і конкре-тизували результати попередніх досліджень, що часто базувалися на політичних ідеях і спотворювали дійсний хід процесів. Внаслідок складної історичної долі на теренах України об'єктивно закріпилися внутрішні відміни в межах одного етносу, які знайшли своє відображення в діалектах та особливостях української мови, традиційної архітектури, національного одягу, звичаях та обрядах.

Огляд джерел. Проблеми й особливості розвитку туризму в цілому знайшли своє відображення в наукових дослідженнях: передумови виникнення, принципи функціонування підприємств туристично-рекреаційного комплексу, класифікація їх форм і видів, організація діяльності в ринкових умовах, методологія розробки і реалізації державної та регіональної туристичної політики, особливості обліку й аналізу результатів роботи, планування фінансово-господарської діяльності, світовий досвід організації етнотуризму висвітлені в наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: В. Азара [1], М. Борущока [3], Л. Гриніва [4], П. Грудзя [5], В. Євдокименка [6], І. Зоріна [8], В. Кварталь-

нова [9], О. Любіцевої [10], М. Мальської [11], В. Мацоли [12], О. Мілашевської [13], О. Мордвінова [14], В. Федорченка [15] та ін. Одним з ефективних важелів ринкового регулювання розвитку етнотуризму є вдосконалення механізмів його державного регулювання. Потребують дослідження нові методологічні підходи до формування державної туристичної політики на регіональному рівні, Актуальність та невідкладність вирішення проблем, пов'язаних з використанням етнокультурного потенціалу як одного з чинників розвитку туристичного регіону визначили тему роботи, зумовили зміст, мету, завдання і структуру дослідження.

Метою роботи є науково-теоретичне обґрунтування й розробка рекомендацій щодо використання етнокультурного потенціалу як одного з чинників розвитку туристичного регіону.

Для досягнення мети роботи було поставлено та вирішено такі завдання:

- визначити сутність етнотуризму та розробити принципи його розвитку;
- визначити необхідні умови розвитку етнотуризму, а також механізми їх створення;
- дослідити зарубіжний досвід розвитку етнотуризму;
- поглибити концептуальні підходи до визначення напрямів розвитку етнотуризму;
- запропонувати заходи державного регулювання етнотуризму.

Об'єкт дослідження – процес управління розвитком етнотуризму в Україні на регіональному рівні. Предмет дослідження – управлінські, інституційні та соціально-економічні відносини, що склалися в процесі розвитку етнотуризму в Україні.

Виклад матеріалу. Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що формування механізмів державного регулювання етнотуризму, законодавче та інституціональне його забезпечення є необхідною та достатньою умовою ефективного функціонування туристичного регіону та туристичної галузі України в цілому.

Етнотуризм у багатьох країнах світу є пріоритетним напрямом розвитку національної економіки та культури. Це зумовлено виеокоприбутковістю, дина-мічністю та великим позитивним культурним і соціально-економічним впливом туризму на розвиток країн. Етнотуризм (виставки-ярмарки; виступи артистів, митців різних класів та учасників художньої самодіяльності; майстер-класи майстрів прикладного мистецтва: (вишивання, гончарства, ковальства, лозоплетіння, різьбярства, ткацтва, фестивалі лендарту); презентації традиційної народної культури тощо.

Етнокультурна спадщина є невичерпним ресурсом для розвитку туризму, і значення цього ресурсу зростає, набуваючи самостійної цінності. Останнім часом все більшої популярності серед туристів набуває етнотуризм. Мотивацією до вибору етно гуризму стає унікальність, неповторність культури того чи іншого етносу. До того ж, не слід забувати, що в більшості країн етновідпочинок рахунок збереження етнографічної самобутності набуває національного значення:

- через етнотуризм мешканці урбанізованих територій з масовою культурою мають можливість пізнавати справжні традиції регіону;
- дає поштовх для відродження і розвитку традиційної культури (народної архітектури, мистецтва, промислів).

У зв'язку з викладеним вище, державне регулювання розвитку етнотуризму пропонується розглядати як сукупність форм і методів цілеспрямованого пливу органів державної виконавчої влади та органів місцевого управління на розвиток туристичної галузі і створення умов для ефективної співпраці органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування та приватного сектора щодо розвитку туризму через різні механізми: адміністративні, екологічні, еко-

номічні, організаційні, правові тощо.

Ефективне державне регулювання потребує наукового та методичного забезпечення. Незважаючи на активізацію дослідницьких зусиль, спрямованих на аналіз питань етнотуризму, певні аспекти державного регулювання цієї галузі залишаються недостатньо розробленими. Бракує робіт, присвячених як теоретичному осмисленню зазначених питань, так і розробці науково обґрун-тованих практичних рекомендацій щодо державного регулювання етнотуризму на національному, регіональному та місцевому рівнях. Вироблення стратегії розвитку етнотуризму і створення умов для її ефективного впровадження є складним завданням. Для успішного його вирішення, запобігання політичним помилкам та прорахункам доцільно скористатися досвідом інших країн.

Досі етнотуристичний потенціал більшості областей України використовується недостатньо. Серед інших проблем – повільні темпи зростання обсягів інвестицій у розвиток матеріальної бази туризму; відсутність відповідних об'єктів для розвитку туристичної діяльності в сільській місцевості; невідповідність значної частини туристичних закладів міжнародним стандартам; недостатній розвиток туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури в зонах автомобільних шляхів та міжнародних транспортних коридорів; неузгодженість питань щодо використання рекреаційних ресурсів та їх збереження.

Отже, можна стверджувати, що в результаті активної державної політики та узгоджених дій усіх органів державної та місцевої влади з розвитку етнотуризму, зокрема в міжнародних транспортних коридорах, створення прийнятних і прозорих «правил гри», сприйняття міжнародного туризму як засобу інтеграції у світовий та європейський простір, а також як форми розвитку інтеграційних комунікацій туризм стане потужною індустрією. Надалі поступальність і інтенсивність розвитку буде залежати від комплексної та планомірної реалізації стратегії підтримки позитивного іміджу України, створення конкурентоспроможного українського етнотурпродукту, його розгорнутої реклами на внутрішньому та зовнішньому ринках, впровадження інновацій, залучення інвестицій, ефективності впровадження комплексного підходу до розвитку туризму.

Усвідомлюючи місце і роль туризму в житті суспільства, держава проголошує його одним із пріоритетних напрямів розвитку не тільки економіки, а й національної культури.

Стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає у створенні продукту конкурентоспроможного на світовому ринку, здатного максимально задовольнити туристські потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально-економічних інтересів при збереженні екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини [7].

Етнотуризм – це можливість ближче ознайомитись із побутом, культурою народу, що заселяє певну територію, відчути магію сили народних звичаїв, обрядів, взявши безпосередньо в них участь. Перебування у сім'ях сільських жителів дає змогу особисто долучитись до народних свят, ознайомитись з етнографічними особливостями окремих регіонів.

Туристичний бізнес в Україні нині перебуває на стадії формування в нових економічних відносинах, а розвиток сучасного господарства, його інтенсифікація, мають допомогти йому вийти на якісно новий рівень розвитку. Та попри всі складнощі етнотуризм в Україні набирає нових обертів, удосконалюються та стають конкурентоспроможними послуги, набуває популярності етнотуризм.

Проблема раціонального використання культурного потенціалу туристичних ресурсів завжди була актуальною. При правильному та раціональному їх використанні можливо розвивати власну

туристичну індустрію. Адже туристично-привабливим регіон вважається лише тоді, коли має наявний потенціал: історично-культурний, археологічний, архітектурний, туристичний, рекреаційний та інші ресурси. їх наявність слугує єдиним джерелом розвитку туризму не тільки оздоровчого, лікувального, пізнавального, екскурсійного, а й етнотуризму.

Важливою є проблема етнотуризму в контексті підвищення екскурсійної привабливості України. У зв'язку з економічною кризою, яка торкнулася всіх галузей господарювання, загальмувався і розвиток туристичної індустрії. Та це не повинно стояти на заваді, а навпаки дозволить збільшити потік саме вітчизняних туристів.

Подорожуючі, не маючи значних коштів, намагаються провести свої відпустки не закордоном, а на теренах рідної держави.

Саме це має дати поштовх для подальшого розвитку етнотуризму як такого.

Розвиток етнотуризму має важливе значення для розвитку економіки України. Ця галузь економіки здатна принести найбільшу віддачу. Процес прискореного розвитку етнотуризму відбуватиметься в нерозривному зв'язку з розширенням сфери дії ринкових відносин. Туристична галузь і підприємства, що до неї входять, орієнтуючись безпосередньо на споживача, покликані відіграти активну роль у формуванні ринкового середовища. Туристично-відпочинкова складова має стати важливою компонентою розвитку регіональних культурних центрів з історико-етнографічними назвами.

Саме ознайомлення з неповторним багатовіковим національно-культурним розмаїттям цих територій не тільки сприятиме розширенню знань про окремі етапи та сторінки становлення й розвитку окремих етнографічних груп чи народностей на території України, а й цілком закономірно призведе до створення реального наукового підґрунтя, спрямованого на об'єднання нації.

Низький рівень розвитку етнотуризму, спричинений, в основному, відсутністю нормативно-правового забезпечення питань використання культурної спадщини в туризмі, обмеженою транспортною доступністю більшості об'єктів; занедбаним станом об'єктів культурної спадщини, непідготовленістю музейних експозицій та прилеглих територій до туристичних відвідувань, у тому числі іноземними туристами та особами з обмеженими фізичними вадами. Суттєво ускладнює належне використання об'єктів культурної спадщини недостатність фахівців туристичного супроводу та їх невідповідна кваліфікація.

Для України пропонується оптимальний варіант, який забезпечує сталий розвиток етнотуризму через встановлення і підтримання рівноваги між збереженням історико-культурних, етнічних, природних ресурсів, економічними інтере-сами і соціальними потребами розвитку держави в цілому, що створить сприятливі умови для формування якісного національного етнотуристичного продукту.

Ефективне використання наявного етноресурсного потенціалу забезпечується через запровадження комплексного управління туристичними ресурсами, туристичне районування, встановлення системи пріоритетів як за видами туризму, так і за територіями, максимального рівня розвитку туризму в межах, визначених територій через аналіз їх невід'ємності, гранично припустимих навантажень на об'єкти туристичних відвідувань та оцінки впливу туристичної діяльності на навколишнє середовище.

Впровадження такої системи дозволить створити сприятливі передумови для концентрації наявних організаційно-фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів на розв'язанні найгостріших проблем у даній сфері розвитку найцінніших природних територій та об'єктів культурної спадщини, забезпе-

ченні захисту економічних інтересів держави від реальних і потенційних загроз на внутрішньому та міжнародних туристичних ринках.

Важливу роль у розвитку етнотуризму повинна відігравати реклама, яка повинна враховувати мінливість даного середовища, вказуючи на корисність туристичних послуг. Туристичним організаціям з організації етнотуризму, що функціонують у складному і нестабільному середовищі, слід постійно створювати і впроваджувати різноманітні інновації, для забезпечення ефективної діяльності в ринкових умовах, що дасть змогу не лише покращити свій результат, але й досягти конструктивних змін у галузі в цілому.

Всі дії, що спрямовані і зорієнтовані на динамічний розвиток етнотуризму, мають мати в своїй основі не лише зацікавленість керівників цих організацій, а й власні юридичні підвалини, відповідні нормативно-законодавчі акти. Належне державне регулювання та забезпечення відповідною нормативно-правовою базою дасть можливість створення і впровадження нових проектів.

Отже, популяризація етнотуризму є вкрай актуальною справою. Етнотуризм має великий виховний потенціал. Тільки через осмислення минулого, пізнання витоків своєї культури та історії, можна чіткіше зрозуміти сьогодення й уявити майбутнє.

На підставі проведеного аналізу виявлено негативні чинники, які пере-шкоджають подальшому розвитку етнотуризму: відсутність відповідних об'єктів для розвитку туристичної діяльності в сільській місцевості, інноваційних проектів та наукових досліджень з питань розвитку етнотуризму та цілісної системи державного управління етнотуризмом; невідповідність більшості туристичних закладів міжнародним стандартам; недосконаліть бази даних стосовно об'єктів туристичної сфери; недостатня забезпеченість туристичної галузі висококваліфікованими спеціалістами; незадовільний стан туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури туристичних регіонів; недостатнє використання реалізація наявного історико-культурного потенціалу; повільні темпи зростання обсягів інвестицій у розвиток матеріальної бази етнотуризму в регіонах; стійке зниження кількості населення; надмірний податковий тиск на підприємства галузі; низький рівень маркетингових досліджень у сфері екскурсійної діяльності, слабкість її інформаційно-рекламного забезпечення на внутрішньому і, особливо, зовнішньому ринках, недоліки територіальної організації туристично-екскурсійних маршрутів та інформаційної інфраструктури.

Висновки. Одержані в процесі наукового дослідження результати підтверджують гіпотезу, покладену в його основу, а реалізована мета та завдання дають можливість сформулювати такі висновки:

- аналіз наукової літератури, узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду дають підстави стверджувати, що етнотуризм вимагає безпосереднього державного регулювання з метою підтримки пріоритетних напрямів туристичної діяльності, зміцнення матеріально-технічної бази етнотуризму, підвищення рівня життя громадян, створення додаткових робочих місць, збільшення надходжень до державного та місцевих бюджетів, підвищення іміджу держави на світовому рівні;
- державне регулювання етнотуризму пропонується розглядати як сукупність форм і методів впливу органів державної виконавчої влади і органів місцевого управління на діяльність суб'єктів господарювання з метою реалізації державних, муніципальних соціально-економічних пріоритетів та забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму;
- встановлено, що подальший розвиток етнотуризму в Україні гальмуєть-

ся недосконалістю нормативно-правової бази, відсутністю цілісної системи державного регулювання етнотуризму.

Література

1. Азар В. И. Экономика и организация туризма. М.: Профиздат, 1983.

2. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України: навч. посібн. / О. О. Бейдик. — К.: Альтерпрес, 2009. — 400 с.

3. Борущак М. Стратегия развития туристского региона: теория, методология, практика: монография: пер. с польск. / М. Борущак. — Мн.: БГЭУ, 2002. — 166 с.

4. Гринів Л. С. Методологія і методика визначення нормативної ціни природних курортних ресурсів та платежів за їх використання. — Львів, 1992. — 26 с.

5. Гудзь П. В. Механізми розвитку курортно-рекреаційних територій у сучасних умовах: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.10.01 / НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-прав. досліджень / Ґудзь П. В. — Донецьк, 2003. — 36 с.

6. Євдокименко В. К. Регіональна політика розвитку туризму (Методологія формування. Механізм реалізації). — Чернівці: Прут, 1996. — 288 с.

7. Закони України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм»: [Електронний ресурс]. — Режим доступу до джерела : http://zakonl.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/ mam. cginreg= 1282-15.

8. Зорин И. В. Теоретические основы профессионального туристского образования: монография. — М.: Совет, спорт, 2001. — 264 с.

9. Квартальное В. А. Стратегический менеджмент в туризме: современный опыт управ-ления / Рос. междунар. акад. туризма. — М.: Финансы и статистика, 2000. — 489 с.

10. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). — К.: Альтерпрес, 2002. 436 с.

11. Мальсъка М. П. Основи туристичного бізнесу: навч. посіб. / М. П. Мальська, В. В. Худо, В. 1. Цибух. — Львів: Видав, центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. — 424 с.

12. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. — Львів: Інститут регіональних досліджень ПАНУ, 1997. — 259 с.

13. Мілашевська О. І. Організаційно-методичні засади формування спеціальних туристично-рекреаційних зон: Автореф. дисс.... канд. екон. наук: спец. 08.02.03 / Наук.-дослід, екон. ін-т / О. І. Мілашевська. — К., 1998. — 20 с.

14. Мордвіное О. Г. Природокористування в аграрній сфері перехідної економіки України / Ніжин, держ. пед. ун-т ім. Миколи Гоголя / Мордвінов О. Г. — Ніжин: Вид-во НДПУ, 2000. — 187 с.

15. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні: навч. посіб / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. — К.: Вища школа, 2002. — 236 с.

Fedorak V.V. ETHNOCULTURAL POTENTIAL AS ONE OF THE FACTORS OF THE TOURISM DEVELOPMENT IN THE REGION. *The work is devoted to generalization of theoretical and methodological principles and mechanisms of the state regulation and practical aspects on the development of tourist destinations with the use of their ethno-cultural potentials. Theoretical studies of optimization of municipal management of the tourism industry are developed. Ethnotourism - a new type of holiday for Ukraine in the countryside, during which vacationers have the opportunity to discover the nature, culture and history of the region, be engaged in recreational activities and more. Ethnotourism allows you to relax from the bustle of the city, forget about your daily cares and enjoy nature in ecologically clean edges. In Ukraine there are all preconditions for the development of holidays in the countryside, which can be considered as a specific form subsidiary economic activity in the rural environment with the use natural and cultural potential of the region, or as a form of small business, which allows to solve the problem of rural employment to some extent, improve their welfare, better use of natural, historical and cultural potential of rural areas. The prospects of ethnotourism for further development at the regional level are substantiated and contained.*

Keywords: *tourism, ethnotourism, state regulation, mechanisms of public administration, instruments of state regulation, tourist region.*

Федорак В.В. ЭТНОКУЛЬТУРНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГОРЕГИОНА. *Работа посвящена обобщению теоретико-методологических основ и механизмов государственного регулирования и практических аспектов по развитию туристических регионов с использованием их етнокультурных потенциалов. Развиты теоретические исследования оптимизации муниципального управления туристической отраслью. Этнотуризм - это новый для Украины тип отдыха в сельской местности, во время которого отдыхающие имеют возможность познавать природу, культуру и историю края, заниматься активным отдыхом и т.д. Этнотуризм позволяет отдохнуть от суеты больших городов, забыть о своих ежедневных хлопотах и наслаждаться природой в экологически чистых краях. В Украине существуют все предпосылки развития отдыха в селе, который можно рассматривать как специфическую форму подсобной хозяйственной деятельности в сельской среде с использованием природного и культурного потенциала региона, или как форму малого предпринимательства, что позволяет в определенной степени решить проблему занятости сельского населения , улучшить благосостояние, полнее использовать естественный и историко-культурный потенциал сельской местности. Обоснованны и изложены перспективы дальнейшего развития этнотуризма на региональном уровне.*

Ключевые слова: *туризм, этнотуризм, государственное регулирование, механизмы государственного управления, инструменты государственного регулирования, туристический регион.*

УДК 338.48–6 : 615.8

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІТНЬОГО ДИТЯЧОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ

Л.В. Чорна

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»

У статті проаналізовано організацію літнього дитячого оздоровлення у 2015 році на території Івано-Франківської області, яка, за результатами проведеного аудиту області як туристичного регіону, має вагомий потенціал для створення нових туристичних продуктів і модернізації існуючої пропозиції. Увагу зосереджено на дитячих таборах державної і приватної форм власності, при цьому охарактеризовано спеціалізацію останніх як інновацію, що виступає засобом як урізноманітнення ринкової пропозиції, так і досягнення стратегічних цілей у розвитку туризму в області. Виокремлено такі види спеціалізації літніх дитячих таборів як вивчення історії України, історичні ігри; вивчення етнографії та історії України; англійська мова і творчий розвиток; підвищення самооцінки і розвиток творчих здібностей; заняття спортом, активний відпочинок, походи, оздоровчі програми; загальнорозвиваюча програма, екскурсії, заняття спортом; навчання основам туризму та альпінізму; спортивно-розвиваюча програма.

Ключові слова: *дитячий туризм, літнє дитяче оздоровлення, спеціалізація літніх дитячих таборів.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціально-економічного та політичного розвитку України, коли країна перебуває в стані війни та обмеженого доступу до певних її територій, протиборства між проєвропейським та проросійським курсами розвитку, глибоких трансформаційних змін в економіці та затяжної фінансової кризи, проблеми розвитку дитячого туризму загалом і організації дитячого оздоровлення зокрема поступаються першочерговістю в термінах їх розв'язання. Очевидним є те, що реалії сьогодення вступають у протиріччя з задекларованими в попередні роки положеннями щодо пріоритетності розвитку дитячого туризму, орієнтованого на важливу соціальну категорію населення – учнівство. У нормативно-правових документах, зокрема Законі України «Про туризм», державних національних програмах «Діти України» та «Освіта. Україна XXI століття», увага акцентується на необхідності розвитку даного сегменту туристичного ринку.

Аналіз публікацій та досліджень. Аналіз наукових праць з проблеми розвитку дитячого туризму в Україні засвідчив інтерес науковців до дитячо-юнацького туризму, його територіальної системи та структури; історії становлення та розвитку літніх таборів відпочинку; туристсько-краєзнавчої діяльності. До вивчення питання розвитку дитячого туризму в різних його напрямах долучилися вчені М.В. Багров, Л.О. Багрова, О.О. Бейдик, Ю.О. Вєдєнін, О.О. Любіцева, О. В. Колотуха, М.П. Крачило та ін. У контексті розширення спектру педагогічного дослідження даної проблеми цінними є доробки М. Кострици, В. Редіна, О. Останець-Свєшнікова, Ю. Костянтинова. Разом з тим ґрунтовного вивчення потребує питання функціонування літніх дитячих оздоровчих таборів як складової дитячого туризму.

Метою статті є аналіз організації літнього дитячого оздоровлення в таборах Івано-Франківської області.

Територіальне обмеження дослідження рамками Івано-Франківської області обґрунтовується насамперед наявністю в цьому регіоні комплексу

рекреаційно-туристичних ресурсів, що складається з природних, культурно-історичних і соціально-економічних ресурсів. І ще перспектива розвитку області окреслюється як формування туристичного, курортно-рекреаційного центру, регіону інноваційної економіки з комфортним та безпечним життєвим середовищем і високим рівнем соціально-духовного життя [2]. Окрім того, дитячий туризм включено до другої із окреслених трьох груп туристичних продуктів області, у своїй пріоритетності даний вид туризму поступається складовим першої групи, до якої зараховано гірський туризм (гірськолижний, піший), лікувально-оздоровчий туризм, сільський зелений туризм, екологічний туризм, культурно-пізнавальний та екскурсійний туризм, та другої – діловий туризм і спортивний туризм (у тому числі водний туризм).

До факторів, які визначають сильні сторони Івано-Франківської області як туристичного регіону для розвитку дитячого туризму і мають високий рівень значущості, відповідно до проведеного SWOT-аналізу розвитку даної території, належать:

- унікальний природно-рекреаційний потенціал (лікувальні можливості, чисте повітря, мінеральні води);
- пам'ятки природи, гори, річки;
- історико-культурна, архітектурна спадщина та самобутня культура (звичаї, традиції, обряди);
- високий рівень духовності;
- ділова активність мешканців, бажання займатися приватною справою;
- мистецько-фестивальні атракції [2].

Результати аудиту Івано-Франківської області як туристичного регіону показали, що є вагомі підстави як для створення нових туристичних продуктів, так і модернізації пропозиції, яка вже впродовж років користується попитом на туристичному ринку. До них відносимо природо-заповідний фонд, який є одним з найвищих на Україні і налічує 456 об'єктів, 30 з них має загальнодержавне значення. У відсотковому коефіцієнті природо-заповідний фонд складає 13,4 % адміністративної площі області. Не поступаються унікальністю й інші природні фактори, серед яких геологічна будова, ґрунтово-кліматичні умови та ландшафти. Тваринний світ області вирізняється різноманітністю і багатством у порівнянні з іншими регіонами країни, а рослинний – формує більше як половину списку флори України.

Соціально-економічні ресурси області забезпечують як можливість організації відпочинку для вищезазначеної категорії населення, так і обумовлюють потребу в її організації. В Івано-Франківській області є не тільки всі передумови для динамічного розвитку дитячого туризму, а й багаторічний досвід його організації. Ще у кінці минулого століття був сформований імідж області як території, де розташований «Прикарпатський Артек». Досвід розвитку дитячого туризму на теренах області в період радянських часів засвідчив зростання за всіма основними показниками: кількістю закладів оздоровлення та відпочиваючих у них, часткою дітей із зарубіжних країн у складі відпочиваючих та шляхами просування продукту на зовнішній і внутрішній ринок. Наприкінці 1980-х рр. на території області діяв 21 дитячий стаціонарний табір із загальною кількістю 4 тис. місць [3, с. 10]. Майже кожне галузеве профоб'єднання мало такий заклад, а в системі агропрому їх було 8. У 1987 р. на Прикарпатті було оздоровлено понад 73 тис. дітей і підлітків. На додаток, кожного літа впродовж 1960-х – 1980-х рр. діти з Румунії, Польщі, Словаччини відпочивали у таборах області. Однак позитивна динаміка розвитку дитячого туризму в області була порушена у зв'язку зі змінами в політичній, економічній і соціальній сферах, які супроводжувалися поглибленням кризових явищ в економіці, різким погіршенням фінансового стану більшості підприємств, зниженням рівня

життя населення, падінням його платоспроможності, що зумовило зменшення кількості оздоровчих закладів і зростання вартості путівок.

Зміни в даному сегменті туристичного ринку почалися з новим тисячоліттям. Аналіз статистичних даних щодо кількості закладів відпочинку та оздоровлення дітей показав, що в Івано-Франківській області у 2000 р. налічувалося 84 таких заклади, у них відпочивало 11883 осіб, у 2005 р. діяло 845 дитячих оздоровчих таборів, у яких відпочило понад 100 тис. дітей., а в 2007 р. – 915 закладів, які оздоровили 91771 дітей, з подальшим зменшенням чисельності як дитячих установ, так і відпочиваючих. Повернення до вищезазначених обсягів минулих років у кількісному показнику числа оздоровлених спостерігалося в 2013 р.: 96262 дітей перебували в 812 закладах. У літній період 2014 р. в області функціонувало 720 дитячих закладів оздоровлення і відпочинку, з яких 10 – позаміських, 5 – санаторного типу, 633 – з денним перебуванням, 61 – наметове містечко, 9 – праці та відпочинку, 2 – позаміські заклади відпочинку [1, с. 3]. Загальна кількість дітей, що відпочивали там, склала 76,1 тис. осіб, а це на 20,9 % менше ніж у 2013 р. При цьому 15 позаміських закладів оздоровлення місткістю 3356 місць прийняло 13450 дітей.

На теренах області продовжують функціонувати літні дитячі оздоровчі табори, відкриті ще у радянські часи, зокрема Позаміський заклад оздоровлення і відпочинку «Лімниця», «Перлина Карпат» (Долинський район), «Опілля» (Рогатинський район), «Надія» (Тлумацький район), ПОЗВ «Спортивно-оздоровчий комплекс «Смерічка» (с. Микуличин Яремчанської міської ради), «Сокіл» (Галицький район), незважаючи на те, що їх матеріально-технічна база потребує значного покращення й модернізації. Разом з тим ряд закладів з багаторічним досвідом організації літнього оздоровлення, серед яких «Прикарпатський Артек» у с. Ямна Яремчанської міськради, табір «Мрія» у с. Липівка Тисменицького району і ще 17 закладів області були передані з державної власності у приватну і, як результат, припинили свою діяльність.

Наявний соціально-економічний потенціал області забезпечив можливість розгортати нові заклади та об'єкти дитячого туризму. На карті оздоровчих таборів області з'явився дитячий табір «Слідопит», «Розвідник» (Верховинський район), започатковані ТОВ «Ростра» у заповідній ущелині р. Бистрець на території турбази «Срібна Косиця». Особливістю діяльності даного табору є поєднання оздоровлення з організацією походів, облаштуванням наметових таборів та формуванням базових навичок виживання в екстремальних умовах.

Дитячий табір «Фристайл», що облаштований у заповідній природоохоронній зоні, на території резиденції «Синьогора», вирізняється інфраструктурною розбудовою, зокрема корпусами і котеджами для проживання, студійними приміщеннями, альтанками для гуртків, літнім кінотеатром, спортивним полем, полем для гри у волейбол і піонербол, обладнаною зоною для купання, пляжем, концертним залом, басейном, фітнес-клубом, медичним корпусом, WI-FI зоною. Програма дитячого табору має спортивно-розвиваюче спрямування, вся діяльність закладу підпорядкована меті - підвищенню самооцінки і розвитку творчих здібностей учнівської молоді.

Дитячий табір «Five Stars» – заклад нового типу, де оздоровлення вміло поєднується з вивченням англійської мови [6]. Відкритий він на базі відпочинкового комплексу «Синя гора» у підніжжя г. Синяк. Програмою табору передбачено щоденні різнопланові заняття, спрямовані на удосконалення англомовних навичок дітей, серед яких дискусії, рольові ігри, перегляд навчальних фільмів і розучування пісень, віршів.

На території ТК «Буковель» облаштувалося три відмінні за видами діяль-

ності дитячі табори [4]. Табір «Озерний» – це наметовий табір на березі гірського озера. Табірне життя тут насичене заходами, пов'язаними з активним відпочинком, походами в гори, орієнтуванням на місцевості, туристичними майстер-класами, квестами. Термін перебування в цьому таборі складає тільки 6 діб, а вік дітей підвищено до 12–17 років. Головна перевага другого табору «Лісового» – це спеціально розроблена програма відпочинку, яка сприяє розвитку творчих нахилів і спортивних здібностей дітей, а також відчуття відповідальності, лідерства, самостійності та організованості. Проживання дітей віком 8–17 років впродовж табірної зміни тривалістю 13 діб організовано в двомісних і трьохмісних номерах комфортабельних дерев'яних котеджів готелю «Буковель». Табір «Гірський» вирізняється не тільки найвищою ціновою політикою у зв'язку з проживанням у п'ятизірковому готелі «Рediссон Блу Резорт», а ще й поєднанням оздоровлення, активного відпочинку з вивчення іноземної мови у процесі спілкування з вожатими, носіями мови з країн Європи та США. Двотижневе невимушене спілкування іноземною мовою на теми з життя дітей направлене на розкриття мовного потенціалу, удосконалення знань іноземної мови, підвищення культури поведінки і спілкування учнівської молоді.

Увагу привертає не тільки зростання чисельності як таборів, так і відпочиваючих у них, а й інновації у підходах до організації дитячого відпочинку. На тлі основного виду діяльності літніх таборів, спрямованого на оздоровлення учнівства, дедалі частіше простежується процес поглиблення їх спеціалізації. Враховуючи те, що в основу нашого державотворення закладено гуманістичні цінності, відповідно до яких людина має найвищу соціальну цінність, то створення необхідних суспільних умов для всебічного розвитку кожної особистості є пріоритетним завданням. У контексті вищезазначеного забезпечення умов для всестороннього та творчого розвитку підростаючого покоління не поступається своєю значущістю. З-поміж усього переліку закладів оздоровлення дітей та юнацтва, які функціонували на ринку області влітку 2015 р., за даними сайту дитячих таборів Прикарпаття [5], виокремлюємо наступні види спеціалізації таборів:

- вивчення історії України інтерактивним методом, історичні ігри;
- вивчення етнографії та української історії;
- англійська мова і творчий розвиток;
- творчі гуртки та майстер-класи;
- підвищення самооцінки і розвиток творчих здібностей;
- заняття спортом, активний відпочинок, походи, оздоровчі програми;
- загальнорозвиваюча програма, екскурсії, заняття спортом;
- навчання основам туризму та альпінізму;
- спортивно-розвиваюча програма.

Вищезазначений спектр напрямів діяльності дитячих таборів можна доповнити видами спеціалізації крайових таборів для юнацтва, які організовувала Національна скаутська організація «Пласт». Влітку 2015 р. було організовано 12 крайових таборів для юнацтва, з-поміж спеціалізації яких відмічаємо крайовий вишкільний табір (ур. Остодір, с. Кульминець, Рожнятівського р-ну), летунський табір (пл.ос. Чота Крилатих, с. Луквиця), мандрівний морський табір «Друга стихія» (р. Дністер, м. Галич-Заліщики), мандрівний вишкільний табір «Говерля» (Долинський район) [7].

Ще однією особливістю організації дитячого оздоровлення в Івано-Франківській області на сучасному етапі є використання не тільки приміщень стаціонарних таборів для налагодження літнього відпочинку, а й туристичних баз, комплексів і закладів оздоровлення. Такий підхід забезпечує можливість для круглорічного їх функціонування, незважаючи на те, що більша їх частина була

зорієнтована на виключно зимовий відпочинок. Окрім того, на ринку туристичних послуг є широкий спектр пропозицій щодо оздоровлення дітей під час осінніх канікул, що виступає безперечною умовою підвищення рентабельності закладів.

Висновки. Вищезазначене дає підстави стверджувати, що на ринку туристичних послуг області у сегменті дитячого туризму відбуваються зміни, пов'язані з дедалі глибшою комерціалізацією даної сфери діяльності, функціонуванням разом з дитячими таборами оздоровлення державної форми власності таборів, які є у приватній власності. Економічно та соціально обґрунтованими формами організації оздоровлення дітей та юнацтва на даному етапі є використання мережі існуючих оздоровчих закладів підприємств регіону, організація наметових таборів, облаштування дитячих таборів на базі відпочинкових і туристичних комплексів, проведення туристично-краєзнавчих походів та експедицій. При цьому інноваційним елементом є поглиблення спеціалізації дитячих таборів, що, з однієї сторони, урізноманітнює пропозицію туристичних послуг для дітей, а з другої – відповідає запитам певної вікової категорії населення і сприяє її різнобічному розвитку. Окрім того, широкий спектр запропонованої спеціалізації закладів дитячого оздоровлення сприяє формуванню цікавої та унікальної туристичної пропозиції на основі потенціалу області та досягненню стратегічних цілей регіону.

Література та джерела

1. Оздоровлення та відпочинок дітей Івано-Франківської області влітку 2014 року : Економічна доповідь / [За ред. О.В. Костюк] / Головне управління статистики в Івано-Франківської області. – Івано-Франківськ, 2014. – 18 с.

2. Стратегія розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 року : [Електронний ресурс] : Затверджено рішенням Івано-Франківської обласної ради від 17.10.2014. № 1401-32/2014. – Режим доступу : http://www.if.gov.ua/files/СТРАТЕГ_Я затвердж. на Сайт.doc.

3. Шеремет О. Права не дарують – їх виборюють і захищають : Нариси історії профспілок Прикарпаття / О. Шеремет, А. Мухін / [наук. ред. С. Д. Сворак] / Рада профспілок Івано-Франківської області. – Вид. 2-ге, доповн. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 145 с.

4. Дитячий табір «Артек Буковель» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bukovel.com/artek/.

5. Дитячі табори Прикарпаття: відпочинок для дітей : [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.parta.com.ua/ukr/rest_ bases/ukraine/prykarpattya/.

6. Дитячий табір «Five stars» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://childcamp.com.ua/camp/details/detskiy-lager-five-stars-karpati.

7. Національна скаутська організація «Пласт» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.plast.org.ua/.

Chorna L.V. INNOVATIVE APPROACHES TO THE ORGANIZATION OF SUMMER CHILDREN'S RECREATION. *The organization of summer children's recreation camps on the territory of Ivano-Frankivsk region in 2005 has been analyzed in this article. According to the results of the conducted audition of the region as a tourist one it possesses a significant potential for new tourism products designing and modernization of the existing ones. The attention is focused on the camps of state and private ownership. The state owned camps date back to the last century and need refurbishment and upgrading while newly opened private camps are located on the basis of some modern tourist complexes and can boast modern infrastructure and facilities. But the main interest is drawn to the specialization of summer camps activity which is not limited only to achieving its primary goals related to children's recreation but extended to a wide variety of activities among which the most distinguished are Ukrainian history learn-*

ing and historic games; Ukrainian history and ethnography learning; English and creative development; self-esteem uprising and creative development; sports, active rest, hiking, recreation programs; overall developing programs, excursions and sports; training in tourism and alpinism; sports training programs. The approach to defining summer children's camps specialization is considered as an innovative one because it provides opportunities to new tourism products designing and regional strategic goals in tourism development gaining.

Keywords: *children's tourism, summer children's recreation, specialization of summer children's camps.*

Чорная Л.В. ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ЛЕТНЕГО ДЕТСКОГО ОЗДОРОВЛЕНИЯ.

В статье проанализировано организацию летнего детского оздоровления в 2015 году на территории Ивано-Франковской области, которая, за результатами проведенного аудита области как туристического региона, имеет значительный потенциал для создания новых туристических продуктов и модернизации существующего предложения. Внимание акцентировано на детских лагерях государственной и частной форм собственности, при этом охарактеризировано специализацию последних как инновацию, которая выступает средством как обеспечения разнообразия рыночного предложения, так и достижения стратегических целей в развитии туризма в области. Выделено такие виды специализации летних детских лагерей как изучение истории Украины, исторические игры; изучение этнографии и истории Украины; английский язык и творческое развитие; повышение самооценки и развитие творческих наклонностей; занятия спортом, активный отдых, походы, оздоровительные программы; общеразвивающая программа, экскурсии, занятия спортом; обучение основам туризма и альпинизма; спортивно-развивающая программа.

Ключевые слова: *детский туризм, летнее детское оздоровление, специализация летних детских лагерей.*

УДК 379. 85 (477)

САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ОПІЛЛЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ІНДУСТРІЇ КРАЮ

Г.М. Гуменюк, У.О. Будник, В.П. Передерко
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті описано деякі пам'ятки сакрального мистецтва Опілля як засобу розвитку туристично-екскурсійної діяльності в регіоні. Основними шляхами стимулювання туристичної привабливості території Опілля визначено: створення позитивного іміджу території Опілля як привабливої території для відпочинку; підвищення уваги українців до відпочинку всередині країни, зокрема, можливість залучення додаткового туристичного потоку за рахунок активного маркетингу в регіонах; підтримку туризму національними програмами, наприклад надання дотацій на реставрацію історико-культурних об'єктів сакрального значення; створення єдиного реєстру даних про туристичні ресурси та їх концентрацію по регіонах України; моніторинг туристичної привабливості території Опілля через визначення найбільш доцільного використання сакральних ресурсів; залучення державних інвестицій у проекти, пов'язані з розвитком туризму на території Опілля.

Ключові слова: *туристично-екскурсійна діяльність, сакральне мистецтво, духовна культура, територія Опілля, туристичний бізнес.*

Постановка проблеми. У сучасному світі надзвичайно актуальною постає проблема духовного становлення людини, оскільки соціальні зміни, зумовлені глобалізаційними процесами, торкаються всіх сфер нашого буття. Дієвим засобом формування й розвитку духовності особистості є сакральне мистецтво, яке в багатьох регіонах України залишається маловивченим і слугує вагомим пластом для розвитку різних сфер науки, культури, туризму, освіти тощо. Тому важливим аспектом сучасних наукових досліджень вважаємо вивчення вітчизняних сакральних пам'яток, зокрема Опілля, в аспекті розвитку туристично-екскурсійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти туристичного краєзнавства знайшли своє відображення в наукових працях Б. Гавриліва [1], О. Клапчук [4], Т. Палкова [5] та ін. Питання формування національної самосвідомості, залучення молоді до туристично-краєзнавчої роботи знайшли своє відображення в численних наукових дослідженнях українських вчених.

Мета статті – обґрунтувати значення сакрального мистецтва Опілля у розвитку туристично-екскурсійної індустрії регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сакральне мистецтво завжди впливало колосальною енергією на духовну сферу людини. Водночас вони містять невичерпний потенціал для розвитку пізнавального туризму, зокрема вивчення історії та культури краю. Сакральні пам'ятки є одними з найпоширеніших культурно-історичних рекреаційних атракцій Опілля, адже вони зустрічаються у переважній більшості населених пунктів. Основою сакральних пам'яток є архітектурні споруди (церкви, костели, синагоги), що вказує на їхню підпорядкованість архітектурним пам'яткам. Не менш важливе значення належить пам'яткам церковного (культового) походження: ікони, царські врата, виносні хрести, іконостаси, скульптура, фрагменти різьби, підсвічники, зразки міднолитої пластики (іконки, складні,

наперсні та напрестольні хрести), зразки ковальського ремесла, церковне шитво, художні тканини, церковний одяг, плащаниці тощо. Їх вивчення є предметом і релігійного туризму. Тому вдамося до аналізу деяких найцікавіших сакральних пам'яток Опілля з метою моделювання туристично-екскурсійних маршрутів.

Церква святого Миколая у м. Золочеві – пам'ятка архітектури XVI ст., що є найстарішим храмом міста, в давнину входила до комплексу оборонних валів Золочева, тому її ще називали церквою на валах. Оборонні риси (товщина стін, віконні отвори) церкви Святого Миколая збереглися і донині [10].

Костел Воздвиження та Святого Йосипа у с. Підгірці Бродівського району (1752–1766) планувався господарем Підгорецького замку Вацлавом Жевуським як власна усипальня, тому її часто називають каплицею. Інтер'єр розписаний художником Л. Смуглевичем та його сином (1765–1766), які помістили на куполі костелу вісім медальйонів із зображеннями патріархів Старого Заповіту. Дерев'яне оздоблення храму (в т.ч. мистецьки виконані хори і качальня (амвон) з рокайлевим орнаментом) виготовлено 1765 р. Твардовським. Головний вівтар прикрашав образ Святого Йосипа і Вознесіння авторства Шимона Чеховича. Неподалік костелу стоять дві фігури з XVIII ст.: Богоматір і Святий Йосип. З 1861 р. храм використовувався як парафіяльний. Незважаючи на те, що костел під час Першої світової війни знаходився на першій лінії фронту, він практично не постраждав. 1944 р. купол храму, північно-східну стіну та одну зі статуй пошкоджено. 1945 р. святиню закрили. Реставрація відбувалася в 1976–1979 рр. [8].

Костел Святої Трійці розташований у центрі с. Олесько. Заснований 1481 р. Петром Сененським, в 1545 р. набув сучасного вигляду. Костел зального типу, мурований з цегли, з хрестовою системою кладки, частково тинькований. На рівні другого ярусу вежі збереглися бійниці, третій служив дзвіницею. Обидві каплиці оформлені кутовими пілястрами. В пресвітерії зберігся бароковий дерев'яний головний вівтар кінця XVIII ст.., там же знаходиться мармурова епітафія Івана Даниловича 1618 р. роботи скульптора Іоана Пфістера. Пам'ятка реставрована в 1960-х рр., коли південна оборонна вежа отримала шоломові завершення, які мала до реставрації 1927 р. [9].

Найбільше зацікавлення у туристів з-поміж сакральних пам'яток Опілля саме викликають монастирі.

Монастир Домініканок у Белзі (1653–XVIII ст.) складається з костелу, до якого з півдня і заходу примикають прямокутні корпуси. Замикають велике монастирське подвір'я південно-західний і західний прямокутні корпуси. В'їзд на територію розміщений із західного боку. Під час Другої світової війни будівлі монастиря зруйновано, а відтак частково відновлено. Костел Святого Миколая (1653) побудований з червоної цегли, виконаний у стилі бароко. Це восьмистопна базиліка з гранованою п'ятистінною апсидою і прямокутними приміщеннями, розташованими симетрично по обидва її боки. Головний, північний фасад, симетрично розчленована пілястрами доріческого ордену, має бароковий фронтон, з боків прикрашений акротеріями. Бічні фасади розчленовані пілястрами, прорізані віконними отворами. Настінні розписи виконані 1900 р. У 1861 р. проведено реконструкцію і реставрацію споруди. Келії прибудовані до костелу з південного і західного боку. Всі корпуси цегляні, прямокутні в плані, двоповерхові, накриті скатними дахами. Разом з костелом утворюють замкнутий внутрішній дворик. Фасади позбавлені архітектурного декору, прорізані прямокутними віконними отворами, завершені профільними карнизами. Внутрішнє планування коридорне з однобічним розташуванням приміщень. Ансамбль належить до характерних творів архітектури

бароко XVII–XVIII ст. [4, с. 170; 6].

За 12 км від м. Перемишляни розташоване с. Унів, де зберігся архітектурний комплекс оборонного монастиря Святоуспенської унівської лаври. Унікальна історична пам'ятка східного чернецтва, Унівська обитель УГКЦ є одним з найдавніших монастирських комплексів України. Найновіші археологічні матеріали засвідчують існування тут монастиря вже з кінця XIII ст. Упродовж усього існування унівський монастир переживав часи розквіту та занепаду. Занепад, зокрема, спричиняли грабіжницькі напади татарських військ на українські землі. Найціннішою пам'яткою архітектурного ансамблю монастиря став храм Успення Пресвятої Богородиці (1549–1574) – пам'ятка перехідного періоду від пізньої готики до ренесансу. Бійниці у фризі, що простягається попід самим дахом, свідчать про оборонний характер споруди, її належність до типу церков-твердинь. Свого часу в монастирі перебували Йов Княгинецький, Йов Почаївський. Саме в Уневі відомий український письменник-полеміст, чернець І. Вишенський написав «Посланіє до стариці Домініки». Період розквіту та розбудови монастиря тісно пов'язаний з давнім українським шляхетським родом Шептицьких. Чернече життя у монастирі у дусі християнського Сходу та Київської Русі, яке отримало назву «студійського», відновив Андрей Шептицький, ідею якого продовжив його брат Климентій. Найбільше руйнувань монастир зазнав у радянські часи. 1950 р. його закрили, монахів вигнали, а 80-річного отця Климентія арештували. Саме ж село Унів перейменоване на Міжгір'я. З 1991 р. селу повернуто давню назву, а монастир – ченцям Студійського Уставу, які відновлюють обитель [5].

Монастирські комплекси, що перебувають у руїнах, потребують відновлення не лише для розвитку духовності людини, а й для розвитку туристичної сфери краю. Більшість пам'яток невідома для екскурсантів, туристів, незважаючи на те, що чимало об'єктів має важливе значення в історії українського народу, розвитку архітектурно-будівельних традицій тощо. Водночас їх належне фізичне відновлення нині є великою проблемою. Відтак надзвичайно важливим є популяризація замків і монастирів, що залежить від узгоджених спільних дій фахівців при розробленні туристичних маршрутів і залучення пам'яток у сучасне життя [4, с. 172–173].

Заслуговує на особливу увагу туриста й Велика Бродівська синагога, про яку відомо із XVI ст. Адже спочатку вона була дерев'яною, однак юдейська громада міста дуже зросла, й потребувала нового, значно більшого і багатшого храму. Наріжний камінь під синагогу, яка в майбутньому отримала назву Велика Бродівська, було закладено у 1742 р. І вона дійсно – одна з найбільших в Україні. Крім того, споруда будувалась ще й для виконання фортифікаційних функцій, тому храм став справжньою цитаделлю [7].

Заслуговує на особливу увагу низка культових центрів Опілля з чудотворними іконами, відомими дивовижними історіями, які супроводжують впродовж століть їхнє перебування серед людей: численні чудеса зцілень, навернень до Бога тощо. Ці образи настільки дивовижні й несхожі між собою, але однаково захоплюючі, тому перелічимо найвідоміші опілянські святині.

Так, з-поміж чудотворних ікон Львівщини, до яких неодноразово відбуваються прощі міжнародного та всеукраїнського масштабу, варто віднести Унівську, Крехівську, Жидачівську; до чудотворних ікон, паломництва до яких мають більш локальний характер, – Грушівську, Довголуцьку, Деревлянську, Ліську. Івано-Франківщина має серед давніх шанованих святинь Галицькі чудотворні ікони та достатньо великий перелік ікон локального значення (Маріямпільська, Поганська та ін.).

Однак організація прочанського туризму в Україні загалом та на її західних

територіях зокрема, істотно гальмується наявністю численних проблем. Негайного вирішення потребують: інвентаризація й реставрація пам'яток, які приваблюватимуть прочан і туристів; прискорення роботи над створенням загальноукраїнського реєстру туристичних ресурсів, до якого увійдуть всі історичні, культурні, пам'ятки сакрального туризму; забезпечення інфраструктурою місць паломництва (приміром, збільшення кількості зупинок для туристичних автобусів, будівництво готелів, мотелів, крамниць) та прийняття відповідного законодавства, яке б зменшило чи звільнило від податків паломницький туризм та ін.

Сьогодні відбувається активне відродження релігії та духовної культури, зокрема прочанства. Проте ставлення до паломництва наших сучасників знаходиться в прямій залежності від рівня їх духовної вихованості. Опілля має унікальні передумови для розвитку релігійного туризму як екскурсійного, так і паломницького напрямів. Це зумовлено, передусім, неповторною історією християнства на цій території та наявністю великої кількості святинь, серед яких є низка шанованих чудотворних ікон (Зарваницька, Крилоська).

Важливою проблемою в Україні є також майже відсутнє методичне та інфраструктурне забезпечення для організації релігійних туристичних маршрутів. Варто було б поглибити співпрацю професійних туристичних організацій і релігійних громад, об'єднань, професійних богословів, що забезпечило б ефективне використання туристичної інфраструктури Західної України, поліпшило б якість прочанства й сприяло б відродженню духовності нашого народу.

Згадані вище сакральні пам'ятки є неповторними для розвитку туристичної індустрії регіону. Водночас є низка факторів, які стримують розвиток туристичної галузі на території Опілля.

По-перше, через кризову ситуацію в Україні зменшилася кількість інвестиційних програм окресленого спрямування.

По-друге, сьогодні маємо недостатній рівень розвитку безпосередньо мережі та об'єктів туристичної інфраструктури, їх невідповідність світовим стандартам. Адже виробнича база галузі формувалася, в основному, за радянських часів з орієнтацією переважно на невибагливого туриста, тому серед об'єктів інфраструктури переважають великі (порівняно з аналогічними закордонними) комплекси, із значною концентрацією місць та низьким рівнем комфортності.

По-третє, сучасний турист прагне поєднати відпочинок із активною пізнавальною діяльності, розвитком своєї духовності. Тому історичні сакральні пам'ятки, які максимально наближені до природного середовища, викликають неабиякий інтерес. І це повинно стимулювати розроблення туристично-екскурсійних маршрутів на рівні світових стандартів з надання відповідних послуг.

На жаль, сьогодні в Україні цей напрям не належить до пріоритетних у розвитку туризму. Тому важливим завданням є реалізація низки заходів щодо збільшення туристичних потоків в окреслені регіони, сприяння в розробленні екскурсійних ностальгічних турів до Західної України представників української діаспори. Першочерговим завданням регіону є вдосконалення інфраструктури, зокрема реконструкція автомобільних доріг, що є візитівкою туристичного краю. Іноземці прибувають до нас самопливом, незначними потоками, з різними цілями, що часто не піддається статистичному обліку. Тому існує необхідність у розробленні відповідної програми щодо розвитку туристично-екскурсійної індустрії в Україні.

Висновки. Отже, сакральне мистецтво Опілля характеризується своєю унікальністю і особливо впливає на емоції та почуття вірян шляхом персоніфікації та органічного відображення у змісті своїх творів потойбічних сил, мистецького оформлення їх сприйняття, зокре-

ма використання аудіо-візуальних і театрально-постановчих ефектів публічного богослужіння. Опілля може стати одним із найбільш розвинених районів при правильному акцентуванні уваги на історико-культурних пам'ятках поверненню їм минулої величі, і популяризації їх серед населення.

Основними шляхами стимулювання туристичної привабливості території Опілля вважаємо:

- створення позитивного іміджу території Опілля як привабливої території для відпочинку;
- підвищення уваги українців до відпочинку всередині країни, зокрема, можливість залучення додаткового туристичного потоку за рахунок активного маркетингу в регіонах;
- підтримка туризму національними програмами, наприклад надання дотацій на реставрацію історико-культурних об'єктів сакрального значення;
- створення єдиного реєстру даних про туристичні ресурси та їх концентрацію по регіонах України;
- моніторинг туристичної привабливості території Опілля через визначення найбільш доцільного використання сакральних ресурсів;
- залучення державних інвестицій у проекти, пов'язані з розвитком туризму на території Опілля.

Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у дослідженні потенційних можливостей сакрального мистецтва для розвитку туристичного бізнесу в різних регіонах України.

Література

1. Гаврилів Б. Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини: Іст.-краєзн. дослідж / Б. Гаврилів, М. Гаврилів. – Івано-Франківськ, 2001. – 96 с.
2. Дослідження туристичних ресурсів Жовківського району / [Кол. авт., керів. проекту М. Кубай]. – Жовква, 1998. – 117 с.
3. Історико-культурні об'єкти Івано-Франківщини : перелік об'єктів туризму / Природ.-заповід. території та об'єкти Івано-Франківщини. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 164–166.
4. Клапчук О.О. Монастирські комплекси Львівської області як туристичні об'єкти / О.О. Клапчук // Вісник Львівського Університету. Серія географічна. 2009. – Вип. 36. – С. 167–174.
5. Палков Т. Львівська область. Найцікавіші місця : Путівник / Т. Палков. – Львів : Ладекс, 2008. – 63 с.
6. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской СС Р: В 4 т. / [Гл. редкол.: Н.Л. Жариков (гл. ред.) и др.]. – К. : Будівельник, 1983. – Т. 3. – 336 с.
7. Бродівська синагога : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/; http://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/56098
8. Костел Святого Йосипа (Підгірці) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/.
9. Костел Святої Трійці (Олесько) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/.
10. Церква Святого Миколая (Золочів) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/.

Gumenyuk H.M., Budnyk U.O., Perederko V.P. SACRED ART AS A MEANS OF OPILLIA TOURISM-EXCURSION INDUSTRY EDGE. *This article describes some of interest Opillia sacred art as a vehicle for tourist excursions in the region. The authors emphasize that the organization of pilgrims and tourists in Ukraine in general and in particular its western territories, significantly hampered by numerous problems. Require immediate solution: inventory and restoration of monuments that attract pilgrims and tourists; accelerate work on the establishment of nationwide registry of tourism resources, which would include all the historical, cultural monuments sacred tourism; providing infrastructure places of pilgrimage; appropriate legislation that would reduce or freed from taxes pilgrim tourism and others.*

Opillia has unique conditions for the development of religious tourism as a excursion and pilgrimage areas. This is due, above all, unique history of Christianity in the area and the large number of relics, including many respected icons of (Pochaivs-

ka, Zarvanytsia, Terebovlya, Krylos). An important problem in Ukraine is almost no methodical and infrastructural support for the organization of religious tourism routes. It would be deepen cooperation of professional tourist organizations and religious communities, associations, professional theologians that would ensure the efficient use of tourism infrastructure in Western Ukraine, would improve the quality of pilgrimage and would contribute to the revival of spirituality of our people.

The main ways of stimulating the tourism attractiveness Opillia defined: creating a positive image of the Opillia area as an attractive area for recreation; increased attention to Ukrainian holiday in the country, including the ability to attract additional tourist flow through active marketing in the regions; Tourism support national programs, such as providing subsidies for the restoration of historical and cultural sites of sacred significance; create a single registry of data on travel resources and their concentration on regions of Ukraine; monitoring of Opillia tourism attractiveness by identifying the most appropriate use of resources sacred; attracting public investment in projects related to the development of tourism in the plain field.

Keywords: *tourist-excursion activity, sacred art, spiritual culture, territory Opillia, business of tourism.*

Гуменюк Г.М., Будник, Передерко В.П. У.О. САКРАЛЬНОЕ ИСКУССТВО ОПОЛЬЯ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКО-ЭКСКУРСИОННОЙ ИНДУСТРИИ КРАЯ. *В статье описаны некоторые достопримечательности сакрального искусства Опилля как средства развития туристическо экскурсионной деятельности в регионе. Основными путями стимулирования туристической привлекательности территории Опилля определенно: создания позитивного имиджа территории Опилля как привлекательной территории для отдыха; повышение внимания украинцев до отдыха внутри страны, в частности, возможность привлечения дополнительного туристического потока за счет активного маркетинга в регионах; поддержку туризма национальными програмами, например предоставление дотаций на реставрацию историко-культурных объектов сакрального значения; создание единственного реестра данных о туристических ресурсах и их концентрации по регионам Украины; мониторинг туристической привлекательности территории Опилля через определение наиболее целесообразного использования сакральных ресурсов; привлечение государственных инвестиций в проекты, связанные с развитием туризма на территории Опилля.*

Ключевые слова: *туристско-экскурсионная деятельность, сакральное искусство, духовная культура, территория Опилля, туристический бизнес.*

УДК 351/ 354. 338.48

СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ

А.І. Гуменюк
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

В статті досліджено стратегічне управління регіональним туристично-рекреаційним комплексом, яке виступає природною еволюцією сформованого раніше програмно-цільового підходу. Віддається перевага застосуванню стратегічного планування з використанням елементів системного підходу.

Визначено, що Програми розвитку регіонів повинні розроблятися на основі комплексного аналізу демографічної ситуації, стану використання природного, виробничого, науково-технічного і трудового потенціалу, конкурентоспроможності регіональної та загальнодержавної економіки, екологічного стану регіонів, оцінки досягнутого рівня розвитку економіки та соціальної сфери і з врахуванням впливу зовнішньополітичних та інших факторів і очікуваних тенденцій зміни впливу цих факторів у перспективі. Наголошено, що нормативно-правова база регулювання розвитку туризму потребує систематизації, удосконалення, коригування та узгодженості за основними елементами. Доведено, що системний розвиток туристичних зв'язків є ефективним механізмом інтеграції нашої країни у міжнародну спільноту, розвитку національної економіки та культури.

Ключові слова: *стратегічне управління, туристично-рекреаційний комплекс, програми розвитку регіону, нормативно-правова база.*

Вступ. Регіони України володіють багатим рекреаційно-туристичним потенціалом, який при ефективному використанні здатен не лише привести до відродження туристично-рекреаційних комплексів, а й дати поштовх для розвитку всієї вітчизняної економіки. Світова практика показала, що при ефективному державному управлінні туризм може дати відчутні результати як для окремих регіонів, так і для держави загалом.

Різні аспекти формування та функціонування механізму державного управління знайшли своє відображення в наукових працях Г. Атаманчук, М. Долішнього, М. Лесечко, В. Малиновського, А. Мельника, А. Никифорова, О. Оболенського, С. Чистова та інші. Наукові підходи до обґрунтування необхідності державного управління туристичною галуззю та напрямів його вдосконалення знаходимо у працях вітчизняних вчених, серед яких: Ю. Алєксєєва, В. Биркович, М. Бойко, І. Валентюк, О. Василів, М. Глядіна, Л. Давиденко, В. Дмитренко, В. Ільяшенко, А. Кожина, Є. Козловський, О. Малишева, Н. Опанасюк, В. Полюга, Н. Свиридова, О. Шаптала та ін..

Мета статті – обґрунтувати стратегію управління розвитком туристичної інфраструктури регіону.

Виклад матеріалу. Туристична галузь є однією з найбільш перспективних у розвитку Івано-Франківської області на найближчий період. Це підтвердило прийняття обласною державною адміністрацією програми розвитку туризму на найближче десятиліття. Івано-Франківська область є однією з найменших як за площею (близько 2 % території), так і за населенням (менше 4 % населення) в Україні. Проте регіон характеризується значними туристично-рекреаційними можливостями, а за кількістю та складом історичних і архітектурних пам'яток випереджає багато інших областей і, безумовно, є одним з унікальних куточків України.

Туристична галузь є основною соціоекономічною рушійною силою сьогодення. Цінність цієї галузі для економіки полягає в створенні мультиплікативного ефекту для розвитку реального сектору економіки, пов'язаного з створенням туристичної інфраструктури, продажем товарів, наданням послуг. Соціальний ефект полягає у створенні додаткових робочих місць у туристичній та пов'язаних з нею галузях. В свою чергу, збільшення робочих місць та доходів реального сектору економіки безпосередньо впливає на збільшення податкових надходжень та збільшенню витрат у державному секторі. та як наслідок покращенням якості життя населення на відповідній території.

Тому, розвиток туризму та його соціально-економічні наслідки стали вельми досліджуваним явищем в сучасному академічному світі як з точки зору розробки відповідних теоретичних засад, так і практичних розробок – програм, стратегій, прогнозів, практична співпраця з іноземними організаціями в сфері туризму. Зокрема, в Івано-Франківській області в 2007 році прийнято Стратегію розвитку та маркетингу туризму Івано-Франківської області до 2015 року [5], яка базується на проведеному стратегічному аналізі та маркетинговому аудиті регіону, дослідженнях регуляторного та підприємницького середовища, соціологічних дослідженнях закладів туристичної інфраструктури та туристів області. Ця розробка повинна слугувати базовим документами для органів місцевого самоврядування та виконавчої влади в сфері формування та реалізації туристичної політики регіону.

Івано-Франківська область володіє багатим природно-ресурсним потенціалом, що створює передумови для його широкого використання у відпочинкових цілях. М'який клімат, мальовничі ландшафти, багата історико-культурна спадщина сприяють організації відпочинку на цій території.

Туристично-рекреаційна галузь проголошена стратегічним напрямом розвитку економіки Івано-Франківщини і є важливим чинником стабільного й динамічного збільшення надходжень до бюджету, істотного позитивного впливу на стан справ у багатьох галузях економіки [4; 5].

Івано-Франківська область входить в перелік найбільш привабливих та популярних туристичних регіонів України. Існуюча база рекреаційних закладів різних форм власності (362 одиниці на 17,6 тис. місць) дає можливість нарощувати лікувально-оздоровчі, туристичні, спортивні послуги, в тому числі й для іноземних туристів. На сьогодні майже 800 сільських господарів приймають туристів у своїх садибах. Туристичні послуги надають понад 100 туроператорів та турагентів; діє мережа з 14 туристично-інформаційних центрів. Природно-заповідні території та об'єкти. До мережі природно-заповідного фонду області віднесено 474 території та об'єкти загальною площею 21 8,8 тис. га, що складає 15,7 відсотка від загальної площі області, у тому числі: 32 об'єкти загальнодержавного значення площею 1 3 1,6 тис. га; 442 об'єкти місцевого значення площею 87,2 тис. га.

Розробка та реалізація в Україні дієвої державної політики щодо розвитку туристичної галузі на регіональному рівні наблизить нашу державу до співтовариства з провідними країнами світу. Зміцнення ринкових відносин в Україні відбувається шляхом розвитку змішаної економіки, де взаємодіють державне і ринкове регулювання, зокрема й на регіональному рівні. Від ефективності державного і регіонального регулювання розвитку різних галузей економіки, як на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, залежить швидкість її трансформації до стандартів Європейського Союзу. Це повною мірою відноситься й до сфери послуг туристично-рекреаційного комплексу, роль і значення якого неухильно зростає завдяки побудо-

ви ринкових відносин. Дедалі більшого значення набуває наукове-практичне обґрунтування формування сприятливого правового, економічного, інформаційного та фінансового середовища для розвитку туризму в регіонах держави, усунення на основі державного регулювання найбільш суттєвих недоліків ринку туристичних послуг, що спостерігаються в українській реальності. Все це зумовлює нагальну потребу подальшої розробки та вдосконалення механізмів державного і регіонального регулювання і організаційного забезпечення розвитку туристичної галузі на регіональному рівні. У світовій системі господарства туризм сьогодні посідає одне з провідних місць.

Світовий досвід дає декілька моделей участі органів державної влади в управлінні розвитком туристичної діяльності в регіонах. Для України, що обрала європейський напрямок розвитку, рекомендовано [3]. Запровадивши таку модель управління, притаманну таким розвинутим європейським державам, як Великобританія, Іспанія, Італія та Франція. Суть такої моделі полягає в тому, що питання розвитку туристичної галузі в країні вирішуються на рівні відповідного галузевого підрозділу певного багатогалузевого міністерства. При цьому, підрозділ такого міністерства, що відповідає за розвиток туризму в країні, здійснює свою діяльність у двох напрямах: регламентує або вирішує загальні питання державного регулювання (розробка організаційно-правової бази, координація діяльності місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, обробка статистичної інформації тощо) та спрямовує й координує маркетингову діяльність. Державні дотації для суб'єктів туристичної діяльності в країнах ЄС можуть виявлятися в різних формах. Серед основних видів державних інвестицій виділяють наступні: зниження мита, прямі субсидії або зниження ціни інвестиції в туристичні проекти, що враховує позики за оптимальними процентними ставками; надання гарантій на інвестиції з метою залучення іноземних інвесторів; податкові пільги, захист від подвійного оподаткування завдяки укладанню угод з іншими країнами; продаж, оренду землі або інфраструктури за ціною нижче ринкової [2].

Завданням державної політики щодо розвитку туризму на регіональному рівні є забезпечення комплексного і збалансованого розвитку цієї галузі з урахуванням її специфіки й особливостей конкретного регіону. Для цього держава повинна застосовувати ряд важелів прямого і непрямого впливу.

Для підвищення ефективності роботи туристичної галузі необхідна цілеспрямована політика держави. На сучасному етапі розвиток системи регіонального управління туристичною галуззю повинен охоплювати такі питання, як оптимізацію структури управління, реалізацію державної політики у цій галузі за допомогою координації діяльності центральних і місцевих органів влади та суб'єктів підприємництва.

Аналіз досвіду формування регіонального туристично-рекреаційного комплексу дає змогу виділити п'ять стадій його розвитку: на першій стадії відбувається вибіркове освоєння ресурсів і створення локальних туристичних об'єктів; на другій стадії, коли територія вже якийсь час використовується в туристичних цілях, складається група туристичних установ; на третій стадії створюються або залучаються до туристичного обслуговування вже існуючі підприємства різних супутніх сфер господарювання, наприклад, культурно-побутового обслуговування; четверта стадія характеризується розширенням видів туристичної діяльності, утворенням нових туристичних і супутніх підприємств, а територіальний туристично-рекреаційний комплекс, що в результаті формується, може змінити свій первинний профіль; на п'ятій стадії розвитку перебувають комплекси зі спеціалізацією, що

склалася, і певним поєднанням підприємств і інфраструктури.

В основі планування розвитку туризму на місцевому рівні має лежати комплексна програма, яка представляє економічну політику туризму, що поєднує, з одного боку, інтереси області, а з іншого - враховує її трудові, матеріальні й фінансові потреби. Особливо це актуально для дотаційних районів, де немає достатніх природних ресурсів і потрібно розвивати нові способи господарювання для того, щоб підняти життєвий рівень населення і знизити безробіття.

Дані заходи мають бути спрямовані на виявлення і використання наявних резервів для поліпшення обслуговування туристів в масштабі певного району з урахуванням його специфіки, природно-кліматичних. демографічних, ресурсних і екологічних особливостей.

Туристична політика на місцевому рівні має формуватися па основі дослідження, аналізу і коректування наявної моделі розвитку туризму, стану об'єктів визначних пам'яток, видів діяльності і туристичних ринків. З урахуванням соціально-економічних і екологічних чинників. Органи місцевого управління відіграють визначальну роль в ефективному розвитку туризму. Розвиток туризму є ефективним засобом піднесення місцевої економіки: можливості диференціації витрат; певному формулюванню її цілей і завдань; появі вартісного вираження цілей, що забезпечують проведення туристичної політики.

З метою розвитку туризму в Івано-Франківській області необхідно врахувати такі елементи: визначення етапів розвитку туризму; створення програм освіти і професійної підготовки; вибір доцільних форм розвитку і типів туристичних сегментів, які слід залучати; створення єдиної інформаційної мережі; визначення шляхів багатоцільового використання туристичної інфраструктури; визначення територіальних меж розвитку туризму, виходячи з реальних умов екологічного, соціокультурного й інфраструктурного стану розвитку регіону; визначення відповідних функцій державного, муніципального і приватного сектора в справі планування та розвитку туризму для посилення економічного й соціального явища, використовуючи його як каталізатор розвитку інших галузей економіки.

Значний інтерес до туризму як одного з стратегічних напрямів розвитку області зумовили питання про розробку програм розвитку туризму на регіональному і місцевих рівнях.

Незважаючи на те, що в області вже розроблялися і розробляються програми розвитку туризму, які й повинні становити основу системи регулювання туристично-рекреаційним комплексом, на сьогодні перспективи цього сектора економіки все-таки не визначені. Слабке місце більшості місцевих програм полягає: в тому, що за часом вони охоплюють короткостроковий або в кращому випадку середньостроковий період. Крім того, самі програми слабко адаптовані до швидко змінюваної ринкової кон'юнктури, не повного мірою використовують наукові підходи до їх розробки, що обгрунтовує необхідність коректування самої методології їх розробки.

Реалізація програм розвитку туризму є важливим фактором вдосконалення економіки, тому до цього процесу необхідно підходити з ретельною підготовкою, проводячи контрольовані експерименти і враховуючи програми зростання. Крім того, потрібний серйозний підхід до планування, системний розгляд принципових питань, які можуть виникнути при формуванні нового продукту, а також розробка альтернативних заходів. використовуваних при виникненні непередбачених ситуацій.

Розробка місцевих програм розвитку туризму в області, має здійснюватися таким чином:

Визначення проблемних завдань. Проводиться оцінювання області (районів) з погляду розвитку туристичної ін-

дустрії; аналізуються туристичні ресурси і потенційні ринки туризму, а також основні перспективи і фактори розвитку туризму. На основі такого оцінювання можна визначити суперечності між очікуваним станом економічного розвитку сфери туризму і можливостями його досягнення при врахуванні наявних умов, тобто визначити проблемні завдання, що підлягають програмному опрацюванню. Позначимо основні критерії визначення проблемних завдань: аналіз планування туристичної діяльності на місцевому рівнях; відповідність існуючої туристичної інфраструктури потенційному попиту на місцевий туристичний продукт; можливість підрахунку результатів діяльності туристичних підприємств і туристичних потоків; наявність інформації про туристичні можливості області (районів); оцінка натуральних показників діяльності туристичних підприємств; раціональність розміщення туристичних об'єктів на території області (району): рівень впливу туризму на екологічну обстановку в області; рівень зносу основних фондів в туристичній галузі; рівень якості туристичних послуг, що надаються.

Підсумок цього блоку – визначення і формулювання головного проблемного завдання, які можна визначити як: невідповідність рівня надходжень від туризму існуючому потенціалу регіону; недостатня інформація про туристичні можливості області; неможливість об'єктивного підрахунку результатів діяльності туристичних підприємств і туристичних потоків через недосконалу систему звітності; нераціональне розміщення об'єктів туристичної інфраструктури на території області (районів).

Зокрема, для Івано-Франківської області можуть бути визначені такі проблемні завдання: необхідна для розвитку туризму інфраструктура не відповідає міжнародним стандартам; недостатня кваліфікація персоналу; рівень надходження від туризму не відповідає наявному потенціалу області; нераціональне розміщення туристичних об'єктів по території області; більша частина туристичних об'єктів вимагає реставрації.

Підготовка завдань для розробників – включає: визначення етапів і термінів реалізації; визначення кількісних значень цільових показників; визначення обсягу і джерел фінансування на розробку та реалізацію заходів; складання інструктивних і методичних матеріалів з формування; формування головної мети.

Для підготовки програм розвитку туризму необхідне залучення фахівців з різних галузей науки: туризму, історії, екології, економіки, маркетингу, медицини, мистецтвознавства, планування, права і соціології, а також мають бути залучені фахівці-практики з галузей: туризму і готельного господарства, архітектури, будівництва, громадського харчування, землекористування, санаторно-оздоровчих центрів, транспорту та центрів зайнятості.

Найбільша складність полягає у формуванні головної мети. Якщо мета формується як досягнення соціально-економічного і культурного відродження туризму в області, то має бути визначений термін і виявлені під-цілі за різними напрямами, наприклад за досягненням певних показників прибуття туристичних потоків в область і надходжень від їх прибуття тощо.

Якщо ж ми формуємо мету і визначаємо її як здійснення в найближчий перспективний відрізок часу, тоді можлива така мета: розвиток певного виду туризму на території області (району).

Формування дерева мети. На думку практиків, для розробки рекомендується використовувати метод «дерева цілей». Проводити послідовне виявлення всіх підцілей, з дотриманням підлеглості кожної з них цілям вищого рівня аж до завдання кінцевих очікуваних показників. Підцілі мають бути ранжировані за ступенем їх першочерговості для кожного рівня.

Розробка різних варіантів. Цей етап

доцільно поділити на такі розділи: аналітичний – аналіз інфраструктури області (району); аналіз туристичних визначних пам'яток і видів діяльності, існуючих і можливих форм туризму, різних сегментів туристичного ринку; економічний аналіз; аналіз екологічної обстановки; аналіз соціальних, культурних і інституційних аспектів; загальний базовий аналіз; аналіз інфраструктури області включає: аналіз внутрішньої транспортної системи (об'єкти і послуги) в плані використання для туризму; виявлення всіх значущих факторів у галузі інфраструктури, що стримують розвиток туризму; оцінювання всіх попередніх, раніше затверджених планів, програм і концепцій з удосконалення інфраструктури області; оцінювання доступу в області різними видами транспорту, пропускний потенціал туристичних об'єктів і якість туристичних послуг, що надаються; аналіз визначних пам'яток і видів туристичної діяльності проводиться шляхом обстеження і підготовки наявних і потенційних об'єктів, а також шляхом виявлення всіх пов'язаних з ними серйозних проблем, наприклад, їх використання не за призначенням; аналіз туристичних об'єктів, що існують в області та пов'язаних з ними туристичних послуг; аналіз здійснюється шляхом обстеження наявних засобів розміщення і туристичних об'єктів, дається оцінка відповідності туристичних об'єктів і послуг необхідним вимогам; аналіз сегментів туристичного ринку – здійснюється оцінювання тенденцій розвитку туризму в області (районі), включаючи як міжнародних, так і внутрішніх туристів, аналізуються специфічні характеристики туристів: визначення основних чинників, шо впливають на типи і масштаби туристичних потоків, визначення основних і додаткових туристичних ринків; оцінювання використання туристичних визначних пам'яток, об'єктів і послуг місцевими жителями; оцінювання впливу існуючих або потенційних туристичних центрів, що конкурують, на динаміку відвідувань; економічний аналіз – може забезпечити необхідний розрахунок спостережень і прогнозованого економічного впливу туризму на основі стандартних вимірювань – валові й чисті доходи в іноземній валюті, види витоків з регіональної економіки, внесок У дохід області, ефект мультиплікації і частка у ВВП.

Тут же здійснюється виявлення потенційних джерел фінансування Для розробки проектів; аналіз екологічного стану полягає у напрямі виявлення всіх наявних екологічних проблем, які можуть бути викликані розвитком туризму, а також що вже існують і стримують такий розвиток: аналіз соціальних і культурних аспектів полягає в оцінюванні наявних і позитивних потенційних і негативних соціальних і культурних дій. викликаних туризмом; чинного законодавства і правил в галузі туризму, людських ресурсів і фінансів, необхідних для інвестування у цю сферу; загальний базовий аналіз передбачає вивчення і опис розташування природних ресурсів, існуючі моделі землекористування і землеволодіння із зазначенням зон. які не можуть розвиватися з туристичною метою. Величезне значення для загального базового аналізу мають повний розгляд уже складених і таких, що діють на місцевому рівнях, планів і програм з розвитку туризму та оцінювання їх впливу.

Необхідно виявити й описати вагомі позитивні і негативні чинники, що впливають на залучення туристів, наприклад, імідж області (району), вплив політичної нестабільності, злочинності, віддаленість або близькість від основних країн, що направляють і вартість проїзду.

Важливим чинником є комплекс заходів щодо підготовки і видання пакету матеріалів про туристичні можливості, спеціалізованих каталогів, що дають вичерпну інформацію про туристичні підприємства, установи і організації та пропонований туристичний продукт. Для виявлення оптимального потенціалу пропускної здатності області доцільно ви-

користовувати такі критерії: економічні – оптимальний обсяг розвитку туризму, що забезпечує найкращі економічні вигоди без спотворень або інфляційних змін, рівень зайнятості населення в туристичній індустрії; інфраструктури – наявність транспортних і комунальних об'єктів і послуг, систем життєзабезпечення, інших об'єктів і послуг, що належать, зокрема, до сфери охорони здоров'я і забезпечення безпеки; рівень туризму, який може сприяти підтримці в доброму стані історичних і культурних пам'яток архітектури, розвитку ремесел та збереженню звичаїв і традицій місцевих жителів; соціокультурні – рівень розвитку туризму, який можна допустити, не завдаючи збитку способу життя і видам діяльності жителям області; фізичні – прийнятні рівні завантаженості туристичного регіону, граничний рівень підтримки рівноваги екологічних систем, припустимі рівні повітряної, водної і шумової дії.

Оцінювання і вибір ефективного варіанту – здійснюється за такими параметрами як кінцевий результат, витрати ресурсів і терміни досягнення цілей. На основі обраного варіанта приймається стратегічна установка, що охоплює економічні, екологічні та соціокультурні чинники; будується структурний план, що включає типи і розміщення туристичних визначних пам'яток, зони туризму, що виділяються, і транспортні зв'язки.

З метою забезпечення належного і своєчасного виконання плану програми розвитку туризму необхідно на періодичній основі контролювати фактори, що належать до процесу розвитку: екологічні фактори – своєчасність у вирішенні екологічних проблем у наявних туристичних зонах, а також екологічну рівновагу, застосування відносно туристичних об'єктів принципів і програм охорони навколишнього природного середовища, а також правил оцінювання їх дії; рівень поліпшення загальної екологічної якості туристичних територій; економічні фактори – економічний вплив туризму відповідно до стандартних різних вимірювань, включаючи пряму і непряму зайнятість; типи і масштаби економічних витоків у сфері туризму та їх зменшення; розміри економічної вигоди від туризму для області, включаючи розвиток місцевих туристичних підприємств і зайнятість місцевих жителів у. туризмі; структура туристичних витрат; інституційні фактори – застосування законодавства і його ефективність у плані досягнення бажаних результатів; заходи, прийняті для спрощення туристичних формальностей; здійснення програм освіти, професійної підготовки і фактичний випуск підготовлених фахівців; рівень виконання рекомендацій відносно організаційних структур; маркетингові фактори: заходи щодо просування туризму на вітчизняному туристичному ринку.

Оформлення – подаються; остаточні рекомендації і етапи виконання, одночасно зі всіма дослідженнями і аналітичними даними.

Водночас, щоб запустити необхідний механізм програми, потрібно близько року. Малоймовірно, що вже на першому році в результаті докладених зусиль і здійснення витрат на програму на території області (району) з'явиться хоча би один додатковий турист. На другому році механізм, що запрацював, почне давати результати, але фактичні дані мають бути розглянуті і проаналізовані перш, ніж з'являться додаткові туристи. Практично лише на третьому році можна буде відчути реальну віддачу від програми. Суттєві ж результати починають з'являтися лише на четвертому і п'ятому році. Якщо до середини п'ятого року значне зростання туризму не спостерігається, то програму слід припинити, проаналізувавши статистичні результати і з'ясувавши причину. Якою програма дає реальні результати, то вона має розглядатися як довгострокова, і необхідно знайти шляхи і механізми подальшого стимулювання розвитку туризму в області.

Фінансування подібної програми

передбачає певні фінансові вкладення, потенційними джерелами, яких можуть бути: загальні податкові надходження; доходи від ліцензування діяльності з виробництва: національних сувенірів, путівників, карт тощо; доходи від щорічних ярмарків, виставок; податки з готелів, що включаються в рахунки туристів, а також інші види податків, орієнтованих на туризм.

З урахуванням місцевого бюджету ресурсне забезпечення програми може здійснюватися в основному за рахунок позабюджетних джерел, включаючи власні кошти підприємств туристично-рекреаційною комплексу, кредити банків, кошти фондів і громадських організацій, ресурси інвесторів.

Для того, щоб зробити Івано-Франківську область привабливою для інвестицій, рекомендується, знизити податкове навантаження для новостворених підприємств, з направленням коштів, які залишаються в них, на реконструкцію, будівництво інфраструктури і на зниження цін на туристичні продукти й послуги, під контролем органів місцевого управління.

Туристів можна приваблювати в Івано-Франківську область: низькими цінами на туристичні продукти і послуги; гарною інфраструктурою; якісним обслуговуванням і сприятливою екологічною ситуацією. Відповідно з мультиплікаційним ефектом від туристично- рекреаційної діяльності, туристи залишатимуть гроші в інших підприємствах, і частина цих коштів у вигляді податків окупить пільги з оподаткування для зон туристичного сприяння. Як тільки підвищиться рівень туристичної привабливості і будуть зроблені перші кроки в рекламно-інформаційному просуванні області на ринку, тоді й почнуть надходити пропозиції від потенційних інвесторів на будівництво туристичної інфраструктури в області.

Отримані результати, як видається, сприятимуть швидкому розвитку туризму і можуть бути використані в роботі органів державної влади і органів місцевого управління в інших регіонах України.

Література

1. Биркович В.І. Державне регулювання сфери туризму на регіональному рівні : автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Биркович Віктор Іванович ; Гуманітарний ун-т «Запорізький ін-т держ. та муніципального управління». – Запоріжжя, 2007. – 20 с.

2. Гудзь П.В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій / П.В. Гудзь. – Донецьк : Донецький ІЕПД НАН України, ТОВ «Юго-Восток» Лтд, 2001. – 270 с.

3. Декларація щодо регіоналізму в Європі Асамблеї Європейських регіонів від 4.12.1996 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aer.org/fileadmin/user_upload/PressComm/ Publications/ DeclarationRegionalism/DRUKRAINE.pdf.

4. Стратегія економічного та соціального розвитку територій Івано-Франківської області до 2015 року. – Івано-Франківськ, 2007. –54 с.

5. Стратегія розвитку та маркетингу туризму Івано-Франківської області до 2015 року. – Івано-Франківськ, 2007. – 265 с.

Gumeniuk A.I. STRATEGY OF DEVELOPMENT OF TOURISM INFRASTRUCTURE IN THE REGION. *In article explores strategic management of regional tourist and recreational complex, which acts as a natural evolution formed earlier program-oriented approach. Preferred application of strategic planning elements using a systematic approach. Based on the analysis revealed effectiveness of the program of regional development, which will include an evaluation of efficiency in accordance with the three subroutines: social, economic and environmental.*

Determined that the Program of regional development should be designet in an integrated analysis of the demographic situation, the state of use of natural, industrial, scientific, technological and labor potential, competitiveness of the regional

and national economy, the ecological state of the regions, the evaluation of the level of economic and social development and taking into account the impact of foreign policy and other factors and anticipated trends of these factors in the future. In spite of all the laws and regulations remains unsolved important task - the most important associations of related sectors in one tourism industry, harmoniously functioning. Tourism development at the regional level in the region due to available tourism resources, infrastructure, ecological state of the territory, economic development, financial viability and the overall image.

It is proved that systemic development of tourist relations is an effective mechanism of integration into the international community, the development of the national economy and culture.

Keywords: *strategic management, tourist and recreational complex development program of the region, regulatory framework, the tourist industry.*

Гуменюк А.И. СТРАТЕГИЯ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА. *В статье изучено стратегическое управление региональным туристско-рекреационным комплексом, которое выступает природной эволюцией сформированного ранее програмно-целевого подхода. Отдается преимущество применению стратегического планирования с использованием элементов системного подхода.*

Определено, что Программы развития регионов должны разрабатываться на основе комплексного анализа демографической ситуации, состояния использования природного, производственного, научно-технического и трудового потенциала, конкурентоспособности региональной и общегосударственной экономики, экологического состояния регионов, оценки достигнутого уровня развития экономики и социальной сферы и с учетом влияния внешнеполитических и других факторов и ожидаемых тенденций изменения влияния этих факторов в перспективе. Отмечено, что нормативно-правовая база регулирования развития туризма требует систематизации, усовершенствования, корректировки и согласования по основным элементам.

Доказано, что системное развитие туристических связей является эффективным механизмом интеграции нашей страны в международное сообщество, развитие национальной экономики и культуры.

Ключевые слова: *стратегическое управление, туристско-рекреационный комплекс, программы развития региона, нормативно-правовая база.*

УДК 908 (477)

POLISH ADDRESSES ON THE MAP OF MODERN KIROVOHRAD REGION

V.V. Shykerynets, V.M. Ugrynyuk
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Шикеринець В.В., Угринюк В.М. ПОЛЬСЬКІ АДРЕСИ НА КАРТІ СУЧАСНОЇ КІРОВОГРАДЩИНИ. *Центральний регіон України відноситься до поліетнічних, населення якого формувалося протягом багатьох століть шляхом інтеграції традицій природокористування багатьох народів. Серед таких вагому роль у формуванні регіональної специфічності (господарчої, духовної, культурної, ментальної тощо) відіграла польська громада. В статті пропонується періодизація існування в регіоні польської громади, викладені принципи дослідження історико-культурної спадщини цього народу на теренах краю, обґрунтовується актуальність, структура, особливості укладання комплексного рекламно-інформаційного туристичного продукту. Розгляд усіх категорій спадщини польського етносу в даному регіоні черговий раз засвідчив високу їх щільність, добру або достатньо відновлювану якість і доступність, а отже регіон може оцінюватися як потенційно привабливий як для польського так і для вітчизняного туриста.*

Ключові слова: *Центральний регіон України, Кіровоградщина, туризм, спадщина польського народу.*

Relations between Ukraine and Poland have a long history. History of Polish ethnic group in Ukraine has lasted for several centuries and has deep roots and traditions. Usually, the research concerning living peculiarities of Poles in Ukraine deals with western and northern lands of Ukraine, while no less important for learning population's poly-ethnic traditions of the country is to study the heritage, intercultural relations of the Polish community in other regions. It also completely refers to the Polish community on the territory of present day Kirovohrad region, where it used to make up one of the most significant national minorities, and was formed over a long historical period. Particularly significant impact on the process of regional specificity of Central Ukraine (spiritual, economic, mental, etc.) the Polish community made during the social and political events of the 19th - early 20th centuries, primarily during the initial phase of the Industrial Revolution. Today there is a real need for systematization of historical and cultural heritage of the Polish ethnic group on the territory of our region, creation of special tourism products (brochures, guide books, maps, etc.), which would simultaneously accomplish the information and the attraction functions for both the descendants of prominent Polish figures, whose fate was connected with the Central region of Ukraine, and the residents of a friendly country in general, who in our opinion should be considered as potential tourists.

The purpose of this research is to explain the process of the Polish community formation within a single macro region – Kirovohrad region; argumentation of time periods in its existence, revealing the existing heritage of Polish community, identifying opportunities for its use in order to develop different types of tourism (historical and event, nostalgic, personal, sacral, etc.), where citizens of Poland are primarily regarded as the potential tourists. Thus, the object of this research is the spiritual, material and historical heritage of the Polish people which is present on the territory of Kirovohrad region, and the subject is the retrospective formation process of this heritage and its application for the development

of tourism in the above region.

Historiography of Polish settlers in the Central region of Ukraine has fairly deep roots. A widely recognized pioneer of studying the process of settlement and economic development of the Ukrainian steppe area was Ukrainian historian, archivist and statistician of Polish origin A. Skalkovskyy. Very important historical sources about the Poles in the region are the works of French builder and engineer Guillaume Le Vasseur de Beauplan.

First Polish settlements, relations between settlers-colonists and local population, issues of regional ethnic and economic history were the subject in the research papers of the following historians and ethnographers: A. Antonovych, D. Bahaley, A. Bachynskyy, Y. Bachynskyy, Y. Boyko, A. Velitsyn, A. Hakstenhausen, Y. Druzhynin, V. Zelenchuk, A. Isayev, V. Kabuzan, O. Kalakur, P. Kamenskyy, A. Krasyuk, N. Kryvyy, I. Krypyakevych, A. Kudryachenko, I. Kulinich, O. Levytskyy, L. Malynovskyy, Y. Novytskyy, E. Pleska, L. Pohylevych, I. Serov, O. Slonevskyy, M. Tkachenko, N. Shevchuk, S. Shelukhin, D. Yavornytskyy and other.

Due to the limited source base, the Polish history period of the Central region (within Yelysavethradschyna – Kirovohrad areas) is perhaps the most difficult for studying. The main sources for the research of Polish heritage issues can be divided into the following categories: sources related to information about the life of famous figures of Polish origin, whose activity was connected with this region; Internet sources; mapping; religious worship; ancient verbal sources; statistics and other sources.

According to most scholars, five periods of the Polish community existence in the region are distinguished:

- the period of involving the Ukrainian steppe area in the Polish state territorial interests sphere and its struggle with Zaporizhian Sich (13th–17th centuries);
- the period of Polish community active role in the development of local self-government on the above territory;
- the period of intense industrial development of the region (the beginning of the Industrial Revolution) and the formation of the capitalist economy (1880s – early 20th century).
- Soviet period of «hidden» Polish community existence (1920s – early 21st century).
- the period of active Polish community activity revival, especially in terms of spiritual culture (from early 21st century).

All sites that can be defined as historical and cultural heritage of the Polish ethnic group on the territory of Central Ukraine can be classified according to the following categories:

- spiritual heritage in the form of toponymic monuments;
- heritage of political and territorial matter (memory of generations);
- heritage in the form of architectural and monumental buildings, which were built and preserved until today due to energetic activities of Polish community representatives;
- heritage in the form of established and developed communities in times of Polish rule, and also due to active assistance of Polish Diaspora representatives;
- spiritual heritage in the form of remembrances of Polish ethnic group prominent representatives who were born, lived or worked for a certain period of their life on the territory of Central Ukraine;

On the territory of present-day Kirovohrad region, among all ethnic groups Poles make up today less than 0,2 %. Most of them live in big cities – Kirovohrad, Oleksandriya, Novomyrhorotsi, Novoukraintsi.

Kirovohrad region – is a multi national one, where more than 133 representatives of different nationalities live. Citizens of Polish nationality occupy a worthy place in the friendly family of nations in the region. Poles have lived in Ukraine for hundreds of years. The first information about settlements of Poles in the central areas of present-day Ukraine appeared back in the

Table 1

Famous Poles, whose life was connected with present-day Kirovohrad region*

Name of a famous Pole	Years of life	Place of birth	Years of stay in Kirovohrad City	Lifetime achievements
Olexandr Karlovych Tarkovskyy	1862–1924	Mykolayivka (village) (Kirovohrad region)	excluding 1902–1917 (exile)	public figure, writer, poet, journalist
Georgiy Erikhovych Langemak	1898–1938	Starobelsk (city) (Lugansk region)	1907–1916	constructor of powder missiles, one of the founders of shells for missile units «Katyusha»
Henrikh Hustavovych Neyhaus	1888–1964	Yelyzavetgrad (city)	till 1914	pianist and teacher, author of the book «About the art of playing the piano»
Igor Yevgenovych Tamm	1895–1971	Vladyvostok (city)	1897–1914	Nobel prize-winner (for discovery and explanation of Cherenkov effect), academician, physicist - theorist
Karol Shymanovskyy	1882–1937	Tymoshivka (village) (Kirovohrad region)	1884–1932	Polish composer, pianist, teacher, music art worker and publicist
Yuriy Karlovych Olesha	1899–1960	Yelyzavetgrad (city)	1899–1902	writer, poet, playwright, author of famous writing «Three Fat Men»
Adam Mickiewicz	1798–1855	present-day Republic of Belarus	1825	poet, founder of Polish romanticism
Mykhaylo Kostyantynovych Khoromanskyy	1904–1972	Yelyzavetgrad (city)	1904–1924	writer, playwright
Yaroslav Ivashkevych	1894–1980	Kalnyk (Vinnytsa region)	1903–1909	public figure, translator
Henrih Senkevych	1846–1916	Republic of Poland	1882	prose writer, Nobel prize-winner in literature

15th century. Since the 18th century they have started to establish Polish settlements between the Pivdenyi Buh and the Dnipro rivers. Most Poles settled down in the city of Kirovohrad. To preserve national identity, the first Polish society was created in 1896. It consisted of 40 honorary and 60 full members. The traditions of the past years for preserving Polish culture and language in the region have existed till present days.

For the preservation and development of ethno-cultural and linguistic needs

of Poles living in the region, Karol Shymanovskyy Kirovohrad Regional Society of Poles «Poloniya» was created in 1997. The structure of the society consists of about 200 people - both Poles and representatives of other nationalities interested in the history and culture of Polish people. «Poloniya» has been actively operating thanks to the energy and experience of such well-known public figures in Kirovohrad as the first chairman of «Poloniya», a film and TV director, honored worker of Polish Culture Volodymyr Moshchynskyy; honored worker of Polish culture Vitaliy Plinskyy; honored teacher of Ukraine Margarita Borisova; honored teacher of Ukraine Martselina Paholivetska; honored artist of Ukraine Yuriy Lyubovych and other. Over the years the Polish society has strengthened and developed: new members are coming - those who remember their roots and would like to study history, language and customs of the Polish people. Evenings and holidays, prepared by Polish society are becoming more interesting; more and more participants and viewers are involved; now the auditorium of Polish language, where members of the society meet for such events, is too small. The most loved and respected for Poles are Independence Days of Ukraine and Poland, honoring the great Polish poet Adam Mickiewicz, Christmas, Easter.

Since 2004 – the Year of Poland in Ukraine, «Poloniya» has organized in Kirovohrad region the festivals of Polish culture; the largest one was «Meeting Euro-2012» in 2012. High level of events was noted by the heads of Polish societies from around the whole Kiev Consular district, and also by the head of Consular Section of the Embassy of Poland in Ukraine Rafal Wolskyy and the head of the Union of Poles in Ukraine Anton Stefanovych. On June 3, 2012 during holding the festival, the meeting of «Poloniya» with the Ambassador of Poland in Ukraine took place. Students of the Polish Saturday School together with the students of Kirovohrad Collegium presented literary-musical composition in Polish to the ambassador and the audience.

Karol Shymanovskyy music festivals, which take place in Kirovohrad in autumn, become important events in the Ukrainian artistic life. Representatives from Austria, Great Britain, Poland, Russia, Ukraine and France take part in them.

Kirovohrad Regional State Administration, Kirovohrad City Council together with Karol Shymanovskyy Society of Poles of Kirovohrad region «Poloniya» (Karol Shymanovskyy Museum of Musical Culture) and the Polish side are working to complete the reconstruction of the house where K.Shymanovskyy lived in order to create his museum and the Centre of Polish culture. Many members of «Poloniya» society are the Roman Catholic Church parishioners (in the cities of Znamyanka, Kirovohrad, Alexandria and other). The Roman Catholic Church of the Holy Spirit (in Kirovohrad) was built in 1990s to replace the destroyed one during the totalitarianism times. It houses an icon, sanctified by Pope John Paul II during his visit to Ukraine. Polish Saturday School has functioned at the above church since 2012. One of the most important partners of Karol Shymanovskyy Society «Poloniya» is D.Chyzhevskyy Kirovohrad Regional Library. In April 2010 the Polish Cultural Center was opened at this library, which began its functioning due to the support of T.Mikulskyy Dolnoslaskie Wojewodztwo Library. The Polish library sent the collection of books in Polish to the Ukrainian library. Thanks to the above fact Polish language courses, national holidays and other communication activities are held here.

The collaboration with Kirovohrad Collegium of Natural Sciences and Humanities, where Polish has been taught since 1996, is of special importance for Karol Shymanovskyy Society «Poloniya». Teachers, who come from Poland on the basis of intergovernmental collaboration agreements in the field of education, not only teach lectures, but also present programs devoted to Polish culture. In addition, 40 students from

the collegium and Polish Saturday School have been going on holidays to a summer camp in the Zakopane mountain resort for several years in a row.

Members of Our society actively take part in traditional regional and local events such as the City Day, Day of Europe, and regional festival of national cultures of Kirovohrad region «Stepova veselka». They are often invited to the festivals in Bila Tserkva, Dnipropetrovsk, Kyiv, Odessa.

The society is proud of students Vitaliy Paholivetskyy, Aglaiya Zubrycheva and other, who repeatedly received prizes at the National Ukrainian Contest of Polish Poetry Reciters «Kresy».

Kirovohrad Regional Society of Poles – Karol Shymanovskyy Society of Poles in Kirovohrad region «Poloniya» also has held scientific conferences and published collections of articles and materials «Fate of Poles in Kirovohrad Region», «Karol Shymanovskyy and Ukraine», «Kirovohrad Region in Ukrainian-Polish Relations. Education and Science», «Poles in Kirovohrad Region» and other.

We are full of hopes that the domestic tourism industry will accept the proposed ideas and will actively use them and promote tourism resources of Central Ukraine (Kirovohrad region) as a tourism product, because for example, the experience of Polish travel companies, which offer numerous tours of Byelorussian, Lithuanian and Ukrainian sites, shows good prospects for the development of similar trend of tourist services in Ukraine in general and Kirovohrad region in particular.

The importance of this research is beyond any doubt, because Polish community in Central Ukraine fits into the classic definition of national minorities, as it is the part of the Polish nation and along with distinctive features of ethno nationality (unique history, culture, language, religion) is characterized by the desire to preserve its identity, traditions of ancestors, to participate in the political life of modern Ukraine. Polish minority, on the one hand, was and remains the most integrated one into the Ukrainian ethno-cultural society, and on the other hand, the Polish community considers itself as part of the neighboring Slavic nation, Polish political nation, serves as the bridge of Ukrainian-Polish understanding and partnership. The study of all categories of Polish ethnic group heritage in the above region once again proved their high solidity, good or enough renewable quality and availability, and thus the region can be evaluated as potentially attractive for Polish and domestic tourists.

References

1. Поляки на Кіровоградщині [Електронний ресурс] // Кіровоградщина: регіональний інформаційний портал. – Режим доступу: http://irp.kr.ua/prezentacija/.

2. Ткаченко Т. Видатні кіровоградці у світі: Віктор Петраков [Електронний ресурс] / Т. Ткаченко. – Режим доступу: http://www.prostir.museum/ua/post/25296.

Shykerynets V.V., Ugrynyuk V.M. POLISH ADDRESSES ON THE MAP OF MODERN KIROVOHRAD REGION. *The central region of Ukraine belongs to the multi-ethnic one; its population has been formed over the centuries by integrating environmental management traditions of many nations. The Polish community is one of those which played an important role in the formation of regional specificity (economic, spiritual, cultural, mental, etc.). The article offers the division into periods of the existence of the Polish community in the region; research principles of historical and cultural heritage of the above nation on the territory of this region have been exposed; actuality, structure, organizing peculiarities of comprehensive advertising and information tourism product have also been proved. The importance of this research is beyond any doubt, because Polish community in Central Ukraine fits into the classic definition of national minorities, as it is the part of the Polish nation and along with distinctive features of ethno nationality (unique history, culture, language, religion) is char-*

acterized by the desire to preserve its identity, traditions of ancestors, to participate in the political life of modern Ukraine. Polish minority, on the one hand, was and remains the most integrated one into the Ukrainian ethno-cultural society, and on the other hand, the Polish community considers itself as part of the neighboring Slavic nation, Polish political nation, serves as the bridge of Ukrainian-Polish understanding and partnership. The study of all categories of Polish ethnic group heritage in the above region once again proved their high solidity, good or enough renewable quality and availability, and thus the region can be evaluated as potentially attractive for Polish and domestic tourists.

Keywords: *Central region of Ukraine, Kirovohrad region, tourism, heritage of the Polish people.*

Шикеринец В.В., Угрынюк В.Н. ПОЛЬСКИЕ АДРЕСА НА КАРТЕ СОВРЕМЕННОЙ КИРОВОГРАДЩИНЫ. *Центральный регион Украины относится к полиэтнических, население которого формировалось в течение многих веков путем интеграции традиций природопользования многих народов. Среди таких весомую роль в формировании региональной специфики (хозяйственной, духовной, культурной, ментальной и т.д.) сыграла польская община. В статье предлагается периодизация существования в регионе польской общины, изложены принципы исследования историко-культурного наследия этого народа в крае, обосновывается актуальность, структура, особенности заключения комплексного рекламно-информационного туристического продукта. Рассмотрение всех категорий наследия польского этноса в данном регионе очередной раз показало высокую их плотность, хорошую или достаточно возобновляемую доступность и качество, а следовательно регион может оцениваться как потенциально привлекательный как для польского так и для отечественного туриста.*

Ключевые слова: *Центральный регион Украины, Кировоградщина, туризм, наследие польского народа.*

УДК 378.011.3:338.48-051

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ У ВНЗ

Г.П. Щука

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті наведено результати досліджень однієї з сучасних тенденцій професійної туристичної освіти – посилення аксіологічної складової в її змісті. Встановлено, що в процесі підготовки фахівця сфери туризму на сучасному етапі недостатньо уваги приділяється формуванню його ціннісних орієнтацій. Освітньо-кваліфікаційні характеристики майбутніх фахівців орієнтовані насамперед на формування вміння працювати з документами, формувати тури, забезпечувати прибутковість бізнесу і т.д., освітньо-кваліфікаційні характеристики також не орієнтують на формування загальнолюдських та професійних цінностей. Доведено, що ціннісні орієнтири формуються лише в результаті правильно організованого освітнього процесу. У відповідності до цього узагальнено основні теоретико-методичні основи формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців сфери туризму та проаналізовано педагогічні умови, які забезпечують успішність їх формування.

Ключові слова: *професійна туристична освіта, фахівець сфери туризму, професійні ціннісні орієнтири*

Постановка проблеми. Розвиток внутрішнього та в'їзного туризму виступає стратегічно важливим напрямком економічного розвитку України. Одним з факторів, які визначають результативність цього процесу, є рівень кадрового забезпечення галузі, тому ефективність функціонування вітчизняної системи професійної освіти в туризмі значною мірою впливає на успішність позицій нашої країни на світовому туристичному ринку.

На даний час у напрямку вирішення проблеми забезпечення вітчизняної сфери туризму висококваліфікованими фахівцями зроблено чимало: відкрито напрями підготовки «Туризм» та «Готельно-ресторанна справа», розроблено галузеві стандарти вищої освіти, проведено значну кількість наукових досліджень, результати яких успішно запроваджено в освітній процес, тощо.

Природно, що в період становлення вітчизняної системи професійної туристичної освіти основна увага туризмологів (А. Віндюка, В. Федорченка, В. Пазенка, Н. Фоменко, Т. Сокол, О. Фастовець, Г. Цехмістрової, Л. Чорної та ін.) зосереджувалася навколо визначення напрямків підготовки, спеціальностей та спеціалізацій; професійних та особистісних компетентностей майбутнього фахівця, змісту освіти і т.д.

Науковцями було встановлено, що метою професійної освіти, тобто кінцевим результатом підготовки майбутнього фахівця сфери туризму, повинна стати його готовність до професійної діяльності. Така готовність об'єднує теоретичний, практично-методичний та морально-психологічний аспекти. Якщо змістом теоретичної підготовки виступають знання, практичної – вміння та навички їх використання, то морально-психологічний аспект характеризується особистісною відповідністю випускника обраній професії.

Сьогодні стало очевидним, що від змісту та характеру спрямованості особистості залежить вирішення соціальних та економічних проблем, безпека людини і, навіть, існування усього людства. Соціальне замовлення орієнтує туристичну освіту на підготовку соціально активної, творчої особистості, яка має громадську

позицію. Тому одним з пріоритетних завдань професійної освіти в сфері туризму варто виокремити формування у майбутнього фахівця ціннісного ставлення до світу.

Аналіз публікацій і досліджень. Треба відзначити, що проблема реалізації професійною освітою ціннісної функції досить активно дискутується як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. В. Бездухов, В. Сластьоніна, Г. Чижакова підкреслюють, що саме на основі ціннісних орієнтирів формуються певні типи професійної поведінки, А. Здравомислов, М. Макаров, М. Розов взагалі говорять про ціннісну свідомість як глобальну політику нової історичної епохи. Дослідженням ціннісних орієнтацій займались Н. Бондар, В. Лісовський, К. Нечаєва, І. Райгородська, Є. Подольська, А. Мордовець та інші. Значний досвід формування ціннісних орієнтацій накопичено в практиці професійної підготовки соціальних педагогів. Натомість, у теорії та практиці туризмології аксіологічна складова моделі майбутнього фахівця сфери туризму розроблена недостатньо.

Мета роботи. Тому метою даної статті є визначення теоретичних аспектів формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців сфери туризму.

Результати досліджень. Поняття «ціннісна орієнтація» поєднує у собі соціально-політичні, моральні, наукові та правові аспекти, тому не має однозначного трактування. На думку зарубіжних учених (М. Рокич, Ш. Шварц, У. Білскі та ін.), ціннісні орієнтації представляють собою особливі психологічні утворення, які завжди складають ієрархічну систему та існують у структурі особистості в якості її елементів. Детальний аналіз змісту, який вкладали науковці у цю дефініцію, подає І. Дьяконов [1], тому ми на цьому не зупиняємося. В контексті даного дослідження ціннісні орієнтації майбутніх фахівців розглядаються нами як сукупність мотивів, потреб, інтересів, норм поведінки, які визначають установки на гуманістичне ставлення, толерантність та професійну діяльність.

Традиційно цінності, пов'язані з суб'єктом дії, підрозділяються на загальнолюдські, професійні, групові та особистісні. На відміну від загальнолюдських цінностей, які формуються у індивідуума в сім'ї, школі, в процесі стихійної соціалізації, професійні цінності з'являються та встановлюються в ході професійної освіти та наступної професійної діяльності.

Професійне становлення майбутнього фахівця сфери туризму можливе лише за сформованої системи ціннісних орієнтацій. Отже, одним із головних напрямків розвитку професійної освіти в туризмі виступає визначення перспективних ціннісних орієнтацій, які відповідають сучасним завданням професійної підготовки фахівців для туристичних підприємств різних видів. Це актуалізує проблему пошуку аксіологічного підґрунтя професійної освіти в туризмі, яке б відповідало сучасним тенденціям розвитку світового туризму, з одного боку, та особливостям і культурним традиціям України, з іншого.

Складність полягає в тому, що ціннісні орієнтації не можуть бути чимось незмінним, раз і назавжди встановленим еталоном чи стандартом поведінки. Лише загальнолюдські цінності мають об'єктивний характер, професійні цінності змінюються, переоцінюються в процесі розвитку суспільства. Незважаючи на це, можна виділити основні ціннісні пріоритети, які повинні витримуватися в туристичній діяльності: гуманістична спрямованість, пріоритет екологічного над техногенним, творчого над репродуктивним, ціннісного над інформаційним. Людина проголошується вищою цінністю суспільства.

Формування ціннісних орієнтацій студента – складний процес, який проходить у три етапи: 1) сприйняття та осмислення існуючих професійних цінностей; присвоєння особистістю цінностей; 2)

вибір значимих для себе цінностей та побудова на цій основі професійного еталону; 3) перетворення особистості на основі засвоєних цінностей, самопроектування та самопрогнозування особистості. Перший етап передбачає пошук, оцінку, вибір цінностей; другий – уточнення та зміну ієрархії особистісних цінностей, формування ціннісної установки як готовність діяти у відповідності до нової ієрархії; третій – проектування Я-ідеального, прогнозування та вибір засобів, спрямованих на досягнення мети, визначення напрямку діяльності та поведінки особистості.

Очевидно, що розуміння ціннісних установок допомагає людині співвідносити конкретні професійні ситуації, в яких вона діє, з системою цінностей, що забезпечує успішність вирішення професійних задач. Проте, зауважимо, що кожен студент актуалізує лише ті цінності, які є для нього життєво та професійно необхідні, завдання педагога – допомогти йому зробити правильний вибір. Складність полягає в тому, що на ціннісні орієнтації студентів впливають безліч різноманітних факторів, урахувати які в ході навчання неможливо. Розвиток та формування цінностей у кожного суб'єкта протікає індивідуально, отримує різні форми виявлення та відрізняється своєрідністю.

Крім того, перехід цінності в самоцінність передбачає наявність умов, які будуть формувати образ майбутнього спеціаліста. Будь-який освітній процес можна розглядати, по-перше, як процес присвоєння особистістю досвіду, культурного потенціалу, по друге, як процес осмислення цінності отримуваних знань, можливість їх використання в життєдіяльності. Сучасний спеціаліст високого рівня формується в процесі особистісно-орієнтованого навчання, під яким розуміється набуття студентами не всього спектру особистісних якостей, а лише професійно-значимих, важливих для освоєння обраної професійної діяльності, тих, що характеризують його як професіонала.

При такому підході засвоєння навчального матеріалу будь-якої дисципліни поступово перестає бути метою навчання, перетворюючись у засіб «вирощування» особистості професіонала. Сутність такого навчання – надати дієву допомогу студентам у здійсненні навчальної діяльності. Для реалізації цього підходу вимагається залучення сучасних педагогічних технологій, серед яких найбільш популярними є:

- проблемне навчання. Наприклад, в ієрархії головних цінностей більшості студентів стоїть прибуток, а задоволення клієнта – менш значиме, варто придумати таке завдання, щоб надходження прибутку забезпечувалося за рахунок максимального врахування потреб туристів. Це формує прагнення приносити користь людям;
- моделювання. Студентам пропонується самостійно скласти соціальний портрет фахівця сфери туризму, при цьому головна увага звертається на визначення його ціннісних орієнтирів. Важливо відразу закріпити отримані результати на практичних та лабораторних заняттях;
- метод проектів. Особливо високі результати забезпечують соціальні, екологічні проекти, проекти, спрямовані на організацію туристичних подорожей соціально незахищених верств населення.

Також бажано реформування структури освіти, посилення її культуротворчого компоненту, особливо у викладанні гуманітарних та природничо-наукових предметів. Це не відмова від глибокої загальнонаукової підготовки майбутніх спеціалістів, а розумне та продумане поєднання її з аксіологічною підготовкою, яка передбачає відмову від одномірного оцінювання студента як майбутнього фахівця вузького профілю.

Повинна формуватися етична відповідальність перед професією (захист достоїнства професії, розвиток етичних норм та прирощування професійних знань), потреба в самореалізації та само-

вдосконаленні, яка проявляється в досягненні високої професійності, в творчому підході до виконання професійних задач, що визнаються цінностями в любому виді професійної діяльності, в тому числі в сфері туризму.

Висновки. Таким чином, реалії сьогоднішнього життя висувають нові вимоги до фахівців сфери туризму, що проявляється у посиленні уваги до їх ціннісних орієнтацій. Встановлено, що професійні цінності здобуваються лише в процесі професійної освіти та професійної діяльності і є змінними. В якості цінностей, які необхідно сформувати у майбутнього фахівця сфери туризму, виділяються наступні професійні та загальнолюдські цінності: людина, як найвища цінність, отже, професійна взаємодія з туристами повинна сприяти утвердженню їх достоїнства та індивідуальності; творчість – здатність людини перетворювати предмети оточуючого середовища, культуру і самого себе; професійне спілкування; емпатія, тощо. Формування такого фахівця забезпечує особистісно-орієнтоване навчання, яке передбачає залучення сучасних педагогічних технологій, засобів навчання та переорієнтацію інших структурних елементів усієї методичної системи, які складають освітній процес.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці аксіологічної складової моделі фахівця сфери туризму.

Література

1. Дьяков І.В. Зміст поняття «ціннісна орієнтація» : [Електронний ресурс] / І.В. Дьяков // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2004. – № 43. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_43/Djakonov.htm.

Shchuka G.P. THEORETICAL ASPECTS OF VALUE ORIENTATIONS OF FUTURE SPECIALISTS IN TOURISM IN UNIVERSITY. *The article presents the results of research of one of the current trends of tourism vocational education – strengthening axiological component in the content. Found that in the training of tourism at present insufficient attention is paid to the formation of its values. Established that educational qualification characteristics of future specialists focused primarily on the formation of the ability to work with documents form the tours to ensure profitability, etc., educational qualification characteristics also orient the formation of human and professional values. It is proved that value orientations are formed only through properly organized educational process. Pursuant to that summarizes the main theoretical and methodological basis for the formation of value orientations of future specialists in tourism and analyzes pedagogical conditions that ensure the success of their formation. Attention is drawn to the need to reform the structure of education, strengthen its culture-component forming future professional ethical responsibility to the profession that provides treatment to man as the highest value; compliance with environmental principles in tourism activities. emphasizes the importance of using modern technologies pedahohchnyh (problem teaching, modeling, project method).*

Keywords: *professional tourist education, specialist tourism, professional value orientations.*

Щука Г.П. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СФЕРЫ ТУРИЗМА В ВУЗЕ. *В статье приведены результаты исследований одной из современных тенденций профессионального туристического образования – усиление аксиологической составляющей в ее содержании. Установлено, что в процессе подготовки специалиста сферы туризма на современном этапе недостаточно внимания уделяется формированию его ценностных ориентаций. Образовательно-квалификационные характеристики будущих специалистов ориентированы прежде всего*

на формирование умения работать с документами, формировать туры, обеспечивать прибыльность бизнеса и т.д., образовательно-квалификационные характеристики тоже не ориентируют на формирование общечеловеческих и профессиональных ценностей. Доказано, что ценностные ориентиры формируются только в результате правильно организованного образовательного процесса. В соответствии с этим обобщены основные теоретико-методические основы формирования ценностных ориентаций будущих специалистов сферы туризма и проанализированы педагогические условия, обеспечивающие успешность их формирования.

Ключевые слова: *профессиональная туристическая образование, специалист сферы туризма, профессиональные ценностные ориентиры.*

УДК 624 : 640.4 (477.86)

ІНЖЕНЕРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОТЕЛІВ ТА РЕСТОРАНІВ, ЇХНІЙ ВПЛИВ НА РЕГІОНАЛЬНІ РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ

І.М. Богославець

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Актуальність статті полягає в рекомендаціях по застосуванню енергозберігаючих технологій в громадському будівництві з метою зменшення експлуатаційних витрат. У статті викладено огляд методів зменшення тепловтрат огороджуючих конструкцій будівель і споруд, а також способи та обладнання для використання енергії вітру і сонця. Враховуючи технологічну складність утеплення окремих конструктивних елементів будівель (фундаментів), що викликає велику кількість ручної праці, без застосування механізмів, ці заходи по влаштуванню теплоізоляції слід виконувати на початкових етапах будівництва і максимально зменшувати кількість містків холоду. Окремим питанням є використання енергії сонця і вітру в роботі закладів готельно-ресторанного господарства, та зменшення використання ресурсів, що постачаються централізовано інженерними мережами. Мінімальне використання енергоносіїв та переведення підприємств на альтернативні джерела енергії дозволить власникам закладів зменшувати собівартість наданих послуг та одержувати прогнозовані прибутки.

Ключові слова: *інженерне забезпечення, готельні та ресторанні споруди, енергозберігаючі технології, навколишнє середовище, озеленення, туристична інфраструктура.*

Вступ. Туристична галузь Прикарпаття залишається однією з пріоритетних напрямів діяльності підприємництва, спрямованою на загальне покращення соціально-економічного поступу регіону та самозабезпечення місцевого населення робочими місцями. Особлива активізація життя галузі відновлюється в період Новорічно-Різдвяних свят, коли туристичні фірми прагнуть компенсувати фінансовий вакуум попереднього кількамісячного міжсезоння. В зимовий період триває паломництво відпочивальників з сусідніх держав та центрально-східних регіонів України, які окуповують бази відпочинку та туристичні комплекси, В період економічної кризи туристична галузь впевнено розвивається, в зв'язку з невеликою вартістю створення робочих місць, можливістю використання існуючих основних фондів підприємств та житлового фонду приватних осіб. Та великого туристичного буму наразі не спостерігається в зв'язку з війною в східних областях України, аномальними погодними умовами, загальним економічним та психологічним станом в державі, постійним ростом вартості енергоносіїв, відповідно і високою вартістю пропонованих туристичних послуг та якістю цих послуг. Тому перед туристично-відпочинковими комплексами постає питання оптимізації структури підприємства, економії енергоносіїв, зменшення тепловтрат будівель готельно-ресторанного господарства, розвивати крім гірськолижного спорту, ще й пізнавально-культурний напрям дозвілля відпочиваючих з України та відпочиваючих з сусідніх держав, За офіційною інформацією Івано-Франківської ОДА щорічно Прикарпаття відвідує мільйон офіційно зареєстрованих туристів.

Розвиток туристичної галузі Карпатського слід завдячувати появі відомих гірськолижних курортів – Буковель, Драгобрат, Славське, та інші. Аналізуючи вплив гірськолижного курорту Буковель на розвиток туристичної галузі

Івано-Франківщини, слід відзначити, що кількість приватних садиб Яремчанщини зросла в десятки разів і сягає більше 500 із 800 існуючих в області, постійно з являються нові готельно-ресторанні заклади, які тішать око подорожуючих, цікавими архітектурно-будівельними рішеннями, вишуканим благоустроєм прилеглої території та широким спектром якісних послуг, Враховуючи те, що приблизно 40 % туристів приїжджають в Карпати в літній період, великі кошти необхідно приділяти рекламним проектам, метою яких має бути популяризація музеїв, пам'яток архітектури, пам'ятних місць та пов'язаних з ними туристичних маршрутів. Особливе місце має посісти ідея відвідання Карпат, з ототожненою ідеєю відвідання оази чистого повітря, чудових краєвидів, скарбниці традицій, гостинних та працьовитих місцевих жителів. Якщо об єднати вищенаведені складові розвитку туристичної галузі в одне ціле, то ми можемо прийти до базової ідеї про створенні на базі існуючої туристичної галузі – Української Швейцарії.

Періодично проводячи пізнавальні поїздки на гірськолижні курорти Буковелю та Драгобрату в літню пору року, доводилося спостерігати активне будівництво закладів готельно-ресторанного призначення, лижних спусків, підйомників та інших інженерних споруд. Темпи будівництва викликали захоплення від побаченого, але одночасно ловив себе на думці про вплив таких величезних об'ємів господарської діяльності на екологічний стан оточуючого середовища, Адже виконання будівельно-монтажних робіт по будівництву готельно-ресторанного закладу на складному рельєфі в гірській місцевості, обов'язково виникає потреба переміщення та утилізація великих об'ємів ґрунту з метою влаштування фундаментів будівлі, дренажних систем, підпірних стінок гідроізоляції, а особливо влаштування під'їзних шляхів і мостів, інших гідротехнічних споруд, можливого берегоукріплення з метою влаштування транспортного сполучення проектованого закладу з існуючими автомобільними дорогами та під'їздами.

Особливе місце займає влаштування вертикального планування території закладу готельно-ресторанного господарства з метою організації відведення атмосферних опадів за межі ділянки, з метою негативного впливу опадів на функціонування та довговічність будівлі. Як правило, ввесь цей перелік робіт зобов'язує підрядну будівельну організацію знімати рослинний шар ґрунту, складувати в певному місці будівельного майданчика, а потім пізніше використовувати при рекультивації прилеглої території, або влаштуванні благоустрої території закладу, з метою зменшення витрат на собівартість будівельно-монтажних робіт. Ця технологічна послідовність виконання земляних робіт показує про майже повне знищення природного покриву земельної ділянки будівництва, тому з метою мінімізації впливу будівельних робіт на оточуюче середовище, існує розділ проекту «Організація будівельно-монтажних робіт», який є обов'язковим розділом робочого проекту і зобов'язує будівельну організацію максимально зменшити пересування будівельної техніки по території будівельного майданчику, раціонально складувати будівельні матеріали та влаштовувати тимчасові під'їзди будівельної техніки, влаштування тимчасових споруд.

Рекультивація та благоустрій прилеглої території збудованого готельно-ресторанного закладу є головним завершальним етапом виконання будівельних робіт, який справляє на відвідувачів важливе естетичне враження і викликає,або не викликає бажання відвідати даний заклад. Тому перед кожним архітектором, при розробці розділу «Генеральний план і транспорт» стоїть важливе завдання запроектувати транспортні та пішохідні зв'язки з твердим покриттям, елементи озеленення (газони, квітники, передбачити насадження), які б створювали за-

тишок та хімізували візуальний контакт відпочиваючих в закладі розміщення та транзитних туристів, які подорожують по пішохідних та транспортних маршрутах. Враховуючи той факт, що серед відвідувачів є багато дітей з батьками, необхідно передбачувати дитячі ігрові майданчики та малі архітектурні форми для активного відпочинку та спілкування різних вікових груп дітей за інтересами інші майданчики, які дадуть можливість відпочиваючим цікаво використати час в різні пори року.

Наступним завданням, яке стоїть перед кожним інвестором будівництва готельно-ресторанного закладу – забезпечення комфортного проживання клієнта, до переліку яких входить забезпечення необхідного температурного режиму, обладнання будівлі системою водопостачання, водовідведення, електропостачання, можливого газопостачання з одночасним . ощадним використанням енергоносіїв. В час економічної скрути та різкого збільшення вартості енергоресурсів (газу, електроенергії), які суттєво впливають на вартість наданих послуг перед кожним власником відпочинкового закладу постає питання раціонального використання та економії енергоносіїв. Існуючий рівень розвитку побутової техніки, будівельних матеріалів, технологій в будівництві змушує всіх громадян нашої держави та підприємців аналізувати існуючий стан витрат на енергоносії і робити пошук нових компромісних рішень в енергозбереженні, застосуванні їх в щоденному житті з метою оптимізації витрат та зниження вартості ведення бізнесу, одночасним зниженням техногенного впливу на оточуюче середовище та дотриманням існуючих будівельних та протипожежних норм.

Впровадження теплозберігаючих технологій на вже впровадження існуючих об'єктах, вимагає залучення великих інвестицій, які через 5–7 років повернуться економічними та екологічними дивідендами. Дуже складно запроваджувати нові теплозберігаючі технології на вже існуючих об'єктах громадського призначення по причині одночасного проведення будівельних робіт та надання відвідувачам послуг розміщення чи відпочинку. В ідеальному випадку вважається впровадження теплозберігаючих технологій ще на стадії проектування, коли є можливість запроектувати енергоефективні конструктивні елементи зовнішніх стін, перекриття, покриття, горища, даху, заповнення віконних та дверних прорізів, застосування відповідної раціональної схеми, використання в проекті новітніх систем опалення, вентиляції освітлення, водопостачання, водовідведення, що в свою чергу виключить в подальшому великий перелік робіт по виконанні реконструкції будівлі та заміні теплогенеруючого та технологічного обладнання. Зрозуміло, що використання в будівництві новітніх будівельних матеріалів та технологій вимагає залучення одразу великих фінансових ресурсів, зате в майбутньому зменшаться експлуатаційні витрати будівлі, дасть можливість раціонально спланувати ділянку проектованого закладу та економного розміщення мереж інженерного забезпечення (мереж водопостачання, водовідведення, електропостачання, газопостачання, телефонізації).

Дуже просто вирішується забезпечення проектованого об'єкту інженерними мережами в обласних, районних центрах, де є сформована мережа енергоносіїв та генеруючі підприємств, що дає можливість підключення при наявності відповідних технічних умов. Аналізуючи розвиток туризму, центр ваги будівництва переміщується в гірські райони, де відсутні будь-які інженерні мережі, крім мереж електропостачання. Тому, придбавши земельну ділянку комерційного призначення для будівництва на ній готельно-ресторанного закладу, необхідно виготовити якісні топогеодезичні вишукування з висотними відмітками та наявними інженерними мережами. Перед ви-

дачею замовнику таких топогеодезичних вишукувань, виконавець вишукувань зобов'язаний погодити аркуш топогеодезичних вишукувань в технічних відділах власників цих мереж, про що свідчить штамп погодження за підписом керівника технічного відділу. Виготовлення топогеодезичних вишукувань, дає можливість інвестору в співпраці з архітектором виготовити кілька варіантів забудови земельної ділянки, проаналізувати ці варіанти на дотримання вимог існуючих нормативних документів, які регламентують необхідні розриви міх будівлями, інженерними спорудами та мережами, дотримання охоронних зон свердловин водопостачання та дотримання нормативних охоронних розривів до берегової ліній струмків та річок. Проаналізувавши всі можливі варіанти забудови, інвестор зобов'язаний прийняти та погодити єдине правильне рішення, яке має втілюватися в життя. Особливу увагу потрібно звернути на розміщення джерела водопостачання та обладнання його необхідними насосами та системою очистки, яка б забезпечувала показники якості питної води у відповідності з паспортом свердловини. Незважаючи на присутність на ринку України великої кількості фірм, які продають та встановлюють очисні споруди різних виробників, постійною проблемою залишається експлуатаційне обслуговування змонтованих очисних споруд побутових стоків.

Відпочиваючи влітку на березі гірської річки, можна помітити, як ввесь гравій та каміння в руслі бурхливої течії покриваються слизькими зеленими водоростями, яких десятиліття тому ніхто з місцевих жителів та приїжджих відпочиваючих не бачив. Влітку, завдячуючи високому температурному режиму, ці бороди водоростей досягають 20–40 см і все частіше відбивають бажання заходи ти в річку, наштовхують на думку про потрапляння побутових стоків в водні артерії Карпат. Кожному власнику зеленої садиби та туристичного закладу необхідно знати про те, що все технологічне обладнання яке продають та встановлюють постачальні підприємства та організації, крім супровідних документів мають мати сертифікат відповідності даного технологічного обладнання існуючим стандартам України. Крім наявності бланку відповідності, необхідно в угодах на продаж та монтажні роботи по встановленні певного технологічного обладнання, необхідно передбачати окремий пункт в угоді, який би зобов'язував організацію-постачальника виконувати технічне обслуговування змонтованого обладнання.

Окремим питанням залишається очистка та звільнення ємностей очисних споруд та залізобетонних збірників від осаджених речовин побутових стоків. Наведена проблема виникає перед власником закладу розміщення після певного часу роботи закладу (переважно один раз на місяць), коли ємкості наповнюються, або в санвузлах. починають відчуватися неприємні запахи, які заставляють працівників активно шукати причину. Як правило все закінчується використанням спецтехніки комунального господарства даного населеного пункту та утилізацією на полігоні побутових відходів, який має свої очисні споруди, які унеможливлюють потрапляння цих відходів ведення господарської діяльності до оточуючого середовища.

Враховуючи можливі аварійні ситуації та недобросовісне ставлення окремих власників садиб до вищевикладеної проблеми, виникає питання до працівників екологічної інспекції, які закривають очі на кричущі факти порушення Державних будівель них норм та існуючого законодавства в природоохоронній сфері, чудове рішення було прийнято керівництвом гірськолижного курорту «Буковель» у 2012 р. про будівництво очисних споруд та центрального колектора, до яких зобов'язали підключити мережі побутових стоків всіх закладів готельно-ресторанного господарства, які знаходяться на території гірського курорту. Звичайно,

що прийняття такого рішення мало певні складності, в зв'язку з великою вартістю проектних та будівельно-монтажних робіт, але в 2014 р. ввесь цей комплекс інженерних мереж та очисних споруд був введений в експлуатацію, про що свідчили неодноразові повідомлення в місцевій пресі та на телебаченні.

Висновки та рекомендації. Наведений приклад будівництва очисних споруд свідчить про можливу реалізацію найскладніших проектів при доброму організаційному підході та усвідомленні необхідності шанобливого ставлення до природи Карпат. Проекти розвитку інфраструктури відпочинку потрібно розробляти в комплексі із забезпеченням закладів енергоносіями та залученням фахових архітекторів, з врахуванням нових генеральних планів. населених пунктів, залучення різних джерел фінансування, з одержанням в майбутньому коштів від туристичної галузі. Туристична галузь в свою чергу є важливим чинником зайнятості населення, пізнання культурно-духовної спадщини, виховної функції в охороні навколишнього середовища [2].

Переслідуючи певні меркантильні інтереси, працівники екологічних інспекцій вибірково закривають очі на порушення нормативних документів забудови населених пунктів ДБН 360-92*** «Планування і забудова міських і сільських поселень» по питанню ширини охоронних зон від берегової лінії річок або струмків до проектованої лінії забудови окремого об'єкту будівництва. В деяких випадках охоронна зона становить 25–50 м, а фактично трапляються випадки коли відстань від берегової лінії до стіни господарської будівлі становить 6–7 м). Тому при проектуванні закладів готельно-ресторанного господарства, необхідно дотримуватись Державних будівельних норм. Зрозуміло, що в даній економічній ситуації не всі власники закладів готельно-ресторанного господарства в своїй щоденній господарській діяльності, житті будуть дотримуватися комплексу викладених в даній статті заходів по зменшенню енергозатратності підприємств, заходів природоохоронного та екологічного характеру замішані на патріотизмі та любові до нашого краю дадуть добрий результат, покращувати існуючий екологічний стан шляхом відновлення лісів, зберігаючи чистоту струмків та річок, рекультивації земель на яких велася господарська діяльність чи велися будівельні роботи, влаштування якісних автодоріг та автостоянок, розробка цікавих пізнавальних туристичних маршрутів та їх маркування, облаштування та благоустрій місць відпочинку та ночівлі туристів, влаштування системи збору та утилізації відходів, які залишають на місцях зупинки туристичних груп – ввесь цей комплекс заходів позитивно вплине на охорону навколишнього середовища, економічно-соціального та культурного розвитку громадян нашої Держави.

Література

1. ДБН 360-92 «Планування і забудова міських і сільських поселень» / Державні будівельні норми України. – К. : Держбуд України, 2002.

2. Калуцький І. Ф. Значення лісів для розвитку рекреації і туризму / І.Ф. Калуцький, М.М. Запоточний / Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах : Мат. міжнар. н.-п. конф. – Рахів, 2007. – С. 141–146.

Bohoslavets I.M. ENGINEERING SUPPLY OF HOTELS AND RESTAURANTS, AND THEIR INFLUENCE ON THE REGIONAL RECREATIONAL RESOURCES. *The main aspects of engineering support of hotels and restaurants, water supply and sanitation, which influence the environment, are highlighted in the article. Approaches to arrangement of tourism infrastructure are suggested. The above article is of great significance in terms of recommendations for applying energy saving technologies in public construction in order to decrease operation expenses. The article provides overview of methods for*

decreasing heat loss of surrounding constructions of buildings and also the ways and equipment for using solar and wind energy. Taking into account the technological complexity of insulation for some building blocks (foundations), which leads to enormous manual work, without using machinery, the actions concerning insulation procedures ought to be done at initial stages of construction and decrease the amount of cold bridges as much as possible. The author of the above research also deals with the issue of solar and wind energy used in hotels and restaurants, and the decrease of using resources supplied by central engineering pipelines. The minimum use of energy sources and switching enterprises to alternative sources of energy will enable business owners to decrease production costs of the provided services and receive expected revenues.

Keywords: *engineering supply, hotel and restaurant facilities (HTF), energy saving technologies, influence on the environment, landscaping, tourism infrastructure.*

Богославец И.М. ИНЖЕНЕРНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ГОСТИНИЦ И РЕСТОРАНОВ, ИХ ВЛИЯНИЕ НА РЕГИОНАЛЬНЫЕ РЕКРЕАЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ. *Актуальность статьи заключается в рекомендациях по применению энергосберегающих технологий в гражданском строительстве с целью уменьшения эксплуатационных расходов. В статье изложены методы уменьшения теплопотерь ограждающих конструкций зданий и сооружений, а также способы и оборудование для использования энергии ветра и солнца. Учитывая технологическую сложность утепления отдельных конструктивных элементов зданий (фундаментов), что вызывает большое количество ручного труда, без применения механизмов, эти меры по устройству теплоизоляции следует выполнять на начальных этапах строительства и максимально уменьшать количество мостиков холода. Отдельным вопросом является использование энергии солнца и ветра в работе заведений гостинично-ресторанного хозяйства, и уменьшение использования ресурсов, поставляемых централизованно инженерными сетями. Минимальное использование энергоносителей и перевода предприятий на альтернативные источники энергии позволит владельцам заведений уменьшать себестоимость предоставляемых услуг и получать прогнозируемые доходы.*

Ключевые слова: *инженерное обеспечение, гостиничные и ресторанные сооружения, энергосберегающие технологии, окружающая среда, озеленение, туристическая инфраструктура.*

УДК 502/504:551.4.035 (438)

WALORY PRZYRODNICZE POLSKICH TERENÓW GÓRSKICH

M. Kisiel

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Кісєль М. ПРИРОДНІ УМОВИ ПОЛЬСЬКИХ ГІРСЬКИХ РАЙОНІВ. *Гори викликають екстремальні емоції у туристів. Деякі люди, стоячи на високих гірських піках і дивлячись на пейзаж внизу, відчувають до гір величезну повагу. Любителі скелелазіння, альпінізм, під час подолання кожних наступних чотирьох тисяч метрів гори, піднімають рівень адреналіну в організмі. У свою чергу, найцікавішим для деяких людей є піші переходи через менш відвідувані схили, що просто відрізані від цивілізації і щоденної суєти.*

У статті представлені природні цінності різних гірських районів в Польщі: Сілезькі Бескиди, Карконоші і Татри. Опитані райони характеризуються багатим біологічним, фізико-географічним та екологічним різноманіттям. Найбільше природне значення у гірських районах мають високі частини, у зв'язку з безпрецедентною різноманітністю - поряд з альпійськими видами, що є в Арктиці, і види на океан. Багато з цих рідкісних місцевостей перебувають під загрозою зникнення, це стосується багатьох видів рослин, в окремих районах, які мають відмінну геологічні скульптуру.

У обстежених районах є все, різноманітність форм кваліфікованого туризму, включаючи піший туризм, їзду на велосипеді і катання на лижах. Для альпіністів чекають професійно підготовлені мотузкові парки. Численні пішохідні стежки різноманітні в залежності від довжини і ступеня складності. Розвинена туристична база має обладнання, відповідне для кожної з цих форм

Ключові слова: *гірський, гірські схили, високі торфовища, гірські луки, ліс.*

WPROWADZENIE. Góry to miejsce wywołujące w turystach skrajne emocje. Dla jednych stanie na wysokich szczytach i patrzenie na krajobraz na dole budzą ogromny respekt. Amatorzy wspinaczki wysokogórskich zdobywając kolejne czterotysięczniki podnoszą sobie poziom adrenaliny w organizmie. Z kolei dla części osób spacer po mało uczęszczanych stokach jest po prostu odcięciem się od cywilizacji i codziennego zgiełku.

W prezentowanej pracy przedstawiono walory przyrodnicze wybranych terenów górskich w Polsce: Beskidu Śląskiego, Karkonoszy i Tatr. Badane obszary charakteryzują się bogatą różnorodnością biologiczną, ekologiczną i fizjograficzną. Jeziora i małe cieki wodne drążące różne formy ukształtowania terenu sprawiły, że wytworzyły się tam obszary bagniste, moczary i torfowiska, które bardzo często są jedyną ostoją i miejscem rzadkich, zagrożonych i chronionych gatunków roślin i zwierząt [15]. Zbocza górskie cechuje typowy piętrowy układ roślinności, w których dominują gatunki leśne.

Największą wartość przyrodniczą na obszarach górskich stanowią partie wysokogórskie, czyli piętro subalpejskie i alpejskie, ze względu na niespotykaną różnorodność – obok gatunków alpejskich występują tu obok siebie gatunki arktyczne, północne oraz oceaniczne. Wiele z tych rzadkich i często zagrożonych wyginięciem organizmów roślin upodobało sobie tereny charakteryzujące się wyrazistą rzeźbą geologiczną. Są to między innymi kotły polodowcowe i występujące w piętrze regla górnego i subalpejskiego torfowiska wysokie.

Na wszystkich badanych obszarach można uprawiać wiele form turystyki kwalifikowanej, w tym turystykę pieszą, rowe-

rową i narciarską. Na amatorów wspinaczki czekają profesjonalnie przygotowane parki linowe. Liczne trasy turystyczne zróżnicowane są w zależności od długości i stopnia trudności. Rozwinięta baz turystyczna dysponuje sprzętem odpowiednim dla każdej z tych form.

BESKID ŚLĄSKI

Charakterystyka przyrodnicza. Beskid Śląski jest najmłodszymi górami w Polsce i najbardziej wysuniętą na zachód częścią polskich Karpat. Składa się z dwóch rozciągniętych południkowo pasm górskich - Czantorii (Fot. 1) na zachodzie i Baraniej Góry (Fot. 2) na wschodzie. Pasmo Czantorii, zwane też Pasmem Czantorii i Stożka, tworzą strome, kopulaste stożki (z najwyższą Wielką Czantorią – 997 m n.p.m.), których wysokość nie przekracza 1000 m n.p.m. [1]. Stoki Pasma Baraniej Góry od strony doliny Wisły są dość łagodne, natomiast wschodnie – strome. Ich wysokość bardzo często przekracza 1000 m n.p.m., a nad wszystkimi szczytami dominuje Skrzyczne (1257 m n.p.m.) [2].

Geologicznie zbudowany jest z tzw. flisu karpackiego, będącego naprzemiennie ułożonymi warstwami różnych skał osadowych, głównie piaskowców, zlepieńców, iłów i łupków. W najwyższych partiach w dochodzącym do 2000 m grubości piaskowcu wytworzyły się liczne rozbudowane wychodnie skalne i głębokie jaskinie rozpadlinowe, stanowiące największą ich koncentrację w polskim Beskidzie. Do największych z nich należy Jaskinia Wiślańska, mająca 2073 m korytarzy oraz Jaskinia Miecharska – 1808 m korytarzy. Według danych z 31 sierpnia 2006 roku na obszarze Beskidu Śląskiego znajduje się 220 jaskiń, których łączna długość korytarzy wynosi 6483,5 m. Młodsze osady fliszu na południu tworzą kolorowe formy w postaci baszt, progów i ambon skalnych [14].

W 1998 roku na obszarze Beskidu Śląskiego utworzono Park Krajobrazowy Beskidu Śląskiego ze względu na ochronę bardzo urozmaiconej budowy geologicznej. Na jego terenie występuje 21 pojedynczych lub grup skałek. Do najciekawszych z nich należą będące pomnikami przyrody nieożywionej skały grzybowe w dolinie Białej Wisełki i na górze Kiczora, skały na Kobylej w dolinie Dziechcinki oraz grupa skałek na Malinowskiej Skale. Dużym walorem przyrodniczym Parku są pomnikowe jaskinie, a wśród nich trzecia pod względem wielkości w Karpatach Fliszowych Jaskinia w Trzech Kopcach, mająca 1216 m korytarzy [20]

Fot. 1. Widok z Czantorii
(Źródło: archiwum autora)

Fot. 2. Barania Góra
(Źródło: archiwum autora)

Szata roślinna. Beskid Śląski jako obszar górski charakteryzuje się piętrowym układem roślinności. Dawniej dominującym typem roślinności w piętrze pogórza w Beskidzie Śląskim był pierwotny las, urozmaicony gatunkowo. Obecnie ten obszar zajęty jest głównie przez pola uprawne i tereny zurbanizowane. Z pierwotnej roślin-

ności zostały tylko gdzieniegdzie niewielkie fragmenty łęgów i grądów. W piętrze regla dolnego potencjalną roślinność występującą w postaci świeżej buczyny z domieszką świerka i jodły zastąpiły lasy świerkowe wtórnego pochodzenia. Regiel górny porastają typowe dla tej wysokości wysokogórskie bory świerkowe (Fot. 3) ze świerkiem instebniańskim – gatunkiem o najlepszych w Europie parametrach wzrostowych i odpornościowych. Urozmaiceniem lasów jest cis pospolity, występujący tu pojedynczo lub w grupach. Warto zaznaczyć, że według Polskiej Czerwonej Księgi Roślin jest on gatunkiem narażonym na wyginięcie w warunkach naturalnych [14].

Fot. 3 Wysokogórski bór świerkowy (Źródło: archiwum autora)

Turystyka. Beskid Śląski uważa się za jeden z najlepiej zagospodarowanych turystycznie terenów górskich w Polsce, co ma oczywiście swoje plusy i minusy. Amatorzy wycieczek pieszych uznają to za wielką zaletę, bo mają do dyspozycji bardzo mocno rozwiniętą bazę turystyczną – przy gęsto wytyczonych szlakach znajdują się liczne schroniska górskie, a dla amatorów narciarstwa przygotowano wyciągi i nartostrady. Na niektóre szczyty (między innymi na Czantorię) można wjechać kolejką linową lub wyciągiem krzesełkowym. Z kolei część przyrodników i tzw. ekologów uważa, że zwiększająca się z roku na rok liczba wędrujących turystów wywiera negatywny wpływ na środowisko przyrodnicze [14].

Dla amatorów wspinaczki na szczycie Równicy znajduje się największy w Polsce park linowy, czynny do zmierzchu. Na długości 400 m i wysokości 4–12 m znajduje się tor przeszkód złożony z: «mostów, kładek, latających belek, wiszących skakanek i olbrzymiej sieci pajęczej» (Wierba i in. 2007, 53). Oprócz tego można zjechać na linach między drzewami kolejką tyrolską trasą liczącą ponad 120 m [14].

Zimą entuzjaści sportów zimowych powinni się wybrać na Skrzyczne, najwyższy szczyt polskiego Beskidu Śląskiego. Po Kasprowym Wierchu w Tatrach jest to najbardziej oblegany przez narciarzy szczyt o tej porze roku. Pośród stromych stoków znajduje się tu najlepsza trasa zjazdowa w Polsce, według międzynarodowych organizacji narciarstwa alpejskiego (trasa FIS). Na szczyt można wjechać ze Szczyrku przez stację pośrednią na Jaworzynie wyciągiem krzesełkowym, który jest czynny również latem [14].

Jedną z większych przyrodniczych atrakcji Beskidu Śląskiego jest Barania Góra, u podnóży której wypływa Wisła. Jej dzikie stoki od 1953 roku objęte są ochroną, kiedy na tym terenie utworzono rezerwat przyrody leśnego boru dolno- i górnoreglowego Barania Góra. Znaczne jego części zachowały cechy drzewostanów pierwotnych z 200-letnimi jodłami, świerkami i bukami oraz 300-letnimi jesionami. Podjęte próby introdukcji kosodrzewiny i limby nie dały oczekiwanego rezultatu, bo zbyt duża konkurencja ze świerkiem pozwoliła przetrwać tylko dwóm okazom limby na północ od szczytu. Dzięki podjętej formie ochrony na wierzchołku Baraniej Góry i jej okolicach nie ma polan widokowych, przez co rzeczywiście występuje tu dzika przyroda [14].

KARKONOSZE

Charakterystyka przyrodnicza. Karkonosze są najwyższym pasmem górskim Sudetów i równocześnie Czech. Rozciągają się na przestrzeni około 70 km, a ich szerokość waha się w graniach 8-20 km. Rozpoczynają się na zachodzie od Przełęczy Szklarskiej (886 m n.p.m.) i doliny Kamiennej, a kończą na wschodzie Bramą Lu-

bawską (511 m n.p.m.). W graniach Polski leży niecałe 30 % obszaru Karkonoszy, pozostałe 70 % jest w granicach Najwyższym szczytem leżącym na granicy Polski i Czech jest Śnieżka (1602 m n.p.m.) [13].

Głównym Grzbietem Karkonoszy, rozciągającym się od Przełęczy Szklarskiej do Przełęczy Okraj, przebiega granica polsko-czeska.

Charakterystycznym elementem krajobrazu Karkonoszy są malownicze formy skalne, zwane skałkami. Wśród 150 grup skalnych i pojedynczych skałek znajdują się formy o różnej wielkości, kształcie i wysokości. Najwyższe z nich, Pielgrzymy, nazywane wizytówką Karkonoszy, osiągają wysokość do 25 m. Z wieloma z nich związane są legendy, co w połączeniu z ich niesamowitymi kształtami nie dziwi, że nadano im osobliwe nazwy: Słonecznik, Tworożnik, Trzy Świnki, Chybotek, Szachownica, Owcze Skały, Ptasie Gniazda, Końskie Łby i in. [13].

Na potokach i rzekach występują strome wodospady, z których najbardziej znane, to: Wodospad Kamieńczyka, o długości 27 m, opadający trzema kaskadami, najczęściej odwiedzany Wodospad Szklarki z 13-metrową kaskadą (Fot. 4), Wodospad Podgórnej, którego wody spadają z 10-metrowego progu skalnego, 5-metrowa Kaskada Myi tworzona przez trzy progi skalne, niewielki, 3-metrowy Wodospad Piszczaka oraz Wodospady Łomniczki, który na odcinku 300 metrów tworzy najdłuższy ciąg kaskad w polskich Karkonoszach [13].

Fot. 4 Wodospad Szklarki
(Źródło: archiwum autora)

W celu ochrony najcenniejszych elementów przyrody 16 stycznia 1959 roku utworzono Karkonoski Park Narodowy. W 1992 roku UNESCO uznała polskie i czeskie Karkonosze za rezerwat biosfery, wpisują je na listę 350 ważnych chronionych obszarów na świecie [13].

Szata roślinna. W związku z bardzo surowym klimatem panującym w Karkonoszach, nastąpiło tu znaczne obniżenie pięter roślinności. Znajdują się tu wszystkie strefy, a najwyższe piętro alpejskie występuje na kilku szczytach Śląskiego Grzbietu oraz na Śnieżce [18].

W piętrze pogórza kiedyś liczne żyzne grądy zostały obecnie w większości zastąpione przez tereny uprawne – pola i łąki. Przy Wodospadzie Szklarki zachował się reliktowy suboceaniczny bór świeży, z sosną, świerkiem, bukiem, jarząbem i brzozą. W reglu dolnym dominują monokultury świerkowe i zbiorowiska porębowe. Piętro regla górnego prawie w całości porośnięte przez górnoreglową świerczynę sudecką, z chronioną paprocią podrzeniem żebrowcem. Między zbiorowiskami leśnymi występują bardzo dobrze wykształcone łąki, które wiosną zamieniają się w barwne dywany krokusowe, a jesienią – goryczkowe. Pietro subalpejskie pokrywają zarośla kosodrzewiny, a fragmentaryczne piętro alpejskie tworzone jest przez niskie murawy skalne (www.kpn-mab.pl).

W Karkonoszach dość liczne są torfowiska, które zajmują 85 ha powierzchni po stronie polskiej. Występują tutaj dwa rodzaje tego typu zbiorowisk roślinnych. W rejonie Mumlawskiego Wierchu, Słonecznika, Pielgrzymów i Schroniska «Odrodzenie» bardzo liczne są, bogate florystycznie, torfowiska stokowe, o łącznej powierzchni 65 ha. Do typowych gatunków tutaj występujących należą m. in.: turzyca dzióbkowata, sit cienki, fiołek dwukwiatowy, storczyk kukułka Fuchsa oraz owadożerna rosiczka okrągłolistna (Fot. 5) [18].

Ubogie florystycznie torfowiska wysokie strefy subalpejskiej, zajmują powierzchnię 20 ha. Najbardziej rozległe z nich znaj-

Fot. 5. Rosiczka okrągłolistna (Źródło: archiwum autora)

dują się na Równi pod Śnieżką. Spotkać na nich można rośliny reliktowe, związane ze zlodowaceniami, m. in. mech torfowiec Lindberga, malinę moroszkę, mająca tutaj swoje najdalej na południe wysunięte stanowisko oraz unikalną turzycę patagońską, krytycznie zagrożoną w naszym kraju. Jej stanowiska na torfowisku blisko Wielkiego Stawu (1300 m n.p.m.) i pod Szrenicą (1220 m n.p.m.) są jedynymi dwoma stanowiskami na całym obszarze Polski [5; 6; 10; 18].

Turystyka. Głównymi ośrodkami turystycznymi Karkonoszy są: po polskiej stronie Jelenia Góra, Szklarska Poręba oraz Karpacz. W Karkonoszach jest najgęstszą w Sudetach sieć pieszych szlaków turystycznych – jest ich kilkaset metrów, a do tego dochodzą ścieżki rowerowe i narciarskie trasy biegowe. Wszystkie szlaki są bardzo dobrze oznakowane, a zimowe wędrówki dodatkowo ułatwiają wysokie drewniane tyczki wystające ponad śnieg [13].

Do głównych szlaków turystycznych Karkonoszy należą: szlak czerwony, tzw. Główny Szlak Sudecki, szlak czerwony, tzw. Droga Przyjaźni Polsko-Czeskiej, szlak zielony, tzw. Ścieżka nad Reglami oraz szlak żółty z Wysokiego Kamienia do Słonecznika [13].

Na amatorów górskiej wspinaczki czeka najwyższy w naszych górach park linowy, czyli położona w centrum Szklarskiej Poręby Trollandia. Uczestnicy mają do pokonania 26 stanowisk, o łącznej długości: 400 m. Do pokonania są m. in. siatki, deskorolka, mosty i zjazdy [19]/

Zimą Karkonosze oferują doskonałe warunki dla uprawiania narciarstwa. Na turystów czeka ponad 30 km tras i stoków, przygotowanych dla narciarzy alpejskich oraz ponad 100 km – dla narciarzy klasycznych. Prawie w każdej miejscowości znajdują się liczne wyciągi. Stoki narciarskie są tak przygotowane, że dają możliwość jazdy na nartach i snowboardzie zarówno początkującym jak i zawodowym narciarzom. W Karpaczu jest też jedyna w tej części gór rynna snowbordowa z hologacją FIS [13].

Oprócz krajobrazów i szlaków turystycznych Karkonosze znane są również z wód leczniczych i uzdrowisk (np. w Cieplicach Śląskich) oraz śladów działalności górniczej (np. sztolnia nieczynnej kopalni uranu w Kowarach) [13].

TATRY

Charakterystyka przyrodnicza. Tatry (Fot. 6) stanowią najwyższe pasmo górskie Karpat. Rozciągają się od podnóży Ostrego Wierchu Kwaczańskiego (1128 m n.p.m.) na południowym zachodzie do podnóży Kobylego Wierchu (1109 m n.p.m.) na wschodzie. Powierzchnia Tatr wynosi 785 km², około 175 km² leży w granicach Polski, a pozostałe 610 km² - na terytorium Słowacji. Najwyższym szczytem jest Gerlach (2654 m n.p.m.), znajdujący się całkowicie po słowackiej stronie. Najwyższym polskim szczytem są Rysy (2499 m n.p.m.), przez który biegnie granica Słowacji. Są to jedyne góry w naszym kraju o charakterze alpejskim [9; 11].

Tatry są młodymi górami, zbudowanymi głownie ze skał krystalicznych i osadowych (Mapa geologiczna… 1979). W skałach wapiennych rozwinął się system 858 jaskiń, o łącznej długości 132,5 km. Najbardziej warta uwagi jest Wielka Śnieżna, która należy zarówno do najgłębszych (824 m), jak i najdłuższych (23723 m) w Polsce. Drugą pod względem głębokości jest Śnieżna Studnia (763 m). Jaskinia Wysoka za Siedmioma Progami do końca lat 90. uwa-

Fot. 6. Widok na Tatry
(Źródło: archiwum autora)

żana była za najdłuższą (11660 m) [7].

Całe Tatry są objęte ochroną od 1 stycznia 1955 roku poprzez Tatrzański Park Narodowy. Unikatowość Tatr podkreśla utworzenie w 1992 roku Tatrzańskiego Transgranicznego Rezerwatu Biosfery, świadczącego o przynależności do Światowej Sieci Rezerwatów Biosfery UNESCO.

Szata roślinna. Świat gatunków roślinnych Tatr jest bardzo zróżnicowany, a jego niezwykłość można obserwować w trakcie wędrówek po szlakach poprowadzonych przez tatrzańskie szczyty. Dominuje tu tzw. piętrowy układ roślinności ze względu na spore różnice wysokości bezwzględnej. W Tatrach występują wszystkie pietra, a w najwyższym – turni, rośnie aż 120 gatunków roślin. Na bujnych łąkach latem nie trudno znaleźć fioletowy dzwonek alpejski i żółty fiołek sudecki, różnokolorowe goryczki, oraz biały jaskier alpejski [8].

Właściwości siedliska wywarły wpływ dla istnienia w Tatrach zarówno endemitów, jak i reliktów. Najwięcej roślin należącej do tej grupy pochodzi z okresu zlodowaceń. Spośród endemitów warte uwagi są na pewno bardzo rzadka wiechlina szlachetna, występująca jedynie w okolicy Morskiego Oka oraz również bardzo rzadki pszonak Wahlenberga. występujący tylko w Tatrach Bielskich. Dużo częściej można spotkać przymiotno węgierskie oraz warzuchę tatrzańską. Najbardziej znanym reliktem jest mała krzewinka o białych kwiatkach, dębik ośmiopłatkowy (Fot. 7). Dość charakterystyczne są również dwa gatunki wierzb: płożąca się krzewinka wierzby żyłkowanej oraz najmniejsza z wierzb, nie przekraczająca 5 8 cm, wierzba zielna [3; 8].

Fot. 7. Dębik ośmiopłatkowy
(Źródło: archiwum autora)

Turystyka. Tatry są bardzo licznie odwiedzane, rocznie przez około 3 mln osób. Mają na to duży wpływ rozbudowana, długa i gęsta sieć szlaków turystycznych i nartostrady, przygotowana baza noclegowa oraz liczne wyciągi narciarskie i koleje linowe. Łączna długość pieszych szlaków wynosi 289 km. W okresie zimowym, od 1 grudnia do 31 maja, zamyka się około 238 km szlaków turystycznych [4].

Najczęściej odwiedzanymi miejscami są Morskie Oko, Giewont, Kasprowy Wierch oraz Dolina Kościeliska i Chochołowska. Najwyższym punktem w Tatrach, na który prowadzą szlaki turystyczne, są Rysy, natomiast najtrudniejszym – Orla Perć [4].

Najbardziej znanym ośrodkiem turystyki górskiej i sportów zimowych w Polsce jest Zakopane. Część Zakopanego, leżąca u podnóży Krokwi i Nosala, jest głównym ośrodkiem polskiego narciarstwa klasycznego, skupiającym skocznie, stadion zimowy i trasy biegowe. Na stokach Nosala (1206 m n.p.m.) znajduje się licencjonowany przez FIS stok slalomowym. W związ-

ku z tym, że w tej części gór śnieg leży od listopada do maja, amatorzy sportów zimowych mogą sprawdzać swoje umiejętności zarówno na licznych oślich łączkach, jak i na najtrudniejszych terenach Kasprowego Wierchu [4].

Dla tych turystów, dla których wyzwaniem są przygody podwyższające poziom adrenaliny we krwi, przygotowano Adventure - Park Przygody Gubałówka. Do największych jego atrakcji można zaliczyć możliwość skoku z 14-metrowej wieży, jazdę najdłuższą kolejką tyrolską w Polsce czy wspinaczkę na 12-metrową ściankę. Ci, dla których byłoby jeszcze zbyt mało emocji, mogą w dużej, dwuosobowej kuli stoczyć się po zboczu Gubałówki [17].

Bibliografia

1. Barański M. Beskid Śląski. Pasmo Stożka i Czantorii : Przewodnik turystyczny / M. Barański. – Warszawa : Wyd. PTTK «Kraj», 1996.

2. Barański M. Beskid Śląski. Pasmo Baraniej Góry : Przewodnik turystyczny / M. Barański. – Warszawa Wydawnictwo PTTK «Kraj», 1999.

3. Gąsienica-Byrcyn W. Tatrzański Park Narodowy – rośliny i zwierzęta / W. Gąsienica-Byrcyn. – Warszawa : MULTICO, 1999

4. Grocholski M. Zakopane i Tatry na weekend / M. Grocholski, P. Grocholski. – Bielsko-Biała : Wyd. «Pascal», 2011. – Tom I–II.

5. Ilnicki P. Torfowiska i torf. / P. Ilnicki. – Poznań : Wyd. Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego, 2002.

6. Kaźmierczakowa R. Polska Czerwona Księga Roślin / R. Kaźmierczakowa, K. Zarzycki / Instytut Botaniki im. W. Szafera ; Polska Akademia Nauk. – Kraków, 2001.

7. Kotański Z. Przewodnik geologiczny po Tatrach / Z. Kotański. – Warszawa : Wyd. Geologiczne, 1979.

8. Mirek Z. Przyroda Tatrzańskiego Parku Narodowego / Z. Mirek / Tatrzański Park Narodowy. – Kraków-Zakopane, 1996.

9. Passendorfer E. Jak powstały Tatry? / E. Passendorfer. – Warszawa : Wyd. Geologiczne, 1971.

10. Przewoźnik L. Rośliny Karkonoskiego Parku Narodowego / L. Przewoźnik. – Jelenia Góra : Wyd. Karkonoskiego Parku Narodowego, 2008.

11. Radwańska-Paryska Z., Paryski W. (2004) Wielka encyklopedia tatrzańska / Z. Radwańska-Paryska, W. Paryski Radwańska-Paryska Z., Paryski W.. Poronin : Wydawnictwo Górskie,

12. Skała C. Sudety : Praktyczny Przewodnik / C. Skała. – Bielsko Biała : Wyd. «Pascal», 2008.

13. Skała C. Karkonosze : Przewodnik górski / C. Skała, M. Motak. – Bielsko-Biała : Wyd. «Pascal», 2007.

14. Wierba W. Beskid Śląski : Przewodnik górski / [Wierba W., Zygmańska B., Figiel S., Motak M., Niedźwiedź A., Nowicki W., Stańczyk W., Warzech A.]. – Bielsko-Biała : Wyd. «Pascal», 2007.

15. Zyber G.M. Ochrona środowiska przyrodniczego w warunkach rozwoju turystyki na Pojezierzu Drawskim / G.M. Zyber // Rocznik Koszaliński. – Koszalin, 1978. – S. 161–174.

16. Mapa geologiczna Tatr polskich. Skala 1:30 000. – Warszawa : Wyd. Geologiczne, 1979.

17. www.atrakcje.regiontatry.pl/atrakcje/zakopane/atrakcje-dla-dzieci/adventure-park-przygody-gubalowka/406 (data dostępu: 5.09.2015)

18. www.kpnmab.pl/pl/szata-roslinna-cd,353 (data dostępu : 6.09.2015)

19. www.trollandia.pl/trollandia/szklarska-poręba.html (data dostępu : 6.09.2015)

20. www.zpk.com.pl/index.php/component/content/article/58 (data dostępu : 3.09.2015)

Kisiel M. NATURAL VALUES OF POLISH MOUNTAIN'S AREAS. *Mountains are causing extreme emotions in the tourists. For some people standing on high peaks and looking at the landscape at the bottom arouses enormous respect. Amateurs of climbing alpine, during getting to the top of each next four thousands meters mountain, raise the level of adrenaline in the body. In turn, for some people walk through the less frequented slopes is simply cut off from civilization and the daily hustle and bustle.*

The paper presents the natural values of different mountain areas in Poland: Silesian Beskidas, Giant Mountains and Tatry. The surveyed areas are characterized by a

rich biological, ecological and physiographic diversity. The greatest natural value of mountain areas are the high parts, subalpine or alpine floors, due to the unprecedented diversity - next to alpine species there are the arctic, the northern and the ocean species. Many of these rare and often endangered plant species have chosen areas which have distinctive geological sculpture.

In the all surveyed areas, there is a variety of forms of qualified tourism, including hiking, cycling and skiing. For climbers amateurs there are waiting professionally prepared rope parks. Numerous hiking trails are varied depending on the length and degree of difficulty. Developed tourist base has equipment suitable for each of these forms.

Keywords: *mountaineering, mountain slopes, high peatbogs, mountain meadows, forest.*

Kisiel M. WALORY PRZYRODNICZE POLSKICH TERENÓW GÓRSKICH. *Góry to miejsce wywołujące w turystach skrajne emocje. Dla jednych stanie na wysokich szczytach i patrzenie na krajobraz na dole budzą ogromny respekt. Amatorzy wspinaczki wysokogórskich zdobywając kolejne czterotysięczniki podnoszą sobie poziom adrenaliny w organizmie. Z kolei dla części osób spacer po mało uczęszczanych stokach jest po prostu odcięciem się od cywilizacji i codziennego zgiełku.*

W prezentowanej pracy przedstawiono walory przyrodnicze wybranych terenów górskich w Polsce: Beskidu Śląskiego, Karkonoszy i Tatr. Badane obszary charakteryzują się bogatą różnorodnością biologiczną, ekologiczną i fizjograficzną. Jeziora i małe cieki wodne drążące różne formy ukształtowania terenu sprawiły, że wytworzyły się tam obszary bagniste, moczary i torfowiska, które bardzo często są jedyną ostoją i miejscem rzadkich, zagrożonych i chronionych gatunków roślin i zwierząt (Zyber 1978). Zbocza górskie cechuje typowy piętrowy układ roślinności, w których dominują gatunki leśne.

Największą wartość przyrodniczą na obszarach górskich stanowią partie wysokogórskie, czyli piętro subalpejskie i alpejskie, ze względu na niespotykaną różnorodność – obok gatunków alpejskich występują tu obok siebie gatunki arktyczne, północne oraz oceaniczne. Wiele z tych rzadkich i często zagrożonych wyginięciem organizmów roślin upodobało sobie tereny charakteryzujące się wyrazistą rzeźbą geologiczną. Są to między innymi kotły polodowcowe i występujące w piętrze regla górnego i subalpejskiego torfowiska wysokie.

Na wszystkich badanych obszarach można uprawiać wiele form turystyki kwalifikowanej, w tym turystykę pieszą, rowerową i narciarską. Na amatorów wspinaczki czekają profesjonalnie przygotowane parki linowe. Liczne trasy turystyczne zróżnicowane są w zależności od długości i stopnia trudności. Rozwinięta baz turystyczna dysponuje sprzętem odpowiednim dla każdej z tych form.

Słowa kluczowe: *góry, stoki górskie, wysokie torfowiska, łąki.*

УДК 338.485 (438)

MOŻLIWOŚCI STYMULOWANIA ROZWOJU GOSPODARKI LOKALNEJ PRZEZ SAMORZĄDY GMINNE I POWIATOWE W ZAKRESIE TURYSTYKI

S. Ren

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Рен С. МОЖЛИВІСТЬ СТИМУЛЮВАННЯ МІСЦЕВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МУНІЦИПАЛЬНИМИ ТА ОКРУГОВИМИ ОРГАНАМИ ВЛАДИ У СФЕРІ ТУРИЗМУ. *Місцева економіка в розвитку самоврядування вимагає сприятливих умов. Обєкти туристичного господарства, такі як община та район мають офіційні юридичні підстави для створення умов, які стимулюють їхній розвиток.*

Підтвердження підтримки місцевих органів влади з точки зору розвитку туризму є його долучення до стратегічних документів місцевого самоврядування та реальних заходів щодо стимулювання зацікавлених сторін в індустрії туризму і туризму на території муніципалітетів.

У статті здійснено аналіз правових, формальних, організаційних та концептуальних умов, що дозволяє стимулювати розвиток туризму в регіоні.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, туризм в місті та окрузі.*

Wstęp. Przenosząc koncepcję samorządności, która została zawarta w art. 3 Europejskiej Karty Samorządu Terytorialnego na grunt Polski, wprowadzono trójszczeblową organizację samorządu terytorialnego. Podstawowymi podmiotami sektora samorządowego są: samorząd województwa, samorząd powiatowy, samorząd gminny .

W założeniach reformy samorządowej podkreślano rolę samorządów wojewódzkich w kształtowaniu programów, wprowadzaniu określonych rozwiązań instytucjonalno-organizacyjnych, typowych dla danego regionu oraz stosowania właściwych instrumentów polityki regionalnej. Samorząd wojewódzki stał się tym samym najważniejszym podmiotem polityki regionalnej, co oznacza także, prowadzenie jej w ramach polityki turystycznej na poziomie województwa . Pisząc za J. Gospodarek samorząd województwa prowadząc politykę rozwoju województwa, jest ustawowo zobowiązany m.in. do racjonalnego korzystania z zasobów przyrody oraz kształtowania środowiska naturalnego zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, do ochrony i racjonalnego wykorzystania dziedzictwa kulturowego, utrzymania i rozbudowy infrastruktury technicznej o znaczeniu wojewódzkim oraz promocji walorów oraz możliwości rozwojowych województwa .

Istotna rola w rozwoju turystyki w danym obszarze przypada samorządom powiatowym i gminnym, szczególnie na uwagę zasługuje współdziałanie w zakresie kreowania nowych produktów turystycznych i promocji potencjału turystycznego regionu, rozwoju sieci informacji turystycznej w województwie, czy uwzględnianie w lokalnych planach zagospodarowania przestrzennego obiektów sportowych, rekre-

[1] M. Dylewski, B.Filipiak, A. Szewczuk, Finanse publiczne. Instrumenty, struktury, procesy, Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2004, s. 116.

[2] U.Szubert-Zarzeczny, Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju turystyki w Polsce. Wybrane aspekty regionalne, w: Warunki rozwoju turystyki w regionie, Red. Karwowski J., Zachodniopomorska Szkoła Biznesu w Szczecinie, Szczecin 2002, s. 23.

[3] J.Gospodarek, Prawo w turystyce i rekreacji, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2007, s. 46–49.

acyjnych oraz turystycznych.

Samorząd powiatowy jako jednostka wspierająca rozwój turystyki. Powiat jest jednostką zasadniczego podziału terytorialnego, także zorganizowanym związkiem osób tworzących go z mocy prawa. Powiat obejmuje obszary graniczących ze sobą gmin, albo cały obszar miasta. Powiat funkcjonuje w granicach województwa .

Zgodnie z ustawą o samorządzie powiatowym , mieszkańcy powiatu tworzą z mocy prawa lokalną wspólnotę samorządową. Ta właśnie lokalna korporacja mieszkańców posiada osobowość prawną. Powiat to jednak również jednostka samorządu podziału terytorialnego Polski, obejmująca całe obszary graniczących ze sobą gmin albo cały obszar miasta na prawach powiatu.

Wykonywanie zadań publicznych przez samorząd powiatowy następuje przez jego organy. Takim organem powiatu o charakterze stanowiącym i kontrolnym jest rada powiatu, do której wyłącznej właściwości należy m.in. uchwalanie budżetu powiatu oraz stanowienie aktów prawa miejscowego, dotyczących przykładowo:

- zasad i trybu korzystania z powiatowych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej,
- powiatowych przepisów porządkowych niezbędnych do ochrony życia, zdrowia, mienia obywateli,
- powiatowych przepisów porządkowych niezbędnych do ochrony środowiska naturalnego oraz do ochrony porządku, spokoju o bezpieczeństwa publicznego.

Organem wykonawczym powiatu jest kierowany przez starostę zarząd powiatu, do którego zadań należy m.in. wykonywanie uchwał rady powiatu i gospodarowanie mieniem powiatu. Zarząd może też wydawać powiatowe przepisy porządkowe w przypadkach nie cierpiących zwłoki.

Samorządowe powiaty ziemskie i grodzkie mają podstawy odegrać, istotną rolę w strukturze zarządzania i rozwoju turystyki w Polsce, przez wpływanie na projektowanie działań sfery gospodarki turystycznej na swoim obszarze. Inicjowanie przez powiaty tworzenia regionalnego produktu turystycznego oraz jego promocja jest szansą integracji lokalnej społeczności i środowiska turystycznego. Tworzenie warunków do inwestowania podmiotów gospodarki turystycznej na obszarze powiatu (np. przez właściwe zarządzanie nieruchomościami), stymulowanie sfery turystyki przez politykę podatkową stwarza warunki do wielokierunkowego rozwoju społeczno-gospodarczego i ekonomicznego powiatu.

Powiaty przyjmując postawę proturystyczną, oddziaływują pozytywnie na projekty związane z ochroną środowiska, łowiectwem, zagospodarowaniem przestrzennym, zalesianiem, ochroną zabytków oraz dbają o przestrzeganie praw konsumentów usług turystycznych. Przejawem tak prowadzonej polityki w poszczególnych powiatach jest uwzględnienie w planach rozwoju lokalnego i strategiach zrównoważonego rozwoju, zadań wspierających rozwój turystyki w regionie. Wśród celów ujętych w programach rozwojowych powiatów, najczęściej powtarzają się następujące działania:

1. Opracowanie programu rozwoju i promocja bazy turystycznej. Współpraca z instytucjami i organizacjami rozwijającymi i promującymi turystykę.
2. Podjęcie działań związanych z planowym rozwojem turystyki.
3. Opracowanie informacji dla inwestorów w zakresie preferencji ekonomicznych, dotyczących rozwoju turystyki.
4. Rozwój agroturystyki jako alternatywa prezentacji godnych uwagi obszarów rolnych i zasobów przyrodniczych.

Wartym podkreślenia jest fakt, że zadania podjęte w ramach wspierania rozwoju turystyki i agroturystyki w powiatach po-

[1] M. Dylewski, B.Filipiak, A. Szewczuk, Finanse publiczne..., s. 123.
[2] Ustawa z dnia 5 czerwca 1998r. o samorządzie powiatowym Dz.U. z 2001r., Nr 142, poz.1593 z późn. zm., tekst jednolity.

winny być zbieżne z założeniami rozwoju kraju

i województwa oraz wytycznymi programów pomocowych i restrukturyzacyjnych Unii Europejskiej oraz strategiami wojewódzkimi. Rolą powiatu powinno być również tworzenie warunków pozwalających na nawiązywanie turystycznych porozumień międzygminnych

w ramach jednego powiatu, współpracy powiatów sąsiadujących, miast partnerskich, które będą szansą dynamicznego rozwoju lokalnej turystyki, kreowania nowych produktów

ii atrakcji turystycznych.

Kształtowanie przez władze powiatu turystycznej, świadomości miejscowego społeczeństwa, aktywizacja turystyczna lokalnych podmiotów gospodarczych i inwestorów, powinny należeć do najważniejszych zadań administracji powiatowej w sektorze turystyki.

Należy jednak zaznaczyć, że administracja powiatowa nie powinna realizować większości wskazanych zadań bezpośrednio, a jedynie ograniczyć się do administrowania i aktywnego wspierania oraz inicjowania przedsięwzięć gospodarczych z zakresu turystyki. Niezbędne zatem staje się stworzenie na szczeblu powiatowym wyspecjalizowanych lokalnych organizacji rozwoju i promocji turystyki, na płaszczyźnie porozumień z udziałem powiatu, gminy i branży turystycznej oraz zainteresowanych instytucji.

Ważnym zadaniem samorządu powiatowego powinno być również tworzenie sieci centrów, punktów informacji turystycznej, których istnienie oraz sprawne funkcjonowanie jest traktowane jako zewnętrzny objaw, wyraz zainteresowania i troski władz lokalnych o właściwy rozwój turystyki.

Centra informacji turystycznej powinny wspólnie z lokalnymi organizacjami turystycznymi uczestniczyć w opracowaniu powiatowych programów rozwoju i promocji turystyki oraz podejmować bieżące działania w zakresie organizacji giełd, targów turystycznych, imprez, wystaw, objazdów studyjnych dziennikarzy, konferencji i szkoleń z zakresu turystyki itd. Powiatowe placówki informacji turystycznej powinny charakteryzować się pewną autonomią w działaniu z możliwością tworzenia lokalnych czy regionalnych porozumień, w celu uzyskania zintegrowanej sieci informacji turystycznej, o ujednoliconych zasadach zbierania danych pozwalających na włączanie się w ogólnopolskie systemy informacji turystycznej czy sieci regionalnych lub lokalnych.

Samorząd gminny jako potencjalny stymulator lokalnej gospodarki turystycznej

Obywatel mieszkający na określonym terenie, żyjący w pewnej sąsiedzkiej zbiorowości, wraz z tą zbiorowością i terenem tworzy gminę. Wszystkie potrzeby, jakie ma człowiek, spełnia wśród ludzi, między którymi żyje, w miejscu gdzie egzystuje. Stąd samorząd terytorialny bierze udział w realizacji potrzeb swoich mieszkańców (w tym turystycznych również).

Według Z. Niewiadomskiego, o istocie samorządu przesądzają takie elementy, jak podmiot i przedmiot samorządu oraz sposób wykonywania przezeń administracji państwowej . Zgodnie z powyższym można stwierdzić, że:

- za podmiot samorządu terytorialnego – społeczność zamieszkałą na obszarze, zorganizowaną w terytorialny związek samorządowy, powołany przez państwo,
- za przedmiot samorządu terytorialnego – administrację państwową,
- za sposób wykonywania tejże administracji – decentralizację.

Opierając się na zapisach Europejskiej Karty Samorządu terytorialnego 1985 roku[2]

[1] Z. Niewiadomski, Geneza samorządu terytorialnego w: Leksykon samorządu terytorialnego, Warszawa 1999, s. 42.

[2] Europejska Karta Samorządu Terytorialnego, Dz.U. z 1994r., Nr 124, poz. 607.

gwarantujących społecznościom lokalnym pełną swobodę działania w każdej sprawie, która nie jest wyłączona z ich kompetencji, w Polsce stworzono trójstopniowy samorząd terytorialny (samorząd wojewódzki, powiat, gmina).

Kryteria podziału zadań pomiędzy poszczególne terytorialne związki publiczno-prawne związane są z rozmaitymi czynnikami politycznymi i ekonomicznymi, na które ma wpływ rozwój gospodarczy i cywilizacyjny, uwarunkowania historyczne, system i formy sprawowanej władzy. Wykonywanie zadań przez gminy odbywa się m.in. poprzez stanowienie przepisów prawnych, wydawanie decyzji, zezwoleń opinii, tworzenie instytucji, przedsiębiorstw, dysponowanie majątkiem.

Z. Leoński wymienia formy prawne wykonywania zadań przez gminę:

- powszechnie obowiązujące akty normatywne typu wewnętrznego, określane przez ustawy samorządowe, jako przepisy prawa miejscowego,
- akty planowania różnego rodzaju (np. zagospodarowania przestrzennego),
- akty indywidualne mające postać decyzji administracyjnych,
- zawieranie porozumień,
- korzystanie z form prawa cywilnego, zwłaszcza zawieranie umów,
- korzystanie z innych form prawnych działania, nie mieszczących się w powyższym podziale .

Wśród przesłanek, jakimi kieruje się państwo przydzielając gminie zadania A. Borodo wymienia:

- ekonomiczny punkt widzenia – określone zadania powinny być realizowane przez ten związek terytorialny, który potrafi je zrealizować w sposób efektywny,
- na szczeblu gminy mogą być najlepiej realizowane zadania związane

z warunkami egzystencji ludności w miejscu zamieszkania, których spełnienie przekracza możliwości poszczególnych rodzin lub gospodarstw domowych (np. zadania z zakresu transportu miejskiego, dostarczania wody, wywozu śmieci),

- kryterium ekonomiczne może być modyfikowane przez zakres stanu świadomości i kultury politycznej ludności, tradycje, możliwości kadrowe, techniczne, technologiczne,
- zgodnie z zasadą subsydiarności zadania publiczne należy powierzać wspólnocie terytorialnej niższego szczebla, której jednostki i przedsiębiorstwa powinny wykonywać skutecznie i efektywnie,
- możliwości poszczególnych wspólnot terytorialnych tego samego szczebla bywają odmienne,
- uwzględnienie regionalnego zróżnicowania co do zapotrzebowania na określone usługi publiczne, związków pomiędzy lokalnym zakresem, rozmiarami strukturą usług publicznych kosztami ich realizacji, zwiększania innowacyjności, poprzez rozwój wewnętrznej konkurencji, uzasadniają tworzenie jednostek samorządu terytorialnego .

Gmina wykonuje wszystkie zadania samorządu terytorialnego oraz sposoby realizacji i finansowania zadań unormowanych na mocy około 40 ustaw szczegółowych, właściwych aktów wykonawczych. Regulacje kompleksowe zawarte są między innymi w:

- ustawie o samorządzie gminnym ,
- ustawie o podziale zadań i kompetencji określanych w ustawach szczegółowych pomiędzy organami gminy a organy administracji rządowej oraz zmianie niektórych ustaw[4] ,
- ustawie o gospodarce komunalnej[5] .

W oparciu o pierwszy wymieniony akt prawny przyjmuje się domniemanie właściwości gminy w zakresie spraw publicznych

[1] Z. Leoński, Samorząd terytorialny w RP, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 1999, s. 16–20.
[2] A. Borodo, Samorząd terytorialny. System prawno – finansowy, Warszawa 1997, s. 34–38.
[3] Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym, Dz.U. z 2001r., Nr 142, poz.1591 z późn. zm., tekst jednolity.

o znaczeniu lokalnym. Sprawy publiczne mogą dotyczyć całości lub części społeczności gminy, obejmować całe terytorium gminy lub jej wyodrębnioną część. Natomiast ustawa kompetencyjna określa generalną właściwość gmin w zakresie zadań, które uprzednio należały do rad narodowych i terenowych organów administracji państwowej stopnia podstawowego, o ile przepisy szczegółowe nie stanowią inaczej. Na mocy ustawy wyodrębnia się około 80 zadań, spełnianych uprzednio również przez organy władzy lokalnej szczebla podstawowego z kategorii zadań własnych do kategorii zadań zleconych gminie.

Zadania własne gminy dzielą się na następujące grupy zagadnieniowe:

- infrastruktura techniczna (drogi, wodociągi, kanalizacja, lokalny transport zbiorowy),
- infrastruktura społeczna (oświata, ochrona zdrowia, opieka społeczna),
- porządek i bezpieczeństwo publiczne (ochrona przeciwpożarowa, bezpieczeństwo sanitarne),
- ład przestrzenny i ekologiczny (gospodarka terenami, ochrona środowiska, utylizacja odpadów).

Ustawa o samorządzie gminnym określa szczegółowo 16 rodzajów spraw gminnych, realizowanych jako zadania własne gminy, wśród nich część ma szczególne znaczenie dla rozwoju turystyki:

- ład przestrzenny, gospodarka terenami i ochrona środowiska,
- gminne drogi, ulice, mosty place oraz organizacja ruchu drogowego,
- wodociągi i zaopatrzenie w wodę, kanalizacja, usuwanie i oczyszczanie ścieków komunalnych, utrzymywanie czystości i porządku oraz urządzeń sanitarnych, wysypisk i unieszkodliwianie odpadów komunalnych, zaopatrzenie w energię elektryczną, cieplną i gaz,
- lokalny transport zbiorowy,
- ochrona zdrowia,
- kultura, w tym biblioteki gminne i inne placówki upowszechniania kultury,
- kultura fizyczna, w tym tereny rekreacyjne i urządzenia sportowe,
- zieleń gminna i zadrzewienia,
- porządek publiczny i ochrona przeciw pożarowa,
- utrzymywanie gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych.

Swoje zadania gmina realizuje na drodze przymusu prawnego, poprzez ustawy oraz dobrowolnie na mocy porozumienia z organami administracji rządowej. W obu przypadkach gmina musi otrzymać środki finansowe, niezbędne do realizacji zadań. W zakresie wydatkowania środków na realizację zadań własnych, gmina posiada pełną swobodę, w zakresie obowiązującego prawa i normatywów oraz może sama wyznaczać priorytety przy wydatkowaniu funduszy z budżetu.

Rozwojowi turystyki towarzyszy wzrost aktywności samorządu terytorialnego zainteresowanego wspieraniem rozwoju gospodarki turystycznej. A. S. Kornak i A. Rapacz zauważają, że na szczeblu gminy i powiatu zmieniło się podejście do turystyki, która przez coraz liczniejszą grupę jednostek samorządu terytorialnego postrzegana jest jako ważny czynnik aktywizacji gospodarczej, wzrostu dochodów budżetu lokalnego, czynnik ożywiający lokalny rynek pracy, a także element kształtujący socjalny rozwój miejscowości czy też regionu[6].

Ukierunkowanie działań zmierzających do stworzenia sprzyjających warunków do rozwoju lokalnej i regionalnej gospodarki turystycznej, wymagają od samorządu terytorialnego analizy następujących determi-

[4] Ustawa z dnia 17 maja 1990r.o podziale zadań i kompetencji określonych w ustawach szczegółowych pomiędzy organami gminy a organami administracji rządowej oraz zmianie niektórych ustaw Dz.U. z 1990r., Nr 34, poz. 198 z późn. zm.

[5] Ustawa z dnia 20 grudnia 1996r. o gospodarce komunalnej, Dz.U. z 1997r., Nr 9, poz. 43 z późn. zm.

[6] Zarządzanie turystyką. Red. Naukowa A.S.Kornak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 50.

nantów w regionie:

- aktualnej wielkości ruchu turystycznego,
- pozycji poszczególnych miejscowości turystycznych lub gmin w regionie,
- możliwości regionów i miejscowości w zaspokajaniu różnych potrzeb (typologia rynku turystycznego i turystów),
- motywacji przyjazdu turystów,
- stosunku miejscowej ludności do turystów i rozwoju miejscowości (gminy poprzez aktywizację gospodarki turystycznej),
- przygotowania ludności miejscowej na przyjęcie innowacji, których bodźce mogą pochodzić spoza danego obszaru (regionu) .

Brak bezpośredniej delegacji prawnej dla gminy w zakresie turystyki może budzić zastrzeżenia, co do jej kompetencji w stymulowaniu rozwoju gospodarki lokalnej. Jednak wśród większości autorów panuje zgodność, że podnoszone zastrzeżenia, iż ustawa samorządowa nie przewiduje dla gminy żadnych zadań w sferze turystyki jest nieprawdziwe. Jeśli bowiem przyjąć, że zapewnienie możliwości wypoczynku i uprawiania turystyki może być traktowane jako „potrzeba zbiorowa", to zadanie takie objęte jest ogólnym sformułowaniem ustawy o samorządzie . Podobne poglądy posiada J. Sikora uważając, że ustawa o samorządzie czyni (...) władze lokalne odpowiedzialne za podstawową infrastrukturę, bez której turystyka (...) nie może istnieć. Bardziej niż w przypadku jakiejkolwiek innej decyzji o rozwoju ekonomicznym wsi i gminy, urzędnicy władzy lokalnej powinni zwracać uwagę na transport, handel, służbę zdrowia, bezpieczeństwo przyjezdnych, kulturę, tereny leśne i inne usługi niezbędne dla zaspokojenia potrzeb odwiedzających .

Zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem, S. Bosiacki do zadań gminy w odniesieniu do turystyki zalicza inicjatywy lokalne w sferze zmian w strukturze własnościowej gospodarki turystycznej, działania promocyjne w zakresie regionalnych i lokalnych produktów turystycznych, tworzenie związków gmin dla realizacji zadań związanych z ruchem turystycznym, kreowanie polityki rozwoju infrastruktury turystycznej . Do zadań własnych gminy należą również sprawy dotyczące kultury fizycznej, w tym rekreacji ruchowej, utrzymania terenów rekreacyjnych, urządzeń sportowych oraz zapewnienia bezpieczeństwa osób pływających, kąpiących się, uprawiających sporty wodne w miejscach wyznaczonych, czy w inny sposób uprawiających turystykę. Szczególne obowiązki mają gminy władające terenami turystycznymi, np. gminy nadmorskie, gminy na terenach górskich, gminy miast o dużym nasileniu ruchu turystycznego, pobierające opłaty od turystów. Gmina jest zobowiązana do zapewnienia bezpieczeństwa pobytu turystom w miejscach ogólnie dostępnych, jak również utrzymywać w stanie bezpieczeństwa tereny, szlaki i trasy turystyczne oraz należące do niej obiekty turystyczne będące przedmiotem turystyki masowej. Gminy mają także obowiązek nadzoru i kontroli nad utrzymaniem bezpieczeństwa, czystości i porządku przez inne osoby [5] .

Możliwość stymulowania rozwoju gospodarki lokalnej, w tym gospodarki turystycznej przez samorządy gminne wiąże się z poziomem zaangażowania i realizacją szczegółowych zadań w zakresie prowadzenia regionalnej polityki. Podając za W.W. Gaworeckim[6] gminy ukierunkowane na

[1] Tamże s. 46–47.

[2] A. Feczko, Rozwój jakościowy samorządu terytorialnego w: Samorządowa koncepcja rozwoju turystycznego gminy, Poznań 1996, s. 24–25.

[3] J. Sikora, Agroturystyka a samorząd terytorialny i społeczność lokalna w: Samorządowa koncepcja rozwoju turystycznego gminy, Red.Bosiacki S., Grell J., Sikora J.,AWF w Poznaniu. Poznań 1996 s. 24.

[4] S. Bosiacki, Ograniczenia i bariery rozwoju gospodarki turystycznej na różnych poziomach zarządzania i sterowania (kraju, regionu, gminy), w: Samorządowa koncepcja rozwoju turystycznego gminy, Red.Bosiacki S., Grell J., Sikora J.,AWF w Poznaniu. Poznań 1996, s. 37.

rozwój gospodarki przez turystykę, obierają następujące cele:

- stała obserwacja społeczno – ekonomicznych skutków rozwoju turystyki na terenie gminy,
- dywersyfikacja lokalnej gospodarki,
- systematyczna i pełna penetracja lokalnego rynku turystycznego,
- określanie docelowej pojemności turystycznej miejscowości,
- inspirowanie proturystycznych rozwiązań prawnych, podatkowych i finansowych,
- selektywne rozbudowywanie infrastruktury turystycznej,
- dostosowywanie budownictwa w miejscowości turystycznej do rozwoju krajobrazu tradycyjnego dla danej miejscowości,
- poszerzenie obszarów wypoczynku wolnych od ruchu samochodowego,
- prowadzenie wspólnego marketingu, a zwłaszcza promocji miejscowości turystycznej,
- uprzywilejowanie społeczności lokalnej w czerpaniu korzyści z rozwoju turystyki,
- informowanie we właściwym czasie ludności miejscowej w zamiarach turystycznego zagospodarowania i umożliwienia jej współdziałania,
- rozwijanie ochrony konsumenta – turysty w odniesieniu do lokalnego rynku usług, handlu, rozrywki i kultury,
- świadome wspieranie odrębności kulturowej miejscowości lub gminy turystycznej,
- podnoszenie świadomości turystycznej wśród społeczności lokalnej jako źródła m.in. gościnności,
- podejmowanie wysiłków zmierzających do wydłużenia sezonu turystycznego na terenie gminy,
- wspieranie turystyki na obszarach wiejskich, agroturystyki gminie (ściślej również poza tradycyjnymi centrami turystyki w gminie lub regionie, jeżeli sama gmina nie jest takim centrum), jako uzupełniającego źródła dochodów,
- preferowanie turystyki na lokalnym rynku pracy.

Bazując na zapisach ustawy w zakresie podziału kompetencyjnego spośród blisko 200 zadań szczegółowych, własnych i zlecanych gminie kilkanaście należy utożsamiać z działaniami wspierającymi rozwój turystyki. Według M. J. Bonisławskiego gminy realizują zadania wspierające rozwój turystyki poprzez:

- sprawowanie administracji w zakresie łowiectwa,
- przeznaczanie kwot otrzymywanych z czynszu dzierżawnego za obwód łowiecki na cele społeczne gminy oraz na hodowlę i ochronę zwierzyny,
- zatwierdzanie projektu planu gospodarowania gruntami rolnymi w strefach ochronnych,
- ustanawianie parku wiejskiego, określanie jego granic oraz sposobu wykonywania ochrony, możliwość uznania za park wiejski terenów, na których znajduje się starodrzew,
- zadania w zakresie zabezpieczania zabytków, wpisywania do rejestru zabytków dóbr kultury i kolekcji, przyjmowanie zgłoszeń o znaleziskach, sprzedaż zabytków, przejmowanie zabytków w zarząd,
- ustalanie cen za grunty, budynki, lokale i urządzenia, stosowanie obniżek przy zakupie zabytków, pilnowanie terminowej odbudowy i remontu zabytków,
- tworzenie gminnych funduszy odnowy zabytków,
- wprowadzanie dopłat do cen biletów wstępu do obiektów zabytkowych mu-

[5] O odpowiedzialności gminy za niewykonanie obowiązków na niej spoczywających w: M. Nesterowicz, Prawo Turystyczne, Oficyna Wydawnicza BRANTA, Bydgoszcz 1999, s. 227–232.

[6] O gospodarczym znaczeniu turystyki dla miejscowości turystycznych w: W.W. Gaworecki, op.cit., s. 201–203.

zeów oraz świadczonych usług hotelarskich turystycznych,

- określanie dziennych stawek opłaty miejscowej,
- współuczestniczenie w działaniach na rzecz jakości produktów i usług,
- prowadzenie na rzecz ochrony konsumenta społecznej kontroli i ocen jakości .

Samorządy gminne zainteresowane rozwojem turystyki przygotowują strategie rozwoju turystyki, które muszą określać zamierzenia i cele, jasno wyrażać rolę i wagę zarządzania jakością, muszą być oparte na pełnym zrozumieniu zasobów (bazy materiałowej) i rynków, powinny być poprzedzone wszechstronną konsultacją i być przedstawione w formie inspirującej do działania, zrozumiałej i powszechnie dostępnej dla zainteresowanych stron . Dalej S. Liszewski podaje, że cele jakościowe określone w strategiach rozwoju turystyki winny dotyczyć:

- wydłużenia pobytu turystów i sumy wydawanych przez nich pieniędzy w regionie bez konieczności zwiększenia liczby przyjętych gości,
- zwiększenia liczby turystów poza okresami szczytów wakacyjnych,
- polepszenia wizerunku regionu i komunikowania się ze światem zewnętrznym,
- zwiększenia liczby ponownych wizyt tych samych gości i przyjazdów innych z polecenia zadowolonych turystów,
- polepszenia jakości bazy turystycznej i usług,
- zapewnienia dodatkowych atrakcji turystycznych i rekreacyjnych w regionie,
- zmniejszenia negatywnego wpływu turystyki na wrażliwe elementy środowiska i podnoszenia świadomości społecznej w tym zakresie,
- wspomagania tradycyjnej gospodarki rolnej przez turystykę,
- zapewnienia przyjezdnym kontaktu z autentyczną kulturą miejscową, życiem codziennym, tradycjami, folklorem regionu,
- rozwoju współpracy i partnerstwa w regionie i na zewnątrz,
- wspomagania rozwoju rzemiosła, drobnych usług świadczonych przez ludność miejscową .

Decyzja władz gminy o sporządzeniu strategii rozwoju turystyki, niezbicie świadczy o aktywnym podejściu do wspierania turystyki na rynku lokalnym. O powodzeniu strategii decyduje odniesienie jej kierunków działania do innych aspektów rozwoju regionalnego. W. Fedyk, Z. Paliga uważają, że dalszy rozwój turystyki w regionie w coraz mniejszym stopniu będzie uzależniony od działań samej branży turystycznej, a w coraz większym stopniu będzie domeną samorządu oraz branż współpracujących na rzecz obsługi turystów.

Zakończenie. Szczególna rola w planowaniu i rozwoju turystyki w regionie przypisywana samorządom lokalnym powinna znaleźć potwierdzenie w utworzonych strukturach urzędów powiatowych i gminnych. Niezbędne jest wyodrębnienie samodzielnych jednostek organizacyjnych z odpowiednim zapleczem kadrowym i finansowym, pozwalającym na realizację opisywanych niniejszym artykule zadań z dziedziny turystyki.

Możliwość stymulowania rozwoju gospodarczego przez samorząd terytorialny stwarza również szerokie pole do działania w zakresie regionalnej i lokalnej samorządności w turystyce. Mimo znacznego uporządkowania problematyki planowania regionalnego, programy rozwoju gospodarki, w tym gospodarki turystycznej i turystyki, tworzone na szczeblu regionalnym lub lokalnym (powiatów i gmin), nie są doskonałe. Negatywne zjawiska w gospodarce, dekoniunktura, dające się zauważyć zagrożenia w turystyce, a także brak podstawo-

[1] M. J. Bonisławski, Turystyka w pracy samorządu. Przykłady Zielonej Góry, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze w Zielonej Górze, Zielona Góra 2001, s. 48-52.
[2] Fundusze Unii Europejskiej w gospodarce turystycznej, Red. Naukowy A.Panasiuk, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2014, s.279-280.

wych decyzji państwa – wszystko to nie pozwala na wykorzystanie gmin, powiatów, regionów zgodnie z ich faktycznym znaczeniem dla turystyki. Chociaż coraz częściej akcentuje się rolę turystyki jako czynnika stymulującego rozwój gospodarczy, szczególnie na poziomie lokalnym., m.in. poprzez powstające strategie rozwoju turystyki i gospodarki turystycznej, nadal jednak w większości przypadków nie uwzględnia się znaczenia gospodarki turystycznej na strategicznych polach wzmacniania tożsamości gospodarczej, samorządności lokalnej oraz regionalnej.

Ren S. POSSIBILITY OF PROMOTING LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT BY MUNICIPAL AND DISTRICT AUTHORITIES IN TOURISM. *Development of local economy needs to meet requirements of favorable conditions. Objects of tourism industry such as commune or county, have formal and legal means to create conditions stimulating its development. Local governments support tourism by including it in strategic documents or by performing palpable activities stimulating subjects of tourism industry, as well as tourist traffic within a commune or a county.*

The article is an analysis of legal, formal, organizational and conceptual conditions, which allow to stimulate development of tourism industry in the region.

Keywords: *local authorities, tourism in town and district.*

Ren S. MOŻLIWOŚCI STYMULOWANIA ROZWOJU GOSPODARKI LOKALNEJ PRZEZ SAMORZĄDY GMINNE I POWIATOWE W ZAKRESIE TURYSTYKI. *Gospodarka lokalna do rozwoju wymaga przyjaznego środowiska samorządowego. Podmioty gospodarki turystycznej takie jak gmina i powiat mają podstawy formalno-prawne do stworzenia warunków stymulujących jej rozwój. Potwierdzeniem wsparcia samorządów w aspekcie rozwoju turystyki jest uwzględnienie jej w dokumentach strategicznych samorządów oraz realne działania stymulujące podmioty branży turystycznej oraz ruch turystyczny na terenie powiatu i gminy.*

Artykuł zawiera analizę uwarunkowań prawnych, formalnych, organizacyjnych oraz koncepcyjnych pozwalających stymulować rozwój turystyki w regionie.

Słowa kluczowe: *samorząd terytorialny, turystyka w gminie i powiecie.*

УДК 332.145

ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО КЛАСТЕРА

С.П. Гаврилюк, А.Г. Охріменко

Київський національний торговельно-економічний університет

В статті розглянуто актуальність і необхідність формування туристичних кластерів як інноваційної форми розвитку регіональної економіки. На основі систематизації існуючих підходів сформульовано конкретний понятійний інструментарій в цій сфері. Ідентифіковано основні елементи та узагальнено особливості формування туристичних кластерів. Обґрунтовано мету, значення та переваги створення туристичних кластерів. Узагальнено ознаки, що дозволяють ідентифікувати наявність туристичного кластера на території регіону. Виявлені причини низького рівня розвитку кластерів в Україні. Звертається увага на необхідність формування державної і регіональної політики щодо розвитку туристичних кластерів як передумови більш повного використання туристсько-рекреаційного потенціалу регіону.

Ключові слова: *кластер, туристичний кластер, кластерна політика.*

Постановка проблеми. Останнім часом недооцінюється роль туризму в подоланні кризових явищ в економіці країни. Туризм є важливим фактором соціально-економічного розвитку регіонів та диверсифікації їх економіки. Розвиток туризму забезпечує зростання зайнятості, приток в регіон інвестицій, грошової маси, спричиняючи поповнення місцевих та державних бюджетів.

В умовах невизначеності ринкового середовища темпи і стійкість соціально-економічного розвитку регіону напряму залежать від ділової активності суб'єктів, що функціонують на його території. При цьому результати ділової активності визначаються переважно системою експліцитних та імпліцитних контрактів, які визначають доцільність формування туристичних кластерних утворень галузевого та міжгалузевого характеру і дозволяють учасникам такого утворення суттєво підвищувати ефективність використання всіх доступних їм туристсько-рекреаційних ресурсів регіону. Необхідність територіальної близькості різних підприємств для підтримання розвитку і активності економіки регіону приводить до розуміння кластерів як дестинацій зростання економіки регіону. В процесі розвитку кластера яскраво проявляється ефект синергії, що полягає у підвищенні ефективності різноманітних економічних процесів. Тому кластери перспективні для тих сфер економіки, що акумулюють в собі різні напрями діяльності, зокрема для туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кластерні дослідження стали стандартним елементом інструментів регіональної економічної політики в США і європейських країнах. Відомо, що методологічною основою кластерного підходу є запропонований М. Портером аналіз при вивченні структури економіки США, хоча ідеї кластерів зародились більше 100 років назад в роботах А. Маршала, А. Вебера, П. Перру, І. Толенадо, Д. Сольє та інших. В подальшому дана тема знайшла своє відображення в працях вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема: Войнаренко М., Соколенка С., Стеченка Д., Александрової А.Ю. та інших. Проте, зважаючи на інноваційність даної проблеми, особливо туристичного її аспекту, існує потреба у подальших дослідженнях.

Формулювання цілей статті. Актуальність та проблемність досліджень

пов'язаних із розвитком туристичних кластерів зумовлена певними обставинами: 1) можливою значною ефективністю кластерних утворень в туризмі; 2) недостатністю досліджень щодо формування та функціонування таких кластерів; 2) відсутністю єдиної методики ідентифікації регіональних туристичних кластерів; 3) недосконалістю механізму спільних дій бізнес-структур, органів влади та науково-дослідних організацій щодо розвитку туризму. Тому метою статті є дослідження сутності, місця та ролі туристичних кластерів на регіональному рівні і обґрунтування необхідності їх функціонування та розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають провідні науковці і практики, застосування кластерного підходу найбільш актуально саме на регіональному рівні внаслідок необхідності тісного контакту між учасниками кластера, що припускає деяке територіальне обмеження. Розташування в одному регіоні співучасників дозволяє оперативно ставити цілі, задачі та приймати необхідні рішення щодо існуючих проблем.

М. Портер сформулював класичне визначення поняття «кластер» як сконцентровану за географічною ознакою групу взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фінансових організацій, фірм відповідних галузей, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (освітні установи, органи держуправління, інфраструктурні компанії), що діють в певній сфері і взаємодоповнюють один одного [11]. Варто відмітити, що при вивченні М. Портером структури економіки США, серед дев'яти сервісних кластерів виділено таку категорію як «гостинність і туризм, таксі, сервіс, розваги». Отже, на думку дослідника їх доцільно використовувати і в туризмі. В Україні у 2008 р. було зроблено перші кроки в напрямі розробки нормативно-правового регулювання даного напряму – запропоновано проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні», але він не був затвердженим. Відсутність уніфікації понятійного апарату регіонального кластера в сфері туризму визначає актуальність теоретичних досліджень у цьому напрямку.

В сучасному науковому співтоваристві існують різні думки і підходи щодо визначення сутності туристичних кластерів, узагальнюючи їх, зазначимо такі трактування:

- система інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових та додаткових послуг із приводу створення спільного туристичного продукту [3];
- соціально-економічна система, що складається з виробників, постачальників, споживачів та інших елементів інфраструктури, взаємозалежних між собою в процесі створення додаткової вартості [2];
- група географічно межуючих взаємодіючих компаній, громадських організацій і пов'язаних з ними органів державного управління, що формують і обслуговують туристичні потоки і використовують рекреаційний потенціал території [1];
- оптимальна форма соціального діалогу, що дає змогу об'єднати зусилля всіх учасників управління туристичної галузі, підвищуючи таким чином ефективність територіальної організації продуктивних сил суспільства [6];
- комплекс територіально локалізованих і взаємопов'язаних підприємницьких структур різних галузей господарства великого міста, діяльність яких направлена на створення умов для духовних та емоційних переживань споживача туристичних послуг, і підвищення конкурентоспроможності міста на вітчизняному та міжнародному туристичних ринках [5].

Таким чином, можна констатувати, що туристичний кластер являє собою

територіально локалізовану та галузеву форму об'єднання певних суб'єктів (підприємств, установ та ін.), що характеризуються спільністю туристичної діяльності, використанням спеціалізованої туристичної інфраструктури та ресурсів, взаємодоповненням один одного та підсиленням конкурентних переваг.

Вивчення та узагальнення пропонованих зарубіжними і вітчизняними вченими підходів до характеристики сутності туристичних кластерів дозволяє зробити висновок, що вони розглядаються з трьох основних точок зору:

- як регіонально обмежені форми економічної активності в певному секторі економіки;
- як вертикально інтегровані виробничі ланцюжки (наприклад, «постачальник - виробник - продавець - споживач»);
- як високо агрегована галузь або сектор економіки.

Пропонується наступне визначення «регіонального туристичного кластера» – це сукупність підприємств регіону (підприємства-посередники в туризмі, освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), що взаємодіють при створенні регіонального туристичного продукту в певних географічних межах, діяльність яких спрямована на розвиток внутрішнього і в'їзного туризму в регіоні. На думку авторів, запропоноване визначення дозволяє обґрунтувати комплексну, інтегральну природу туристичної сфери регіону, що свідчить про наявність умов для формування регіонального туристичного кластера.

У процесі визначення сутності туристичного кластера необхідно, на нашу думку, враховувати наступні обставини. Основна причина формування кластера на будь-якому територіальному рівні полягає в підвищенні конкурентоспроможності на всіх ієрархічних рівнях – країни, регіону, міста, галузі, підприємства. Крім того, слід мати на увазі, що рівень конкурентоспроможності в туризмі залежить від ступеню задоволення кінцевого споживача - туриста. При цьому турпродукт являє собою не просто набір туристичних послуг (розміщення, транспортування, екскурсійного обслуговування, харчування), а реалізацію з боку споживачів духовних, емоційних потреб, досвіду перебування в незвичних умовах шляхом споглядання привабливого для туриста оточуючого середовища. В якості об'єктів туристичної привабливості можуть виступати різноманітні природні об'єкти, фестивалі і святкові заходи, спортивні заходи, музеї і виставки, ярмарки, і т.д. — атрактори, які розташовані в регіоні. Недостатній рівень розвитку тої чи іншої складової туристичної інфраструктури може негативно позначитись на загальному враженні від відвідування туристсько-рекреаційного регіону.

Питанням теоретичного характеру, що є достатньо дискусійним і не знаходить свого однозначного вирішення є структура туристичного кластера. Сучасний економічний розвиток суспільства в умовах глобалізації приводить до того, що більш доцільним є функціонування різноманітних міжгалузевих комплексів, а не відособлених галузей. На відміну від виробничої сфери (стосовно якої було сформульовано вищенаведене визначення М. Портера), процес формування туристичного продукту являє собою процес взаємодії підприємницьких структур різних галузей економіки. Тому багато вчених визначають туризм як складний міжгалузевий комплекс. Туристична діяльність потребує інтеграції зусиль підприємств багатьох видів економічної діяльності певного регіону, сприяючи тим самим формуванню комплексного туристичного продукту, конкурентоспроможного на міжнародному ринку туристичних послуг. Учасниками туристичного кластера крім підприємств, що забезпечують виробництво, комплектацію і реалізацію туристичних послуг, можуть бути професійні об'єднання, представники ад-

міністрації, науково-дослідні інститути, освітні установи, представники громадськості і т. д.

Особливістю виникнення туристичного кластера є формування мережевих зв'язків між підприємствами, задіяними як у виробництві, так і реалізації туристичного продукту, що створює умови більш повного використання туристсько-рекреаційного потенціалу регіону. Туристичний кластер може включати в себе безпосередньо туристичні підприємства (туроператори, турагенти), підприємства готельного господарства (готелі, мотелі, кемпінги тощо), музеї, виставки, окремі заклади ресторанного господарства, транспорту, розваг, спортивної інфраструктури, реклами та інші організації, пов'язані із туристичною та супутньою інфраструктурою. Практично всі підприємницькі структури, що беруть участь у формуванні, просуванні і реалізації туристичного продукту, географічно зосереджені на території регіону. Територіальна роз'єднаність тут може спостерігатися відносно обслуговуючих підприємницьких структур - постачальників меблів та іншого інвентарю для готелів, продуктів і обладнання для ресторанів, різної техніки і комплектуючих для транспортних підприємств і т. д., а також деяких організацій, відповідальних за рекламу і просування тупродукту (наприклад, реклама міста і турів ЗМІ) [14].

В роботах російського дослідника даної проблеми О. Коля мова йде про те, що найважливішими елементами туристичного кластера виступають:

1. Ядро (корінь) кластера – атрактори, що забезпечують високий рівень конкурентоспроможності великого міста як туристичної дестинації. Це можуть бути як підприємницькі структури, так і державні та недержавні установи та підприємства (наприклад, музеї, театри, аквапарки, центри різних концесій, торговельні та торгово-розважальні центри, конгрес-центри і т.д.);

2. Постачальники туристичних послуг – ті, що надають послуги відповідного рівня якості (колективні та індивідуальні засоби розміщення, підприємства ресторанного бізнесу, екскурсійні бюро і т.д.);

3. Бізнес-середовище - сукупність зовнішніх факторів, що впливають на діяльність постачальників туристичних послуг і забезпечують рівень конкурентоспроможності на вітчизняному та зарубіжному туристичних ринках [5].

Тому можна стверджувати, що туристичний кластер - це комплекс територіально локалізованих і взаємопов'язаних підприємницьких структур різних видів економічної діяльності регіону, діяльність яких спрямована на створення умов для емоційних вражень туриста і підвищення конкурентоспроможності регіону на вітчизняному і міжнародному ринках туристичних послуг.

В організації туристичних подорожей і обслуговуванні туристів приймає участь значна кількість підприємств і організацій, що займаються різними видами діяльності. Важливе значення має визначення всіх основних видів діяльності підприємств та організацій, функціонуючих як складова туристичної індустрії. Перелік типових послуг туризму відображений в документі по статистиці Європейського Союзу – «Допоміжний рахунок туризму: рекомендована методологічна основа», який містить перелік послуг, що надаються туристам: послуги розміщення, надання харчування і напоїв; залізничного, автомобільного, водного, повітряного пасажирського транспорту, послуги по оренді транспортних засобів, послуги туристичних агентств та інші послуги по бронюванню, послуги в культурній сфері, спортивні та рекреаційні послуги, характерні для певної країни типові послуги в сфері туризму [15, с. 31]. Слід відмітити, що вказаний перелік не містить повного комплексу, які можуть надаватися в сучасних умовах туристичними підприємствами, відповідно, він

не відображує всіх видів діяльності підприємств туристичного сектору, таких як страхування, подієва, розважальна, оздоровча, координаційна діяльність.

Метою функціонування туристичного кластера є об'єднання ресурсів, ідей, можливостей різних структур у єдиний комплекс щодо найефективнішого представлення ресурсів регіону, формування та реалізації туристичних продуктів на різних ринках. До важливих рис кластерів варто віднести провідну роль в них малих та середніх підприємств, що вказує на значення регіональних ресурсів для функціонування кластера. Кластери можуть стати основою ефективного економічного розвитку регіонів, будучи інноваційними системами. Як зазначає проф. Д. Стеченко, «кластерний підхід у сфері туризму активізує підприємництво через концентрацію ділової активності, тому сприяє створенню робочих місць, доходів, поліпшенню якості туристичних послуг, життя населення на території його запровадження. Досягається це завдяки зростанню конкурентоспроможності, можливості інтеграції інтелектуальних, природно-рекреаційних, трудових, фінансових, матеріальних ресурсів у забезпеченні якості виробництва та надання послуг» [12].

Значення розвитку та функціонування туристичних кластерів для регіональної економіки може полягати у наступному: створення сприятливого середовища для залучення туристів, що передбачає зростання грошових, в тому числі валютних надходжень; зміцнення конкурентних переваг та доходності підприємств і організацій, що сприятиме збільшенню ними податкових виплат; покращення загального рівня розвитку та галузевої структури економіки регіону; стимулювання залучення інвестицій; сприяння розвитку малого і середнього бізнесу та розвитку підприємницької ініціативи; стимулювання інноваційної активності підприємницьких структур в тому числі щодо розвитку туризму (розробка пропозицій нових туристичних маршрутів, послуг); створення умов для підвищення професійного рівня трудових ресурсів; зростання рівня зайнятості та, відповідно, зниження соціальної напруженості на ринку праці; зменшення дотаційної залежності одних регіонів та покращення фінансової незалежності інших; забезпечення об'єднання зусиль підприємницьких структур та органів влади для вирішення соціально-економічних завдань, що є найефективнішим механізмом приватно-державного партнерства; посилення ролі економічних факторів в управлінні кластерами і, відповідно, зменшення адміністративних.

До переваг розвитку туристичних кластерів для його безпосередніх учасників слід віднести: підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур; скорочення поточних витрат (на підготовку та навчання персоналу, на спільні маркетингові дослідження і т.д.); більш широкі можливості проведення маркетингових досліджень, рекламних компаній, PR-акцій, розширення ринків збуту; можливості ефективного обміну ідеями між фахівцями, а отже, формування конкурентного середовища.

У процесі формування туристичного кластера природне середовище відіграє головну роль. Однак рекреаційні райони можуть бути сформовані і на основі природних ресурсів, не сприятливих для розвитку туризму. Прикладом є Лас-Вегас - один із крупних центрів розваг, розташований на заході США, в пустелі Невада. Основний доход місту приносять казино і готелі [9]. Отже, туристів при виборі регіону для подорожування можуть приваблювати не тільки туристсько-рекреаційні ресурси, але й інші умови регіону: історико-культурні ресурси, кількісні та якісні характеристики матеріально-технічної бази засобів тимчасового розміщування, доступність туристичних об'єктів, кваліфікація персоналу туристичних підприємств, рівень цін на послуги, особиста безпека, інфра-

структура регіону, стабільне політичне і соціальне становище.

До факторів, що посилюють необхідність створення та функціонування кластерних утворень в туризмі можна віднести:

- зростання рівня конкуренції між туристичними підприємствами, регіонами та окремими країнами, що викликано політичною та економічною кризою, соціальними чинниками;
- наявність процесів концентрації туристичного ринку, зменшення кількості туроператорів та турагентів;
- низький рівень розвитку туристичної інфраструктури;
- розуміння ефективності комплексного розвитку туризму на основі досвіду проведення «Євро 2012».

Основною метою створення туристичного кластера є формування і функціонування конкурентоспроможного туристичного комплексу. Вплив туризму на регіональний розвиток відбуватиметься багатьма способами, у тому числі через зростання обсягів реалізації регіонального туристичного продукту, і зростання інвестиційної привабливості місцевої туристичної сфери і регіону в цілому. Доход від міжнародного туризму забезпечують переважно туристи із країн із високо розвинутою ринковою економікою, які мають достатні доходи для подорожей, внаслідок чого індустрія туризму в Україні за якістю туристичних товарів та послуг повинна відповідати міжнародним нормам і стандартам. При ефективній підтримці з боку держави частка туризму в ВВП України повинна суттєво зрости - як мінімум до рівня європейських країн. При цьому регіони, не території яких створюються кластери, стають лідерами економічного розвитку. Вони визначають конкурентоспроможність національної економіки. Регіони, що не мають кластерів, мають заздалегідь гірше економічне становище, а в більшості випадків стають депресивними територіями [8]. Подібної думки притримується науковець Александрова А.Ю., вона вважає, що кластер є системою, здатною створювати сприятливе для підвищення конкурентоспроможності і розвитку регіону особливе середовище [1]. Така система має ряд відмітних ознак, основними з яких є географічна близькість господарюючих суб'єктів, широкий діапазон міжгалузевих зв'язків, переважання малого і середнього бізнесу тощо.

Російська дослідниця Підгурська Н.Н. виділяє ознаки, що дозволяють ідентифікувати наявність туристичного кластера на території, зокрема, це: територіальна локалізація підприємств туристичної та рекреаційної спрямованості; наявність унікальних туристичних ресурсів; присутність на території туристичних підприємств, що реалізують конкурентоспроможні турпродукти; існування інфраструктури, достатньої для організації туристичної діяльності; наявність стійких економічних зв'язків між організаціями, орієнтованими на задоволення суспільних потреб в туризмі і рекреації; здатність туристичних підприємств території залучати туристів, що відрізняються високою вимогливістю до якості і складу туристичних послуг; наявність державних і громадських інститутів підтримки туристичної діяльності в регіоні [10].

В Європі високим рівнем кластеризації в сфері туризму виділяються Італія і Франція та країни Балтійського регіону. Процеси становлення ефективної кластерної моделі організації туристичної діяльності відбуваються також у країнах СНГ, межуючих з Україною – Росії та Білорусі. Найбільший потенціал, за оцінкою експертів, мають близькі до північно-східних регіонів України туристичні кластери Західного округу Росії (Псков, Смоленськ, Орел, Великий Новгород), найперспективнішим на території Росії є туристсько-рекреаційний кластер Краснодарського краю, діяльність якого розгортається біля південно-східних кордонів України на Чорному та Азовсько-

му морях [13]. У нашій країні існують окремі приклади туристичних кластерів, хоча деякі із них досить успішно функціонують Перші українські туристичні кластери виникли в кінці 1990-х рр. на Поділлі – в Кам'янці-Подільському та Шепетівському районах Хмельниччини, «Південне туристичне кільце» в АР Крим, а згодом на Івано-Франківщині. На сьогоднішній день в Україні успішно функціонують такі кластери: кластер сільського зеленого туризму у смт. Гриців Шепетівського району Хмельницької області, «Туристичний кластер «Славутич» (Київська область), туристичний кластер «Вознесенськ» (Миколаївська область), туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини» (Полтавська область), туристичний кластер єврорегіону «Слобожанщина» (Харківська область), транспортно-туристичний кластер «Південні ворота України» (Херсонська область), Подільсько-Буковинський туристичний кластер (Чернівецька обл.), асоціація «Поділля Перший» (Хмельницька область), туристичний кластер «Посулля» (Сумська область), кластери водного туризму (Чернігівська, Одеська область), а також кластер у Івано-Франківській області. Крім того, майже у кожній області України існує доцільність створення туристичних кластерів.

Низький рівень розвитку кластерів в Україні пояснюється різними причинами: від відсутності інформації щодо їх ефективного функціонування до складних економічних та політичних проблем. Можна узагальнити наступні фактори, що негативно впливають на створення і функціонування туристичних кластерів в Україні: недосконаліть нормативно-законодавчої бази та державної підтримки щодо створення умов для розвитку таких утворень (в законодавстві країни фактично відсутній термін «кластер»); відсутність інформаційної бази щодо необхідності, переваг та механізму функціонування туристичних кластерів і програм їх розвитку; низький рівень підприємницької ініціативи та довіри між можливими учасниками кластеру (бізнес-структури, владні органи) та небажання ділитися інформацією, знаннями, досвідом; недостатній рівень залучення інвестиційних коштів.

Одним із шляхів, що може сприяти розвитку туристичних кластерів є впровадження на державному та регіональних рівнях кластерної політики, під якою варто розуміти «сукупність планових заходів, що проводяться регіональними органами виконавчої та законодавчої влади, щодо створення та підтримки розвитку кластерів на певних територіях. Вони включають в себе інвестиційні, фінансові механізми, інформаційну підтримку і заходи нормативно-правового забезпечення» [4]. Цілями кластерної політики є підвищення конкурентоспроможності і інноваційного потенціалу підприємств та окремих галузей, розвиток малого і середнього бізнесу та сприяння диверсифікації регіональної економіки.

Кластерна політика може поширюватися як у вигляді чітко визначеної програми, так і у вигляді інших, не тільки економічних, але й політичних ініціатив (окремі регіональні стратегії, заходи і т.д.). Узагальнено можна запропонувати деякі кроки регіонального рівня для створення кластерів:

1. Ініціювання перед законодавчими органами створення нормативно-правового середовища формування та функціонування кластерів, в тому числі туристичних.

2. Інформаційне пропагування і роз'яснення необхідності, ефективності та механізму формування кластерних утворень.

3. Проведення науково-дослідних досліджень.

4. Створення середовища для залучення ресурсів з метою формування і розвитку кластерів.

5. Забезпечення організаційно-економічної та інформаційної підтримки.

6. Сприяння розвитку регіонального бізнес-середовища на основі державно-приватного партнерства.

Висновки. Кластери як інноваційна форма розвитку регіональної економіки є досить перспективними для України. Зважаючи на специфіку туризму, його міжгалузевий характер та територіальну локалізацію, існує необхідність розгляду та здійснення туристичної діяльності із позицій кластерного підходу. Розвиток туристичних кластерів потребує від його учасників інтеграції, а від державних та місцевих органів влади – реальної підтримки зазначених проектів. Тому важливо розвивати регіональне бізнес-середовище на основі державно-приватного партнерства із використанням сприятливих природно-кліматичних та культурно-історичних ресурсів країни з метою розвитку туризму. Такі умови сприятимуть розвитку кластерів, і, відповідно, ефективнішому функціонуванню регіональної економіки, оскільки кластери є не спонтанним об'єднанням, а стійкою системою та каталізатором позитивних соціально-економічних процесів.

Література

1. Александрова А.Ю. Туристские кластеры : содержание, границы, механизм функционирования / А.Ю. Александрова // Современные проблемы сервиса и туризма. – 2007. – Вып. 1. – С. 51–61.

2. Бакурова А.В. Оптимізація діяльності туристичних підприємств при формуванні міжрегіонального кластеру / А.В. Бакурова, А.В. Діденко, О.Ю. Попова // Економіка. Управління. Інновації. – 2011. – № 1 (5) : [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/bakurova2.htm.

3. Гонтаржевська Л.І. Зовнішньоекономічна діяльність туристичних підприємств України : [Електронний ресурс] : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Л.І. Гонтаржевська. // Режим доступу : http://tourlib.net/aref_tourism/gontarjevska.htm.

4. Каретин С.С. Формирование кластерной политики и управленческие аспекты ее реализации / С.С. Каретин // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 1.

5. Коль О.Д. Концептуальные основы формирования кластера туристских предпринимательских структур по въездному туризму в крупном городе / О.Д. Коль // Проблемы современной экономики. Евразийский международный научно-аналитический журнал. – 2010. – № 1. – С. 379–383.

6. Крайник О. Туристичний кластер регіону як форма соціального діалогу: управлінський аспект / О. Крайник, М. Біль // Науковий вісник «Демократичне самоврядування». – 2009. – Вип. 4 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/krajnyk.htm.

7. Кружалин В.И. Научные основы формирования туристско-рекреационных кластеров на принципах государственно-частного партнерства / В.И. Кружалин / Устойчивое развитие туризма: стратегические инициативы и партнерство : Мат. междунар. н.-п. конф. – Улан-Удэ, 2009. – С. 308–316.

8. Ларионова Н.А. Конкурентоспособность региона в глобализирующейся экономике. Экономика регионов : тенденции развития : Монография / Н.А. Ларионова / [под общ. ред. О.И. Кирикова]. – Воронеж : ВГПУ, 2006. – Кн. 1.

9. Особая игровая зона Лас-Вегас : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tours-tv.com/ru/news/10714.

10. Пидгурская Н.Н. Кластерный подход к регулированию туризма в регионе : Автореф. дис. … канд. эконом. наук (спец.: 08.00.05) / Н.Н. Пидгурская. – Иркутск, 2006. – 20 с.

11. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер / [под ред. В. Д. Щетинина]; [пер. с англ.]. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.

12. Стеченко Д.М. Наукова сутність процесу кластеризації в сфері туризму / Д.М. Стеченко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – С. 376–380 : [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.univer.km.ua/visnyk/684.pdf

13. Українські кластери : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina.

14. Филиппов П.Н. Кластеры конкурентоспособности / Филиппов П.Н. :

[Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://expert.ru/northwest/2003/43/42no-sanal.

15. Tourism Satellite Account : Recommended Methodological Framework / Commission of the European Communities Eurostat, Organisation for Economic Cooperation and Development; World Tourism Organization ; United Nations Statistics Division. – Luxembourg; Madrid; New York; Paris, 2008. – P. 132.

Havryliuk S., Okhrimenko A. THE CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL IDENTIFICATION OF THE REGIONAL TOURISM CLUSTER. *The article presents research on the nature, place and role of tourism clusters at the regional level, clarification of the composition of their structural components and justifications for their functioning and development in Ukraine. The relevance and need of tourism clusters forming as an innovative form of regional economic development were lited. On the basis of systematization of the existing approaches provides a concrete conceptual tools in this field. The main elements and the features of the formation of tourism clusters was summarized. This aim, the importance and advantages of creating a tourist cluster were justified. The features used to identify the presence of the tourism cluster in the region were summarized. Reasons for the low level of cluster development in Ukraine were identified. Factors that increase the need for the establishment and functioning of cluster structures in the tourism were outlined. The genesis of tourism clusters development in Ukraine and abroad was researched; the infrastructure reasons for unsatisfactory dynamics of clusters development in Ukraine was analyzed. Attention is drawn to the need for forming of national and regional policies on tourism clusters development as a prerequisite for better using of the tourism potential of the region. The basic objectives and mechanisms of cluster policy in tourism were outlines. Priority directions of tourism clusters development for the purpose of overcoming of the crisis phenomena in economy of Ukrainian regions and enhancing their socio-economic development.*

Keywords: *cluster, tourists cluster, cluster policy.*

Гаврилюк С.П., Охрименко А.Г. ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ РЕІОНАЛЬНОГО ТУРИСТИЧЕСКОГО КЛАСТЕРА. *В статье рассмотрены актуальность и необходимость формирования туристических кластеров как инновационной формы развития региональной экономики. На основе систематизации существующих подходов сформулирован конкретный понятийный инструментарий в этой сфере. Идентифицированы основные элементы и обобщены особенности формирования туристических кластеров. Обоснованы цель, значение и преимущества создания туристических кластеров. Обобщены признаки, позволяющие идентифицировать наличие туристического кластера на территории региона. Выявлены причины низкого уровня развития кластеров в Украине. Обращается внимание на необходимость формирования государственной и региональной политики по развитию туристических кластеров как предпосылки более полного использования туристско-рекреационного потенциала региона.*

Ключевые слова: *кластер, туристический кластер, кластерная политика.*

УДК 338.486

РОЛЬ МУЗЕЮ «ПИСАНКА» В М. КОЛОМИЯ У ВІДНОВЛЕННІ ДУХОВНОСТІ ТУРИСТІВ

А.І. Нєвєнченко

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті розглянуто мистецтво писанкарства як унікального культурного надбання Гуцульського регіону та його популяризації для повноцінного ринку туристичних послуг.. Зокрема, висвітлено роль мистецтва писанкарства як важливого чинника духовності, історичної ідентичності, а також оригінальних, досі нерозгаданих екзотеричних знаків, які вели нас крізь століття незгод та ворожнечі, але попри все утвердили в нас українство. Особлива увага приділяється охороні та збереженню мистецтва писанкарства як унікального культурного надбання Гуцульського регіону, що дасть широкі можливості для діяльності художніх промислів різних форм власності. Тоді інтенсивніше діятиме і туристична галузь, яка напряму залежить від наявності повноцінного ринку традиційних виробів.

Ключові слова: *мистецтво писанкарства, музей, писанка, колекція.*

Постановка проблеми. Формування позитивного іміджу будь-якої країни залежить від того, у якій мірі держава використовує свою історико-культурну спадщину. Оригінальна самобутня культура гуцульських народних ремесел, яка формувалася протягом тисячоліть сьогодні вже є символом етнічної історії. Гуцульщина – це унікальний регіон, найбагатша історично-етнографічна область України, якій притаманна своєрідна обрядовість, незліченна кількість традицій та звичаїв. Важливе місце в розвитку туристичної індустрії належить музеям, де зберігаються пам'ятки історії, духовної культури місцевого населення. Музейні експонати чудово представляють регіон, формують позитивне ставлення до нього, приваблюють туристів та відвідувачів.

Розглянуто Коломийський музей «Писанка» як туристичний ресурс в системі маршрутів пізнавального туризму на Івано-Франківщині. Вивчення особливостей народного мистецтва Гуцульщини є особливо актуальним в наш час і як важливий чинник економічного розвитку даного регіону для сучасної науки, так і для розвитку туризму в даному регіоні, зокрема в місті над Прутом – Коломиї.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Історія розвитку карпатської туристичної інфраструктури в національній туристично-краєзнавчій літературі розроблена ще вкрай недостатньо. Зрозуміло, що розпочата робота в цьому напрямку потребує подальших спільних зусиль фахівців багатьох наук і суміжних дисциплін : краєзнавців, архіваріусів, істориків, етнографів, географів, туристів [3].

Мета дослідження. Метою здійснення дослідження стало вивчення особливостей функціонування та перспектив розвитку музейних закладів, зокрема Коломийського музею «Писанка». Пропаганда і пізнання народних художніх промислів Гуцульщини, що створена багатовіковою працею народу, просування на національний ринок місцевого туристичного продукту, а також сутнісних рис туристичної спеціалізації теренів України на ринку туристичних пізнавальних послуг, зокрема Прикарпаття. Народні художні промисли – невід'ємна складова розвитку туристичної галузі регіону. Тому розкриття цього аспекту є основною метою написання статті.

Виклад основного матеріалу. Характерним для народної творчості Гуцульщини є те, що у виготовленні виро-

бів декоративно-прикладного мистецтва кожне село має свої традиції й особливості, які передаються від батька до сина, від діда внукові. Зокрема, такі її відомі поселення як Верховина, Космач, Криворівня, Яворів у другій половині XIX – упродовж XX ст. займають в етнічній Україні чи не центральне положення, оскільки тут живе автентична українська культура, висока національна й релігійна свідомість гуцулів. Гуцульщина подарувала світові цілу плеяду талановитих митців таких як різьбярі Дмитро Шкрібляк та Василь Корпанюк, лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка Г. Василащук (с. Шешори), мосяжник В. Прощук (с. Снідавка) та десятки інших майстрів. Гуцульська народна культура найбільше відома в Україні й світі – писанкарством, художньою обробкою шкіри, дерева і металу, ткацтвом, вишивкою, музикою, мальовничим одягом, коломийковим співом. Невід'ємною складовою української культури є народні художні промисли Гуцульщини, які увібрали в себе риси, притаманні даному етнографічному регіону країни. З покоління в покоління передавалися таємниці технічної та технологічної майстерності, вдосконалювалися прийоми обробки природних матеріалів.

Встановлено, що народні майстри, створюючи предмети прикладного мистецтва, використовували природні матеріали і прагнули в творах повністю відтворити і показати їх.

Прикладом є традиція розпису яєць на Гуцульщині і Покутті, яка нараховує багатовікову історію. Візерунки писанкарів із прикарпатських сіл Космача Косівського району, Верховинського району та Чорного Потоку, що на Надвірнянщині, вирізняються серед інших. Саме ці села вважаються осередками писанкового мистецтва. Яйця розписують цілими родинами, а малюнки передають із покоління в покоління. Кожна школа має власну кольорову гаму й найчастіше повторювані символи. Косівські писанки – «гарячі», вкриті дрібним жовто-червоним геометричним орнаментом на бордовому тлі. У показі тварин помітні намагання передати рух коників чи оленів. Писанкам Василини Шкрібляк з Яворова притаманний яскравий червоний колорит та багатство орнаментальних мотивів: зубці, зірки, ружі, листки, кучері, сонечка, павучки тощо. Чим вище у гори, тим холоднішою стає кольорова гама. «Білі» писанки – верховинські. Це мистецтво – явище унікальне й навіть феноменальне в геокультурному просторі України.

Сьогодні відкриваються нові перспективи у музейній галузі. Карпатський регіон має великий потенціал для динамічного розвитку музеїв у контексті вітчизняного й зарубіжного туризму. Очевидно, що створюватимуться не тільки нові, різноманітні за типом виставки та експозиції, але й нарешті покинуть сховища тисячі творів, які за браком приміщень чи станом збереження, заховані від глядачів і поціновувачів національної культурної спадщини. Яскравим прикладом у цьому є Коломийський музей писанки. Адже це єдине в світі зібрання, де зберігаються по тут же придуманій технології консервації писанки. Всього в музейній експозиції біля 12 тисяч курячих, гусячих і страусиних яєць.

Відвідавши музей, починаєш розуміти, яка різниця між власне писанками, мальованками, драпанками і мотанками. Наскільки глибоко сакральна і загадкова символіка писанкового розпису і що означає той чи інший колір, який використовується при створенні маленьких пасхальних шедеврів. Тут можна побачити чудернацькі декоративні яйця, які прибули в Коломию з різних кінців світу, подивитися на писанки з автографами перших осіб нашої держави, почути багато дуже цікавих, а деколи навіть таємничих і магічних історій. Взагалі у цьому незвичайному місці все пронизано магією. Древньою магією добра, любові і життя, одним з головних символів якого і являється писанка.

Життєдайна сила писанки, її непо-

вторна краса, багатство орнаментальних композицій, а також звичаї та обряди, пов'язані з нею, лягли в основу побудови експозиції єдиного у світі Музею писанкового розпису, знаного також як »Музей писанки».

Писанки протягом століть прикрашали помешкання українців. Цей простий, на перший погляд, декоративний виріб сповнений глибокого значення. Писанки були предметом культу і поклоніння. Українці використовували модель Світового Яйця, Всесвіту в мініатюрі як оберегу від лиха і хвороб.

Встановлено, що майже завжди писанкарством займалися тільки жінки й дівчата. У давнину розпис на яйце наносили гусячими перами, сьогодні – спеціальними писачками. У колірній гамі переважали чорний, червоний і жовтий кольори.

Писанкарство – це унікальне українське культове мистецтво, пов'язане водночас і з вірою, і з міфологією, і з обрядами. Умінням писати писанки володіла далеко не кожна господиня. У нас, на Західній Україні, ще і нині можна замовити писанки у майстерні – писанкарки, яку знають усі односельці. Символіка писанки надзвичайно глибока й водночас проста. Тому не зайвим буде заглиблення в історію та міфологію українського народу перед тим, як починати писати писанку. Слід пам'ятати, що обрядове значення яйця – воскресіння наших пращурів, збереження роду.

Музей писанки збудовано в 2000 р. у м. Коломия за проектом Ігоря Євстахієвича Шумана. Це єдиний у світі музей писанкового розпису. Будівництво тривало всього дев'яносто днів. Споруда виконана у формі яйця-писанки, висотою 14 м, діаметр – 10 м. Приміщення виготовлене повністю з кольорового скла, загальна площа вітражу становить понад 600 м2. Воно не має даху. Зовнішнє оздоблення виконано у тривимірному просторі.

Архітектурна споруда у формі найбільшого у світі писанкового яйця стала візиткою Коломиї. Унікальний музей писанки приваблює туристів і відвідувачів з усіх країн. Урочисте відкриття музею «Писанка» відбулося 23 вересня 2000 р., під час X Міжнародного гуцульського фестивалю.

Те, що Прикарпатський регіон став тим самим місцем, де виник подібний музей, не дивно. Не секрет, що сучасна Західна Україна відрізняється дбайливим відношенням до багатовікових традицій, витоки яких беруть початок з часів язичництва. У 2012 р. Музей пасхальних яєць святкував 25-річний ювілей.

Робота музею багатогранна. Важливе місце займає науково-дослідницька діяльність, активізується пошукова та дослідницька робота музейних закладів. В науковій роботі працівники зосереджують свою увагу на вивченні історії розвитку народного мистецтва Гуцульщини та Покуття, виявленні нових народних майстрів, вивченні їхньої творчості, дослідженні народного орнаменту. В минулі роки часто організовувалися експедиції в різні села Гуцульщини і Покуття, колекції поповнювалися високохудожніми творами. Увагу приділяють і видавничій діяльності. Видано путівники по музею, альбоми про його колекції, каталоги виставок. В останні роки почали видавати журнал «Народний дім», в якому друкувалися наукові статті про різні види народного мистецтва, творчість видатних майстрів. На жаль, через фінансову скруту часопис тимчасово не виходить.

Музей проводить значну науково-просвітницьку роботу. В музеї часто відбуваються конференції, вечори мистецтва, зустрічі з народними майстрами тощо. Велика просвітницька робота проводиться за межами музею. Не зважаючи на економічні труднощі, вся робота музею спрямована на те, щоб зберегти народні скарби і щоб великі народні надбання приносили якнайбільшу користь народу України.

Разом з тим вже давно назріла необхідність втілення у діяльність музе-

їв сучасних інформаційних технологій, впровадження єдиної каталогізації, проектування автоматизованої інформаційно-довідкової системи для користувачів. Проблемою функціонування музеїв Прикарпаття є також слабке рекламне забезпечення.

Піки відвідування музею припадають на травень місяць, а з 2012 р. і на жовтень. Це пояснюється тим, що у ці місяці проводяться різноманітні заходи, які приваблюють туристів. Зокрема, у квітні-травні традиційно проводять фестиваль «Писанки», головним завданням якого є збереження і примноження національних традицій народного мистецтва писанкового розпису, ознайомлення з традиціями писанкарства різних регіонів України, Європи та світу. А в кінці вересня – на початку жовтня проводиться театральний фестиваль. Кількість відвідувачів музею щороку зростає (табл. 1).

в найкращому сенсі цього слова. Експозиція веде глядачів від прадавньої символіки писанок (тут детально пояснять, яке значення має «риба», а яке «меандр») до розповіді про процес створення писанки, а також її реставрації – через численні зразки писанок з різних регіонів України (а вони дуже сильно відрізняються один від одного) – до колекції розписаних чи розмальованих (людиною чи самою природою) яєць з різних країн світу.

Експозиція музею відображає орнаментальне, композиційне, колористичне багатство народної поліхромної графіки. Зараз музей володіє колекцією з переважної більшості областей України (Тернопільської, Львівської, Вінницької, Черкаської, Кіровоградської, Одеської), а також з Пакистану, Шрі-Ланки, Білорусі, Польщі, Чехії, Швеції, США, Канади, Франції, та Індії. Деякі експонати були виготовлені ще на межі XIX–XX ст. На

Таблиця 1

Кількість відвідувачів музею «Писанка»

Місяць	Роки			Всього відвідувачів
	2012	2013	2014	
Січень	509	653	763	1925
Лютий	271	334	414	1019
Березень	567	630	742	1939
Квітень	359	406	585	1350
Травень	982	1097	1304	3383
Червень	1067	1264	1113	3444
Липень	950	1107	908	2965
Серпень	773	827	920	2520
Вересень	845	652	729	2260
Жовтень	791	879	892	2562
Листопад	219	285	308	812
Грудень	436	476	494	1406
Всього відвідувачів	***7769***	***8610***	***9172***	***25585***

Музей пасхального яйця є нововведенням, яке нещодавно з'явилося на Прикарпатті. Його по праву називають сучасним дивом України. Він – сучасний, даний час музей перетворився на своєрідний храм мистецтва, звичаїв та традицій.

Щорічно колекція Музею пасхальних

яєць поповнюється новими унікальними зразками. Їх співробітники установи викупляють на ярмарках, які напередодні Пасхи проводяться в Коломиї. Деякі майстри самі передають Музею свої роботи. Відомий писанкар, Олег Кіращук, творчість якого за останні десять років досягла високого рівня, презентував музею свою роботу – писанку, в яку вкраплені мотиви писанкарства чотирьох етнічних регіонів Івано-Франківщини.

Висновки. Дослідивши та проаналізувавши основну діяльність музею, його історію та місце в розвитку туризму на Прикарпатті, а також сезонність відвідування музею екскурсантами та туристами встановлено, що музей розширює свої «звичні» функції установи збереження, стаючи відкритим, багатоцільовим осередком культури, науки, освіти та виховання. Музей якісно змінює свою організаційно-функціональну форму від сховища етнічних та загальнолюдських цінностей і раритетів до своєрідної комплексної моделі духовно-матеріального життя родини, громади, нації, в якій відображено весь комплекс світоглядних орієнтирів, основні складові та визначальні чинники його традиційного буття. У всій діяльності музею домінує ствердження важливості збереження традиційної народної культури, як частини складової загальносвітової спадщини людства, що є потужним засобом єднання різних народів та культур, серед яких традиційне народне мистецтво Гуцульщини та Покуття посідає своє власне і цікаве місце.

Список літератури

1. Енциклопедія Коломийщини : Універсальне довідкове видання. – Коломия : ВТП «Вік», 1996. – 315 с.

2. Матеріали музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Йосафата Кобринського.

3. Петранівський В.Л. Туристичне краєзнавство : Навч. посіб. / В.Л. Петранівський, М.Й. Рутинський / [За ред. проф. Ф.Д. Заставного]. – К. : Знання, 2006. – С. 51.

Nevenchenko A.I. ONE OF SEVEN WONDERS OF UKRAINE IS MUSEUM «PYSANKA» IN TOWN KOLOTYA. *«Pysanka» is a unique art of spirituality, historical identity, as well as the original signs that led us through centuries of adversity and hostility. But against all odds it approved in our hearts love and belief in owe future Independent .Now we have the Ukrainian state, and Colomiya is called the City of Pisankas. It's unigue Museum of pisankas is a kind of temple arts, customs and traditions. In the main hall of this museum there is a remendous sculpture of Jesus Christ's Mother. On the first floor you can see Easter eggs fiom the Hutsul region, Pokutta, Ternopil, Lviv, Vinnytsia, Cherkasy, Kirovograd and Odessa. Colomiya is proud that a lot of Easter eggs are brought from Poland, Czech Republic, Sweden end Canada. Each year the Museunis collection enviched with new and unigue designs.They admire us their beautiful pictuves. Today the Museum's collection consists of more than 12000 eggs. The eggs is a symbol of the sun. the sprind revival of the nature and souls of the ancestors. As the old saying goes man cannot live by bread alone. Any human being needs nourishment for his soil as well. One of the places where one can get spiritual food is museum. Museums are essential part of any culture and society.*

Keywords: *museum, turism, reqion, pysanka.*

Невенченко А.И. РОЛЬ МУЗЕЯ ПИСАНКА В Г. КОЛОМЫЯ В ОБНОВЛЕНИИ ДУХОВНОСТИ ТУРИСТОВ. *Писанка – уникальное искусство духовности, исторической идентичности, а также оригинальных знаков, которые вели нас сквозь столетия невзгод и враждебности. Но вопреки всему утвердили в наших сердцах любовь и веру в будущее. Сейчас у нас независимое украинское государство, а Коломыя называется писанковым городом. Ее уникальный Музей писанок является храмом искусства, обычаев и традиций. В*

главном зале этого музея находится великолепная скульптура Божей матери. На втором этаже вы можете увидеть пасхальные яйца из Гуцульского региона, Покуття, Тернополя, Львова, Винницы, Черкасс, Одессы. Коломыя гордится, что очень много пасхальных яиц привезены с Полши, Чехии, Швеции, Канады. Каждый год коллекция Музея обогащается новыми уникальными образцами. Они восхищают нас своими чудесными рисунками. В наше время коллекция музея состоит из более чем 12000 яиц.

Яйцо – символ солнца, весеннего возрождения природы, воскресения душ предков. Как старая пословица говорит, ни хлебом единым живет человек. Каждый человек нуждается также и в душевном питании. Одним из мест, где человек может получить духовную пищу – это музей. Музей является важной частью любой культуры и общества.

Ключевые слова: *искусство писанкарства, музей, писанка, коллекция.*

УДК 379.85

ОЦІНКА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ ТУРКІВЩИНИ ДЛЯ ПОТРЕБ ЕТНІЧНОГО ТУРИЗМУ

Л.С. Безручко

Львівський інститут економіки і туризму

У статті розглянуто особливості оцінки історико-культурних ресурсів для потреб етнічного туризму. Виділено перелік об'єктів, які можуть бути використані як ресурси у етнотуризмі. Здійснено стислий опис основних історико-культурних ресурсів для етнічному туризму. Запропоновано методику оцінки привабливості об'єктів історії та культури для використання у етнотуризмі. За поданим методичним підходом визначено етнотуристичну цінність окремих об'єктів та населених пунктів Турківщини загалом. Визначено населені пункти району, які мають найбільший потенціал для розвитку етнічного туризму.

Ключові слова: *етнічний туризм, історико-культурні ресурси, Турківський район, об'єкти історії і культури, потенціал.*

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток туристичної сфери спонукає до пошуку нових ресурсів. Тому значна увага приділяється вивченню нових історико-культурних об'єктів, які сприятимуть туристичному освоєнню нових територій та виникненню сучасних різновидів туризму. Багатим на об'єкти історії та культури є Турківський район Львівської області. Турківщина сьогодні вважається територією, на якій найкраще в Україні збереглися етнічні особливості бойків. Добра збереженість їхньої матеріальної та духовної культури постійно привертає увагу до Бойківщини істориків, етнографів, краєзнавців, мандрівників з близького та далекого зарубіжжя. Проте варто зауважити, що потужний місцевий етнічний потенціал для туризму майже не використовується. На підставі результатів наукових досліджень вважаємо, що туристичне освоєння бойківського краю дозволить суттєво покращити соціально-економічне становище місцевого населення. Тому існує потреба оцінити наявний історико-культурний потенціал для потреб розвитку етнічного туризму.

Мета роботи. Вивчити та оцінити історико-культурні об'єкти Турківщини з точки зору можливості їх використання для етнічного туризму.

Аналіз публікацій і досліджень. Проблематика оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів розкрита у низці праць. Зокрема, таким дослідженням присвячено праці О. Бейдика, В. Мацоли, І. Рожка, С. Кузика, О. Клапчук, І. Смаль, Т. Божук та інших [3; 5; 8; 10; 12; 14]. Дослідженнями історико-культурних ресурсів Турківщини займалися: Гайда Ю., Юсипович І., Тирик Я., Слободян В. та ін. [7; 9; 13; 15]. Проте, сьогодні практично відсутні праці, які стосуються оцінки історико-культурних об'єктів для потреб етнічного туризму.

Результати досліджень. Серед науковців сьогодні немає спільної думки, які історико-культурні об'єкти доцільно відносити до етнотуристичних ресурсів. Проте, враховуючи побутуючі різновидності у етнічній культурі різних груп населення, Ю. Лаптєв до етнографічних об'єктів відносить:

- пам'ятки архітектури, виконані у традиційному для даного етносу стилі;
- культові споруди, що відображають конфесійну приналежність досліджуваного етносу;
- некрополі, кладовища, окремі захоронення з традиційними пам'ятними знаками, надмогильними погруддями, підписами рідною мовою, традиційним

оздобленням, орнаментацією;

- традиційні житла та нежитлові споруди;

- поселення, що зберегли «етнічний тип» у місцях компактного проживання представників того чи іншого етносу, з традиційним плануванням вулиць, житлових і господарських будівель;

- побутові об'єкти, що відповідають традиційному господарському типу;

- місця відродження народних промислів, традиційних занять;

- етнографічні музеї, виставки, скенсени, комплекси етнографічних предметів;

- комплекси архітектурних або культових споруд, створені представниками різних етносів у місцях тривалого спільного проживання;

- археологічні об'єкти [11, с. 46].

Пропонуємо методику оцінки історико-культурних ресурсів для потреб етнічного туризму показники і критерії якої вказані у таблиці 1.

Доцільно розподілити критерії оцінки на окремі блоки. Першим з них є територіальне розміщення об'єкта, що включає його якісну характеристику та можливість туристичного використання. Враховуючи специфіку етнічного туризму, блок «якісна характеристика» доцільно окремо розробляти для матеріальних та нематеріальних пам'яток, що дозволить більш детально проаналізувати ресурси того чи іншого населеного пункту [1, с. 73].

Дослідження показали, що серед місцевих об'єктів, які придатні для проектування і розвитку етнічного туризму є дерев'яні церкви, побудовані у традиційному бойківському стилі, синагога, кірхи, чужоземні кладовища, музеї історичного й етнографічного профілю, етнічні фестивалі, народні промисли, місцеві звичаї, обряди, традиції тощо.

Дослідження пам'яток здійснювалось шляхом вивчення історіографічних даних, писемних джерел, статистичних

Таблиця 1

Показники і критерії оцінки історико-культурних об'єктів для потреб етнічного туризму

№ п/п	Критерії оцінки	Показники оцінювання		
		3 бали	2 бали	1 бал
Територіальне розміщення				
1.	Розташування	В межах великого міста або поблизу великих магістралей	Поза межами міста поблизу транспортних магістралей	Поза межами міста, далеко від транспортних магістралей
2.	Транспортна доступність	Безпосередньо поблизу дороги з твердим покриттям, на відстані до 3км від основних автомагістралей та залізничних станцій	Безпосередньо поблизу дороги з твердим покриттям, на відстані 10–15 км від основних автомагістралей та залізниці.	На відстані >5 км від доріг з твердим покриттям і 15–20 км від автомагістралей та залізниці.
3	Відстань від туристичних центрів	Відстань до 20 км	Від 21 до 50 км	Більше 51 км
4	Положення у ландшафті	Знаходиться на підвищенні, різноманітні компоненти ландшафту	Відсутність окремих елементів	Сусідство промислових районів, розміщення в низовині

5	Панорамність	Наявність фокусних пунктів, з яких видно широкі і далекі види	Наявність фокусних пунктів з незначною панорамою	Відсутність фокусних пунктів
Матеріальні об'єкти та їх якісна характеристика				
6а	Етнічна приналежність	Є класичними елементами певного етносу	Характерні риси певного етносу	Об'єкт включає різноманітні стилі
7а	Значення об'єкта	Міжнародне або національне (регулярне відвідання іноземцями або жителями різних регіонів)	Регіональне (відвідується жителями регіону, області)	Місцеве (відвідується жителями міста або іншого населеного пункту)
8а	Час створення	XIII–XV ст.	XVI–XVII ст.	XVIII ст. і пізніше
9а	Ступінь збереження	Повністю збережені або відновлені	Частково збережені, потребують відновлення	Зруйновані, залишились лише окремі елементи
10а	Унікальність	Єдиний у своєму роді	Рідко зустрічається	Звичайний
Нематеріальні об'єкти та їх якісна характеристика				
6б	Збереженість	Автентичний об'єкт	Традиційний з незначними змінами	Осучаснений
7б	Значення	Міжнародне або національне	Регіональне	Місцеве
8б	Частота відбування	Відбувається раз у рік і більше	Раз у два роки	Раз у п'ять років
9б	Представле-ність об'єкту	Експозиціонується та широко розрекламований	Поодиноко представлений	Практично не позиціонується
10б	Унікальність	Єдиний у своєму роді	Рідко зустрічається	Звичайний
Можливість туристичного використання				
11	Атракційна ємність	Більше 2 год.	1–2 год.	До 1 год.
12	Рівень організації для показу	Спеціально підготовлені (містять музейні експозиції, проводять екскурсії)	Частково підготовлені (є елементи зовнішнього облаштування)	Не підготовлені
13	Наявність інфраструктури	Є можливість організації харчування, надання послуг екскурсовода, придбання сувенірів тощо	Є окремі елементи інфраструктури за межами об'єкта (в населеному пункті)	Інфраструктура відсутня
14	Інформаційне забезпечення	Представлений у більшості туристичних карт та путівників даного регіону а також на інформаційних щитах та вказівниках	Відображений на деяких туристичних картах, є маркування маршруту	Не позначено на картах

матеріалів Турківської районної державної адміністрації та місцевих рад, а також з власних спостережень.

До числа історико-культурних об'єктів, які можуть бути використані для етнотуризму віднесено: 34 дерев'яні церкви, побудовані у традиційному бойківському стилі; традиційні для бойківського етносу дерев'яні забудови, які є в 44 населених пунктах. В основному це хліви для утримання худоби, приміщення для зберігання та ремонту реманенту, споруди для зберігання кормів, продуктових запасів, пасіки та інші допоміжні будівлі; музеї етнографічного спрямування; поширення бойківських традицій; наявність народних умільців тощо.

У м. Турка є синагога та єврейський цвинтар, які складають значний інтерес для єврейських туристів. Тут знаходяться дві дерев'яні кірхи, які колись належали німецьким колоністам. Цікаво, що у будівництві зазначених культових споруд певним чином переплелися місцеві традиції дерев'яного будівництва та німецькі архітектурні традиції.

На території району функціонує 8 музеїв, які висвітлюють історію та культуру бойків. Також є два пам'ятні місця, які пов'язані із перебуванням легендарного народного ватажка опришків Олекси Довбуша.

Щодо нематеріальної спадщини, то у кожному населеному пункті зберігаються та передаються з покоління в покоління традиційні для бойків звичаї та обряди, домашній побут та культура. Проте найхарактерніше етнічні особливості проявляються у періоди народних святкувань.

У дванадцятьох населених пунктах Турківщини працюють народні майстри, а у п'ятьох – народні колективи. Важливо зауважити, що на території району один раз на п'ять років проводиться міжнародний фестиваль «Бойківські фестини».

Загалом, коли мова йде про встановлення придатності населених пунктів для розвитку етнічного туризму на основі застосування методики оцінки ресурсної бази, можемо свідчити, що непридатних(0–14 балів) для цього виду туризму населених пунктів на території району немає: 31 село відзначається як малопридатне (15–42 бали), 27 – умовно придатні (43–104 бали), 6 – придатні (105–168 балів) (Бітля, Жукотин, Лімна, Либохора, Матків та Риків) і 3 – найбільш придатні (більше 168 балів) (Турка, Вовче, Комарники) (таблиця 2).

Для кращого розуміння етнічних особливостей Турківщини проаналізуємо основні відомості про досліджувані пам'ятки. Зауважимо, що територію району у різні періоди історії заселяли представники різних національностей. Вони залишили численні пам'ятки культурної спадщини, які можуть стати основою для формування та розвитку етнічного туризму на Бойківщині.

Зокрема, єврейська община почала заселення Турківщини приблизно з 1730 р. Вже в середині XVIII ст. лише в Турці проживало 25 єврейських родин, а на початку XX ст. тут значиться понад 6 тисяч євреїв, що свідчить про великий інтерес євреїв до регіону.

Після Другої світової війни єврейська община у районі суттєво зменшилась, але попри це залишилось значне число об'єктів, які представляють інтерес для туристичного освоєння. Звичайно на теперішній час їх реальний стан та загальне число далеко не відповідають рівню довоєнного показника. Однією з причин стало руйнування іудейських культових споруд, поховальних пам'яток єврейського населення, їхніх національних культурно-освітніх центрів, громадських товариств, гуртків, шкіл тощо. Ймовірно, що саме пошук шляхів відродження не лише національної української культури, але й культур інших етносів, які колись проживали на праукраїнських землях, може скласти сприятливі умови для просування України на шляху Євроінтеграції.

В плані дослідження та популяри-

Населений пункт	Метеріальні об'єкти								Нематеріальні об'єкти								Сума балів
	Традиційні забудови		Кірхи, синагоги, тощо		Музеї етнографічні, визначні місця				Традиційні ремесла		Традиційний побут		Етнофестивалі		Народні колективи		
	Кількість	Бали	Кількість	Бали	Кількість	Бали	Кількість	Бали	Кількість	Бали	Кількість	Бали	Кількість	Бали	Кількість	Бали	
Турка	3	93	1	21	2	49	2	53	-	-	-	-	1	30	-	-	246
Біньова	-	-	1	20	-	-	-	-	1	27	1	26	-	-	-	-	73
Бітля	-	-	-	24	-	-	-	-	1	31	1	20	-	-	1	31	106
Багнувате	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	18	-	-	-	-	18
Бережок	1	28	-	-	-	-	-	-	-	-	1	14	-	-	-	-	42
Боберка	-	-	1	26	-	-	-	-	1	28	1	20	-	-	-	-	74
Бориня	-	-	-	-	-	-	1	24	1	36	1	18	-	-	-	-	78
Буковинка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	20
Верхнє	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	27	-	-	-	-	27
В. Висоцьке	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	26	-	-	-	-	26
В. Гусне	1	28	1	21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	49
В. Турів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	23	-	-	-	-	23
В. Яблунька	2	47	-	-	-	-	-	-	-	-	1	22	-	-	-	-	79
Вовче	3	83	1	30	1	36	1	23	-	-	1	20	-	-	1	28	220
Головське	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	21	-	-	-	-	21
Дністрик-Дубовий	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	23	-	-	-	-	23
Жукотин	1	31	1	25	-	-	-	-	-	-	1	22	-	-	1	27	105
Завадівка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	21	-	-	-	-	21
Закіпці	1	27	-	-	-	-	-	-	-	-	1	14	-	-	-	-	41
Закичера	-	-	1	23	-	-	-	-	-	-	1	21	-	-	-	-	44
Заріччя	-	-	1	22	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	42
Зворець	-	-	1	23	-	-	-	-	-	-	1	18	-	-	-	-	41
Зубриця	1	25	1	23	-	-	-	-	-	-	1	24	-	-	-	-	70
Івашківці	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	20
Ільник	-	-	1	23	-	-	1	29	-	-	1	22	-	-	-	-	74
Ісаї	2	51	1	21	-	-	-	-	-	-	1	22	-	-	-	-	97
Кіндратів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	21	-	-	-	-	21
Карпатське	1	26	1	21	-	-	2	50	-	-	-	-	-	-	-	-	97
Комарники	1	31	1	26	-	-	1	22	1	32	1	21	-	-	1	20	172

Коритище	-	-	1	21	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	41
Красне	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	24	-	-	-	-	24
Кривка	-	-	1	25	-	-	-	-	-	-	1	26	-	-	-	-	51
Кринята	-	-	1	23	-	-	-	-	-	-	1	21	-	-	-	-	44
Ліктів	-	-	1	20	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	40
Лімна	1	28	1	21	-	-	1	26	1	21	1	22	-	-	-	-	118
Ластівка	-	-	1	28	-	-	-	-	1	27	1	20	-	-	-	-	75
Либохора	1	28	1	25	-	-	-	-	1	31	1	21	-	-	-	-	105
Лопушанка	1	28	1	22	-	-	-	-	-	-	1	21	-	-	-	-	71
Лосинець	1	31	1	22	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	74
М.Волосянка	-	-	1	21	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	41
Матків	2	58	1	23	-	-	-	-	2	47	1	20	-	-	-	-	148
Межигір'я	1	26	1	21	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	67
Мельничне	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	20
Мохнате	-	-	1	21	-	-	-	-	1	28	1	21	-	-	-	-	70
Нижнє	-	-	1	22	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	42
Н. Висоцьке	1	28	1	21	-	-	-	-	1	20	1	20	-	-	-	-	89
Н. Гусне	-	-	1	19	-	-	-	-	-	-	1	21	-	-	-	-	40
Н. Турів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	21	-	-	-	-	21
Н. Яблунька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	22	-	-	-	-	22
Присліп	1	28	1	21	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	69
Радич	1	27	-	-	-	-	-	-	-	-	1	21	-	-	-	-	48
Риків	1	26	1	21	-	-	1	24	-	-	1	20	-	-	1	22	115
Розлуч	1	29	1	24	1	24	-	-	-	-	1	21	-	-	-	-	98
Ропавське	1	26	1	20	-	-	-	-	-	-	1	21	-	-	-	-	67
Свидник	-	-	1	21	-	-	-	-	-	-	1	19	-	-	-	-	40
Сигловате	1	26	1	22	-	-	-	-	-	-	1	21	-	-	-	-	69
Стоділка	-	-	1	19	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	39
Сянки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	22	-	-	-	-	22
Хащів	-	-	1	18	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	38
Шандровець	-	-	1	21	-	-	-	-	-	-	1	18	-	-	-	-	39
Штуківець	-	-	1	18	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	38
Шум'яч	-	-	1	20	-	-	-	-	-	-	1	18	-	-	-	-	38
Яблунів	1	26	1	21	-	-	-	-	-	-	1	17	-	-	-	-	64
Яворів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	20
Явора	-	-	1	21	-	-	-	-	-	-	1	18	-	-	-	-	39
Ясениця	1	24	1	20	-	-	-	-	-	-	1	18	-	-	-	-	62
Ясенька- Стецьова	1	25	-	-	-	-	-	-	-	-	1	20	-	-	-	-	45
Всього	**34**	**-**	**44**	**-**	**4**	**-**	**10**	**-**	**12**	**-**	**67**	**-**	**1**	**-**	**5**	**-**	**-**

зації для потреб туризму пам'яток єврейської культури на Турківщині варто згадати синагогу та старовинний єврейський цвинтар «Окописько», що знаходяться у м. Турка, кладовище «Жидівське поле» (с. Либохора), а також місця, де під час війни було розстріляно євреїв (ліс Будапешт, поле Завій Великий с. Лімна та ін.) [7].

Основними об'єктами, які відображають побут німецьких колоністів є дерев'яні неоготичні каплиці, які існують і сьогодні. З них дві збережено й досі. Одна є у с. Вовче (1900 р.), а друга – у с. Розлуч (1902 р.). Колись невелика кірха існувала в с. Сянки, але в 1946 р. її демонтували [17]. На даний час німецькі культові споруди є маловідомими і, ймовірно, тому їх мало відвідують вітчизняні та зарубіжні туристи. На нашу думку, у недалекому майбутньому вони можуть мати великий інтерес з боку туристичних фірм і, перш за все, в плані розвитку етнотуризму.

Попри наявність в районі відомостей про проживання різних національностей, найбільший інтерес для розвитку етнотуризму становить бойківський етнос. Особливості його матеріальної культури добре збереглися як у традиційній забудові, так і у місцевих народних звичаях та побуті.

Важливою складовою частиною культури бойківського етносу Турківщини є домашня кухня. Здавна добре відомою є гостинність бойків. Специфіка гірських умов проживання сприяла формуванню традиційних страв, серед яких: голубці, книші, ощипок, киселиця, борщ з кропиви, квасненка, чир, мачанка, книглі та ін. Частування цими стравами туристів може сприяти привабливості Бойківщини і навіть стати основою для розвитку етногастрономічного туризму в районі. Відзначимо, що перелічені страви варять, здебільшого, у невеликих віддалених селах, що підвищує придатність таких сіл для етнотуризму. Серед них слід вказати: Біньову, Бітлі, Либохору, Івашківці та ін.

Вважаємо за доцільне, задля формування та популяризації вище зазначеного виду туризму, потребу частішого проведення різноманітних гастрономічних бойківських фестивалів з метою суспільного розширення інформації про бойківську кухню, створення сприятливих умов для успішного та багатогранного розвитку туристичної галузі.

З числа етнічних фестивальних заходів на Турківщині варто звернути увагу на проведення через кожні п'ять років Всесвітніх бойківських фестин, які популяризують бойківський етнос та дозволяють зібрати його представників з усього світу. Організатором фестивалю є громадські культорологічні організації «Бойківщина XXI століття» і «Центр Європи». Крім цього, вони проводять щорічну «Бойківську ватру». На нашу думку, існує потреба у більш частішому проведенні різних фестивальних заходів.

Територія Турківського району відзначається високим потенціалом для організації різноманітних етнокультурних турів, що пов'язане із добрим збереженням у населених пунктах району народних промислів. Серед них слід відзначити:

- ткацтво (с. Івашківці, с. Біньова);
- плетіння з лози (с. Боберка);
- плетіння з соломи (сс. Ластівка, Риків);
- різьба по дереву (с. Бітля);
- традиційне вівчарство (сс. Жукотин, Либохора, Матків, Мохнате);
- вирощування коней (с. Мохнате) [9, с. 67].

Окрім вказаних народних традиційних промислів, слід наголосити і на добрій збереженості інших культурних особливостей сіл району. Зокрема, у с. Бітля є унікальний народний ансамбль дримбарів. Відомі фольклорні колективи існують також в селах Жукотин, Риків та ін.

Етнокультурні особливості району у значній мірі популяризуються у музеях. Майже усі вони створені та існують на

громадських засадах. Найбільш відомий музей району – Народний музей «Бойківщина», що діє при Центральній районній бібліотеці, в будівлі міської ратуші м. Турка. Експозицію музею представляють 1600 експонатів, з яких 1350 значаться як особливо цінні [17]. Сьогодні цей заклад є основним об'єктом етнотуризму району.

Серед сільських музеїв відзначимо:

- Музей побуту села Карпатське. Його експозиція налічує понад 200 експонатів та роботи місцевих майстрів (вироби з дерева, вишивка та ін.);

- Музей побуту села Комарники. Він існує при Народному домі. Експозиція налічує близько 150 екземплярів. Окреме місце займає вистав-ка віршів поетеси Стефи Комарницької, яка прожива-ла тут в часи Другої світової війни;

- Музей села Ільники. Розміщений в приміщенні місцевої школи. Налічує понад 300 експонатів (фото 6);

- Музей побуту села Лімна. Знаходиться у приміщенні Народного дому. Налічує понад 100 експонатів;

- Музей побуту сіл Риків, Багнувата та Міжгір'я. Створений при Риківській школі. Налічує понад 150 експонатів. Серед них є унікальні світлини з життя місцево-го населення, роботи народних умільців (вишивка, різьба по дере-ву, народні архітектурні творіння з дерева, соломи та ін.).

Зауважимо, що перелічені музеї знаходяться за межами державних реєстрів. Вони функціонують, в основному, завдяки ентузіазму людей, які їх створили, вболівають за свій рідний край та пропагують його історію та етнічну культуру. Безумовно, що такі заклади можуть стати важливою складовою для організації етнотуризму в районі.

Етнічні особливості населення Бойківщини мають характерне відображення у традиційній забудові. Особливо це стосується будівництва церков. На їхню історико-етнографічну цінність вказує і той факт, що чимало будинків та храмів з бойківського краю стали прикрасами Музеїв під відкритим небом.

На основі власних спостережень зауважимо, що у окремих селах Турківщини є добре збережені господарські споруди, хоча житлові будівлі практично втратили автентичну цінність у зв'язку із осучасненням.

На жаль, окремі етнічні риси бойків зараз втрачені. Адже значно різняться сучасні умови життя бойківського етносу у порівнянні з минулим чи позаминулим століттям. Проте надбання історії та культури автохтонного місцевого населення Турківського та інших районів можна гідно репрезентувати різними засобами, акцентуючи на унікальних особливостях його етнічної спадщини.

Висновки. На основі результатів, отриманих за допомогою вказаної методики, зазначимо високу принадність досліджуваної території для організації й проведення етнічного туризму. Зокрема, найбільш придатними населеними пунктами для проведення зазначеного виду туризму є м. Турка, села Бітля, Вовче, Комарники, Матків та інші, що вказує на потребу організації етнотуризму на основі ресурсів, зосереджених у вказаних населених пунктах. Доцільним є розробка нових туристичних маршрутів з відвідуванням вказаних населених пунктів, а також популяризація та відновлення народних традицій та промислів.

Література та джерела

1. Безручко Л.С. Етнотуристичний потенціал Турківщини: сучасний стан та перспективи його використання / Л.С. Безручко, В.В. Димочкіна / Розвиток українського етнотуризму : сучасний стан та перспективи : Зб. мат. II Всеукр. н.-п. конф. молодих вчених. – Львів : ЛІЕТ, 2012 – С. 70–77.

2. Безручко Л.С. Оцінка історико-культурного потенціалу Турківського району для потреб релігійного туризму / Л.С. Безручко / Туристичними шляхами Прикарпаття : Зб. наук. праць. – Львів : ЛІЕТ, 2012. – С. 67–74.

3. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України : Методологія та методика

аналізу, термінологія, районування : Монографія / О.О. Бейдик. – К. : ВПЦ КНУ, 2001. – 298 с.

4. Берест Р. Проблеми та перспективи еволюції археологічного туризму / Р.Я. Берест // Управління конкурентно-спроможністю в туризмі : макро- і мікрорівень. – Львів, 2012. – С. 58–65.

5. Божук Т.І. Методичні аспекти визначення оцінки сакральних об'єктів для потреб туризму / Т.І. Божук // Вісник Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола. Серія «Економічні науки». – 2008. – Вип. 3. – С. 260–272.

6. Гайда Ю.І. Турківщина : природа і люди : Монограф. опис / Ю.І. Гайда. – Ужгород : Патент, 1998. – 391 с.

7. Зборовський П. Топоніміка Турківщини / П. Зборовський. – Львів : Камула, 2004. – 245 с.

8. Клапчук О.О. Туристично-рекреаційні ресурси Львівської області : Монографія / О.О. Клапчук. – Львів; Івано-Франківськ : Фоліант, 2012. – 192 с.

9. Коберніченко Т. Рекреаційний потенціал гірських сіл Турківського району Львівської області / Т. Коберніченко / Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – Вип. 10. – С. 65–68.

10. Кузик С.П. Теоретичні проблеми туризму : суспільно-географічний підхід : Монографія / С.П. Кузик. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 254 с.

11. Лаптев Ю.Н. Этнографический туризм в Крыму : состояние и перспективы развития : Научно-метод. Пособие / [Изд. 2-е. допол.] / Ю.Н. Лаптев, О.В. Савина. – Симферополь, 2003. – 74 с.

12. Мацола В.І. Рекреаційно-туристський комплекс України : монографія / В.І. Мацола – Л. : ІРД НАН України, 1997. – 259 с.

13. Мер'є О. Архітектура дерев'яних храмів німецьких колоністів Турківщни початку XX ст. : Вісник НУ «ЛП» / О. Мер'є. – Львів, 2007. – № 585 – С. 91–96.

14. Рожко І. М.Рекреаційна оцінка гірських природно-територіальних комплексів для потреб туризму (на прикладі Українських Карпат) : дис. робота на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : Спеціальність – 11.00.11 «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів» / І.М. Рожко. – Львів, 2000. – 198 с.

15. Слободян В. Церкви Турківського району / В. Слободян. – Львів, 2003. – 200 с.

16. Карта німецьких поселень 1939 року : [Електронний ресурс]. – [Назва з екрану].

17. Офіційний сайт Турківської районної державної адміністрації : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www/URL: http://turka-rda.gov.ua.

Bezruchko L.S. AN ESTIMATION OF HISTORICAL-CULTURAL RESOURCES OF THE TURKIVSKOGO DISTRICT IS FOR NECESSITIES OF ETHNIC TOURISM. *In the article the features of estimation of historical-cultural resources are considered for the necessities of ethnic tourism. The list of objects that can be used as resources in ethnic toutism is distinguished. In particular, the objects of Jewish heritage (synagogue, Jewish burial places), material objects that remained from the German colonists (two churches), are studied, and also the material and non-material culture of boyko ethnos (churches, building, traditions, museums) is studied. The compressed description of basic historical-cultural resources is carried out for to ethnic tourism. Methodology of estimation of attractiveness of objects of history and culture offers for the use in ethnic toutism. The indicated methodology envisages the ball estimation of historical-cultural resources on 14 indexes, that is divided into three groups (territorial placing, quality description, possibility of the tourist use). On the basis of estimation of separate objects, taking into account their amount in a settlement, attractive of settlements is determined. Research results specify that the useless (0–14 points) for this type of tourism of settlements on territory of district are not: a 31 village is marked as of the little use (15–42 points), 27 – conditionally suitable (43–104 points), 6 – suitable (105–168 points) and 3 – most suitable (more than 168 points). On the basis of the results got by means of the indicated methodology, will mark the high allure of the investigated territory for orga-*

nization and realization of ethnic tourism. In particular, the most suitable settlements for realization of the marked type of tourism is Turk, village of Bitlya, Vovche, Komarnyky, Matkyv et al, that specifies on a necessity to organize ethnic toutism on the basis of the resources concentrated in the indicated settlements. Expedient is development of new tourist routes with the visit of the indicated settlements, and also popularization and proceeding in folk traditions and trades.

Keywords: *ethnic tourism, historical-cultural resources, Turkivskiy district, objects of history and culture, potential.*

Безручко Л.С. ОЦЕНКА ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ РЕСУРСОВ ТУРКОВЩЫНЫ ДЛЯ ПОТРЕБНОСТЕЙ ЭТНИЧЕСКОГО ТУРИЗМА.

В статье рассмотрены особенности оценки историко-культурных ресурсов для потребностей этнического туризма. Выделен перечень объектов, которые могут быть использованы в качестве ресурса в этнотуризме. Осуществлено сжатое описание основных историко-культурных ресурсов для этнического туризма. Предложена методика оценки привлекательности объектов истории и культуры для использования в этнотуризме. За поданым методическим подходом определена этнотуристическая ценность отдельных объектов и населенных пунктов Турковщыны в целом. Определенно населенные пункты района, которые имеют наибольший потенциал для развития этнического туризма.

Ключевые слова: *этнический туризм, историко-культурные ресурсы, Турковськой район, объекты истории и культуры, потенциал.*

УДК 332.145

УКРАЇНСЬКИЙ ТУРИЗМ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Т.І. Ткаченко

Київський національний торговельно-економічний університет

Критично оцінено сучасний стан туризму в регіонах України за основними економічними показниками в динаміці, у тому числі на ринку внутрішнього і в'їзного туризму. Визначено основні фактори впливу на середовище діяльності туристичних підприємств в Україні, що обумовлюють його турбулентність: політичні, соціальні та екологічні колапси, воєнна агресія та інтервенція на територію України, наслідки світової фінансово-економічної кризи, зменшення обсягу платоспроможного попиту на туристичні послуги, слабка мобільність організаційно-структурних змін в секторі туризму, неготовність персоналу підприємств швидко і ефективно реагувати на зміни. Охарактеризовано етапи стратегічного розвитку туризму в Україні («Дорожна карта») на найближчу перспективу (до 2016 р.). Запропоновано теоретичні засади обґрунтування поведінки туристичного бізнесу в умовах турбулентності.

Ключові слова: *туризм, ринок туристичних послуг, турбулентність в економіці, стратегія розвитку туризму, структурний аналіз діяльності туристичних підприємств.*

Туризм в Україні як складова національна економіка переживає в останні десятиріччя складнощі, причинно-наслідкову формалізацію яких у такому короткостроковому часовому лазі складно ідентифікувати з будь-яким відомим у класичній економічній теорії явищами або процесами.

Екстремальність ситуації полягає в тому, що туристичні підприємства на сьогодні перебувають під негативним впливом комплексу чинників мега-, макро- та мезосередовища, непередбачуваних за своїми обсягом, силою впливу та характером. Серед таких факторів – політичні, соціальні та екологічні колапси, воєнна агресія та інтервенція окремих територій країни, повільні темпи ліквідації наслідків світової фінансово-економічної кризи, нові проблеми щодо співвідношення попиту та пропозиції на ринку туристичних послуг, слабка мобільність структурних змін в секторі туризму, не готовність персоналу підприємств швидко і ефективно реагувати на зміни. Це обумовлює постійні збурювання у зовнішньому середовищі (умови турбулентності), призводить до ситуації, коли вектори розвитку окремих галузевих сегментів туристичної індустрії змінюються хаотично, слабо регульовані, а система антикризових заходів на підприємстві – малоефективна.

Для України в світлі євроінтеграційних процесів саме галузь туризму треба розглядатись як одну з найбільш перспективних і, що особливо важливо, валютоформуючих сфер економічної діяльності. Це потребує налагодження системи постійного моніторингу ситуації, вивчення методологічних основ і запровадження заходів із формування передумов зменшення сили впливу негативних чинників, ринкових досліджень змін геопросторових векторів туристських потоків з метою швидкого реагування на потреби та задоволення відкладеного платоспроможного попиту споживачів, розроблення стратегічних заходів відновлення і розвитку туристичної діяльності підприємств.

Аналіз ринку свідчить, що обсяги туристських потоків в сегменті в'їзного та внутрішнього туризму з 2008 р. суттєво зменшилися у зв'язку з фінансово-економічною кризою (рис. 1).

Значної втрати зазнав туристичний

Рис. 1. Динаміка потоків в'їзного та внутрішнього туризму в Україні за 2000–2014 рр.

потенціал країни за причин соціальної та політичної кризи 2013–2015 рр. («Євромайдан», анексія Автономної республіки Крим, воєнні дії на сході України). Так, структурний аналіз загальних показників діяльності підприємств сфери туризму за 2014 рік показав, що частка кримської дестинації становила у загальному обсязі обслужених іноземних туристів України 39,3 %, кількості розміщених осіб для відпочинку – 18,7 %, зокрема у спеціалізованих засобах розміщення – 31,6 %, кількості ночівель – 29,1 %. Колективні засоби розміщення кримського туристичного регіону за кількістю становлять 16,5 %, їх загальний номерний фонд – біля 30 %. Частка доходів від реалізації послуг сягає більше 40 % лише в основних сегментах туристичного ринку, що забезпечує виключну значущість регіону при формуванні макроекономічних показників від розвитку туризму в Україні (табл. 1).

Реакцією на події стала геопросторова переорієнтацію попиту на взаємозамінні туристичні продукти і дестинації внутрішнього туризму. Так, вихід з національного туристичного ринку кримської детинації підвищив активність попиту туристів на локальні дестинації у південній частині материкової України (Миколаївська, Херсонська та Одеська області) в прибережній зоні Чорного моря. На ринку виїзного туризму висококласні, але високовартісні тури до Азіатсько-Тихоокеанського туристичного регіону замінено на напрями: Єгипет, Грузія, Болгарія, Румунія, Греція, Словаччина, Чорногорія та Хорватія. Спостерігається активізація внутрішнього туризму і екскурсійної діяльності.

Мультиплікативний характер туристичної діяльності посилює негативні прояви погіршення умов розвитку туризму в країні. За оцінками експертів Асоціації лідерів туристичного бізнесу (АЛТУ) розмір втрат українського туризму з початку 2014 р. складає 70–80 %, значна частка якого пов'язана з переорієнтацію попиту громадян України, що відпочивали в Криму на інші регіони; зі стрімким зменшенням туристського потоку в українську столицю на 35–40 %, у загальній структурі якого 50 % – туристи з країн Європи та 30 % – з Росії [11] зменшенням обсягу продажу авіаквитків на 22 % [1] втратою значної кількості майнових комплексів та об'єктів туристичного по-

Таблиця 1

Частка Автономної Республіки Крим у результатах діяльності туристичних підприємств України, %

Показники	Значення показника
Обсяг іноземних туристів у загальному обсязі	39,3
Кількість осіб, що приїжджали на відпочинок	18,7
Кількість осіб, що приїжджали на відпочинок до спеціалізованих засобів розміщення	31,6
Кількість ночей	29,1
Кількість колективних засобів розміщення	16,5
Загальний номерний фонд засобів розміщення	30,0
Частка доходів від реалізації послуг в основних сегментах ринку туристичних послуг	40,0

*Розраховано за даними Держкомстату України за 2014 рік

Таблиця 2

Показники туристичної діяльності підприємств Донецької і Луганської областей за 2013-2014 рр.

Показники	По Україні		Донецька область		Луганська область	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014
Кількість туроператорів	831	667	31	4	2	0
Кількість турагентів	4032	3069	321	41	218	15
Кількість екскурсійних бюро	208	149	3	0	5	0
Доходи від надання туристичних послуг, тис. грн.	6199809,2	5432673,4	30638,4	7409,3	6029,7	184,7

казу, що являють собою зразки загальних цивілізаційних цінностей.

Воєнні дії на сході України спричинили різке зменшення економічних показників діяльності туристичних підприємств у Донецькій і Луганській областях (табл. 2).

У регіональному розрізі найбільший обсяг діяльності зосереджено нині у м. Києві, Львівській і Дніпропетровській, Одеській та Харківській областях (табл. 3).

Переорієнтація попиту на внутрішній туризм засвідчила не готовність ринку адекватно його задовольнити. Про проблему відновлення і розвитку екскурсійної справи, давно акцентували увагу громадськості і влади науковці і освітяни. Так, Науково методична комісія зі сфери обслуговування Міністерства освіти і науки України (базовий заклад – Київський національний торговельно-економічний університет) розробила галузеві стандарти вищої освіти за напрямом «Туризм» з визначенням компетентнісних засад підготовки екскурсовода. На численних науково-практичних конференціях обговорюються механізми збереження та

Таблиця 3

Туристичні підприємства за регіонами України, 2014 р.

Регіон	Кількість туристичних підприємств	Туристичні оператори	Туристичні агенти	Екскурсійні
бюро				
Київ	1045	385	653	7
Чернігівська обл.	19	1	18	–
Чернівецька обл.	70	28	41	1
Дніпропетровська обл.	118	21	96	1
Донецька обл.	45	4	41	–
Івано-Франківська обл.	48	22	23	3
Київська обл.	40	5	35	–
Харківська обл.	104	9	94	1
Херсонська обл.	22	7	11	4
Львівська обл.	143	52	79	12
Миколаївська обл.	32	6	26	–
Полтавська обл.	23	1	21	1
Тернопільська обл.	22	10	9	3
Одеська обл.	172	40	118	14
Закарпатська обл.	40	16	22	2

відновлення культурно-історичних цінностей, що складають основу об'єктів показу екскурсійного туризму та екскурсій, а, відповідно, виконання виховної і патріотичної функції туризму у складний для країни час. При цьому часка підприємств з екскурсійною спеціалізацією залишається незначною (3%) (рис. 2), а питання підготовки фахівців туристичного супроводу залишається проблематичним. Базуючись на основних положеннях нового Закону України «Про вищу освіту»актуальним постає питання об'єднання зусиль на платформі державно-приватного партнерства стосовно розроблення професійних стандартів в усіх секторах туристичної сфери, забезпечення механізму адекватного їх відображення в системі вищої освіти.

Адміністративна реформа та децентралізація влади в Україні – процеси, що характеризують сучасний етап соціально-політичної ситуації в країні, повинні стати позитивним поштовхом розвитку регіональних і локальних туристичних дестинацій, а вироблення економічних механізмів, підкріплених законодавчою ініціативою центральної виконавчої влади в галузі туризму (внесення змін до Закону України «Про туризм» стосовно цільового характеру туристичного збору) – економічною передумовою інтенсифікації його розвитку в регіонах.

Політичні та соціально-економічні зміни неоднозначно впливають на тенденції розвитку національного туризму у цілому та діяльність туристичних підприємств. Однак, результати аналізу трендів світового ринку туристичних послуг свідчить, що туризм справді швидко відновлюється, дво-трирічні спади є нетиповими, позитивна динаміка може спостерігатися вже на наступний після кризового рік, що свідчить про надзви-

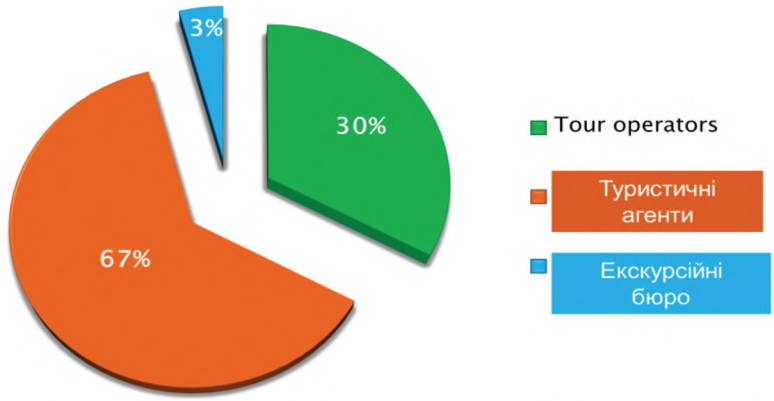

Рис. 2. Структура туристичних підприємств в Україні за типами у 2014 р., %

чайну стійкість туристичного попиту, який коливається під дією загрози безпеки (1991, 2001, 2003, 2009 рр.), уразливістю перед шоко¬вими ситуаціями фінансової кризи (2010 р.) та пов'язаним з цим збільшенням вартості турів. Швидкий підйом туристичної активності в 2010 році свідчить про здатність сектора відновлюватися в середньостроковій та довгостроковій перспективі, підтримуючи лозунг, що він є ключовим двигуном для створення необхідних робочих місць у мінливому економічному середовищі. Про це свідчать високі і стійки за абсолютним значенням макроекономічні показники розвитку світового туризму: 10% світового ВВП, кожен 11-ий зайнятий у сфері туризму, 6% світового експорту товарів, робіт і послуг, 30% світового експорту послуг [9].

Підкреслюючи стимулюючу (мотиваційну) функцію туризму в економіці слід визнати, що крім здатності до адаптації та виживання, надзвичайної здатності чинити опір та долати кризи, туризм слугує каталізатором для практично усіх секторів і видів економічної діяльності, здатен до самореорганізації шляхом ліквідації перешкод та неефективних елементів у структурі. На ці характерні риси туризму наголошувалося у доповіді Комітету з відновлення сфери подорожей та туризму ЮНВТО на Міжнародній туристичній виставці у Лондоні (WTM, 2002) [8].

Компаративний аналіз профілів національного туризму в країнах, що пережили аналогічну кризу (Греція, Туреччина, Грузія, Єгипет. Польща ін.) свідчить, що в Україні існують передумови відновлення та поступового виходу туристичних підприємств на етапи життєвого циклу «стабілізація» і «зростання» [12].

У контексті науково-практичної дискусії щодо швидковідновлюваного характеру попиту на туризм, а, відповідно, туристичного бізнесу на якісно нових інституційних і маркетингових засадах, одне з ключових місць посідає проблема теоретичного обґрунтування концептуальних принципів, які визначають поведінкову логіку споживачів, та логіку еволюції ринкових відносин. Приєднуючись до поглядів сучасних науковців щодо зростаючої значущості конвергенції в системі економічних відносин слід погодитися з думкою про формування альтернативної відносно класичної моделі конкурентного ринку моделі ринкових відносин – конвергентного ринку. Констатуючи це поняття наголошуємо на „специфічності механізмів трансакцій нематеріальних цінностей, насамперед знань та інформації як основного виробничого ресурсу постіндустріальної епохи, цінностей, які не підпорядковуються

законам рідкісності та граничної корисності, а, отже, конкуренції" [3]. Знання мотивів поведінки конкретного сегменту споживачів і кожного індивідуального потенційного споживача базується на біхевіористичних теоріях, які в умовах індивіалізації обслуговування повинні активно використовуватися в маркетинговій діяльності туристичних підприємств [13].

Проблеми та виклики, які постали перед сферою туризму в поточній соціально-економічній ситуації України, потребують їх вирішення шляхом розроблення на найближчу перспективу програми дій (стратегії) учасниками туристичного ринку на платформі державно-приватного партнерства.

Стратегія (дорожня карта) повинна бути спрямована на активізацію внутрішнього і в'їзного туризму в Україні Вона може бути реалізована у три етапи, що охоплюють комплекс заходів економічного, юридичного та адміністративного впливу [4].

На першому етапі (2014) передбачається:

- внесення законодавчих ініціатив щодо невідкладних заходів із активізації розвитку внутрішнього та в'їзного туризму шляхом зниження ставки ПДВ для послуг з тимчасового розміщення до середньоєвропейського, встановлення цільового характеру туристичного збору у відповідній адміністративно-територіальній одиниці (дестинації), запровадження безвізового режиму до країн Шенгенської зони;
- організації та фінансування заходів із просування туристичних продуктів та дестинацій України на світовому та внутрішньому ринку (в умовах запровадження Урядом заходів із економії бюджетних коштів у 2014р.) шляхом об'єднання зусиль усіх зацікавлених учасників ринку;
- розроблення та реалізація комплексу заходів із розвитку туризму на місцевому рівні органами місцевої влади і самоврядування шляхом покращення загальної і спеціальної (туристичної) інфраструктури.

На другому етапі (2015) планується:

- запровадження механізмів саморегулювання в сфері туризму шляхом внесення змін до закону України «Про туризм» та подання на розгляд до законодавчих органів країни (Верховної ради України) проекту закону України «Про Національну туристичну організацію» з метою;
- вдосконалення нормативного поля функціонування суб'єктів туристичної діяльності шляхом розроблення низки стандартів щодо надання туристичних послуг, гармонізованих до норм країн – членів Європейського союзу, що регулюватимуть, серед іншого, питання класифікації та категоризації об'єктів туристичної інфраструктури, підвищення їх доступності для людей з обмеженими фізичним можливостями;
- розроблення професійних стандартів з питань регламентації компетентностей фахівців з туристичного обслуговування, зокрема, з туристичного супроводу (гідів, екскурсоводів, інструкторів активного туризму) об'єднаними зусиллями громадських організацій, представників бізнес-структур (роботодавців) та вищих навчальних закладів, які здійснюють таку підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації;
- розроблення Стратегії розвитку туризму до 2024 року за участю міжнародних експертів.

На третьому етапі (2016) доцільні:

- інституціональна реструктуризація в сфері туризму на загальнодержавному і місцевому шляхом створення самостійного центрального органу державної виконавчої влади, Національної туристичної організації, місцевих туристичних організацій;
- впровадження нових національних стандартів щодо надання туристичних послуг, гармонізованих з європейськими;

• впровадження професійних стандартів в сфері туризму та вдосконалення галузевих стандартів вищої освіти на компетентнісних засадах.

При формулюванні основних положень стратегічного розвитку туризму в Україні на 2014–2016 рр. автором використано матеріали Декларації учасників конференції «Популяризація іміджу України та її туристичних можливостей», організовану Державним агентством України з туризму і курортів у м .Києві 21 березня 2014 р. за підтримки Київської міської державної адміністрації, Німецького товариства міжнародного співробітництва (GIZ) в Україні, Клубу готельєрів іта рестораторів Hoteliero (Україна), Українського національного комітету Міжнародної торгової палати ICC Ukraine та ін.

В умовах обмеженості державного фінансування щодо структурних змін в туристичній сфері особливу роль відіграє державно-приватне партнерство, об'єднане із сектором вищої освіти. Накопичений за роки незалежності у вищих навчальних закладах значний науковий потенціал в туристичній сфері діяльності створює наукову платформу розроблення нормативних документів на базі технічного комітету 118 «Послуги торгівлі і ресторанного господарства, туристичні і виставкові» Держспоживстандарту України, змістовного обґрунтування професійних стандартів фахівців для сфери туризму на базі науково-методичних комісій Міністерства освіти і науки України з менеджменту і адміністрування та зі сфери обслуговування, ТК 118, Фахової асамблей туризму, що запропонована як спільна єдина платформа вирішення актуальних проблем сфери туризму усіма зацікавленими сторонами – бізнесом, освітою і наукою, державною владою.

На мікро рівні успіх залежить від того, на скільки гнучко підприємств пристосовується до зовнішнього середовища в умовах невизначеності. Чи зуміє воно своєчасно розпізнати загрози для свого існування, чи буде стійким, чи не втратить можливості, що надані йому, чи зможе досягти максимальної вигоди з цих можливостей – ось головні критерії ефективності всієї системи управління, стосовно яких внутрішня раціональність організації виробничого процесу й управління відходять на другий план [7; 10].

Це зумовлює правильний вибір методологічних підходів щодо обґрунтування стратегії підприємства. Розробка комплексу ефективної стратегічної діяльності підприємства за умов невизначеності середовища господарювання є дуже складною багатовимірною задачею, що обумовило інтенсивне осмислення різних моделей і накопичення численних теоретичних підходів, їх класифікацію. У науковій літературі з менеджменті і маркетингу теоретичні підходи до формування стратегій підприємства представлені такими групами: маркетингові, організаційно-структурні, інноваційні стратегії [6].

В умовах турбулентності варто в першу чергу розглядати теоретичні підходи до розробки організаційно-структурних стратегій підприємства, в групі яких можна виділити такі основні методологічні підходи, які можна віднести до класу теорій: теорія диверсифікації, теорія ефективності, теорія монополії, теорія цінності, теорія побудови імперії, процесна теорія, теорія збурень, теорія «грабіжницьких набігів», теорія хаосу, теорія турбулентності, теорія сигналів, теорія антикризового управління, теорія циклічності, теорія життєвого циклу підприємства.

Визначення та ідентифікація характеру змін в туристичній галузі країни на основі теоретико-праксеологічних узагальнень успішного досвіду у подальшому дозволить розвивати методологічні засади стратегічного планування розвитку суб'єктів на макро- і мікрорівні, розробляти нормативно-правові, економічні та соціально-політичні механізми гнуч-

кого розвитку туристичних підприємств в окремих регіонах на якісно нових засадах, що сприятиме відновленню цього перспективного сектору економіки для України.

Література

1. Агентський бізнес у крутому піке // Український туризм. – 2014. – №2. – С. 28–29.

2. Бойко М.Г. Ціннісноорієнтоване управління в туризмі : Монографія / М.Г. Бойко. – К. : КНТЕУ, 2010. – 524 с.

3. Гальчинський А.С. Конвергентний ринок – методологічні перспективи / А.С. Гальчинський // Економіка України. – 2014. – №1. – С. 4–21.

4. Декларація учасників конференції «Популяризація іміджу України та її туристичних можливостей» (Київ, 21 березня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ko-tourism.gov.ua/novini/article/konferentsija_populjarizatsija_imidzhu_ukrajini_ta_jiji_turistichnih_mozhlivostej.

5. Михайличенко Г.І. Інноваційний розвиток туризму : Монографія / Г.І. Михайличенко. – К. : КНТЕУ, 2012. – 608 с.

6. Момот В.С. Методологія розробки стратегії підприємств в умовах невизначеності середовища господарювання / В.С. Момот // Новітня цивілізація: проблеми становлення і трансформації : Тези Міжнародної наукової конференції (Дніпропетровськ, 22–23 травня 2008). – Дніпропетровськ : ДУЕП, 2008. – С. 22–23.

7. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму : теорія, методологія, реалії бізнесу : Монографія / Т.І. Ткаченко. – 2-ге вид., випр. та доповн. – К. : КНТЕУ, 2009. – 463 с.

8. Туризм после 11 сентября 2001 г.: анализ, восстановительные меры и перспективы [Електронний ресурс] // Отдел исседования рынка и продвижения туризма. ВТО. Мадрид, 2001. – Режим доступу: http://www.unwto.org.

9. Статистика світового туризму за ЮН ВТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unwto.org.

10. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу : Монографія / [Т. І. Ткаченко, С.В. Мельниченко, М.Г. Бойко та ін.] ; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К. : КНТЕУ, 2010. – 596 с.

11. Украинские туроператоры оказались на грани банкротства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ubr.ua/leisure/travel/ukrainskie-turoperatory-okazalis-na-grani-bankrotstva-300851.

12. Mazaraki A.A. Structural reorientation of Ukrainian tourism industry / A.A. Mazaraki, T.I. Tkachenko // Enterprise in hardship: economic, managerial and juridical perspectives. – 2014 – P. 335–345.

13. Pearce P.I. Tourist Behaviorer. Themes and conceptualschemes / P.I. Pearce. – Clevedon : Channel View Publications. 2008. – 241 p.

Tkachenko T.I. UKRAINIAN TOURISM IN CONDITIONS OF TURBULENCE. *The author assesses critically the current state of tourism in the regions of Ukraine and main economic indicators of its dynamics: the number of served tourists, the number of enterprises by type (tour operators, travel agencies, tour operators travel), the number of overnight stays, the amount of accommodation, the share of revenues from the sale of travel services in including the market of domestic and inbound tourism.*

The author finds out the main impacts on tourism enterprises in Ukraine, which cause their turbulence. These are political, social and environmental collapse, military aggression and intervention on the territory of Ukraine, the global financial crisis, reducing effective demand for tourism services, poor mobility of tourism organization, structural changes in tourism.

The attention is drawn to the need to develop domestic tourism and excursion business by enhancing and improving the quality of professional training of tourist guiding in higher education, development of professional standards and their adequate implementation in the educational process, formation and effective promotion of local destinations – cities and towns of Ukraine, improvement of economic mechanism forming their sources of financial support on the basis of public-private partnerships.

The stages of strategic development of tourism in Ukraine («Roadmap») in the short term (up to 2016) have been characterized.

The author analyses theoretical principles conducting the turbulence of tourism business, which belong to a class of theories: the theory of diversification, the theory of efficiency, the theory of monopoly, the theory of values, the empire building process theory, the perturbation theory, the theory of «predatory raids», the chaos theory, the theory of turbulence, the theory of signals, the crisis management theory, the theory of the life cycle of the company.

Keywords: *tourism, tourist services market, turbulence in economy, tourism development strategy, structural analysis of tourist enterprises activities.*

Ткаченко Т.И. УКРАИНСКИЙ ТУРИЗМ В УСЛОВИЯХ ТУРБУЛЕНТНОСТИ. *Представлена критическая оценка современного состояния туризма в Украине по регионам с использованием основных экономических показателей в динамике, в том числе на рынке внутреннего и въездного туризма. Определены основные факторы воздействия на среду деятельности туристических предприятий в Украине, вызывающих турбулентность: политические, социальные и экологические коллапсы; военная агрессия и интервенция на территорию Украины; последствия мирового финансово-экономического кризиса; сокращение объема платежеспособного спроса на туристические услуги; слабая мобильность организационно-структурных изменений в секторе туризма; неготовность персонала предприятий быстро и эффективно реагировать на изменения. Дана характеристика этапов стратегического развития туризма в Украине («Дорожная карта») на ближайшую перспективу (до 2016 г.). Предложен теоретический базис обоснования поведения туристического бизнеса в условиях турбулентности.*

Ключевые слова: *туризм, рынок туристических услуг, турбулентность в экономике, стратегия развития туризма, структурный анализ деятельности туристических предприятий.*

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО І КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 821.161.2

ЕТНОКУЛЬТУРНІ МОТИВИ ГАЛИЧИНИ У ТВОРЧОСТІ ЛЕОПОЛЬДА ФОН ЗАХЕР-МАЗОХА

Л.Б. Приймак

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Ім'я відомого австрійського письменника Леопольда фон Захер-Мазоха більш відоме читачеві, як родоначальника «мазохізму», ніж майстра австрійської прози. Творчість письменника не обмежується лише відображенням «мазохістського дискурсу». Його перу належать твори різних жанрів: фейлетони, п'єси, літературно-критичні твори. Важливе місце в його творчій спадщині належить Галичині. Стаття знайомить читача з особливостями галицького циклу і значенням його в творчості письменника. Відображенню етнографічного та соціальних аспектів галицького життя присвячений цілий пласт літературної творчості Леопольда фон Захер-Мазоха. Таким чином, можна зробити висновок, про те,що галицькі мотиви у творчості Л. фон Захер-Мазоха є не чимось випадковим і другорядним. Вони створюють ту важливу складову, без якої важко мати повне уявлення про творчість письменника.

Ключові слова: *мазохізм, Галичина, етнографія, творчість, галицькі мотиви, дискурс.*

Постановка проблеми. Творчий доробок Леопольда фон Захер-Мазоха почав вивчатися в Україні відносно недавно. Довгий час він як письменник не привертав уваги літературознавців. Його ім'я дуже рідко згадувалося або й зовсім замовчувалося. Характерним свідченням цього факту є те, що у довідковій літературі немає жодної згадки про Л. фон Захер-Мазоха. Для широкого загалу більш відомий термін «мазохізм». Проте, наявність галицької теми, етнокультурні знання своєї малої батьківщини (Галичини) Захер-Мазоха заслуговують на увагу дослідників. Історії літератури відома ця тенденція слов'янського відродження, на основі якої зародилося чимало теорій, думок, нових творів. У цьому Захер-Мазох не був оригінальним. Оригінальність його в тому, що крім галицької теми , він підняв на п'єдистал жінку-галичанку з її самобутністю, силою, владністю. Зрозуміло, що в сучасних дослідженнях вітчизняних літературознавців вказується на значення Галичини в особистому і творчому житті митця. Це і викликає необхідність подальшого і більш глибокого дослідження значення галицьких етнокультурних мотивів у становленні таланту Захер-Мазоха і взагалі в системі його естетичних уявлень.

Актуальність проблеми. Творчий доробок відомого австрійського письменника сприймається більше у сенсі мазохістських ідей і настроїв. Тому важливим є для літературознавців вивчити і ту частину творчості яка присвячена галицькій темі.

Метою даної статті і є постановка питання про принципове значення галицьких етнокультурних мотивів у художньому доробку майстра австрійської прози.

Виклад матеріалу. У творчості відомого австрійського письменника Леопольда фон Захер-Мазоха галицькі мотиви є особливою сторінкою і мають принципове значення. Постать фон Захер-Мазоха асоціюється здебільшого з терміном «мазохізм», що означає задоволення від страждань [7, с. 279]. Показовою з цієї точки зору є назва збірки творів Захер-Мазоха «Насолода від болю». Ця збірка вийшла у 1999 р. в Москві під назвою « Наслаждение в боли». Така назва вже орієнтує читача на обмежене

сприйняття творчості письменника. До того ж, у післямові до названого видання представлена стаття не літературознавця, а Зигмунда Фройда «Дитину б'ють: до питання про походження сексуальних спотворень», що свідчить про однобоке сприйняття творчості митця австрійської літератури. Широке використання цього терміну відіграло сумну роль у сприйнятті художніх творів Мазоха. Читачі не завжди розуміли те, що його творчість не обмежувалася лише «мазохістським» дискурсом, а мала значно ширший діапазон. Інакше не можливо зрозуміти, чому його творчість високо цінували такі видатні представники французької літератури, як Золя, Флобер, Доде. Мопассан, батько та син Дюма та інші.

Тривали час творчість австрійського письменника обходили увагою українські літературознавці та перекладачі. І, нарешті після довгої перерви почали з'являтися твори у перекладах українською і російською мовами. Українські літературознавці проявляють все більшу зацікавленість творчістю австрійського письменника (Л. Цибенко, М. Вальо, Н. Іванчук). Здійснені вдалі спроби розглянути художній доробок Захер-Мазоха в контексті розвитку європейської літератури 2-ї пол. XIX ст., накреслити особливості його творчої манери.

Леопольд фон Захер-Мазох – унікальна особистість, яка претендує на «Інакшість». Саме цей термін використовує дослідниця його творчості Ірина Грабовська. За її словами, «Інакшість» завжди викликає спротив суспільства, відхилення від норми. Вона вважає, що «енциклопедія мазохізму у тому сенсі, в якому це поняття утвердилося в масовій свідомості та функціонує на рівні маскульту», шукати в творах Захер-Мазоха не варто, бо його твори не мають до того ніякого стосунку. Звичайно, твори цього письменника переосмислюються поколіннями і викликають цілу низку думок і позицій, але нікого не залишають байдужими. І. Грабовська приходить до висновку, що основне гасло Л. фон Захер-Мазоха – це перевага поезії чуття над поезією ідей [1, с. 104].

Зрозуміло, що у сучасних дослідженнях вітчизняних літературознавців вказується на значення Галичини в особистому і творчому житті австрійського письменника. Це викликає необхідність подальшого і більш глибокого дослідження значення галицьких етнокультурних мотивів у становленні таланту Захер-Мазоха. Як відомо, за фахом, Захер-Мазох був істориком і навіть захистив докторську дисертацію на тему: « Повстання в Генті за часів Цісаря КарлаV». Кар'єра університетського викладача, судячи з усього, його не дуже цікавила.Він, відмовившись від посади доцента університету повністю переходить на письменницьку діяльність. Це відбулося у 1859 р., коли вже був надрукований його перший роман «Галицька історія».

Таким чином, дуже показово, що вже перші кроки в літературі у Захер-Мазоха пов'язані з Галичиною.Так, у 1863 р. з'являються «Спогади про Галичину», у наступному «Дон Жуан з Коломиї», який мав неабиякий резонанс. І в наступні роки з під пера Захер-Мазоха виходить ціла низка творів, які прямо пронизані галицькими мотивами («Опришок», «Хлопський суд», «Мандрівні комедіанти», « Жіночі образки з Галичини», серія новел «Галицькі історії»).

Значення образу Галичини в творчому світі Захер-Мазоха дуже велике. Перш за все це пов'язано з дитячими спогадами, бо дитинство для нього романтичний ідеал щастя і свободи. Адже народився Лепольд фон Захер-Мазох у Галичині в м. Лемберґ (тодішня назва Львова) і був вигодуваний українською селянкою із під львівського містечка Винники.Так і залишилася любов до цієї землі назавжди в його серці.

На нашу думку, принципово важливим є те, що в «Галицьких оповіданнях» дуже мало місця займає опис так званих мазохістських комплексів. Можна зроби-

ти таке припущення, що в уяві письменника існували два світи: один – галицький (сільський, народний, щирий,простий), другий (із складними нещирими взаєминами між чоловіком і жінкою).

Така тенденція легко прослідковується на прикладі сучасних видань Захер-Мазоха. Так, наприклад, його відомий роман «Венера в мехах»(«Венера в хутрі») вийшов у Москві в 1992 р. накладом 100 тис. прим. у серії «Секс-пир. Жемчужины интимной словесности». Той же роман у тому ж році, але у іншому видавництві («Культура») був надрукований з додатком праць по мазохізму масовим накладом (100 тис. примірників). Згодом у 2003 р. той же самий роман був передрукований в серії «Эротическая класика». Роман Захер-Мазоха «Шахиня» був виданий роком пізніше Інститутом соціології у серії «Интимная жизнь монархов» (2004).

Зрозуміло, що таке уявлення про спрямованість творчого доробку Захер-Мазоха наштовхує читачів лише на однобоке сприйняття творів митця австрійської літератури, вбачаючи в ньому лише такого, який оспівує особливі, навіть патологічні стосунки між чоловіком та жінкою. Між тим, уважний аналіз усього корпусу творів Захер - Мазоха приводить до висновку, що ми маємо справу не просто з двома тенденціями, а двома світами, які умовно можна було б визначити як місто і село. З огляду на таку позицію є показовим, що дія (вже згаданої «Венери в хутрі») відбувається десь на Карпатському курорті. З'ясувати хронотоп роману дуже важко. І, натомість дія тих творів письменника, які він присвячує простим людям, що живуть за законами природи, цінують людські стосунки, відбувається у конкретній місцевості, де є чудові пейзажі, які автор малює з особливим захопленням:«Небо, безхмарне і ясно-блакитне, виднілося в просвітах між кронами нерухомих поважних ялин. Важкий сирий запах гнилі висів на гігантських голках і стеблах. Під нашими ногами жодного разу не хруснуло, ми йшли по м'якому, податливому килиму» [5, с. 1]. І показовим є те, що «Венеру у хутрі» пейзажами автор обійшов.

Це два зовсім різні світи. З огляду на це, дуже влучно, на наш погляд, оформлені видання «Вибрані твори Л. фон Захер-Мазоха» (1999): у книзі спочатку відтворені світлини «з панського життя» (відповідно капелюшки, парасольки тощо), а потім подаються образки галицького одягу.

Для Захер-Мазоха – це була свідома позиція: там, в панському житті існують певні комплекси, які й одержали назву мазохізму: панування жінки над чоловіком та ін..Між тим, для письменника є важливою така позиція, що: «Коли полька володіє чоловіком, великоросіянка хоче йому підкорятися, то малоросіянка вимагає рівності з ним»[3, с. 21]. Закоханий у рідний край , його людей Захер-Мазох із захопленням стверджує: «Між Доном та Карпатами живуть вроджені демократи» [3, с. 21]. Уважний читач «панських» романів Захер-Мазоха не може не помітити , що в них ніякої «рівности», «демократизму», немає, бо там нормальні людські відносини зазнають якогось дивного збочення.

Ті два світи, про які йшлося вище, послідовно віддзеркалюються у творчості Захер-Мазоха. Сказане не має на меті протиставити одну тенденцію , яка існувала в творчості Захер-Мазоха іншій чи визначити вищість однієї з них. Вони існували паралельно незалежно одна від одної, майже не перетинаючись. Л.Цибенко намагалась довести, що, умовно кажучи мазохістські елементи виникали в творчості письменника «виходячи з попиту книжкового ринку того часу», що й зумовило утвердження такої теми письменства, як «невтомні варіації пікантної теми, названої згодом мазохістської . Саме в ній і вбачався негативний аспект творів Захер-Мазоха» [8, с. 364]. Не можна погодитися з визначенням зазначеного аспекту, як негативного. Якби

там не було, у європейську літературу Захер-Мазох увійшов перш за все як виразник певної сексуальної переверзії, протилежної садизмові. Поява такого мотиву у творчості Захер-Мазоха аж ніяк не можна пояснити лише потребами книжкового ринку. Він був викликаний соціально-культурними обставинами (передчуття модерністських прагнень не тільки в мистецтві, але й у міжлюдських стосунках, а також навіть суто біографічними причинами). Було справедливо зазначено, що його творчість «була тим першим камінцем, який зрушив цілу лавину психоаналітичної літератури XX ст., а у широкому розумінні, його доробок був водо розділом між позитивізмом XIX ст. та грядущою епохою Срібного Відродження – Сецесії» [4, с. 4].

Нарешті витоки деяких мотивів в творчості Захер-Мазоха можна побачити в історії європейської літератури – досить згадати «Страждання юного Вертера» Й.В. Гете чи «Ідіота» Ф. Достоєвського. Але, разом з тим не справедливо стверджувати , що вся творчість австрійського письменника зводилася лише до художньої розробки «мазохістських мотивів». Це один із світів Захер -Мазоха, але разом із тим паралельно існував інший світ -сільський, народний. Інакше кажучи, цілий пласт літературної творчості Захер-Мазоха присвячений відображенню етнографічного та соціального аспектів тогочасного галицького життя.

Дуже цікаво, що галицькі нариси постійно супроводжуються у Захер-Мазоха етнографічними примітками, які засвідчують не просто уважне ставлення автора до предмету своїх описів, але і його щире захоплення краєм, де народився. Так, у примітці до оповідання «Дон Жуан з Коломиї він пише: «Українці «творять велику двадцятимільйонну націю, яка з поміж усіх слов'янських племен вирізняється фізичною вродою, благородними рисами обличчя, духовними задатками, милозвучністю мови та багатством народної творчості» [3, с. 38]. Принципового значення у цьому сенсі набуває його етнографічний нарис «Жіночі образки у Галичині», де прямо сказано, що в української жінки «ідея свободи та рівності – в крові» [3, с. 29]. Вони переповнені етнографічними розвідками, описами, деталями. Тут мимоволі пригадується освіта Захер-Мазоха – історика та етнографа. Так, він дуже детально описує історію Галичини, расові відмінності галичан, їх вбрання тощо. Власне, «Жіночі образки…» можна вважати історико-етнографічним нарисом. Захер-Мазох виявляє глибоке знання не тільки історії Галичини, але й народної творчості, легенд, етнографії. Так, в оповіданні «Опришок» автор виділяє в оповіданні розповідь старого гуцула про героя галицького фольклору Олексу Довбуша, включно з легендою про чудесне спасіння від смерті.

Не менш важливою є примітка до нарису «Опришок». Показовим є те, що, надзвичайно багату творчість українців автор називає нашою,не відділяючи себе від народу, серед якого виріс. Таке «ми» є ознакою самовизначення письменника, який почуває себе вільним і рівним серед простих галичан і називає їх своїми земляками. Захер-Мазох зазначає про те, що «ніколи не стрінеш фривольности, не кажучи уже про відверто непристойні речі» [3, с. 102].

Вище вже йшлося про те, що два світи Захер-Мазоха ніде не перехрещуються, але щоправда за словами самого письменника між ними немає протиріччя. Він писав: «Княгиня або селянка в горностаї або в овчині – завжди це жінка в хутрі з хлистом, що робить з чоловіка раба є одночасно моє творіння і справжня селянська жінка» [2, с. 363]. Однак, аналіз творів свідчить про те, що звичайна українська селянка ніколи не намагалася зробити із свого чоловіка раба, бо за словами самого ж письменника, її вроджений демократизм не дозволяв їй цього зробити.

Відомо, що Л. фон Захер-Мазох детально вивчав мову, звичаї, історію наро-

дів, які мешкали на території Галичини – а перш за все українців. Згадаємо його збірку «Галицькі оповідання» (1876). Відомий галицький журналіст Левко Сапогівський у львівському часописі «Зоря» (1880) писав: «Захер-Мазох перший з чужинців звеличив наш народ з такою любов'ю, яку тяжко навіть межи нашими авторами знайти» [6].

Висновки. Отже, можна стверджувати, що Захер-Мазох не лише добрий знавець психології галичан, а й їхньої героїчної історії. Так, у «Карпатських розбійниках» йдеться про життя опришків, яких автор бачив народними героями,які покликані мстити за страждання пригноблених селян. Між іншим, згадується і дядько оповідача, який обіймав на той час посаду камерального урядника в Калуші. Окрім того, основне місце в нарисі належить легенді про Олексу Довбуша, що є свідченням добрих знань автора історії галичан.

В Галичині твори Захер-Мазоха багато перекладалися ще за його життя у часописах «Зоря», «Родинний листок», «Слово», «Бесіда», «Галичанин». Переважали твори історико – етнографічні, пов'язані з життям і побутом Галичини, а не «мазохістського спрямування». Тому, галицькі мотиви у творчості Захер-Мазоха не можна вважати чимось другорядним чи випадковим. Навпаки, вони створюють ту важливу складову, без урахування якої неможливо уявити собі сутність творчості цього письменника.

Література

1. Грабовська І. Спроба виправдання невинного: Про творчість Леопольда фон Захер-Мазоха / І. Грабовська // Сучасність. – 2001. – № 2.

2. Захер-Мазох Л. Венера в мехах / Л. фон Захер-Мазох. – М. : Республика, 1993. – 368 с.

3. Захер-Мазох Л. Вибрані твори / Л. фон Захер-Мазох. – Львів : Літопис, 1999. – 400 с.

4. Захер-Мазох Л. Криваве весілля у Києві / Л. фон Захер-Мазох / [Упоряд. Охріменко Ю. та ін.]. –Львів,1999. – 28 с.

5. Захер-Мазох Л. Мандрівник : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eugenereed.blogspot.com/p/blog-page_31.html/

6. Коваль Я. Батько мазохізма Леопольд фон Захер-Мазох : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://incognita.day.kiev.ua/batko-mazoxizma-leopold-fon-zaxer-mazox-html.

7. Москалець В.П. Психологія суїциду / В.П. Москалець. – К. : Академвидав, 2004. – 268 с.

8. Цибенко Л. Передмова / Л. Цибенко // Захер-Мазох Л. Вибрані твори. – Львів : Літопис, 1999. – 398 с.

Pryymak L.B. THE ETHNOCULTURAL GALICIAN MOTIFS IN LEOPOLD VON SACHER-MASOCH'S CREATIVE WORK. *The name of a prominent Austrian writer Leopold von Sacher-Masoch is better known for a reader as the founder of «masochism» rather than the master of Austrian prose. The writer's works are not only limited to «masochism discourse» representation. He is the author of works belonging to different genres: feuilletons, plays, and literary-critical works. An important place in his creative legacy belongs to Galicia. The article makes a reader familiar with the features of Galician cycle and its importance in the writer's creative work. The Galician cycle is not a random phenomenon in the works of Sacher-Masoch, but rather a biographic one due to the fact that Leopold von Sacher-Masoch was born in 1836 in the city of Lemberg (present-day Lviv). The importance of the image of Galicia is connected with his memories, because he perceives childhood as a romantic ideal of happiness and freedom. It is noteworthy that the works of Galician cycle are rich in ethnographic research, details, clothing and household items. The author demonstrates the true knowledge of the history of Galicia, culture, ethnography. Sacher-Masoch reveals not only the knowledge of the history of Galicia, but also folk art, myths and legends. In the article there is a presumption about the existence of «two worlds» in the literary work of the Austrian master: city and village. One of them is a master's life, insincere with «mas-*

ochistic elements»; another world is a rural life, folk, sincere. A whole layer of Leopold von Sacher-Masoch's literary works is dedicated to the representation of Galician life social aspects. Thus, we can come to a conclusion that the Galician motifs in Leopold von Sacher-Masoch's creative work are not something casual. They form the important part, without which it is difficult to have a complete picture of the writer's works.

Keywords: *masochism, Galicia, ethnography, creative work, Galician motifs, discourse.*

Прыймак Л.Б. ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ МОТИВЫ ГАЛИЧИНЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ЛЕОПОЛЬДА ФОН ЗАХЕР-МАЗОХА. *Имя известного австрийского писателя Леопольда фон Захер-Мазоха более известно читателю, как родоначальника «мазохизма», чем мастера австрийской прозы. Читатели далеко не всегда понимали, что творчество австрийского писателя не ограничивается изображением «мазохистского дискурса». Его перу принадлежат произведения разных жанров: фейлетоны, пьесы, литературно-критические произведения. Важное место в его творческом наследии занимают произведения, посвященные Галичине. Статья знакомит читателя с особенностями галицкого цикла и значением его в творчестве писателя. Отображению этнографического и социальных аспектов галицкой жизни посвящена значительная часть литературного творчества Леопольда фон Захер-Мазоха. Таким образом, можно прийти к выводу о том, что галицкие мотивы в творчестве австрийского писателя не являются случайным или второстепенным явлением. Они создают ту важную составляющую, без которой тяжело иметь полное представление о творчестве писателя.*

Ключевые слова: *мазохизм, Галичина, этнография, творчество, галицкие мотивы, дискурс.*

УДК 728.6/728.9 (477.85/.87) "XIX-XX"

ТРАДИЦІЙНЕ ЖИТЛОВЕ БУДІВНИЦТВО НА ГУЦУЛЬЩИНІ

В.М. Клапчук, Т.Ю. Скрип

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті проаналізовано традиційне житлове будівництво на Гуцульщині у другій половині XIX – початку XX ст. Виділялося два типи забудови садиб – відкритий та замкнутий двори. Серед відкритих дворів побутували: двори вільної забудови; Г-подібної та П-подібної забудови. Криті двори зустрічалися фрагментарно.

Охарактеризовано архітектурні елементи та способи їх вирішення в житлових і господарських спорудах. Детально описано інтер'єр житлових і підсобних приміщень житлових споруд. Наведено просторове вирішення садиби, допоміжних споруд, огорожі, в'їзних і вхідних воріт.

Велику увагу звернено на ґражду, яка була оригінальним елементом забудови гуцульських поселень. Залежно від специфічних умов місцевості та заможності господаря ґражди мали різні розміри та кількість господарських будівель.

Ключові слова: *Гуцульщина, житлове будівництво, забудова, двір, ґражда, господарські споруди.*

Вступ. У другій половині XIX – початку XX ст. на Гуцульщині виділялися два типи забудови садиб: відкритий двір з незв'язаними або частково зв'я¬заними будівлями; замкнутий двір (хата в бра¬мах, ґражда, хата з ґраждою). Серед відкритих дворів побутували: двори вільної забудови (окремі господарські будівлі розташовувалися без певної сис¬теми або паралельно до хати); Г-подібної забудови (хата з критим переходом); П-подібної забудови (хата з переходами, розімкнутий двір, розімкнута ґражда). Критий двір зустрічався фрагментарно.

Огляд літератури та джерел. Перші матеріали про житлове будівництво відносяться до міжвоєнного періоду, коли опубліковано праці Я. Фальковського [7] та Я. Жуковського [8]. До цього загальну характеристику гуцульського будівництва дав В. Шухевич у багатотомнику «Гуцульщина», однак там не було викладено детальної архітектурної характеристики як забудов, так і окремих споруд. У 1970-х рр. М. Приходько [3], П. Раппопорт [4] та Р. Юра [6] окреслили деякі питання історії житла та традицій у їх плануванні.

Комплексний аналіз та систематизацію житлових будівель Гуцульщини найуспішніше провів І. Могитич [1]. Ним же у співавторстві з Т. Кіщук [2] детально охарактеризовано садиби, житло та інтер'єр гуцульських поселень.

Виклад матеріалу. У розвитку гуцульського житла простежувалося дві лінії: від однокамерної кліті – колиби та від двокамерної стаї – п'ятистінки. Перша лінія притаманна для постійних і сезонних житлових будинків. Друга лінія зафіксована тільки для сезонних житлових будинків. Розвиток житла можна найкраще описати на основі однокамерної хатикліті. Вона була незначних розмірів і не мала стін (площа до 14 м2). Далі йшла прибудова до житлової камери холодних сіней. За нею слідувала прибудова вузького хліву для худоби (притула), яка розташовувалася біля напільної чи однієї з причілкових стін, або охоплювала будинок з боку напільної й обох причілкових стін.

На Гуцульщині найпоширенішим явищем подальшого роз¬витку житла була прибудова холодної кліті-комори з боку хати (комора + хата + сіни). У деяких селах комору прибудовували з боку сіней (комора + сіни + хата). Цей тип плану був менш поширений [8, с. 285–294],

однак саме з нього розвинулося трикамерне житло типу «ха¬та + сіни + хата» двох варіантів: з різновеликими житловими камерами, часто одна з них холодна (дві хати через сіни) та з рівноцінними житловими камерами (хата на дві половини). Витіснену житловим приміщенням комору будували окремо у дворі, навпроти вікон. Всі трикамерні будинки споруджували з притулами при одній, двох та трьох стінах, рідко – без притул. Окремі дослідники стверджували, що трикамерні житлові будинки продовжують давньоруські традиції XII–XIII ст. [3, с. 270; 4, с. 123–125; 5, с. 82–83]. У багатших будинках збільшувалася кількість приміщень, з'являвся чотирикамерний тип – комора + хата + сіни + хата з притулами [1, с. 379].

При вільній забудові дворів, крім житлового будинку, буду¬вали у дворі комору-кліть з погребом. Часто погріб (яму) влаштовували окремо у протилежному кутку двору. Заможні гуцули будували й окремі стайні для коней та великої рогатої худоби. Неподалік від комори чи стайні – підняті високо над землею помости з будами для собак, об¬городжені рідким високим частоколом з тонких жердин, щоб захистити собак від вовків. Сполучення житлової будівлі з господарською критим перехо¬дом створювало Г-подібний двір, а за наявності двох господарських будівель з критими переходами П-подібний двір.

Ґражда була одним з найдавніших типів забудови [12]. Залежно від специфічних умов місцевості та заможності господаря вони мали різні розміри та кількість господарських будівель. Бідніші ґражди займали площу до 120, а ґражди багачів – до 400 м2. Найпростіші ґражди складалися з різного за розмірами житлового будинку та відкритого зверху двору, обнесеного стіною, виконаною у зруб та покритою дашком. Цей тип ґражд часто мав притули тільки з двох боків житлового будинку. Поширенішими були ґражди з забудованими дворами, у яких споруджували тільки комори з ямами, часом однокамерну чи поділену перегородками стайню та широкі піддашшя. Найпоширенішими були ґражди з двома дворами – парадним і господарським. Простішим варіантом були двори, розташовані перед хатою та розділені винесеною у двір коморою на дві частини, а складнішим – з парадним двором перед хатою та господарським двором з напільного боку. Ю.Жуковський зафіксував у 1930-х ґражду, побудовану в кінці XIX, що мала три двори [8, с. 294].

Гуцульські криті двори були двох варіантів. Перший варіант розвинувся з двокамерного житлового будинку типу – «хата + сіни» з притулами біля сіней і напільної стіни. Хлівець при напільній стіні розвинувся у великий корівник-стайню, а притули прилягали до сіней і стайні. Майже навпроти входу до сіней була прибудована дровітня, яка подекуди використовувалася і як комора [13]. Площа стайні була також більшою від площі разом взятих хати і сіней. Повал над стайнею влаштовувався приблизно на 0,5 м нижче від повалу над хатою, що давало можливість зберігати на горищі стайні значний запас сіна. Другий варіант критого двору виник з житлового будинку типу «комора + хата + сіни» та типу «комора + хата + сіни + холодна хата», з притулами біля комори та напільної стіни. У першому випадку до сіней прибудовано стайню з входом у напільній стіні з притул, а перед коморою і стайнею чи холодною хатою – хлівці та дровітні. При цьому сіни витягнуті до розміру прибудов так, що перед вікнами хати залишається маленький дворик, повністю накритий широким піддашшям хати та відгороджений стіною з воротами.

У 1920–1930 рр. ґражди практично втратили замкнутий характер [10], перед будинком влаштовувалися впорядкований дворик, житловий будинок у садибі орієнтували великими вікнами до вулиці, а господарський двір примикав до сіней. В цей час частина сіней перегороджу-

валася і в глибині розміщувалася кухня. Часто кухня займала колишні сіни, а сіни з верандою влаштовувалися вздовж хати на місці колишньої відкритої галереї. Ґанки та веранди ще не виступають за межі основних габаритів будинків [5, с. 19–40].

Велика увага приділялася міцності та довговічності деревини на зруб. Тут використовували, в основному, смереку, рідше – ялицю та бук зимової рубки. Зрубану деревину очищали від сучків, окоровували та розкряжовували (розрізали на потрібну довжину). Фундамент будівлі часто складався з великих каменів по кутах, між якими підкладали менше каміння. Висота фундаменту у вищій по схилу частині становила 15–20 см. На фундамент ставили підвалини, які виготовляли з товстих смолистих, обтесаних з чотирьох сторін на квадрат, колод.

Стіни виконувались в кути (угли). Зруб збирали з колод-кругляків, протесів (розпиляна навпіл колода) та тесанців (обтесана на чотири грані колода). З'єднувалися зруби переважно в замки або в кані. Зруби найчастіше відкриті з обох боків і тільки всередині житлового приміщення, якщо складалися з кругляків чи протесів, стіни замащувалися глиною або затикалися мохом.

З початку XX ст. на Гуцульщині значно поширилося будівництво в стовпи (в слупи) у заміт зі штукатуркою та шалюванням стін. У підвалини зарубували стовпи (кутові та несучі), які підпиралися зарубаними підпорами, поміж яких вкладали замітник (кругляк, протеси чи бруси). Стіни, виконані у зруб з протесів, зсередини приміщення стругали та вигладжували (гиб¬лили). Будівля з такими стінами мала свою назву – мита хата. В іншому випадку, якщо стіни були складені з кругляків чи протесів і не гиблилися, то шпари між ними заповнювали глиною або мохом.

Стелі (повал) робили з протесів, рідше з товстих дощок. Доречно зауважити, що у багатьох будівлях стеля була відсутня. На початку XX ст. верх стін скріплювали товстими брусами – платвами. Існувало чотири способи розташування платв: платва фронтальної стіни висунена вперед й оперта на випусти; вперед висунені платви фронтальної та напільної стін, а платви причілків лежать в осях стін; висунені платви фронтальної та причілкових стін; висунені платви всіх стін [9].

Ширина будівлі разом з ґанком чи піддашшям звичайно у два рази менша від загальної довжини, при чому не враховувалися притули шириною приблизно 2 м. Висота даху майже дорівнює або не набагато більша від повного зрубу стін, так що висота видимого зовні зрубу до даху не перевищує співвідношення як 1:1,5. З боку притул, пологі дахи яких ніби витікають з більш стрімких дахів хати, створюються враження, що дахи стеляться по землі, а хата зовсім не має стін. Житлова частина в плані близька до квадрата. Внутрішній розмір сіней по довжині становив половину довшої стіни. Такою ж була і комора [1, с. 403].

Над житловими приміщеннями та коморами влаштовувалися стелі (повал) з міцних протесів, рідше з товстих дощок. Інші приміщення, в тому числі й сіни, не мали стелі, що дозволяло пічному диму виходити в сіни та на горище. Повал опирався на зруб стін та сволоки (товщиною 10–14 см), яких було чотири типи: один сволок; два-три паралельні сволоки; два покладені навхрест; один нижній сволок, поверх якого покладено два-три верхні. Висота від підлоги до нижнього сволока була приблизно 160–190 см, а до стелі – 175–230 см.

У житлових будинках вимощували долівки (дрібнозем з глиною) або підлоги (з протесів чи дощок). Підлоги виставляли на горизонтально влаштовані лаги (ліґари), гиблили та натирали воском. Перед входом до хати, вздовж фронтальної стіни, будували піддашшя або ґанки, які виконували роль складського приміщення, місця для виконання господарських

справ, захистку від негоди. Перед входом на ґанок були дерев'яні або кам'яні східці. Двері з дерев'яними замками, металевими завісами та клямками виготовлялися з широких товстих дощок в одне полотно. Вікна в XIX – на початку XX ст. мали розміри 50–60 см. Рамки заповнювали чотирма маленькими шибками. Часом із зовнішнього боку вікна прилаштовували одностулкові та двостулкові віконниці. Господарські приміщення зазвичай вікон не мали [1, с. 407].

Неприглядна зовні будівля мала чудовий інтер'єр. Важливим елементом була піч, що розміщувалась у куті між напіль¬ною та сінешньою стінами [20]. Лице печі було повернуте до дверей. Дим з печі йшов безпосередньо на хату, збирався товстим ша¬ром під стелею й виволікався через відхилені двері та отвір над піччю у сіни. Досконалішою була піч з комином та каглою. Комин, у вигляді усіченого конуса, збирав дим, який прямокутним каналом виходив у сіни. Цей засіб повністю очищав приміщення від диму. В 1930-х рр. у побут ввійшла піч з закритим вогнищем, звідки дим виводився через зроблений у даху димар (комин). Найдавнішим видом освітлення хати була скипка (липина) – колота з букових, добре висушених полін. Її вкладали в спеціально зроблений невеликий отвір на печі. Пізніше світили каганцем і нафтовими лампами. Одночасно з будівництвом хати виготовляли й обладнання інтер'єру, що складався з вбудованих і напіввбудованих меблів. Це лави, постіль, стіл, скриня, жердка, мисник. Ліворуч від входу в хату знаходилася піч, вздовж задньої стіни – постіль, попід фасадною і чільною стінами – довгі лави, в кутку по діа¬гоналі від печі – стіл, праворуч від дверей, проти печі – мисник. Якщо піч стояла праворуч дверей, то аналогічною була ліва сто¬рона хати [7, с. 56]. Передню лаву ставили вздовж фа¬садної стіни, а задню – вздовж боко¬вої. В кутку обидві лави з'єднувалися. Лава була досить широкою – 0,5–0,6 м, з однієї цільної дошки. Вона мала значне функціональне призначення, на ній сиділи гості та члени сім'ї, вночі на ній спали, крім того, в ній роби¬ли спеціальні дірки, куди вставля¬вся кужіль. У бідних хатах ще з XIX ст. побутували лави з видовбаними в них заглибленнями для їжі [7, с. 65], відомі й короткі лавиці, а пізніше увійшли в побут і стільці.

Давньою формою постелі був поміст з дощок, побутувала й постіль у вигляді двох поздовжніх брусків, один кінець якого вмонтовувався в піч, а другий – у стіну. До стелі або до гряди на мотузках чи ліщинових прутах підвішували колиску. Колиски були прямокутної, трапеціївидної або напівкруглої форми з дощок, рейок або плетені з горіхо¬вого та вербового пруття. Жердка (одна чи дві) кріпилася над постіллю і призначалася для розвішування речей хатнього та особистого вжитку.

На початку XX ст. столи виготовляли як на схрещених, так і на прямих ніжках із широким підстіллям. Ця форма послужила в майбутньому для вдосконаленої конструкції стола, з підніжжям, що оперізує ніжки стола, з виступаючими елементами, шухлядами та ін. Необхідним атрибутом побуту, а отже, й інтер'єру виступала скри¬ня – дерев'яна, окована, оздоблена різьбленням чи випалюванням. Мисник, традиційно розташований у простінку між дверима і стіною, разом з піччю і лавою утворював кухонну групу інтер'єру. Розміри його залежали від площі стіни, на якій він знаходився. Найдавніші типи мисників складалися з трьох-чотирьох полиць. Іншим варіантом був мисник з дверцятами, які закривали полиці, і мисник типу шафки з від¬критою верхньою і закритою нижньою частинами. В деяких хатах разом з мисником встановлювалася довга по¬лиця (намисник) над дверима, а іноді й над вікнами.

Одним із ва¬гомих компонентів інтер'єру була покуть (образник). Це куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього. Найважливіші події

родинного життя пов'язувалися з цим місцем. На стіні над покуттю висіли образи, прикрашені вишитими рушниками, квітами, розмальованими тарелями, писанками тощо. Дерев'яні частини хатніх предметів побуту оздоблювалися різьбою (столи, постіль, жердки), на стінах висіли художньо оздоблені топірці, порохівниці тощо. В багатих будівлях печі та комини обкладали кахлями. Одним із засобів художнього оформлення інтер'єру були декоративні тканини та вишивки. Художньо оформлені ліжники й верети виступали одночасно і як предмети домашнього вжитку, і як прикраси. У заможніх будинках широко використовувалися килимові вироби [2, с. 176–177].

Житлові будівлі мали, як правило, чотирисхилі дахи, виконані на кізлах (крокваx). Кут нахилу даху коливається в межах від 30–60°, ЩО залежало від кількості твердих опадів, напряму та сили повітряних мас. Кізли були круглими або у вигляді брусів товщиною 10–12 см. Їх з'єднували у гребені врубкою у півдерева за допомогою тибля або петлею з молодих смереко¬вих гілок. Нижні кінці кізлів зарубували у платви з випуском назовні на 30–45 см. На відстані 1–1,5 м від гребеня кізлів останні кріпили бантини – жердини чи бруси товщиною 6–8 см. На високих дахах кріпилися дві бантини. Кінці кізлів іноді декоровані. На з'єднання кізлів виставляли вінець – товстий брус з поздовжніми прорізами для драниць. Нижче, поверх кізлів, настеляли лати таким чином, щоб верхня лата з пари лат, на які лягав ряд драниць, була товстіша нижчої. Під драниці верхнього ряду забивали драниці нижчого, і так донизу. Причілки (фаціяти) обшальовували дошками, які викладали геометричним орнаментом.

Поширеними будівлями для утри¬мання свійських тварин були окремі стайні, або ж стайні та комори як складова части¬на гражди [11–17]. З окремо розташованих будівель тільки обороги, характерні для всіх типів дворів, мали стовпову конструкцію з рухомим по вертикалі наметовим дахом. Інші будівлі споруджувалися у зруб та покривалися драницями. Ями та пивниці мурували з каменю. Комори завжди мали вхід у причілковій стіні, а перед входом ґанок виконаний у зруб, бокові стіни якого часто піднімалися на повну висоту. Повали та підлоги робилися з протесів. Входи у погреби під клітями були через люк у підлозі, або зовні вузьким довгим коридо¬ром з дверима на початку та вкінці. Глибина погребів була такою ж як і внутрішня висота кліті. Стайні – прямокутні у плані (до 20 м2), часом поділені на дві-три частини. Тут підлоги та повали робили з протесів. У стайнях здебільшого утримували корів та коней, інколи тут відгороджували окремі місця (кучі, площею до 5 м2) для свиней.

Садиби та цілі хутори обгороджували воринням, рідше – штахетником та муром [18]. Воринння – огорожа, що складалася з відповідної кількості двох паралельно встромлених окорованих смерекових кілків висотою 3–5 м, між якими горизонтально вкладалися жердини (лати-кругляки, розпиляні по половині або на кілька частин лати). Відстань між двома парами колів сягала 3–5 м. Внизу між кілками клали каміння для того, щоб не підгнивали ворини. Отже, дві пари кілків та 5–8 ворин між ними утворюють прясло. Кілки вищескладених ворин зв'язували гужвою з молодих гілок смереки. Кінці ворин суміжних пря¬сел огорожі виступали поза коли на 10–15 см і опиралися почергово один на одного. Загороди зі штахетника влаштовувалися, як правило, у багатших садибах і складалися з стовпчиків між якими горизонтально прив'язувалися гужвою жердини з лат-кругляків або навпіл розпиляних лат, на які прибивався штахетник. Він виготовлявся з молодих окорованих смерічок висотою 1,2–1,5 м, верхній кінець яких підтесувався. Іноді лати, як і штахетники, прибивалисz. Мури викладалися з великого камін¬ня висотою до 1,2 м та ши-

риною основи до 1 м. Викладалися вони, як правило, на берегах рік з метою огорожі городів та захисту їх від підтоплення. В огорожі кожної садиби влаштовувалося місце, через яке заганяли худобу. Ним служили ворота або спеціально не зв'язані кілки у воринні. Для входу в садибу влаштовували перелаз – до стовпів прибивали дошку під нахилом, або виставляли підмостки з каменю чи пня [19].

Висновки. Виникнення постійних поселень на Гуцульщині пов'язано з пе-реходом до осілого способу життя, з освоєнням лісових масивів для господарських потреб. Гуцульські села не утворювали замкненої природними умовами відокремленої цілості. Центральну частину села складали церква з дзвіницею, громадські будівлі та кілька садиб. Інші садиби розкидані на схилах гір з придатною до вирощування сільськогосподарських культур та випасу худоби землею. Окремі садиби одного села часто межували з такими ж садибами сусідніх сіл, а поселення займали десятки квадратних кіло¬метрів. Від головних доріг відходили їздові шляхи, а далі в гори – пішохідні дороги та стежки. Починаючи з другої половини XIX ст. у деяких районах почали засновуватися рядові та вуличні поселення. У гуцульському житлі простежувалося дві лінії розвитку: від однокамерної кліті – колиби та від двокамерної стаї – п'ятистінки.

Виділялися два типи забудови садиб: відкритий двір із незв'язаними або частково зв'язаними будівлями та замкнутий двір. Серед відкритих дворів побутували двори вільної забудови, Г– та П–подібних забудов. Замкнутий двір (ґражда) був одним з найдавніших типів забудови. Залежно від специфічних умов місцевості та заможності господаря, вони мали різні розміри та кількість господарських будівель. Специфічним було будівництво житлових та господарських споруд. Свійські тварини, як правило, утримувалися в окремо розташованих стайнях.

Список використаних джерел

1. Могитич І. Житлове будівництво Гуцульщини / І.Могитич // Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 1999. – Т. IV. – С. 370–416.
2. Могитич І.Р. Садиби, житло, інтер'єр / І.Р.Могитич, Т.П.Кіщук // Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження). – К. : Наукова думка, 1987. – С. 176–177.
3. Приходько Н.П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине / Н.П.Приходько / Древнее жилище народов Восточной Европы. – М. : Наука, 1975. – С. 270.
4. Раппопорт П.А. Древнерусское жилище / П.А.Раппопорт / Древнее жилище народов Восточной Европы. – М. : Наука, 1975. – С. 123–125.
5. Самойлович В.П. Народна архітектура України в ілюстраціях / В.П.Самойлович. – К. : Абрис, 1999. – 280 с.
6. Юра Р.О. Найдавніші традиції у плануванні східнослов'янського народ¬ного житла / Р.О.Юра // Археологія. – 1971. – № 1. – С. 82–83.
7. Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huzulszczyzny: Dolinami Prutu, Bystrycy Nadwórniańskiej, Bystrycy Solotwińskiej i Lomnicy / J.Falkowski // Prace etnograficzne. – Lwów, 1937. – T. III. – 170 s.
8. Żukowski J. Huculszczyzna / J. Żukowski // Biuletyn historji sztuki i kultury. – Warszawa, 1934–1935. – Z. 3. – № 3. – S. 285–293.
9. Домашній архів родини Клапчуків (далі – ДАРК). – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 2 «Житло населення Делятинщини XIX – початку XX ст.».
10. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 3 «Житло населення Делятинщини в 1919–1939 рр.».
11. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 4.
12. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 5 «Гражди на Делятинщині».
13. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 6 «Композиції господарських будинків на відкритих плдвір'ях до 1940–х рр.».
14. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 7.

15. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на елятинщині», од. зб. 8 «Стайні, хліви та курники в XX – XIX ст.».

16. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 9 «Стодоли й обороги на Делятинщині».

17. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 10 «Комори й пивниці на Делятинщині».

18. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 12.

19. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 13 «Перелази, фіртки, ворота й брами на Делятинщині».

20. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 14 «Хатні печі й кухні та кухонний посуд».

Klapchuk V.M., Skryp T.Yu. TRADITIONAL HOUSING CONSTRUCTION IN THE HUTSUL AREA. *The traditional housing construction in the Hutsul area in the second half of the XIXth – in the early XXth century has been analyzed in the article. There were two types of building estates - open and closed courtyards. Among the open courtyards existed free built yards, L-shaped and U-shaped yards. Construction of roofed courtyards was fragmentary.*

Architectural elements and their design in dwelling houses and outbuildings have been characterized. The author describes in detail the interior of dwelling houses and outbuildings. The spatial design of estates, outbuildings, fences and entrance gates has been outlined.

Much attention is paid to grazhda as a type of building, which is an original element of settlements in the Hutsul area. Depending on the specific conditions of the area and the owner's wealth grazhdas had different sizes and number of outbuildings. Most simple grazhdas consisted of a dwelling house of different size and an open courtyard with a roofed wall. This type of grazhdas often had shelters only on both sides of a dwelling house. More common were grazhdas with built-up courtyards, where barns with pits, a separated or single cattle shed and a wide roof were built. The most common were grazhdas with two courtyards - ceremonial and farm ones. More simply variant were courtyards located in front of the dwelling house separated by a barn. More complex variant were grazhdas with a courtyard in front of the dwelling house and a courtyard on the floor side.

A special attention was paid to designing estate, fence and outbuildings of the grazhda.

Keywords: *Hutsul area, housing construction, building, courtyard, grazhda, outbuildings.*

Клапчук В.М., Скрип Т.Ю. ТРАДИЦИОННОЕ ЖИЛИЩНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО НА ГУЦУЛЬЩИНЕ. *В статье проанализировано традиционное жилищное строительство на Гуцульщине во второй половине XIX – начале XX вв. Выделялось два типа застройки усадьб – открытый и замкнутый дворы. Среди открытых дворов господствовали: дворы вольной застройки; Г-образной и П-образной застройки. Крытые дворы встречались фрагментарно.*

Охарактеризовано архитектурные элементы и способы их решения в жилищных и хозяйственных постройках. Детально описано интерьер жилищных и подсобных помещений жилищных сооружений. Наведено пространственное решение усадьб, подсобных построек, оград, въездных и входных ворот.

Большое внимание уделено на гражду, которая была оригинальным элементом застройки гуцульских поселений. В зависимости от специфических условий местности и состоятельности хозяина гражды имели разные размеры и количество хозяйственных построек.

Ключевые слова: *Гуцульщина, жилищное строительство, застройка, двор, гражда, хозяйственные сооружения.*

УДК 316.612

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДУХОВНО-НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

О.М. Лисенко

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті автор звернула увагу на те, що розбудова української державності, проведення реформ, побудова громадянського суспільства неможливі без розвитку української духовності. Підкреслила, що об'єктом управління педагога є не дитина, а її пізнавальна діяльність.

Наголосила, що духовність – специфічна людська цінність, яка характеризує мотивацію й сенс поведінки особистості. Сучасну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як трагічну для більшості людей з погляду економічних і соціокультурних умов існування. Проблема формування духовності студентів також обумовлена освітньою ситуацією. Головною сферою соціальної активності студентства є навчання. Духовність є ціннісною підставою виховання особистості.

Автор переконана, що у колі вищих моральних цінностей особливе місце займають рівність, справедливість, суспільна і громадянська любов, а також національні цінності, серед яких чільне місце належить патріотизму.

Ключові слова: *духовна культура, студентська молодь, духовні цінності, управління освітою, духовність,навчання, виховання особистості.*

Вступ. Розбудова української державності, проведення реформ, побудова громадянського суспільства неможливі без розвитку української духовності. Протягом років незалежності нашої держави основним завданням державного управління був розвиток економіки, тому вирішення проблем у духовній сфері суспільства відбувалося за залишковим принципом. Відсутність чіткої програми духовного відродження українського суспільства гальмувала втілення будь-яких реформ у всіх сферах суспільного життя.

Основний зміст статті. Духовність – це інтенція людини до вічних цінностей; більше того - це спосіб людського існування, вона є визначальною в єдиній структурі психофізіологічного і соціокультурного життя кожної людини; це основа наступності поколінь, підтримки людського способу життя. У педагогічному аспекті духовність – це конкретний сенс життя людини; емоційно-когнітивна сфера, що цілеспрямовано, безперервно впливає на процес формування та виховання духовності студента.

Духовність – специфічна людська якість, вона лежить в основі мотивації й сенсу поведінки особистості. Духовність – позиція ціннісної свідомості, приналежна всім її формам – моральній, політичній, релігійній, естетичній, художній, але особлива її роль у сфері моральних відносин. Виховання духовності – це формування насамперед моральної свідомості: моральних норм, принципів, ідеалів, понять, цінностей [11].

Тому духовна криза особистості – це втрата сенсу життя. Незалежно від віку перед людиною постають вічні питання, однак для молоді їхня невирішеність найчастіше призводить до глибокої психологічної кризи особистості.

Сучасна ситуація в Україні є трагічною для більшості людей з економічних і соціокультурних, геополітичних умов існування. Однак найдеструктивнішою кризою є, на нашу думку, криза духовна. Це відчуття величезною кількістю людей безглуздості того життя, яке вони ведуть. Сьогодення ускладнене тим, що в ньому важко знайти позитивний зміст через

руйнування старих і дискредитацію «нових» цінностей.

Проблема формування духовності студентів є домінуючою для усвідомлення дорослого життя для молоді у певний час в конкретній країні. Вакуум «сімейної духовності» із всією очевидністю необхідно заповнювати за допомогою педагогічно організованого процесу формування духовності студентів.

Проблема формування духовності студентів також обумовлена освітньою ситуацією. Сучасний стан освіти в Україні просякнутий педагогічними стереотипами, що існують від часів соціалістичного режиму функціонування вузів. Традиційна система навчання, що відрізняється стійкістю і консерватизмом, не сприяє динамічній розмаїтості навчальної діяльності, негативно впливаючи на стратифікацію віку і його наступну привабливість. Педагог повинен орієнтуватись та опиратись на основні цінності людини, а ціннісною підставою формування особистості повинна стати орієнтація на духовність, на оволодіння молодою людиною світових і національних надбань.

Україна завдяки своїй багаторічній безглуздій політиці загнала себе у глухий кут, вихід з якого є лише через розбудову основних проблем духовності, через реальне повернення до своєї мови, своєї культури, пісні, традицій, тобто до категорії «духовність» у педагогічну науку і практику, а відтак у життя кожної людини.

Діалектичний зв'язок природного, соціального і культурного в людині робить її найскладнішою системою з усіх у навколишньому світі. Людина не належить цілком ні природі, ні суспільству, ні культурі і не є їх простою сумою: взаємодія, взаємовплив, опосередкування з природою, суспільством і культурою породжують у ній нові якості.

Онтологічна структура ціннісного ставлення суб'єкта до об'єкту, де оцінка є передумовою встановлення цінності, є феноменом суто людської соціальної природи.

Стверджується, що в ході еволюції і становлення свідомості як рівня психічної організації суб'єктивного, людина набула фундаментальної властивості з організації свого буття – виокремлювати значуще і незначуще за допомогою механізму оцінки, що дозволяє у формі психічного процесу (діяльність регуляторної формації мозку) розсікати (ділити) реальність, телеономно й ціннісно її освоювати, закріплювати в індивідуальній пам'яті й колективній свідомості «значуще» (значення і смисли) як елементи знання про дійсність. Єдність значень і смислів як структурних компонентів будь-якого предмету як цінності й утворюють ціннісно-смислову «тканину» соціального буття, упорядковуючи та ієрархізуючи його в систему соціальних відносин моделей життєдіяльності, соціальні інститути.

Цінності як реальні предмети й ідеї соціального буття виникають лише як результат цілераціональної діяльності людини, опосередкованої предметно-практичною діяльністю людини як роду й індивіда, та наявністю значущості в його суб'єктивній та інтерсуб'єктивній формах. Проблему цінності (цінностей) можна взяти за найменування комплексу питань, що належать до вивчення реальних феноменів, названих цінностями й відповідних їм понять, думок та інших мовних розумових конструкцій, а в самому факті звернення до мови цінності слід вбачати специфічну спрямованість і особливість свідомості, що пізнає.

Квалітативні цінності. Ця мова, поряд з квантативними поняттями, має і поняття квалітативні, які пов'язуються зі спостережними якостями речей та спостережними відношеннями між речами. Окрім того, важливим є те, що фізичні поняття не тільки інтерсуб'єктивні, а ще й інтерсенсуальні, тобто дають змогу долати «власно-психічність» досвіду, який від початку вважався фундаментом логічної картини світи виступають виключ-

но у людському світі, простежуються саме у людській діяльності: правда, добро, краса.

Без сумніву існує багато відмінностей у сприйнятті пізнання людини як особи: розумове пізнання, самосвідомість, феномен дискурсивної думки, інтуїція, емоційні переживання, здатність до прийняття рішень та вибору, естетична та етична вразливість, релігійне пізнання, здатність до створення соціальних стосунків. Що таке аксіологічне пізнання? Передусім – це пізнання людини як особистості, отож його можна окреслити як персональне пізнання. Це не просто констатація фактів із матеріального світу, що відповідає німецькому терміну «erfahrung». Аксіологічне пізнання – це переживання (нім. Erlebnis), що обіймає усі рівні людського буття, у тому числі владу психічно-розумову: інтелект, волю, сумління, вищі почуття, самосвідомість.

Сукупність біологічних інстинктів дозволяє тваринам продовжувати свій рід, однак вони позбавлені вищих цінностей (пізнавальних, моральних), а також розпізнавання змісту корисних цінностей. Аксіологічне пізнання людини є надбудовою, тобто понад рівнем тваринного начала. Це не рівнозначно онтологічному роздвоєнню людини, коли його соматично-біологічна сфера у вступній фазі зумовлює появу переживань аксіологічної природи. Натомість можемо прийняти, що вищі цінності є проявом активності людського духу.

Характеризуючи аксіологічне пізнання людини, передусім слід стверди-ти, що він має персонально-холістичний профіль, виражає зацікавленість усієї людини, усіх її потреб, здібностей та секторів особистості. Вступна фаза – це розумове пізнання або самосвідомість, дані котрих підлягають наступній фазі вербалізації та категоризації завдяки активності інтелекту. Завданням розуму є детальний опис аксіологічного переживання, а потім аналіз змісту формулювання ціннісних та оцінних суджень. Первісні дані аксіологічного пізнання становлять відправну точку і фундамент для філософської рефлексії над цінностями. Істотною рисою аксіологічного пізнання є його амбівалентність, а саме здатність вибору між цінностями та антицінностями: правдою і неправдою, красою і потворністю, вірою та безбожністю. Антицінності і зло становлять актуальну альтернативу людини і її таємниці. Плюралізм буття є основою плюралізму цінностей, тому аксіологічний пізнання людини містить багато відмінностей. Людина це ens cogitans, ens volens, ens laborans, ens ludens, ens amans, ane religiosus…

Людина потребує багатьох цінностей. У щоденному житті людина потребує матеріально-утилітарних цінностей, як біологічний організм користується вітальними та розумово-людяними цінностями, врешті як духовна особистість є співтворцем вищих цінностей. З-поміж останніх найважливішими вважаємо цінності правди, свободи, добра, любові, краси. Основною формою аксіологічного пізнання є прагнення розпізнавати правду про себе, оточуючий світ, сенс життя і його цілі. Це дослідив ще Аристотель, котрий у всупі до своєї «Метафізики» писав, «Усі люди прагнуть до пізнання правди...». Папа римський Ян Павло II проблемі правди присвятив спеціальну енцикліку Veritatis splendor, у якій стверджував, що тільки у блиску правди, котра існує у глибині людського духу, можемо знайти відповіді на основні екзистенційні питання: що повинні чинити? Як відрізнити добро від зла?. Голод і потреба правди – це примарна форма аксіологічного пізнання людини. Маргіналізація цінностей – це духовна самодеградація людини, що відтинає її від світу вищих цінностей.

Аксіологічне пізнання правди було б неможливим без феномену інтелектуального пізнання і раціональної думки. Цей атрибут людини виокремив Б.Паскаль, називаючи людину «найкрихкішим очеретом, але очеретом думаючим» [7, с.

346]. Значення розумової рефлексії ще раніше оцінив св. Августин, зараховуючи сюди пошану та любов до інтелекту [8, с. 459]. Пізнання думки є пізнанням внутрішньої природи людини, що призводить до релятивної трансценденції природи, яка оточує людину. Тобто людина людина пізнає не тільки своє біо, але й своє лого.

Черговою формою пізнання людини є пізнання внутрішньої свободи, завдяки чому людина здатна до самостановлення, самоопанування, самотворення і творчої переосвіти. Свобода поєднується з відповідальністю, викрастилізовується у феномені сумління. Атрибут свободи уможливлює людині вибір між моральним добром і злом, що поєднується з естетичним пізнанням. Подальшим елементом аксіологічного пізнання є феномени дружби і любові, завдяки яким людина відкриває присутність інших осіб і прямує до них. Обидві згадані вище форми аксіологічного пізнання мають суспільний вимір. Зрештою кожна форма аксіологічного пізнання передається наступним поколінням через національні традиції, звичаї і родинне виховання. Чим глибшим є зв'язок між людьми тим більшою є чутливість на вищі цінності. Аксіологічне пізнання є природним атрибутом кожної людини, лише подекуди можна натрапити на цілковиту чи вибіркову атрофію людей у цій проблемі. Байдужість до пізнавальних цінностей, моральних, художніх, національних чи релігійних не доводить їх абсентеїзму, подібно як втрата зору не означає зникнення зовнішнього світу. Сліпоту щодо вищих цінностей вважаємо неймовірним каліцтвом людини як особистості.

У колі вищих моральних цінностей особливе місце займають такі наступні цінності: рівність, справедливість, суспільна і громадянська любов, а також – національні цінності, серед яких очільне місце займає патріотизм.

Ідея рівності не сприймається однозначно у всіх ідеологічних течіях: марксизм звужує її до економічної рівності, утотожнюючи із відкиданням приватної власності, ліберальний капіталізм проголошує юридичну рівність і рівність можливостей. Християнський персоналізмоголовний акцент ставить на онтологічну рівність усіх людей, незалежно від расово-етнічної приналежності, світоглядних позицій, економічного статусу, рівня освіти. Особистісна гідність людини є основою рівності усіх людей щодо Бога і один до одного. Розумна і вільна людська природа приналежна усім, тому велика дискримінація – явне чи приховане поневолення – є порушенням основного права людини до волі і рівності.

Узгодженістю онтологічно-персональної рівності є рівність людей щодо права, так звані люди – незалежно від місця у суспільстві – повинні бути рівними у своїх правах. Ідея юридичної рівності не ігнорує того факту, що саме право розрізняє людей у їх відповідальності за здійснені вчинки, скажімо залежно від стану здоров'я чи від віку. Елементом персоналістичної концепції рівності є постулат економічної рівності, котрий не слід розуміти у сенсі крайнього егалітаризму.

Другою істотною цінністю у суспільному житті є громадянська справедливість. Специфічним і природнім співтовариством є народ, котрий розглядаємо як спільноту етнічно-культурну, що проживає на певній території, постала як витвір історії і традицій, наділена усвідомленням власної ідентичності, має спільну мову і домінуючу релігію. Народ – це найосновніша форма суспільного життя, котра має глибокий вплив на особистість людини. Основним обов'язком народу є патріотизм, тобто любов до власної батьківщини. Така доброчесність призводить членів конкретного народу до співтворіння усього, що ми називаємо Батьківщиною, а також у разі необхідності до оборони її існування, інтегральності та свободи. Батьківщина, на думку Фоми Аквінського, це – духовна колиска синів і дочок, місце народження і виховання.

Справді, християнський обов'язок любові до ближнього є універсальним, але любов допускає градацію – залежно від більш чи менш тісних міжлюдських зв'язків. Згаданий середньовічний мислитель стверджував, що після Бога та родини, саме Батьківщина повинна бути предметом любові кожної людини. Вона формує людину фізично і духовно, інтелектуально і морально, в індивідуальному і суспільному вимірі. Спільне добро країни є важливішим від індивідуальних інтересів, професійних чи класових. Любов до батьківщини є обов'язком кожної вихованої людини. Любов до Батьківщини не може бути лише декларативною, у разі необхідності – вона вимагає збройного захисту, а у мирні часи – ретельної праці, дотримання громадянських прав та обов'язків, спільного творіння культури духовної та моральної, знання історії і традицій, збереження рідної мови.

З огляду на це, відродження національної самосвідомості, посилення ролі основних етноконсолідуючих ознак в умовах швидкоплинної реальності, виступають як одні з пріоритетних факторів збереження, розвитку націй та їхньої національної ідентичності. Однак, крім позитивного значення такі процеси, як демонструє історична практика, можуть призвести до конфліктів і навіть до кровопролиття. В останні десятиріччя сучасний світ окрім процесів глобалізації, інтеграції характеризується зворотньою тенденцією, що пов'язана з актуалізацією ідентичності країн і народів, пробудженням їхнього національного життя, зростанням націоналістичних прагнень. Таку тенденцію вважаємо природньою реакцією народів на процеси універсалізації та стандартизації, що безсумнівно має позитивне значення.

Дослідження означеної проблеми суттєво ускладнюється ще й тим, що на сьогоднішній день у сучасній науковій думці відсутня єдність у тлумаченні підставових понять, таких як «нація», «національна ідентичність».

Питання визначення духовних національних цінностей розробляють педагоги Т. Алексєєнко, Н. Полтавська і Т. Яковенко, зараховуючи до духовних національних цінностей традиції, звичаї, моральні принципи, ідеали, вироблені нацією впродовж свого історичного розвитку. До них відносимо передусім цінність людини, її життя, фізичне та психічне здоров'я, цінності сім'ї та праці, людської пам'яті, суспільства, природи, рідної мови, культури, знання. Тобто духовні національні цінності є тією першоосновою, на якій формується і відображається світогляд, риси характеру народу, що й вирізняє його з-поміж інших.

На підставі аналізу та узагальнення вивчення сутності національних цінностей у психолого-педагогічній, філософській, соціологічній літературі ми побудували модель формування національних цінностей, в основу якої покладено світоглядні (ціннісно-орієнтаційні) етапи становлення особистості як суб'єкта соціальних відносин згідно теорії соціальних детермінант особистості Е.Фромма: поведінку людини можна зрозуміти у світлі культурно-історичних умов її існування. За Е.Фроммом, особистість – це продукт динамічної взаємодії між вродженими (екзистенційними) потребами людини і тиском соціальних норм [5, с. 26]. Людина завжди перебуває перед дилемою – свобода від соціальних вимог або безпека: люди борються за автономію, але водночас вона викликає відчуття відчуження від природи і суспільства. З допомогою цінностей любові і праці людина може залишитися унікальною, не втративши відчуття єдності з суспільством. Відповідно, за Е.Фромом, котрий виділив ієрархію п'яти основних екзистенційних потреб людини [5, с. 49], ми виокремлюємо:

1) встановлення зв'язків між людьми;

2) подолання власної пасивності, деструктивності життя – пошук гармонії;

3) спорідненість – з батьками, соціумом, світом;

4) самоідентичність – ототожнення зі своєю сутністю, повноцінна реалізація власної індивідуальності;

5) визначення смислу існування – у

системі поглядів, цінностей, через які пізнається і збагачується реальність.

Подана ієрархія екзистенційних потреб людини є в основі визначення ціннісно-орієнтаційних етапів становлення особистості, які мають світоглядний (смисловизначальний) характер її існування.

В основі формування системи національних цінностей для особистості лежить етицизм – вчення про гуманістичну мораль (усталені гуманістичні принципи співіснування особистості й суспільства). Не засвоївши гуманістичних цінностей (Добра, Совісті, Відповідальності), людина не зможе пристосуватись до життя у соціумі.

Етицизм є базою естетизму (вчення про сприйняття навколишньої дійсності при усвідомленому чи неусвідомленому керуванні поняттями прекрасного): моральне є красивим і гармонійним чинником взаємовідносин індивіда й соціуму, аморальне – наслідок дисбалансу гармонії краси та істини. Етнізм, галузь знань про етнос і націю, бере початок із першоджерел естетики й етики, увіковічнених історією досліджуваної нації – великої поліетнічної спільноти людей, які виявили політичну волю до створення єдиної держави.

Етатизм (вчення про державні утворення) піднімає етноси до рівня державності: не кожен народ має власну державу. Лише за умов державності української нації її етнічно-етичні цінності стали предметом визнання, продукування, збереження й наслідування представниками як українського етносу, так і національних меншин, які теж є громадянами України, за їхнього волевиявлення. Національні цінності консолідують усю багатоетнічну спільноту України в історичну, територіальну і культурну цілісність. Водночас держава сприяє відродженню етнічної самобутності неукраїноетнічного громадянства, оскільки всі люди рівні у своїх правах і свободах.

Тривалість – «екзистенція» – буття нації визначається її відповідністю рівню гуманістичних цінностей, збереженням етнокультурної самобутності та державної суверенності й визнаності світовою громадськістю. Разом із тим, особистісні цінності кожного індивіда еволюціонують через систему виборів на рівні індивідуальної моральної свідомості, особистого визначення краси і пошуку гармонії власного сприйняття світу зі сприйняттям, яке пропонує і регулює суспільство, через засвоєння національних цінностей та їхнє «укорінення» у власному життєпросторі завдяки знаходженню вічних істин свого буття та буття нації, людства, їхньої взаємокореляції.

Отож, ще раз наголосимо, що національні цінності – це система, якій властиві світоглядна і смисловизначальна функції, тому в основі ціннісно-орієнтаційних аспектів формування національних цінностей в особистості лежать передусім духовні цінності. Відповідно, національні цінності потребують подальшого дослідження своєї функції як чинника становлення духовної спільності етнічних суб'єктів навіть за умови відсутності безпосереднього зв'язку між ними.

Література

1. Гамаюнов В.Г. Дидактичний менеджмент: навчаюче управління : Матеріали про школу / В.Г. Гамаюнов. – Х. : Вид. група «Основа», 2004. – 80 с.

2. Закон України «Про освіту». №1060-XII, із змінами від 11 червня 2008.

3. Клячкина Н.Л. Формирование духовности: история и современность / Н.Л. Клячкина. – М., 2000. – С. 168–175.

4. Культура. Ідеологія Особистість : Методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2002. – С. 510–515.

5. Національна доктрина розвитку освіти : Затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002. – № 347. – С. 27.

6. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В.О. Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. – 390 с.

7. Симонов В.П. Педагогический менеджмент / В.П. Симонов. – М. : Российское педагогическое агентство, 1997. – 205 с.

8. Ситник Г. Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави / Г. Ситник // Вісн.

НАДУ. – 2004. – Вип. 2. – С.369–374.

9. Скуратівський В. Гуманітарна політика в Україні : Навч. посіб / В. Скуратівський, В. Трощинський, С. Чукут. – К. : Видво «Міленіум», 2002. – 220 с.

10. Сурмін Ю.П. Ціннісні процеси пострадянського суспільства: методологічний аспект : Зб. наук. пр. НАДУ / Ю.П.Сурмін. – 2003. – Вип. 1. – С. 87–98.

11. Рибас Т. Православне іконописне мистецтво як засіб виховання духовності майбутнього вчителя / Т. Рибас // Человек в мире духовной культуры. – К. : Знання України, 2001. – С. 478–485.

Lysenko O.M. FORMATION OF SPIRITUAL CULTURE OF STUDENTS THROUGH THE PRISM OF SPIRITUAL AND NATIONAL VALUES. *The article draws attention to the fact that the development of Ukrainian statehood, reforming, building civil society are impossible without the development of Ukrainian spirituality.*

It has been said that the object of teacher's management, is not a child himself, but his cognitive activity.

It has been emphasized that spirituality is a specific human quality that characterizes the motivation and meaning of a person's behavior. The current situation in Ukraine can be described as tragic for most people because of economic and cultural conditions. Shaping spirituality students is also caused by the educational situation. The main sphere of social activity of students is learning. Spirituality is regarded as the process of forming individual valuation grounds.

It has been noted that contemporary forming spiritual human development actualizes the problem of humanity which can be resolved successfully from the perspective of idealistic conception of a human. The human is a natural, social and at the same time spiritual being that has a complex inner world, which consists of his conscious and unconscious processes, memory, will, faith, knowledge, feelings, thinking creature, experience, loves and suffers.

There are many differences in the perception of human knowledge: mental cognition, consciousness, the phenomenon of discursive thought, intuition, emotional experience, capacity for making decision and choice, aesthetic and ethical sensibility, religious knowledge, the ability to create social relationships.

The author believes that equality, justice, social and civic love, national values such as patriotism are important in the range of higher moral values.

Keywords: *spiritual culture, college students, spiritual values, education management, spirituality, education, individual education.*

Лысенко О.М. ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ДУХОВНО-НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ. *В статье автор обратила внимание на то, что развитие украинской государственности, проведения реформ, построение гражданского общества невозможны без развития украинской духовности.*

Подчеркнула, что объектом управления педагога является не ребенок, а его познавательная деятельность.

Подчеркнула, что духовность – специфическая человеческая ценность, которая характеризует мотивацию и смысл поведения личности. Современную ситуацию в Украине можно охарактеризовать как трагическую для большинства людей с точки зрения экономических и социокультурных условий существования. Проблема формирования духовности студентов также обусловлена образовательной ситуацией. Главной сферой социальной активности студенчества является обучение. Духовность является ценностным основанием воспитания личности.

Автор убеждена, что в кругу высших моральных ценностей особое место занимают равенство, справедливость, общественная и гражданская любовь, а также национальные ценности, среди которых первое место принадлежит патриотизму.

Ключевые слова: *духовная культура, студенты, духовные ценности, управление образованием, духовность, обучение, воспитания личности.*

УДК 811.161.2

НОМІНАЦІЇ АГРАРНИХ ІНСТРУМЕНТІВ, РЕАЛІЗОВАНІ ДІЄСЛОВАМИ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО (РОСЛИННИЦТВО)»: (ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ АГРАРНОГО ТУРИЗМУ)

Р.В. Познанський

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті досліджуються номінації аграрних інструментів, мотивовані дієсловами семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», зокрема окреслюються особливості їх семантики, зв'язки з аналогічними відсубстантивними найменуваннями, виявляються їх функціональні можливості та типологія, що є необхідною передумовою формування професійно-термінологічної компетентності фахівців аграрного туризму. Номінації сільськогосподарських інструментів становлять пласт активної лексики на позначення фрагмента дійсності, вкрай важливого для повсякденного життя українця, у зв'язку з чим їх словотворча продуктивність прогнозовано вища. В нашій розвідці демонструється, що валентність знаряддя дії властива більшості дієслів, хоч і не завжди має формальне вираження. У словотвірних парадигмах дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» аграрні інструменти протиставляються іншим дериватам субстантивного блоку, а функціонуючи в мові, нерідко зазнають різноманітних семантичних модифікацій.

Ключові слова: *професійно-термінологічна компетентність, аграрний туризм, аграрний інструмент, семантичне поле, деривація, семантична позиція, аграрне виробництво, валентність.*

Важливою складовою конкурентоспроможного фахівця на сучасному ринку праці є високе володіння культурою спілкування, зокрема рівень його фахового мовлення, що передбачає майстерне володіння термінологічною лексикою. Необхідною передумовою формування професійно-термінологічної компетентності спеціаліста з аграрного туризму є вивчення аграрної термінології, зокрема номінацій на позначення аграрних інструментів. Вивчення окремих груп лексики з погляду мотивованості та словотвірних зв'язків окремих лексем – один із перспективних напрямів досліджень як у галузі лексикології, так і деривато-логії, адже, з одного боку, це дозволяє не тільки виявити спільні та відмінні семи, архісеми та інші компоненти, які об'єднують й водночас формують опозиції лексичних одиниць певної групи, а й також, з іншого боку, виявити типові моделі та засоби номінації в певній мові, простежити за її словопороджувальними механізмами. У цьому аспекті вивчення номінацій аграрних інструментів особливо актуальне, адже становить неоднорідний пласт лексики: від найдавніших знарядь селянина, хлібороба до сучасних назв сільськогосподарських інструментів. Водночас такі номінації становлять пласт активної лексики на позначення фрагмента дійсності, вкрай важливого для повсякденного життя українця, у зв'язку з чим їх словотворча продуктивність прогнозовано вища. Порівняймо, наприклад, узагальнення, зроблене свого часу О. Земською: «у слів, які стосуються цілеспрямованої діяльності людини, сфер, важливих для життя людини, словотвірні парадигми ширші, ніж у слів, що називають явища іншого ґатунку» [9, с. 16]. Результати нашої розвідки знайдуть застосування при укладанні нових словників аграрної лексики та термінології та можуть використовуватися для форму-

вання професійно-термінологічної компетентності фахівців аграрного туризму. Усе це, а також той факт, що такі деривати ще не були предметом спеціального наукового дослідження, зумовлює актуальність обраної теми.

Метою пропонованої статті є комплексний аналіз іменників-назв інструментів дії, мотивованих дієсловами семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво), що є необхідною передумовою формування професійно-термінологічної компетентності фахівців аграрного туризму. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: окреслити структуру субстантивного блоку словотвірних парадигм дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)»; простежити за реалізацією словотворчої спроможності твірних дієслів у семантичній позиції «знаряддя дії»; з'ясувати передумови появи дериватів, які номінують аграрні інструменти; виявити структурно-семантичні особливості похідних назв знаряддя дії.

Беручи до уваги послідовні етапи будь-якого виробництва як процесу, можна окреслити й загальну схему їх вербальних номінацій. Так, найбільш узагальнено така схема повинна включати такі комплекси процесів: а) підготовка (заготівля) матеріалу, необхідного в процесі виробництва, та первинний обробіток матеріалу; б) безпосереднє виробництво продукції (може передбачати кількаступеневе виробництво з різними фазами й етапами); в) зберігання та збут продукції.

Аграрне виробництво в цьому аспекті відзначається своєю специфікою і безпосередні фази (етапи) аграрного виробництва в галузі рослинництва можна звести до певної схеми, яка відображається в мовленні й дозволяє виділити такі семантичні мікрополя [12, с. 8] у межах семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», а саме:

1. Дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту.

2. Дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва).

3. Дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння.

4. Дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання.

5. Дієслова на позначення процесів збирання урожаю.

6. Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту.

7. Дієслова на позначення процесів завдання шкоди аграрному господарству.

8. Дієслова на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною, в тому числі:

а) пов'язаних із ростом та дозріванням рослин;

б) пов'язаних із знищенням, загибеллю рослин.

9. Дієслова загальної аграрної семантики.

Загалом номінації, що стосуються усіх аспектів будь-якого виробництва, можна чітко структурувати з позицій предметного членування на основі актантів та поширювачів, що входять до валентної рамки центрального дієслова виробляти (виготовляти), адже будь-яке виробництво в ідеалі – це процес вироблення (виготовлення) якогось продукту. Таким чином, будь-яке виробництво як певним чином організований процес чи комплекс технологічних процесів складається з певних структурних компонентів, які позначаються в мові відповідними лексемами чи, рідше, кількаслівними найменуваннями. До таких компонентів (чи структурних елементів) можна віднести: виробник – номен, який репрезентує лівобічну валентність позиції суб'єкта дії (хто виробляє); споживач – репрезентує правобічну валентність позиції адресата дії (для кого виробляє); виріб – репрезентує правобічну валентність позиції об'єкта дії (що виробляє); матеріал – репрезентує правобічну валентність позиції засобу дії (з чого виробляє); інструмент

– репрезентує правобічну валентність позиції інструмента дії (чим виробляє). Інші компоненти виробництва як процесу виокремлюються на основі актуалізації не актантів, а поширювачів: місце (де виробляє); спосіб (як виробляє); мета (для чого виробляє); час (коли виробляє); міра (скільки виробляє).

Аграрне виробництво (рослинництво) як процес також може містити такі (хоча й не всі) компоненти, які в мові номінуються відповідними субстантивами, наприклад: виробник – садівник, орач, квітникар; інструмент – коса, борона та ін. У межах вказаних валентностей вихідного дієслова й буде формуватися його словотвірна парадигма [Пор.: 11].

Поряд із похідними на позначення виконавця дії – людини маємо девербативи зі словотвірним значенням «знаряддя дії». При цьому зазначимо, що нерідко значення виконавця дії поєднується зі значенням знаряддя дії в одній багатозначній лексемі як окремі лексико-семантичні варіанти. Наприклад, девербатив копач має значення «1. Робітник, що копає землю, землекоп // Той, хто займається коопанням могил. 2. Знаряддя, яким копають, викопують що-небудь // Машина для копання, викопування». Отже відбувається взаємопроникнення назв суб'єкта дії і назв знаряддя дії [3, с. 140]. Семантична позиція «знаряддя дії» маніфестована похідними від дієслів таких мікрополів:

1. Дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту: борозник «сільськогосподарське знаряддя для прокладання борозен», культиватор, ущільнювач, орало «примітивне знаряддя для оранки» тощо.

Семантична позиція «знаряддя дії» словотвірних парадигм дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» часом може заповнюватися більш ніж одним дериватом, при цьому похідні відрізняються між собою передусім обсягом семантики. Так, наприклад, серед дериватів розпушник і розпушувач другий є семантично місткішим, адже може вживатися для позначення пристрою чи й навіть засобу, який використовується для розпушування будь-чого, наприклад, розпушувач тіста. Пор. семантику названих дериватів: розпушник «сільськогосподарське знаряддя для розпушування ґрунту, знищення бур'янів у міжряддях і т. ін.», розпушувач «пристрій для розпушування чого-небудь».

Зауважимо також, що чимало іменників, які позначають сільськогосподарські знаряддя дії (передусім пристрої і механізми) для обробітки ґрунту, є первинними у стосунку до вторинних дієслів, пор.: чизель – чизелювати, борона – боронувати тощо. Це також є вагомим чинником того, що семантична позиція «знаряддя дії» у словотвірних парадигмах багатьох аналізованих нами вербативів залишається незаповненою.

2. Дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва): віялка «сільськогосподарська машина, що сильним струменем повітря очищає зерно після обмолоту», віяльниця «2. рідко те саме, що віялка», лущильник «сільськогосподарське знаряддя...», сушарка, сушарня, сушило, сушильня, сушня, сушка, діал. сущик.

3. Дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння: саджалка «сільськогосподарська машина або знаряддя для садіння картоплі, розсади, саджанців тощо», сіялка чи сівалка.

4. Дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання: поливалка, поливальниця, акліматизатор (у 2 знач.), обприскувач, культиватор.

5. Дієслова на позначення процесів збирання урожаю: жатка «машина для скошування зернових та інших рослин», косарка «сільськогосподарська машина для косіння трави, збіжжя тощо», грабарка «2. велика лопата», збирач, збиральник, збиральниця.

6. Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту: клепало, точило.

7. Дієслова на позначення процесів

завдання шкоди аграрному господарству: корчувач та корчувальник «машина для корчування», рубило «знаряддя праці первісної людини з каменя мигдалеподібної форми, потовщеного й заокругленого в основі, з загостренням на кінці».

Диференційна сема інструмента не властива дієсловам мікрополів «Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту» та «Дієслова на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною», а також дієсловам загальної семантики.

Диференційна сема інструмента не представлена у всіх лексемах мікрополів відповідними словесними конкретизаторами (наприклад, вигрібати «гребучи, робити яму, заглибину в чому-небудь», колупати «руйнуючи поверхню, робити заглибини, ямки в чому і т. д.)», однак зрозуміло, що вигрібати чи колупати можна тільки певним інструментом, причому також твердим, гострим або колючим. Отже, валентність знаряддя дії властива більшості дієслів, хоч і не завжди має формальне вираження.

Відсутність потенційних похідних на позначення знаряддя дії пов'язана з тим, що обробіток ґрунту, садіння чи сіяння насіння тощо здебільшого відбувається різними способами, у різних за структурою об'єктах, інструменти при цьому у багатьох діях використовуються ті самі. Так, висікають, довбають, дряпають, копають, колупають, рубають, розтісують лише чимось гострим, твердим (лопатою, заступом, ножем, сокирою, ломом). У таких випадках немає необхідності у творенні нових слів із значеннями, які б дублювали семантику уже наявних у мові лексем.

Зауважимо також, що чимало складних похідних вказують не на людину – виконавця дії, а на пристрій, механізм, інструмент, за допомогою якого виконується дія (такі похідні ми зараховуємо до семантичної позиції «знаряддя дії»). Пор.: картоплесаджалка «машина для садіння картоплі», картоплечистка «машина для знімання з картоплі шкірки», картоплекопач «машина для копання картоплі», льономолотарка «машина для очісування насінних головок і очищення насіння льону-довгунця», льономочилка «споруда для мочіння льону», льоном'ялка «машина для первісної обробки льону», льоносівалка «машина для сіяння льону», льонотіпалка «машина для тіпання льону», льоночесалка «машина для льоночесання» і т. ін. Аналізований семантичний тип займає проміжне місце між дієслівним та іменним типами у семантичному плані, ніби поєднуючи властивості їх обох, дієслівна частина узагальнює значення, а іменна – конкретизує, звужує його. Водночас чимало таких складних іменників загалом не мотивуються іменниково-дієслівним словосполученням, у якому дієслово вказує на дію, а іменник – на продукт, результат такої дії.

Серед назв машин та пристроїв сільськогосподарського призначення зафіксовано чимало кількакореневих субстантивів, утворених за допомогою юкстапозиції чи композиції від існуючих у мові девербативів чи від іменниково-іменникових сполучень, наприклад: активувати – активатор – біоактиватор; деградувати – деградація – біодеградація, буряк + комбайн = бурякокомбайн тощо. Очевидно, що такі деривати не мотивуються безпосередньо дієсловом.

Незважаючи на те що семи знаряддя дії, яке використовується для виготовлення, властиві багатьом аналізованим дієсловам, похідні, які б реалізували відповідні валентності, утворюються значно рідше і менш послідовно, носять спорадичний характер. Як зазначає В. В. Грещук, «одні лише сприятливі логіко-поняттєві передумови для деривації тих чи інших похідних ще не є запорукою утворення їх» [5, с. 136].

Загалом незважаючи на важливість аграрної сфери в житті людини, найменування аграрних інструментів, мотивовані дієсловами лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», в українській мові становлять невелику групу дериватів.

У результаті проведеного нами до-

слідження, можемо дійти висновку, що відсутність потенційних похідних на позначення знаряддя дії пов'язана з тим, що обробіток ґрунту, садіння чи сіяння насіння, догляд за ростом рослин, їх дозріванням, появою й дозріванням плодів, збирання урожаю, підготовка та ремонт сільськогосподарського реманенту тощо здебільшого відбувається різними способами, у різних за структурою об'єктах, інструменти при цьому у багатьох діях використовуються ті самі. У таких випадках немає необхідності у творенні нових слів із значеннями, які б дублювали семантику уже наявних у мові лексем. Нерідко деривати на позначення аграрних інструментів не мотивуються безпосередньо дієсловом.

У словотвірних парадигмах дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» аграрні інструменти протиставляються іншим дериватам субстантивного блоку, а функціонуючи в мові, нерідко зазнають різноманітних семантичних модифікацій, зокрема звуження чи розширення семантики, об'єднання в одній лексемі кількох словотвірних значень («знаряддя дії» та «виконавець дії») тощо. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у аналізі різноманітних структурних компонентів (виробник, споживач, виріб, матеріал, інструмент, місце, спосіб, мета, час, міра) різних галузей виробництва, мотивованих дієсловами того чи іншого семантичного поля. Результати таких досліджень знайдуть практичне застосування при укладанні нових галузевих словників та можуть бути використані для формування професійно-термінологічної компетентності фахівців різних сфер виробництва.

Література

1. Безпояско О.К. Граматика української мови / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 394 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [голов. ред. В.Т. Бусел; ред.-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Василега-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.

4. Гумецька Л.Л. Топоніміка в українській актовій мові XIV–XV ст. (лексико-семантичні типи і словотворча будова) / Л.Л. Гумецька // Мовознавство. – К., 1957. – Т. 14.

5. Ґрещук В. Український відприкметниковий словотвір / В. Ґрещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 208 с.

6. Дідківська Г.Г. Назви осіб за професією у сучасній українській мові (лексико-семантичні особливості) / Г.Г. Дідківська // Мовознавство. – 1969. – № 5.

7. Ермакова О.П. Расхождение формальной и семантической производности / О.П. рмакова // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Ташкентский гос. пед. ин-т. им. Низами, 1976. – С. 17–38.

8. Загнітко А.П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова / А.П. Загнітко. – К. : НМК ВО, 1990. – 64 с.

9. Земская Е.А. Структура именных и глагольных словообразовательных парадигм в русском языке / Е.А. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей – Ташкент: Укитувчи, 1982. – С. 14–17.

10. Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVII ст. : Семантика і словотвір / О. Кровицька. – Львів, 2002.

11. Морозова Т.С. Структура словообразовательных парадигм русского глагола : Автореф. дис… канд. филол. Наук : 10.01.01 / Т.С. Морозова. – М., 1980. – 20 с.

12. Познанський Р.В. Словотворча спроможність дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р.В. Познанський. – Івано-Франківськ, 2014. – 20 с.

13. Сердюк А.М. Мотиваційна основа назв рослин у первинному і вторинному семіозисі (на матеріалі української, російської, німецької та французької мов): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / А.М. Сердюк; Київ. нац. ун-т ім.Т.Шевченка. — К., 2002. — 20 с.

14. Словник української мови : в 11 т. / [ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

15. Словотвір сучасної української літературної мови / [За ред. М. А. Жовтобрюха]. – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.

Poznanskyy R.V. NAMES OF AGRICULTURAL TOOLS, REALIZED BY VERBS OF SEMANTIC FIELD «AGRICULTURAL PRODUCTION (CROP PRODUCTION)»: (DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND TERMINOLOGICAL COMPETENCE OF AGRICULTURAL TOURISM EXPERTS). *The article investigates the names of agricultural tools, motivated by verbs of semantic field «agricultural production (crop production)». Characteristic features of their semantics, ties with similar substantive derivatives, their functional abilities and typology are also highlighted. The above factors are an important part of professional and terminological competence development of agricultural tourism experts. Nominations of agricultural tools make an active stratum of vocabulary for denoting a fragment of reality, extremely important for Ukrainian everyday life. Our research clearly demonstrates that the valence of working tools is inherent in most of the verbs, although it does not have to be formally expressed. In word building paradigms of verbs of semantic field «agricultural production (crop production)», agricultural instruments are opposed to other derivatives of substantive group. They can often undergo different semantic modifications in the language. As a result of our research, we came to the conclusion that the lack of potential derivatives denoting agricultural instruments is related to the fact that different agricultural processes are carried out in a number of ways, at different production sites, and moreover, tools used for doing different agricultural actions are mostly the same. In the above cases there is no need for building new words which would repeat the semantics of the already existing in the language lexemes. The above research also demonstrates that in many cases derivatives for denoting agricultural tools are not motivated directly by a verb.*

Keywords: *professional and terminological competence, agricultural tourism, agricultural instrument, semantic field, derivation, semantic position, agricultural production, valence.*

Познанский Р.В. НОМИНАЦИИ АГРАРНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ, РЕАЛИЗОВАНЫ ГЛАГОЛАМИ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «АГРАРНОЕ ПРОИЗВОДСТВО (РАСТЕНИЕВОДСТВО)»: (ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СПЕЦИАЛИСТОВ АГРАРНОГО ТУРИЗМА). *В статье исследуются номинации аграрных инструментов, мотивированные глаголами семантического поля «аграрное производство (растениеводство)», в частности определяются особенности их семантики, связи с аналогичными отсубстантивными наименованиями, выявляются их функциональные возможности и типология, что является необходимым условием формирования профессионально-терминологической компетентности специалистов аграрного туризма. Номинации сельскохозяйственных инструментов составляют пласт активной лексики для обозначения фрагмента действительности, крайне важного для повседневной жизни украинца, в связи, с чем их словообразовательная производительность прогнозируемо выше. В нашей разведке демонстрируется, что валентность орудие действия присуща большинству глаголов, хотя и не всегда имеет формальное выражение. В словообразовательных парадигмах глаголов семантического поля «аграрное производство (растениеводство)» аграрные инструменты противопоставляются другим дериватам субстантивного блока, а функционируя в речи, нередко испытывают различных семантических модификаций.*

Ключевые слова: *профессионально-терминологическая компетентность, аграрный туризм, аграрный инструмент, семантическое поле, деривация, семантическая позиция, аграрное производство, валентность.*

УДК [811.162.1+808.5] (049.4)

PROŚBA, PETYCJA, ŻYCZENIE W POLSZCZYŹNIE I KULTURZE DAWNEJ I WSPÓŁCZESNEJ

E. Skorupska-Raczyńska, D. Skrocka
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Скорупська-Рачинська Е., Скроцька Д. ПРОХАННЯ, ПЕТИЦІЯ, ПОБАЖАННЯ У ДАВНІЙ І СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ ТА КУЛЬТУРІ.

Сприйняття акту прохання в суспільних умовах залишається розмаїтим та культурно змінним, а його цінність також антропоцентрично ідентифікується крізь призму власного досвіду, у якому знаходимо як позитивні, так і негативні переживання. Мовленнєво встановлені стереотипи висвітлюють складність цього процесу, його змінність та відтінки. Комунікативна поведінка безперечно полегшує нав'язування та отримання очікуваних й прийнятних міжлюдських стосунків.

Ключові слова: *мова, освіта, культура.*

Wyraz **prosić**, obiegowo dziś oznaczający przede wszystkim tyle co 'w grzecznej, uprzejmej formie zwracać się do kogoś, by coś uzyskać, otrzymać, wyjednać, by kogoś do czegoś skłonić' , należy do najstarszych historycznie złóż języka polskiego, w którego XIV-wiecznej odmianie pisanej był częstszym słowem tekstów religijnych . O jego popularności i żywotności świadczyć może spora grupa szybko upowszechnionych w XIV i XV wieku derywatów pochodnych, jak doprosić, naprosić, odprosić, poprosić, przeprosić, wyprosić, zaprosić żywe do dziś oraz podprosić, przyprosić, wsprosić obecnie archaiczne . Również i w XIV-wiecznej polszczyźnie odnajdziemy pierwsze zapisy rzeczownika prośba oznaczającego 'proszenie'. Wyrażenia: na prośbę, na własną prośbę, na ogólną prośbę, z prośbą, po prośbie; oraz zwroty: odrzucić prośbę, ponowić prośbę, poprzeć prośbę, przedstawić prośbę, przychylić się do prośby, przyjść z prośbą, spełnić prośbę, wnieść prośbę, wysłuchać prośby, wystąpić z prośbą, zniżyć się do prośby, zwrócić się z prośbą wreszcie chodzić po prośbie mają zróżnicowane nacechowanie stylistyczne i przyporządkowanie funkcjonalne, a także historię w języku. Dla przykładu wyrażenie na prośbę odnajdujemy już w tekście średniowiecznego kazania «O św. Janie Chrzcicielu», w którym czytamy: «A przez to toć jakoć ten to krol izraelski, jemuż ci jest było to jimię Achab dziano, na prośbę swe krolewe, coż ci jest je było Jezabel dziano, kazał ci jest on barzo wiele prorokow pościnać był» (Kazanie Gnieźnieńskie, pocz. XV wieku) . Z kolei wyrażenie po prośbie (w znaczeniu 'żebrać po domach') zarejestrowano w polszczyźnie pisanej dopiero w początkach XIX wieku, co wiąże się bezsprzecznie z ogólną sytuacją polityczną i społeczną panującą w

[1] Za: Uniwersalny słownik języka polskiego, pod red. S. Dubisza, t. I-IV, Warszawa 2003 (dalej USJP); tu: t. III, s. 583–584.

[2] Por. np.: W. Wydra, W. R. Rzepka, Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543, Wrocław – Warszawa – Kraków 1995.

[3] Zgodnie z informacjami w źródłach leksykograficznych, jak Słownik języka polskiego, pod red. J. Karłowicza, A. A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927 (zwany Słownikiem warszawskim, dalej SW) oznaczały one treści dziś wyrażane innymi formami: podprosić oznaczał 'uprosić to, co do kogoś należało, wyprosić po kryjomu' (SW IV, s. 403; przyprosić 'poprosić, do siebie, zaprosić' (SW V, s. 351); wsprosić 'prosząc, wciągnąć, zwerbować' (SW VII, s. 715).

[4] Cyt. z: Kazania Gnieźnieńskie, [w:] W. Wydra, W. R. Rzepka, Chrestomatia staropolska, dz. cyt., s. 102.

tym czasie na ziemiach etnicznie polskich.

Popularność komunikacyjną formy prośba potwierdzają też liczne przysłowia, odzwierciedlające różne barwy semantyczne tego wyrazu. Oto przykłady paremii o najstarszej proweniencji w polszczyźnie pisanej – XVI-wiecznej: Ani prośbą, ani groźbą; XVII-wiecznej: Pańska prośba rozkazaniem pachnie; Jeśli nie prośbą, tedy groźbą (dostaniesz); Drogo się to kupuje, co się prośbą kupuje; Niepodobna prośbę żartem albo niepodobną zbywaj odpowiedzią; Prośby latają worem (czyli bywają często); XVIII-wiecznej: Daj za prośbę, bo musisz dać wszystko z przynuki , czego prośba nie może, mogą huki puki; XIX-wiecznej: Pierwej prośba, potem groźba; Kto nie statkuje na prośby, ten pod kijem musi; Prośba – nie groźba; Prośba niebiosa przebija; Prośbą i mury przebijesz i inne .

Współcześnie wyraz prośba funkcjonuje w dwóch znaczeniach: 1) ‘skierowanie do kogoś jakiegoś życzenia, uprzejme zwrócenie się do kogoś w celu uzyskania, wyjednania czegoś lub skłonienia go do podjęcia określonego działania; in. proszenie’ (zawierającym prototypowe treści); 2) ‘życzenie wyrażone na piśmie, skierowane do jakiejś instytucji lub osoby urzędowej; in. podanie, petycja’ (będącym terminem urzędowym) . Prośbą jest również wezwanie, a w jego zakresie – awizo, monit, ponaglenie, pozwanie i pozew.

Termin petycja, będący synonimem prośby w znaczeniu urzędowym, pojawił się w polszczyźnie drugiej połowy XVI w. jako pożyczka przyjęta z łaciny (łc. petitio ‘atak, prośba, roszczenie’ od petere ‘prosić, żądać, wymagać’), ale nie upowszechnił się w kolejnych wiekach, toteż jako zapożyczenie ponowione (tu za pośrednictwem medium niemieckiego) odnajdujemy go żywotnie w języku polskim pierwszej połowy XIX w. Od tego czasu jest obecny w polszczyźnie, choć charakteryzują go różne koleje losu. O żywotności wyrazu petycja w polszczyźnie XIX-wiecznej świadczą dokumentujące jego funkcjonowanie wypowiedzi z tego stulecia, jego połowy pierwszej, np. Juliana Ursyna Niemcewicza wspominającego w pamiętnikach czasy przeszłe i fakt działania posłów, którzy «utworzyli petycję do króla, prosząc o przywrócenie artykułu konstytucji odbywania obrad przy drzwiach otwartych» ; Adama Mickiewicza, który w liście z Paryża donosił: «Wszyscy mi tu przychylni, młodzież także rada z kursu i podawała petycję do rządu o prędkie powołanie mię na katedrę» ; czy drugiej, np. Tadeusza Korzona, historyka, opisującego w pracy Historia handlu w zarysie inicjatywę legislacyjną kupców londyńskich, którzy «wnieśli (...) petycję do parlamentu w 1820 roku z żądaniem, aby cła były przystosowane wyłącznie do potrzeb skarbowości państwowej bez dążeń protekcyjnych» .

Wraz ze zmianami politycznymi po 1945 r. dało się zauważyć w Polsce swoiste «tępienie» języka erudycyjnego, postrzeganego jako charakterystyczny nie tyle dla ludzi właściwie wykształconych, co usytuowanych w hierarchii społecznej najwyżej

[1] W polszczyźnie przynuką dawniej nazywano przymus, mus, konieczność. Por. SW V, s. 332.

[2] Por. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich, pod red. J. Krzyżanowskiego, t. I–IV, Warszawa 1970 (dalej NKPP).

[3] Za: USJP III, s. 590.

[4] Od tego samego źródła wywodzi się wyraz petent (łc. petens, petensis, od petere), przyjęty do polszczyzny przez medium niemieckie. Por. np.: A. Bańkowski, Etymologiczny słownik języka polskiego, t. II, Warszawa 2000, s. 534; W. Kopaliński, Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem, Warszawa 2000, s. 386–387; Trzaski, Everta, Michalskiego, Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych, Warszawa 1939, kol. 1585–1588.

[5] Cyt. za: Słownik języka polskiego, pod red. W. Doroszewskiego, t. I–XI, Warszawa 1958–1969 (dalej SJPD); tu: t. VI. s. 267.

[6] Tamże.

[7] Tamże.

ze względu na arystokratyczne, szlacheckie bądź burżuazyjne pochodzenie. W pochodzącym z lat trzydziestych XX w. Słowniku poprawnej polszczyzny Stanisława Szobera, poprawionym i jako takim wydanym po wojnie, zawierającym ok. 17 000 haseł, odnajdziemy setki prohibitów (435 jednostek). Są to wyrazy oznaczone kwalifikatorem graficznym w postaci wykrzyknika, sygnalizującym zaliczenie ich do jednostek w języku zakazanych. Wśród nich znalazły się obok form niepoprawnych, regionalnych (np.: czarnina, redyska, serzaniec, sznytka, szpryca, winkiel itp.) czy przestarzałych (np.: butersznyt 'kanapka', delożować 'usunąć z mieszkania', trybuszon 'korkociąg' itp.) również erudycyjne, oceniane jako niestosowne (np.: automobilklub, dementi, dotować, industrializacja, partycypować, populacja, postulować, specyfika, spedycja, ustabilizować, weryfikować itp.). W grupie tej nie znalazł się wprawdzie wyraz petycja, jednak w komunikacji został zastąpiony wyrazem podanie, jako synonimicznym. W wydanym w latach 1958-1969 jedenastotomowym Słowniku języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego, kodyfikującym normę polszczyzny w powojennym bez mała pięćdziesięcioleciu, odnajdujemy taką oto definicję terminu podanie: 'pismo skierowane do władz z prośbą o coś; petycja' , zilustrowaną cytatami – z przedwojennej powieści Marii Kuncewiczowej («Przy podaniu do starostwa o paszporty zagraniczne wymagane są fotografie») oraz z będących organami gazet: «Złożył podanie w wydziale kwaterunkowym, prosząc o zmianę mieszkania» («Gazeta Kujawska». Organ Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Bydgoszcz) i «Po wyroku oskarżony nadesłał do sądu z więzienia podanie o ponowne rozpatrzenie sprawy» («Państwo i Prawo». Miesięcznik. Organ Zrzeszenia Prawników Polskich. Warszawa) . Termin petycja został zatem komunikacyjnie ograniczony do języka literackiego, zaś wyraz podanie prototypowo oznaczający 'danie, poddanie' (tak już w pierwszej połowie XIV w.') oraz 'tradycję' (tak już w pierwszej połowie XVII w.) został w drugiej połowie XX w. spopularyzowany w znaczeniu urzędowym i urzędniczym. O jego wcześniejszym zakresie semantycznym świadczą formy: podaniowy 'tradycyjny, legendowy' oraz podanioznawstwo 'nauka zajmująca się znaczeniem podań' (czyli legend, opowieści historycznych itp.), zarejestrowane w Słowniku warszawskim .

Dziś wyraz petycja (kwalifikowany jako książkowy, także oficjalny) funkcjonuje wciąż w polszczyźnie pisanej i oznacza 'pismo zawierające prośbę, zwykle zbiorową, skierowane do władz lub osób na wysokim stanowisku' . Jest aktem odzwierciedlającym wolę najczęściej wielu osób występujących często w imieniu całości społeczeństwa, jej grupy zawodowej bądź socjalnej.

Tradycja składania petycji sięga w Europie pierwszych dziesięcioleci XVII w., a wiąże się z działalnością parlamentu angielskiego, który w 1628 r. skierował do króla deklarację postanawiającą, że «nie będzie się nakładać podatków, pożyczek i opłat bez zgody parlamentu ani pozbawiać wolności bez orzeczenia sądu i podania powodów, ani przymusowo kwaterować wojska w domach prywatnych» . Ówczesny władca, Karol I, wprawdzie niechętnie, ale «Petycję o prawo» (Petition of Right) zatwierdził i tym samym otworzył nowy rozdział w dziejach państwa, w którym dziś petycja należy do

[1] SJPD VII, s. 600.
[2] Tamże.
[3] Por. A. Bańkowski, dz. cyt., t. II, s. 655.
[4] Por. SW IV, s. 334-335.
[5] Za: USJP III, s. 103 (tu z kwalifikatorem książk[wowy]); zob. też Nowy słownik poprawnej polszczyzny, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 1999, s. 650 (tu z kwalifikatorem oficj[alny]).
[6] W. Kopaliński, Słownik mitów i tradycji kultury, Warszawa 1985, s. 855.

najistotniejszych dokumentów rządu. Inicjatywa parlamentu angielskiego zaowocowała 51 lat później (w 1679 r.) obowiązującą do dziś ustawą Habeas Corpus Act, potwierdzającą formalnie prawo więźnia (zwyczajowe już w wieku XIV) do przedstawienia go w sądzie, celem zbadania pod względem jurystycznym samego procesu zatrzymania .

Pochodzący od czas. życzyć wyraz życzenie, oznaczający ‘pragnienie, to, czego ktoś chce dla kogoś i / lub dla siebie, ma mocne usytuowanie we frazeologii, co bezsprzecznie świadczy o jego wysokiej popularności komunikacyjnej. Obok związków, jak: mieć (jedno) życzenie, wypowiedzieć, wyrazić życzenie, wysłuchać (czyichś) życzeń, zadośćuczynić (czyjemu) życzeniu, zastosować się do (czyjegoś) życzenia, odnajdujemy i inne formy równie funkcjonalne. O czymś niezadowalającym mówimy, że pozostawia wiele (sporo) do życzenia; coś niemożliwe do zrealizowania pozostaje pobożnym życzeniem ; kiedy zaś coś się spełnia zgodnie z oczekiwaniem, podsumowujemy, stwierdzając, że życzeniu stało się zadość. Mimo transformacji ustrojowej, zmian społecznych i ekonomicznych wciąż żywotny jest termin urzędowy książka życzeń i zażaleń wypierany przez nazwę skrzynka życzeń i zażaleń, identyfikowany negatywnie ze względu na wcześniejsze konotacje i popularne obiegowe przyporządkowanie socjalistycznej, siermiężnej rzeczywistości geesowskiego sklepu na wsi i «peesesu» lub «wuesesu» w miasteczkach i miastach. Życzenie sobie czegoś w relacjach interpersonalnych często jest odbierane jako forma nacisku bądź manipulacji, na które reakcją bywa opór. Podobnie odebrać można zastrzeżenie zawarte w oświadczeniu o treści: nie życzę sobie...odzwierciedlające de facto częściej zakaz, a rzadziej prośbę, raczej taką, której się nie odmawia.

Elementem łączącym petycję, podanie i życzenie jest prośba, wyrażana na różne sposoby i wyrażająca różne oczekiwania. Petycja zaś – zgodnie z tradycją – jest oficjalną formą odzwierciedlającą oczekiwania i życzenia grupy osób, które składają specjalną prośbę kierowaną do osób decydujących o losach innych, z założeniem współdecydowania o nich mocą celu osiągniętego dzięki petycji. Składający petycję są zbiorowo nie petentem, a raczej partnerem, świadomym odpowiedzialności nie tylko za własne czyny, ale również losy innych, traktowanych z szacunkiem dla ich indywidualności.

Współczesny człowiek jest często oceniany jako egoistyczny, egocentryczny, a nawet narcystyczny. Z tak nakreślonego portretu wyłania się wizerunek osoby psychopatycznej czy – jak chcieliby psychiatrzy – dyssocjalnej, która dba wyłącznie o własne potrzeby, a ich zaspokajanie realizuje bez liczenia się z drugim człowiekiem. Relacje międzyludzkie są więc coraz uboższe, doprowadzając do zwiększania izolacji, rywalizacji, dezintegracji społecznej, a w konsekwencji autonomizacji jednostki, która nie potrafi współdziałać i troszczyć się o innych ludzi. Można zatem przypuszczać, że ten, przywoływany przez Daniela Golemana, «uwiąd powiązań społecznych» sprzyja wzrostowi egoizmu pozwalającemu sięgać po wszystko, co uzupełnia deficyty pragnień, a prośba, czy nawet żądanie, by je uzyskać, nie stanowią dla wielu osób problemu. Proszenie w powszechnym rozumieniu to jednak, jak zaznaczamy wyżej, grzeczna i uprzejma forma zwracania się do innych w celu uzyskania czegoś. Nie można więc tego przejawu komunikowania swoich potrzeb traktować wyłącznie jako wyrazu samolubnego zasycania osobistych chęci. Człowiek jest przecież niedoskonały i nie potrafi samodzielnie realizować wszystkich swoich planów, dlatego prośba staje się

[1] Tamże, s. 351.
[2] Wyrażenie pobożne życzenia pochodzi od tytułu wydanej w 1627 roku książki Pia desideria H. Hugo. Za: NKPP IV, s. 972.
[3] D. Goleman, Inteligencja emocjonalna, Poznań 1997, s. 9–10.

elementem relacji interpersonalnych, a dla chrześcijan ewangeliczne Proście a będzie wam dane (Mt 7, 7–11) wskazuje nawet na jej modlitewny i wytrwały charakter, niezbędny, by otrzymać to, co jest wyrazem ludzkiego pragnienia.

Umiejętność proszenia wydaje się zatem przynależną każdemu człowiekowi kompetencją społeczną, która reguluje funkcjonowanie w grupie i realizowanie potrzeb, a jednak, mimo opisanej wyżej tendencji do afirmowania przede wszystkim siebie, wiele osób nie potrafi zwrócić się o pomoc nawet do bliskich sobie ludzi. Jest to najczęściej konsekwencja zahamowania i blokad psychicznych, które sprawiają, że prośba, pomoc czy przysługa są traktowane jako ujma, bezradność, nieudaczność, a nawet dyshonor. Stają się także dowodem zależności od innych osób, co odbiera tak myślącemu człowiekowi poczucie bycia autonomiczną jednostką oraz rani jego ego. Zrozumienie mechanizmu nieumiejętności proszenia wymaga więc analizy tego, w jaki sposób człowiek pojmuje i ocenia siebie oraz czym jest samoocena i jej regulacyjny charakter.

Obraz siebie kształtuje się głównie w wyniku społecznych doświadczeń i informacji otrzymywanych najpierw od rodziców, a potem od innych uczestników procesu wychowania. Poczucie tego, kim jesteśmy, uwarunkowane jest także specyfiką kulturową, której charakter może być indywidualistyczny (kraje takie, jak USA, Kanada, Australia, kraje Europy Zachodniej) lub kolektywistyczny (kraje azjatyckie, afrykańskie, Bliskiego Wschodu, Ameryki Południowej) . To sprawia, że kultury, w których nacisk położony jest na osiągnięcia indywidualne, niezależność od innych ludzi i wolność dokonywania wyborów, wykształcają tak zwane Ja niezależne, charakteryzujące się percepcją siebie jako jednostki niepowtarzalnej osobowościowo (ze względu na zdolności, system wartości i oczekiwań) oraz niezależnej od innych ludzi, dlatego polegającej tylko na sobie . Kulturowa odmienność percepcji siebie może dlatego stać się predykatorem objaśniającym, że rezygnacja z proszenia wpisuje się w schemat myślenia o sobie jako wyłącznym sprawcy swoich decyzji i działań. Sytuacja odwrotna oznaczałaby dyskomfort będący konsekwencją obniżonego poczucia własnej wartości , a prośba o pomoc urzeczywistniłaby przekonanie o własnych brakach, lukach w wiedzy, czy umiejętnościach. Przyznanie się, przede wszystkim przed sobą, że nie można być we wszystkim jednakowo dobrym, okazuje się więc dla niektórych osób zadaniem niezwykle trudnym, dlatego są one skłonne wiele poświęcić, by podtrzymać pozytywny obraz samych siebie , rezygnując z proszenia o wsparcie i nie zakłócając dzięki temu swoistej autoafirmacji. Prośbie towarzyszy często dodatkowy niepokój będący konsekwencją przewidywania, że nawet w sytuacji, gdy człowiek jest przekonany, że pomoc bezwarunkowo otrzyma, może stać się inaczej, a odmowa wywoła złość, rozczarowanie i rezygnację z ponownych starań o wsparcie. Wiele osób nie respektuje bowiem odmowy, oceniając siebie i swoją sytuację jako wyjątkowe i wymagające zrozumienia u innych ludzi.

System wsparcia społecznego utrwalany zasiłkami, usługami opiekuńczymi, roszczeniowym postrzeganiem roli państwa

[1] W. Wosińska, Psychologia życia społecznego, Gdańsk 2004, s. 63.
[2] Tamże, s. 63–64.
[3] Por. E. Aronson, T. D. Wilson, R. M. Akert, Psychologia społeczna. Serce I umysł, Poznań 1997, s. 112–114.
[4] Tamże, s. 116.
[5] Por. S. Golinowska, Polityka społeczna. Koncepcje... Warszawa 2000; I. Czerepok, Sytuacja bytowa gospodarstw domowych w 2003 r. Warszawa: GUS, 2000, http://www.stat.gov.pl/; M. Dziubińska-Michalewicz, Problemy bezrobocia i ubóstwa na terenach byłych PGR. Raport nr 220, Warszawa: Biuro Studiów i Ekspertyz Sejmu, 2004, http://biurose.sejm.gov.pl/; Polska wieś 2000. Raport o stanie wsi red. J. Wilkin, Warszawa: FDPA, 2001.

staje się dlatego przykładem działań, które, u niemal wszystkich petentów proszących i korzystających z pomocy długotrwale, wywołują postawy określane jako wyuczona bezradność . Brak aktywności własnej i niepodejmowanie prób samodzielnego szukania rozwiązań jest bowiem specyficznym deficytem motywacyjnym doprowadzającym do tego, że na przykład z zasiłku żyją kolejne pokolenia; dziadkowie, rodzice i dzieci. Nie mają oni żadnych zahamowań, by prosić o pomoc, a nawet uważać ją za oczywisty i jedyny sposób na życie i zaspokajanie swoich potrzeb. Konsekwencją takiego myślenia może także stać się żebractwo, którego często nachalny wymiar na stałe obecnie wpisał się w przestrzeń wielu miast. Oceniając więc te zjawiska z perspektywy kondycji psychicznej osób proszących i roszczących sobie prawa do troski i opieki innych ludzi oraz instytucji, można dostrzec podobieństwa między wyuczoną bezradnością a zaburzeniami nastroju skutkującymi depresją. Jeden i drugi stan charakteryzuje bezradność, bierność, deficyt aktywności, deficyty poznawcze, deficyty samooceny, smutek, wrogość, lęk, a nawet utrata apetytu, bezsenność i niedobór noradrenaliny i serotoniny . Osoby bezrobotne, niepodejmujące prób szukania pracy i osoby depresyjne są przekonane, że przyszłe wysiłki pozwalające na zmianę ich sytuacji okażą się daremne, dlatego wybierają prośbę o pomoc, a nie samodzielne zmagania z napotkanymi przeszkodami.

Nie analizując jednak klinicznego aspektu utrwalonej umiejętności proszenia (lub jej braku), można w kategorii prośba dostrzec zarówno postawy ułatwiające proszenie, jak i te, które je blokują, dlatego coś, co wydaje się spontanicznym i naturalnym atrybutem relacji interpersonalnych, wymaga często nabywania dodatkowych umiejętności przyswajanych na kursach psychopedagogicznych i warsztatach edukacyjnych. Zanim jednak uczestnik tych form na nie trafi, już jako dziecko uczy się, że są trzy grzeczne słowa: przepraszam, dziękuję i proszę. Do rodziców trafia tym samym komunikat, że tak bardzo oczekiwana przez nich samodzielność dziecka, jako rezultat procesu wychowania, nie stoi w sprzeczności z proszeniem o pomoc, które nie jest oznaką słabości. W przedszkolu można natomiast usłyszeć recytowane przez dzieci, wiersze o dobrym wychowaniu lub piosenki o trzech grzecznych słówkach: Trzy słówka za małe trzy grosze: dziękuję, przepraszam i proszę. Wychowawcy przygotowywani są również do prowadzenia zajęć zintegrowanych w oparciu o scenariusz Grzeczne słówka. To pozwala przypuszczać, że wchodząc w życie dorosłe lub będąc u jego progu, większość ludzi nabywa kompetencji komunikacyjnych uwzględniających także umiejętność proszenia.

Mimo tego, opisywany wcześniej kryzys w zakresie kompetencji emocjonalnych i społecznych, skutkujący między innymi wzrostem agresji, samobójstw, narkomanii i innych wskaźników zapaści, a nawet analfabetyzmu emocjonalnego, pociąga za sobą konsekwencje wprowadzenia zajęć – już dla dzieci – dostarczających wiedzę o uczuciach. Okazuje się bowiem, że zarówno rodzice, jak i nauczyciele ignorują emocjonalną sferę dziecka, preferując jego rozwój intelektualny. Słowo proszę traktują więc wyłącznie jako grzeczną formę komunikacji, bez rozumienia jego walorów emocjonalnych i społecznych. Nie może dziwić zatem fakt wprowadzenia do programów Treningów Zastępowania Agresji realizowanych w Młodzieżowych Ośrodkach Wychowawczych również modułów rozszerzających i utrwalających umiejętności prospołeczne, wśród których za bardzo ważne i traktowane jako zaawansowane uznaje się również proszenie o pomoc. Uczestnik tych treningów musi zastanowić się, w czym potrzebuje pomocy, czy jej chce i która spośród znanych mu osób mogłaby

[1] Por. M. E. Seligman , E. F.Walker, D. L. Rosenhan., Psychopatologia, Poznań 2003.
[2] Por. http://www.cerekwica-mow.pl/index.php?go=trening (dostęp: 31.07.2015).

jej udzielić . Być może, gdyby rodzice i nauczyciele z takim samym zapałem, z jakim posyłają dzieci na korepetycje czy treningi sportowe, uczyli je rozpoznawania, nazywania i kierowania uczuciami oraz interpretowania sygnałów społecznych, nie byłoby konieczności uczenia nastolatków, a nawet osób dorosłych, że mogą prosić, a także tego, w jaki sposób mają swoje przyporządkowane tej czynności intencje, myśli i oczekiwania przekazywać.

Człowiek uczy się jednak i rozwija całe życie i nawet poważne braki w zakresie kompetencji społecznych także mogą zostać uzupełnione, dlatego, mimo opisywanej wyżej żywotności i popularności wyrazu prosić, należałoby, nie tylko osobom odpowiedzialnym za wychowanie, przypominać o jego istnieniu oraz wymiarze emocjonalnym i społecznym, który okazuje się mieć moc działań profilaktycznych i wspierających budowanie osobowości. Analiza i interpretacja słowa, które towarzyszy ludzkiej komunikacji od wielu pokoleń, jest bowiem źródłem wiedzy na temat relacji międzyludzkich, zwyczajów, a nawet wierzeń. Pozwala więc współczesnym naukowcom na badanie różnych odcieni semantycznych tego wyrazu, ale także na rozważanie jego psychospołecznych aspektów, których pozytywne konsekwencje mają niezmierzoną siłę.

Skorupska-Rachynska E., Skrotska D. REQUEST, PETITION, WISH In THE POLISH CONTEMPORARY AND EARLY LANGUAGE AND CULTURE. *Perceiving the speech act of request in social conditions remains varied and culturally changeable, and its value is also identified anthropocentrically, through the prism of own experience, where both a positive and negative experience can be found. Linguistically reinforced stereotypes reflect the complexity of this process, its changeability and nuances. Communicative behaviors undeniably foster establishing and maintaining expected and accepted interpersonal relationships.*

Keywords: *language, education, culture.*

Skorupska-Raczyńska E., Skrocka D. PROSBA, PETZCJA, ZYCZENIE W POLSZCZYZNIE I KULTURZE DAWNEJ I WSPOŁCZESNEJ. *Postrzeganie aktu prośby w warunkach społecznych pozostaje zróżnicowane i zmienne kulturowo, a jego wartość identyfikowana jest również antropocentrycznie, przez pryzmat własnych doświadczeń, wśród których odnajdujemy zarówno przeżycia pozytywne, jak i negatywne. Utrwalone językowo stereotypy odzwierciedlają złożoność tego procesu, jego zmienność i odcienie. Zachowania komunikacyjne bezsprzecznie ułatwiają jednak nawiązanie i utrzymanie oczekiwanych i akceptowanych relacji międzyludzkich.*

Słowa kluczowe: *język, edukacja, kultura.*

УДК 37.011.3 : 173.5-055.52 : 173.5-055.52-052 : 379.85

W POSZUKIWANIU RODZINNYCH TALENTÓW: ZDOLNOŚĆ DO UTRZYMANIA RÓWNOWAGI CIAŁA PRZEZ STUDENTÓW TURYSTYKI I REKREACJI I ICH OJCÓW

A. Bezulska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Безульська А.У. ПОШУКАХ СІМЕЙНОГО ТАЛАНТУ: ВМІННЯ ПІДТРИМУВАТИ БАЛАНС ТІЛА СТУДЕНТАМИ ТУРИЗМУ І РЕКРЕАЦІЇ ТА ЇХНІМИ БАТЬКАМИ. *Дані літератури свідчать про те, що контроль балансу визначається генетично, і тому можна очікувати, що параметри балансу корелюють родичів. Параметри були виміряні за недобарографічною платформою у двох групах родичів і корелювались для 30 пар «батько -дорослий син». Позитивні значущі кореляції були знайдені для параметрів, що описують відхилення в сагітальній площині: середнє відхилення центра прогресування тиску (COPP) і середньої швидкості COPP в сагітальній площині, а також середнє значення швидкості COPP, довжина COPP траєкторії і площа поверхні траєкторії, покритої COPP, як до, так і після процедури втоми. Таким чином, отримані результати підтверджують гіпотезу про те, що баланс має генетичний фон.*

Ключові слова: *постуральна стабільність, контроль положення тіла, генетичне кондиціонування.*

Introduction. Życie w warunkach grawitacji na Ziemi wiąże się z koniecznością aktywnego utrzymania wyprostowanej postawy ciała [2; 23; 34], a proces ten odbywa się w sposób zautomatyzowany. Lackner i DiZio wykazali, że poruszając się stale w polu grawitacyjnym nie uświadamiamy sobie sił na nas działających, a ich zmiany mogą prowadzić do zaburzenia kontroli postawy, wpływając na działanie receptorów i przetwarzanie informacji przez ośrodkowy układ nerwowy [22; 35].

Utrzymywanie równowagi ciała jest procesem, w którym biorą udział liczne receptory czucia głębokiego i wzrok, a wśród nich najistotniejszą rolę odgrywa parzysty narząd przedsionkowy w uchu wewnętrznym i wrzeciona mięśniowe, przede wszystkim w prostownikach, zaliczane do najważniejszych proprioreceptorów [13; 8; 32; 34], a w ośrodkowym układzie nerwowym struktury pnia mózgu i móżdżku. Narząd równowagi dostarcza informacji o ruchach głowy w przestrzeni, kierunku działania siły ciężkości oraz przyspieszeniach kątowych i liniowych. Odruchy z układu przedsionkowego odpowiadają za utrzymanie napięcia mięśni antygrawitacyjnych (prostowników) oraz koordynację dostosowania ruchu kończyn i oczu w odpowiedzi na zmianę pozycji ciała [21; 5]. Równowaga jest jednym z najistotniejszych elementów realizacji każdego zadania ruchowego i umożliwia zachowanie stabilnego położenia ciała (równowaga statyczna) oraz jego odzyskanie w czasie wykonywania bądź zaprzestania czynności ruchowej (równowaga dynamiczna) [9]. Zatem zdolność utrzymania równowagi jest czynnikiem wpływającym na zdolności motoryczne, jak również odgrywa istotną rolę w zapobieganiu urazom i kontuzjom zawodników.

Zdolności motoryczne, w tym utrzymywanie równowagi, są wynikiem współdziałania uwarunkowań genetycznych i wpływu środowiska zewnętrznego [7; 11; 30], choć pełne poznanie tego problemu jest jeszcze odległe. Niemniej, niedawne badania nad ubytkami koordynacji ruchowej prowadzone na gryzoniach Lathrop i wsp. [12] wykazały, że za zaburzenia te może być odpo-

wiedzialny gen ChD6. Wykazano także, że przyczyny ubytków koordynacji ruchowej u dzieci z zespołem ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder) są poligeniczne, powiązane również z działaniem genu ChD6 [1; 12; 15]. Zaburzeniem, związanym z niekontrolowanymi ruchami, a mającym również zbliżone locus na chromosomie 4 i 6, jest choroba Parkinsona (przybierająca postać dyskinazy) oraz choroba Huntingtona, bezpośrednio powiązana z mutacją huntingtyny [10; 16; 20; 27]. Należy dodać, iż wszystkie te zaburzenia są związane z dysfunkcją ośrodkowego układu nerwowego i skutkują między innymi zaburzeniami układu ruchu, w tym koordynacji ruchowej.

Wielu autorów oczekuje, że szereg zdolności koordynacyjnych ma uwarunkowania genetyczne [17; 18]. Wyniki badań prowadzone na parach bliźniąt nad dziedziczeniem zdolności koordynacyjnych wskazały na podobieństwa w odniesieniu do dokładności ruchów [24; 29] oraz zdolności do odtwarzania wielkości sił [25]. Wykazano również, że szybkość złożonej reakcji ruchowej jest cechą dziedziczną, a wysokie predyspozycje do rozwoju szybkości prostej reakcji ruchowej można prognozować u dzieci z dokładnością do 64-72%. Wysokie wskaźniki odziedziczalności uzyskano również w odniesieniu do ruchów lokomocyjnych oraz wydolności tlenowej i beztlenowej [28].

Dotychczasowe dane literaturowe nie dostarczyły informacji dotyczącej związków w zakresie zdolności do utrzymywania równowagi u dorosłych osób spokrewnionych albo zawierają obserwacje rozbieżne. Dlatego celem przeprowadzonych badań jest zbadanie związków podstawowych parametrów równowagi: dominującego kierunku i amplitudy wychyleń, prędkości przemieszczania środka ciężkości oraz wielkości pola powierzchni wyznaczanego przez ścieżkę trajektorii ruchu u spokrewnionych mężczyzn – ojców i ich synów.

Methodos. Badaniom poddano 30 par ojciec-syn, spełniających postawione kryteria doboru. Charakterystyka biometryczna badanych została zamieszczona w tabeli 1. Osoby badane zostały poinformowane o celu i przebiegu prowadzonych badań, otrzymały protokół, w którym uwzględniono m. in. przygotowanie do udziału w próbach: strój sportowy, przerwa przynajmniej 24 godzinna od intensywnej aktywności ruchowej, 1,5 godziny po posiłku, bez spożycia środków wpływających na zdolność koncentracji (kofeina, alkohol, leki). Badani podpisali stosowne oświadczenia o braku przeciwwskazań zdrowotnych. Przed przystąpieniem do badań dodatkowo przeprowadzono wywiad lekarski w celu potwierdzenia możliwości przystąpienia badanego do testów wysiłkowych (pytania dotyczyły przebytych chorób: układu krążenia, oddychania, układu ruchu, schorzeń neurologicznych, chorób przewlekłych, zakaźnych i innych, które były traktowane jako czynnik wykluczający) oraz dokonano pomiaru ciśnienia krwi. Przebieg prób był monitorowany przez lekarza lub ratownika medycznego. Na przeprowadzenie badań uzyskano zgodę Komisji Bioetycznej.

Tabela 1

Charakterystyka biometryczna grupy ojców i grupy synów (średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe)

Osoby badane		Wiek [lata]	Wysokość ciała [cm]	Masa ciała [kg]
Ojcowie [N=11] min – max	$\bar{x}$ ± SD	49,57 ± 5,32 41 - 60	176,13 ± 4,63 169 - 183	87,13 ± 9,63 74 - 116
Synowie [N=15] min - max	$\bar{x}$ ± SD	23,27 ± 3,73 19 - 29	179,87 ± 6,82 168 - 193	78,57 ± 13,22 60 - 118

Dobór osób badanych spełniał następujące kryteria: przedział wiekowy 20-30 lat – synowie, 40-60 lat – ojcowie, brak przeciwwskazań zdrowotnych do udziału w próbach wysiłkowych, osoby nietrenujące o umiarkowanej aktywności fizycznej i zamieszkujące wspólne gospodarstwo domowe w populacji miejskiej (klimat, sposób odżywiania, spędzania czasu wolnego).

Badanie wykonano przy użyciu platformy pedobarograficznej PEL-38, MIDI-CAPTEURS, z oprogramowaniem do akwizycji i analizy danych: TWIN-99 [rycina 1a].

Platforma w postaci płyty o wymiarach 50 x 50 cm była wyposażona w 1024 czujniki z możliwością odczytywania nacisków w zakresie od 2 do 588 kPa, częstotliwość odczytu obrazów wynosiła 100/s. Wartości przemieszczeń środka ciężkości, po przetworzeniu na postać cyfrową, były rejestrowane w systemie komputerowym oraz prezentowane na bieżąco na monitorze [rycina 1b]. Na podstawie tych parametrów komputer wyliczał położenie środka nacisku stóp (COP, center of pressure).

Ryc. 1a. Stanowisko pomiarowe do rejestracji parametrów zachowania równowagi – platforma pedobarograficzna PEL-38, MIDI-CAPTEURS.

Po zakwalifikowaniu badanego do udziału w próbie, dokonano pomiaru parametrów biometrycznych przy użyciu wagi lekarskiej. Badani podczas pomiarów byli w stroju sportowym bez obuwia. Następnie przystępowano do pomiaru parametrów

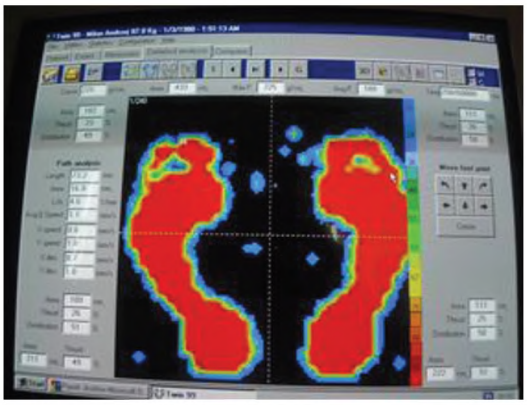

Ryc. 1b. Rejestracja zapisu w systemie komputerowym – oprogramowanie do akwizycji i analizy danych: TWIN-99.

utrzymania równowagi na platformie pedobarograficznej. Zadaniem badanych było utrzymanie równowagi w ciągu 60 sekund, po sygnale dźwiękowym emitowanym przez komputer, który sygnalizował początek i koniec pomiaru. Stopy badanych znajdowały się w stałym położeniu na liniach wyznaczonych na platformie, ramiona były opuszczone wzdłuż tułowia, oczy zamknięte. Badane osoby w trakcie próby stały tyłem do osoby dokonującej pomiaru, a w pomieszczeniu zapewniono warunki ciszy. Do analizy wykorzystano następujące parametry charakteryzujące przemieszczanie się punktu środka nacisku (COP - center of pressure) w układzie współrzędnych:

- wx – średnie wychylenie COPP w kierunku osi x [mm];
- wy – średnie wychylenie COPP w kierunku osi y [mm];
- adx – średnia wartość dewiacji w płaszczyźnie strzałkowej [mm];
- ady – średnia wartość dewiacji w płaszczyźnie czołowej [mm];
- asx – średnia wartość prędkości w płaszczyźnie strzałkowej [mm/s];
- asy – średnia wartość prędkości w płaszczyźnie czołowej [mm/s];
- aq – prędkość średnia [mm/s];
- pl – długość ścieżki trajektorii ruchu [mm];
- pa – pole powierzchni zakreślane

przez trajektorię [mm2].

Uzyskane wyniki opracowano statystycznie obliczając średnie arytmetyczne ( ) oraz odchylenia standardowe (SD). Oceny istotności różnic między analizowanymi wielkościami dokonano wykorzystując test t-Studenta (t), natomiast w celu zbadania związków pomiędzy badanymi parametrami użyto testu korelacyjnego Pearsona (r). Różnice i współczynniki korelacji przyjęto za istotne statystycznie przy $p \leq 0,05$ oraz $p \leq 0,01$.

Results. Wartość średniego wychylenia punktu środka ciężkości nacisku stóp (COPP) w kierunku osi x (przód-tył, Wx) wyniosła odpowiednio w grupie ojców przed wysiłkiem 4.9 ± 1.9 mm, w grupie synów 4.5 ± 1.9 mm. Korelacja między badanymi parametrami w grupie ojców i synów była istotna statystycznie (rycina 2).

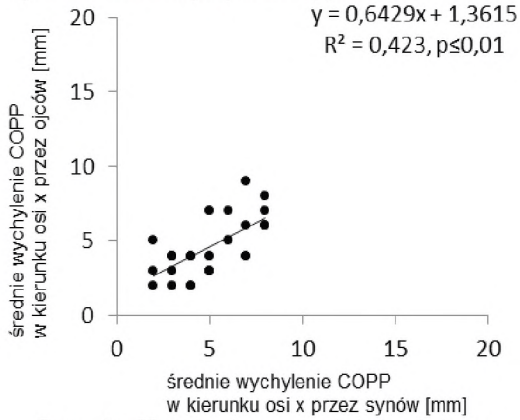

Ryc. 2. Korelacja wartości średniego wychylenia środka ciężkości nacisku stóp (COPP) w kierunku osi x (przód-tył) przez ojców z wartościami dla ich synów.Każdy punkt odpowiada danym dla jednej pary ojciec-syn. Ciągła linia jest linią regresji wykreśloną zgodnie z równaniem podanym na rycinie.

Średnia wartość wychylenia w kierunku osi y (prawo-lewo, Wy) wyniosła w grupie ojców 5.7 ± 1.8 mm przed wysiłkiem i 8.6 ± 4.4 mm. Nie stwierdzono istotnych zależności między wynikami pomiarów dla ojców i ich synów, współczynnik korelacji był niski i nieistotny statystycznie (rycina 3).

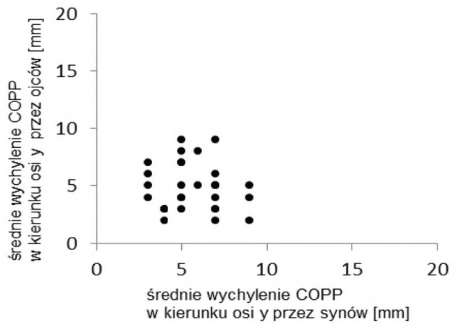

Ryc. 3. Rozkład wartości średniego wychylenia środka ciężkości nacisku stóp (COPP) w kierunku osi y (prawo-lewo) dla ojców w funkcji odpowiednich wartości dla ich synów. Każdy punkt odpowiada danym dla jednej pary ojciec-syn.

Średnia prędkość przemieszczania środka ciężkości nacisku stóp (aq) wzdłuż obydwu osi w grupie ojców i synów korelowała dodatnio, a współczynnik korelacji był istotny (rycina 4). Istotna korelacja wystąpiła również w odniesieniu do średniej prędkości przemieszczania środka ciężkości COPP wzdłuż osi x (asx) (rycina 5).

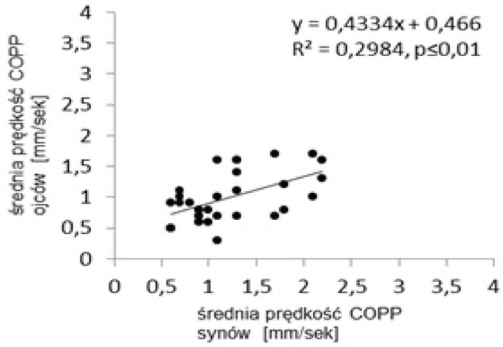

Ryc. 4. Korelacja wartości średniej prędkości (aq) przemieszczania COPP wzdłuż obydwu osi w grupie ojców z wartościami dla ich synów. Każdy punkt odpowiada danym dla jednej pary ojciec-syn. Ciągła linia jest linią regresji wykreśloną zgodnie z równaniem podanym na rycinie.

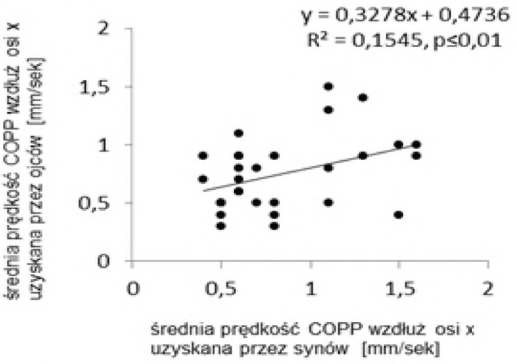

Ryc. 5. Korelacja wartości średniej prędkości przemieszczania COPP wzdłuż osi x (asx) dla ojców z wartościami dla ich synów. Każdy punkt odpowiada danym dla jednej pary ojciec-syn. Ciągła linia jest linią regresji wykreśloną zgodnie z równaniem podanym na rycinie.

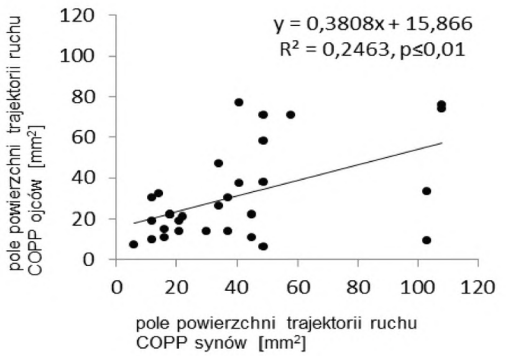

Ryc. 7. Korelacja wartości powierzchni pola zakreślanego przez trajektorię ruchu (pa) punktu COPP dla ojców z wartościami dla ich synów. Każdy punkt odpowiada danym dla jednej pary ojciec-syn. Ciągła linia jest linią regresji wykreśloną zgodnie z równaniem podanym na rycinie.

Natomiast korelacje średniej prędkości wychyleń w płaszczyźnie czołowej (asy) były niskie i nieistotne statystycznie.

Istotną korelację wykazano w odniesieniu do długości ścieżki trajektorii ruchu (pl) (rycina 6) oraz pola powierzchni wyznaczonego przez trajektorię (pa) punktu COPP dla ojców i ich synów (rycina 7).

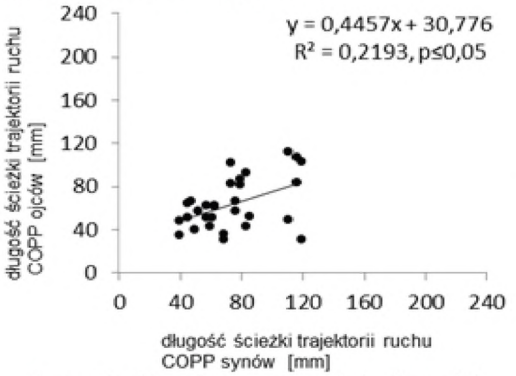

Ryc. 6. Korelacja wartości długości ścieżki trajektoii ruchu (pl) zakreślanej przez punkt COPP dla ojców z wartościami dla ich synów. Każdy punkt odpowiada danym dla jednej pary ojciec-syn. Ciągła linia jest linią regresji wykreśloną zgodnie z równaniem podanym na rycinie.

Zbadano również wpływ wysokości i masy ciała na analizowane pomiary charakteryzujące przemieszczenie COPP. Wyliczone wartości współczynników korelacji wysokości ciała i parametrów charakteryzujących przemieszczanie COPP wskazały na brak istotnych statystycznie zależności z wyjątkiem zależność parametru asx w grupie synów (tabela 2). Podobne wyniki uzyskano w odniesieniu do masy ciała, gdzie wyjątkiem była zależność parametru Wy przed zmęczeniem w grupie synów (tabela 3).

W celu wyeliminowania wpływu pokrewieństwa (podobieństwa genetycznego) posłużono się symulowaną «metodą dzieci adoptowanych», w której wykorzystano losowe przydzielenie ojcowi - niebiologicznego syna («adoptowanego») (Plomin i wsp. 2001, 2004). Grupa ta, w celach porównawczych została określona grupą kontrolną – pozbawioną czynników biologicznych (dziedzicznych), a wyniki zestawiono w tabeli 4.

Zestawione współczynniki korelacji parametrów zachowania równowagi w obydwu grupach pozwalają wysunąć wniosek, iż wyeliminowanie czynnika pokrewieństwa doprowadziło do zaniku istotnych zależno-

Tabela 2

Współczynniki korelacji Pearsona (r) dla wartości charakteryzujących przemieszczanie COPP i wysokości ciała. Szare pole podkreśla istotną korelację

Opis skrótów	Wysokość ciała [cm]								
	Wx [mm]	Wy [mm]	adx [mm]	ady [mm]	aq [mm/s]	asx [mm/s]	asy [mm/s]	pl [mm]	pa [mm^2]
	śr. wychylenie COPP w kierunku osi x	śr. wychylenie COPP w kierunku osi y	śr. wartość dewiacji wzdłuż osi x	śr. wartość dewiacji wzdłuż osi y	śr. prędkość przemiesz. COPP	śr. prędkość przemiesz. COPP x	śr. prędkość przemiesz. COPP y	dł. ścieżki trajektorii	pole pow. trajektoii
Grupa ojców									
Współczynnik korelacji Pearsona (r)	0,034	0,218	0,004	0,074	0,347	0,293	0,286	0,267	0,209
Grupa synów									
Współczynnik korelacji Pearsona (r)	0,079	0,204	0,069	-0,053	0,327	0,464*	0,109	0,301	0,204

** – korelacja istotna statystycznie, p≤0,05*

Tabela 3

Współczynniki korelacji Pearsona (r) dla wartości charakteryzujących przemieszczanie COPP i masy ciała. Szare pole podkreśla istotną korelację

Opis skrótów	Masa ciała [kg]								
	Wx [mm]	Wy [mm]	adx [mm]	ady [mm]	aq [mm/s]	asx [mm/s]	asy [mm/s]	pl [mm]	pa [mm^2]
	śr. wychylenie COPP w kierunku osi x	śr. wychylenie COPP w kierunku osi y	śr. wartość dewiacji wzdłuż osi x	śr. wartość dewiacji wzdłuż osi y	śr. prędkość przemiesz. COPP	śr. prędkość przemiesz. COPP x	śr. pręd.kość przemiesz. COPP y	dł. ścieżki trajektorii	pole pow. trajektorii
Grupa ojców									
Współczynnik korelacji Pearsona (r)	-0,022	0,302	-0,001	-0,008	0,204	0,239	0,266	0,222	0,013
Grupa synów									
Współczynnik korelacji Pearsona (r)	-0,069	0,503*	0,163	0,305	0,357	0,310	0,361	0,381	0,341

** – korelacja istotna statystycznie, p≤0,05*

ści w grupie ojciec-syn, a pojedynczy wynik ujemnej korelacji należy uznać za słaby i przypadkowy.

Discussion. Głównym wynikiem prezentowanej pracy jest wykazanie po raz pierwszy, że istnieją wyraźne korelacje odnoszące się do parametrów równowagi zależnych od wychyleń w płaszczyźnie czołowej, a nie bocznej u osób spokrewnionych. W ten sposób, w połączeniu z wynikami przedstawionymi w innych artykułach (Bezulska i wsp. 2015) obserwacje te rozszerzają wiedzę o uwarunkowaniach rodzinnych uzdolnień motorycznych powiązanych z czuciem głębokim, pochodzącym z receptorów mięśniowych oraz z narządu równowagi.

Korelacje parametrów równowagi u osób spokrewnionych wskazują na dwie możliwości. Po pierwsze, możliwa jest dzie-

Tabela 4

Współczynniki korelacji Pearsona (r) dla analizowanych wartości charakteryzujących przemieszczanie COPP ojców z wartościami dla synów w 1 grupie badawczej - spokrewnionej i 2 grupie kontrolnej – nie spokrewnionej. Szare pola podkreślają istotne korelacje

Opis skrótów	Wx [mm]	Wy [mm]	adx [mm]	ady [mm]	aq [mm/s]	asx [mm/s]	asy [mm/s]	pl [mm]	pa [mm^2]
	śr. wychylenie COPP w kierunku osi x	śr. wychylenie COPP w kierunku osi y	śr. wartość dewiacji wzdłuż osi x	śr. wartość dewiacji wzdłuż osi y	śr. prędkość przemiesz. COPP	śr. prędkość przemiesz. COPP x	śr. pręd. przemiesz. COPP y	dł. ścieżki trajektorii	pole pow. trakjektoii
Grupa 1 – **spokrewniona** – ojciec – syn biologiczny									
Współczynnik korelacji Pearsona (r)	0,650**	-0,108	0,444*	0,147	0,564*	0,532*	0,061	0,468*	0,340
Grupa 2 kontrolna – **niespokrewniona** – ojciec – syn „adoptowany"									
Współczynnik korelacji Pearsona (r)	-0,113	0,130	-0,228	0,178	-0,441*	-0,026	-0,021	-0,193	-0,013

* – *korelacja istotna statystycznie, p≤0,05*

** – *korelacja istotna statystycznie, p≤0,01*

dzicznie zróżnicowana sprawność działania narządu równowagi i/lub receptorów wrzecion mięśniowych prostowników, związanych z równowagą, po drugie możliwa jest dziedzicznie zróżnicowana sprawność działania struktur OUN (głównie jądra przedsionkowe i móżdżek) aktywnych podczas utrzymywania równowagi (Welch and Ting 2014), sugestia dotycząca genetycznego tła tych uwarunkowań wzmacnia stwierdzony równoczesny brak korelacji badanych parametrów z wysokością jak i masą ciała. Jednakże, na obecnym stanie wiedzy trudno jest wskazać, które geny mogłyby być odpowiedzialne za wskazaną zależność.

Zależności badanych cech opisujących równowagę u osób spokrewnionych były liczne, ale odnosiły się wyłącznie do parametrów przemieszczania się punktu COP w osi przednio-tylnej. Dominację takich wychyleń środka ciężkości wykazano w wielu badaniach [6]. W opisywanych doświadczeniach badani utrzymywali stopy nieruchomo na platformie, zatem każdy ruch ciała powodował wychylenia głowy w różnych kierunkach, w płaszczyźnie poziomej. Wielu autorów wskazuje na istotność płaszczyzny w jakiej wykonywany jest ruch [2; 3; 4; 31]. W badaniach ruchów kończyn górnych wykonywanych w płaszczyźnie pionowej zauważono zaburzenia w kierunku przeciwnym do działania siły grawitacji (uaktywnienie antagonistów) [34]. W prezentowanych badaniach można oczekiwać, że grawitacja wpływała w zbliżony sposób na ruchy głowy w osi przednio-tylnej jak na boki i nie miała wpływu na różnice korelacji odnoszących się do obu osi, a istotne korelacje parametrów równowagi wykryto tylko w odniesieniu do przednio-tylnych wychyleń ze względu na boczne podparcie ciała na obu stopach.

Podsumowując, badania wykazały liczne korelacje parametrów równowagi u osób spokrewnionych, odnoszących się wyłącznie do wychyleń przednio-tylnych. Wyniki te sugerują, że zdolność utrzymania równowagi może być warunkowana genetycznie.

References

1. ADHDgene: a genetic database for attention deficit hyperactivity disorder / L. Zhang,

S. Chang, Z. Li and others // Nucleic Acids Research. – 2012. – № 40. – P. 1003–1009.

2. Allen T.J. Effects of muscle conditioning on position sense at the human forearm during loading or fatigue of elbow flexors and the role of the sense of effort / T.J. Allen, G.E. Ansems, U. Proske // The Journal of Physiology. – 2007. – № 580 (Pt. 2). – P. 423–434.

3. Allen T.J. The effect of fatigue from exercise on human limb position sense / T.J. Allen, M. Leung, U. Proske // The Journal of Physiology. – 2010. – № 588. – P. 1369–1377.

4. Ansems G.E. Position sense at the human forearm in the horizontal plane during loading and vibration of elbow muscles / G.E. Ansems, T.J. Allen, U. Proske // The Journal of Physiology. – 2006. – № 576. – P. 445–455.

5. Bear M.F. Neuroscience: Exploring The Brain / M.F. Bear, B.W. Connors, M.A. Paradiso ; 3rd ed. – NY : Lippincott Williams & Wilkins, 2007. – 857 p.

6. Błaszczyk J.W. Assessment of postural control in patients with Parkinson's disease: sway ratio analysis / J.W. Błaszczyk, R. Orawiec // Human Movement Science. – 2011. – № 2 (30). – P. 396–404.

7. Bouchard C. Genetics of Fitness and Physical Performance / C. Bouchard, R. Malina, L. Perusse. – Champaign : Human Kinetics, 1997. – 403 p.

8. Chalmers G. Re-examination of the possible role of Golgi tendon organ and muscle spindle reflexes in proprioceptive neuromuscular facilitation muscle stretching / G. Chalmers // Sports Biomechanics. – 2004. – № 3. – P. 159–183.

9. Comerford M.J. Movement and stability dysfunction – contemporary developments / M.J. Comerford, S.L. Mottram // Manual Therapy. – 2001. – № 6 (10). – P. 15–26.

10. Comparing movement patterns associated with Huntington's chorea and Parkinson's dyskinesia / R.K. Mann, R. Edwards, J. Zhou // Experimental Brain Research. – 2012. – № 4 (218). – P. 639–654.

11. CREB1 Is a Strong Genetic Predictor of the Variation in Exercise Heart Rate Response to Regular Exercise / T. Rankinen, G. Argyropoulos, T. Rice and others // Cardiovascular Genetics. – 2010. – № 3. – P. 294–299.

12. Deletion of the Chd6 exon 12 affects motor coordination / M.J. Lathrop, L. Chakrabarti, J. Eng and others // Mammalian Genome. – 2010 – № 3–4 (21). – P. 130–142.

13. Gandevia S.C. Kinesthesia: roles for afferent signals and motor commands / S.C. Gandevia // Handbook of Physiology, Section 12, Exercise: Regulation and Integration of Multiple Systems / Rowell L.B., Shepherd J.T. (eds.). – Oxford : Oxford University Press, 1996. – P. 128–172.

14. Genetyka zachowania / R. Plomin, J.C. DeFries, G.E. McClearn and others. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. – 461 p.

15. Genome-wide association study of motor coordination problems in ADHD identifies genes for brain and muscle function / E.A. Fliers, A.A. Vasquez, G. Poelmans and others // The World Journal of Biological Psychiatry. – 2012. – № 3 (13). – P. 211–222.

16. Gusella J.F. Huntington's disease: the case for genetic modifiers / J.F. Gusella, M.E. MacDonald // Genome Medicine. – 2009. – № 1(8). – P. 80.

17. Hend Grip Strenght: A Phenotype Suitable for Identifying Genetic Variants Affecting Mid- and Late- Life Physical Functioning / H. Frederiksen, K. Christensen, D. Gaist, J and others // Genetic Epidemiology. – 2002. – № 23. – P. 110–122.

18. Herability of maximal ismetric muscle strength in older female twins / K. Tiainen, S. Sipilä, M. Alen //. Journal of Applied Physiology. – 2004. – № 96. – P. 173–180.

19. Human forearm position sense after fatigue of elbow flexor muscles / L.D. Walsh, C.W. Hesse, D.L. Morgan and others // The Journal of Physiology. – 2004. – № 558. – P. 705–715.

20. Kalathur R.K. Huntington's Disease and its therapeutic target genes: A global functional profile based on the HD Research Crossroads database / R.K. Kalathur, M.A. Hernández-Prieto, M.E. Futschik // BMC Neurol. – 2012. – № 1 (12). – P. 47.

21. Kurtzer I. Random change in cortical load representation suggests distinct control of posture and movement / I. Kurtzer, T.M. Herter, S.H. Scott // Nature Neuroscience. – 2005. – № 8. – P. 498 – 504.

22. Lackner J.R. Aspects of body self-calibration / J.R. Lackner, P.A. DiZio // Trends in Cognitive Sciences. – 2000. – № 4 (7). – P. 279–288.

23. Lackner J.R. Illusions of postural, visual, and aircraft motion elicited by deep knee in the increased gravitoinertial force phase of

parabolic flight. Evidence for dynamic sensory--motor calibration to earth gravity force levels / J.R. Lackner, A. Graybiel // Experimental Brain Research. – 1981. – № 3 (44). – P. 312–316.

24. Ljach W. The effect of genetic and environmental factors on the developement of motor coordination abilities in children aged 7–10 years / W. Ljach // Physical Education and Sport. – 2002– № 2. – P. 265–267.

25. Lyakh V. Genatic Endowement of Coordination Motor Abilities a Review of Family and Twin Research / V. Lyakh, J. Jaworski, T. Wieczorek // Journal of Human Kinetics. – 2007. – № 17. – P. 25–40.

26. Plomin R. Intelligence: Genetics, Genes, and Genomics / R. Plomin, F.M. Spinath // Journal of Personality and Social Psychology. – 2004. – № 1 (86). – P. 112–129.

27. Postural instability and cognitive dysfunction in early Parkinson's disease / J.M. Lee, S.B. Koh, S.W. and others // Canadian Journal of Neurological Sciences. – 2012. – № 4(39). – P. 473–482.

28. Sergienko L. Genetyczne i środowiskowe uwarunkowania wybranych wskaźników somatycznych oraz motorycznych sprzyjających odnoszeniu sukcesów w grach sportowych / L. Sergienko, W. Starosta // Wychowanie Fizyczne i Sport. – 2003. – № 47. – P. 385–401.

29. Starosta W. Genetyczne i środowiskowe uwarunkowania poziomu koordynacji ruchowej / W. Starosta // Wychowanie Fizyczne i Sport. – 1999. – № 3. – P. 27–43.

30. The human gene map for performance and health-related fitness phenotypes: the 2005 update / T. Rankinen, M.S. Bray, J.M. Hagberg and others // Medicine & Science in Sports & Exercise. – 2006. – № 11 (38). – P. 1863–1888.

31. The perceptual and neuronal stability of the rubber hand illusion across contexts and over time / R. Bekrater-Bodmann, J. Foell, M. Diers, H. Flor // Brain Research. – 2012. – № 3 (1452). – P. 130–139.

32. Wang Z. The role of muscle spindles in the development of the monosynaptic stretch reflex / Z. Wang, L. Li, E. Frank // Journal of Neurophysiology. – 2012. – № 4 (108). – P. 93–90.

33. Welch T.DJ. Mechanisms of Motor Adaptation in Reactive Balance Control / T.DJ. Welch, L.H. Ting // PLoS One. – 2014. – Vol. 9, Issue 5. – P. 3–18.

34. Winter J.A. Muscle spindle signals combine with the sense of effort to indicate limb position / J.A. Winter, T.J. Allen, U. Proske // The Journal of Physiology. – 2005. – № 568. – P. 1035–1046.

35. Young A.B. Huntingtin in health and disease / A.B. Young // Journal of Clinical Investigation. – 2003. – № 111. – P. 299–302.

Besulska A. IN SEARCH OF FAMILY TALENT: THE ABILITY TO BODY BALANCE BY STUDENTS OF TOURISM AND RECREATION AND THEIR FATHERS. *The literature data suggest that balance control is genetically determined and therefore it can be expected that balance parameters correlate for relatives. The parameters were measured with the pedographic platform in two groups of relatives and correlated for 30 pairs «father - adult son». The positive significant correlations were found for parameters describing deflection in the sagittal plane: the average deflection of center of pressure progression (COPP) and average value of COPP velocity in sagittal plane as well as the average value of velocity of COPP, the length of COPP trajectory and the surface area of the trajectory covered by COPP, both before and after the fatigue procedure. Therefore, the results support the hypothesis that the balance has the genetic background.*

Keywords: *postural stability, control of body position, genetic conditioning.*

Безульська А. В ПОИСКАХ СЕМЕЙНОГО ТАЛАНТА: УМЕНИЕ ПОДДЕРЖИВАТЬ БАЛАНС ТЕЛА СТУДЕНТАМИ ТУРИЗМА И РЕКРЕАЦИИ И ИХ ОТЦАМИ. *Данные литературы свидетельствуют о том, что контроль баланса определяется генетически, и поэтому можно ожидать, что параметры баланса коррелируют родственников. Параметры были измерены с педобарографической платформой в двух группах родственников и корелировались для 30 пар «отец - взрослый сын». Положительные значимые корреляции были найдены для параметров, описывающих отклонение в сагиттальной плоскости:*

среднее отклонение центра прогрессирования давления (COPP) и средней скорости COPP в сагиттальной плоскости, а также среднее значение скорости COPP, длина COPP траектории и площадь поверхности траектории, покрытой COPP, как до, так и после процедуры усталости. Таким образом, полученные результаты подтверждают гипотезу о том, что баланс имеет генетический фон.

Ключевые слова: *постуральная стабильность, контроль положения тела, генетическое кондиционирование.*

УДК 726.95 (438)

KRZYŻ W KRAJOBRAZIE WIEJSKIM WIELKOPOLSKI – ISTNIEJĄCE CZY UTRACONE DZIEDZICTWO KULTUROWE?

J. Kijowska
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Кійовська І. ХРЕСТ У СІЛЬСЬКОМУ КРАЄВИДІ ВЕЛИКОПОЛЬЩІ – ІСНУЮЧА ЧИ ВТРАЧЕНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА? *Хрест як сакральний об'єкт є невід'ємною частиною польського краєвиду. Він встановлювався і досі встановлюється з різних причин та локалізується у місцях, де людина хотіла відзначити присутність Бога.*

Хрести зводяться в основному як символ прохання чи подяки, вираження каяття і покаяння, як символічний інструмент у боротьбі проти зла і, нарешті, як пам'ятник, нагадування, повідомлення для нащадків, присвячене важливим політичним, соціальним, особистим подіям, а іноді як свідчення наявності у певному місці великих чи незвичних людей [3].

Сьогодні, у зв'язку з багатогранною трансформацією традиційного сільського краєвиду спостерігаємо тенденцію до зубожіння культурної спадщини, в тому числі, насамперед, в об'єктах малої сакральної архітектури - хрести, каплички, релігійні святині.

Найбільш часто спостерігається явище «зникнення» хреста з краєвиду в результаті антропогенізації околиць, передусім у процесі урбанізації. Основна мета даного дослідження є попередній аналіз локалізації цього типу сакральних об'єктів на картах Пруссії Messtischblatt у масштабі 1: 25 000, що походять з поч. XX ст. в окремих областях сільського краєвиду Великопольщі та їхня конфронтація з поточною ситуацією.

Актуальна інформація про місця розташування хрестів отримана із сучасних топографічних карт і доповнена інвентаризацією місцевості, впродовж чого досліджено сучасні умови краєвидів, і, зокрема звернено увагу на щоразу частіший дисонанс між священним покликанням хреста та його мирським оточенням.

Ключові слова: *Хрест, хрест придорожній, релігійні будівлі, сільський краєвид.*

Zarys problematyki. Mała architektura sakralna, do której zaliczamy krzyże, figury świętych i kapliczki przydrożne jest nierozerwalnie związana z polskim krajobrazem i wsią. Są niezaprzeczalnie «perłami polskiego krajobrazu» [5]. Powoli, aczkolwiek nieustannie, znikają one jak i inne formy dawnej ludowej architektury z krajobrazu, bezpowrotnie niszczone przez czas, bezmyślność i niefrasobliwość ludzką. Liczba obiektów przydrożnej architektury sakralnej w Polsce i jej różnorodność są nadal imponujące, i wciąż też powstają nowe formy. Takiego bogactwa nie posiada żaden naród europejski, stanowią zatem wyjątkowe dobro kultury narodowej, o które powinniśmy dbać i które powinniśmy szanować, niezależnie od reprezentowanego światopoglądu [2, c. 5].

Najczęściej krzyże i przydrożne kapliczki budowano na znak chrześcijańskiego charakteru wsi. Były znakiem kultu religijnego. Ludzie, przechodząc, zdejmowali nakrycia głowy i żegnali się. Wokół nich zbierali się mieszkańcy, aby wspólnie się modlić podczas nieszczęść czy przed ważnymi naradami. Krzyże stawiane na rozstajach dróg stanowiły dla podróżnych punkty orientacyjne i pełniły rolę drogowskazów. W dawnych czasach były miejscem pochówku nie ochrzczonych dzieci, osób, które zostały zabite lub zmarły w przypadkowy sposób.

Pod krzyżami odbywały się też egzekucje. Krzyże przypominają też czasy, gdy ludzie umierali wskutek wojen i powstań. Bardzo często ich ciała były chowane przy drogach.

Krzyże, kapliczki przydrożne czy figury Świętych jako obiekty sakralne stanowią nieodłączny element krajobrazu Polski. Były one i są nadal stawiane z różnych przyczyn i lokalizowane w miejscach, które człowiek chciał naznaczyć obecnością Boga.

W krajobrazie Wielkopolski spośród obiektów małej architektury sakralnych najczęściej spotykane są krzyże. Stawiano je głównie jako wotum błagalne lub dziękczynne, wyraz skruchy i pokuty, jako symboliczne narzędzie walki ze złem czy wreszcie jako pomnik, pamiątka, przesłanie dla potomnych, upamiętniające ważne wydarzenia polityczne, społeczne, osobiste, a z czasem także obecność w danym miejscu ludzi wielkich i niezwykłych. Mimo pozornej unifikacji krzyża (kształt), jest on różnorodny pod względem wielkości, zastosowanego materiału, detali wykończeniowych, zdobień, oraz miejsc i przyczyn jego lokacji.

Pejzaż Wielkopolski kojarzy się raczej z zasobnymi wsiami i zagospodarowanymi polami, niż z zarezerwowanym w powszechnej świadomości dla Podkarpacia czy Podlasia widokiem urokliwych świątków, krzyży i kapliczek zdobiących pola, rozstaje dróg lub mostki. Tymczasem można tu spotkać, zwłaszcza w południowej części regionu, prawdziwe skarby rzeźby, zasługujące na zaliczenie nie tylko do rzeźby ludowej, lecz do rzeźby o wysokich walorach artystycznych, które stanowią ważny element dziedzictwa kulturowego regionu i jednocześnie walor turystyczny.

W ostatnich latach wzrosło zainteresowanie kapliczkami i krzyżami ze strony lokalnych władz samorządowych, różnych stowarzyszeń regionalnych i indywidualnych osób – pasjonatów. W wielu dokumentach studialnych znajdujemy wskazania, by «zachować i eksponować krzyże i kapliczki przydrożne». Obiekty małej architektury sakralnej pojawiają się w różnych publikacjach popularyzatorskich o charakterze regionalnym, czy lokalnym stanowiąc coraz bardziej dostrzegalne dziedzictwo kulturowe Polski. Niestety wiele z nich jest w bardzo złym stanie technicznym, wymagają rewitalizacji a nawet wymiany. Ponadto miejsca ich lokalizacji, z reguły w miejscach centralnych wsi, na rozwidleniach dróg, są atrakcyjne dla innych obiektów, związanych z potrzebami współczesnego człowieka (znaki drogowe, słupy i skrzynki energetyczne, skrzynki gazowe, różnorodne reklamy), które niejednokrotnie negatywnie oddziałują na «sacrum» krzyża w krajobrazie, albo przysłaniają go zupełnie.

W niniejszym artykule zadano sobie pytanie, czy obiekty małej architektury sakralnej, szczególnie figura krzyża, stanowią bogactwo krajobrazu wsi Wielkopolski czy jednak «znikają» z tego krajobrazu stając się jego utraconym dziedzictwem kulturowym?

Cel opracowania. Głównym celem niniejszego opracowania jest analiza i porównanie liczby oraz miejsc lokalizacji krzyży i kapliczek przydrożnych w wybranych obszarach krajobrazu wiejskiego Wielkopolski z wykorzystaniem dostępnych materiałów kartograficznych pochodzących z dwóch przedziałów czasowych: do 1945 r. i współcześnie. Materiał wyjściowy do powyższych analiz stanowiły wybrane arkusze map niemieckich Messtischblatt w skali 1:25 000, pochodzące z pierwszej połowy XX w., obejmujące swym zasięgiem zachodnią część Polski. Uzyskane wyniki skonfrontowano z informacją o liczbie i miejscach lokalizacji krzyży pozyskaną z najbardziej aktualnych dla danego obszaru map topograficznych, uzupełnioną o inwentaryzacją terenową. W trakcie rekonesansu terenowego uwzględniono uwarunkowania krajobrazowe obecnej lokalizacji krzyży, a szczególnie zwrócono uwagę na coraz częściej powstający dysonans między sacrum krzyża a profanum jego otoczenia.

Metoda, materiały źródłowe, obszar badań. Obszar wybrany do przedmiotowych badań znajduje się w zasięgu 5 arkuszy Topographische Karte Messtischblatt

– niemieckich map topograficznych w skali 1:25 000, obejmujących w sumie prawie 650 km2 obszaru Wielkopolski, wydanych po 1940 r. Są to następujące arkusze: 3466 Wargowo (Wargowo) z 1944 r., 3566 Sady (Sady) z 1940 r., 3666 Dombrowka (Dąbrówka) z 1940 r., 3364 Scharfenort (Ostroróg) z 1944 r. oraz 3770 Miloslaw (Miłosław) z 1944 r. Na mapach tych sygnatura krzyża oznacza zarówno krzyż, figurę świętych jak i kapliczkę [8].

Sytuację nazywaną w niniejszej pracy «współczesną» określono w oparciu o informacje pozyskane z ponad czterdziestu arkuszy najbardziej aktualnych map topograficznych w skali 1:10 000 stanowiących pokrycie obszaru badań wyznaczonych przez arkusze map niemieckich w skali 1:25000. Większość tych map ukazuje stan na rok: 1998, 2001 i 2003, natomiast mapy przedstawiające północno-zachodni fragment obszaru arkusza Ostroróg i północno-wschodni fragment obszaru arkusza Miłosław – stan na rok 1978 i 1977. Na polskich mapach topograficznych obiekty małej architektury sakralnej zaznaczono sygnaturą krzyża oznaczającego małą kapliczkę, krzyż lub figurę religijną według obowiązującej w danym czasie instrukcji technicznej. W związku z powyższym konieczna była też inwentaryzacja terenowa obiektów, która polegała na analizie wizualnej krzyży n situ, tworzeniu i analizie dokumentacji fotograficznej obiektów i ich otoczenia, ze szczególnym zwróceniem uwagi na zlokalizowane w sąsiedztwie elementy antropogeniczne.

Należy podkreślić, że zebrane dane w trakcie prac terenowych wskazują na dominującą przewagę krzyży wśród obiektów małej architektury sakralnej. Sporadycznie występowały figury religijne czy małe kapliczki, dlatego też w kontekście podejmowanego tematu, nie wyróżniano tych obiektów w wynikowej tabeli (Tab. 1).

Omówienie wyników badań. Wyniki przeglądu materiałów kartograficznych w aspekcie liczby obiektów małej architektury sakralnej na mapach Messtischblatt w skali 1:25 000 oraz współczesnych mapach topograficznych w skali 1:10 000 zawiera Tab. 1.

Tabela 1

Obiekty małej architektury sakralnej na wybranych obszarach Wielkopolski w okresie 1940–2014 [9–13]

Zasięg obszaru badań	Krzyże zlokalizowane na topograficznych mapach niemieckich	Krzyże zlokalizowane na topograficznych mapach polskich	Krzyże zlokalizowane na obu mapach w tym samym miejscu	Krzyże sprzed 1945 r. – obecnie nieistniejące	Krzyże zlokalizowane w okresie 1945-2014
Ark. 3466 Wargowo (Wargowo) 1944	31	45	8	23	37
Ark. 3566 Sady (Sady) 1940	27	25	13	14	12
Ark. 3666 Dombrowka (Dąbrówka) 1940	22	29	11	11	18
Ark. 3364 Scharfenort (Ostroróg) 1944	17	26	9	8	17
Ark. 3770 Miloslaw (Miłosław) 1944	23	33	10	13	23
W sumie:	120	158	51	69	107

Źródło: Opracowanie własne

Analiza powyższej tabeli pozwala na sformułowanie następujących spostrzeżeń. Na podstawie analizowanych współczesnych materiałów kartograficznych uzupełnionych inwentaryzacją terenową zarejestrowano więcej obiektów małej architektury sakralnej niż na materiałach kartograficznych z lat 1940 i 1944 o ponad 30 %. Zatem na tej podstawie można wnioskować, że krzyże nie «znikają» z krajobrazu Wielkopolski, wręcz przeciwnie zdecydowanie wzrosła ich liczba (ze 120 na 158). Dalsza jednak analiza miejsc lokalizacji krzyży w oparciu o oba źródła danych wskazuje, że 51 krzyży (około 40 %) pozostało do dnia dzisiejszego (w oryginale) lub zostały zlokalizowane w tych samych miejscach co ukazują mapy niemieckie. Liczba krzyży sprzed 1940 i 1944 r. na analizowanym obszarze (w zależności od arkusza mapy) zmniejszyła się w sumie o 69, co stanowi prawie 60% ich liczby wyjściowej – 120. Zatem większość z nich jednak «zniknęła» z krajobrazu badanego obszaru i dziś w tych miejscach z reguły nie ma po nich śladu. W oparciu o współczesne materiały kartograficzne i inwentaryzację w terenie nowych lokalizacji obiektów małej architektury sakralnej (w dominującej przewadze krzyży) zidentyfikowano 107, czyli prawie o 90% więcej w stosunku do stanu z lat 40. XX w. Wskazuje to na fakt, iż krzyże stanowią ważny element krajobrazu analizowanych obszarów wiejskich Wielkopolski. Analiza obszarów badań w granicach poszczególnych arkuszy generalnie potwierdza powyższe wnioski. Jedynie niewielkie odstępstwo zarejestrowano na obszarze w obrębie arkusza Sady, gdzie porównanie liczby krzyży przed 1945 r. i na mapach współczesnych wskazuje na zmniejszenie się liczby krzyży, a biorąc pod uwagę ich niewielką liczbę – 2, można konstatować, że w liczba krzyży niewiele się zmieniła. Pozostałe wyniki dotyczące zmniejszenia się liczby krzyży sprzed 1945 r. i liczby nowych lokalizacji są bardzo zbliżone do danych pozyskanych na pozostałych obszarach badawczych.

Analiza miejsc lokalizacji figury krzyża w wybranych obszarach Wielkopolski pozwala na stwierdzenie, iż są kształtowane przez podobne czynniki lokalizacyjne tak jak w całej Polsce. Związane są przede wszystkim z przebiegiem dróg. Znajdują się przy drogach między sąsiadującymi miejscowościami, na rozstajach dróg, często stanowią lub stanowiły początek lub koniec wsi, w znaczących miejscach wsi, w pobliżu zespołów dworsko-parkowych – rozpoczynają zabytkowe aleje prowadzące do tych zespołów (Fot. 1), ale także na terenach prywatnych posesji – również w pobliżu drogi. Sporadycznie krzyż znajduje się w lesie, na rozstajach dróg, z dala od jakiejkolwiek osady (obecnie obszar Wielkopolskiego Parku Narodowego). Krzyże z reguły występują przy kościołach (głównie krzyże misyjne), obiektach klasztornych, na przykościelnych cmentarzach, na wiejskich cmentarzach (pierwszy krzyż na cmentarzu) ale te krzyże nie były brane pod uwagę w niniejszym opracowanie, ze względu na brak oznaczeń tego typu krzyży na kartograficznych materiałach źródłowych.

Wśród zinwentaryzowanych krzyży dominowały zdecydowanie krzyże drewniane, wywodzące się z krzyża łacińskiego, trzech spośród pięciu typów, wyróżnianych przez Seweryna T (1958), a mianowicie: przeważały krzyże proste, powstałe z przecięcia się belki dłuższej z krótszą, z umieszczoną na nich niewielką, z reguły metalową pasją (pasyjką), spotykano krzyże z rzeźbionymi gałkami na końcu, czasem z blaszanym, podkowiasto wygiętym daszkiem nad pasyjką, oraz krzyże drewniane z rzeź-

[1] Zasady redakcji mapy topograficznej w skali 1:10 000. Wzory znaków. Warszawa 1994. Główny Geodeta Kraju. Główny Urząd Geodezji i Kartografii, Warszawa 1999, 1–131. «Znakiem krzyża oznacza się małe kapliczki, krzyże i figury religijne. Jeśli na terenach zabudowanych brakuje miejsca na ich czytelne przedstawienie, obiekty te mogą być pomijane»., s. 31

bionymi, dużymi figurami Ukrzyżowanego (Fot. 1).

Fot. 1. Dobrojewo (gm. Ostroróg). Krzyż drewniany z pasyjką drewnianą, malowaną, zlokalizowany w rozwidleniu dróg, przy zabytkowej alei prowadzącej do zespołu parkowo-pałacowego z XVIII wieku (fot. J. Kijowska).

W trakcie przeprowadzania inwentaryzacji w zasadzie nie analizowano pochodzenia krzyży (wywiad, informacje z parafii, gminy). Jedynie w sytuacji, gdy na krzyżu znajdowała się tabliczka z datami, określono w przybliżeniu moment postawienia krzyża. W zdecydowanej większości przypadków krzyże pochodzą z okresu po II wojnie światowej. Najczęściej pojawiają się jednak daty po roku 1980. Należy podkreślić, iż analiza okresu pochodzenia krzyża, okazji z jakiej został ufundowany, a nawet opis postaci fundatora czy fundatorów na pewno wzbogaciłaby ich charakterystykę i dostarczyła ciekawych historii.

Podsumowanie. Porównując wyniki badań przeprowadzonych w oparciu o niemieckie mapy topograficzne Messtischblatt w skali 1:25 000 i współczesne mapy topograficzne w skali 1:10 000, uzupełnione wynikami inwentaryzacji terenowej można stwierdzić w wielu miejscach znaczne różnice w liczbie i miejscach lokalizacji krzyży. Wiele z zaznaczonych na mapach niemieckich krzyży nie ma swego odnośnika w terenie współcześnie, co prawdopodobnie ma związek z programowym ich niszczeniem pod koniec II wojny światowej przez okupantów niemieckich. Zdecydowanie więcej, w stosunku do liczby krzyży, które «zniknęły» z krajobrazu analizowanych obszarów Wielkopolski, jest zupełnie nowych krzyży, stawianych w okresie powojennym i lokowanych współcześnie w innych miejscach. Najczęściej krzyże lokalizowane są w znaczących miejscach w obrębie miejscowości, przy skrzyżowaniach dróg, sporadycznie w otwartym terenie wiejskim Wielkopolski, czy przy posesjach prywatnych (Fot. 2). Niewątpliwie należy wspomnieć, że wysokie krzyże stawiane są też przy wielu kościołach (np. krzyże misyjne) oraz przy lub w obrębie cmentarzy. Ze względu na fakt, że tego typu lokalizacji obiektów sakralnych nie zaznaczano na

Fot. 2. Mściszewo (gm. Murowana Goślina). Krzyż drewniany z gałkami na końcach. Zlokalizowany na prywatnej posesji (fot. M. Japiński).

mapach one też nie podlegały analizie i weryfikacji.

Sporadycznie, aczkolwiek należy się spodziewać tej tendencji w przyszłości, ze względu na trwałość stosowanego materiału, zidentyfikowano krzyże metalowe (Fot. 3). W wielu przypadkach wyglądają bardzo nieestetycznie mimo pielęgnacyjnych działań mieszkańców. Często lokalizowano je w miejscu wcześniej istniejących krzyży drewnianych (np. skrzyżowanie dróg z Dąbrówki do Zakrzewa i Skórzewa, arkusz Dąbrówka).

Fot. 3. Kliny (gm. Czerwonak). Krzyż przydrożny metalowy w betonowym ogrodzeniu, na tle lasu i łąki (fot. M. Japiński).

W trakcie badań terenowych zaobserwowano też współczesny trend stawiania krzyży różnej wielkości, z reguły jednak podobnych do nagrobnych, w miejscach wypadków komunikacyjnych lub innych, głównie na skrzyżowaniach i poboczach dróg. Trend ten obserwuje się w całej Polsce, ale szczególnie wyraziście uwidacznia się w Wielkopolsce.

Coraz częściej pozornie «znikają» z krajobrazu wiejskiego figury krzyża czy inne obiekty małej architektury sakralnej, co jest spowodowane tendencją stawiania nowych antropogenicznych obiektów, które zbiegają się z miejscem lokalizacji krzyża lub figury religijnej, degradując jednocześnie otoczenie miejsca kultu religijnego i tym samym obniżając jego znaczenie (Fot. 4). Powoduje to ich całkowite przysłonięcie lub częściowe ograniczenie ich widoczności, a biorąc pod uwagę znaczenie elementów przysłaniających lub elementy treści na nich widoczne, dochodzi do paradoksalnych sytuacji wprowadzenia profanum do obszaru sacrum. Miejsca wcześniejszych lokalizacji krzyży – głównie skrzyżowania dróg, rozstaje dróg, dobrze widoczne miejsca przy drodze - w obecnych czasach stają się potrzebne albo wręcz niezbędne jako miejsce znaków drogowych, informacyjnych czy bardzo atrakcyjne wizualnie i pożądane przez inwestorów na potrzeby reklamowe dla nowych obiektów ze sfery profanum. Należałoby się jednak zastanowić, w jaki sposób uratować sacrum krzyża w krajobrazie Wielkopolski przed narastającą presją antropogenizacji krajobrazu (nowe tereny zabudowane, nowe układy komunikacyjne).

Fot. 4. Kokoszczyn (gm. Rokietnica). Krzyż drewniany w rozwidleniu dróg na początku wsi, przysłonięty tablicami informacyjnymi i znakami drogowymi (fot. J. Kijowska).

Pewne nadzieje na poprawę jakości krajobrazu wiejskiego, jego walorów przyrodniczych i kulturowych, zatem również

obiektów sakralnych, przynosi Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. 2015 poz.774) [6]. Ustawa ta weszła w życie 11 września b.r. Ustawa zawiera szereg rozwiązań prawnych mających przysłużyć się ochronie szczególnie cennych krajobrazów występujących na terenie całego kraju. W kontekście poruszanych w artykule zagrożeń dla obiektów małej architektury sakralnej ustawa krajobrazowa może mieć duże znaczenie, gdyż ma pomóc samorządom zadbać o ład przestrzenny i ochronę krajobrazu w gminie, a szczególnie w uporządkowaniu reklam w przestrzeni publicznej, które obecnie wprowadzają duży dysonans w krajobrazie i często prowadzą do pomniejszenia wartości a nawet utraty jego walorów krajobrazu.

W ostatnich latach odnotowuje się wzrost atrakcyjności rynkowej turystyki wiejskiej opartej o walory dziedzictwa kulturowego, czyli wiejskiej turystyki kulturowej, dlatego niezwykle ważna jest świadomość ich posiadania oraz potrzeby rewitalizacji, odtwarzania i ochrony. W kontekście dynamicznych przemian politycznych, gospodarczych i społecznych tradycyjnego wiejskiego krajobrazu utrzymanie i ochrona jego dziedzictwa kulturowego staje niezwykle istotne.

Należy podkreślić, że na terenie Wielkopolski, do najciekawszych, stanowiących bez wątpienia cenny obiekt dziedzictwa kulturowego i zarazem walor turystyczny, należą krzyże z rzeźbionymi figurami ukrzyżowanego Chrystusa i stojącymi u jego stóp Maryją – Matką Chrystusa i świętym Janem (Chmielewska 2002, Czerwiński 2012). Znajdują się one na terenie południowej Wielkopolski (w trójkącie Krotoszyn-Kalisz-Ostrzeszów) i stanowią dzieła dwóch mistrzów: P. Brylińskiego i F. Nowaka. Na szczególną uwagę zasługują dzieła Pawła Brylińskiego, rzeźbiarza, prawdopodobnie samouka, który tworzył w południowej Wielkopolsce, w okolicach Odolanowa, Ołoboku, Grabowa nad Prosną, i gdzie pozostawił kilkadziesiąt charakterystycznych słupów i krzyży. Jako materiału używał głównie grubych belek dębowych, czasami też sosnowych. Pionowe drzewce wielometrowego słupa lub krzyża zdobił rzeźbami. Najczęściej figury były rzeźbione oddzielnie i przytwierdzane dużymi gwoździami do belki. Rzadziej rzeźbiarz wycinał rzeźby bezpośrednio w drzewcu krzyża. Najczęstszym motywem ikonograficznym była tematyka Wielkiego Tygodnia. Piętrowo ustawione, dochodzące do półtora metra wysokości, rzeźby świętej Marii Magdaleny, Matki Boskiej, świętego Jana Ewangelisty adorowały umieszczonego nad nimi Chrystusa, nad którym często znajdował się jeszcze pelikan karmiący krwią małe. Tego typu słupy i krzyże nazywane są popularnie «bożą męką».

Po bokach słupa rzeźbiarz umieszczał świętych, patronów fundatora i jego rodziny. Swoje prace rzeźbiarz upiększał polichromią, stosując żywe kolory. Dzieła Pawła Brylińskiego oprócz monumentalnego wyglądu odznaczają się wysokim kunsztem artystycznym. Powstawały w latach 1840-1885. Charakteryzują się one dużym realizmem przedstawionych postaci, obfitą dekoracją, starannością wykonania detali. W czasie II wojny światowej dużą ich ilość zniszczyli okupanci niemieccy, którzy programowo niszczyli krzyże i kapliczki przydrożne w Polsce. Część poddała się warunkom atmosferycznym i upływowi czasu. Do dziś zachowało się in situ niewiele ponad dziesięć krzyży i słupów Brylińskiego. Kilka niekompletnych znajduje się w kościołach Odolanowa, Sokolnik i Ołoboku oraz w zbiorach Muzeum Etnograficznego w Poznaniu [1].

Bibliografia

1. Chmielewska E. Święci na polskich rozstajach – południowa Wielkopolska / E. Chmielewska. – Ostrów Wlkp.-Latowice, 2002.

2. Czerwiński T. Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce. Ocalić od zapomnienia / T. Czerwiński. – Warszawa : Sport i Turystyka MUZA SA, 2012. – S. 5.

3. Grabias M. Kapliczki i krzyże przydrożne / M. Grabias // Obyczaje. – 2002. – № 9–10.

4. Olejniczak M. Między Prosną a Baryczą / M. Olejniczak. – Ostrów Wielkopolski : Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, 2001.

5. Seweryn T. Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce / T. Seweryn. – Warszawa, 1958

6. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu // Dziennik Ustaw 2015 poz.774. – Dostęp: 15.09.2015r. http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20150000774

7. Zasady redakcji mapy topograficznej w skali 1:10 000. Wzory znaków. Warszawa 1994 / Główny Geodeta Kraju. Główny Urząd Geodezji i Kartografii. – Warszawa, 1999

8. Topographische Karte Messtischblatt w skali 1:25 000, arkusze: Wargowo (Wargowo) z 1944 r., 3566 Sady (Sady) z 1940 r., 3666 Dombrowka (Dąbrówka) z 1940 r., 3364 Scharfenort (Ostroróg) z 1944 r. oraz 3770 Miloslaw (Miłosław) z 1944 r. dostępne na stronach internetowych:

9. www.amzpbig.com/maps/3466_Wargowo_1944.jpg

10. www.amzpbig.com/maps/3566_Sady_1940.jpg

11. www.amzpbig.com/maps/3666_Dombrowka_1940.jpg

12. www.amzpbig.com/maps/3364_Scharfenort_1944.jpg

13. www.amzpbig.com/maps/3770_Miloslaw_1944.jpg

14. Mapy topograficzne w skali 1:10 000 «PPWG-1992» GUGiK Warszawa oraz z lat 1998, 2001, 2003 oraz w sytuacji braku pokrycia - Mapy topograficzne w skali 1:10 000 «PUWG-1965» GUGiK Warszawa z lat 1978, 1983, 1987 dostępne na stronach www.geoportal.gov.pl

Kijowska J. KRZYŻ W KRAJOBRAZIE WIEJSKIM WIELKOPOLSKI – ISTNIEJĄCE CZY UTRACONE DZIEDZICTWO KULTUROWE? *Krzyż jako obiekt sakralny stanowi nieodłączny element krajobrazu Polski. Był i jest stawiany z różnych przyczyn i lokalizowany w miejscach, które człowiek chciał naznaczyć obecnością Boga.*

Krzyże stawiano głównie jako wotum błagalne lub dziękczynne, wyraz skruchy i pokuty, jako symboliczne narzędzie walki ze złem czy wreszcie jako pomnik, pamiątka, przesłanie dla potomnych, upamiętniające ważne wydarzenia polityczne, społeczne, osobiste, a z czasem także obecność w danym miejscu ludzi wielkich i niezwykłych (Grabias 2002). Współcześnie w związku z wieloaspektowymi przekształceniami tradycyjnego wiejskiego krajobrazu obserwuje się tendencje do jego zubożenia w obiekty dziedzictwa kulturowego, w tym przede wszystkim w obiekty małej architektury sakralnej – krzyże, kapliczki figury religijne. Najczęściej obserwowanym zjawiskiem jest «znikanie» z krajobrazu krzyża na skutek antropogenizacji jego otoczenia, przede wszystkim w procesie urbanizacji. Głównym celem niniejszego opracowania jest wstępna analiza lokalizacji tego typu obiektów sakralnych na mapach pruskich Messtischblatt w skali 1: 25 000 pochodzących z początku XX w. w wybranych obszarach krajobrazu wiejskiego Wielkopolski oraz konfrontacja ze stanem obecnym. Aktualne informacje o miejscach lokalizacji krzyży pozyskano ze współczesnych map topograficznych i uzupełniono inwentaryzacją terenową, w trakcie której uwzględniono uwarunkowania krajobrazowe obecnej lokalizacji, a szczególnie zwrócono uwagę na coraz częściej powstający dysonans między sacrum krzyża a profanum jego otoczenia.

Słowa kluczowe: *krzyż, krzyż przydrożny, obiekt sakralny, krajobraz wiejski.*

Kiyovska Y. THE CROSS IN RURAL LANDSCAPE OF WIELKOPOLSKA – EXISTING OR LOST CULTURAL HERITAGE? *The cross as a sacral object is an integral part of the Polish landscape. It was and still is erected for various reasons and located in places intended to mark the presence of God. Crosses have been erected mainly as a vote of plea or thanksgiving, expression of remorse and*

repentance, as a symbolic tool in the fight against evil and finally as a monument, a reminder, a message for posterity, commemorating important political, social, personal, and sometimes also signifying, in this very place, the presence of a great and unusual personality. Nowadays, due to the multifaceted transformation of the traditional rural landscape, one can observe a tendency for impoverishment of buildings of cultural heritage, including primarily the buildings of small sacred architecture – The Crosses. The most commonly observed phenomenon is the «disappearance» of the cross in the landscape as a result of environmental impact from human intervention in its surroundings, especially in the process of urbanization. The main objective of this study is the preliminary analysis of the location of this type of sacred objects on the maps of Prussian Messtischblatt a scale of 1 : 25 000 from the early twentieth century in selected areas of rural landscape of Wielkopolska as well as confrontations with the current situation. Current information about the location of the crosses were obtained from modern topographic maps and supplemented by field surveys, during which landscape conditions of the current location were taken into account, and particularly highlighting the increasing dissonance between the sacredness of the cross and the profanity of its surroundings.

Keywords: cross, *roadside cross, sacral objects, rural landscape.*

УДК 246.3(477)"XIX"

ІКОНОПИСЕЦЬ РОМАН ВАСИЛИК І ПРИКАРПАТТЯ

І.М. Дундяк

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Відродження української релігійної культури вимагає всебічного об'єктивного дослідження релігійних мотивів у західноукраїнському мистецтві. У статті аналізуються аспекти творчості дуже відомого українського художника Романа Василика в контексті Прикарпаття. Його роботи у галузі церковного мистецтва долають розрив між старим, класичним стилем українського релігійного мистецтва і сучасного трактування церковного мистецтва. Показовою є його багаторічна праця на педагогічній ниві на кафедрі Сакрального живопису Львівської національної академії мистецтв. Разом зі своїми студентами він розробив концепцію інтер'єру для найбільшого на сьогодні храму на Прикарпатті собору Преображення Господнього у Коломиї. Творчість Р. Василика іконописця, монументаліста є прогресивною, плідною, опертою на глибокі знання процесів розвитку українського церковного мистецтва.

Ключові слова: *релігійне мистецтво, сучасне церквне мистецтво, іконопис.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Упродовж українських історичних реалій другої половини XX ст. церковне мистецтво було практично знищене, тому зараз триває процес його відновлення і в ньому беруть участь як церковні, так і світські інституції. Для ґрунтовного вивчення й аналізу проблеми спадкоємності, відродження, трансформації в сучасному церковному мистецтві та культурі важливим є дослідження окремих персоналій, які беруть участь у цьому процесі. Формат статті дозволяє висвітлити лишень деякі аспекти цієї проблеми, тому зупинимося на розгляді творчого доробку та викладацькій діяльності Романа Василика (живописця, іконописця, викладача, громадського діяча) та його діяльності на Прикарпатті.

Аналіз досліджень і публікацій. Загалом праць з сучасного церковного мистецтва є не так багато і вони переважно стосуються окремих сучасних пам'яток України або висвітлюють творчість окремих майстрів. Про Р. Василика за останній час з'явилось доволі багато статей у періодиці тому хочеться відзначити наступні [1; 2; 7]. Використано матеріали з сайту кафедри Сакрального живопису Львівської національної академії мистецтв [6]. Ряд електронних джерел містить інформацію про коломийський собор Преображення Господнього [1; 5]. До дослідження залучені й статті іконописця Р. Василика у наукових виданнях [3; 4].

Метою розвідки є висвітлення творчого методу іконописця, педагога Р. Василика, аналіз основних його здобутків в галузі церковного мистецтва та залучення його до процесу відродження церковного мистецтва на Прикарпатті. Окремо важливо зупинитись на його багаторічній плідній педагогічній діяльності на кафедрі сакрального живопису ЛНАМ.

Виклад основного матеріалу досліджень. Серед помітних постатей у колі знавців та практиків сучасного церковного мистецтва України часто згадують Р. Василика. Хист до малювання у хлопця був змалечку, тому й вибрав він для себе долю художника (закінчив Бучацьку художню школу, Ужгородське училище прикладного мистецтва (1968), Львівський інститут декоративного і прикладного мистецтва (1973). Його родина була

репресована, батьки й брати глибоко віруючі люди, брат Павло був впродовж багатьох років греко-католицьким священиком, а згодом єпископом у підпіллі, відомим церковним діячем на Прикарпатті. Як згадує сам митець: «Мушу сказати, що власне завдяки владиці Павлу я займаюся іконописом. Під час мого навчання в Ужгороді в художньому училищі владика, який звільнився з другого ув'язнення, приїхав до мене з загорнутою в матерію старою іконою і запитав, чи не можу я зробити копію. Це була ікона XVII ст. «Богородиця Неустанної помочі», яку він позичив у римо-католицького священика на Житомирщині. Був 1967 рік, я навчався на третьому курсі і тоді вперше написав копію ікони. До того часу я малював образи, але тільки тоді я вперше написав ікону. Коли владику висвятили на єпископа, то окрім ікон я виконував йому ручний хрест, панагії, мітри. Все робилося таємно, щоб ніхто не довідався. У 1974 р. для владики Павла я виготовив антимінси для Божественної Літургії, які він роздавав підпільним ново висвяченим священикам з підписом «Для підпільної Церкви». Про це не могла знати навіть моя дружина. Кожну невдалу копію, як і кліше, я мусів знищувати» [1]. І це так було природно для хлопця, який стільки часу проводив із братом, дякуючи на підпільних його богослужіннях селами і містечками Тернопільщини та Прикарпаття (родина довгий час жила у с. Микуличин). З відтвореного образу уважно, сповненими смутку і ніжності очима, дивилася на нього Марія, тримаючи на руках свою Дитину. Ця перша робота глибоко зворушила вразливу душу, була тим поштовхом, що з роками привів його до високого світу ікони, що стала його життям і суттю [7]. Він є автором понад 500 ікон, запроектував 18 іконостасів, з яких реалізовано 10. Його роботи прикрашають храми як в Україні, так і за кордоном. Зокрема, у Великобританії та Польщі, Бельгії та Австралії. Серед них: іконостас єпархіальної каплиці у м. Коломия (1992 р.), іконостас УГКЦ у м. Вулвергемптоні (Великобританія, 1993 р.), запрестольна ікона «Пресвята Богородиця Покрова» для Святопокровського монастиря сс. Студиток у Львові (1997 р.), іконостас УГКЦ у с. Бартошиці (Польща, 1999 р.), іконостас УГКЦ Святого Василія Великого монастиря ЧСВВ у Києві (2003 р.), іконостас церкви Святих Жінок-Мироносиць у с. Вороняки на Золочівщині (2004 р.), ікони іконостасу церкви Святих Андрія і Варвари у с. Хоружівка на Сумщині (2006–2007 рр.). Р. Василик є автором проектів комплексного оформлення церкви Пресвятої Богородиці Покрови оо. Селезіан, церкви Святих Володимира і Ольги (2000–2005 рр.) та церкви Всіх Святих Українського народу у Львові. Він також запроектував вівтар для Літургії з нагоди візиту Святійшого Отця Івана Павла II в Україну (м. Київ).

Треба зауважити, що творчість Р. Василика базується на кращих зразках давнього вітчизняного іконопису, корені якого сягають східно-візантійських джерел, коли основою ікони був канон із притаманними йому символами кольору, жесту, атрибутів. «Східний обряд, – говорить він, – зберіг засади, на яких базувалося раннє християнство ще із часів його легалізації. Основною властивістю є заглиблення – через зовнішні ознаки сакральної атрибутики у внутрішній зміст Божественної літургії. Тут усе – від найбільшої до найдрібнішої деталей – має виняткове значення. Наша ікона заворожує своєю внутрішньою суттю» [7].

Такими роботами є і його ікони. Відтворюючи українські чудотворні Зарваницьку, Почаївську, Белзьку, Холмську, Самбірську, Бучацьку, Корсунську ікони, він розвиває традицію, додаючи кількість пристоячих, вводячи до їхнього сонму таких видатних діячів в історії України, як митрополит Андрей Шептицький, патріарх Йосиф Сліпий, Степан Бандера, Роман Шухевич та ін., створює образи новопроголошених українських святих.

Р. Василик вважає, що коли досягається гармонія між ідеєю образу та вирішенням, між змістом і формою, тоді таки твір сягає межі ідеалу. А якщо у творі віднаходиться точка зіткнення між процесом майстра, концепцією теологів, провідною ідеєю, яка захоплює суспільство, то твір стає пам'яткою для нащадків [7].

Окремою темою у іконописній творчості маляра є ціла серія ікон «Покров». Одну з них митець присвятив 2000-річчю Різдва Христового, 1000-річчю хрещення України – Руси та 10-річчю незалежності України. Персонажі, символіка, колористика та композиція ікони дозволяють стверджувати, що вона напрочуд виразна, актуальна і новаторська: на голові Богородиці корона, у правій руці скіпетр – царські (державницькі) атрибути, на лівій – дитятко Ісус, яке тримає земну кулю, увінчану хрестом — символ торжества християнства на планеті. Новаторство в тому, що Богоматір постає як Покрова (на руках омофор) і Одигітрія – з дитятком [2, с. 231]. Під покровом омофору і мафорію зображено 20 історичних постатей церковних ієрархів і світських мужів, у тому числі канонізованих, які причетні до розбудови, відродження, зміцнення та соборності Української держави, екуменічності її конфесій, релігійного життя. Зліва від постаті Покрови Пресвятої Богородиці на іконі розташовані державники: князі Володимир, Ольга, Ярослав, Борис і Гліб, Данило (Галицький), гетьмани Хмельницький і Мазепа, голова Центральної Ради Грушевський та образи 13-ти канонізованих мучеників із с. Пратулин на Холмщині, яких московські зайди знищили в середині XIX ст. за оборону Вселенської церкви. Типажі мучеників уніфіковані, традиційно українські: зачіска, вуса, вишиванка. На правому боці ікони – церковні ієрархи: святі Антоній, Теодосій. Олімпій, Петро Могила і Йосафат, митрополити Іларіон, Ісидор, Велямин Рутський, Андрей Шептицький, патріарх Сліпий, єпископи Чернецький [2, с. 231].

Однак Р. Василик не лише відомий практик церковного мистецтва, він є також ключовою постаттю у сфері підготовки молодих митців у церковному мистецтві. На території Західної України вже більше двадцяти років доволі успішно працюють різні світські та церковні заклади, які готують фахівців у галузі образотворчого та декоративно-ужиткового церковного мистецтва. Процеси, пов'язані з відновленням незалежності Української держави, реабілітацією релігії, легалізацією Української Греко-Католицької церкви, поставили нові завдання і перед митцями краю. Необхідно було, зокрема, відродити перерваний процес підготовки фахівців сакрального мистецтва. Ситуацію ускладнювало те. що переважна більшість суспільства внаслідок потужного натиску попередньої ідеологічної системи втратила зв'язок з традиціями та духовним надбанням попередніх поколінь. Це стосувалося не лише мирян, але й провідників релігійного життя — священиків, нерідко єпископів, а також частини художників. Митці, замість того, щоб, опираючись на здобутки попередників, бути в авангарді розвитку церковного мистецтва, задовольняли забаганки неосвічених замовників низькопробним малюванням.

Як вказує сам Р. Василик: «Результат не забарився: на початку 1990-х рр. у новозбудованих храмах почався хаос. Замість ікон – незрозумілі малювання, обвішані електричними гірляндами, паперовими та позолоченими або ж пластмасовими квітами. Курйоз полягав у тому, що цей кіч подобався громаді, оскільки видавався їй чимось досконалим. Можна було лише дивуватися, коли поряд з таким чином «оздобленим» храмом стояла стара і церква, скажімо, з XVII чи XVIII ст., де збереглися тогочасні ікони. Але ще гірше, коли до тих давніх творів почали втручатися новітні «богомази», «освіжувати» їх, що цілком справедливо стурбувало мистецтвознавців, учених» [3, с. 59]. Осягаючи усю складність ситуації,

митець зайнявся титанічною справою – організацією кафедри сакрального живопису у Львівській академії мистецтв. Він розумів, що такі спеціалісти є вкрай необхідні, бо: «…через брак спеціалістів за справу нині беруться випадкові люди, які перемальовують вцілілі ще за часів атеїстично-більшовицького періоду роботи в храмах таких відомих майстрів пензля, як К. Устияновича, А. Монастирського, М. Осінчука, П. Ковжуна, М. Сосенка, М. Бойчука, В. Дядинюка, безіменних художників, що становлять величезну мистецьку цінність. Некомпетентність громади, а подекуди й духовних осіб, особливо у віддалених районах, їхня безвідповідальність, призводять до жахливих наслідків. Так, на Дрогобиччині, вже в час незалежності, було спалено ікони, передані громаді Національним музеєм у Львові» [4, с. 236].

Митець, не чекаючи остаточного повалення радянського режиму, вводить у навчальні плани, як форму спротиву, елементи релігійної тематики. Він, як декан факультету інтер'єру, береться у 1990 навчальному році за керівництво дипломної роботи студентки Галини Кирчів-Грицай «Сучасне об'ємно-просторове вирішення церкви з використанням дерев'яної конструкції». До проекту дипломниця додала роботу в матеріалі – ікону Спасителя. Це був перший в історії цього вузу публічний захист дипломної роботи з релігійним твором у безбожницькому комуністичному пануванню. А вже наступного навчального року нараховувалося майже 10 дипломних робіт із сакральної теми на цьому факультеті [2, с. 225].

Складність, специфічність і нагальну потребу підготовки художника сакрального профілю все більше усвідомлював Р. Василик, він особисто вникає у тонкощі та масштаби релігієзнавства. Зближуючись, не без сприяння брата владики Павла, із церковним кліром, де стає щораз потрібнішим, опановує засади вітчизняного сакрального малярства та умови його відродження, домагається відкриття 1995 р. відділення сакрального мистецтва у навчальному закладі [2, с. 227]. Концепція діяльності кафедри, яку розробив на початку 1990-х рр. проф. Р. Василик, передбачає реалізацію довготермінової програми відродження і розвитку українського іконопису з його самобутньою стилістикою, а також з відомих причин знищеної вікової традиції суміжних жанрів сакрального мистецтва – сакральної металопластики, священичого одягу, золотого шитва, мистецтва книги, сницарства тощо [3]. В 1990-х рр. він також був одним із ініціаторів відновлення школи іконопису при монастирі студитів у Львові[4].

Сьогодні творча робота викладачів та студентів кафедри сакрального малярства під керівництвом Р. Василика здійснюється за такими основними напрямами, як художнє оформлення інтер'єрів сакральних споруд (поліхромія храмів), виконання творів сакрального мистецтва в техніках настінного малярства, мозаїки, вітражу, іконописних творів, станкове малярство, виставкова діяльність. Підготовку фахівців сакрального мистецтва від часу заснування кафедри здійснювали провідні фахівці – М. Бідняк, К. Звіринський, В. Овсійчук, о. Л. Пушкаш; М. Кристопчук. Для викладання в різний час запрошувалися авторитетні науковці й теологи. До викладацької роботи були залучались фахівці в галузі сакрального мистецтва – К. Маркович, Р. Кислий, С. Юзефів, Л. Скоп, Р. Косів, Л. Яцків, І. Шабан [6].

Тільки впродовж 1999–2005 рр. викладачі кафедри організували 18 персональних виставок, були учасниками 15-ти регіональних, всеукраїнських, міжнародних персональних і колективних художніх акцій, підготували 21-ну виставку творчих робіт студентів. На особливу увагу заслуговують праці викладачів і студентів кафедри, виконані для конкретних об'єктів, зокрема, комплексне оформлення храмів і в Україні, і поза її межами (Англія, Франція, Брази-

лія, Румунія, Польща), мистецьких заходів, як, наприклад, оформлення вівтаря для Літургії за участю Святішого Отця Івана Павла ІІ у Львові [6].

Архітектурно-просторові рішення часто залежать від смаку жертводавця або настоятеля храму, які часто не володіють необхідними знаннями в області храмової архітектури та храмового інтер'єру. Серед великої кількості новозбудованих храмі можна виділити такі, в яких вдало виконане поєднання церковних традицій та сучасних будівельних технологій, зовнішнього та внутрішнього простору [8]. Власне такі храми й вчить створювати Р. Василик своїх студентів. Дипломні та курсові роботи студенти кафедри найчастіше виконують на реальних об'єктах. Це, зокрема, проекти, вітражі, поліхромії, ікони для церков у Перемишлі (Польща), Нансі (Франція), храму Різдва Пресвятої Богородиці та церкви Святого Духа у Львові, меморіальної каплиці пам'яті полеглих вояків УПА в с. Білий Камінь (Золочівський район на Львівщині), каплиці ВМС України в Севастополі, реставрація твору видатного художника першої половини ХХ ст. Антона Манастирського в храмі Преображення Господнього в м. Бориславі тощо. До їх числа входить і Катедральний Собор Преображення Господнього у Коломиї.

19 серпня 2013 р. у центрі Коломиї освятили один із найбільших храмів у Західній Україні – Катедральний Собор Преображення Господнього. Собор належить до Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ. Саме 19 серпня 1999 р. владика П. Василик, перший Архиєрей Коломийсько-Чернівецької єпархії, разом із майбутнім владикою Миколаєм Сімкайлом та духівництвом освятив та заклав наріжний камінь під Собор. Площа споруди становить 48х42 м, висота – 52 м, загальна площа верхнього і нижнього храму приблизно 1,5 тис. м2. Одночасно верхній і нижній храм Собору може прийняти до 5 тис. людей. Прообразом Собору в Коломиї став храм Святої Софії в Константинополі з поєднанням принципів модерної архітектури. У престол Собору заклали мощі Блаженного священномученика єпископа Миколая Чарнецького, який був святителем на священика владики П. Василика. Глава УГКЦ відзначив, що коломийський храм стане взірцевим для всіх храмів єпархії. Собор представляє собою унікальну двоярусну споруду. Храм побудовано із цегли, його склепіння — із залізобетонних конструкцій, а дерево використовували лише для покрівлі. Куполи собору зроблено з мідної бляхи, кошти на яку пожертвував Йоан Павло ІІ під час свого візиту в Україну. Потрібно відзначити, що до будівництва собору долучилися тисячі християн не лише з Коломиї та України, багато коштів надійшло із за кордону [5]. Авторами архітектурного вирішення собору стали місцеві архітектори В. Мицай та Н. Мицай. Будівельну частину проекту розробляла Н. Косован. До роботи були задіяні також провідні фахівці кафедри сакрального мистецтва Львівської Академії мистецтв. Головним художником храму та автором багатьох розписів був Р. Кислий. Роль куратора проекту мав Р. Василик. Активну участь в роботі також брали відомі іконописці К. Маркович, А. Винничок, молоді викладачі В. Сивак, Т. Лесів, випускники кафедри В. Скрикуляк, А. Сивак, М. Півтораніс, Т. Новак, їм також допомагали І. Теплий, І. Пиріг, О. Лещенко. Загалом на Коломийському проекті були задіяні близько 20-ти митців.

Зауважимо, що роботи над створенням ескізів, концепції внутрішнього оздоблення храму були розпочаті ще за владики П. Василика, нині покійного. Однак цю місію продовжив його наступник – владика Володимир Війтишин, нині митрополит Івано-Франківський. Але левова ж частка праці з оздоблення храму виконана при, на жаль вже покійному, владиці М. Сімкайлу. Тут потрібно зауважити, що В. Війтишин, і М. Сімкайло були учнями і послідовниками

владики П. Василика, працювали у підпіллі, брали активну участь у процесах легалізації, відродження та становлення УГКЦ. Власне їх добре знав Р. Василик ще з радянських «безбожних» часів. Тому всі розписи на початковій стадії були узгоджені з владикою Павлом. Тут варто навести слова Р. Василика про мистецькі уподобання та вміння єпископа: «Владика Павло сам дуже добре малював, в реалістичному стилі. Найчастіше він копіював, проте мав і авторські твори, деякі з них у мене збереглися донині. Це були швидше картини релігійного змісту, аніж ікони. В моїй пам'яті з дитинства збереглися спогади, як владика малював Пресвяту Покрову, Архангела Михаїла, Тернованого Христа. Він добре володів кольором, відчував форму, пропорції. Коли вийшов перший раз з тюрми, мені було 10 років і я пригадую, як йому прислали з Литви фарби, як він натягував на підрамник полотно, сидів і малював. Я пам'ятаю всі ті запахи фарби, столярного клею. Він не малював світських сюжетів, а більше щось з релігійного європейського живопису, і довший час тримався такої традиції. Бачимо, що сьогодні багато людей не розуміє, що таке ікона і чим вона різниться від релігійного малярства. Владика також не відразу це зрозумів. Тільки часом в нього відбулася трансформація уявлень і він перейшов до глибокого розуміння східної християнської традиції щодо ікони» [1].

Говорячи про стиль розписів, то він є ближче до візантійської традиції аніж до українського барокової культури. Це логічно, адже власне такий напрям загалом пропагує кафедра сакрального живопису Львівської національної академії мистецтв, що очолює Р. Василик. За власними ескізами студенти Львівської академії мистецтв створили овальне мозаїчне панно «Спас Нерукотворний» на фасаді храму. За життя владики Павла було виконано тільки цю мозаїку над головним входом до храму. Величні, просторі і світлі вітражні композиції на центральному фасаді виготовлені у майстерні-студії В. Блащука. Масивні, катедральні двері з корабельного дерева замовлені у польському місті Ченстохові.

Щодо програмового бачення внутрішнього простору храму Р. Василик зазначає наступне: «Перш за все храм Преображення Господнього - храм христологічний. На загал тема Преображення є надзвичайно цікавою. Щось одне стає іншим, - це і є суттю преображення. Тому й у храмі поступово з виконанням поліхромних робіт відбувалося своєрідне преображення середовища, від одного стану до іншого. Концептуально ми хотіли відобразити ідею мети приходу Христа в цей світ - преображення людини і світу, зміни світу. Власне ця ідея є ключовою в програмі, яку ми заклали в розписи. Вся наука Христа була для того, щоб цей світ змінити від стану гіршого до кращого. І ми йшли за цією наукою. Ми обирали євангельські теми, які несуть у собі ці переміни» [1]. За розписами храму можна прочитати цілу історію церкви, від земного життя Христа аж до сьогоднішнього дня, до мучеників XX ст., які загинули в комуністичні часи. Присутні сюжети дванадцяти головних свят Церкви, які й символізують оновлений світ. Ці сюжети є новим календарем для світу, преображеного Христом, від Благовіщення до Воскресіння та Вознесіння Христового.

Висновок. Постать Р. Василика є однією з ключових і найяскравіших у колі західноукраїнських митців сучасного українського іконопису та педагогів у галузі церковного мистецтва. Його біографія та родинні зв'язки, творчість тісно пов'язані з Прикарпаттям. Підсумовуючи вищесказане, можемо констатувати, що творчість Р. Василика іконописця, монументаліста є прогресивною, плідною, опертою на глибокі знання процесів розвитку українського церковного мистецтва. Одним з провідних українських осередків фахового викладання є кафедра сакрального живопису Львівської національної академії мистецтв, де митцем

реалізується довготермінова програма відродження та розвитку українського іконопису тощо. Серед храмів, комплексно оформлених викладачами і студентами кафедри, особливе місце посідає Собор Преображення Господнього у Коломиї – найбільший на сьогодні храм на теренах Західної України.

Література та джерела

1. Бабинський А. «Роман Василик : «Ми прагнули, щоб виходячи з цього храму людина почувала себе преображеною» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kolomyya.org/se/sites/np/45722/.

2. Бадяк В. Творчий та громадський шлях Р. Василика / В. Бадяк // Вісник Львівської академії мистецтв : Зб. наук. праць. – Львів, 2007. – № 18. – С. 215–237.

3. Василик Р. Здобутки та перспективи кафедри сакрального мистетцва / Р. Василик // Вісник Львівської академії мистецтв : Зб. наук. праць. – Львів, 2006. – № 17. – С. 58–66.

4. Василик Р. Роль сакрального мистецтва у вихованні молоді довузівського навчання / Р. Василик // Вісник Львівської академії мистецтв : Зб. наук. праць / Мистецька школа напередодні ІІІ-го тисячоліття : Спецвипуск / [За ред. Р.Т. Шмагала]. – Львів : Українські технології, 1999. – С. 234–238.

5. Гриджук І. Катедральний Собор Преображення Христового у Коломиї – як Покутський Тавор : [Електронний ресурс] / І. Гриджук. – Режим доступу : http://volya.if.ua/2012/08/katedralnyj-sobor-preobrazhennya-hrystovoho-u-kolomyji-yak-pokutskyj-tavor/.

6. Кафедра сакрального мистецтва ЛНАМ : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lnam.edu.ua/departments/ua/3/16/103/

7. Ключковська І. Роман Василик. Шлях до ікони : [Електронний ресурс] / І. Ключковська. – Режим доступу : http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/roman-vasilik

8. Кеслер М. Современная церковная архитектура : [Електронний ресурс] / М. Кеслер. – Режим доступу : http://www.archi.ru/lib/publication.html?id=1850569921&fl=5&sl=1.

Dundiak I.M. ICON-PAINTER ROMAN VASILYK AND CARPATHIAN REGION. *The revival of Ukrainian religious culture of XX–XXI centuries requires an all-round objective research of religious motives in West-Ukrainian art. Because of historic realities, West-Ukrainian artists and cultural workers gave an impulse to practically illegal development of religious motives in fine arts and, thus, saved the basics of Christian culture of Ukraine. This article analyzes the many creative facets of a body of work by a very known Ukrainian artist, Roman Vasylyk in the context of Carpatian region. His biography and family relations, work closely related to the Carpathians. This is due to the fact that his brother-Bishop Paul Vasylyk was here known as famous church figure. This master of church art is the author of many icons for churches in Western Ukraine. However, his main merit in creating of professional stylish and modern church interiors. His work bridges the gap between the old, classical style of Ukrainian religious art and modern religious expression. Special attention is centered on his role as an educator and mentor during his tenure at Lviv Academy of Arts. Together with his students, he developed the concept for the interior of the temple is now the largest in the Carpathian region in the Transfiguration Cathedral in Kolomya. The creativity of R. Vasylyk, icon painter, muralist is progressive, productive reliance on deep knowledge of processes of Ukrainian church art.*

Keywords: *religious art, modern church art, iconography.*

Дундяк И.М. ИКОНОПИСЕЦ РОМАН ВАСИЛИК И ПРИКАРПАТЬЕ. *Возрождение украшнской религиозной культуры требует всестороннего объективного исследования религиозных мотивов в западноукрашнском искусстве. В статье анализируются аспекты творчества известного украшнского художника Романа Василика в контексте Прикарпатья. Его работы в отрасли цер-*

ковного искусства преодолевают разрыв между старым, классическим стилем украинского религиозного искусства и современной трактовки церковного искусства. Показательным является его многолетний труд на педагогической ниве на кафедре Сакральной живописи Львовской национальной академии искусств. Вместе со своими студентами он разработал концепцию интерьера для самого большего на сегодня храма на Прикарпатье собора Преображения Господнего в Коломые. Творчество Р. Василика иконописца, монументалиста является прогрессивной, плодотворной, онованной на глубоких знаниях процессов развития украинского церковного искусства.

Ключевые слова: *религиозное искусство, современное церковное искусство, иконопись.*

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

УДК 378.091

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ (УМІЖНАРОДНЕННЯ) ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ НА ПРИКЛАДІ ДЕРЖАВНОЇ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ШКОЛИ ІМЕНІ ЯКУБА З ПАРАДИЖУ У ГОЖОВІ ВЕЛИКОПОЛЬСЬКОМУ У 2013–2015 рр.

Г. Ухто

Державна вища професійна школа імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському

Представлена стаття – це опис міжнародної співпраці нашого навчального закладу як важливого чинника, що стимулює розвиток науково-дидактичних кадрів, а також перспективізації у напрямку інтернаціоналізування (уміжнароднення) Державної вищої професійної школи імені Якуба з Парадижу, що у Гожуві Великопольському.

Перегляд документів (програм міжнародної співпраці PWSZ, листів, планів-проспектів, розроблених колективом координації міжнародної співпраці у 2013–2015 рр.), а також аналіз змісту та доступної літератури, усне консультування зі співробітниками дали змогу приготувати цей матеріал.

Ключові слова: *міжнародна співпраця, освітня мобільність, програма Еразмус.*

У програмі Уміжнароднення Вищої освіти Міністерства науки та вищої освіти читаємо: «Уміжнароднення є одним із найважливіших викликів, що стоїть перед польською вищою освітою. Йдеться не лише про навчання іноземних студентів у Польщі, але також короткотермінове, довготермінове працевлаштування наукових кадрів з-за кордону чи участь польських науковців у міжнародних навчальних і дослідницьких програмах. Уміжнароднення – це також пошук та обмін знаннями й досвідом»[1].

Відзначимо також, що уміжнароднення (інтернаціоналізація) є одним з найважливіших елементів стратегії розвитку Державної вищої професійної школи ім. Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському.

PWSZ співпрацює з багатьма європейськими науковими закладами, що забезпечують високий рівень підготовки. Наш навчальний заклад докладає великих зусиль у виборі партнерських закордонних закладів, керуючись передусім такими чинниками, як: високий рівень дидактики та досліджень, потреби студентів та працівників, а також співпадіння навчальних планів із закордонними вузами. PWSZ концентрує увагу на співпраці з партнерами Європейського Союзу, але також спрямовує зусилля на розвиток контактів з вузами Східної Європи. Це виникає внаслідок великого зацікавлення студентів, а також наукових кадрів з таких країн, як, наприклад, Україна, у співпраці з польськими навчальними закладами. У випадку України велике значення має також культурна споріднe-

[1] Zob. http://www.erasmus.org.pl/strefa-uczelni/dzialania-typu-mobilnosc.
Mobilność zagraniczna studentów w programie Erasmus obejmuje takie działania, jak wyjazdy studentów do zagranicznej partnerskiej uczelni na terenie Unii Europejskiej i zrealizowanie tam części studiów, która zostaje zaliczona w macierzystej uczelni i nie powoduje wydłużenia okresu studiowania. Pobyt w zagranicznej uczelni może trwać do 12 miesięcy w obrębie jednego roku akademickiego oraz wyjazdy na praktykę do zagranicznego przedsiębiorstwa/firmy, placówki naukowo-badawczej, organizacji non-profit oraz do innych instytucji, jak np. jednostki administracji państwowej, muzea, biblioteki, szpitale.

ність та географічне розташування, що полегшує мобільність і співпрацю.

Наш навчальний заклад великого значення надає міжнародній навчальній мобільності студентів , адже міжнародний досвід сьогодні є необхідною умовою забезпечення високого, європейського рівня освіти студентів, а здобути його можна, реалізовуючи частину навчання за кордоном у партнерських вузах.

Про міжнародну освітню мобільність студентів Анна Зігеревич зауважує: «Міжнародна освітня мобільність – це нагода для студентів пізнати нову культуру, мову, можливість навчатися чи працювати у міжнародному середовищі.

На думку Болонських експертів: у мобільності розширюються межі певної дисципліни завдяки іншим принципам навчання, іншому культурному оточенню, іншій мові, що допомагає будувати свідомість міжнародного виміру та характеру знань, розвиває мовну компетенцію, сприяє розвиткові вмінь критично мислити та самостійно здобувати наукові знання, заохочує до розвитку умінь та практичних навичок, додає впевненості у собі та можливостей пристосовування, вчить поваги та розуміння культурного різноманіття, готує до роботи у полікультурному середовищі та відмінних від рідних умов» .

Розуміючи, що не кожен студент має змогу виїхати на навчання чи практику за кордон, навчальний заклад забезпечує міжнародний досвід шляхом навчання студентів у іноземних викладачів, а також заохочує студентів-іноземців до навчання у PWSZ. Закордонні студенти стали невід'ємним елементом навчального закладу, однак PWSZ відчуває потребу їхнього постійного збільшення, оскільки вони вносять нову якість у навчання з огляду на відмінний досвід, пов'язаний із методологією навчання та едукаційними системами. Багатство культур, з котрими можуть перетинатися студенти PWSZ завдяки контактам із студентами-іноземцями, впливає на їх особистісний розвиток і водночас відкриває перед ними нові горизонти, заохочуючи до нових проектів та життєвої мобільності.

Обмін студентами та викладачами відбувається завдяки підписаним угодам та договорам. Студенти нашого навчального закладу можуть навчатися у рамках програми «Еразмус+» у Кіпрі, Франції, Литві, Німеччині, Угорщині та Італії. Студенти PWSZ мають також можливість відбувати короткотермінову практику у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника в Івано-Франківську (Україна), а також Лотаринському університеті (Франція).

Міжнародна співпраця обіймає не лише участь у європейській програмі «Еразмус+» (обмін науково-дидактичними працівниками, участь студентів у реалізації частини освітніх програм, відбування практики за кордоном), а також:

- участь в організації наукових конференцій та активна участь у них;
- публікація закордонних праць наших викладачів за кордоном та у нашому навчальному закладі;
- організація зустрічей наукового колективу PWSZ із закордонними науковцями;
- участь у науково-дослідницькій роботі міжнародного відділу «Національні стереотипи: цигана/романа, українця, німця, поляка», організатором котрого є Академічний центр євро регіональних досліджень PWSZ;
- організація та участь у заходах, присвячених знайомству з культурою та традиціями інших країн, наприклад Фестиваль європейської культури у PWSZ.

[1] Dr Anna Zygierewicz – specjalistka ds. społecznych w Biurze Analiz Sejmowych.

[2] Zygierewicz A., Międzynarodowa mobilność edukacyjna studentów. Analizy BAS nr 11 (115) 11 lipca 2014. Seria Analizy BAS wydawana jest wyłącznie w wersji elektronicznej. http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/8D007A02A7654619C1257D180046F72B/$file/Analiza_BAS_2014_115.pd

Координатори відділу міжнародного співробітництва також брали участь у різноманітних заходах: організації конференцій та круглих столів польсько-французьких (Економічний факультет PWSZ), туристичних конференціях з участю німецьких та українських студентів (гуманітарний факультет), опікувались студентами з Німеччини та України, а також займались перекладом документації у разі потреби.

Деякі досягнення міжнародного рівня 2013–2015 рр. Хорошою нагодою для перевірки та вдосконалення власної компетенції, набування нових науково-дидактичних контактів, ініціювання співпраці з новими навчальними закладами є закордонні виїзди у рамках європейської програми «Еразмус» з метою проведення дидактичних занять в партнерських навчальних закладах за кордоном, чи також перебування наших працівників у партнерських вищих навчальних закладах з освітніми цілями (вдосконалення професійних компетенцій, збагачення знань у певній науковій галузі, участь в навчально-виховному процесі).

У 2013–2015 рр. з PWSZ до партнерських закладів виїхало за кордон разом 104 наукові працівники, котрі проводили дидактичні заняття у таких країнах, як Австрія, Бельгія, Кіпр, Франція, Литва, Німеччина, Угорщина, Італія та інші.

Викладачі та студенти PWSZ брали участь в культурних заходах у Бранденбурзькому технічному університеті (Німеччина):

- у проекті «Ніч креативних роздумів» (Nacht der kreativen Koepfe), у межах котрого делегація нашого навчального закладу приготувала та представила поетичну програму, презентуючи вибрані вірші Віслави Шимборської польською та німецькою мовами;
- в «Урочистому міжнародному вечорі».
- Делегації PWSZ перебували у німецьких фірмах:
- комп'ютерній фірмі у Стразбергу з метою ознайомлення можливостей проведення студентських практик;
- у туристичній фірмі Бад Сааров з метою виконання моніторингу поступу студентів (напрямок Туризм та рекреація) у практиці;

Готувались робочі візити до Ебсервальду та Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в Івано-Франківську – участь в рамках Загальноукраїнського конкурсу з польської мови для молоді, а також участь у комісіях з присудження наукових ступенів.

Важливою подією було присудження звання doktora honoris causa ректору Державної вищої професійної школи імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському 28 січня 2014 року за пропозицією Наукової Ради Інституту туризму, яка одноголосно прийняла таке рішення: про присудження звання doktora honoris causa професору, доктору Ельжбеті Скорупській-Рачинській, Ректору PWSZ, а 14 травня 2014 р. під час святкування Дня Університету, ректор нашого закладу отримала цю високу нагороду з рук ректора Прикарпатського університету Ігора Цепенди. Саме тоді нашою пані ректор була проголошена доповідь «Ojciec w języku i kulturze» («Батько у мові та культурі»).

[1] Od 1 stycznia 2014 r. program „Uczenie sie przez całe życie" zostaje zastąpiony programem Erasmus+. Program Erasmus+ zastąpił dotychczasowe programy: „Uczenie się przez całe życie" (oraz jego programy sektorowe – Erasmus, Leonardo da Vinci, Comenius i Grundtvig), akcję Jean Monnet, program „Młodzież w działaniu" oraz pięć innych programów (m.in. Erasmus Mundus i Tempus). Po raz pierwszy w historii programów edukacyjnych Unii Europejskiej, wspierane będą również inicjatywy związane ze sportem. Realizacja programu zaplanowana jest na siedem lat, czyli do roku 2020.
Por. http://erasmusplus.org.pl

Студенти та викладачі PWSZ перебували у Бундестазі та Амбасаді РП у Берліні, а також у Празі разом зі студентами – артистами Уманського національного Університету Садівництва після фестивалю Європейської культури.

Закордонні делегації у PWSZ. У 2013–2015 рр. з партнерських навчальних закладів до PWSZ приїхало 89 науково-дидактичних працівників, переважно із Кіпру, Франції, Німеччини, України, Угорщини та Італії.

В інавгураційних урочистостях, присвячених початку навчального року, брали участь партнери з багатьох навчальних партнерських закладів.

На гуманітарному факультеті та Економічному факультеті PWSZ лекції читали викладачі з Івано-Франківська (Україна), Франції, Німеччини, а також з Угорщини. На технічному факультеті студенти напрямку механіка та будова машин слухали лекцію, яку читала професор з Кіпру у рамках програми Еразмус.

Представники закордонних навчальних закладів брали участь у наукових конференціях, організованих у PWSZ: у міжнародній науковій конференції «Східне та західне пограниччя» з циклу «Пограниччя у транснаціональній та трансцдисциплінарній перспективі» (учасники з Івано-Франківська та Cottbus- Senftenberg); у VII міжнародній інтердисциплінарній конференції «Культурна спадщина регіону пограниччя» (учасники з Івано-Франківська), у загально польській науковій конференції «Польсько-італійські пункти дотику. Людські, суспільні, культурні та етичні виміри співпраці а також їхній вплив на освітнє суспільство» - (учасник з Риму), у міжнародній інтердисциплінарній конференції «Мова релігійного досвіду» (учасники з Івано-Франківська та Умані).

З вищої школи рівномірного розвитку у м. Еберсвальд прибула (у рамках програми «Еразмус») делегація з робочим візитом з метою приготування обміну студентами та працівниками. Темою розмов була також діяльність, спрямована на спільний диплом двох навчальних закладів спеціальності «Туризм та рекреація», а також організація спільної міжнародної наукової конференції «Умови розвитку туризму та рекреації у пограничному регіоні».

З вищої технічної школи м. Вільдау до PWSZ прибула делегація з офіційним візитом з метою підготовки навчального закладу до співпраці в рамках програми «Еразмус+».

На гуманітарному факультеті PWSZ наукове стажування відбували викладачі Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника.

У фестивалі європейської культури брали участь делегації з Угорщини, України, Франції, Німеччини.

Делегація німецького університету Christiana-Albrechta приїхала з метою реалізації останнього етапу проекту «У просторі відчитуємо час – культурний краєвид як місце освіти на прикладі Ландсберга/Гожува Великопольського».

Студентські заходи 2013-2015 рр. Серед доступних студентам PWSZ пропозицій вартими уваги були виїзди на практики та навчання за кордон у рамках програм Еразмус, різноманітні конкурси та заходи.

У 2013–2015 рр. за кордон виїхало 71 студент PWSZ, а саме: студенти нашого навчального закладу реалізовували частину програми навчання в рамках «Еразмус» (Австрія, Кіпр, Італія, Німеччина); відбували 2-місячну практику у Німеччині.

Інші досягнення:

- проведена педагогічна практика студентів PWSZ, напрям Філологія, спеціальність англійська мова;
- З візитом до посольства РП та Бундестагу у Берліні перебували студенти Адміністрації та Національної Безпеки та економічного факультету, відвідали Вищу технічну школу у Німеччині.

У 2013–2015 роках до PWSZ з закор-

донних навчальних закладів-партнерів прибуло 135 студентів:

- кожного року студенти з Cottbus-Senftenberg реалізують у PWSZ програму навчання за проектом подвійного диплому напрям Педагогіка;
- студенти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника проходили навчання на магістратурі за напрямком «Туризм» у рамках програми подвійного диплому, при цьому для них був організований інтенсивний 2-тижневий курс вивчення польської мови;
- студенти-артисти Уманського національного університету садівництва в Умані (Україна) та студенти Вищої професійної школи в Угорщині брали участь у фестивалі європейської культури;
- студентки Лотаринського університету перебували на педагогічній практиці в освітніх інституціях в Гожуві Великопольському.

З університету Крістіана Альбрехта в Кілонії (Німеччина) студенти відвідали PWSZ. Метою візиту була реалізація останнього етапу проекту, розпочатого ще минулого року «У просторі прочитуємо час – культурний краєвид як місце освіти на прикладі Ландсберга/Гожува Великопольського».

Цікавим досвідом стала реалізація конкурсів для студентів:

1) Орфографічний конкурс з польської мови для академічної молоді України в Івано-Франківську під патронатом Посольства РП у Києві;

Організатором конкурсу виступає Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника та центр полоністики, що діє при ньому ось уже впродовж 10 років;

Приготування диктанту та його проведення є обов'язком представників PWSZ. Ректор PWSZ нагороджує переможця головною нагородою конкурсу – пам'ятною ручкою.

Книжкові нагороди (словники, альбоми) надаються спонсорами влади Гожува Великопольського та вручаються усім учасникам конкурсу. Нагородження проводить ректор PWSZ, доктор наук, професор Ельжбета Скорупська-Рачинська.

2) Конкурс знань культури та європейських мов у PWSZ в Гожуві Великопольському.

Традиційним пунктом Фестивалю європейської культури є конкурс знань культури та європейських мов. Ілюстровані комплекси питань готують лектори PWSZ, а групи студентів по 4 особи шукають відповіді на нелегкі завдання. В 2015 р. конкурс став міжнародним, у ньому брали участь студенти з України, а організаторами були викладачі французького університету.

3) Круглі столи з Управління туризмом дали змогу студентам провести симуляційні ігри та отримати досвід із вкладання віртуального капіталу у різні форми бізнесу, за цим дійством ретельно стежив директор Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника професор Великочий.

Підсумком круглого столу з управління туристичною діяльністю були презентації «Студентських фірм». На закінчення усі учасники отримали посвідчення, що підтверджували участь у цьому віртуальному конкурсі.

4) У міжнародних туристичних конкурсах брали участь студенти PWSZ, напрямку Туризм та рекреація, а також студенти з Німеччини та України. Упродовж проведення конкурсів молодь мала змогу ознайомитись зі звичаями та культурою різних країн, пам'ятками архітектури, мовою, туристичними новинками, розвинути вміння співпрацювати у міжнародних групах, розв'язувати проблеми та приймати рішення.

Досягнення навчального закладу. Науково-дидактичні працівники PWSZ імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському публікують статті за кордоном.

У другій частині матеріалів міжнародної науково-практичної конференції

(3–4.IV.2015) «Розвиток національного господарства: теорія і практика» опубліковано 7 статей викладачів економічного факультету PWSZ у фаховому виданні Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Статті 11 викладачів економічного факультету опублікує наукове видавництво університету менеджменту та бізнесу в Бердянську (Україна).

Статті українських викладачів в PWSZ. У VI томі монографії «Культурна спадщина регіону пограниччя» заплановано друк статей авторів з України: Дрогобич, Київ, Львів, Івано-Франківськ.

Слід погодитись із Бянкою Сівінською, котра пише: «Інтернаціоналізація вищої освіти у теперішньому образі – це нове явище. Воно є відповіддю на зміни, пов'язані з наступальною глобалізацією. Освітні заклади адаптуються до нової ситуації, відкриті до нових студентів та працівників з-за кордону, збільшуються пропозиції щодо навчання іноземних студентів, поступово відповідають високим європейським стандартам. Завдяки цьому стандарти вищої освіти стають конкурентними та дають змогу перебувати на міжнародному освітньому ринку, ретельно готувати випускників до активності на глобального ринку праці. Такий поступ створює надзвичайні корисні умови для розвитку науки загалом» .

Висновки. Репрезентований у статті огляд здобутків міжнародного спрямування засвідчує, що збільшення мобільності студентів та науково-дидактичних кадрів, а також втілення сучасних навчальних програм, пристосованих до сучасного ринку праці PWSZ імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському призводить до поширення європейського виміру освітнього процесу, активності та розвитку.

Міжнародна співпраця PWSZ із закордонними навчальними закладами здійснюється на підставі офіційних угод, а також індивідуальних наукових контактів. Багаторічна міжнародна співпраця демонструє багатий результат у спільних наукових досягненнях, культурних та дидактичних, водночас дала змогу нав'язати тривалі та плідні особисті контакти, забезпечивши Гожувському навчальному закладу багатьох справжніх приятелів.

Література

1. Działania typu mobilność : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.erasmus.org.pl/strefa-uczelni/dzialania-typu-mobilnosc.

2. Erasmus+. Program europejski na lata 2014–2020 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://erasmusplus.org.pl/.

3. Musiał K. Umiędzynarodowienie szkolnictwa wyższego odpowiedzią na wyzwania globalizacji – doświadczenia Europy Północnej / K. Musiał // Nauka i szkolnictwo wyższe. – 2014. – № 1–2 (43–44). – S. 117–132.

4. Program Umiędzynarodowienia Szkolnictwa Wyższego. Program MNiSW podpisany przez minister Lenę Kolarską-Bobińską : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nauka.gov.pl/aktualnosci-ministerstwo/program-umiedzynarodowienia-szkolnictwa-wyzszego.html.

5. Siwińska B. Krótka historia polskiej internacjonalizacji. Wariant oddolny : [Електронний ресурс] / B. Siwińska. – Режим доступу : http://www.studyinpoland.pl/konsorcjum/pdfy/wariant_oddolny.pdf.

6. Siwińska B. Wpływ uwarunkowań na model procesu internacjonalizacji szkolnictwa wyższego w Polsce [Електронний ресурс] / B. Siwińska // CPP RPS. – 2014. – Vol. 84. – Режим доступу : http://www.cpp.amu.edu.pl/pdf/CPP_RPS_vol.84_Siwinska.pdf.

[1] Zob. Siwińska B., Krótka historia polskiej internacjonalizacji: http://www.studyinpoland.pl/konsorcjum/pdfy/Tekst_o_umiedzynarodowieniu.doc
Bianka Siwińska – dziennikarka, badaczka i inicjatorka kampanii społecznych. Redaktor naczelna magazynu edukacyjnego „Perspektywy" i korespondentka „University World News". Koordynatorka wieloletniego programu „Study in Poland" prowadzonego przez Konferencję Rektorów Akademickich Szkół Polskich i Fundację Edukacyjną „Perspektywy". Twórczyni kampanii społecznej „Dziewczyny na politechniki!" i innych.

Uchto H. INTERNATIONALIZATION OF AN INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION ILLUSTRATED WITH AN EXAMPLE OF THE JACOB OF PARADYŻ UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES IN GORZÓW WIELKOPOLSKI IN THE YEARS 2013–2015. *Presented in this paper, an overview of events being international in their character, indicates that supporting student and academics' mobility as well as creating modern curricula adapted to the contemporary labour market, the Jacob of Paradyż University of Applied Sciences in Gorzów Wielkopolski is significantly contributing to the propagation of a European dimension of the higher education system, and activity and development alike.*

International cooperation of the Jacob of Paradyż University of Applied Sciences with foreign institutions of higher education takes place on the grounds of official agreements and individual academic contacts.

A long-time international cooperation has resulted not only in common academic, cultural and didactic achievements, but also allowed long-term personal contacts to be established, winning the University of Gorzów numerous friends.

Key words: *international cooperation, educational mobility, Erasmus programme.*

Ухто Г. ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЫСШЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ИМЕНИ ЯКУБА С ПАРАДИЖА В ГОЖОВЕ ВЕЛИКОПОЛЬСКОМ В 2013–2015. *Представленная статья – это описание международного сотрудничества нашего учебного заведения как важного фактора, стимулирующего развитие научно-дидактических кадров, а также перспективизации в направлении интернационализации Государственной высшей профессиональной школы имени Якуба с Парадижа в Гожуве Великопольском. Просмотр документов (программ международного сотрудничества PWSZ, писем, планов-проспектов, разработанных коллективом координации международного сотрудничества в 2013–2015 гг.), а также анализ содержания и доступной литературы, устное консультирование с сотрудниками позволили приготовить этот материал.*

Ключевые слова: *международное сотрудничество, образовательная мобильность, программа Эразмус.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Архипова Людмила Миколаївна – доктор технічних наук, завідувач кафедри туризму, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;

Безручко Любомир Степанович – кандидат географічних наук, доцент кафедри теорії і практики туризму і готельного господарства, Львівський інститут економіки і туризму;

Безульська Анна – доктор, ад'юнкт відділу організації та обслуговування туристики і рекреації, Державна вища професійна школа імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському;

Біян Віра Ігорівна – студентка, Львівський інститут економіки і туризму;

Богославець Ігор Михайлович – викладач, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Божук Тетяна Іванівна – доктор географічних наук, доцент кафедри туризму, Інститут екології, природоохоронної діяльності та туризму імені В'ячеслава Чорновола Національного університету «Львівська політехніка»;

Борчук Степан Миколайович – доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Брухлій Богдана Валентинівна – студентка, Львівський інститут економіки і туризму;

Будник Уляна Олегівна – студентка, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Бучко Жанна Іванівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та менеджменту туризму, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

Великочий Володимир Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри туризмознавства і краєзнавства, директор Інституту туризму, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Вичівський Павло Павлович – кандидат історичних наук, викладач кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Гаврилюк Світлана Павлівна – кандидат економічних наук, доцент, Київський національний торговельно-економічний університет;

Гавриш Тарас Юрійович – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії і сімейної медицини, Івано-Франківський національний медичний університет;

Горбань Анатолій Вікторович – кандидат історичних наук, перший проректор, Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного;

Гуменюк Андрій Ігорович – викладач кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»; аспірант, Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України;

Гуменюк Галина Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Дундяк Ірина Миколаївна – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри дизайну і теорії мистецтва, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Дутчак Олена Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри організації туризму та управління соціокультурною діяльністю, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Загнибіда Раїса Павлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Зарічняк Андрій Петрович – викладач кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Калуцький Іван Федорович – доктор сільськогосподарських наук, завідувач кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Кійовська Йоланта – доктор, ад'юнкт відділу організації та обслуговування туристики і рекреації, Державна вища професійна школа імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському;

Кісєль Марта – доктор, ад'юнкт відділу організації та обслуговування туристики і рекреації, Державна вища професійна школа імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському;

Клапчук Володимир Михайлович – доктор історичних наук, завідувач кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Клапчук Михайло Володимирович – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри теорії і практики туризму та готельного господарства, Львівський інститут економіки і туризму;

Концур-Карабінович Наталія Миколаївна - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Котенко Руслан Михайлович – кандитдат історичних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Кульчицька Евеліна Антонівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Національний лісотехнічний університет України;

Лисенко Олександра Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов та країнознавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Лисий Ігор Олегович – аспірант, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Лояк Лілія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Любімов Йоанна – магістр, педагогічний працівник департаменту управляння та національної безпеки, Державна вища професійна школа імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському;

Маланюк Тарас Зіновійович – старший викладач кафедри організації туризму та управління соціокультурною діяльністю, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Мандрик Ярослав Іванович – доктор історичних наук, завідувач кафедри історії та політології, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;

Меленко Яна Іллівна – менеджер, Чернівецьке екскурсійне бюро;

Мокляк Ярослав – доктор наук з історії, директор Інституту міжнародних відносин Вищої школи народової у Перемишлі, професор Ягеллонського університету;

Нєвєнченко Антоніна Ігорівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;

Оришко Світлана Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри організації туризму та управління соціокультурною діяльністю, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Орлова Віра Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри організації туризму та управління соціокультурною діяльністю, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Остап'юк Наталія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Охріменко Алла Григорівна – кандидат економічних наук, доцент, Київський національний торговельно-економічний університет;

Передерко Віталій Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;

Познанський Роман Васильович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та країнознавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Польова Леся Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Приймак Лілія Богданівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та країнознавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Рак Андрій Юрійович – аспірант, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Рен Сабіна – доктор, ад'юнкт відділу організації та обслуговування туристики і рекреації, Державна вища професійна школа імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському; директор уряду м. Гожув Великопольський;

Скорупська-Рачинська Ельжбета – доктор габілітований, професор, ректор, Державна вища професійна школа імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському;

Скрип Тетяна Юріївна – магістрант, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Скроцька Дорота – керівник (декан) гуманістичного відділу, Державна вища професійна школа імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському;

Ткаченко Тетяна Іванівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Київський національний торговельно-економічний університет;

Угринюк Василь Миколайович – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов та країнознавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Ухто Галина – доктор філології, директор відділу міжнародних відносин, Державна вища професійна школа імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському;

Федорак Володимир Васильович – викладач кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Філюк Світлана Михайлівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Філюстін Олексій Вікторович – магістрант, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Хабасінська Анна – доктор суспільних наук, заступник керівника департаменту управляння та національної безпеки, Державна вища професійна школа імені Якуба з Парадижу у Гожуві Великопольському;

Цуцман Іванна Ярославівна – аспірант, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Чорна Любов Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Шикеринець Василь Васильович – кандидат наук з державного управління, завідувач кафедри організації туризму та управління соціокультурною діяльністю, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Щука Галина Петрівна – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри туризму та готельного господарства, вчений секретар, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.

Вимоги до оформлення текстів, які подаються до друку у журналі «Карпатський край»

До друку у журналі «Карпатський край» приймаються оригінальні тексти вітчизняних і зарубіжних авторів, написані українською мовою з історії, історії науки і техніки, географії туризму і рекреації, мистецтвознавства та культурології.

Тексти подають в електронній формі у редакторі WORD (у форматі *.doc). Заявка на публікацію має містити: повне ім'я автора (авторів), місце праці чи навчання, посаду, науковий ступінь, вчене звання, номер контактного телефону, адресу електронної пошти, заголовок та власне текст (шрифт Times New Roman; кегль 11; інтервал 1,0; поля – 1,8 з кожного боку).

Оформлення статті наступне:

УДК	Вирівнювання по лівому краю, жирним шрифтом
НАЗВА СТАТТІ	Вирівнювання по середині, великими буквами, жирним шрифтом
Ініціали, прізвище автора	Вирівнювання по правому краю, жирним косим шрифтом
Назва установи	Вирівнювання по середині, шрифт звичайний
Резюме укр. (100–120 слів), анг. (200–250 слів) та рос. (аналогічна до укр.) мовами: П.І.Б. АВТОРІВ, НАЗВА СТАТТІ, текст, ключові слова	Вирівнювання по ширині з абзацним відступом 0,5 см
Заголовки структурних частин (Постановка проблеми. Мета роботи. Аналіз публікацій і досліджень. Результати досліджень. Висновки). Текст	Вирівнювання по ширині з абзацним відступом 0,5 см. У тому ж рядку – текст
Література (література та джерела) 1. Українець А.П. Слава Україні / А.П. Українець.. 2. ЦДІАУЛ, ф.1, оп. 2, од. зб. 3, арк. 4	Заголовок – вирівнювання по середині, жирним шрифтом; Література та джерела – автоматична нумерація (відступ зліва – 0,63; виступ – 0,63)

УВАГА! Посилання слід подавати одразу після необхідного слова чи речення, до якого воно відноситься у квадратних дужках [] згідно поданого у алфавітному порядку списку цитованої літератури та джерел (кирилиця, латиниця, джерела, фонди). Оформлення списку літератури та джерел має

відповідати прийнятим в Україні стандартам бібліографічних описів!

УВАГА! Ілюстрації (рисунки, фото, мапи і т.п.) подаються окремими файлами у форматі *.jpg

Авторові може бути відмовлено у публікації, якщо поданий матеріал за тематичною спрямованістю, науковими параметрами чи мовно-стилістичним рівнем не відповідає вимогам видання «Карпатський край». Подані до друку тексти не рецензуються та не повертаються.

Заявки на публікацію та статті просимо надсилати головному редактору Клапчуку Володимиру Михайловичу на електронну пошту karpatskiy_kray@ukr.net чи відповідальному секретареві Шикеринцеві Василеві Васильовичу на електронну пошту v_shykerynets@mail.ru або подавати особисто за адресою: м. Івано-Франківськ, 76015, вул. Галицька, 201 б, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, редакція журналу «Карпатський край».

Журнал надсилається в провідні бібліотеки України та в установи, до яких повинні надсилатися наукові видання, де можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт (Постанова президії ВАК України від 22.05.1997 р. № 16/5)

Редакція не листується з авторами на сторінках часопису і не приймає матеріалів, не підписаних автором.

Статті, підписані авторами, висловлюють їхні власні погляди, а не погляди редакції.

При використанні матеріалів посилання на журнал «Карпатський край» обов'язкове.

Адреса редакції: 76008, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 201 б.
Тел. (0342) 77-88-21.
e-mail: karpatskiy_kray@ukr.net

Формат70х100/16. Ум. друк. арк. 33,08. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman»
Друк цифровий.
Наклад 300 примірників.

Друк - ФОП Кушнір Г. М.
76000. м. Івано-Франківськ,
вул. Петлюри, 9,
тел. 099 700-47-45